

DAUGAVPILS UNIVERSITĀTE
DAUGAVPILS UNIVERSITY

DAUGAVPILS UNIVERSITĀTES ZINĀTŅU DAĻA
SCIENCE DEPARTMENT OF DAUGAVPILS UNIVERSITY

DAUGAVPILS UNIVERSITĀTES JAUNO ZINĀTNIEKU ASOCIĀCIJA
DAUGAVPILS UNIVERSITY ASSOCIATION OF YOUNG RESEARCHERS

**DAUGAVPILS UNIVERSITĀTES
56. STARPTAUTISKĀS ZINĀTNISKĀS
KONFERENCES RAKSTU KRĀJUMS**

**PROCEEDINGS OF THE 56th
INTERNATIONAL SCIENTIFIC CONFERENCE
OF DAUGAVPILS UNIVERSITY**

B. DAĻA. SOCIĀLĀS ZINĀTNES

PART B. SOCIAL SCIENCES

DAUGAVPILS UNIVERSITĀTE
AKADĒMISKAIS APGĀDS „SAULE”
2014

Apstiprināts Daugavpils Universitātes Zinātnes padomes sēdē 2014. gada 19. decembrī, protokols Nr. 13.

Zuģicka I. sast. *Daugavpils Universitātes 56. starptautiskās zinātniskās konferences rakstu krājums. B. daļa "Sociālās zinātnes" = Proceedings of the 56th International Scientific Conference of Daugavpils University. Part B "Social Sciences"*. Daugavpils: Daugavpils Universitāte, 2014.

***Daugavpils Universitātes 56. starptautiskās zinātniskās konferences Programmas komiteja /
Programme Committee of Daugavpils University 56th International Scientific conference:***

- Dr., prof. Arvīds Barševskis, Daugavpils Universitāte / Daugavpils University (Rektors, Programmas komitejas priekšsēdētājs / Rector, Chairman of Programme Committee)
- Dr., asoc.prof. Inese Kokina, Daugavpils Universitāte / Daugavpils University (Zinātņu prorektore, priekšsēdētāja vietniece / Vice Rector for Research, Vice Chairman)
- Dr., asoc.prof. Edmunds Tamanis, Daugavpils Universitāte / Daugavpils University (Zinātņu daļas vadītājs, koordinators / Head of Department of Sciences, coordinator)
- Dr., prof. Ingrida Šauliene, Šauļu Universitāte (Lietuva) / Siauliai University (Lithuania)
- Dr., prof. Bronius Maskuliūns, Šauļu Universitāte (Lietuva) / Siauliai University (Lithuania)
- Dr., prof. Enne Koresaare, Tartu Universitāte (Igaunija) / University of Tartu (Estonia)
- Dr., prof. Irina Belobrovsceva, Tallinas Universitāte, (Igaunija) / Tallinn University (Estonia)
- Dr., prof. Ulla Harkonen, Joensuu Universitāte (Somija) / Joensuu University (Finland)
- Dr., prof. Malgorzata Suswillo, Varnijas un Mazuru Universitāte Oļštinā (Polija) / University of Varmia and Mazuri in Olsztin (Poland)
- Dr.phil., prof. Genadii Shafranov-Kucev, Tjumeņas universitāte (Krievija) / University of Tjumen (Russia)
- Dr., prof. Slawomir Partycki, Jāņa Pāvila II Ļublinas Katoliskā universitāte (Polija) / The John Paul II Catholic University of Lublin (Poland)
- Dr., prof. Alena Vankevich, Vitebskas Valsts Tehnoloģiskā universitāte (Baltkrievija) / Vitebsk State University of Technology (Belarus)
- PhD, prof. Geoffrey R. Swain, Glazgovas universitāte (Lielbritānija) / University of Glasgow (UK)
- Dr.habil.biol., prof. Yaroslaw Sklodowski, Varšavas Dzīvības Zinātņu Universitāte (Polija) / Warsaw University of Life Sciences (Poland)
- Dr.habil.art., prof. Romualdas Apanavičius, Vītauta Dižā universitāte (Lietuva) / Vytautas Magnus University (Lithuania)
- Dr.habil.art., prof. Ludmila Kazantseva, Astrahaņas konservatorijas un Volgogradas Mākslas un kultūras institūts (Krievija) / Astrakhan Conservatory and Volgograd Institute of Art and Culture (Russia)
- Dr., prof. Fjodors Fjodorovs, Daugavpils Universitāte / Daugavpils University
- Dr., prof. Vilma Šaudiņa, Daugavpils Universitāte / Daugavpils University
- Dr., prof. Zaiga Ikere Daugavpils Universitāte / Daugavpils University
- Dr., prof. Aleksandrs Ivanovs, Daugavpils Universitāte / Daugavpils University
- Dr., prof. Irēna Saleniece, Daugavpils Universitāte / Daugavpils University
- Dr., prof. Elfrīda Skrastiņa, Daugavpils Universitāte / Daugavpils University
- Dr., prof. Aleksejs Vorobjovs, Daugavpils Universitāte / Daugavpils University
- Dr., prof. Vladimirs Meņšikovs, Daugavpils Universitāte / Daugavpils University
- Dr., prof. Valfrīds Paškevičs, Daugavpils Universitāte / Daugavpils University
- Dr., prof. Artūrs Škute, Daugavpils Universitāte / Daugavpils University
- Dr., prof. Aleksandra Šļahova, Daugavpils Universitāte / Daugavpils University
- Dr., prof. Ēvalds Daugulis, Daugavpils Universitāte / Daugavpils University
- Dr., prof. Vitolds Zahars, Daugavpils Universitāte / Daugavpils University
- Dr., asoc.prof. Dzintra Iliško, Daugavpils Universitāte / Daugavpils University
- Dr., asoc.prof. Elīta Jermolajeva, Daugavpils Universitāte / Daugavpils University
- Dr., asoc.prof. Irēna Kokina, Daugavpils Universitāte / Daugavpils University
- Dr., asoc.prof. Edgars Znutiņš, Daugavpils Universitāte / Daugavpils University

***Daugavpils Universitātes 56. starptautiskās zinātniskās konferences Rīcības komiteja /
Organizing Committee of Daugavpils University 56th International Scientific conference:***

Inese Zuģicka, Uldis Valainis, Kristīna Aksjuta, Zeltīte Barševska, Henrihs Soms, Juris Soms, Arnita Aleksejeva, Miervaldis Mendriks.

***Daugavpils Universitātes 56. starptautiskās zinātniskās konferences rakstu krājuma redkolēģija /
Editorial staff of the 56th International scientific conference of Daugavpils University***

Dr.biol., asoc.prof. Natālija Škute (*bioloģija / biology*)
Dr.biol., doc. Pēteris Evarts-Bunders (*bioloģija / biology*)
Mg.biol., Inese Jahundoviča (*bioloģija / biology*)
Dr.geol., doc. Juris Soms (*vides zinātnes / environmental sciences*)
Dr.geogr., lekt. Santa Rutkovska (*vides zinātnes / environmental sciences*)
Dr.chem., doc. Jeļena Kirilova (*vides zinātnes / environmental sciences*)
Mg.vid.plān., lekt. Dainis Lazdāns (*vides zinātnes / environmental sciences*)
Mg.biol., lekt. Angelika Paškeviča (*veselības zinātnes / healthy sciences*)
Dr.math., asoc.prof. Ināra Jermačenko (*matemātika / mathematics*)
Dr.oec, doc. Ludmila Aleksejeva (*ekonomika / economic*)
Dr.oec, doc. Aina Čaplinska (*ekonomika / economic*)
Dr.paed., doc. Inta Ostrovska (*ekonomika / economic*)
Dr.phys., prof. Antonijs Salītis (*fizika / physics*)
Dr.phys., prof. Valfrīds Paškevičs (*fizika / physics*)
Dr.paed., asoc.prof. Nellija Bogdanova (*datorzinātnes / computer sciences*)
PhD, asoc.prof. Dzintra Iliško (*pedagoģija / pedagogy*)
PhD, pētn. Ilona Mičule (*pedagoģija / pedagogy*)
Dr.paed., vad. pētn. Mārīte Kravale-Pauliņa (*pedagoģija / pedagogy*)
Dr.psych., asoc. prof. Irēna Kokina (*psiholoģija / psychology*)
Dr.psych., asoc.prof. Aleksejs Ruža (*psiholoģija / psychology*)
Dr.psych., pētn. Margarita Nesterova (*psiholoģija / psychology*)
Dr.sc.soc., prof. Vladimirs Meņšikovs (*socioloģija / sociology*)
Dr.jur., prof. Vitolds Zahars (*tiesību zinātnes / law*)
Dr.philol., prof. Maija Burima (*filoloģija / philology*)
Dr.philol., asoc.prof. Jeļena Koroļova (*filoloģija / philology*)
Dr.philol., pētn. Ilze Kačāne (*filoloģija / philology*)
Dr.philol., pētn. Žans Badins (*filoloģija / philology*)
Dr.philol., asoc.prof. Elīna Vasiļjeva (*filoloģija / philology*)
Dr.philol., doc. Rudīte Rinkeviča (*filoloģija / philology*)
Dr.philol., doc. Svetlana Polkovņikova (*filoloģija / philology*)
Mg.philol., lekt. Valentīna Baranovska (*filoloģija / philology*)
Mg.philol., lekt. Natalja Minova (*filoloģija / philology*)
Dr.hist, prof. Aleksandrs Ivanovs (*vēsture / history*)
Dr.hist, prof. Irēna Saleniece (*vēsture / history*)
Dr.paed., prof. Aleksandra Šļahova (*mākslas zinātnes / art*)
Mg.art., Mg.paed., pētn. Zeltīte Barševska (*mākslas zinātnes / art*)
Dr.art., prof. Ēvalds Daugulis (*mākslas zinātnes / art*)

Atbildīgā par izdevumu / Responsible for the Edition:

Inese Zuģicka (inese.zugicka@du.lv)

Daugavpils Universitātē docētāju un studējošo zinātniskās konferences notiek kopš 1958. gada. Konferencēm ir starpdisciplinārs raksturs un tajās piedalās gan studējošie, gan docētāji, gan arī ievērojami zinātnieki no dažādām pasaules valstīm. Daugavpils Universitātes 55. starptautiskās zinātniskās konferences pētījumu tematika bija ļoti plaša – eksaktās, humanitārās, izglītības, mākslas un sociālo zinātņu jomās.

Zinātnisko rakstu krājumā *Daugavpils Universitātes 56. starptautiskās zinātniskās konferences rakstu krājums = Proceedings of the 56th International Scientific Conference of Daugavpils University* apkopoti 2014. gada 9.–11. aprīlī konferencē prezentētie materiāli.

Daugavpils Universitātes 56. starptautiskās zinātniskās konferences rakstu krājums tiek publicēts 3 daļās: A. daļa. *Dabaszinātnes*; B. daļa. *Sociālās zinātnes*; C. daļa. *Humanitārās zinātnes*.

The annual scientific conferences at Daugavpils University have been organized since 1958. The themes of research presented at the conferences cover all spheres of life. Due to the facts that the conference was of interdisciplinary character and that its participants were students and outstanding scientists from different countries, the subjects of scientific investigations were very varied – in the domains of exact sciences, the humanities, education, art and social sciences.

The results of scientific investigations presented during the conference are collected in the collection of scientific articles *Proceedings of the 56th International Scientific Conference of Daugavpils University*.

Proceedings of the 56th International Scientific Conference of Daugavpils University are published in three parts: part A. *Natural sciences*; part B. *Social Sciences*; part C. *Humanities*.

SATURS / CONTENTS

EKONOMIKA / ECONOMY

<i>Ludmila Aleksejeva</i>	AUGSTĀKĀS IZGLĪTĪBAS EKONOMISKAIS UN SOCIĀLAIS IENESĪGUMS: NOVĒRTĒJUMA PIEEJAS UN SITUĀCIJA LATVIJĀ	7
<i>Solveiga Blumberga, Natālija Zeltiņa</i>	AMATPERSONAS AR SPECIĀLO DIENESTA PAKĀPI PROFESIONĀLĀS KARJERAS ATTĪSTĪBA VALSTS ROBEŽSARDZĒ	16
<i>Raitis Ķikusts</i>	KOMERCBANKU KREDĪTPORTFEĻA VEIDOŠANAS PROBLĒMAS LATVIJĀ	22
<i>Jeļena Ladigina</i>	STRĀDĀJOŠO NABADZĪBAS LĪMENIS EIROPAS VALSTĪS	32
<i>Edgars Lazdāns</i>	LATVIJA CEĻĀ UZ EIRO	40
<i>Евгений Сергеев</i>	РАСЧЕТ ЛАТВИЙСКИХ СРАВНИТЕЛЬНЫХ ОТРАСЛЕВЫХ ДИАПАЗОНОВ КОЭФФИЦИЕНТА КАПИТАЛИЗАЦИИ	48
<i>Евгений Сергеев</i>	ОПРЕДЕЛЕНИЕ ЛАТВИЙСКИХ НОРМАТИВНЫХ ОТРАСЛЕВЫХ ДИАПАЗОНОВ КОЭФФИЦИЕНТА ТЕКУЩЕЙ ЛИКВИДНОСТИ	54
<i>Jānis Teivāns-Treinovskis, Ilga Lavrinoviča, Olga Lavriņenko</i>	IZGLĪTĪBAS FAKTORA IETEKME UZ BEZDARBA LĪMENI UN IENĀKUMU DIFERENCIĀCIJU LATVIJĀ	60
<i>Daina Vinklere</i>	TŪRISMA NOZĪME UN IETEKME IEDZĪVOTĀJU VĒRTĒJUMĀ: ENGURES EZERA SATECES BASEINA PAŠVALDĪBU PIEMĒRS	64
<i>Jevgeņija Žigisova</i>	OPTIMĀLĀS VALŪTAS TELPAS TEORIJAS INDEKSA APRĒĶINĀŠANA JAUNĀM ES DALĪBVALSTĪM	72

SOCIOLOĢIJA/ SOCIOLOGY

<i>Елена Коцай, Валентина Раткявичене</i>	СОЦИАЛЬНАЯ ПОЛИТИКА ПО СОКРАЩЕНИЮ БЕЗДОМНОСТИ В ЛИТВЕ И ЕВРОПЕЙСКОМ СОЮЗЕ: АНАЛИЗ ОСНОВНЫХ ДОКУМЕНТОВ	81
<i>Лариса Шутак, Галина Навчук</i>	УКРАИНОВЕДЕНИЕ В СИСТЕМЕ ВЫСШЕГО МЕДИЦИНСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ	89

TIESĪBU ZINĀTNE / LAW

<i>Iveta Adijāne</i>	VALSTS ROBEŽSARDZES LOMA PATVĒRUMA MEKLĒTĀJU TIESĪBU NODROŠINĀŠANĀ	94
<i>Iveta Adijāne</i>	PATVĒRUMA PROCEDŪRAS TIESISKĀ REGULĒJUMA VĒSTURISKĀ ATTĪSTĪBA LATVIJAS REPUBLIKĀ	101
<i>Inese Boluža</i>	VALSTS POLICIJAS UN PAŠVALDĪBU POLICIJAS DARBĪBAS ASPEKTI	108
<i>Inese Boluža</i>	VALSTS POLICIJAS UN PAŠVALDĪBU SADARBĪBAS ASPEKTI SABIEDRĪBAS DROŠĪBAS STIPRINĀŠANAI	112
<i>Илона Булгакова, Гедиминас Бучюнас</i>	ВОЗНИКНОВЕНИЕ И ПРЕКРАЩЕНИЕ АДВОКАТСКОГО ИММУНИТЕТА В УГОЛОВНОМ ПРОЦЕССЕ ЛАТВИИ И ЛИТВЫ	118
<i>Ilona Bulgakova</i>	KRIMINĀLPROCESA DALĪBNIKĀ AKTĪVA PIEDALĪŠANĀS IZTIESĀŠANĀ	127
<i>Monika Giżyńska</i>	THE CONSTITUTIONAL REGULATION OF THE ADMINISTRATION OF JUSTICE IN POLAND	142
<i>Jeļena Kaļiņina</i>	NEPILNGADĪGAIS PIRMSTIESAS KRIMINĀLPROCESĀ	148
<i>Līva Kreituse-Ziediņa</i>	SAISTĪBU PIESPIEDU IZPILDĪŠANA BRĪDINĀJUMA KĀRTĪBĀ	154
<i>Anatolijs Kriviņš</i>	PUBLISKO IEPIRKUMU SISTĒMAS MODERNIZĀCIJA: GRUZIJAS PIEREDZE	158
<i>Aleksandrs Matvejevs</i>	SABIEDRISKAIS LABIEKĀRTOJUMS – POLICIJAS AIZSARDZĪBAS OBJEKTS	168
<i>Rolands Neilands</i>	TIESISKĀS PLĀNOŠANAS DOKUMENTI SAISTĪBĀ AR HIPOTĒKAS INSTITŪTU	174

<i>Giedrius Nemeikšis</i>	ABSTRACT PRINCIPLE OF FIRST DEMAND GUARANTEE AND ITS RESTRICTIONS	181
<i>Nellija Paņkiva</i>	TIESĪBU TĀLĀKVEIDOŠANAS NOZĪME KRIMINĀLPROCESĀ	190
<i>Jānis Radionovs</i>	MONOPOLTIESĪBU PIEŠKIRŠANA ZVĒRINĀTIEM ADVOKĀTIEM	196
<i>Mārīte Siņica</i>	DĀVINĀJUMA LĪGUMA AR UZLIKUMU BŪTĪBA UN TĀ ATSAUKŠANA	200
<i>Mārtiņš Smilga</i>	SOCIĀLAIS TAISNĪGUMS ISLĀMA FINANŠU SISTĒMĀ	209
<i>Māris Stivrenieks</i>	BRĪVĪBAS ATŅEMŠANAS SODA IZPILDES REŽĪMA ĪPATNĪBAS ATKLĀTAJOS CIETUMOS	214
<i>Juris Stukāns</i>	PROCESUĀLIE ASPEKTI MANTAS ATZĪŠANAI PAR NOZIEDZĪGI IEGŪTU	220
<i>Edvīns Šincāns</i>	A/S „LATVENERGO” SADARBĪBA AR VALSTS POLICIJU NOZIEDZĪGO NODARĪJUMU ATKLĀŠANĀ	227
<i>Igors Trofimovs</i>	SADARBĪBAS AR CITĀM VALSTĪM IESPĒJU IZMANTOŠANA NOZIEGUMU ATKLĀŠANĀ LATVIJĀ	236
<i>Ārija Vitte</i>	STARPVALSTU ADOPCIJAS PRIVĀTTIESISKIE ASPEKTI	246

PEDAGOĢIJA / PEDAGOGY

<i>Agīta Doniņa</i>	SIGNIFICANCE OF INTERNSHIP IN TOURISM AND HOSPITALITY EDUCATION	257
<i>Iloņa Gehtmane-Hofmane, Dīta Nīmanē</i>	SOCIĀLĀS TRAUKSMES UN PIEAUGUŠĀ AR SOCIĀLĀS TRAUKSMES IZRAISĪTIEM TRAUČĒJUMIEM RAKSTUROJUMS IZSTRĀDĀJOT PEDAGOĢISKĀS INTERVENČES PROGRAMMU SOCIĀLĀS TRAUKSMES MAZINĀŠANAI	264
<i>Sergejs Gemma, Dzintra Iliško</i>	VADĪTĀJA DARBĪBAS IZPĒTE MILITĀRAJĀ ORGANIZĀCIJĀ ILGTSPĒJĪGAI PĀRMAIŅU VADĪBAI	271
<i>Tatjana Ivanova, Jeļena Badjanova</i>	OTRĀS KLASES SKOLĒNU RUNAS ATTĪSTĪBAS NOSACĪJUMI MĀCĪBU STUNDĀS	279
<i>Sabīne Kušīņičeva, Lolīta Jonāne</i>	IZGLĪTĪBAS KVALITĀTES NOVĒRTĒŠANAS UN UZLABOŠANAS DIMENSIJAS	287
<i>Ieva Lazda, Inga Belousa</i>	PAMATSKOLAS SKOLOTĀJU PAŠEFEKTĪVITĀTE UN IZDEGŠANA LATVIJĀ: IETEKME UZ PEDAGOĢISKO DARBĪBU	295
<i>Žanna Puntaka, Jeļena Badjanova</i>	DIDAKTISKĀS SPĒLES PIRMĀS KLASES SKOLĒNU LASĪTPRASMES ATTĪSTĪBAI MĀCĪBU STUNDĀS	304
<i>Jeļena Davidova, Inga Sokolova</i>	MĀCĪBU VIDES UN SKOLOTĀJA PERSONĪBAS IETEKME UZ PAŠAUDZINĀŠANAS PROCESU	312

PSIHOLOĢIJA / PSYCHOLOGY

<i>Silvija Daģe</i>	EMOCIONĀLĀS INTELIGENCES UN KOPINGSTRATĒĢIJU DZIMUMA ĪPATNĪBAS	324
<i>Jeļena Torčīnava</i>	LAIKA PERSPEKTĪVAS PROBLEMĀTIKA PSIHOLOĢIJĀ: TEORĒTISKAIS PĀRSKATS	331
<i>Irena Zukovska</i>	SOCIAL DESIRABILITY PREDICTING FACTORS OF 18-25 AGE GROUP	342

EKONOMIKA / ECONOMY

AUGSTĀKĀS IZGLĪTĪBAS EKONOMISKAIS UN SOCIĀLAIS IENESĪGUMS: NOVĒRTĒJUMA PIEEJAS UN SITUĀCIJA LATVIJĀ

Ludmila Aleksejeva

Daugavpils Universitāte, Parādes iela, 1 Daugavpils, Latvija, LV-5401
ludmila.aleksejeva@du.lv

Abstract

The private and social rates of return to higher education: estimation approaches and situation in Latvia

Qualitative and fast mastering of new knowledge, piling and applying became the main source of the countries, regions competitiveness factors. And vice versa the ability to produce the new ideas and to use them commercially is the impellent of the knowledge-based economy. Global economical activity changes fast and heavily impresses the competitive possibilities of developing countries; it is not easy to achieve and to save competitiveness. Knowledge creation and dissemination, as well as innovation, are keys to promotion of competitiveness. **The aim of the research** is to estimate benefits that the higher education gives to public, as also analyse the aspects of the higher education social and economic returns at national economy level.

Keywords: *higher education, education social and economic returns, competitiveness, Global competitiveness index.*

Ievads

Uz zināšanām balstītas sabiedrības un ekonomikas attīstība ir atkarīga no spējas rādīt konkurētspējīgas preces un pakalpojumus un realizēt tos globālajā tirgū. Un otrādi – spēja radīt jaunas idejas un tās komerciāli izmantot ir zināšanu ekonomikas virzītājspēks. Acīmredzami, ka izglītības loma un nozīme mūsdienu pasaulē pastāvīgi pieaug. Izglītības komponente ir indivīda, uzņēmuma, pilsētas, reģiona konkurētspējas obligāta sastāvdaļa. Jaunas zināšanas un to racionāla un mērķtiecīga izmantošana ir vērtīgākais Latvijas resurss, lai sasniegtu attīstītajām valstīm raksturīgo visas sabiedrības un katra indivīda dzīves kvalitāti. Ilgtspējīgai valsts ekonomiskajai izaugsmei ir jāveic ieguldījumi cilvēkkapitālā, it īpaši veicinot augstākās izglītības sniegumus. Tikai attīstot, kā arī prasmīgi un mērķtiecīgi izmantojot cilvēku zināšanas, Latvija var sniegt būtisku ieguldījumu gan Eiropas Savienības stratēģiskā mērķa – kļūt par konkurētspējīgāko reģionu pasaulē – sasniegšanā, gan arī valsts ilgtermiņa attīstībā un labklājības nodrošināšanā.

Pieaugot izglītības nozīmei sociāli ekonomiskajos procesos, aizvien svarīgāka kļūst ar augstāko izglītību saistīto ekonomisko likumsakarību analīze. Augstākās izglītības sociāli ekonomiskais labums jeb ienesīgums ir tas mērs, ar ko nosaka sabiedrības augstākajā izglītībā ieguldīto līdzekļu efektivitāti. Sabiedrība no augsti izglītotiem iedzīvotājiem gūst lielāku labumu nekā katrs indivīds atsevišķi. Tomēr sabiedrības ieguvums ir daudzslāņains, jo labumu var gūt gan uzņēmums, kurā strādā izglītotāki darbinieki, gan reģions, kurā uzņēmums atrodas, gan valsts kopumā. Šajā ziņojumā akcentēti tiks skaidrots, kā iedzīvotāju izglītības līmenis ir saistīts ar tautsaimniecības konkurētspēju.

Raksta mērķis ir skaidrot un novērtēt labumu, ko sabiedrībai sniedz augstākā izglītība, kā arī analizēt augstākā izglītības sociālā un ekonomiskā ienesīguma aspektus tautsaimniecības līmenī. Lai novērtētu augstākās izglītības sociāli ekonomisko ienesīgumu tautsaimniecības līmenī, tiek lietota izglītības ienesīguma teorētiskā koncepcija, Pasaules ekonomikas foruma globālās konkurētspējas koncepcija un metodoloģija, kā arī Dž. Psaharopoula (*Psacharopoulos G.*), Dž. Hekmana (*Heckmann, J. J.*) un H. Etkovica (*Etzkowitz H.*) atziņas. Pētījums balstās uz kvantitatīvu salīdzinošo metodoloģiju.

Augstākās izglītības ienesīguma teorētiskā koncepcija

Izglītības ienesīgumu (atdevi) pēta izglītības ekonomikas nozare, kas sāka attīstīties pagājušā gadsimta 60-jos gados. Izglītības ekonomika pēta izglītības ienesīgumu kā indivīda, tā arī sabiedrības līmenī. 20. gs. vidū ideja par augstākās izglītības ienesīgumu tika uztverta un izveidota par pilnīgi attīstītu virzienu, kas aizsākās Čikāgas Universitātē un vēlāk izplatījās daudzās citās universitātēs (*J. Mincer (1958), T. Schultz (1961), G. Becker (1975; 1993)*). Respektīvi, 1960. g. – 1980. g. parādījās jaunas ekonomikas izaugsmes teorijas, kurās arvien biežāk tika akcentēts, ka svarīgākais ražošanas faktors un, līdz ar to, arī ekonomikas izaugsmes veicinātājs ir cilvēkkapitāls. T. Šulcs un E. Denisons (*E. Denison*), attīstot cilvēkkapitāla teoriju, pierādīja izglītības ietekmi uz darba produktivitāti un tautsaimniecības ekonomikas izaugsmi, kā arī secināja, ka investīcijas cilvēkkapitālā ir nozīmīgs ekonomikas izaugsmes veicinātājs. Motivācija palielināt cilvēkkapitālu balstās uz racionālo aprēķinu – nākotnē gaidāmo peļņu. 20. gs. 60-to gadu beigās darba grupa M. Bloga (*M. Blaug*) (Londonas Ekonomikas skola, Izglītības institūts) vadībā iesāka augstākās izglītības ienesīguma izpēti, rezultātā tika izstrādāti daudzi galvenokārt praktiski darbi izglītības ekonomikas jomā, pētot Eiropas un jaunattīstības valstu ekonomikas un izglītības sistēmas. 20. gs. otrajā pusē pētījumus par augstākās izglītības ienesīgumu turpināja Dž. Psaharopoulos (*G. Psacharopoulos*). Vairumā pētījumu ir norādīts, ka augstākās izglītības ienesīgums ir pieaudzis, salīdzinot ar 20. gs. vidū konstatēto, ko daudzi skaidro ar lielāku pieprasījumu pēc augstas kvalifikācijas darbaspēka (Heckman, et al., 2006). Eriks Hanušeks (*E. A. Hanushek*) norāda, ka pastāv vismaz trīs mehānismi, ar kuru palīdzību izglītība var ietekmēt ekonomikas izaugsmi (Hanushek, 2007). Pirmkārt, mikrolīmenī izglītība palielina darbaspēka cilvēkkapitālu, kas savukārt paaugstina darba produktivitāti. Otrkārt, izglītība var palielināt ekonomikas inovatīvo kapacitāti, un jaunas zināšanas par tehnoloģijām un produktiem veicina ekonomikas izaugsmi. Treškārt, izglītība var sekmēt zināšanu par jaunām tehnoloģijām pārnesi, kas savukārt veicina ekonomikas izaugsmi.

Ienesīguma norma parāda iegūtā ienesīguma apjomus, atpelnīšanas laiku attiecībā pret sākotnējo izglītības investīciju apjomu. Tas tiek izteikts procentos pēc analogijas ar procentu ieņēmumiem no banku noguldījumiem. Plašāk skatoties, izmaksas tiek pielīdzinātas studiju maksai, pieskaitot neiegūtos ienākumus pēc nodokļu nomaksas un atņemot to resursu vērtību, kas bija

pieejama studējošajam grantu un stipendiju veidā. Ieguvums šajā gadījumā būs peļņa no ienākuma pēc nodokļu nomaksas, korigējot to ar augstāku nodarbinātības iespēju un atskaitot jebkuras atlīdzības no sabiedrības līdzekļiem mācību laikā. Aprēķināšanas metodika paredz, ka studējošais studē pilnu laiku un studiju laikā nestrādā algotu darbu. Ienesīguma normu var paaugstināt, ja aprēķinos neņem vērā ieguvumus no bezdarba situācijas (pabalsti, bezmaksas pakalpojumi u.tml.) un pensijas. Pie tam šajos aprēķinos netiek ņemti vērā augstākās izglītības nemonetārie ieguvumi (OECD, 2006). Investīcijas izglītībā dod labumu divos veidos:

- kā privātais ienesīgums (tiešais ieguvums pašam indivīdam). To nosaka, salīdzinot izglītības ieguvumus un izmaksas (Psacharopoulos, 2007). Personisko ienesīgumu galvenokārt mēra kā izdevumus izglītībai pret sagaidāmo ienākumu pieaugumu pēc nodokļu nomaksas un sociālajiem labumiem;
- kā sociālais ienesīgums (ieguvums valstij un sabiedrībai kopumā). To nosaka, salīdzinot izglītības izmaksas un ieguvumus.

1. tabula. Augstākās izglītības ieguvumi.

PRIVĀTIE IEGUVUMI (indivīda ieguvumi)	
EKONOMISKIE	SOCIĀLIE
<ul style="list-style-type: none"> • ↑ atalgojums, ↑ tīrais ienākums un ↑ uzkrājumi • ↑ personīgā un profesionālā mobilitāte • ↑ darbā iekārtošanās iespējas un plašākas iespējas darba tirgū kopumā • ↑ darba apstākļi u.c. 	<ul style="list-style-type: none"> • labāka sagatavotība darba tirgum • ↑ personiskais stāvoklis sabiedrībā ieinteresētība un lielākas iespējas tālākās izglītības iegūšanā • ↑ brīvā laika un tā pavadīšanas iespēju lielāka vērtība • personiskās izaugsmes iespējas • ↑ apmierinātība ar darbu • ↑ dzīves līmenis • ↑ personiskā labklājība un veselība
SABIEDRĪBAS IEGUVUMI (sociālā atdeve)	
EKONOMISKIE	SOCIĀLIE
<ul style="list-style-type: none"> • ↑ valsts konkurētspēja • pieejams kompetentāks darbaspēks • ↑ ne tikai apmācīto, bet arī citu strādājošo produktivitāte • ↑ personīgā un profesionālā elastība • ↑ ražošanas līmenis un IKP pieaugums • ↑ nodokļu ieņēmumi • ↑ radīto darba vietu skaits • ↑ patērētājs, kas rada ražošanas apjomu pieaugumu utt. • ↓ atkarība no valdības finanšu atbalsta, t.i., budžeta izdevumiem ↓ • augstas pievienotās vērtības īpatsvars eksportā • ↑ nodarbināto piemērošanās darba tirgus vajadzībām • plašāka inovāciju izplatība ↑ inovatīvais, radošais potenciāls • ↑ dzīves kvalitāte 	<ul style="list-style-type: none"> • ↓ noziedzības līmenis • ↑ tautas veselības stāvoklis • plašāka sociālā mobilitāte, attīstīta labdarība un sociālās palīdzības sfēra, sociālā aktivitāte, ↑ sabiedrības informētība • sociālā saliedētība, sociāli politiskā līdzdalība; lielāka politiskā stabilitāte • kultūras līmeņa attīstība sabiedrībā • drošāka sabiedriskā dzīve • augstāka tehnoloģiskā adaptācija

↑ = **augstāks, vairāk, lielāks**; ↓ = **mazāks, zemāks**.

Avots: apkopojusi autore no IHEP, 1998; Mincer, 1974, Heckman, at all 2007, Aghion, et al., 2010, *Education at a Glance*, 2010 u.c.

Tātie ieguvumi no augstākās izglītības ir gan privāti, gan sabiedriski. Turklāt, bez finansiālas (ekonomiskas) ietekmes pastāv arī nefinansiāli (sociāli) ieguvumi (skat. 1. tabulu).

Privātās atdeves rādītājs mēra finansiālo atdevi no zināšanu pieauguma, ņemot vērā indivīda izdevumus izglītībai un sagaidāmo neto ienākumu pieaugumu. Privātās atdeves rādītājs ir izglītības izmaksu un ieguvumu attiecība, kas parāda, cik students iegulda augstākajā izglītībā attiecībā pret ieguvumiem no augstākās izglītības.

Sociālās atdeves rādītājs ietver darba produktivitātes pieaugumu noteiktā laika posmā, kā arī valsts budžeta izglītības izmaksas. Līdzīgi kā privātās atdeves rādītājs, sociālā atdeve arī balstās uz izglītības izmaksu un ieguvumu analīzi, tikai šajā gadījumā attiecībā pret sabiedrību kopumā jeb valsti. Privātās atdeves gadījumā ieguvējs ir indivīds, taču sociālās atdeves gadījumā ieguvēji ir pats indivīds un pārējie indivīdi. Līdz ar to gan ieguvumi, gan izmaksas aplūkojami sabiedrības līmenī. Sociālās atdeves gadījumā ņem vērā darba ienākumus pirms nodokļu nomaksas, taču lielākoties sociālās atdeves aprēķini balstās uz darba produktivitātes pieaugumu no viena papildu skološanās gada, nevis uz darba ienākumu pieaugumu. Privātās atdeves gadījumā tiek mērīta indivīda izmaksu efektivitāte, taču sociālās atdeves gadījumā var teikt, ka tiek aprēķināta valsts izdevumu efektivitāte jeb rentabilitāte.

Lielākoties sociālā atdeve ir zemāka nekā privātā atdeve, kas daļēji skaidrojams ar lielākām izmaksām sociālās atdeves gadījumā. Izglītības privātā atdeve lielākoties ir 6-7% robežās attīstītajās valstīs un augstāka – attīstības valstīs. Dž.Psaharopouls un H.A.Patrinoss (Psacharopoulos, Patrinos, 2004) aprēķināja atdevi no investīcijām izglītībā dažādās valstu grupās pēc izglītības līmeņa un nonāca pie secinājuma, ka tieši valstīs ar zemiem ienākumiem izglītības privātās un sociālās atdeves rādītāji ir salīdzinoši daudz augstāki nekā valstīs ar augstiem ienākumiem.

Viens no pētījuma *Ienesīgums no dažādiem investīciju veidiem izglītībā (Returns to Various Types of Investment in Education and Training)* galvenajiem secinājumiem – lai sasniegtu Lisabonas stratēģijas izvirzītos izglītības mērķus, ienesīguma likmei izglītībā jāpārsniedz 7%. Tāpat secināts, ka personiskais ienesīgums ir augsts valstīs, kur būtiski ir pieaudzis akadēmisko grādu ieguvēju skaits matemātikā, dabaszinātnēs un tehnoloģijās (EC, 2007). Savukārt Dž. Psaharopouls (Psacharopoulos 2009), salīdzinot 33 valstu augstākās izglītības personisko un sociālo ienesīgumu, atzīmē, ka personiskais ienesīgums Latvijā ir 10,6%. Tāpat tika secināt, ka vairums valstu nav varējušas novērtēt sociālo ienesīgumu, jo to izdarīt ir grūti – ir nepieciešami dati par tiešajām izmaksām katrā izglītības līmenī atsevišķi. Viņš arī konstatē, ka „jaunajās valstīs”, piemēram, Čehijas Republikā, Ungārijā, Turcijā ienesīgums no augstākās izglītības ir augstāks nekā Skandināvijas valstīs (Psacharopoulos, 2009). Izglītības privātā atdeve no augstākās izglītības būtiski pārsniedz izglītības privāto atdevi no vidējās izglītības, kas norāda uz izglītības vērtības pieaugumu līdz ar izglītības līmeņa palielināšanos (Romele, 2014).

Kā liecina Eiropas attīstības un sadarbības organizācijas (OECD) monitoringa rezultāti, vidēji personiskais ienesīgums OECD dalībvalstīs ir lielāks (2006. gadā – 11,5% un 11,0%) par sociālo, tomēr Skandināvijas valstīs ir otrādi – sociālā ienesīguma norma ir lielāka. Zviedrijā tā ir 5,7%, Dānijā – 7,3%, Norvēģijā – 6,2%, bet Somijā – 10,1%. Savukārt personiskā ienesīguma rādītāji Skandināvijas valstīs ir šādi: Zviedrijā – 6,1%, Dānijā – 4,4%, Norvēģijā – 6,6%, bet Somijā – 10,0%. Jāpiebilst, ka Baltijas valstīs salīdzināmās statistikas vai pētījuma rezultātu par šiem rādītājiem nav, tāpēc jābalstās uz fragmentāriem Dž. Psaharopoula 2007. gadā veiktā novērtējuma rezultātiem, kas liecina, ka Igaunijā 2003. gadā personiskais ienesīgums ir 10,0%, Latvijā 2002. gadā – 10,6% Lietuvā 2000. gadā – 4,6%. Arī šis pētījums apstiprina augstos Somijas rādītājus (personiskais ienesīgums – 10,0%, bet sociālais – 6,9%) (EC, 2007). Bez tam līdzīgus aprēķinus veicis arī M. Hazans, taču viņa aprēķini par dažādu izglītības līmeņu ienesīgumu atkarībā no atsevišķiem mainīgajiem (nacionālā piederība, dzīves vieta, dzimums utt.) Latvijā un pārējās Baltijas valstīs, kā arī citās valstīs ir veikti, balstoties uz 2000. gada datiem. Salīdzinot ar līdzīgiem aprēķiniem attīstītajās un Centrāleiropas valstīs, Latvijā un arī pārējās Baltijas valstīs personiskais ienesīgums no vidējās izglītības ir salīdzinoši zems, turpretī ienesīgums no augstākās izglītības – salīdzinoši augsts (Hazans, 2003). L.Romeles pētījuma rezultāti liecina, ka ekonomiskā atdeve no augstākās izglītības ir vairāk nekā divas reizes augstāka nekā izglītības atdeve no vidējās izglītības. Pēdējie pieejami dati par izglītības atdeves novērtējumu Latvijā ir sniegti L.Romeles promocijas darbā „Izglītības privātās un sociālās atdeves novērtējums Latvijā”, kurā secināts, ka izglītības privātā atdeve 2010. gadā augstākajā izglītībā sastāda 10,59%, bet sociālā atdeve, ņemot vērā nodarbinātības un darba produktivitātes ietekmi – 10,87% (Romele, 2014).

Augstākās izglītības sociālo ienesīgumu novērtē, ņemot vērā personisko ienesīgumu, kā arī tās izglītības izmaksas, ko sedz valsts. Absolventu labums no izglītības līmeņa paaugstināšanās ir ienākuma līmeņa pieaugums un darba iekārtošanās iespēju paplašināšanās. Sabiedrības iegūtie ekonomiskie labumi no absolventu ieguldījuma ekonomikas izaugsmē ir lielāki par konkrētu indivīdu iegūtās labumu summas, jo pieaug darba ražīgums un valsts konkurētspēja. Valstīs ar zināšanās balstītu ekonomiku darba ražīguma pieaugumu panāk, veidojot un izplatot tehnoloģiskās inovācijas, pie tam šo jauninājumu lielākā daļa ir universitātēs realizēto fundamentālo un lietišķo pētījumu rezultāts. Progress tādās tautsaimniecības nozarēs kā lauksaimniecība, veselības aizsardzība un vides aizsardzība lielā mērā ir ir atkarīgs tieši no universitātēs radīto inovāciju praktiskās izmantošanas iespējām. Augstāks darbaspēka kvalifikācijas līmenis un kvalitatīvi darbaspēka kā ekonomiskā resursa uzlabojumi ļauj darbiniekiem izmantot jaunās tehnoloģijas un paaugstina ražīgumu. Augstākā izglītība veicina nācijās saliedētību, stiprina sociālo vienotību un uzticamības pieaugumu pret sociālajiem institūtiem, iedzīvotāju sociālo darbību aktivizēšanos, kā arī tolerances stiprināšanos pret etnisko, reliģijas, sociālo un dzimumu dažādību (OECD, 2005).

Neskaitot kopējo sociālo ieguldījumu ekonomiskās izaugsmes procesos, augstākā izglītība veicina ievērojamus ekonomiskus rezultātus (nodokļu ieņēmumu pieaugums, mazāku slogu uz sociālo budžetu un tml.) un pozitīvi ietekmē darba tirgu valstī.

Tātad investīcijas augstākajā izglītībā nodrošina ievērojamus pozitīvus ārējos efektus, kuriem mūsdienās ir izšķiroša nozīme sociāli ekonomiskās attīstības nodrošināšanā. Personiskās investīcijas augstākajā izglītībā var arī nenodrošināt optimālus rezultātus, jo indivīda līmenī nav iespējams izmantot visus labumus, ko sniedz augstākā izglītība (*World Bank*, 1994). Tādēļ augstākā izglītība nav uzlūkojama tikai kā atsevišķu indivīdu personiskais ieguvums, bet kā kopējs, sabiedriskā un privātā partnerībā balstīts galvenais zināšanu sabiedrības attīstības resurss.

Augstākās izglītības sabiedriskais ienesīgums valsts konkurētspējas aspektā

Pāreja no industriālās sabiedrības uz post-industriālo un arī neo-industriālo sabiedrību ir noteikusi jaunu akadēmisko revolūciju un jaunu augstākās izglītības misiju – augstākās izglītības tiešu iesaisti sociāli ekonomiskajā attīstībā (*Etzkowitz*, 2008). Tātad mūsdienās skaidri iezīmējas izglītības, zināšanu radīšanas un inovāciju īstenošanas izšķirošā nozīme arī Latvijas konkurētspējas veicināšanā un tautsaimniecības izaugsmē.

Pasaules ekonomikas forums katru gadu publicē ziņojumu, kurā visas pasaules valstis tiek rūpīgi izanalizētas un salīdzinātas pēc vairākiem kritērijiem, lai noteiktu katras valsts konkurētspējas indeksu. Globālās konkurētspējas indeksa reitings ir nozīmīgs informācijas avots par valstu ekonomisko stāvokli, pēc vienotas sistēmas atklājot katras valsts stiprās un vājās puses konkurētspējas jomā. Politikas veidošanai tas palīdz novērtēt un pievērst uzmanību atsevišķām jomām un to izmaiņām salīdzinājumā ar citām valstīm.

Piemēram, 2013. gada Pasaules ekonomikas foruma globālās konkurētspējas indeksa (GCI) reitingā Latvija ir ierindota 52. vietā 148 valsts vidū. Pēc vietas reitingā Latvija būtiski atpaliek no vairākām ES dalībvalstīm un mūsu kaimiņvalstīm – Lietuvas un Igaunijas, kuras reitingā ir attiecīgi 48. un 32.vietā. Turklāt pēdējos gados ir vērojams regress – 2007.g.-2010. g. Latvija globālās konkurētspējas indeksa ierindojās attiecīgi 29., 33., 34. un 35. vietā. (skat.1. tabulu).

Lai novērtētu valsts konkurētspēju, tika ņemti vērā dažādi rādītāji, kurus sagrupēja 12 komponentēs jeb pīlāros. Valsts konkurētspējas apskatā šo 12 pīlāru vidū tiek izvērtēta arī augstākās izglītības kvalitāte. Analizējot globālās konkurētspējas indeksa komponentes (pīlārus) jāsecina, ka Latvijas sniegums būtiski atpaliek no līdervalstu pozīcijām, kā arī tādas komponentes kā augstākā izglītība un inovācijas būtiski atpaliek arī no kaimiņvalstīm. Tāpat arī citos ar augstāko izglītību saistītajos rādītājos – inovācijas, tehnoloģiju līmenis un darba tirgus efektivitāte – Latvija atpaliek no kaimiņvalstīm (Shwab, 2010, 2013).

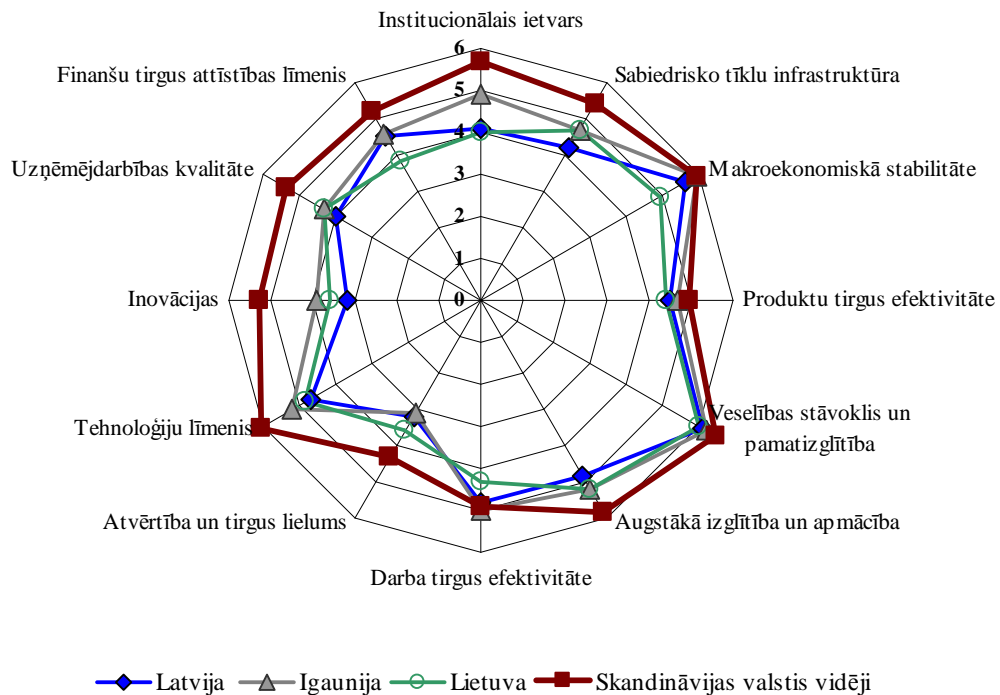
1. tabula. Konkurētspējas, augstākās izglītības kvalitātes, inovācijas un zināšanu ekonomikas indeksi atsevišķās valstīs

Valsts	Globālās konkurētspējas indekss (GCI) 2013-2014	Augstākās izglītības kvalitāte 2013-2014	Pasaules Bankas Zināšanu ekonomikas indekss (KEI) 2012	Globālais inovāciju indekss (GII) 2013
Norvēģija	11	10	5	16
Zviedrija	6	8	1	2
Vācija	4	3	8	15
Somija	3	1	2	6
Dānija	15	14	3	9
Igaunija	32	23	19	25
Lietuva	48	27	32	40
Latvija	52	40	37	33

Source: Shwab, 2013; *Global Innovation Index*, 2013; *Knowledge Economy Index* 2012.

Savukārt Skandināvijas valstis pēc augstākā izglītība indikatora stabili ir top 20, līdzīgi kā GCI kopējā rādītājā. Globālā konkurētspējas indeksa struktūra rāda, ka Dānijas augstākā izglītība tāpat turpina saņemt augstu novērtējumu (14 vieta), kas ir nodrošinājis daļu darbaspēku ar iemaņām, lai ātrāk piemērotos vides izmaiņām un ir par pamatu tehnoloģiskām pārmaiņām un inovācijām valstī (Shwab, 2013).

1. attēls. Globālās konkurētspējas indeksa pīlāru indeksi atsevišķās valstīs 2013.-2014. gadā

Source: autores veidots pēc Shwab, 2013.

Līdzīga situācija ir arī ar inovāciju un zināšanu ekonomikas indeksiem. Pasaules Bankas Zināšanu ekonomikas (KEI) vērtējumā Latvija ierindojas 32. vietā, kas ir sliktākais rādītājs Baltijas valstu vidū, bet Ziemeļvalstis ir līderpozīcijās zināšanu ekonomikas attīstības ziņā. Arī inovāciju indeksā (GII) Latvijai ir 44. pozīcija, bet Lietuvai un Igaunijai attiecīgi 39. un 29. vieta. Augstākās iegūtās izglītības līmenis veicina gan fundamentālas inovācijas, gan globālās *high-tech* prakses pārņemšanu un imitēšanu. Tomēr šīs iespējas Latvija neizmanto. AIS kvalitātes (plašākā izpratnē), zināšanu ekonomikas un inovāciju un līdz ar to konkurētspējas ziņā veiksmīgākas ir Somija, Norvēģija un Dānija.

Jāapzinās, ka zināšanu pārnese visefektīvāk strādā noteiktos ekonomiskos un sociālos apstākļos, tātad vienā ekonomikas attīstības stadijā zināšanas un augstākās izglītības sniegums būs noteicošais faktors ekonomikas konkurētspējas nodrošināšanā, bet citā varētu arī nebūt. Piemēram, S. Hiļķeviča un D. Štefenbergas pētījumā, veicot valsts konkurētspējas ietekmējošo faktoru izvērtēšanu, tika konstatēts, ka korelācijas koeficients starp GCI pasaules 144 valstīs un piekto pīlāru (Augstākā izglītība) ir samazinājies no 0,93 līdz 0,88, kas varētu būt skaidrojams ar „piesātināšanas” efektu – izglītība un tās sniegums ir labi attīstīti un nelielas izmaiņas nerāda būtiskas konkurētspējas izmaiņas (Hiļķevičs, Štefenberga 2013).

Secinājumi

Investīcijas izglītībā sniedz ieguvumus gan indivīdiem, gan sabiedrībai kopumā. Pieaugušiem cilvēkiem ar augstāku izglītības līmeni ir labāki darba apstākļi, un viņu atalgojums vidēji ir lielāks. Sabiedrības iegūtais ekonomiskais labums no absolventu ieguldījuma ekonomikas izaugsmē ir darba ražīguma pieaugums un valsts konkurences palielināšanās. Veicinot augstākās izglītības ieguvušo skaita pieaugumu, tiek veicināta sociālā atdeve un valsts ekonomiskā attīstība. Ekonomisko panākumu pamatā ir inovācijas un radošums.

Pasaules konkurētspējas ziņojumā 2013. gadā 148 valsts konkurencē Latvija tika ierindota 52. vietā, savukārt Igaunija – 32. vietā un Lietuva – 48. vietā. Lai palielinātu Latvijas tautsaimniecības konkurētspēju, ņemot vērā to, ka Pasaules ekonomikas foruma globālās konkurētspējas pārskatā Latvija ieskaitīta to valstu grupā, kas atrodas pārejas stadijā no efektivitātes uz inovācijas balstīto ekonomiku, jāstiprina augstskolu sadarbība ar uzņēmējiem, zināšanu un tehnoloģiju pārnesi, kā arī jāveido partnerības un tīklojumus, kas kalpotu kā platformas reģionālo lēmumu pieņēmēju zināšanu paplašināšanai un uz sabiedrību orientētu inovāciju veicināšanai.

Bibliogrāfija

Aghion, P., Boustan L., Hoxby C., Vandenbussche J. (2005) *Exploiting States' Mistakes to Identify the Causal Impact of Higher Education on Growth*. Harvard University.
Education at a Glance 2010: OECD Indicators. (2010) Paris: OECD. [tiešsaiste] [skatīts 20.03.2014] Pieejams: <http://browse.oecdbookshop.org/oecd/pdfs/free/9610071e.pdf>

- Etzkowitz, H. (2008). *The Triple Helix: University-Industry-Government Innovation in Action*. Routledge
- IHEP (1998) *Reaping the Benefits: Defining the Public and Private Value of Going to College*, The New Millennium on Higher Education Costs, Pricing and Productivity, Project The Institute for Higher Education Policy
- Hazans M. (2003). *Returns to Education in Baltic Countries*. GDNNet Knowledge Base Working Paper No. DOC16801
- Hanushek, E. A., Wößmann, L. (2007). The Role of Education Quality in Economic Growth. World Bank Policy Research Working Paper 4122. (Skatīts 11.05.2011) (Skatīts 11.05.2011) Retrieved: <http://elibrary.worldbank.org/content/workingpaper/10.1596/1813-9450-4122>.]
- Heckmann, J. J., Lochner, L. I., Todd, P. E. (2006). Earnings functions, Rates of return and Treatment effects. *Handbook of Economics of Education*, Vol. 1, Ed. E. Hanushek, F. Welch. Elsevier, Amsterdam, ISBN 9780444513991 (1).
- Hiļķevičs S., Štefenberga D. (2013) Problems of Latvia's Regional Economic Development and Innovative Entrepreneurship. Jermolajeva E. (red.) Reģionālais ziņojums. Pētījumu materiāli. Nr. 9 (2013))
- EC (2004) Projects in *Economics of education* Study on the Financing on Higher Education in Europe. Completed by European research Associates (EU-RA). European Commission, Brussels. (Skatīts 16.07.2014) Retrieved: http://ec.europa.eu/education/higher-education/doc/studies/financing1_en.pdf
- EC (2007) *Study on European Higher Education: Rates of return and funding models in Europe*. European Commission, Brussels. (Skatīts 11.05.2008) Retrieved: http://ec.europa.eu/education/higher-education/doc/funding/vol3_en.pdf
- GII (2013) *Global Innovation Index* (Skatīts 28.04.2014) Pieejams: http://www.globalinnovationindex.org/gii/main/reports/2009-10/FullReport_09-10.pdf
- OECD (2005) *Education at a Glance: OECD Indicators. 2005 Edition. Summary in English*. OECD, Paris. <http://www.oecd.org/dataoecd/57/43/35317134.pdf> (skatīts 11.12.2011.)
- KEI (2012) *Knowledge Economy Index* World Bank Washington D.C. Available: http://info.worldbank.org/etools/kam2/KAM_page5.asp
- OECD (2010) *Education at a Glance 2010: OECD Indicators*. OECD, Paris.
- Paņina, L. (2011) Latvijas augstākās izglītības sistēmas efektivitātes izpēte un vidēja termiņa attīstības modeļi. Promocijas darbs. Daugavpils Universitāte, Daugavpils.
- Romele L. (2014) Izglītības privātās un sociālās atdeves novērtējums Latvijā. Promocijas darbs. Latvijas Universitāte, Rīga.
- Psacharopoulos G. (2007) *The Economic Returns to Higher Education in Twenty-five Countries*. Higher Education Quarterly. Vol 1 (2), May, 141–158.
- Psacharopoulos G., Patrinos H. A. (2004). Returns to Investment in Education: A Further Update. *Education Economics*, Volume 12 (2), pp. 111-134.
- Schwab, K. (Ed.). (2013). *Global Competitiveness Report 2013-2014*. Geneva: World Economic Forum [tiešsaiste] [skatīts 14.08.2014.]. Pieejams: http://www3.weforum.org/docs/WEF_GlobalCompetitivenessReport_2013-14.pdf
- World Bank (1994) *Higher Education. The Lessons of Experience*. The world Bank, Washington, D.C.

AMATPERSONAS AR SPECIĀLO DIENESTA PAKĀPI PROFESIONĀLĀS KARJERAS ATTĪSTĪBA VALSTS ROBEŽSARDZĒ

Solveiga Blumberga, Natālija Zeltiņa

RISEBA, Meža iela 3, Rīga, Latvija, LV-1048

solveigablumberga@gmail.com, natalijazeltina@inbox.lv

Abstract

Professional Career Development of the Officials with the Special Service in the State Border Guard

Abstract. Research on employees above the age 50 involvement in professional career development, work capability correspondence evaluation (Warr 2000), their professional career planning and organization (Wegman & McGee 2004) are becoming more topical worldwide. According to theoretical aspects, professional career planning and organization within organization is one of personnel management processes, which done successfully promotes organization successful professional work. Research thesis - discover personnel professional career development opportunities for State Boarder Guard officials above defined 50 year age limit. Authors researched how professional career development happens in State Boarder Guard, especially emphasizing personnel category, which age approached the law defined term of service age and is allowed for official retirement from service. Research results showed professional career development planning and management experience in State Boarder Guard. It was found, that personnel career development planning and direction process is not intentionally and purposefully lead, because it isn't separated from other personal management processes that are strongly reglamented and is viewed in connection to them. Gathered information will be used in professional work, by providing suggestions in personnel professional career development planning and management process procedure development, introduction and application.

Key Words: career, development, planning, employees, retirement.

Ievads

Karjerai kā profesionalitātes apliecinājumam cilvēka dzīvē ir ievērojama vieta un nozīme. Arvien lielāka nozīme ir viņa sociālajai stabilitātei, materiālajam nodrošinājumam, psiholoģiskajam apmierinājumam, kas saistīts ar profesionālo izaugsmi un karjeras veidošanas iespējām darba vietā ne tikai tuvākajā nākotnē, bet ilgtermiņā.

Arvien nozīmīgāki pasaulē kļūst pētījumi par darbinieku vecumā virs 50 gadiem iesaistīšanu profesionālās karjeras attīstībā, darba spēju atbilstības novērtēšanu (Warr 2000), par viņu profesionālās karjeras plānošanu un organizēšanu (Wegman & McGee 2004), par apmācību un pārkvalifikācijas iespējām (Farr & Ringseis 2002, Warr & Birdi 1998), stereotipu ietekmi profesionālās karjeras attīstībā (Greller & Stroh 1995, Peterson & Spiker 2005).

1. Valsts robežsardzē amatpersonām ir noteikts 50 gadu vecuma ierobežojums, kas sakrīt ar vecuma periodu, kurā amatpersona sasniedz augstāko profesionalitātes līmeni, un tieši tad amatpersona tiek atvaļināta no dienesta. Amatpersonas karjeras attīstība šajā jomā apstājas un sākas karjeras attīstības lejupslīde vai atgriezšanās sākuma stadijā, kad jāsāk savas karjeras attīstību no jauna citā profesionālajā jomā. Pētījuma mērķis ir noskaidrot personāla profesionālās karjeras attīstības iespējas Valsts robežsardzē amatpersonām virs noteiktā 50 gadu vecuma ierobežojuma. Pētījuma uzdevumi: analizēt zinātnisko literatūru par personāla karjeras attīstību, plānošanu; analizēt statistiskos datus par personāla attīstību Valsts robežsardzē laika periodā no 2007.gada līdz 2012.gadam; veikt empīrisku pētījumu par personāla profesionālās karjeras attīstību. Pētījumā izmantota dokumentu analīze un autoru sastādīta aptauja par

personāla profesionālās karjeras attīstību, karjeras attīstības iespējām un nosacījumiem, karjeras attīstības plānošanu un vadīšanu, kā arī iespējamo karjeras attīstību amatpersonām virs noteiktā 50 gadu vecuma Valsts robežsardzē.

Karjeras jēdziens un veidi

Karjera ir indivīda uzkrātā pieredze par attieksmes un uzvedības normu kopumu saistībā ar darba pieredzi un darbību personas darba dzīves laikā (Luke 2000, citēts Chmiel 2008). Tā ir konkrēta indivīda apzināti izvēlēta un realizēta izaugsmes līnijas pārvietošana pa sociālajām kāpnēm (Stoner, Freenar 1992). Karjeru var apzīmēt kā pārmaiņas, pārejot no vienas lomas uz citu, organizācijas/uzņēmuma ietvaros vai sociālajā sistēmā kopumā vai arī cilvēka attīstības secību darba pieredzē laika gaitā (Arthur, Hall & Lawrence 1989). Saskaņā ar Artura atziņu (Arthur 1989), karjera ir darba pieredze, kas var veidoties laika gaitā. Karjera ietver saikni starp laiku un darbu. Karjera piešķir individuālu sociālā laika izjūtu un karjeras ceļš ietver pagātni, tagadni un nākotni (Hassard, 1999).

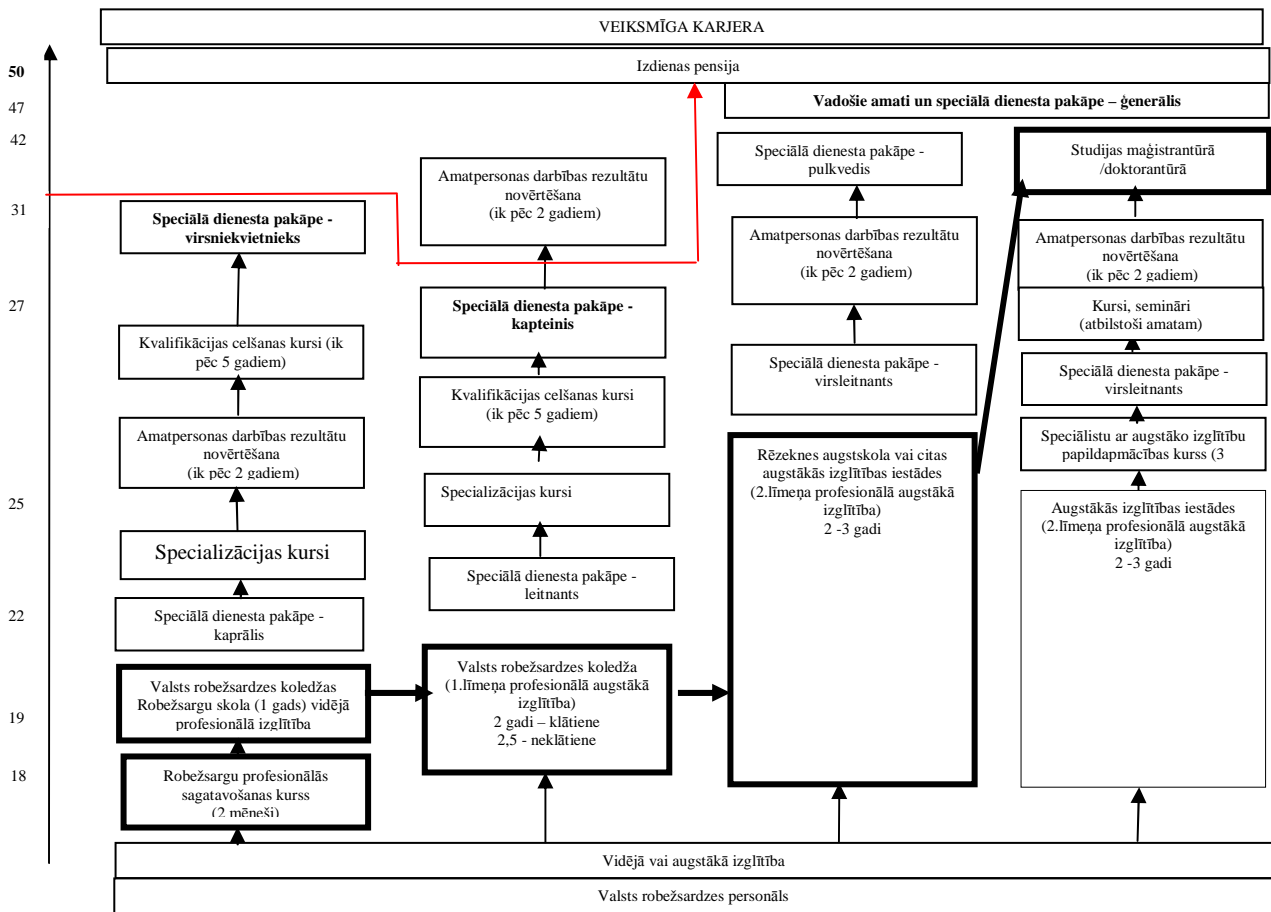
Pētījumos par karjeras jēdziena (Bergmann Lichtenstein & Mendenhall 2002) tiek akcentēta dinamiska un attīstoša profesionālā pilnveide, tādējādi ļaujot karjerai laika gaitā mainīties.

Profesionālā karjera ir individuālas secīgi svarīgas pārmaiņas darbā, kas saistītas ar darbinieka stāvokļa izmaiņām pienākumu sarežģītības vertikālajā skalā vai sociālajiem darba vietas līmeņiem. Profesionālā karjera ietver sevī tādas jēdzienus kā „attīstība darbā”, „attīstība pa dienesta kāpnēm”, „attīstība profesijā” utt.utt. (Маслов 2001, Маркова 1996).

Profesionālās karjeras attīstība Valsts robežsardzē

Valsts robežsardze ir bruņota Iekšlietu ministra pārraudzībā esoša valsts pārvaldes iestāde, kuras galvenais uzdevums ir nodrošināt valsts robežas aizsardzību un novērst personu nelegālo migrāciju. Valsts robežsardzes profesionālās darbības specifika var ietekmēt amatpersonas individuālo karjeru, liedzot viņam profesionālās karjeras attīstību veselības stāvokļa dēļ, vecuma ierobežojuma dēļ vai fizisko spēju un izturības nepietiekamības dēļ, kas būtiski ietekmē personāla trūkumu iestādē.

Veiksmīgas karjeras attīstības nosacījumi Valsts robežsardzē: amats ar noteiktu maksimālo speciālo dienesta pakāpi, speciālā dienesta pakāpe, izglītība, veselības stāvoklis, fiziskās spējas, amatpersonas darbības rezultātu novērtēšanas process un personīgā motivācija (sk.1.attēlu).

1. attēls. Valsts robežsardzes personāla profesionālās karjeras attīstības shēma (Zeltiņa, 2013).

Valsts robežsardzē, profesionālās karjeras attīstības iespējas „apstājas” tieši tajā cilvēka dzīves posmā, kad sākas viņa pašrealizācija un profesionālajā darbībā, viņš kā profesionālis ir spējīgs sasniegt augstus rezultātus un ar savu darbību veicināt iestādes profesionalitāti un izaugsmi.

Profesionālās karjeras attīstība amatpersonām virs 50 gadiem

Iekšlietu ministrijas sistēmas iestādēs, tai skaitā Valsts robežsardzē, amatpersonu karjeras izaugsme ir iespējama līdz amatpersonas 50 gadu vecuma sasniegšanai. Sasniedzot 50 gadu vecumu, amatpersona tiek atvaļināta no dienesta sakarā ar noteiktā vecuma sasniegšanu un amatpersonas karjeras attīstība šajā struktūrā ir beigusies.

Pētījums par personāla profesionālās karjeras attīstību Valsts robežsardzē

Lai gūtu objektīvu priekšstatu par to, kā Valsts robežsardzē organizē personāla profesionālās karjeras attīstību, izmantota dokumentu analīze un autoru izveidota aptauja.

Pētījuma jautājumi: Vai Valsts robežsardzē notiek personāla profesionālās karjeras attīstība? Kā notiek personāla profesionālās karjeras attīstība? Kādas ir profesionālās karjeras attīstības iespējas amatpersonām virs noteiktā 50 gadu vecuma Valsts robežsardzē? Aptaujas anketā ietvertie jautājumi ir sagrupēti blokos.

Aptaujas datu analīze un interpretācija

Autores no 2012. – 2013.gadam veica dokumentu analīzi un personāla aptauju Valsts robežsardzē. Aptaujā piedalījās 124 respondenti, no tiem: 46% sievietes un 54% vīrieši amatpersonas ar speciālajām dienesta pakāpēm. Jautājumi tika sagrupēti 6 blokos.

Personāla profesionālās karjeras izvēle

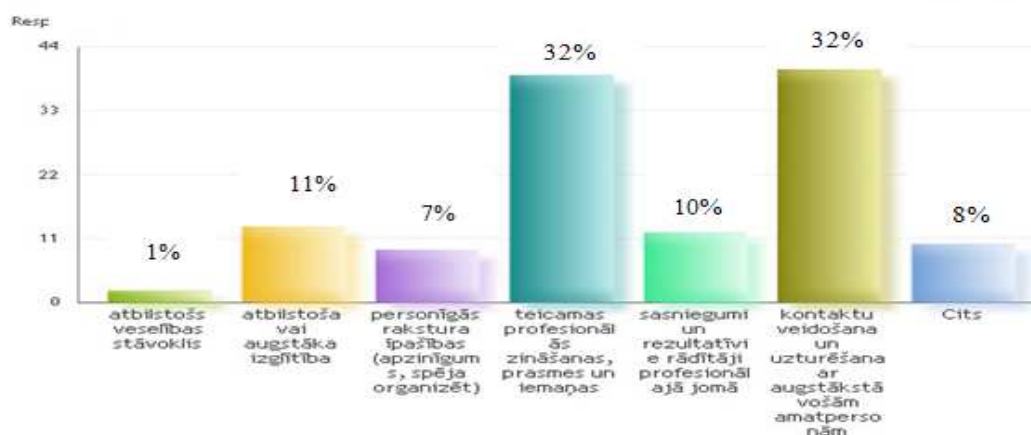
Šajā blokā respondentu atbildes liecina, ka 63% respondentu ir apmierināti un 31% respondentu ir daļēji apmierināti ar savas profesionālās darbības izvēli, kas norāda arī konkrētu, mērķtiecīgu personisko darbību vai ieguldījumu savas profesionālās karjeras attīstībā. Atklājot savus profesionālās karjeras mērķus un personīgās vēlmes, respondenti grib sevi redzēt Respondentu sniegtās atbildes liecina par to, ka amatpersonām ir izvirzīti personīgie mērķi un ir vēlme attīstīt savu karjeru šajā profesionālajā jomā.

Karjeras attīstība iestādē

Respondentu atbildes liecina, ka karjeras attīstība Valsts robežsardzē pastāv, tomēr tā nenotiek plānveidīgi un secīgi (47% respondentu). Tas nozīmē, kā uzskata E.Maslovs (Маслов 2001), ka personāla vadība neveic darbu ar personāla profesionālās karjeras attīstības plānošanu un vadīšanu, kā arī netiek pareizi organizēta personāla profesionālās karjeras attīstības sistēma kā iekšējais regulētājs, kad notiek iestādes un katras konkrētās amatpersonas interešu saskaņošana, kā arī netiek izstrādāts amatpersonas individuālās profesionālās karjeras attīstības plāns (54% respondentu). Valsts robežsardzē minētie nosacījumi netiek pilnībā realizēti personāla individuālās profesionālās karjeras attīstībā.

Karjeras attīstības nosacījumi Valsts robežsardzē

Respondentu atbildes parāda, ka Valsts robežsardzē karjeras attīstības būtiskākie nosacījumi ir teicamas profesionālās zināšanas, prasmes un iemaņas (32% respondentu), ka arī kontaktu veidošana un uzturēšana ar augstākstāvošām amatpersonām (32% respondentu), tas nozīmē perspektīvu karjeras attīstībā (sk. 2.attēlu).

2. attēls. Veiksmīgas karjeras attīstības nosacījumi Valsts robežsardzē (Blumberga, Zeltiņa, 2013).

Tas nozīmē, ka nosacījumu daudzveidība, to pielāgošana personālam veicina karjeras veidu daudzveidību (Мацлов 2001).

Profesionālā apmācība un pieredzes nodošana

Šajā blokā respondentu atbildes liecina, ka viņi labprāt papildina savas profesionālās zināšanas kvalifikācijas celšanas kursos, respondenti atzinīgi novērtē profesionālo zināšanu nozīmīgumu profesionālās karjeras attīstībā (32,26%), savukārt 46% respondentu uzskata, ka iestāde nenovērtē profesionālus darbiniekus un neatbalsta viņu karjeras izaugsmi.

Karjeras attīstības iespējas, sasniedzot noteikto 50 gadu vecumu

Respondentu (44%) par savas profesionālās karjeras augstāko mērķi ir izvirzījuši maksimālo sasniegumu. Tas liecina par to, ka respondentiem nav maznozīmīga viņu individuālās profesionālās karjeras attīstība Valsts robežsardzē un neatkarīgi no respondentu vecumposma un ieņemamā amata līmeņa, viņi ir izvēlējušies savu karjeru attīstīt un pilnveidot.

Tomēr 63% respondentu nevēlas turpināt profesionālās karjeras attīstību Valsts robežsardzē, pēc noteiktā 50 gadu vecuma sasniegšanas, tas nozīmē, ka ir noteikti apstākļi (psiholoģiskais klimats, stereotipi u.c.), kas ietekmējuši šādu respondentu lēmumu, kā arī norāda uz karjeras mērķa sasniegšanas vajadzību un morālo vajadzību apmierināšanu, t.i., speciālista vai vadītāja kvalifikācijas pilnveidošanas kulminācija, pašrealizāciju vecumposmā virs 50 gadiem (Шейн 2002, Greller & Stroh 1995).

46% respondentu piekrīt tam, ka Valsts robežsardzē, atvaļinot amatpersonas no 50 gadu vecuma zaudē profesionālus, zinošus un spēcīgus darbinieku.

Personāla vadības kompetences karjeras attīstības plānošanā un vadīšanā

Profesionālās karjeras attīstības plānošanas un vadīšanas process tika novērtēts kā nekvalitatīvs (41% respondentu). Tas nozīmē, ka Valsts robežsardzē netiek pienācīgi novērtētas šī procesa organizēšanas priekšrocības un nepietiek personāla vadības kompetencē un darbības ieguldījuma šajā jomā.

Respondentu atbildes liecina par to, ka personālam nav pietiekošas saiknes ar vadību un otrādi, un nav vienota skatījuma uz iestādes profesionālās darbības perspektīvu saistībā ar personāla karjeras attīstību nākotnē. Tomēr respondenti ir aktīvi un ieinteresēti savas profesionālās karjeras attīstībā un labprāt to pilnveidotu Valsts robežsardzē, kā arī ar savu profesionalitāti veicinātu iestādes darbības kapacitātes uzlabošanu.

Secinājumi

- Personāla profesionālās karjeras attīstība Valsts robežsardzē notiek, jo amatu struktūras hierarhija, dienesta gaitas attīstības hierarhija atbilst vertikālās karjeras attīstības nodrošināšanai.

- Personālam, sasniedzot noteikto 50 gadu vecumu Valsts robežsardzē, profesionālās karjeras attīstības iespējas samazinās un netiek profesionālās karjeras lejupslīde vai atgriešanās sākuma stadijā, jo amatpersona tiek atvaļināta no dienesta Valsts robežsardzē.
- Personāla profesionālās karjeras attīstības Valsts robežsardzē nenotiek mērķtiecīgi, tā netiek plānota un vadīta, jo Valsts robežsardzē nav noteikta profesionālās karjeras attīstības plānošanas un virzīšanas kārtība un tā nav iekļauta personāla vadības kompetencē.
- Valsts robežsardzē netiek plānota personāla individuālās karjeras attīstība un virzīšana, jo nav skaidri noteiktas profesionālās karjeras attīstības iespējas un nosacījumi Valsts robežsardzē.
- Personāls, sasniedzot noteikto 50 gadu vecumu un noteikto izdienas laiku, tiek atvaļināts no dienesta Valsts robežsardzē, nevērtējot viņu individuālos profesionālos sasniegumus un spējas, kas veicina personāla psihofizisko kritumu sakarā ar novecošanos, kā arī mazinās stimulē mācīties.
- Personāls, sasniedzot noteikto 50 gadu vecumu, ir darba spējīgs, ar iespējām pārkvalificēties, jo vecāki cilvēki spēj izmantot savas uzkrātās prasmes un zināšanas tā, lai veiktu uzdevumus tikpat labi kā viņu jaunākie kolēģi.

Bibliogrāfija

- Arthur M.B., Hall D.T., Lawrence B.S. 1989. *Handbook of Career Theory*. Cambridge University Press.
- Bergmann Lichtenstein B.M.& Mendenhall M. 2002. Non-Linear Dynamics in Entrepreneurial and Management Careers. In *M@n@gement*, 1/2002, Vol. 5, pp. 31-47.
- Chmiel N. 2008. *An Introduction to Work and Organizational Psychology, A European Perspective, Second Edition*. Blackwell Publishing.
- Farr J.L. & Ringseis E.L. 2002. The Older Worker in Organizational Context: Beyond the Individual. In Cooper C.L.& Robertson I.T. (ed.) *International review of industrial and organizational psychology* vol.17, pp. 31-76. UK: John Wiley.
- Greller M.M., Stroh L.K. 1995. Careers in Midlife and Beyond: A Fallow Field in Need of Sustenance. *Journal of Vocational Behavior*, v47, n3, pp.232-247.
- Hassard J. 1999. *Sociology and organization theory, positivism, paradigms and postmodernity*. Cambridge University Press.
- Peterson S. J. and Spiker B. K. 2005. Establishing the positive contributory value of older workers: A positive psychology perspective. In *Organizational Dynamics* , 34, pp.153-167.
- Stoner I.A.F., Frenar R.E. 1992. *Management*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.
- Warr P. 2000. Job performance and the ageing workforce, in N. Chmiel (ed.) *Introduction to Work and Organisational Psychology: a European Perspective* Malden, MA: Blackwell Publisher, pp. 407–423.
- Warr P. and Birdi K. 1998. Employee age and voluntary development activity. *International Journal of Training and Development*, 2, 3, pp.190–204.
- Wegman D., McGee J. 2004. *Health and safety needs of older workers*. Washington, D.C.: The National academies press.
- Маркова А.К. 1996. *Психология профессионализма*. М.: Межд. гум. Фонд „Знание”.
- Маслов Е. В. 2001. *Управление персоналом предприятия: Учеб. пособие под ред. П. В. Шеметова*. М.: ИНФРА-М, Новосибирск: НГАЭиУ.
- Шейн Э.Х. 2002. *Организационная культура и лидерство: построение, эволюция, совершенствование*. Под ред. В.А.Спивака, Санкт-Петербург: Питер.

KOMERCBANKU KREDĪTPORTFEĻA VEIDOŠANAS PROBLĒMAS LATVIJĀ

Raitis Ķikusts

Daugavpils Universitāte, Parādes iela 1, Daugavpils, Latvija, LV-5401
raitis.kikusts@inbox.lv

Abstract

Credit trends in Latvia

Credit worthiness of borrowers and banks' loan portfolio actuality is up to date. The changing economic environment resulted in significant bank savings and instability in credit loan portfolio. Aim of research is the Latvian commercial banks and their borrowers. The main objective of the research is to analyze the creditworthiness of borrowers and credit portfolio development problems in Latvia. The research contains the leading Latvian bank sector analysis. Analysis of the statistic data performance of commercial banks from 2008th to 2014th year.

Key words: banks, credits, loans, loan portfolio, creditworthiness, assets, liabilities.

Pārkāpjot divdesmit pirmā gadsimta sliexsni, attīstītu preču un finanšu tirgus apstākļos, tieši kredītooperācijas ir ļoti aktuālas un pieprasītas un vienlaicīgi ir arī visriskantākās Latvijas komercbanku operācijas. Strādājot tik sarežģītā un konkurējošā tirgū, pārdomāta kredītriska vadība kļūst par vienu no visaktuālākajiem jautājumiem.

Latvijas banku sektora attīstību būtiski ietekmēja 1995. gada banku krīze. Tās cēlonis bija gan pārāk straujā banku sektora attīstība salīdzinājumā ar visas tautsaimniecības attīstību, gan nepiesardzīgs atsevišķu banku vadības stils. Lai gan bankās ieplūda uzņēmumu un privātpersonu nauda, tomēr šīs naudas efektīva ieguldīšana bija sarežģīta. Valstī pietiekami konsekventi un strauji nenotika īpašuma konversija, nedarbojās nekustamā īpašuma un vērtspapīru tirgus. 1995. gada banku krīzes rezultātā tika pārtraukta 15 banku darbība. To skaitā bija arī bankas – AS "Banka Baltija", AS "Latvijas depozītu banka" un AS "Centra banka".

1998. gada 2. pusgadā kredītiestāžu finansiālo stāvokli negatīvi ietekmēja Krievijas finanšu krīze, jo vairāku banku aktīvu ievērojamu daļu veidoja ieguldījumi NVS valstu vērtspapīros. Bankas, kurām šajā reģionā nebija lielu ieguldījumu arī izjuta netiešu krīzes ietekmi, jo samazinājās ar austrumu tirgiem saistīto klientu noguldījumu apjoms un ar tiem veikto darījumu apjoms. Krievijas krīzes ietekmes radīto seku rezultātā divām nelielām bankām tika atsaukta licence kredītiestādes darbībai (Čaplinska.A. 2011).

Latvijas Bankas Kredītiestāžu uzraudzības pārvaldes darbības galvenais mērķis ir veicināt kredītiestāžu sistēmas stabilitāti, drošumu un attīstību. Tomēr uzraudzības sistēmas pastāvēšana vien nevar garantēt kredītiestāžu pilnīgu drošumu, jo šādu garantiju īstenošana nozīmētu nepieņemamu iejaukšanos tirgus attiecībās. Kredītiestādēs savlaicīgi jāatklāj potenciālo problēmu cēloņi, jāpalīdz tos novērst un ierobežot negatīvo ekonomisko seku ietekmi. Lai īstenotu šo uzdevumu, tiek noteiktas kredītiestāžu darbības risku ierobežojošas prasības, cenšoties neietekmēt kredītiestādes vadību un ļaujot tai brīvi pieņemt komerciāla rakstura lēmumus.

Balstoties uz iepriekšējo gadu pieredzi (1995. gada banku krīze, tai sekojoša 1998. gada banku krīze Latvijā), no tās izrietošo secinājumu, ka krīzes ietekmes pakāpe lielā mērā ir atkarīga no banku uzraudzības kvalitātes un banku darbības stratēģijas, 2009. gads zīmīgs ar vislielāko virkni institucionālo pasākumu, kas attiecas uz kreditēšanu:

1) Finanšu un kapitāla tirgus komisija (turpmāk tekstā - FKTK) pastiprināja visu banku uzraudzību un kontroli, ieviešot jaunas pārskatu sniegšanas prasības. FKTK un Latvijas Banka veica regulārus stresa testus, lai dziļāk izvērtētu riskus, kas piemīt katrai bankai, pamatojoties uz vienotu makroekonomisko scenāriju;

2) FKTK realizēja politiku savlaicīgu korektīvo pasākumu veikšanai bankās (28.08.09. apstiprināta „Politika savlaicīgu korektīvo pasākumu veikšanai bankām,“), kuras mērķis bija ieviest pasākumus, kas nodrošinātu savlaicīgu to gadījumu identificēšanu, kad FKTK jāpieņem lēmums par korektīvu pasākumu veikšanu;

3) Panāca vienošanos ar Latvijā esošām Skandināvijas bankām par mātes banku atbildību likviditātes uzturēšanā;

4) Nostiprināja pārrobežu uzraudzības un informācijas apmaiņas ar ārvalstu banku uzraudzības iestādēm;

5) Pieņēma vadlīnijas hipotekāro aizņēmēju aizsardzībai (FKTK 2009a);

6) Apstiprināja „Grozījumus Kredītiestāžu likumā“, kas vērsti uz vienpusēju ierobežojumu piemērošanu kredītiestādēm (LR Saeima, 2009a, 2009b, 2009c, 2009d);

7) Apstiprināja aktīvu kvalitātes novērtēšanas un uzkrājumu veidošanas normatīvos noteikumus(FKTK, 2009b);

8) Apstiprināja „Grozījumus Patērētāju tiesību aizsardzības likumā“, kas nosaka virkni noteikumu attiecībā uz kredītiem, kuru atmaksa nodrošināta ar nekustama īpašuma hipotēku.

9) Veica grozījumus Civilprocesa likumā.

10) stājās spēkā FKTK izstrādātie MK noteikumi „Kārtība, kādā sniedz un uzrauga galvojumus par banku aizņēmumiem“, „Likviditātes riska pārvaldīšanas normatīvie noteikumi“, „Kredītriska pārvaldīšanas normatīvie noteikumi“ (FKTK 2009d). Tā rezultātā kapitāla pietiekamības nodrošināšanai līdz 2009. gada beigām 13 Latvijas bankas kapitālā papildus ieguldījušas gandrīz 1.3 miljardu eiro (1297 milj. EUR).

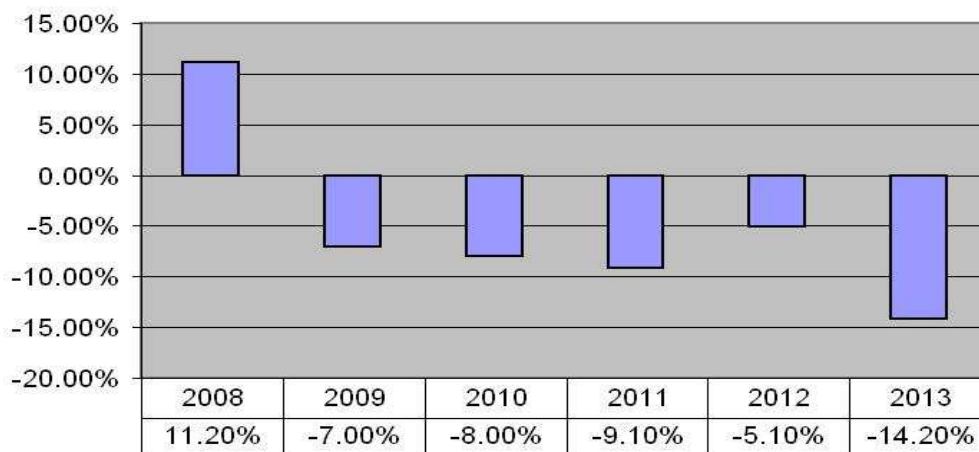
Ar 2008. gada beigām spēkā „Banku pārņemšanas likums“, izmaiņas Noguldītāju garantiju likumā” un „Kredītiestāžu likumā“, 2010. gadā stājās spēkā izmaiņas „Kredītriska pārvaldīšanas normatīvajos noteikumos” Nr. 194 un „Likviditātes prasību, to izpildes kārtības un likviditātes risku pārvaldīšanas normatīvie noteikumi” Nr.195, kā arī 2010. gada novembrī FKTK Padome apstiprināja izmaiņas Nr.313.„Risku darījumu ierobežojumu izpildes normatīvajos noteikumos” 2010. gada rudenī FKTK ieviesa Eiropas bankas uzraudzības komitejas „CEBS vadlīnijas par

stresa testēšanu” (CEBS Guidelines on Stress Testing (GL32) ietvertās vadlīnijas un principus, kas komercbankām jāievēro, veicot stresa testēšanu to iekšējā kapitāla pietiekamības novērtēšanas procesa ietvaros, kā arī izstrādāja attiecīgos grozījumus Komisijas „Kapitāla pietiekamības novērtēšanas procesa izveides normatīvajos noteikumos” un „Iekšējās kontroles sistēmas izveides noteikumos Nr.310.

Vieni no svarīgākajiem ir Normatīvie noteikumi Nr.42 „Aktīvu kvalitātes un uzkrājumu veidošanas normatīvie noteikumi”(spēkā no 2009. gada 28. marta), kas ikdienā tieši ietekmē komercbanku darbību. Šie noteikumi nosaka prasības katrai kredītiestādei izveidot kredītu kvalitātes novērtēšanas sistēmu, piemērot iekšējo kredītu klasifikācijas sistēmu, izstrādāt kredītu kvalitātes novērtēšanas un uzkrājumu veidošanas metodoloģiju, izstrādāt procedūru ķīlu vērtēšanai, veidot uzkrājumus atbilstoši grāmatvedības standartiem. Pēc FKTK pieprasījuma 2010. gadā Latvijas komercbankas sāka gatavot starpposma finanšu pārskatus un veica to revīziju., pievērsta lielāka uzmanība banku pasākumiem, kas nodrošina efektīvu kredītriska vadību, veicot kredītu pārstrukturēšanu, un par pamatprincipiem, kurus bankām jāņem vērā, veicot problemātisko kredītu pārvaldi vai kredītu nodrošinājumā esošo nekustamo īpašumu pārņemšanu, uzturēšanu un realizāciju. Pārdomātai banku kredītu politikai, ņemot vērā faktorus, kas izraisa kredītrisku, būtu jāpalīdz piesaistīt jaunus klientus, nostiprināt bankas tirgus pozīciju un pozitīvi ietekmēt bankas ienākumu līmeni. Sabalansēt tādus divus procesus, kā ieņēmumu saņemšana un ar to saistīto risku samazinājums, sasniedzot maksimāli pozitīvu efektu, ir ļoti nopietns uzdevums.

Pat neskatoties uz ekonomiskās situācijas pasliktināšanos un kredītresursu pieejamības samazināšanos 2008. Gadā novērojams kredītēšanas apjomu pieaugums, savukārt no 2009.gadā kredītportfelis lēnām sāka amortizēt un uz gada beigām samazinājās par 7 % (skatīt 1.1. attēlu).

1.1. attēls. Latvijas komercbanku kredītportfeļa dinamika 2008. – 2013. gadam (% salīdzinot ar iepriekšējo gadu)

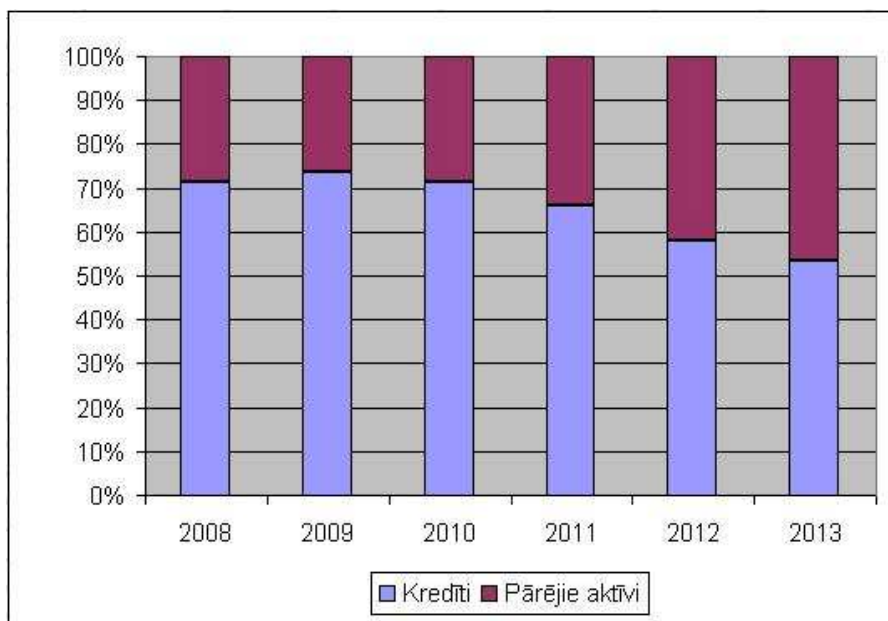
Avots: autora apkopoti un aprēķināti dati no Latvijas Bankas un Finanšu un kapitāla tirgus komisijas statistikas datiem.

2010. un 2011. gados samazinājums attiecīgi sastāda 8% un 9% salīdzinot ar iepriekšējo gadu. 2013. gadā novērojams straujš kredītportfeļu dinamikas kritums, kredītportfeļu apjoms samazinās par 14.2 %.

Dati liecina, ka pēdējo 5 gadu laikā (2009. līdz 2013.g.) banku kredītportfeļi sarūk, un skatoties uz 2013. gada datiem var nojaust, ka kredītportfeļi stabilizācija nav iestājusies. Ietekmēt 2013. gada rādītājus varēja pāreja no latiem uz eiro valūtu, kas ieviesa nelielu apjukumu cilvēku vidū, savukārt tas atspoguļojās uz komercbanku kredītportfeļu dinamiku. Pēc autora domām, iespējams pēc pāris gadiem, kad tiks pilnīgi pārvarētas krīzes sekas, komercbanku kredītportfeļi atkal sāks pieaugt.

Cilvēki aizņēmās pret nekustāmā īpašuma un citām ķīlām, kuru cenas bija mākslīgi celtas ar ārvalstu kredītu starpniecību. Tā bija aizņemšanās patēriņa, nevis investīciju nolūkiem. Un tā nav izaugsme. Tā ir vienkārši ieslīgšana parādos (Paiders J., Urbanovičs J., 2010.). Uz kredītu pieauguma balstīts ekonomikas pieaugums apstājas, tiklīdz iestājas līdzsvars starp kredītos atmaksājamo ikmēneša summu un jauniem pirkumiem atvēlēto ikmēneša summu.

1.3. attēls. Aizdevumu attiecība pret aktīviem procentos Latvijas bankās (2008.-2013.gads.)

Avots: autora apkopotu dati no LB un FKTK statistikas.

Autora analizējamajā periodā novērojama tendence samazināties kredītu īpatsvaram attiecībā pret pārējiem aktīviem. Perioda sākumā (2008. gadā) kredīti sastādīja 71,4% no pārējiem banku aktīviem, 2009. gadā novērojams kāpums līdz 73,6%. 2010. gadā ievērojams kredītu īpatsvars(71%) turpmāko divu gadu laikā kritums līdz 53,5 %.

Bankas, lai palielinātu kreditēšanas apjomus pārsvarā uzņēmās lielāku risku un nepievērsa pietiekamu uzmanību aizņēmēja kredīspējas izvērtēšanai. Latvijā saskaņā ar FKTK prasībām katrai bankai ir jāizstrādā sava kredītpolitika, jo kredītportfeļa kvalitāte būtiski ietekmē kredītiestādes rentabilitāti, maksāspēju un drošību. Bankas politika - tās darbības principi, nosaka kredītu izsniegšanas kārtību, izsniegto kredītu uzraudzības kārtību, kredītportfeļa klasifikāciju un drošības pasākumu realizācijas kārtību potenciālo zaudējumu gadījumos.

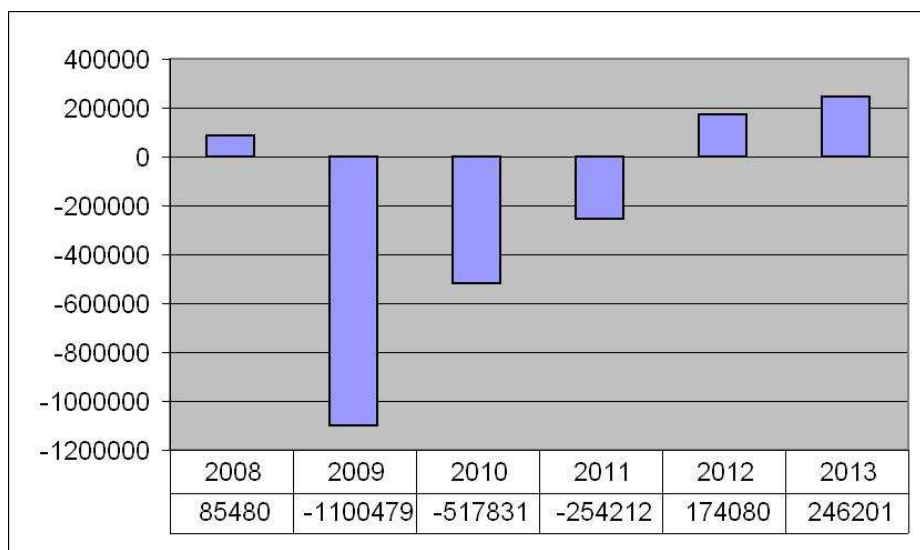
Tika uz perioda beigām kredītiestādes ir aptvērušas cik lielu risku tās uzņemas un pārvērtēja savu kredītpolitiku, lai nekaitētu kredītportfeļa kvalitātei.

Banku kredītpolitiku, neapšaubāmi, ietekmē arī kopēja finanšu un uzņēmējdarbības attīstība. Visos biznesa darījumos pastāv risks. Banku bizness atšķiras ar to, ka bankas ir pakļautas ne tikai savu aizņēmēju riskam, sistemātiskām neveiksmēm finanšu tirgū un arī valsts ekonomisko neveiksmju sekām (Čaplinka 2011).

Arī no aizņēmēju puses pieprasījums pēc jauniem kredītiem būtiski samazinājās daļai uzņēmumu zuda nepieciešamības attīstīt ražošanas jaudas, ko noteica esošo ražošanas līdzekļu dīkstāve, mājsaimniecību ierobežots patēriņš, tirgus vēl lielāka nekustamo īpašumu cenu krituma gaidās.

Bankas kredītportfeļa kvalitāte ir tiešā atkarībā no aizņēmēja kredīspējas, jo augstākā līmenī ir kredīspēja, jo zemāks ir nemaksātāju īpatsvars portfelī, jo labāka ir kredītportfeļa kvalitāte, jo augstāks tā ienesīgums. Vēl 2008. gadā bankas strādāja ar 85,4 milj. EUR peļņu, kad 2009. gadā Latvijas banku sektors piedzīvoja strauju zaudējumu kāpumu (skatīt 1.4 attēlu). Banku sektora zaudējumi 2010.gadā bija par 53,4% mazāki nekā 2009.gadā. Galvenokārt zaudējumus radīja uzkrājumi nedrošajiem kredītiem, kas 2010.gada beigās sasniedza 506 miljonus latu, liecina FKTK apkopotie dati.

1.4. attēls. Banku peļņa vai zaudējumi 2008.-2013. gads, tūkst. EUR

Avots: autora apkopotie dati no LB un FKTK statistikas.

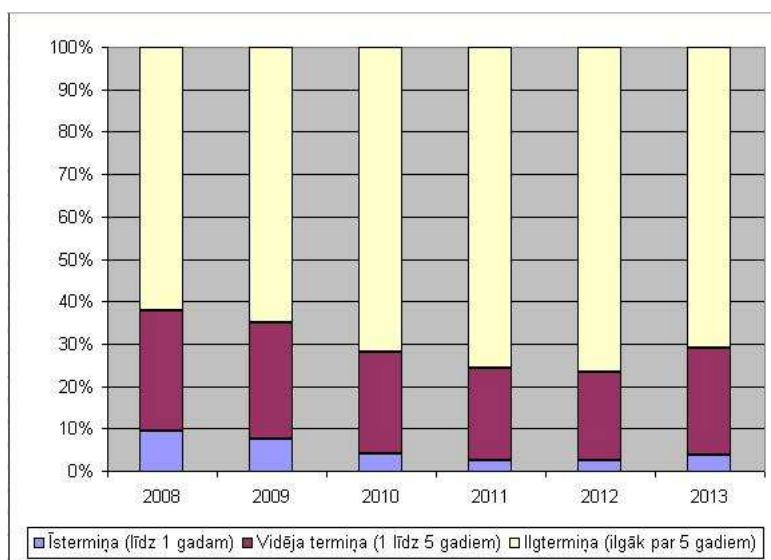
Neskatoties uz kopējo makroekonomisko vidi, kurā funkcionē visas Latvijas komercbankas, dažas no tām pat krīzes periodā strādāja ar peļņu, kad citas ar zaudējumiem. Kopumā var konstatēt, ka 2009. un 2010. gads Latvijas komercbankām ir neveiksmīgākie. Kopējie zaudējumi divu gadu laikā pārsniedza 1,6 miljardus eiro. Tas ir skaitlis, kas ir tikai nedaudz mazāks par komercbanku 2009. gadā apmaksāto un pašu kapitālu. Neapstrīdams ir fakts, ka uzņēmumi, kas zaudē apmaksāto un pašu kapitālu kļūst maksātnespējīgi. Latvijas komercbankām izdevās izvairīties no tik bēdīgas perspektīvas vairāku apstākļu dēļ:

- Jau 2008. gadā bankas sāka veidot uzkrājumus nedrošiem kredītiem - rezultātā peļņa 2008. gadā bija vairāk nekā 6 reizes mazāka nekā 2007. gadā (attiecīgi, 85.47 milj. EUR un 528.3 milj. EUR);
- Zaudējumi (grāmatvednieciskie) galvenokārt veidojās nevis no ieņēmumu zaudēšanas, bet gan no uzkrājumu veidošanas, kas nenozīmē automātiskus zaudējumus un nenovēršamu maksātnespēju, bet gan līdzekļu iesaldēšanu uz laiku, kas nepieciešams piedziņas procesa veikšanai vai cita risinājuma rašanai;
- Banku īpašnieku atbildīga un savlaicīga papildus līdzekļu ieguldīšana kapitālā.

2010. gadā ar peļņu strādāja 10 Latvijas komercbankas, tai skaitā divas ārvalstu banku filiāles. Šo desmit banku tirgus daļa kopējos banku sektora aktīvos ir tikai 15,6% un peļņa – 8,3 miljoni latu.

Bankas aizkavēja daudz dziļāku situācijas pasliktināšanos restrukturizējot un pagarinot esošos kredītus. finansālās grūtībās nonākušajiem aizņēmējiem. 2009. gada pirmajā pusgadā veikta restrukturizēšana un pagarināts vai atlikts termiņš kredītiem kopsummā, apmēram, 1,1 miljarda latu apjomā. Aizdevumu termiņstruktūras izmaiņas apkopotas 1.5. attēlā.

1.5. attēls. Latvijas komercbanku izsniegto aizdevumu termiņstruktūra 2006. – 2013. gads, procentos

Avots: autora apkopoti dati no LB un FKTK statistikas.

Autora analizējamajā periodā (2008.-2013. gadam) sākumā īstermiņa aizdevumi sastādīja desmito daļu no visiem izsniegtajiem aizdevumiem, bet vidējā termiņa aizdevumi 29%. Ar katru gadu samazinājās vidējo un mazo aizdevumu īpatsvars. Tendence, ka aizņēmēji centās aizņemties uz ilgāku laika periodu vai pagarināja gala atmaksas termiņu restrukturizējot aizdevumu. Galvenokārt tas ir saistīts ar kredītņēmēju nespēju atmaksāt aizņemto kredītu finansiālo grūtību dēļ. Tikai 2013. gadā sāk pieaugt īstermiņa un vidējā termiņa kredītu attiecība pret ilgtermiņa kredītiem t.i. kredītu proporcijas atgriežas 2010 gada līmenī, kas liecina par to, ka aizņēmēju maksātspēja ir uzlabojusies un komercbankas var vairāk pievērsties jaunu aizdevumu izsniegšanai.

Lai uzskatāmāki atspoguļotu izsniegto aizdevumu termiņstruktūru tika izveidota 1.2. tabula.

1.2. tabula. Latvijas komercbanku izsniegto aizdevumu termiņstruktūra
 2008. – 2013. gads, tūkst. EUR.

	Īstermiņa (līdz 1 gadam)	Vidējā termiņa (1 līdz 5 gadi)	Ilgtermiņa (ilgāk par 5 gadi)
2008	2110152	6419841	13946846
2009	1546979	5545330	13218704
2010	718488	4113996	12435299
2011	395288	3336489	11702762
2012	343585	3041206	11042237
2013	493466	3340775	9344349

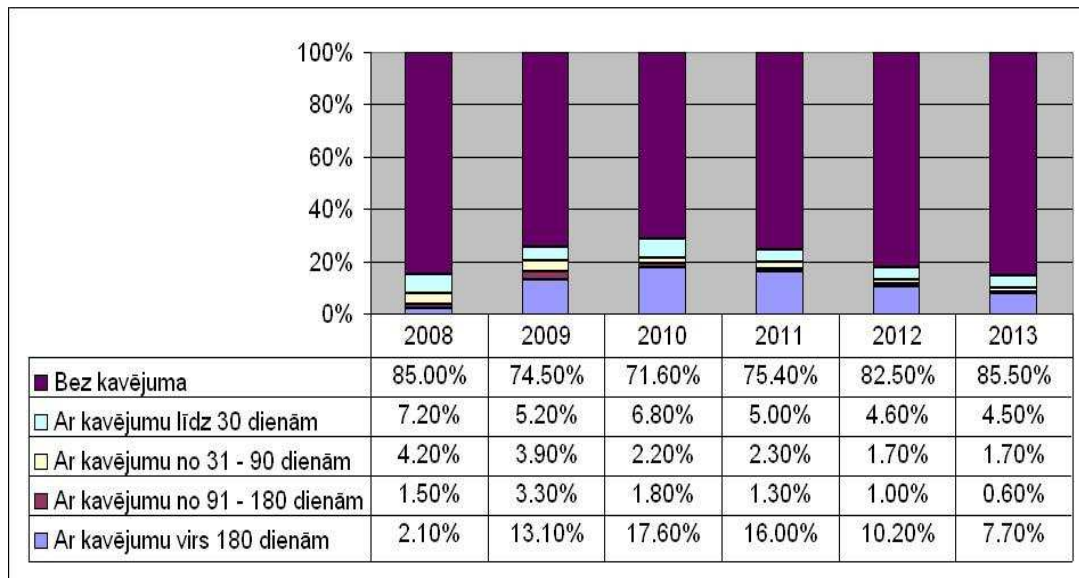
Avots: autora apkopotu dati no LB un FKTK statistikas.

Apskatot 1.2.tabulu var novērot strauju īstermiņa aizdevumu samazināšanos līdz 2012 gadam, toties 2013. gadā īstermiņa kredītu apjoms pieaug par 43% pret iepriekšējo gadu.. Vidējā termiņa aizdevumi novērojama līdzīga tendence kā īstermiņa kredītiem t.i. samazinājums līdz 2012. gadam un tikai 2013. gadā vērojams pieaugums par 9.8% (nalizējamā perioda beigās sastāda 3.34 miljardi EUR). Ilgtermiņa aizdevumi 2008. gadā sastāda 13.9 miljardus eiro, tik liels īpatsvars ir novērojams kredītu restrukturizācijas iespaidā, kad īstermiņa un vidējā termiņa kredīti tika pagarināti krīzes apstākļu dēļ. Līdz analizējamā perioda beigām ilgtermiņa kredīti sarūkst, bet samazinājums nav tik straujš kā vidējā termiņa un īstermiņa izsniegtajiem aizdevumiem. Kā arī 2013. gadā nav novērojams pieaugums, kā tas tika konstatēts īstermiņa un ilgtermiņa kredītiem, samazinājums sastāda 15.3%(attiecībā pret 2012. gadu).

Kopumā Latvijā, autora analizējamajā periodā no 2008. līdz 2013. gadam piektā daļa aizdevumu ir kavēti). Vairāk par 180 dienām (pēc banku uzraudzības nosacījumiem paaugstināta riska termiņš) kavēto kredītu lielums būtiski palielinājies. Pēc Latvijas Bankas datiem 2009.gadā

virs 180 dienām kavēto aizdevumu apjoms (procentos no visu banku kredītportfeļa) strauji pieauga sasniedzot otrajā ceturksnī 8%, trešajā 10.4%, bet gada nogalē 13.1%. Salīdzinot ar 2008. gadu tas ir gandrīz sešas reizes lielāks, salīdzinot ar 2007. gadu vairāk nekā 26 reizes. Minēto datu apkopojums 1.6. attēlā.

1.6.attēls. Kredītu sadalījums pēc maksājumu kavējuma perioda 2008.-2013. gads, procentos.

Avots: autora apkopoti dati no LB un FKTK statistikas.

Autora analizējamā perioda sākumā 2008. gadā maksājumu kavējumi kopā sastādīja nelielu daļu, t.i. 15% no visiem izsniegtajiem kredītiem. Ņemot vērā 2007. gada datus, var secināt, ka 2008. gadā straujāk sāka pieaugt maksājumu kavējumi līdz 30 un no 31 līdz 90 dienām. Tas bija signāls, ka kredītņēmējiem kļūst grūtāk apmaksāt kredītsaistības un pasliktinās maksātspēja.

Visnegatīvākie rādītāji tika sasniegti 2009. un 2010. gadā, kad visstraujāk sāka pieaugt maksājumu kavējumi virs 180 dienām. Salīdzinot ar 2008. gadu, kad tie sastādīja nieka 2.1%, tad 2009. un 2010. gados tie attiecīgi sastādīja 13.1% un 17.6%. Nekavēto maksājumu skaits no perioda sākuma (2008. gada) saruka no 85% līdz 71.6%.

Apkopojot Latvijas Bankas un FKTK datus no 2011. gada novērojama tendence pieaugt aizņēmumu maksājumiem bez kavējumiem, tie pieaug par 10.1%. 2013. gadā jau novērojams straujš samazinājums maksājumu kavējumos virs 180 un 91-180 dienām salīdzinot ar 2011. gada datiem. Kopā maksājumu kavējumu īpatsvars atgriezās analizējamā perioda sākuma līmenī.

Izanalizējot kredītu sadalījumu pēc maksājumu kavējumiem var secināt, ka krīzes ietekmē pieauga kavēto maksājumu skaits, taču pārvarot krīzes izraisītās sekas, var teikt, ka komercbanku klientiem uzlabojās maksātspēja un komercbankas arvien uzlaboja savu kredītportfeļu kvalitāti.

Tie kredīta ņēmēji, kuri pieļāvuši maksājuma kavējumus ilgāk par 60 dienām un ja kavējuma summa ir ne mazāka kā 142.29 EUR vai tās ekvivalents ārvalstu valūtās, tiek iekļauti pēc Latvijas Bankas iniciatīvas, 2003.gada 1.oktobrī izveidotajā „Parādnieku reģistrā”. Tādējādi ar Parādnieku reģistra palīdzību bankas iegūst informāciju par klientiem, kas, izvairoties no parāda saistībām vienā bankā, meklē iespēju saņemt kredītu citā bankā.

No 2008. gada 1. janvāra sācis darboties Kredītu reģistrs - datu bāze par visu kredītņēmēju saistībām pret Latvijas finanšu tirgus dalībniekiem, kuri ir Kredītu reģistra dalībnieki. Šādā pilna spektra Kredītu reģistrā integrēta arī Parādnieku reģistra datu bāze (veidota kopš 2003. gada vidus), ko arī turpmāk plānots papildināt ar informāciju par negatīvo kredītvēsturi, t.sk. maksājumu kavējumiem. Jāpiebilst, ka šādi reģistri darbojas lielākajā daļā ES valstu.

Tā ir informācijas sistēma, kurā tiek apkopota, centralizēti uzkrāta un glabāta informācija par aizņēmējiem un viņu saistībām. Vispirms jau reģistra dalībniekiem tur iegūstamā informācija dod iespēju precīzāk novērtēt aizņēmēja kredītspēju un plānot savu kredītpolitiku.

Līdz šim nekur nebija iespējams saņemt apkopotu informāciju. Kad ir iegūta šāda informācija, bankas var pilnvērtīgāk izvērtēt, vai klients spēs atmaksāt aizņemtus līdzekļus un piedāvāt viņam attiecīgus aizdevuma līguma noteikumus. Lai pievilinātu lielāku klientu skaitu un paaugstinātu tirgus daļas, bankas bieži gāja uz lielu risku, nepietiekami kritiski izvērtējot aizņēmēju kredītspēju. Kredītiem ir liela loma ekonomikā, taču svarīgi ir pievērst lielu uzmanību kredītespējas izvērtēšanai kā no banku tā arī no aizņēmēju puses.. Līdz nesenam laikam mūsu sabiedrībā kredītespējas tempa strauji pieauga, valdība optimistiski uzskati. Kredīti kļuva pieejamāki, pateicoties lielai konkurencei starp bankām – bankas ņēma papildlīdzekļus mātes bankās vai aizņēmas citās ES bankās, pazemināja procentu likmes.

Neapšaubāmi, ka kredītespēšana ir izšķiroši svarīga tautsaimniecības stabilizēšanai, bet to nevarēs sasniegt ar masveida kredītespēšanu nopietni neizvērtējot aizņēmēja kredītspēju. Līdzšinējos gados īpaši strauji augošā Latvijas atkarība no ārvalstu kredītresursiem padarījusi Latvijas tautsaimniecības attīstību īpaši jūtīgu pret izmaiņām pasaules finanšu tirgos. Tautsaimniecības izaugsme novērojama gan pakalpojumu sektorā, gan preču ražošanā, tā nav iespējama bez papildu finansējuma. Lai gan uzņēmumu rentabilitāte aug un tie investē iegūto peļņu tālākā ražošanas attīstībā, šie līdzekļi nav pietiekami un papildus finansējums investīcijām ir nepieciešams. Savukārt pārāk liels aizdevuma līdzekļu īpatsvars iekšzemes kopproduktā izraisa bažas, jo tikai uz iekšzemes pieprasījumu un kredītlīdzekļiem balstīta attīstība nevar turpināties mūžīgi. Ekonomika var neizturēt tādu lielu aizņemtā kapitāla daudzumu, kuru ar laiku būtu jāatdod, bet atgriešanas nosacījumi var kļūst stingrāki, var augt aizņēmumu procentu likmes.

Maksātnespējas likumā viena no normām nosaka, ka par uzņēmuma maksātnespēju liecina pašu kapitāla zaudēšana. Protams, tā ir formāla norma, taču banku biznesa specifika raksturojas ar

informācijas atklātību, tās regulāru publiskošanu, pakļautību puļa efektam - klientu iespējamām paniskām darbībām negatīvas informācijas iespaidā.

Nemot vērā potenciālos riskus Latvijas komercbankām pastiprināti jāizvērtē pārstrukturēto kredītu kvalitāte un nepieciešamības gadījumā jānodrošina stabili uzkrājumi, jābūt ārkārtīgi piesardzīgām, meklējot jaunus resursu izvietošanas tirgus un instrumentus, tostarp arī attiecībā uz nerezidentu kredītēšanu, kā arī jātiecas piesaistīt ilgāku termiņu resursus, tādējādi mazinot sekas pret iespējamiem negatīviem notikumiem pasaules finanšu tirgos.

Bibliogrāfija

- Akadēmisko terminu vārdnīca „*AkadTerm*” <http://termini.lza.lv/term.php> (2014.01.03).
- Banku darbības rādītāji 2006. – 2012. gada 1. ceturksnis. http://www.fktk.lv/lv/statistika/kreditestades/ceturksna_parskatu/ (2014.04.12).
- Banku uzraudzības reitinga noteikšanas metodika – apstiprināta ar Finanšu un kapitāla tirgus komisijas padomes 28.02.2013 lēmumu Nr. 35 (prot. Nr. 8 10.p.) 42 lpp
- Bikse V., *Ekonomika un bankas*. Rīga: „Latvijas Komerčbanku asociācijas Konsultāciju un mācību centrs” 2009.
- Čaplinska A. *Aizņēmēju kredībspēja un bankas kredītportfeļa veidošanas problēmas Latvijā*. Rēzekne: RA Izdevniecība 2011.
- LR Centrālās statistikas pārvaldes, Latvijas Bankas dati par 2004. – 2012. gada 1. ceturksni.
- FKTK (2009a) Aizdevuma, kas nodrošināts ar nekustamā īpašuma hipotēku, līguma ārpusstiesas izpildes nodrošināšanas vadlīnijas.
- FKTK (2009b) Aktīvu kvalitātes nodrošināšanas un uzkrājumu veidošanas normatīvie noteikumi.
- FKTK (2009c) Kredītriska pārvaldīšanas normatīvie noteikumi (2010) FKTK noteikumi Nr. 195.
- FKTK (2009d) Likviditātes prasību, to izpildes kārtības un likviditātes riska pārvaldīšanas normatīvie noteikumi (2010) FKTK noteikumi Nr. 195.
- FKTK statistika. <http://www.fktk.lv/lv/statistika> (2014.03.05).
- Kredītriska pārvaldīšanas ieteikumi. Finanšu un kapitāla tirgus komisijas 02.11.2001. lēmums Nr.17/6 6.
- Kredītu reģistrs. <http://www.bank.lv/par-latvijas-banku/kreditu-registrs> (2014.03.03).
- Kredītu vēsture <http://www.nasha.lv/rus/blog/blog-sections/105609.html> (2014.03.20)
- Kudinska, M. *Komerčbanku riski un to atbilstība pašu kapitālam*. Rīga: Datorzinību centrs, 2005.
- Latvijas Komerčbanku Asociācijas statistikas dati <http://bankasoc.lv/lv/statistika/> (2014.04.25).
- Latvijas statistikas dati <http://www.csb.gov.lv/dati/galvenie-raditaji-30424.html> (2014.04.01).
- LR Finanšu un kapitāla tirgus komisijas likums (01.06.2000.).
- LR Kredītiestāžu likums (05.10.1995.).
- LR Saeima.(2009a) Grozījumi kredītiestāžu likumā: LR Likums. Pieņemts 12.02.2009.
- LR Saeima.(2009b) Grozījumi kredītiestāžu likumā: LR Likums. Pieņemts 26.02.2009.
- LR Saeima.(2009c) Grozījumi kredītiestāžu likumā: LR Likums. Pieņemts 16.07.2009.
- LR Saeima.(2009d) Grozījumi kredītiestāžu likumā: LR Likums. Pieņemts 22.10.2009.
- Makroekonomikas rādītāji: <http://www.seb.lv/data/Analitiska-Info/Makroekonomika/Lma0708> (2014.01.09).
- MK noteikumi Nr. 212 „*Komerčbanku noteikumi*”.
- Paiders J., Urbanovičs J. (2010) *Latvijas attīstības prioritātes*. Rīga: Izdevējs Baltijas forums.
- Ziņojums par tautsaimniecības attīstību. Rīga, 2010.gada decembris, LR Ekonomikas ministrija.

STRĀDĀJOŠO NABADZĪBAS LĪMENIS EIROPAS VALSTĪS

Jeļena Ladigina

Daugavpils Universitāte, Parādes iela 1, Daugavpils, Latvija, LV-5401
jladigina@gmail.com

Abstract

In-work poverty in European countries

In this article author is exploring in-work poverty in European countries and in-work poverty in general. Following aspects were examined – the definition of in-work poverty, in-work poverty spread in Europe and European countries and especially macro-level and micro-level factors of in-work poverty. There were made a hypothesis or rather a few hypotheses that are related to each other. The extent of in-poverty can be explained through the labour market setting. Countries with a high percentage of low skilled among the labour force and high wage dispersion have higher numbers of working poor. High union density lowers their share. Defamilisation policies, especially dual earner policies, have a decisive impact on the extent of in-work poverty. Countries with a good availability of public childcare and high female employment rates have lower in-work poverty shares. The lower the generosity of welfare state benefits, the higher the number of working poor. Countries with high unemployment replacement rates and generous social assistance schemes and high family transfers have lower shares of working poor. The research in micro-level and macro-level factors of in-work poverty helped to prove these hypotheses. The structure of in-work poverty was also researched slightly.

Key-words: in-work poverty, working poor, social policy, labour market, household, salary

Ievads

Strādājošo nabadzība Eiropā ir viens no tiem jautājumiem, kas šodien tiek apspriests visvairāk. Šis temats rada plašu atspoguļojumu masu komunikācijas līdzekļos un ir viens no svarīgākām ES politikas prioritātēm. Diemžēl sociālo zinātņu jomā šis temats ir ļoti neizpētīts. To daļēji var izskaidrot ar to, ka strādājošo nabadzība ar saknēm aiziet nabadzībā un sociālā atstumtībā. Jau pirmajos nabadzības pētījumos tika konstatēts, ka labākais paņēmieni iznīcināt nabadzību, ir nodrošināt nodarbinātību. Arī pašreizējās debatēs tiek atzīts, ka darba tirgus, tā nepārtraukta, strukturēta aktīva darbība ir ne tikai labākais nabadzības preventīvs mehānisms, bet arī līdzeklis, kā nabadzību pārvarēt. Tajā pašā laikā neskatoties uz visiem teorētiskajiem izskaidrojumiem līdz 20. gadsimta 90. gadiem fakts, ka nabadzība var skart cilvēku (bet parasti tas ir ģimenes vai mājsaimniecības) arī nodarbinātības gadījumā, netika izskatīts vai ņemts vērā. Situācija mainījās 90. gadu otrajā pusē.

Arī šodien ir vispārēji atzīts, ka darba esamība ievērojami samazina nabadzības risku. Tomēr Eiropas Savienībā 8% strādājošo iedzīvotāju 2010. gadā ietilpa “trūcīgu strādājošo” kategorijā, proti, viņu ienākumi nepārsniedza 60% valsts vidējā rādītāja. Šī proporcija dažādās valstīs un sabiedrības grupās ievērojami atšķiras. Lielākajā daļā valstu strādājošo nabadzība nav ne valsts, ne sociālo partneru politikas prioritāte, lai gan tā nereti ir iekļauta vispārējā nabadzības un sociālās atstumtības apkarošanas politikā.

2003. gadā ES politikā tika skaidri noformulēti mērķi samazināt strādājošo nabadzīgo skaitu kā daļu no Eiropas nodarbinātības stratēģijas par nabadzību un sociālo atstumtību. Šim nolūkam strādājošo nabadzību rādītājs tika pievienots attiecīgo rādītāju kopumam.

Lisabonas 2000. gada stratēģija paredzēja redzējumu par sociāli vienotu, kā arī ekonomiski pārtikušu un konkurētspējīgu ES, un viens no tās mērķiem ir novērst sociālo atstumtību un nabadzību. Politikas veidotājiem ir grūti noteikt, ko ietver “strādājošo nabadzība”, jo trūkst gan konkrētu datu, gan arī tādēļ, ka šis jēdziens aptver divus analīzes līmeņus: indivīdu nodarbinātības statuss (individuālais līmenis) un šādu indivīdu mājsaimniecību ienākumu līmenis, kas nepārsniedz nabadzības sliekšni (kolektīvais līmenis).

2010. gada 17. jūnijā tika apstiprināta „Eiropa 2020: stratēģija gudrai, ilgtspējīgai un iekļaujošai izaugsmei” („ES 2020” stratēģija). Tās galvenais mērķis ir veicināt ES izaugsmi un nodarbinātību gan ES kopumā, gan tās dalībvalstīs. “ES 2020” stratēģija ir veidota, ņemot vērā ES ilgtermiņa izaicinājumus - globalizāciju, ierobežotu resursu pieejamību un iedzīvotāju novecošanās procesu, lai palīdzētu ES iziet no krīzes un pārveidotu ES par gudru, ilgtspējīgu un iekļaujošu ekonomiku, kas nodrošina augstu nodarbinātības līmeni, ražīgumu un sociālo kohēziju. „ES 2020” stratēģijā ir definētas trīs galvenās prioritātes:

- uz zināšanām un inovācijām balstītas ekonomikas izveide
- videi draudzīga un konkurētspējīga ekonomika
- augsts nodarbinātības līmenis, nodrošinot sociālo un teritoriālo kohēziju

Šā pētījuma nolūkā izmantotā definīcija neatšķiras no Eiropas Komisijas izmantotās definīcijas. Saskaņā ar šo definīciju nabadzīgi strādājošie ir cilvēki, kas ir nodarbināti vairāk nekā pusgadu un kuru saņemtie ienākumi tiem izraisa nabadzības risku. Ienākumus aprēķina attiecībā pret mājsaimniecību, kurā cilvēks dzīvo, un tajos iekļauj visus mājsaimniecības locekļu ienākumus, kurus sadala uz mājsaimniecības locekļiem atbilstīgi mājsaimniecības lielumam un sastāvam. Tas, piemēram, nozīmē, ka vienā mājsaimniecībā dzīvojoša vīrieša un sievietes ienākumi tiek vienlīdzīgi sadalīti neatkarīgi no tā, cik daudz katrs no viņiem nopelna.

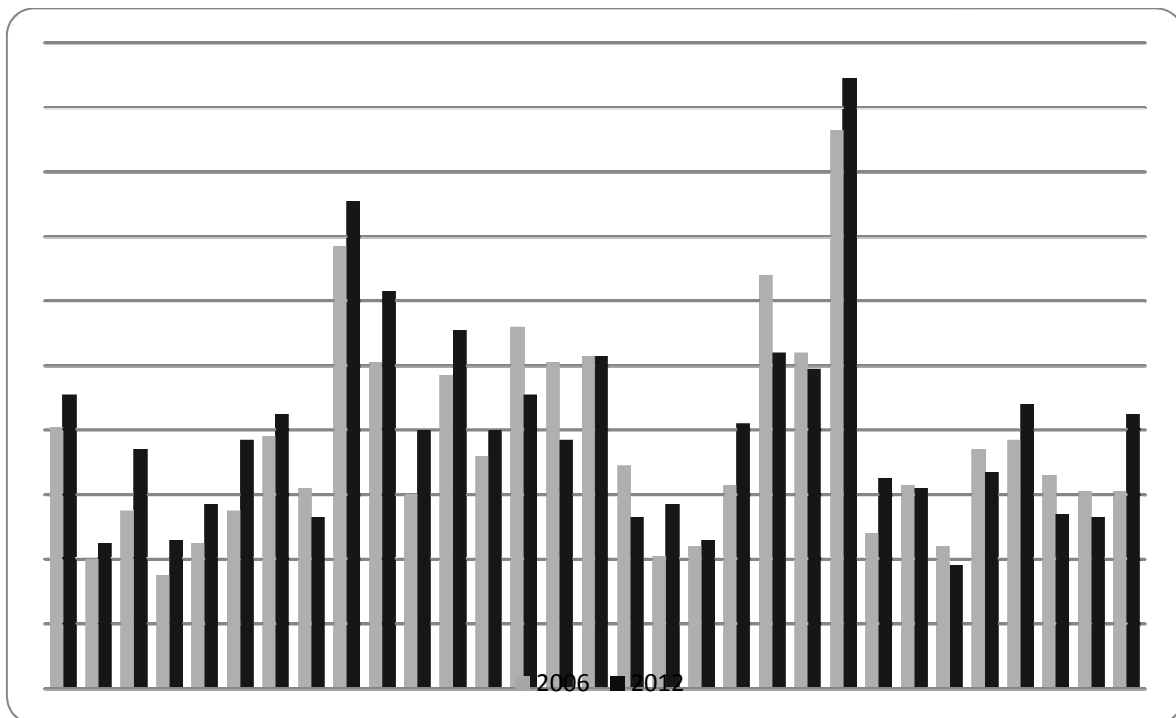
Strādājošo nabadzība un tās izplatība Eiropas valstīs

Pamatojoties uz ES 2011. gada statistiku par ienākumiem un dzīves apstākļiem (EU-SILC), kura attiecas uz situāciju 2010. gadā, ziņojumā ir konstatēts, ka 8% iedzīvotāju darbības vecumā (no 15 līdz 65 gadiem) strādā, taču dzīvo apstākļos, kas nepārsniedz nabadzības sliekšni. Vislielākais trūcīgu strādājošo rādītājs ir Grieķijā (14%), Polijā (12%), Spānijā (11%), kā arī Itālijā, Latvijā un Portugālē (10% katrā valstī), savukārt zemākie rādītāji ir Čehijas Republikā (3%), Beļģijā, Dānijā un Maltā (4% katrā valstī).

Dažās dalībvalstīs trūcīgu strādājošo skaits ir samazinājies (Igaunijā, Īrijā, Maltā, Nīderlandē, Portugālē un Zviedrijā), savukārt desmit citās valstīs tas ir palielinājies (Austrijā, Kiprā, Somijā, Francijā, Vācijā, Ungārijā, Latvijā, Polijā, Spānijā un Apvienotajā Karalistē). Tā kā trūcīgu strādājošo skaits ir salīdzinošs rādītājs, tā izmantošana ļauj salīdzināt valstis ar ļoti atšķirīgiem nabadzības sliekšņiem. Piemēram, Luksemburgā absolūts nabadzības riska sliekšnis 2007. gadā bija

1494 euro lieli ienākumi mēnesī, bet Bulgārijā – 74 euro. Attiecīgi Luksemburgā konstatētais trūcīgu strādājošo rādītājs (9%) pārsniedz vidējos rādītājus, savukārt Bulgārijā tas ir mazāks par vidējiem rādītājiem (5%). Lai gan strādājošie cilvēki ir mazāk pakļauti nabadzības riskam nekā bezdarbnieki vai pensionāri, viņi tomēr veido lielu daļu nabadzības riskam pakļautu iedzīvotāju, jo liela daļa iedzīvotāju darbības vecumā (15–65 gadi) strādā – 65 % no ES 27 valstīm (saskaņā ar Eurostat datiem).

1. attēls. Strādājošo nabadzības riska līmenis Eiropas valstīs 2006. un 2012. gadā.

Avots: autores veidots attēls pēc Eurostat datiem (In-work at-risk-of-poverty rate.. 2014)

1. attēlā salīdzināšanai ir parādīts strādājošo nabadzības līmenis Eiropas valstīs 2006. un 2012. gadā. Kā redzams, ka par 6 gadiem nabadzības līmenis valstīs ir mainījies – dažās valstīs tas ir samazinājies, citās – palielinājies. Tātad situācija valstīs ir dažāda, visdrīzāk strādājošo nabadzības iemesli vai ietekmējošie faktori ir dažādi. Ir saprotams, ka šodien vairāk nekā jebkad pētījumi, kas skar nabadzību, un jo īpaši strādājošo nabadzību, ir svarīgi un nepieciešami, jo diemžēl arī Latvijā ir tāda situācija, ka liels iedzīvotāju skaits, kuri strādā un kuriem ir patstāvīgs ienākums, tomēr ir nabadzīgi. Šādā veidā strādājošo nabadzība ir viens no aktuālākajiem jautājumiem un viena no svarīgākām problēmām. Valstīm un sociālajiem partneriem ir vairāk jāiesaistās strādājošo nabadzības jautājuma risināšanā un ir jāveic pēc iespējas plašāks pētījums par šo tematu.

Raksta mērķis ir izanalizēt galvenos strādājošo nabadzības faktoros, lai saprastu, kā tie savā starpā ir saistīti. Galvenais kritērijs, pēc kuriem šie faktori tiks sadalīti, ir līmenis, kurā šie faktori iedarbojas – mikrolīmenis vai makrolīmenis.

Faktori, kas ietekmē strādājošo iedzīvotāju nabadzību mikrolīmenī

Pirmais mikrolīmeņa faktors, kas izraisa nabadzību strādājošo iedzīvotāju ir **individuālais faktors**. Individuālie faktori (iemesli) kopumā ir saistīti ar nodarbinātības situāciju un visu, kas ir saistīts ar to, piemēram, zema darba alga ir galvenais faktors, kas ietekmē strādājošo nabadzību. Ir svarīgi, ka galvenais iemesls zemajam atalgojumam ir zems izglītības līmenis (ļoti bieži arī, ja profesionālo iemaņu līmenis ir atbilstošs un pietiekams noteikta darba veikšanai). Saprotams, ka jo zemāks ir profesionālās kvalifikācijas līmenis, jo zemāka ir arī darba alga neatkarībā no izglītības līmeņa. Tādā veidā zems kvalifikācijas līmenis palielina zema atalgojuma iespējamības risku, kas vairākkārt savukārt palielina nabadzības riska līmeni strādājošo iedzīvotāju vidū. Vēl viens aspekts (faktors), kas būtiski palielina zema atalgojuma risku, ir migrācija un migranti. Saskaņā ar Latvijas Republikas Centrālās statistikas biroja datiem, laika periodā no 2009. līdz 2013. gadam no Latvijas izbrauca vairāk, nekā 155 tūkstoši iedzīvotāju, kas ņemot vērā valsts kopējo iedzīvotāju skaitu, ir milzīgs skaitlis. Arī migrācijas saldo aug ik gadu. Ja 2007. gadā migrācijas saldo sastādīja -7 946, tad 2010. gadā tie jau bija -35 640 cilvēki. Turklāt ir zināms, ka zemas algas ir visvairāk izplatītas jauniešu un sievietes vidū un ļoti bieži viņi ir nodarbināti (koncentrēti) noteiktās sfērās vai amatos. Ņemot vērā visu augstāk minēto, ir svarīgi atzīmēt, ka liela iedzīvotāju daļa nav uzskatāma par nabadzīgajiem, ja viņu ienākumus izskata mājsaimniecības kontekstā, ņemot vērā visu mājsaimniecības locekļu ienākumus. Saskaņā ar vācu zinātnieka Strengmana pētījumiem (Spannagel 2013), tikai ¼ no tiem gadījumiem, kad strādājošie ir pakļauti nabadzības riskam, var izskaidrot ar zemu atalgojumu. Turklāt, arī uzņēmuma līgumi un nepilnas darba dienas ievērojami palielina strādājošo nabadzības risku.

Cits mikrolīmeņa faktors ir **mājsaimniecību faktors**. Apskatot strādājošo nabadzības riska līmeni mājsaimniecības (mājsaimniecību) kontekstā, tiek uzsvērts, ka viena iedzīvotāja labklājība lielā mērā ir atkarīga no mājsaimniecības (vai arī no citiem mājsaimniecības locekļiem), no tās vajadzībām un labklājības. Vai mājsaimniecību var uzskatīt par nabadzīgu vai nē, ir atkarīgs no kopējiem (un vidējiem) ienākumiem. Šo ienākumu lielums parasti sastāv no 3 daļām: visu mājsaimniecības locekļu ienākumu kopums (galvenokārt, atalgojums), pabalsti un locekļu skaits mājsaimniecībā (it īpaši, ja ģimenē ir bērni). Vientuļiem vecākiem ar bērniem nabadzības risks ir visaugstākais; ģimenēm, kurās ir vairāki strādājošie, nabadzības risks ir krietni zemāks. Ir loģiski, ka jo lielāks ir atkarīgo personu skaits, jo zemāks ir vidējais ienākums uz vienu personu, tas arī palielina mājsaimniecības vajadzības. Ja ģimenē ir cilvēki, kuriem nepieciešama speciāla aprūpe (mazi bērni, invalīdi, gados vecākie cilvēki), viens vai vairāki tās locekļi ir spiesti vai nu strādāt

nepilna laika darba dienu vai vispār nestrādāt. Jo augstāks ir to cilvēku, kuri ir noslogoti pilnu darbu, skaits, jo zemāks ir strādājošo nabadzības riska līmenis.

Kopumā var pateikt, ka mikrolīmenī ir divi galvenie faktori, kas nosaka strādājošo nabadzības līmeni. Pirmkārt, tas ir personas individuāla zema darba alga, ja citu mājāsaimniecības locekļu (ja tādi ir) ienākumi nav pietiekoši, lai šo mājāsaimniecību 'pacelt' virs nabadzības līmeņa. Otrkārt, tas attiecas arī uz tiem nodarbinātiem, kuru alga (vai arī kopā ar citiem personīgiem ienākumiem) ir salīdzinoši augsta (augstāka par noteikto nabadzības līmeni valstī), bet citu mājāsaimniecības locekļu ienākumi ir tik zemi, ka kopumā mājāsaimniecība (kopā ar visiem tās locekļiem) atrodas nabadzības riska grupā. Ietekme, kas skar tieši mājāsaimniecību, ir divējāda. Pirmkārt, mājāsaimniecība var atrasties nabadzības riska grupā, jo citi tās apstākļi (kopā vai izņemot materiālos), piemēram, speciālās vajadzības, zema darba intensitāte, kas pasliktina mājāsaimniecības kopējo stāvokli. Otrkārt, tas ir mājāsaimniecības gūtie transferti. Mājāsaimniecība, kurā visi ir nodarbināti, var būt nabadzīga, ja tās gūtie transferti ir nepietiekami, lai mājāsaimniecību „pacelt” virs nabadzības sliekšņa

Tādējādi var minēt 3 galvenos mehānismu mikrolīmenī:

- Inviduālie darba tirgus apstākļi;
- Mājāsaimniecības materiālie un citi apstākļi;
- Transfertu lielums.

Protams, ka tie savā starpā ir cieši saistīti un darbojas savstarpējā atkarībā viens no otra. Strādājošo nabadzības jautājumā makrolīmenis (jeb valsts līmenis) darbojas kā filtrs caur kuru risks, kas rodas mikrolīmenī, var būt vai nu samazināts, vai arī palielināts. Katrs individuāls vai ar mājāsaimniecību saistīts risks – nodarbinātības rakstura pazīmes, mājāsaimniecības apstākļi, transfertu lielums, tiek regulēts izmantojot dažādas nacionālā līmeņa insitūcijas. Ar nodarbinātību saistītos aspektus galvenokārt ietekmē tieši nacionālā (valsts jeb makrolīmeņa) līmeņa institūcijas, kas savukārt ietekmē arī nacionālo tirgu (šajā gadījumā tas ir galvenokārt darba tirgus). Mājāsaimniecības sociālie apstākļi un labklājība kopumā tiek atkarīga no ģimenes politikām (t.s. sociālā politika), kurai kaut kādā noteiktā mērā jābūt piemērotai katrai māsajāsaimniecībai bez izņēmuma. Tranfertu līmenis ir atkarīgs no tā, cik veiksmīgi valstī tiek īstenota labklājības politika.

Zema darba algas (atalgojums) ir viens no svarīgākiem faktoriem, kas nosaka nabadzību strādājošo vidū. Vēl jo augstāks šis līmenis ir strādājošiem ar zemo profesionālo kvalifikāciju un iemaņām, it īpaši salīdzinājumā ar citiem nodarbinātiem viena darba tirgus ietvaros. Darba alga atspoguļo darba devēju iespēju un vēlmi maksāt augstu vai zemu atalgojumu, kā arī darba ņēmēju gatavību šādu atalgojumu saņemt. Svarīgi šeit arī pievērst uzmanību darba tirgus struktūrai un arī tam, kādā mērā arodbiedrības var ietekmēt darba algas sadali un lielumu:.

1. Darba tirgus struktūra. Galvenais jautājums ir – kādas ir to iedzīvotāju grupas, kas iesaistīti darba tirgū? Kopumā var pateikt, ka tas ir cilvēku ar zemu izglītību un/vai profesionālām prasmēm. Bet tas rada arī tādu situāciju, ka šie cilvēki darba tirgū ir visvairāk pieprasīti, jo šāda veida darbaspēks ir lēts. Tādējādi slodze uz šo grupu palielinās. Svarīgi noskaidrot šo darba ņēmēju īpatsvaru darba tirgū.
2. Arodbiedrības. Arodbiedrībām ir svarīga loma darba algas noteikšanas procesā. Arodbiedrības darbība ir viens no tiem mehānismiem, kas ietekmē gan darba algas līmeni, gan samazina zemas darba algas risku.
3. Darba atalgojuma dispersija. Saskaņā ar iepriekšējiem pētījumiem nabadzības jomā (Cretazz, Bonoli, 2011) tieši valstīs ar augstu darba algu diferenciācijas pakāpi, ir zemākais algu līmenis. Svarīgi apzināties, ka algu dispersija (diferenciācija) ir atkarīga no darba tirgus struktūras un arodbiedrību lomas sabiedrībā. Valstīs ar lielu arodbiedrību ietekmi algas ir augstākas, bet algu diferenciācija ir zemāka.

Faktori, kas ietekmē strādājošo iedzīvotāju nabadzību makrolīmenī

Tehnoloģiskās izmaiņas (ietekmē iemaņas un kvalifikāciju) iedarbojas saskaņā ar tirgus prasībām. Tas nozīmē, ka cilvēkiem ar zemu (zemāku, nekā nepieciešams) kvalifikāciju ir grūtāk atrast darbu. It īpaši laikā, kad informācijas tehnoloģijas attīstās ļoti ātri. Kā viena no šīs attīstības sekām ir darba tirgus segmentācijas palielināšanās.

Globalizācijas procesi ir galvenais virzošais faktors, kas kļūst par iemeslu tam, ka cilvēki ar zemām profesionālām iemaņām zaudē darbu vai arī viņiem ir grūtāk atrast darbu, ja viņi ir īslaicīgi nenodarbināti. Tas, cik nacionālā ekonomika ir atkarīga no globālajiem procesiem – preču un pakalpojumu ražošana, integrācijas sfēra (–as) arī ietekmē cilvēkus ar zemu kvalifikāciju. Viņi ir spiesti saskarties ar situāciju, kad viņi konkurē ar valstīs, kurās ir relatīvi zemākas algas, it īpaši valstīs ārpus Eiropas. Kā arī augoša nacionālo ekonomiku savstarpējā atkarība no augošās globalizācijas var samazināt nodarbināto ietekmi uz darba tirgu.

Augošā nevienlīdzība ir vēl viens faktors, kas būtiski un negatīvi ietekmē nodarbināto iedzīvotāju ienākumus, ir augoša nevienlīdzība darba tirgū. Tehnoloģiskās izmaiņas negatīvi ietekmē nodarbinātus ar zemu kvalifikāciju. Jo lielākas ir šīs izmaiņas, jo lielāka ir nodarbināto kvalifikācijas nevienlīdzība.

Labklājības politika: kaut gan galveno labumu no šāda veida politikas saņem nenodarbinātie iedzīvotāji, tas ietekmē arī to iedzīvotāju daļu, kura ir nodarbināta. Kopumā šāda veida politiku var nosaukt par mehānismu, ar kura palīdzību var samazināt strādājošo iedzīvotāju nabadzības līmeni. Ir saprotams, ka mājāsaimniecības (ģimenes), kurās ir viens vai pat vairāki strādājošie ir nabadzīgas, jo to locekli (īpaši ilglaicīga bezdarba gadījumā), tiek spiesti piekrist jebkuram darbam, kas viņiem

tiek piedāvāts. Šādu mājsaimniecību materiālais un kopējais stāvoklis neatšķiras no mājsaimniecībām, kurās neviens nestrādā.

Kā pierādījums tam ir 2. tabulas dati, kurā ir parādīta strādājošo nabadzīgo sociāli demogrāfiskā struktūra (vidēji 27 ES valstīs).

2. tabula. Nabadzīgo nodarbināto sociāli demogrāfiskā struktūra vidēji 27 Eiropas Savienības valstīs 2010. gadā.

	Nabadzīgie nodarbinātie	Pārējie nodarbinātie
Nodarbinātie ar izglītību zemāku par vidējo	41,9%	21,0%
Nodarbinātie ar vidējo izglītību	49,1%	50,4%
Nodarbinātie ar augstāko izglītību	8,9%	28,6%
Sievietes	50,3%	49,8%
Vīrieši	49,8%	50,2%
Nekvalificētie darbinieki	38,0%	19,9%
Zemi kvalificētie darbinieki	7,5%	21,5%
Augsti kvalificētie darbinieki	1,2%	5,5%
Ārzemnieki	16,3%	7,4%
Darbinieki ar īslaicīgu darba līgumu	27,1%	11,8%
Pilna laika nodarbinātie	53,4%	43,5%

Avots: autores aprēķini pēc EU-SILC 2010 apkopotiem datiem (EU-SILC 2010... 2014)

Tabulas rezultāti liecina par kopējām strādājošo nabadzīgo Eiropas valstīs raksturīgām īpašībām. Mazāk par 9% no visiem strādājošiem nabadzīgiem ir augstākā izglītība, vairāk par 40% ir izglītība zemāka par vidējo. Mazāk par 10% no visiem nabadzīgiem strādājošiem ir nodarbināti kā speciālisti ar zemāku vai augstāku kvalifikāciju, tajā pašā laikā gandrīz 40% no strādājošiem nabadzīgiem ir nekvalificētie darbinieki. Vairāk par 27% no strādājošiem nabadzīgiem ir īstermiņa darba līgums – salīdzinājumā ar pārējiem nodarbinātiem, kuru īpatsvars ir tikai 12%. Nabadzības izplatība starp strādājošām sievietēm un strādājošiem vīriešiem ir diezgan likumsakarīga. No mājsaimniecības viedokļa var pateikt, ka strādājošie nabadzīgie dzīvo mājsaimniecībā, kur vidēji mazliet vairāk par pusi no visiem strādājošiem ir pilna laika nodarbinātie, tajā pašā laikā gandrīz 20% no viņiem ir bezdarbnieki – skaitlis, kas ir trīs reizes lielāks, nekā citu nodarbināto vidū. Tādā veidā tiek pierādīta arī izvirzītā hipotēze.

Secinājumi

Ilgu laiku Eiropas valstīs nodarbinātību uzskatīja par galveno mehānismu, kas nepieļauj nabadzības attīstību. Taču fakts, ka 2012. gadā vidēji 10% Eiropas Savienības 28. valstīs bija nabadzīgie, kas ir nodarbināt, liecina par pretējo un ka, diemžēl, mūšdienu apstākļos darbs nevar pasargāt no nabadzības riska. Pētot strādājošo nabadzības faktor, var pateikt, arī makrolīmenī vien nav iespējams izskaidrot visus strādājošo nabadzības faktoros, taču saprotams, ka tie ir cieši saistīti ar mikrolīmeņa aspektiem: individuāliem darba tirgus apstākļiem, mājsaimniecības materiālajiem un

sociālajiem apstākļiem, pabalstu veidiem un lielumiem, kā arī ar kopējām darba tirgus nostādnēm, sociālo un labklājības politiku.

Bibliogrāfija

- 11 facts about poverty. Pieejams: <http://www.dosomething.org/tipsandtools/11-facts-about-global-poverty> [skatīts 2014. gada 3. martā]*
- Andrew, H.-J. And Lohmann, H. (2008): Introduction: The Working Poor in Europe. In: Andrew, H.-J. And Lohmann, H. (2008): Introduction: The Working Poor in Europe. Employment, Poverty and Globalization. Bodmin, Cornwall: Edward Elgar Publishing
- Cretazz, E. and Bonoli (2011): Worlds of Working Poverty: National Variations in Mechanisms. In Frazer, N. et. al. (Ed.): Working Poverty in Europe. A Comparative Approach. Basingstoke: Palgrave Macmillan
- Es un ES. Sociālā politika. Eiropas integrācijas birojs. Rīga: Terras Media, 1999. 32. lpp.*
- Economy and Finance. Population and Social Conditions. *Eurostat data base*. Pieejams: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/statistics/search_database [skatīts 2014. gada 20. aprīlī]
- EU-SILC 2010. *Eurostat data base*. Pieejams: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/income_social_inclusion_living_conditions/data/database [skatīts 2014. gada 20. aprīlī]
- In-work at-risk-of-poverty rate. *Eurostat data base*. Pieejams: http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=ilc_iw01&lang=en [skatīts 2014. gada 19. janvārī]
- People at risk of poverty or social exclusion by age and sex. *Eurostat data base*. Pieejams: http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=ilc_peps01&lang=en [skatīts 2014. gada 10. martā]
- People at risk of poverty or social exclusion by education level (population aged 18 and over). *Eurostat data base*. Pieejams: http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=ilc_peps04&lang=en [skatīts 2014. gada 10. martā]
- Poverty facts and stats*. (2012): Global Issues: Social, Political, Economic and Environmental Issues That Affect Us All. Pieejams: <http://www.globalissues.org/article/26/poverty-facts-and-stats> [skatīts 2014. gada 10. janvārī]
- Spannagel, D. (2013): In-work Poverty in Europe. Extent, Structure and Casual mechanisms. Oldenburg: University of Oldenburg
- The world factbook. Pieejams: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/fields/2046.html> [skatīts 2013. gada 17. novembrī]
- Total expenditure on social protection. *Eurostat data base*. Pieejams: http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=spr_exp_fsi&lang=en [skatīts 2014. gada 9. martā]
- Social protection expenditure. *Eurostat data base*. Pieejams: http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=spr_exp_sum&lang=en [skatīts 2014. gada 9. martā]

LATVIJA CEĻĀ UZ EIRO

Edgars Lazdāns

Daugavpils Universitāte, Parādes iela 1, Daugavpils, Latvija, LV- 5401
lazdansedgars@inbox.lv

Abstract

Latvia on the way to the euro

Money in society has always been , and also has an important place . It affects the economy and reflects the country's economic stability. Since 1999. 1st January in the world is a new currency. It is the European Union's common currency - the euro , becoming the more than 300 million Europeans currency. From January 1, 2014 Latvia became a member of the eurozone. Often we hear questions about the conditions of the Latvian government had to meet in order to introduce in Latvian the euro. The aim of study paper is to analyze the Maastricht criteria in Latvian from 2009 until 2014. To achieve aim of study paper the following tasks were nominated: 1) study the theoretical aspects of the Maastricht criteria ; 2) To analyze the Maastricht criteria execution in Latvia from 2009 until 2014.;

3) Draw conclusions about the Maastricht criteria execution in Latvian from 2009 until 2013.

Key words: money, currency, euro, euro zone, the Maastricht criteria.

Raksta mērķis ir izanalizēt Māstrihtas kritēriju izpildi Latvijā laika posmā 2009. gada līdz 2014. gadam. Raksta mērķa sasniegšanai tika izvirzīti šādi uzdevumi: 1) izpētīt Māstrihtas kritēriju teorētiskos aspektus; 2) izpētīt Māstrihtas kritēriju izpildi Latvijā laika posmā no 2009. gada līdz 2014. gadam; 3) izdarīt secinājumus par Māstrihtas kritēriju izpildi Latvijā laika posmā 2009. gada līdz 2014. gadam.

Katrai Eiropas Savienības (turpmāk tekstā ES) valstij ir jāizpilda pieci konverģences jeb Māstrihtas kritēriji, lai šī valsts varētu ieviest vienoto valūtu eiro . Kritēriji ir šādi:

- cenu stabilitāte – inflācijas līmenis nedrīkst pārsniegt vidējo inflācijas līmeni trīs dalībvalstīs, kurās inflācijas līmenis ir viszemākais, par vairāk kā 1,5%;
- procentu likmes – ilgtermiņa procentu likmes nedrīkst vairāk kā par 2% atšķirties no vidējām procentu likmēm trīs dalībvalstīs, kurās procentu likmes ir viszemākās;
- deficīts - valdības budžeta deficīts nedrīkst būt zemāks par 3% no iekšzemes kopprodukta (turpmāk tekstā IKP);
- valsts parāds – nedrīkst pārsniegt 60% no IKP;
- valūtas kursa stabilitāte – pēdējo divu gadu laikā valūtas kursa svārstības nedrīkst pārsniegt noteikto robežu.

Inflācijas līmeņa kritērijs

1. tabula. Inflācijas līmenis Latvijā un Igaunijā no 2009.gada līdz 2013.gadam.

	2009	2010	2011	2012	2013
Kritērija rādītājs	1.5	2.4	3.1	3.1	2.7
Latvijas rādītājs	3.3	-1.2	4.2	2.3	0.0

Avots: Autora veidots pēc: Māstrihtas kritēriju izpilde.sk.15.02.2014

2009. gadā inflācijas līmenis sasniedza 3,3 %, atzīmei, pateicoties deflācijai , kura sākas 2009. gada pēdējā ceturksnī.

Iemesli inflācijas kritumam 2009. gadā:

- Straujais pieprasījuma kritums.
- Cenu kritums, teju visās patēriņa preču grupās.
- Siltumenerģijas tarifu kritums.

Taču, pat pateicoties deflācijai gada beigās, 2009. gadā Latvija neizpildīja inflācijas līmeņa kritēriju. Augstākais pieļaujama inflācijas līmenis 2009. gadā bija 1,5%.

2010. gadā Latvija izpildīja inflācijas līmeņa kritēriju. Patēriņa cenu vidējais līmenis 2010. gadā kopumā bija par **1,2% zemāks nekā gadu iepriekš**. To lielā mērā sekmējis zems iekšzemes pieprasījums un ražošanas izmaksu kritums: samazinoties darbaspēka izmaksām, kā arī augot darba ražīgumam, uzņēmumiem bija iespējams atbildēt uz pieprasījuma kritumu ar zemākām cenām. Tomēr aktīvie ekonomikas atdzīvināšanas pasākumi pasaules lielākajās tautsaimniecībās jau kopš pagājušā gada sākuma ir kāpinājuši cenas pasaulē, kas, protams, atspoguļojies arī Latvijas patēriņa cenās. Pasaules **naftas cenu kāpums** nozīmīgi ietekmējis degvielas cenas – tās par 14,6% pārsniedza 2009. gada līmeni, kad pasaules naftas cenas atradās zemākajā punktā pēdējo piecu gadu laikā. Pieauguši arī dabasgāzes un siltumenerģijas tarifi. **Visnozīmīgāk zems iekšzemes pieprasījums ietekmējis pakalpojumu cenas**, kas samazinājās arī gada beigās – pakalpojumu cenas 2010. gadā vidēji bija par 4,6% zemākas nekā iepriekšējā gadā. 2010. gada decembrī salīdzinājumā ar novembri cenas turpināja pavisam nedaudz pieaugt par 0,1%. Degvielas cenas mēneša laikā pieauga par 4,0%, jo tās, kā gaidīts, nozīmīgi ietekmēja straujais naftas cenu kāpums pasaulē, kā ietekmi uz degvielas cenām Latvijā pastiprināja arī ASV dolāra vērtības kāpums. Pieaugušas cenas arī atsevišķām precēm, kurām, sagaidot PVN likmju kāpumu, cenu paaugstināšana veikta jau decembrī. Savukārt svētku atlaižu ietekmē samazinājušās cenas apģērbiem un apaviem. (Deflāciju 2010. gadā..2014)

2011. gadā pēdējo 12.mēnešu inflācija Latvijā sasniedza 4,2 % atzīmi, savukārt kritērija noteiktais bija 3,1 %, no tā var secināt, ka 2011. gadā Latvija atkal neizpildīja inflācijas līmeņa kritēriju. Lielākā ietekme uz patēriņa cenu pārmaiņām 2011. gadā bija cenu kāpumam tabakas izstrādājumiem un alkoholiskajiem dzērieniem, ar transportu saistītām precēm un pakalpojumiem, kā arī cenu kritumam apģērbam un apaviem. Tabakas izstrādājumi 2011.gada novembrī sadārdzinājās vidēji par 1,3%. Alkoholiskajiem dzērieniem, noslēdzoties akcijām, cenas pieauga vidēji par 0,5%. Galvenokārt dārgāki kļuva stiprie dzērieni (+0,6%) un alus (+1,5%). Transporta grupā nozīmīgākie cenu kāpumi 2011. gadā bija dīzeļdegvielai (+2,5%) un auto gāzei (+0,5%), kā arī transportlīdzekļu apkopes un remonta pakalpojumiem (+0,7%). Savukārt par 1,8% lētākas kļuva aviobiļetes. Cenas pieauga arī dārzeņiem, augļiem, zivīm un zivju izstrādājumiem, sulām, minerālūdeņiem. Sadārdzinājās arī datu apstrādes iekārtas, sporta un atpūtas piederumi, laikraksti, grāmatas, apdrošināšanas un ēdināšanas pakalpojumi. (Par patēriņa cenu pārmaiņām..2012)

2012. gadā Latvija izpildīja inflācijas līmeņa kritēriju. Visvairāk cenu kāpumu 2012. gadā ietekmēja mājokļa uzturēšanu preču un pakalpojumu cenas, pārtikas un transporta izdevumi, kā arī cenu kritums sakaru pakalpojumiem. Mājokļa grupā cenas pieauga vidēji par 5,6%, ko galvenokārt ietekmēja cenu kāpums siltumenerģijai – par 14,6%, dabas gāzei – par 17,3%. Dārgāki kļuva arī atkritumu savākšanas pakalpojumi par 3,9%, mājokļa īres maksa – par 9,6%, savukārt elektroenerģija kļuva lētāka par 0,8%. Pārtikas preces un bezalkoholiskie dzērieni sadārdzinājās vidēji par 3,1%. Visvairāk cenas pieauga dārzeņiem un kartupeļiem (+15,4%), augļiem (+12,3%), gaļai un gaļas izstrādājumiem (+2,7%), maizei un graudaugu izstrādājumiem (+1,8%), pienam, sieram un olām (+1,5%). Cenu kritums gada laikā bija vērojams tējai un kafijai (-2,8%). Cenu kāpumu transporta grupā visbūtiskāk ietekmēja degvielas sadārdzināšanās par 4,5%, tai skaitā benzīnam – par 6,4%, bet dīzeļdegvielai – par 2,1%. Pasažieru transporta pakalpojumu cenas pieauga par 2,5%, ko noteica sauszemes transporta pakalpojumu un aviobiļešu sadārdzināšanās. Autotransporta iegāde gada laikā kļuva par 6,9% lētāka. Sakaru pakalpojumu cenas ietekmēja maksas samazināšanās mobilo telekomunikāciju pakalpojumiem par 9,3%, kā arī interneta izmantošanas pakalpojumiem par 6,8%. Pārējās patēriņa grupās nozīmīgākie cenu pieaugumi bija vērojami ēdināšanas pakalpojumiem, atpūtas un kultūras pakalpojumiem, kā arī personīgās aprūpes precēm. Lētākas kļuva TV, audio, video, foto un datu apstrādes iekārtas un datu ieraksta līdzekļi. Administratīvi uzraugāmo un regulējamo preču un pakalpojumu cenas 2012.gadā pieauga par 5,8%, bet neregulējamo – par 0,8%. (Pagājušā gada inflācija..2014)

2013. gada Latvijā aprīlī inflācija bija 1,3 % atzīmes. 2013. gadā aprīļa mēneša kopējo inflāciju nozīmīgi ietekmēja cenu kritums degvielai par 1,6%, naftas cenu dinamikai saglabājoties labvēlīgai. Izmaksu samazināšanās labvēlīgi ietekmēja arī transporta pakalpojumu cenas, kā arī vairāku pamatinflācijā ietilpstošu preču un pakalpojumu cenas, kur visnotaļ saasinātās diskusijas par elektroenerģijas sadārdzināšanos rūpnieciskajiem patērētājiem dēļ varēja gaidīt pat nelielu cenu pieaugumu. Tikmēr cenu kāpums aprīlī bija vērojams galvenokārt pamatinflācijas grupās, kurās tas ir tipisks sezonas dēļ, piemēram, apģērbam un apaviem cenas auga par 4.6%.

Otrdien, 2013. gada . jūlijā, Briselē ES Finanšu ministru padome (*ECOFIN*) oficiāli apstiprinājusi Latvijas dalību eirozonā. 2013. gada decembrī, salīdzinot ar novembri, patēriņa cenu līmenis saglabājās nemainīgs. Lielākā ietekme uz patēriņa cenu pārmaiņām mēneša laikā bija cenu kāpumam pārtikai, degvielai, kā arī cenu kritumam apģērbam un apaviem. Rezultātā, gada laikā (2013. gada decembri salīdzinot ar 2012. gada decembri) cenu līmenis ir krities par 0,4%.

Tomēr, vērtējot cenu izmaiņas visa 2013. gada garumā un attiecinot tās pret 2012. gadu (no janvāra līdz decembrim), cenu līmenis ir palicis nemainīgs. No tā var secināt, ka 2013. gadā Latvija izpildīja inflācijas līmeņa kritēriju. Protams, cenas segmentos visa gada garumā nav bijušas konstanti nemainīgas. Lielākā ietekme uz cenu līmeņa kāpumu bija piena un piena produktu,

mājokļu apsaimniekošanas, kā arī kafejnīcu un restorānu pakalpojumiem. Taču to, ka cenu līmenis ir palicis nemainīgs lielā mērā ir noteikuši globālie faktori, kā rezultātā kritās degvielas un siltumenerģijas cenas. (Pagājušā gada inflācija.. 2014)

Valdības kopējā parāda kritērijs

2. tabula. Māstrihtas kritērija, valdības kopējais parāds, izpilde Latvijā un Igaunijā no 2009.gada līdz 2013.gadam.

	2009	2010	2011	2012	2013
Kritērija rādītājs	60.0	60.0	60.0	60.0	60.0
Latvijas rādītājs	36.1	44.7	43.1	40.8	40.7

Avots: Autora veidots pēc: Māstrihtas kritēriju izpilde..sk.15.02.2014.

2009. gada svarīgākā ekonomiskā tēma Latvijā bija Latvijas finanšu un ekonomiskā krīze. Ja valstij nav naudas, viņai ir jāmeklē papildus finanšu līdzekļi.

Latvijas ārējais parāds 2009. gada laikā palielinājās no 1791. 4 milj. eiro līdz 4628,3 milj.eiro. Iekšējais parāds saruka, salīdzinot ar iepriekšējo 2008. gadu, un sasniedza 1261.5 milj.eiro. IKP 2009. gadā sasniedza 18844,9 milj.eiro Bet par spīti ekonomiskajai krīzei un IKP sarukumam, Latvija 2009.gadā tomēr izpildīja valsts parāda kritēriju. Valsts parāds pret IKP bija 36,1%. 2010.gadā valsts un pašvaldību parāds sastādīja 7213311,2 tūkst.eiro, savukārt IKP bija 4649657,6 tūkst.eiro, kas noteica to ka valsts parāds bija 44,7 % no IKP, arī 2010. gadā Latvija valsts parāda kritēriju izpildīja.

2011. gadā valsts parāds sastādīja 7594377,6 tūkst.eiro, savukārt IKP bija 3833506,9 tūkst.eiro. Latvijas parāds sastādīja 43.1% no IKP, kas salīdzinot ar 2010. gadu ir par 3% mazāks Tas noticis uz IKP pieauguma rēķina. Savukārt valsts ārējais parāds turpina augt un 2011. gadā sastādīja jau 6381144,6 tūkst.eiro. Arī 2011. gadā Latvija izpildīja valsts parāda kritēriju.

Valsts parāda straujo pieaugumu laikā no 2008.gada noteica starptautiskā aizņēmuma programmas finansējuma piesaiste valsts parāda un budžeta saistību finansēšanai, kā arī finanšu sektora stabilizācijai starptautiskās finanšu krīzes izraisīto seku dēļ. Starptautiskā aizņēmuma programmas finansējums bija galvenais valsts budžeta izpildes un parāda saistību finansēšanas avots, bet kopš 2009. gada vidus tas nodrošināja iespēju uzturēt finanšu resursu rezervi Valsts kases kontos Latvijas Bankā ~10% no IKP apmēra. Tas bija viens no būtiskākajiem faktoriem valsts maksātspējas apliecināšanai, finanšu tirgus svārstību nomierināšanai un investoru uzticības atgūšanai periodā, kad, ņemot vērā Latvijas ekonomiskās attīstības tempu strauju kritumu un valsts kredītreitingu samazināšanos līdz spekulatīvajam līmenim, valstiskās aizņemšanās iespējas finanšu tirgos bija stipri ierobežotas.

2012. gadā Latvijas parāds pret IKP bija 40,8 %, kas ir par 2,7% mazāks salīdzinot ar 2011. gadu. 2012. gadā Latvija izpildīja valsts parāda kritēriju. Valsts parāds 2012. gadā sastādīja 9012.6

miljonus eiro, kas ir par 486 miljoniem eiro vairāk nekā 2011. gadā. Taču pateicoties IKP pieaugumam, kas 2012. gadā sasniedza pirms krīzes rādītājus, sasniedzot 22257,0 miljonus eiro. 2008. gadā Latvijas IKP bija 22889,8 miljoni eiro. Pateicoties IKP pieaugumam, kas pieauga 2008. gadā pieauga par 2045.7 miljoniem eiro salīdzinot ar 2011.gadu. 2013. gada jūlijā Eiropas Komisija deva zaļo gaismu Latvijas dalībai eirozonā. Tika pieņemts lēmums, ka Latvija ieviesīs eiro 2014. gada 1.janvārī. Uz 2013 beigām Latvijas parāds pret IKP sastādīja 40.7%.. 2013. gadā valsts parāds bija 8873.3 miljoni eiro, kas ir par 139,3 miljoniem mazāk nekā 2012. gadā. Šajā gadā turpina lēnām augt arī IKP, sasniedzot 23372.1 miljonus eiro. **Latvija 2013. gadā izpildīja valsts parāda kritēriju.**

Valdības budžeta deficīta kritērijs

3. tabula. Māstrihtas kritērija, valdības budžeta deficīts, izpilde Latvijā un Igaunijā no 2007.gada līdz 2013.gadam.

	2009	2010	2011	2012	2013
Kritērija rādītājs	-3.0	-3.0	-3.0	-3.0	-3.0
Latvijas rādītājs	-9.0	-7.7	-4	-1.3	-1.2

Avots: Autora veidots pēc (Māstrihtas kritēriju izpilde..sk.15.02.2014)

2009. gadā, tā pat kā 2008.gadā neizpildīja budžeta deficīta kritēriju. Pieļaujamā budžeta bilance pret IKP ir -3.0% , bet Latvijas budžeta bilance pret IKP bija -9.0 %. Valstī, 2009. gadā, tā pat, kā 2008. gadā bija budžeta deficīts, kas bija apmēram 1214,5 milj eiro. Savukārt IKP 2009. gadā sasniedza 18844971 tūkstošus eiro. Valsts budžeta kopējie ieņēmumi 2010.gadā bijuši 5.4 miljardi eiro, izdevumi bijuši 6.7 miljardu eiro. Valsts budžetā veidojies 1.3 miljonu eiro liels finansiālais deficīts. Tātad Latvija 2010. gadā neizpildīja budžeta deficīta kritēriju. Lielākā daļa papildu izdevumu bijuši maksājumi ES fondu projektu realizētājiem. Kā jau Finanšu ministrija 2010. gada laikā vairakkārt vērsa valdības uzmanību, gada laikā būtiski kavējās ES fondiem paredzētās naudas apguve, un būtiska finansējuma daļa tika pārskaitīta ES fondu projektu realizētājiem tieši decembrī – pēc provizoriskiem datiem, decembrī ES fondu projektiem pārskaitīti aptuveni 313 miljoni eiro. Īstenojot stingru fiskālo disciplīnu, 2010. gada budžeta deficīts bija mazāks, nekā tika plānots iepriekš. Taču Latvijai aizvien ir pārmērīgs budžeta deficīts un mēs dzīvojām pāri saviem līdzekļiem, tāpēc skaidra valdības virzība uz maksimāli sabalansētu budžetu ir risinājums, lai nodrošinātu Latvijas tautsaimniecības ilgtermiņa pilnvērtīgu atjaunošanos. (FM budžeta deficīts.. 2014). Tātad Latvija 2010. gadā neizpildīja budžeta deficīta kritēriju. Operatīvie dati liecina, ka 2011. gada decembrī valsts konsolidētā budžeta finansiālais deficīts sasniedzis 333,2 miljonus eiro saskaņā ar naudas plūsmas uzskaiti, tomēr tas ir būtiski mazāks nekā 2010. gada decembrī. Palielinoties valsts pamatbudžeta izdevumiem 2011. gada beigās, kā tas ir novērots arī iepriekšējos gados, valsts budžeta deficīta apjoms 2011. gada decembrī ir bijis lielāks nekā citos

2011. gada mēnešos. 2011. gadā Latvija neizpildīja budžeta deficīta kritēriju, taču jau atrodas ļoti tuvu tā izpildei, salīdzinot ar iepriekšējiem gadiem. Valsts parāds pret IKP sasniedza 4%.

Latvijas vispārējās valdības budžeta deficīts 2012. gada beigās bija 266.3 milj. eiro jeb 1.3 % no IKP. No tā var secināt, ka Latvija 2012. gadā izpildīja budžeta deficīta kritēriju. Būtiskākās korekcijas ar negatīvo ietekmi uz vispārējās Latvijas valdības budžetu 2012. gadā bija (deficīta palielinājums):

- valdības ieguldījumi finanšu iestādēs un uzņēmumos (Valsts kases dati) – korekcija par 134,9 milj.eiro jeb 0,6% no IKP;
- uz vispārējās valdības sektoru pārklassificēto valsts un pašvaldību kontrolēto un finansēto komersantu bilance (CSP dati) – korekcija par 79,9 milj. eiro jeb 0,4% no IKP;
- ES fondu finanšu datu korekcijas (Finanšu ministrijas ES fondu vadības informācijas sistēmas dati) – par 60 milj. eiro jeb 0,3% no IKP;
- korekcija par budžetā saņemtajiem iepriekšējos gados neizlietotajiem līdzekļiem (Finanšu ministrijas ES fondu vadības informācijas sistēmas dati) – par 40,4 milj. eiro jeb 0,2% no IKP;
- korekcijas saistībām pret kreditoriem (Valsts kases dati) – par 31,4 milj. eiro jeb 0,1% no IKP.

Vienlaikus ir veiktas arī korekcijas ar pozitīvu ietekmi uz vispārējās valdības budžetu (deficīta samazinājums):

- nodokļu korekcijas, izmantojot laika nobīdes metodi (Finanšu ministrijas aprēķins) – par 36,8 milj. eiro jeb 0,2% no IKP;
- korekcija par privatizācijas ieņēmumiem (Ekonomikas ministrijas un Valsts kases dati) – par 18,5 milj. eiro jeb 0,1% no IKP.

2013. gadā Latvija izpildīja budžeta deficīta kritēriju. Atbilstoši Centrālās statistikas pārvaldes iesniegtajai 2014. gada aprīļa notifikācijai *Eurostat*, vispārējās valdības budžeta deficīts 2013. gadā bija 223,8 miljoni eiro jeb 1,2% no IKP, kas bija viens no zemākajiem deficītiem kopš 2007. gada, turklāt arī viens no zemākajiem ES.

2013.gadā salīdzinājumā ar 2012. gadu Latvijas budžeta deficīts ir samazinājies par 0,1 procentpunktiem. Zemais budžeta deficīts ir skaidrojams galvenokārt pateicoties ekonomiskajai izaugsmei.

2013.gadā salīdzinājumā ar 2012. gadu Latvijas budžeta deficīts ir samazinājies par 0,1 procentpunktiem. Zemais budžeta deficīts ir skaidrojams galvenokārt pateicoties ekonomiskajai izaugsmei.

Valdības ilgtermiņa vērtspapīru procenta likmju kritērijs

4. tabula. Māstrihtas kritērija, ilgtermiņa procentu likmes, izpilde Latvijā un Igaunijā no 2007.gada līdz 2013.gadam.

	2009	2010	2011	2012	2013
Kritērija rādītājs	5.93	5.2	7.3	4,6	3,84
Latvijas rādītājs	12.36	10.34	5.9	3.24	3.62

Avots: Autora veidots pēc: Māstrihtas kritēriju izpilde..sk.15.02.2014.

2009. gadā Latvija atradās ļoti tāli no valdības ilgtermiņa vērtspapīru procenta likmju kritērija izpildes. 2009. gadā valsts vērtspapīru procentu likme sasniedzas 12.36% %, bet pieļaujama līmenis bija 5.93 %.

2010. gadā lai izpildītu šo kritēriju, Latvijas vērtspapīru ilgtermiņa procentu likmēm vajadzētu būt 5.2% līmenī. 2010.gadā Latvija valdības ilgtermiņa vērtspapīru procenta likmju kritēriju neizpildīja, jo Latvijas procentu likme bija 10,34 %. Valsts vērtspapīru ilgtermiņa procentu likmes kritēriju Latvija izpildīja 2011. gadā. 2011. gadā bija 5.9%, kas salīdzinot ar 2010. gadu ir teju par pusi mazāka.

2012. gadā Latvija izpildīja šo kritēriju. Latvijas valsts vērtspapīru ilgtermiņa procentu likme bija 3,24%. Kritērija 2012. gadā pieļāva valsts vērtspapīru procentu likmei būt līdz 4,6% atzīmei.

Arī 2013. gadā Latvijai izpildīja šo kritēriju. Latvijas valsts vērtspapīru ilgtermiņa procentu likme decembrī bija 3.62%, kritērijs pieļāva 3,84%. 2013.gada aprīlī kritērija vērtība bija pat 5.51%, Latvijas sniegums uz 2013. gada aprīli bija 3,15%.

Valūtas kursa stabilitātes kritērijs

Valūtas kursa mehānisms II (turpmāk tekstā VKM II) ir valūtu kursu saslēgšanas mehānisms, kura kopa ar eiro zonu iesaistās tas ES valstis, kas vēl tikai gatavojas ieviest eiro. VKM II mērķis ir veicināt valūtas kursu stabilitāti un koordināciju Eiropā. VKM II nosaka, ka valstij, kas gatavojas eiro ieviešanai, ir jānodrošina valūtas kursa stabilitāte un jāizpilda Māstrihtas kritēriji. Tādēļ pievienošanas VKM II bija nepieciešams solis, lai Latvija varētu kļūt par pilntiesīgu

Latvija no 2005. gada 2. maija ir pievienojusies VKM II ar jau pastāvošo lata kursu pret eiro, proti, 1 EUR = 0.702804 LVL. VKM II ietvaros valūtas kursam tiek pieļautas standarta svārstības +/-15% apmērā no centrālā jeb piesaistes kursa. Tomēr Latvija uzņemas vienpusēji nodrošināt valūtas kursa svārstības +/-1% apmērā, saglabājot līdzšinējo, finanšu tirgum ierasto lata svārstību koridora platumu, kāds pastāvējis kopš lata piesaistes SDR 1994. gadā un tika saglabāts, 2005. gada 1. janvārī piesaistot latu eiro. Fiksēta valūtas kursa stratēģija ir viens no iedarbīgākajiem instrumentiem, ar kuru palīdzību pārejas ekonomikas valstīs ekonomisko

reformu sākumā var samazināt inflāciju, stabilizēt makroekonomisko vidi un nostiprināt iedzīvotāju uzticību valsts ekonomiskajai politikai. Šā iemesla dēļ daudzas valstis, arī Latvija, ekonomisko reformu sākuma posmā izvēlējās tieši fiksētā valūtas kursa stratēģiju. (Valūtas kursa politika..2014). Laika posmā no 2009. gada līdz 2013. gadam Latvijas Māstrihtas kritēriju rādītāji ir uzlabojušies, par to arī liecina fakts, ka Latvija ieviesa vienoto valūtu eiro 2014. gada 1.janvārī. Lielākās grūtības Latvijai izpildīt Māstrihtas kritērijus, rādīja valsts budžeta deficīta kritērijs. Laika posmā no 2009. gada līdz 2013. gadam pirmo reizi budžeta deficīta kritēriju Latvija izpildīja 2012. gadā. No tā var secināt, ka Latvijas valdības ekonomiskā politika tika veidota tā, lai Latvija izpildītu Māstrihtas kritējus.

Bibliogrāfija

Māstrihtas kritēriju izpilde. Pieejams: <http://www.bank.lv/es-un-eiro/mastrihtas-kriteriju-izpilde> [skatīts 2014. gada 15. februārī]

Deflāciju 2010. gadā pamatā noteica pakalpojumu cenu pārmaiņas. Pieejams: <http://business.delfi.lv/viedokli/krista-kalnberzina-deflaciju-2010-gada-pamata-noteica-pakalpojumu-cenu-parmainas.d?id=36166600> [skatīts 2014. gada 1. aprīlī]

Par patēriņa cenu pārmaiņām 2011. gada septembrī. Pieejams: <http://www.csb.gov.lv/notikumi/par-paterina-cenu-parmainam-2011gada-septembri-32132.html> [skatīts 2014. gada 1. aprīlī]

FM: Budžeta deficīts. Pieejams: http://www.fm.gov.lv/lv/sadalas/valsts_budzets/valsts_budzeta_analize_un_izpilde/informacija/23604-fm-valsts-budzeta-deficits-aizvaditaja-gada-mazaks-neka-ieprieks-planots [skatīts 2014. gada 24. martā]

Valūtas kursa politika. Pieejams: <http://www.bank.lv/monetara-politika/valutas-kursa-politika> [skatīts 2014. gada 24. martā]

Pagājušā gada inflācija. Pieejams: http://www.delfi.lv/business/ekonomika_skaitlos/pagajusaja-gada-inflacija-16.d?id=42957916 [skatīts 2014. gada 24. martā]

РАСЧЕТ ЛАТВИЙСКИХ СРАВНИТЕЛЬНЫХ ОТРАСЛЕВЫХ ДИАПАЗОНОВ КОЭФФИЦИЕНТА КАПИТАЛИЗАЦИИ

Евгений Сергеев

Даугавпилсский Университет, Парадес 1, Даугавпилс, Латвия, LV-5401
zenjadpils@e-apollo.lv

Abstract

Calculations of Latvian comparative industrial diapasons of the capitalization factor

The article focuses on the actual problem of how to determine industrial normatives in Latvia, because actual values of financial coefficients, particularly capitalization factor, depend on the specificity of the industry. In order to solve this problem the author of the article offers the following term “comparative industrial diapason” and statistic calculations of Latvian comparative industrial diapasons of the capitalization factor using three-sigma rule. The calculated comparative industrial diapasons of the capitalization factor in accordance with the industries of the Latvian economy may be used as recommended industrial diapasons by all users of financial reports.

Key words: financial stability, capitalization factor, company, diapason.

Одной из актуальных задач, решение которой могло бы способствовать развитию экономики Латвии, является определение латвийских отраслевых нормативов финансовых коэффициентов, в частности коэффициента капитализации. Для решения этой задачи предлагается термин «сравнительный отраслевой диапазон» и расчет латвийских сравнительных отраслевых диапазонов коэффициента капитализации с использованием правила трех сигм на основе вычисленных Центральным статистическим управлением Латвии коэффициентов капитализации.

Как известно, для устойчивого развития предприятия руководству нужно проводить финансовый анализ. И важнейшим этапом этого анализа является анализ финансовой устойчивости.

Финансовая устойчивость – это критерий надежности партнера (Чернышева, Чернышев 2003: 142), и она характеризуется состоянием и структурой активов организации, их обеспеченностью источниками (Макарьева, Андреева 2004: 18).

Если предприятие финансово устойчиво, то оно имеет преимущества перед другими предприятиями того же профиля в привлечении инвестиций, в получении кредитов, в выборе поставщиков и в подборе квалифицированных кадров. Кроме того, такое предприятие не вступает в конфликт с государством и обществом по перечислению налогов, по выплате заработной платы, дивидендов, возврату кредитов и процентов по ним (Грачев 2002: 5).

Одним из важнейших показателей финансовой устойчивости является коэффициент капитализации, который показывает размер заемных средств, приходящихся на единицу собственных.

Коэффициент капитализации, имеющий достаточно простую интерпретацию, чаще всего используется для характеристики компании, а также в сравнительном анализе,

поскольку он обладает пространственно-временной сопоставимостью и легко вычисляется (Ковалев 2004: 324):

$$K_k = ЗС / СК,$$

где K_k – коэффициент капитализации;

ЗС – заемные средства;

СК – собственный капитал.

Этот коэффициент является важным для инвесторов, оценивающих компании для вложения своих средств. Разумеется, их привлекают компании с большим преобладанием собственного капитала, то есть более финансово независимые. Однако доля заемных средств не должна быть слишком низкой, поскольку это уменьшит долю их собственной прибыли, которую они получают в виде процентов. К тому же, недостаточное привлечение заемных средств не позволяет иметь предприятию большую свободу финансового маневра, снижает его инвестиционные возможности (Бердникова 2004: 59).

Данный коэффициент не имеет единого устоявшегося нормативного значения. По мнению одних экспертов, нормативное значение коэффициента капитализации должно быть меньше или равно 1, а по мнению других – не выше 1,5 (Донцова, Никифорова 2003: 127). Здесь стоит учитывать характер хозяйственной деятельности и скорость оборота оборотных средств предприятия. Быстрая оборачиваемость оборотных средств позволяет определять практическое значение рассматриваемого коэффициента и выше 1. Рост коэффициента в динамике свидетельствует об усилении зависимости предприятия от привлеченного капитала (Артеменко, Беллендир 1997: 36).

Но ввиду зависимости фактического значения коэффициента капитализации от специфики отрасли, весьма полезным будет дополнение сопоставления коэффициента не только с нормативными, но и с отраслевыми показателями.

Для решения вышеуказанной задачи предлагается расчет латвийских сравнительных отраслевых диапазонов. Эти диапазоны могут использоваться как рекомендуемые отраслевые диапазоны. И все же, термин «сравнительный отраслевой диапазон» точнее термина «рекомендуемый отраслевой диапазон», потому как далеко не всегда рассчитанные сравнительные отраслевые диапазоны попадают в нормативный диапазон.

Расчет основан на правиле трех сигм, согласно которому, вероятность попадания очередного случайного значения в доверительный интервал с заданным значением «± три сигмы» составляет 99,7%, «± две сигмы» - 95,5%, «± одна сигма» - 68,3%. Верхняя и нижняя границы диапазона определены как отклонение от среднегеометрического значения за исследуемый период в пределах среднеквадратического отклонения. Таким образом, в

интервале «± одна сигма» находятся 68,3% предприятий отрасли с наиболее близкими к среднеотраслевому показателю значениями коэффициента капитализации.

В нижеследующей таблице (табл. 1) приведены рассчитанные автором, на основе последних общественно доступных вычисленных Центральным статистическим управлением Латвии коэффициентов капитализации за 2008 – 2012 годы, среднегеометрические значения (СГЗ), среднеквадратические отклонения (СКО), латвийские сравнительные отраслевые диапазоны (СОД) с нижними границами диапазонов (НГД) и верхними границами диапазонов (ВГД).

Таблица 1. Сравнительные отраслевые диапазоны коэффициента капитализации по отраслям латвийской экономики.

Отрасль	Коэффициент капитализации за годы					СГЗ	СКО	СОД	
	2008	2009	2010	2011	2012			НГД	ВГД
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Всего	2,415	2,880	2,597	2,352	2,131	2,462	0,251	2,211	2,713
Сельское, лесное хозяйство и рыболовство	1,027	1,062	0,895	0,967	0,862	0,960	0,076	0,884	1,036
Растениеводство, животноводство и охота	1,873	2,074	1,859	1,922	1,701	1,882	0,120	1,762	2,002
Лесное хозяйство и лесозаготовки	0,545	0,535	0,453	0,492	0,392	0,480	0,056	0,424	0,536
Рыболовство	1,968	1,596	1,709	1,420	1,593	1,648	0,181	1,467	1,829
Добыча полезных ископаемых	1,548	1,727	1,377	0,992	0,851	1,255	0,331	0,924	1,586
Обрабатывающая промышленность	2,193	2,490	2,309	1,904	1,725	2,106	0,276	1,830	2,382
Пищевое производство	2,176	2,232	2,371	2,210	2,259	2,249	0,067	2,182	2,316
Производство напитков	1,806	1,214	0,996	0,904	1,206	1,189	0,314	0,875	1,503
Производство текстильных изделий	1,627	1,910	2,038	2,560	1,922	1,989	0,306	1,683	2,295
Производство одежды	2,458	3,455	3,836	3,635	3,269	3,293	0,475	2,818	3,768
Производство кожаных изделий	1,957	4,038	1,805	2,215	2,077	2,309	0,821	1,488	3,130
Производство деревянных изделий	2,858	2,801	2,164	1,791	1,310	2,098	0,592	1,506	2,690
Производство бумажных изделий	2,823	3,061	2,580	2,477	1,745	2,493	0,445	2,048	2,938
Производство химических веществ	4,883	3,704	1,765	1,558	2,087	2,531	1,287	1,244	3,818
Производство фармацевтических препаратов	0,469	0,490	0,446	0,389	0,297	0,412	0,069	0,343	0,481
Производство резиновых и пластмассовых изделий	4,573	9,568	9,172	4,503	4,683	6,102	2,348	3,754	8,450

Продолжение табл. 1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Производство минеральных изделий	3,604	7,727	8,692	2,726	2,743	4,483	2,578	1,905	7,061
Производство металлов	0,574	0,704	1,498	1,950	2,418	1,233	0,709	0,524	1,942
Производство металлических изделий	2,422	3,772	4,306	2,778	2,289	3,017	0,791	2,226	3,808
Производство электронной продукции	0,572	0,906	0,666	0,422	0,472	0,585	0,171	0,414	0,756
Производство электрооборудования	1,071	0,999	1,190	1,547	1,230	1,194	0,189	1,005	1,383
Производство прочего оборудования	1,320	1,017	1,201	1,453	1,489	1,284	0,173	1,111	1,457
Производство автомобилей и прицепов	2,044	0,710	0,788	0,895	0,738	0,945	0,508	0,437	1,453
Производство прочего транспорта	1,678	1,671	1,886	4,945	2,776	2,356	1,245	1,111	3,601
Производство мебели	4,072	9,118	9,235	5,169	3,593	5,765	2,454	3,311	8,219
Прочие производства	2,439	2,062	1,684	1,928	1,824	1,971	0,258	1,713	2,229
Ремонт и установка оборудования	1,811	1,248	1,230	1,506	1,243	1,391	0,227	1,164	1,618
Распределение электроэнергии, газа и пара	0,934	0,894	0,715	0,738	0,805	0,813	0,085	0,728	0,898
Водоснабжение, канализация, удаление отходов	2,070	2,338	2,397	2,462	2,364	2,322	0,135	2,187	2,457
Забор, очистка и распределение воды	1,577	1,910	1,819	1,839	1,806	1,786	0,112	1,674	1,898
Канализация	2,274	2,485	2,782	2,915	2,956	2,669	0,263	2,406	2,932
Сбор, обработка и удаление отходов	2,975	3,124	3,354	3,462	2,906	3,157	0,214	2,943	3,371
Услуги по удалению отходов	1,278	2,142	1,675	1,267	0,645	1,302	0,496	0,806	1,798
Гражданское строительство	2,481	3,578	4,561	4,992	4,448	3,897	0,893	3,004	4,790
Специализированные строительные работы	4,278	9,888	9,536	8,025	4,126	6,686	2,504	4,182	9,190
Оптовая и розничная торговля	3,985	5,482	5,010	4,266	3,684	4,437	0,665	3,772	5,102
Оптовая и розничная торговля автомобилями	5,023	6,696	6,369	6,031	4,983	5,778	0,700	5,078	6,478
Оптовая торговля	3,898	5,372	4,939	4,003	3,214	4,222	0,765	3,457	4,987
Розничная торговля	3,864	5,384	4,836	4,430	4,680	4,612	0,498	4,114	5,110
Транспорт и его техническая поддержка	1,952	1,956	1,505	1,726	1,748	1,769	0,167	1,602	1,936
Сухопутный транспорт	2,430	2,753	2,323	2,014	1,825	2,246	0,324	1,922	2,570
Водный транспорт	3,951	4,111	2,842	1,189	2,709	2,719	1,051	1,668	3,770
Техническая поддержка транспорта	1,311	1,286	1,054	1,156	1,185	1,195	0,093	1,102	1,288
Услуги проживания и питания	4,079	5,293	5,913	8,070	4,510	5,413	1,399	4,014	6,812

Продолжение табл. 1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Информационные и коммуникационные услуги	0,561	0,648	0,782	0,786	0,877	0,722	0,112	0,610	0,834
Издательская деятельность	2,043	2,902	2,493	2,484	3,405	2,627	0,459	2,168	3,086
Производство фильмов и звукозапись	2,026	3,479	2,780	4,386	3,494	3,130	0,790	2,340	3,920
Трансляция радио- и телевизионных программ	1,092	2,164	1,707	2,012	3,721	1,977	0,872	1,105	2,849
Телекоммуникация	0,345	0,390	0,516	0,503	0,554	0,454	0,080	0,374	0,534
Компьютерное программирование	1,572	2,169	1,816	1,703	1,699	1,781	0,204	1,577	1,985
Информационные услуги	3,234	4,339	3,842	2,834	3,136	3,436	0,541	2,895	3,977
Финансовая и страховая деятельность	6,169	5,289	3,573	3,212	2,524	3,936	1,359	2,577	5,295
Деятельность финансовых услуг	6,493	5,635	3,766	3,328	2,551	4,108	1,474	2,634	5,582
Деятельность по страхованию	1,780	1,444	1,538	1,980	2,178	1,763	0,272	1,491	2,035
Операции с недвижимой собственностью	2,862	4,584	5,342	5,346	4,603	4,440	0,907	3,533	5,347
Профессиональные услуги	0,872	1,038	1,178	1,269	1,080	1,079	0,134	0,945	1,213
Юридические и бухгалтерские услуги	3,277	2,508	4,491	7,032	3,660	3,940	1,556	2,384	5,496
Консультации коммерческой деятельности	0,401	0,563	0,499	0,512	0,594	0,509	0,066	0,443	0,575
Технические испытания	1,708	2,161	2,084	2,702	1,438	1,973	0,430	1,543	2,403
Научно-технические работы	1,484	1,253	0,921	2,052	1,304	1,356	0,372	0,984	1,728
Рекламные и маркетинговые услуги	3,577	5,699	5,402	3,281	2,900	4,018	1,150	2,868	5,168
Прочие профессиональные услуги	6,399	8,043	2,386	1,611	1,389	3,075	2,729	0,346	5,804
Деятельность обслуживающих служб	2,900	4,638	4,896	3,689	3,712	3,900	0,720	3,180	4,620
Прокат и лизинг	3,395	9,037	8,709	5,569	3,983	5,683	2,345	3,338	8,028
Услуги туристических агентств	6,745	8,888	8,911	8,327	7,481	8,025	0,842	7,183	8,867
Услуги охраны и расследования	2,993	3,052	3,572	3,333	4,066	3,382	0,391	2,991	3,773
Услуги архитекторов	1,611	1,963	2,203	1,852	1,799	1,876	0,195	1,681	2,071
Государственное управление	1,183	0,742	0,898	0,851	0,795	0,882	0,154	0,728	1,036
Образование	1,862	2,030	1,645	1,553	1,407	1,685	0,222	1,463	1,907
Здравоохранение и социальные услуги	1,218	1,420	1,567	1,867	1,802	1,556	0,240	1,316	1,796
Здравоохранение	1,233	1,443	1,584	1,874	1,802	1,569	0,234	1,335	1,803
Социальные услуги	0,520	0,335	0,580	0,854	1,677	0,679	0,472	0,207	1,151
Искусство, развлечения и отдых	0,888	1,130	1,095	0,895	0,631	0,909	0,179	0,730	1,088

Окончание табл. 1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Творческая деятельность и искусство	3,413	3,014	3,384	2,929	2,250	2,966	0,421	2,545	3,387
Деятельность библиотек, архивов и музеев	0,178	0,173	0,304	0,303	0,323	0,247	0,066	0,181	0,313
Азартные игры и пари	0,853	1,440	0,802	0,475	0,370	0,704	0,375	0,329	1,079
Деятельность по спорту, развлечениям и отдыху	0,935	1,091	1,269	1,114	0,703	1,003	0,192	0,811	1,195

Источник: данные Центрального статистического управления Латвии за 2008 – 2012 гг. (<http://www.csb.gov.lv>) и расчет автора.

Очевидно, что сравнительные отраслевые диапазоны для объективности следует периодически пересчитывать. Вместе с тем расширение числа отчетных периодов, принимаемых к расчету, будет способствовать получению более уточненной оценки диапазона (Волнин 2011: 15). Кроме того, подобный подход позволяет учитывать состояние экономики в рассматриваемые периоды, отражающееся в среднем по отрасли значении коэффициента, что также повлияет на величину диапазонов в более объективную сторону.

В заключение стоит отметить, что финансовая устойчивость страны в конечном счете непосредственно зависит от финансовой устойчивости отдельно взятого предприятия. И поэтому укрепление финансовой устойчивости предприятия посредством дополнения сопоставления фактических значений финансовых коэффициентов, в частности коэффициента капитализации, не только с нормативными, но и с рассчитанными сравнительными отраслевыми диапазонами, позволит укрепить и финансовую устойчивость государства.

Библиография

- Артеменко В. Г., Беллендир М. В. 1997. Финансовый анализ. Москва: ДИС, 128 с.
 Бердникова Т. Б. 2004. Анализ и диагностика финансово-хозяйственной деятельности предприятия. Москва: Инфра-М, 215 с.
 Волнин В. А. 2011. Коэффициентный анализ состояния ликвидности предприятия. Финансовый вестник, № 4, с. 14-23.
 Грачев А. В. 2002. Анализ и управление финансовой устойчивостью предприятия. Москва: Финпресс, 208 с.
 Донцова Л. В., Никифорова Н. А. 2003. Анализ финансовой отчетности. Москва: Дело и сервис, 336 с.
 Ковалев В. В. 2004. Введение в финансовый менеджмент. Москва: Финансы и статистика, 768 с.
 Макарьева В. И., Андреева Л. В. 2004. Анализ финансово-хозяйственной деятельности организации. Москва: Финансы и статистика, 264 с.
 Чернышева Ю. Г., Чернышев Э. А. 2003. Анализ финансовой деятельности предприятия. Москва: МарТ, 304 с.
<http://www.csb.gov.lv> (дата обращения 19.02.2014)

ОПРЕДЕЛЕНИЕ ЛАТВИЙСКИХ НОРМАТИВНЫХ ОТРАСЛЕВЫХ ДИАПАЗОНОВ КОЭФФИЦИЕНТА ТЕКУЩЕЙ ЛИКВИДНОСТИ

Евгений Сергеев

Даугавпилсский Университет, Парадес 1, Даугавпилс, Латвия, LV-5401
zenjadpils@e-apollo.lv

Abstract

Determination of Latvian normative industrial diapasons of current liquidity ratio

The article focuses on the actual problem of how to determine Latvian normative industrial diapasons of current liquidity ratio. Actual values of financial coefficients, particularly liquidity ratios, depend heavily on the specificity of the industry. The author of the article offers calculations of Latvian comparative industrial diapasons of the current liquidity ratio using three-sigma rule. However, these diapasons do not always fall into the normative diapason. In order to solve this problem the author offers the Latvian normative industrial diapasons of the current liquidity ratio which meet the requirements of the traditional normative diapason as a guarantee of business safety and which take into account sectoral peculiarities of the Latvian economy.

Key words: coefficient, liquidity, company, industry, diapason.

Латвия, вступив в 2004 году в Европейский Союз и имея в нем в данный момент 0,4% населения и 1,5% территории, стремится достичь в развитии экономики достойного места среди стран Евросоюза. И одной из актуальных задач, решение которой могло бы помочь этому стремлению, является определение латвийских нормативных отраслевых диапазонов финансовых коэффициентов, в частности коэффициента текущей ликвидности. Автор предлагает рассчитанные латвийские сравнительные отраслевые диапазоны коэффициента текущей ликвидности с использованием правила трех сигм, однако эти диапазоны не всегда попадают в нормативный диапазон. Для решения вышеуказанной проблемы предлагаются латвийские нормативные отраслевые диапазоны коэффициента текущей ликвидности, удовлетворяющие требованиям традиционного нормативного диапазона как гаранта безопасности бизнеса и учитывающие отраслевые особенности латвийской экономики.

Проблема управления ликвидностью занимает особое место в системе финансового менеджмента любого предприятия. Как известно, ликвидность – это способность организации быстро выполнять свои финансовые обязательства, а при необходимости и быстро реализовать свои средства (Прыкина 2003: 336). Различают ликвидность общую, срочную и абсолютную.

Менеджмент вынужден решать задачу определения оптимального уровня ликвидности, поскольку с одной стороны недостаточная ликвидность активов может привести как к неплатежеспособности, так и возможному банкротству, а с другой стороны избыток ликвидности может привести к снижению рентабельности (Волнин 2011: 14).

Уровень ликвидности предприятия оценивается с помощью специальных показателей – коэффициентов ликвидности (Ковалев 2003: 305). И наиболее обобщающим показателем является коэффициент текущей ликвидности. Именно этот коэффициент существенно значим при оценке текущей ликвидности предприятия (Бернстайн 2002: 402). Коэффициент текущей ликвидности определяется как отношение всех оборотных активов к величине краткосрочных обязательств:

$$K_{тл} = OA / KO,$$

где $K_{тл}$ – коэффициент текущей ликвидности;

OA – оборотные активы;

KO – краткосрочные обязательства.

Что касается нормативного диапазона данного коэффициента, то в различных источниках авторами указываются различные диапазоны, но все они находятся в пределах 1-3. Если соотношение меньше единицы, то текущие обязательства превышают текущие активы, что свидетельствует о высоком уровне финансового риска. А если соотношение больше трех, то это может означать, что предприятие имеет в своем распоряжении больше средств, чем оно может эффективно использовать (Бердникова 2004: 67).

Фактическое же значение коэффициента текущей ликвидности сильно зависит от специфики отрасли, в которой работает конкретное предприятие. Поэтому желательно дополнять сопоставление коэффициента не только с нормативными, но и с отраслевыми показателями конкурентов.

В среднем по народному хозяйству Латвии коэффициент текущей ликвидности составляет 1,06. В международной практике коэффициент текущей ликвидности колеблется от 1 до 2,5, в зависимости от отрасли и отличается в разных странах (табл. 1). В среднем у лидеров мировой экономики и в странах Евросоюза его значение составляет 1,25.

Таблица 1. Коэффициент текущей ликвидности в международной практике.

Отрасль	США	Япония	Великобритания	Страны Евросоюза	Латвия
Легкая промышленность	2,5	1,8	1,8	1,8	1,4
Пищевая промышленность	1,3	1,4	1,3	1,5	1,0
Машиностроение	1,1	1,2	1,1	1,5	1,5
Торговля	1,6	1,1	1,3	1,0	1,1
В среднем	1,25	1,25	1,25	1,25	1,06

Источник: <http://www.audit-it.ru/articles/finance/a106/307098.html>.

В связи с вышеизложенным, автор предлагает для предприятий Латвии термин «сравнительный отраслевой диапазон» и расчет сравнительных отраслевых диапазонов

(СОД) коэффициента текущей ликвидности, основанный на правиле трех сигм и последних общественно доступных коэффициентах текущей ликвидности за 2008-2012 годы на сайте Центрального статистического управления Латвии. Верхняя граница диапазона (ВГД) и нижняя граница диапазона (НГД) определены как отклонение от среднегеометрического значения за исследуемый период в пределах среднеквадратического отклонения (табл. 2).

Очевидно, что сравнительные отраслевые диапазоны имеют самостоятельную ценность. В частности, банкам при оценке кредитоспособности заемщиков важно оценивать попадание финансовых показателей заемщиков не только в традиционные нормативы, в которые большинство предприятий отрасли может и не попасть, но и в реально существующие в отрасли диапазоны, в качестве которых и выступают сравнительные отраслевые диапазоны.

С другой стороны, имеет место факт непопадания некоторых рассчитанных сравнительных отраслевых диапазонов коэффициента текущей ликвидности в традиционный нормативный диапазон, признанный практически всеми экспертами. Как указывалось выше, он находится в пределах 1-3. Если финансовые коэффициенты большинства предприятий отрасли, представляемые сравнительными отраслевыми диапазонами, не попадают в нормативный диапазон, это не означает, что эти предприятия функционируют правильно. Отсюда вытекает необходимость в разработке нормативных отраслевых диапазонов, которые удовлетворяли бы требованиям традиционного нормативного диапазона как гаранта безопасности бизнеса и учитывали бы отраслевые особенности национальной экономики.

Что касается верхней границы нормативных отраслевых диапазонов коэффициента текущей ликвидности, то требования к ней не столь принципиальны и могут быть универсальными для всех отраслей. Ведь даже если коэффициент превышает верхнюю нормативную границу 3, то финансовый риск предприятию не угрожает, это лишь означает, что предприятие имеет в своем распоряжении больше средств, чем оно может эффективно использовать.

Серьезного отношения требует определение нижних границ латвийских нормативных диапазонов коэффициента текущей ликвидности. Очевидно, что коэффициент не должен быть меньше единицы, иначе текущие обязательства будут превышать текущие активы и у предприятия будет высокий уровень финансового риска. По мнению латвийских и зарубежных ученых (Стеценко, Данн 2005: 29), нормативный уровень коэффициента текущей ликвидности не должен опускаться ниже 1, а 1,5 – достаточный уровень нижней границы норматива. Таким образом, имеет смысл установить для нижней границы норматива коридор от 1 до 1,5.

Автор предлагает в качестве нижних границ латвийских нормативных отраслевых диапазонов коэффициента текущей ликвидности использовать нижние границы рассчитанных сравнительных отраслевых диапазонов. Однако в случае непопадания нижних границ сравнительных отраслевых диапазонов в коридор от 1 до 1,5, выполнена их корректировка следующим образом: если значение коэффициента меньше единицы, то норматив поднят до одного, а если больше полутора – опущен до 1,5.

В нижеследующей таблице (табл. 2) приведены рассчитанные латвийские сравнительные отраслевые диапазоны (СОД) и нормативные отраслевые диапазоны (НОД) с нижними границами диапазонов (НГД) и верхними границами диапазонов (ВГД).

Таблица 2. Сравнительные отраслевые диапазоны и нормативные отраслевые диапазоны коэффициента текущей ликвидности по отраслям латвийской экономики.

Отрасль	СОД		НОД	
	НГД	ВГД	НГД	ВГД
1	2	3	4	5
Всего	1,031	1,089	1,03	3,00
Сельское, лесное хозяйство и рыболовство	1,422	1,546	1,42	3,00
Растениеводство, животноводство и охота	1,399	1,535	1,40	3,00
Лесное хозяйство и лесозаготовки	1,386	1,618	1,39	3,00
Рыболовство	1,170	1,786	1,17	3,00
Добыча полезных ископаемых	1,259	1,573	1,26	3,00
Обрабатывающая промышленность	1,053	1,177	1,05	3,00
Пищевое производство	0,947	1,031	1,00	3,00
Производство напитков	1,330	1,560	1,33	3,00
Производство текстильных изделий	0,893	1,761	1,00	3,00
Производство одежды	1,394	1,432	1,39	3,00
Производство кожанных изделий	1,365	1,607	1,37	3,00
Производство деревянных изделий	0,902	1,238	1,00	3,00
Производство бумажных изделий	0,677	0,977	1,00	3,00
Производство химических веществ	0,931	1,443	1,00	3,00
Производство фармацевтических препаратов	2,464	3,124	1,50	3,00
Производство резиновых и пластмассовых изделий	0,804	0,986	1,00	3,00
Производство минеральных изделий	0,853	1,019	1,00	3,00
Производство металлов	0,708	1,302	1,00	3,00
Производство металлических изделий	0,898	1,108	1,00	3,00
Производство электронной продукции	2,307	3,443	1,50	3,00
Производство электрооборудования	1,481	1,657	1,48	3,00
Производство прочего оборудования	1,416	1,644	1,42	3,00
Производство автомобилей и прицепов	1,261	1,859	1,26	3,00
Производство прочего транспорта	0,944	1,060	1,00	3,00
Производство мебели	0,814	0,984	1,00	3,00
Прочие производства	1,217	1,921	1,22	3,00
Ремонт и установка оборудования	1,273	1,497	1,27	3,00
Распределение электроэнергии, газа и пара	1,222	1,670	1,22	3,00
Водоснабжение, канализация, удаление отходов	0,858	1,138	1,00	3,00
Забор, очистка и распределение воды	0,937	1,497	1,00	3,00

Окончание табл. 2

1	2	3	4	5
Канализация	0,681	0,917	1,00	3,00
Сбор, обработка и удаление отходов	0,906	1,124	1,00	3,00
Услуги по удалению отходов	1,085	1,563	1,09	3,00
Гражданское строительство	1,164	1,244	1,16	3,00
Специализированные строительные работы	0,962	1,104	1,00	3,00
Оптовая и розничная торговля	1,090	1,200	1,09	3,00
Оптовая и розничная торговля автомобилями	1,072	1,168	1,07	3,00
Оптовая торговля	1,130	1,244	1,13	3,00
Розничная торговля	1,010	1,108	1,01	3,00
Транспорт и его техническая поддержка	0,881	1,039	1,00	3,00
Сухопутный транспорт	0,839	1,069	1,00	3,00
Водный транспорт	0,647	1,853	1,00	3,00
Техническая поддержка транспорта	1,039	1,153	1,04	3,00
Услуги проживания и питания	0,567	0,789	1,00	3,00
Информационные и коммуникационные услуги	1,098	1,444	1,10	3,00
Издательская деятельность	1,174	1,312	1,17	3,00
Производство фильмов и звукозапись	0,873	1,363	1,00	3,00
Трансляция радио- и телевизионных программ	0,891	1,421	1,00	3,00
Телекоммуникация	0,924	1,516	1,00	3,00
Компьютерное программирование	1,428	1,530	1,43	3,00
Информационные услуги	1,165	1,347	1,17	3,00
Финансовая и страховая деятельность	0,919	1,135	1,00	3,00
Деятельность финансовых услуг	0,874	1,104	1,00	3,00
Деятельность по страхованию	1,614	2,000	1,50	3,00
Операции с недвижимой собственностью	0,581	0,827	1,00	3,00
Профессиональные услуги	1,088	1,284	1,09	3,00
Юридические и бухгалтерские услуги	0,920	1,172	1,00	3,00
Консультации коммерческой деятельности	1,105	1,541	1,11	3,00
Технические испытания	1,217	1,449	1,22	3,00
Научно-технические работы	1,084	1,752	1,08	3,00
Рекламные и маркетинговые услуги	1,114	1,232	1,11	3,00
Прочие профессиональные услуги	0,699	1,097	1,00	3,00
Деятельность обслуживающих служб	0,875	1,073	1,00	3,00
Прокат и лизинг	0,795	0,979	1,00	3,00
Услуги туристических агентств	1,021	1,107	1,02	3,00
Услуги охраны и расследования	1,119	1,193	1,12	3,00
Услуги архитекторов	0,962	1,066	1,00	3,00
Государственное управление	3,328	7,342	1,50	3,00
Образование	0,894	1,088	1,00	3,00
Здравоохранение и социальные услуги	1,222	1,962	1,22	3,00
Здравоохранение	1,215	1,965	1,22	3,00
Социальные услуги	1,345	2,311	1,35	3,00
Искусство, развлечения и отдых	0,787	1,093	1,00	3,00
Творческая деятельность и искусство	0,975	1,143	1,00	3,00
Деятельность библиотек, архивов и музеев	0,161	0,617	1,00	3,00
Азартные игры и пари	0,698	2,010	1,00	3,00
Деятельность по спорту, развлечениям и отдыху	0,576	0,870	1,00	3,00

Источник: расчет автора по данным Центрального статистического управления Латвии за 2008 – 2012 гг. (<http://www.csb.gov.lv>).

Итак, предлагаемые латвийские нормативные отраслевые диапазоны коэффициента текущей ликвидности удовлетворяют как требованиям традиционного нормативного диапазона как гаранта безопасности бизнеса, так и учитывают отраслевые особенности латвийской экономики.

Библиография

- Бердникова Т. Б. 2004. Анализ и диагностика финансово-хозяйственной деятельности предприятия. Москва: Инфра-М, 215 с.
- Бернштейн Л. А. 2002. Анализ финансовой отчетности: теория, практика и интерпретация. Москва: Финансы и статистика, 624 с.
- Волнин В. А. 2011. Коэффициентный анализ состояния ликвидности предприятия. Финансовый вестник, № 4, с. 14-23.
- Ковалев В. В. 2003. Финансовый анализ: методы и процедуры. Москва: Финансы и статистика, 560 с.
- Прыкина Л. В. 2003. Экономический анализ предприятия. Москва: ЮНИТИ-ДАНА, 407 с.
- Стеценко И., Данн Ф. 2005. Управление финансами фирмы. Рига: ABC Balt, 107 с.
- <http://www.audit-it.ru/articles/finance/a106/307098.html> (дата обращения 20.03.2014)
- <http://www.csb.gov.lv> (дата обращения 24.03.2014)

IZGLĪTĪBAS FAKTORA IETEKME UZ BEZDARBA LĪMENI UN IENĀKUMU DIFERENCIĀCIJU LATVIJĀ

Jānis Teivāns-Treinovskis, Ilga Lavrinoviča, Olga Lavriņenko

Daugavpils Universitāte, Parādes iela 1, Daugavpils, Latvija, LV-5401

janisteivans@inbox.lv, olga.lavrinenko@du.lv

Abstract

Influence of education factor on the level of unemployment and income differentiation in Latvia

Last time public via the media is regularly provided with the information about an overproduction of graduates in social sciences and, especially, in the economic area. This information is in conflict with the official data of Latvian State Employment Agency, which shows, that the unemployment rate among graduates of social sciences programs is lower, than that of engineering and information technology program graduates. Firstly, this is because of the universal nature of social science and communicative skills, as well as business skills, of graduates, that allows them, in many cases, better integrate into the labor market and acquire new knowledge, as well as build their own business. The article will analyze also the influence of Latvian regional employment level of education on the income, taking into account the data of statistics.

Key words: education level, employment, integration on labor market.

Augsts nevienlīdzības līmenis veicina nabadzības pieaugumu. Lielāka nevienlīdzība jebkurā ekonomiskās attīstības vai vidējo ienākumu līmenī nozīmē augstāku nabadzības līmeni, jo tie iedzīvotāji, kuri atrodas uz ienākumu zemākā pakāpiena, saņem mazāku patēriņa daļu. Lielāka sākotnējā nevienlīdzība nākotnē var nopietni bremsēt ekonomisko izaugsmi. Augstāks nevienlīdzības līmenis var samazināt ekonomiskās izaugsmes labumu īpatsvaru nabadzīgajiem iedzīvotājiem, jo lielās sākotnējās nevienlīdzības dēļ viņi jaunos labumus saņems mazākā apjomā. Sliktākajā gadījumā, ja visi resursi koncentrēsies dažu cilvēku rokās, nabadzību neizdosies samazināt nekādu ekonomiskās izaugsmes tempu ietvaros.

Ir daudz dažādi faktori, kas ietekmē iedzīvotāju ienākumu diferenciāciju un viens no svarīgākajiem faktoriem, kas ietekmē ienākumu diferenciāciju ir izglītības līmenis (Воронов, Лавриненко 2012). Autoru pētījuma empīrisko bāzi veido socioloģiskās aptaujas 2000. gadā, 2005. gadā, 2007. gadā, 2008. gadā un 2011. gadā, kuras veica SKDS projekta „Atskaite par tautsaimniecības attīstību Latvijā” ietvaros.

Veiktā pētījuma rezultātā, veicot regresijas analīzi, ir noteikta lineāra saikne starp ienākumu uz vienu ģimenes locekli un izglītību. Par pamatu tika ņemts 3 gadu apmācības ilgums, kas atbilst akadēmiskā bakalaura programmas pilna laika studiju apjomam. (skat. 1. tabulu).

1. tabula. Izglītības līmeņa ietekme uz mājsaimniecības ienākumiem.

Model		Unstandardized Coefficients (2000)		Standardized Coefficients	t	Sig.
		B	Std. Error	Beta		
1	(Constan) education	11,607 25,834	13,483 6,190	,135	,861 4,174	,390 ,000
Model		Unstandardized Coefficients (2007)		Standardized Coefficients	t	Sig.

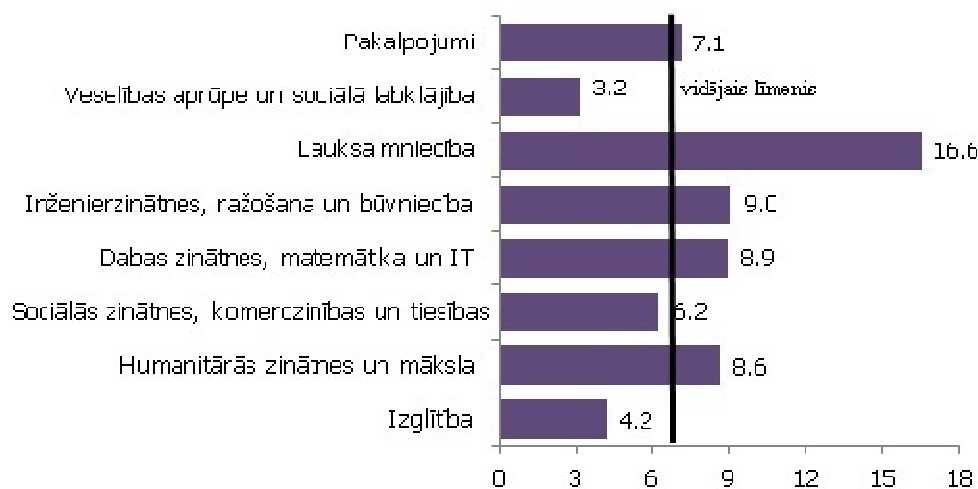
		B	Std. Error	Beta		
1	(Constant)	80,492	11,880		6,775	,000
	Education	33,996	5,435	,233	6,255	,000
Model		Unstandardized Coefficients (2009)		Standardized Coefficients	t	Sig.
		B	Std. Error	Beta		
1	(Constant)	73,011	72,469		1,007	,319
	education	54,235	26,999	,296	2,009	,051
Model		Unstandardized Coefficients (2011)		Standardized Coefficients	t	Sig.
		B	Std. Error	Beta		
1	(Constant)	106,130	7,945		13,359	,000
	Education	23,670	2,776	,306	8,525	,000

Note: a Dependent Variable: income of one member of the family per month in lats
 Predictors: (Constant), education¹.

Interpretējot regresijas analīzes rezultātus, var izdarīt sekojošus secinājumus:

Studiju kopējā ilguma palielinājums par 3 gadiem izraisa ienākumu pieaugumu vidēji par 25,8 latiem mēnesī – 2000. gadā, vidēji uz 34 latiem -2007. gadā, 2009. gadā – vidēji uz 54 latiem, 2011. gadā vidēji uz 23,7 latiem mēnesī.

Pēdējā laikā sabiedrībai ar mēdiju palīdzību regulāri tiek sniegta informācija par augstskolu absolventu pārprodukciju sociālo zinātņu un, it sevišķi, ekonomikas jomā. Taču šī informācija ir pretrunā ar Nodarbinātības valsts aģentūras datiem, kuri liecina par to, ka bezdarba līmenis starp sociālo zinātņu programmu absolventiem ir zemāks nekā inženierzinātņu un informācijas tehnoloģiju programmu absolventiem. Tas ir saistīts pirmkārt ar sociālo zinātņu universālo raksturu un absolventu komunikatīvajām prasmēm un iemaņām uzņēmējdarbībā, kas ļauj viņiem daudzos gadījumos sekmīgāk integrēties darba tirgū un apgūt jaunas zināšanas, kā arī pašiem veidot savu biznesu (skat. 1.att.).

1. attēls. Bezdarba līmenis iedzīvotājiem ar augstāko izglītību sadalījumā pa izglītības tematiskajām grupām 2012. gadā (% pret ekonomiski aktīvajiem iedzīvotājiem) (Avots: Krasnopjorovs 2013).

¹ **Source:** calculations of the authors in the SPSS program according to the questionnaire of the University of Latvia «...»for 2000, 2007, 2009, 2011

Līdzīga situācija vērojama arī iedzīvotājiem ar vidējo izglītību sadalījumā pa izglītības tematiskajām grupām (skat. 2.att.). Tas tikai apliecina to, ka iepriekšējie dati nav nejauši un ir vērojama noturīga kopsakarība starp tiem.

2. attēls. Bezdarba līmenis iedzīvotājiem ar vidējo izglītību sadalījumā pa izglītības tematiskajām grupām 2012. gadā (% pret ekonomiski aktīvajiem iedzīvotājiem) (Avots: Krasnopjorovs 2013).

Neiztur nekādu kritiku arī mēģinājumi atsaukties uz to, ka sociālo zinātņu studentu studijas pieprasa no valsts nopietnus tēriņus. Jau patlaban budžeta vietu skaits dabas zinātnēs, matemātikā un informācijas tehnoloģijās pārsniedz budžeta vietu skaitu sociālo zinātņu blokā (savukārt inženierzinātņu blokā tas ir divas reizes lielāks nekā sociālās zinātnēs). Sociālo zinātņu blokā ir viszemākais (trīs reizes zemāks par vidējo) budžeta vietu īpatsvars uzņemto studentu skaitā (skat. 3.att.).

Šai sakarā rodas loģisks jautājums: vai tiešām ir vērojama absolventu „pārprodukcija” sociālajās zinātnēs? Ja tāda eksistē, tad kāpēc privātās augstskolas pārsvarā darbojās tieši šajā jomā, jo privātais bizness vispārējās konkurences apstākļos cenšas pirmkārt aizņemt neaizpildītās nišas? Savukārt attiecība uz augstākās izglītības līmeni valstī Rīgas Stradiņa Universitātes profesoram Dainim Zelmenim ir savs viedoklis. Viņa piedāvājums nu jau bijušajam Izglītības un zinātnes ministram bija šāds: „LR Izglītības ministram gribas novēlēt nešķiest savu reformatora enerģiju veltīgi tur, kur augstākajā izglītībā viss ir kārtībā, bet gan kļūt redzīgākam un atrast īstos brāķdarus un "pelavu" ražotājus tur, kur augstākās izglītības iegūšanas principialitāte tiek deformēta ar privātajām peļņas gūšanas interesēm...” (Zelmenis 2013).

	Sadalījums, %			Uzņemto skaita par budžeta līdzekļiem īpatsvars kopējo uzņemto skaitā, %		
	2010	2011	2012	2010	2011	2012
Izglītība	5,5	6,2	6,4	39,6	36,9	37,8
Humanitārās zinātnes un māksla	12,9	12,1	12,2	52,9	50,3	52,8
Sociālās zinātnes, komerczinības un tiesības	13,7	13,5	12,9	13,1	12,6	12,2
Dabas zinātnes, matemātika un informātika	16,7	15,8	15,5	81,3	74,1	71,6
Inženierzinātnes, ražošana un būvniecība	26,1	26,6	28,6	67,8	64,4	67,5
Lauksaimniecība	1,9	2,0	2,1	62,4	58,8	51,5
Veselības aprūpe un sociālā labklājība	16,8	16,3	15,5	67,1	60,3	49,5
Pakalpojumi	6,4	7,5	6,8	34,5	37,6	34,1
Kopā	100,0	100,0	100,0	40,3	38,2	37,7

3. attēls. Augstākās izglītības iestādēs uzņemto skaita par budžeta līdzekļiem sadalījums pa izglītības tematiskajām grupām (Avots: Krasnopjorovs 2013).

Ņemot vērā iepriekš minēto, var secināt, ka austākā izglītība Latvijā, neskatoties uz diezgan aso kritiku, sniedz savu pozitīvo ieguldījumu iedzīvotāju labklājības celšanā un ienākumu diferenciācijas mazināšanā. Turklāt, sociālo zinātņu jomā šis pienesums nav mazāks nekā eksaktajās zinātnēs, bet drīzāk gan otrādāk. Sociālo zinātņu studiju absolventi sekmīgi iekļaujas darba tirgū un ir pietiekami mobili un elastīgi, kas ļauj tiem ātri apgūt jaunas zināšanas faktiski jebkurā nozarē.

Bibliogrāfija

- Becker G. (1975) Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis, with Special Reference to Education. 2nd ed. New York: National Bureau of Economic Research.
- Krasnopjorovs O. (2013) Ekonomistu pārprodukcija – realitāte vai mīts? <http://www.delfi.lv/news/comment/comment/olegs-krasnopjorovs-ekonomistu-parprodukcija-realitate-vai-mits.d?id=43749026#ixzz3EguyZ8Z9> [2014.09.12.]
- Zelmenis D. (2013) Par Latvijas izglītības sistēmas kvalitāti un ne tikai. <http://www.delfi.lv/news/comment/comment/dainis-zelmenis-par-latvijas-izglitibas-sistemas-kvalitati-un-ne-tikai.d?id=43197424#ixzz2pnOJqwe5> [2013.04.04.]
- Воронов В., Лавриненко О. (2012) Доходы населения Латвии: уровень, дифференциация, динамика.// Социологические исследования. No.9. С.47-53. Москва: РАН. ISSN 0132-1625 (Thomson Reuters database: SOTSIOLOGICHESKIE ISSLEDOVANIYA)

TŪRISMA NOZĪME UN IETEKME IEDZĪVOTĀJU VĒRTĒJUMĀ: ENGURES EZERA SATECES BASEINA PAŠVALDĪBU PIEMĒRS

Daina Vinklere

Biznesa augstskola Turība, Graudu iela 68, Rīga, Latvija, LV-1058

Daina.Vinklere@turiba.lv

Abstract

Evaluation of tourism importance and impact by residents: case of local authorities of Lake Engure watershed area

In the situation when tourism is considered to be one of the most perspective branches of national economy in Latvia, and both public and private sector have invested considerable means and work in tourism development, it is important to evaluate the real benefits for it. It especially refers to coastal and protected areas the potential of which regarding tourism development is comparatively high.

The present study was conducted in Lake Engure watershed area. Its purpose was to evaluate the role of tourism and its impact upon environmental and socio-economic branches as regards local population by conducting a survey. The inhabitants evaluated the role of tourism in improvement of regional economic situation and infrastructure in general, as well as the exposure of tourism impact upon environmental and socio-economic situation both within the context of local authority and in view of the person and family.

The findings indicate that overall inhabitants recognize tourism as a significant factor for the development of their territories. They consider that the impact of tourism upon environment is rather more positive than negative. However, their evaluation regarding economic and socio-economic fields, that are the most significant fields for retention of inhabitants in rural regions, is not so unanimous and it is considerably more negative than discovered in other issues.

Key Words: residents' perception, tourism impacts, tourism development, coastal areas.

Ievads

Mūsdienās, kad tūrisma attīstība un nozīme dažādos aspektos daudzos pasaules reģionos, t.sk. arī Latvijā, kļūst arvien nozīmīgāka, attiecīgi pieaug arī tā dažādās ietekmes un to novērtējuma aktualitāte.

Tūrisma ietekmju pētījumi ir relatīvi nesens fenomēns. Lai gan saprotams ekonomiskās un industriālās attīstības efekti ir novēroti jau vairākus gadu simtus, tie bieži tika uztverti kā attīstības „cena”. Ietekmju pētījumi parādās 19. tajā gadsimtā kā atbilde uz industriālo revolūciju un tai sekojošo iedzīvotāju straujo pieaugumu (Halland Lew 2009).

Ietekme ir laika gaitā ārēju stimulu rezultātā notikušas izmaiņas. Visbiežāk tiek tūrisma izdalītas ietekmi uz vidi, ekonomiskās un sociālās un vides ietekmes, tomēr ilgtspējīgas attīstības kontekstā tās bieži tiek skatītas kā kombinētas, ņemot vērā 2 vai pat visu trīs ietekmju tipu saistību un daļēju pārklāšanos (Halland Lew 2009).

Ilgtspējīgai tūrisma un attiecīgi arī teritorijas attīstībai ir nepieciešams ņemt vērā visu 3 galveno ietekmju veidus. To uzsver gan daudzi tūrisma teorētiķi, gan dažādu līmeņu tūrisma attīstības plānotāji un tūrisma pārvaldes institūcijas. Tā, piemēram, ANO Pasaules Tūrisma Organizācijas Tūrisma ētikas kodeksa vairākos punktos tiek uzsvērtā nepieciešamība sabalansēt tūrisma pozitīvās un negatīvās ietekmes. Tajā, cita starpā, teikts, ka „Tūrisma darbībās ir jāiesaista vietējie iedzīvotāji, un viņiem ir jāsaņem tūrisma darbību radīto ekonomisko, sociālo un kultūras priekšrocību taisnīga daļa, un viņiem jo īpaši jābūt pieejamām saistībām ar tūrisma darbībām tieši un netieši radītajām darba vietām; tūrisma politika ir jāīsteno tā, lai palīdzētu paaugstināt apmeklēto

reģionu iedzīvotāju dzīves līmeni un lai izpildītu viņu vajadzības; īpaša uzmanība jāpievērš piekrastes apvidu un salu teritoriju īpašajām problēmām un neaizsargātajiem lauku un kalnu apvidiem, kam apstākļos, kad samazinās tradicionālo saimniecisko darbību veidi un tūrisms bieži vien ir viena no retajām attīstības iespējām; tūrisma nozares profesionāļiem, jo īpaši ieguldītājiem, uz ko attiecas valsts iestāžu pieņemtie noteikumi, ir jāveic pētījumi par savu attīstības projektu ietekmi uz apkārtējo vidi un dabu un ar pēc iespējas lielāku pārredzamību un objektivitāti ir jāsniedz informācija par saviem nākotnes plāniem un to iespējamām sekām un ar attiecīgajām iedzīvotāju grupām jāveicina dialogs par minēto plānu saturu (UN WTO 2001).

Tūrisma ietekmju izvērtēšanas nepieciešamību ilgtspējīga tūrisma attīstībai piekrastes teritorijā uzsvēr Eiropas Parlamenta Reģionālās attīstības komitejas pasūtītā pētījuma autori. Viņi norāda uz piekrastes zonām kā īpaši pieprasītiem tūristu galamērķiem, kas vienlaicīgi rada konfliktus starp dažādām saimnieciskām nodarbēm cīņā par telpu, lielas sezonālas atšķirības iedzīvotāju skaita un nodarbinātības ziņā, bet tūristu plūsmu palielināšanās šajās zonās ir saistīta ar iespējamu nelabvēlīgu ietekmi uz reģionālo attīstību no vides, ekonomikas un sociālā viedokļa (European Parliament 2008).

Lai gan pasaulē pētījumu skaits tūrisma ietekmju jomā pēdējās trīs dekādēs ir ievērojams un tam ir tendence pieaugt, Latvijā nopietnāki pētījumi veikti galvenokārt par ekonomisko (Bērziņa, 2012) un vides ietekmi, kamēr sociālās ietekmes joma faktiski palikusi bez ievērības.

Kā viens no ietekmju novērtēšanas veidiem ir iedzīvotāju attieksmes vērtējums. Vairāki zinātnieki ir attīstījuši modeļus, kas ļauj noteikt iedzīvotāju tūrisma ietekmju uztveri un attiecīgi viņu atbalstu tūrismam. Parasti šī attieksme saistās ar cilvēku personiskajiem ieguvumiem un to kontroli, kas rada pozitīvu ietekmes uztveri un tālāku atbalstu tūrisma veicināšanai. Tomēr, „vēl arvien nav teorētiska pamatojuma tam, kāpēc daļa cilvēku ir, bet daļa nav pozitīvi noskaņoti pret tūrismu” (Ap 1992).

Neskatoties uz to, vietējo iedzīvotāju vērtējums tūrisma nozīmei un ietekmei uz teritorijas attīstību un vietējo sabiedrību ir svarīgs gan tūrisma attīstībai, gan kopējai kopienas attīstībai konkrētajā vietā.

Konkrētais pētījums veikts Latvijas Nacionālā ilgtermiņa ekoloģisko pētījumu tīkla (LTER) projekta „Konceptuālā modeļa izveidošana socioekonomisko faktoru spiediena novērtēšanai uz bioloģisko daudzveidību ilgtermiņa pētījumu modeļreģionā Latvijā” ietvaros Engures ezera sateces baseina teritorijā ar mērķi izvērtēt tūrisma nozīmi un tā ietekmi vides un sociāli-ekonomiskajā jomās vietējo iedzīvotāju vērtējumā. Pētījuma uzdevumi ir noskaidrot iedzīvotāju kopējo vērtējumu tūrisma attīstības tendencēm pētījuma teritorijas pašvaldībās un tās aktivitātēm tūrisma atbalstam, kā arī vērtējumu tūrisma sociāli-ekonomiskajai un sociālai-kultūras ietekmei gan uz pašvaldību kopumā, gan personiski.

Pētījuma teritorijas – Engures ezera sateces baseina, izvēli noteica augstākminētā projekta nosacījumi, jo tā ir Starptautiskā ilgtermiņa ekoloģisko pētījumu tīkla (saīsinājumā *angl.* – ILTER) modeļreģions, kurā tiek veikti ilgtermiņa pētījumi par ekosistēmu izmaiņām dabisko un antropogēno faktoru ietekmē (Melecis 2011). Engures ezera sateces baseins atrodas Rietumlatvijā, tā platība ir aptuveni 644km, bet galvenās vērtības – Engures ezers un tā apkārtnē kā unikāla daudzveidīgas floras un ornitofaunas vieta, kur izveidots Engures ezera dabas parks (Penēze, Krūze, Medene 2013), kā arī Baltijas jūras Rīgas līča piekraste.

Engures ezera sateces baseinā ietilpst piecu vietējo pašvaldību – Tukuma, Talsu, Mērsraga, Engures un Kandavas – novadu teritoriju daļas: pilnīgi visa Balgales un Ķūļciema pagastu, gandrīz visa Zentenes pagasta teritorija, lielākā daļa Lauciene, Vandzenes, Mērsraga un Engures pagastu teritorijas, ka arī nelielas platības no Sēmes, Pūres, Cēres un Strazdes pagastiem (Penēze, Krūze, Medene, 2013). No tūrisma viedokļa pētījuma teritorija iedalāma 3 atšķirīgās zonās gan pēc dabas un kultūrvēsturiskajiem resursiem, gan infrastruktūras, kas nosaka tūristu plūsmu intensitāti un attiecīgi arī tūrisma ietekmi (Rozīte, Vinklere 2011).

Pētījuma veikšanai tika izmantota anketēšanas metode. Iedzīvotāju aptauja veikta laika posmā no 2010. līdz 2012. gadam Engures ezera sateces baseina 12 apdzīvotās vietās – Mērsragā, Bērziemā, Zentenē, Dursupē, Ķūļciemā, Cērē, Engurē, Abrugciemā, Laucienē, Upesgrīvā, Vandzenē un Rideļos, kopā iegūstot 387 derīgas anketas. Anketēšanas rezultātā iedzīvotāji vērtēja tūrisma nozīmi reģiona ekonomiskās situācijas un infrastruktūras uzlabošanā kopumā, kā arī tūrisma ietekmes izpausmes vides un sociāli - ekonomiskajā jomās gan savas pašvaldības kontekstā, gan konkrētās personas un ģimenes skatījumā.

Lai nodrošinātu izlases 95% ticamību ar +/-5% robežkļūdu iedzīvotāju ģenerālkopai Engures ezera sateces baseina teritorijā ar iedzīvotāju skaitu 6697 (2011. g.), vajadzīgas aptuveni 360 anketas (Kristapsone 2011). Ģenerālkopas lielums ietver nelielu kļūdu, jo Engures ezera sateces baseina robeža atšķiras no to iekļauto novadu un pagastu administratīvajām robežām, taču statistiskie dati pieejami tieši par administratīvajiem apgabaliem. Tas, ka teritorijas iedzīvotāju lielākā daļa dzīvo ciemos, atļauj veikt šādus aprēķinus un anketēšanu tieši ciemu teritorijā. Statistiskā informācija par iedzīvotāju skaitu, dzimuma un vecuma struktūru iegūta no Centrālās Statistikas pārvaldes, vietējo pašvaldību izstrādātajiem plāniem un tiešā komunikācijā ar pašvaldībām. Izlase veidota no ciema iedzīvotāju skaita procentuālās vērtības pret visas kopas lielumu. Izlases veidošanā tika ņemta arī iedzīvotāju dzimuma un vecuma struktūra.

Anketēšanā pielietota proporcionālā gadījuma izlase personīgi anketējot iedzīvotājus uz ielas, dažādās pakalpojumu sniegšanas un sabiedriskās vietās, kā arī sadarbībā ar vairākām teritorijā esošajām skolām izplatot iepriekš samarķētās anketas aizpildīšanai vecākiem. Iegūtie dati tika apstrādāti ar Microsoft Excel 2007 un SPSS 16 programmām, rezultāti atspoguļoti tabulās.

Autore izsaka pateicību par līdzdalību pētījuma realizēšanā un datu apstrādē profesorei, Dr. geogr. Maijai Rozītei, profesorei, Dr. geogr. Z. Krišjānei un J. Apelam.

Materiāla analīze

Aptaujas anketā tika iekļauti 20 jautājumi, no kuriem daļa bija slēgtie, daļa atvērtie, bet 2 jautājumos, t.sk. tūrisma ietekmju vērtējumam, izmantota Likerta 5 ballu skala. Iedzīvotāju uztveres izvērtēšanai tūrisma jomā tika piedāvāti 18 apgalvojumi, kas iedzīvotājiem bija jāizvērtē 5 ballu skalā attiecībā uz tūrisma pozitīvo un negatīvo ietekmi personiski un pašvaldības kontekstā.

Iegūtie rezultāti apkopoti 1.-4.tabulās, uzskatāmības labad izceļot augstāko rādītāju katrā jautājumā.

Rezultāti rāda, ka vairāk kā puse aptaujāto visā pētījuma teritorijā tūrisma vērtē kā nozīmīgu novada iespēju, un tikai nedaudz mazāk pozitīvi novērtē pašvaldības centienus nozares attīstībā. Pozitīvi, ka vairāk kā puse respondentu norādījuši, ka nepiekrīt apgalvojumiem par tūristiem un atpūtniekiem kā tikai papildus problēmu radītājiem. Kopumā šīs jautājumu sadaļas rezultāti norāda uz iedzīvotāju pozitīvo attieksmi pret tūrisma savās teritorijās.

1. tabula. Tūrisma nozīmes un pašvaldību rīcību kopējais vērtējums (n=387).

Vērtējuma joma	Pilnībā piekrītu		Drīzāk piekrītu		Daļēji piekrītu		Drīzāk nepiekrītu		Pilnībā nepiekrītu		Nav atbildes	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
Ceļotāju/ tūristu piesaiste ir nozīmīga novada attīstības iespēja	165	42.6	63	16.3	46	11.9	25	6.5	3	0.8	85	22.0
Pašvaldība izrāda ieinteresētību un veicina tūrisma attīstību	54	14.0	65	16.8	78	20.2	73	18.9	29	7.5	88	22.7
Tūristi un atpūtnieki tikai rada problēmas vietējai sabiedrībai	9	2.3	8	2.1	37	9.6	105	27.1	143	37.0	85	22.0

Avots: raksta autore

Analizējot iegūtos vidējos vērtējumus pagastu griezumā, iezīmējas būtiskas atšķirības. Visaugstāko vidējo vērtējumu par atbalstu tūrismam pašvaldība saņēmusi Mērsraga novadā (2.06), Cēres pagastā (2.72), Engures novadā (2.86), kamēr Zentenes pagastā 3.45, bet Balgales, Ķūļciema, Laucienes un Vandzenes pagastos 3.5 no 5 ballēm. Augstākie vērtējumi sakrīt ar tūrismā aktīvāko piekrastes zonu, izņemot Cēres pagastu, bet tālāk no piekrastes un Engures ezera atrodošajos pagastos saņemts zemāks vērtējums, kas objektīvi korelē ar tūrisma resursiem.

Konkrētāku priekšstatu par ieguvumiem no tūrisma, kas tieši skar vai neskar katru personīgi, parāda 2. tabulā apkopotais iedzīvotāju vērtējums ekonomiskās ietekmes jomā. Respondenti, lai gan pārsvarā uzskata, ka ceļotāju piesaiste ir nepieciešama dzīves līmeņa uzlabošanai, tomēr lielākā daļa neizjūt vai nepietiekami izjūt sava dzīves līmeņa paaugstināšanos pateicoties tūrismam. Lai gan 54.3 % paši nav iesaistīti pakalpojumu sniegšanā, tomēr vietējo iesaisti ar pakalpojumu piedāvājumu vērtē daudz pozitīvāk, tāpat kā papildus darba vietu izveidi.

2. tabula. Tūrisma ekonomiskās ietekmes vērtējums (n=387).

Vērtējuma joma	Pilnībā piekrītu(1)		Drīzāk piekrītu (2)		Daļēji piekrītu (3)		Drīzāk nepiekrītu (4)		Pilnībā nepiekrītu (5)		Nav atbildes	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
Izjūtu, ka tūristi un atpūtnieki dod ekonomisku labumu vietējai sabiedrībai	56	14.5	55	14.2	57	14.7	75	19.4	58	15.0	86	22.2
Tūristu un atpūtnieku piesaiste rada papildus darba vietas vietējiem	56	14.5	58	15.0	68	17.6	61	15.8	59	15.2	85	22.0
Vietējie iedzīvotāji aktīvi iesaistās maksas pakalpojumu sniegšanā tūristiem un atpūtniekiem	21	5.4	40	10.3	98	25.3	85	22.0	57	14.7	86	22.2
Es vai mani ģimenes locekļi (bērni, vecāki, laulātie, brāļi, māsas) ir iesaistīti maksas pakalpojumu sniegšanā tūristiem/atpūtniekiem	27	7.0	9	2.3	26	6.7	29	7.5	210	54.3	86	22.2
Tūristu skaita pieaugums ir pozitīvi ietekmējis mūsu (vietējo iedzīvotāju) dzīves līmeni	16	4.1	45	11.6	53	13.7	57	14.7	128	33.1	88	22.7
Ceļotāju/ tūristu piesaiste ir nepieciešama mana dzīves līmeņa uzlabošanai	45	11.6	48	12.4	84	21.7	77	19.9	48	12.4	85	22.0

Avots: raksta autore.

Kopumā vērtējot ekonomiskos ieguvumus, iedzīvotāji izsaka optimistiskākus vērtējumus vispārīgākos jautājumos, tomēr to respondentu īpatsvars, kas personīgi gūst izmērāmu ekonomisku labumu no tūristu un atpūtnieku plūsmas, nav liels.

Nākamais jautājumu bloks bija veltīts savstarpēji cieši saistītiem sociālās - kultūras ietekmes rādītājiem (3.tab.). Arī šeit iezīmējas tendence, ka pozitīvi tiek vērtētas tās jomas, kuras skar pašvaldību kopumā – kultūras tradīciju saglabāšana, atpazīstamības un infrastruktūras uzlabošana. Iedzīvotāju nospiedošs vairākums neuzskata ceļotājus kā iemeslu kriminogēnās situācijas pasliktināšanai. Tomēr tūrisma ietekme uz tradicionāli teorijā minētajām izmaiņām

personīgajā uzvedībā irniecīga, tāpat kā tūrisma nozīme cilvēku piesaistē konkrētajam lauku reģionam, kas faktiski apstiprina ekonomiskās ietekmes sadaļā uzrādītos rezultātus.

3. tabula. Tūrisma sociālās-kultūras ietekmes vērtējums (n=387).

Vērtējuma joma	Pilnībā piekritu		Drīzāk piekritu		Daļēji piekritu		Drīzāk nepiekritu		Pilnībā nepiekritu		Nav atbildes	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
Tūristu un atpūtnieku piesaiste palīdz saglabāt un rada iespēju demonstrēt novada kultūras vērtības un tradīcijas	70	18.1	71	18.3	81	20.9	43	11.1	35	9.0	87	22.5
Tūrisma veicināšanas pasākumi palīdz uzlabot infrastruktūru, kas vajadzīga arī vietējiem iedzīvotājiem (autostāvvietas, pludmales u.c.)	78	20.2	71	18.3	64	16.5	52	13.4	33	8.5	89	23.0
Tūrisma veicināšanas pasākumi palīdz uzlabot novada atpazīstamību	122	31.5	83	21.4	44	11.4	21	5.4	30	7.8	87	22.5
Tūristu un atpūtnieku pieplūduma rezultātā pasliktinās kriminogēnā situācija	5	1.3	13	3.4	24	6.2	93	24.0	168	43.4	84	21.7
Tūristu skaita un daudzveidības palielināšanās ir stimulējusi izmaiņas manā dzīvē (mainīju nodarbošanos, mācos valodas, sakārtoju apkārtni u.c.)	8	2.1	28	7.2	43	11.1	41	10.6	181	46.8	86	22.2
Tūristi pozitīvi ietekmējuši izmaiņas manā uzvedībā, dzīves uztverē, gērbšanās un izturēšanās stilā u. tml.	4	1.0	11	2.8	35	9.0	43	11.1	208	53.7	86	22.2
Tūrisma attīstība ir veicinājusi manu vai manas ģimenes locekļu palikšanu/ pārcelšanos uz dzīvi novadā	7	1.8	6	1.6	18	4.7	42	10.9	224	57.9	90	23.3
Pozitīvi iztuos pret ienācējiem, kas iegulda līdzekļus un attīsta tūristus apkalpojošus uzņēmumus	45	11.6	48	12.4	84	21.7	77	19.9	48	12.4	85	22.0

Avots: raksta autore.

Kā nozīmīgs rādītājs jāvērtē iedzīvotāju noskaņojums attiecībā uz potenciālajiem ienācējiem, kas nāk ar iniciatīvu, iegulda līdzekļus, zināšanas jaunu uzņēmumu un pakalpojumu radīšanai un nereti var piesaistīt savus klientus. Nereti tas ir viens no bremsējošiem faktoriem tieši lauku apvidos, tomēr šī pētījuma rezultāti šajā jomā uzskatāmi par pozitīviem (gandrīz 50 %) un vēlreiz apliecina vietējās sabiedrības atvērtību tālākai tūristu un atpūtnieku piesaistei.

4.tabula. Tūrisma ietekme uz vidi (n=387).

Vērtējuma joma	Pilnībā piekrītu		Drīzāk piekrītu		Daļēji piekrītu		Drīzāk nepiekrītu		Pilnībā nepiekrītu		Nav atbildes	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
Tūristi un atpūtnieki negatīvi ietekmē apkārtējo vidi	12	3.1	21	5.4	56	14.5	93	24	121	31.3	84	21.7

Avots: raksta autore.

4. tabulā apkopotie aptaujas rezultāti rāda, ka daudz pozitīvāks ir iedzīvotāju vērtējums par tūristu kopējo ietekmi uz vidi vairāk kā pusei (4.tab.) nepiekrītot apgalvojumam, ka tā ir negatīva, kas faktiski norāda uz gatavību uzņemt vairāk tūristus nākotnē.

Secinājumi

Pētījuma rezultātā iegūti šādi galvenie secinājumi:

- 1) Iedzīvotāji kopumā vērtē tūristu/ ceļotāju piesaisti reģionam kā nozīmīgu tā attīstībai, savukārt pašvaldību praktiskā ieguldījuma vērtējums ir atšķirīgs, ņemot vērā gan attiecīgā pagasta tūrisma/atpūtas resursus, gan dažādo pašvaldību aktivitātes.
- 2) Tomēr ļoti maza iedzīvotāju daļa atzīst, ka tūrisms ir nopietns motivators palikt vai pārcelties uz konkrēto pašvaldību un sevi ekonomiski uzturēt, lai gan tas ir būtiskākais arguments tūrisma attīstībai lauku un īpaši piejūras teritorijās.
- 3) Iedzīvotāju vērtējumā tūrisma sociāli ekonomiskās ietekmes ekonomiskie ieguvumi kopumā tiek vērtēti kā maznozīmīgi un tikai neliela respondentu daļa tos reāli izjūt, kamēr turpat 50 % norāda, ka personīgi vispār neizjūt nekādu ekonomisko pienesumu no tūrisma.
- 4) Nedaudz pozitīvāks vērtējums ir attiecībā uz papildus radītājām darba vietām un iedzīvotāju iesaisti pakalpojumu sniegšanā, kas tomēr ne vienmēr dod cerētu finansiālo rezultātu.
- 5) Sociālās-kultūras ietekmju jomā iedzīvotāju vērtējums uzskatāmāks par pozitīvāku attiecībā uz ietekmēm visu sabiedrību un pašvaldību skarošajos jautājumos (kultūras vērtību saglabāšana, pašvaldības tēls, publiskā infrastruktūra), kamēr faktiski tā neizpaužas personisko vērtību un uzvedības maiņā.

Bibliogrāfija

- Ap, J. (1992). Residents' perceptionsonTourismimpacts. *AnnalsofTourism Research*. Vol.19, 665-690.
- Bērziņa, I. (2012) *Tūrisma ekonomiskā nozīmīguma novērtēšana Latvijas nacionālo parku reģionos*. Promocijas darbs. Latvijas Lauksaimniecības universitāte.
- European Parliament. (2008). *TheImpact of Tourism on Coastal Areas: Regional Development Aspects*. Pieejams: http://ec.europa.eu/maritimeaffairs/documentation/studies/study_coastal_tourism_en.htm [skatīts 30.08.2013].
- Hall, C.M., Lew, A.A. (2009). *Understanding and Managing Tourism Impacts: An Integrated Approach*. Londonand NewYork: Routledge. 365 lpp.
- Fennel, D.A. (2005). *Ecotourism*. Londonand NewYork: Routledge. 227 lpp.
- (Penēze, Z., Krūze, I., Medene, A., 2013). Ainavas Engures ezera sateces baseinā un tās ietekmējošie faktori. *Cilvēks un daba: Engures ekoreģions*. LU akadēmiskais apgāds, Rīga, 64-65.lpp.
- Kristapsone, S. (2011). Izlase un tās veidošanas metodes. *Ievads pētniecībā: stratēģijas, dizaini, metodes*. Rīga: Raka
- Melecis, V. (2011). Project of developmentof a conceptual integrated model of sioeconomic biodiversity pressures, drivers and impacts for the longterms ocioecological research platform of Latvia. *Proceedings of the Latvian Academy of Sciences*, 5/6, 206-212.
- Rozīte, M., Vinklere, D. (2011). Tourism and recreation as a driving force for forecasting biodiversity changes: Lake Engure. Waters head area as an example. *Proceedings of the Latvian Academy of Sciences*, 5/6, 192-197.
- United Nations World Tourism organization (2001). *Global Code of Ethics forTourism*.

OPTIMĀLĀS VALŪTAS TELPAS TEORIJAS INDEKSA APRĒĶINĀŠANA JAUNĀM ES DALĪBVALSTĪM

Jevgeņija Žigisova

Daugavpils Universitāte, Parādes iela 1, Daugavpils, Latvija, LV-5401
jevgenijazigisova@gmail.com

Abstract

Calculation of the optimum currency areas theory index for the emerging EU members

The issue of the common currency union is of current importance in Europe since the middle 20th century, when the European economical and political integration started. Economic and Monetary union (EMU) become larger due to the new members represented by the emerging EU members, who joined EU since 2004. Currently there are 13 emerging EU members and 6 of them have already joined EMU. The goal of the study is to evaluate and define to which emerging EU members the entrance to the EMU is more economically advantageous. As a possible scientific method to evaluate country's readiness to join EMU is optimum currency areas (OCA) theory index. OCA is a geographical region where common currency or fixed exchange rate is used. OCA index is formed using OCA theory criteria with help of which it is possible to evaluate country's readiness to join OCA.

In result of the study the author has concluded that the OCA index is widely used in the EMU analysis, despite of the differences between EMU and OCA model. The analysis of OCA index showed that OCA index provided by Skorepa used for the emerging EU members could be inefficient and lead to the wrong results. OCA index provided by Skorepa should be modified and should take into account specific character of the emerging EU members economy.

Key words: Economic and monetary union, emerging EU members, monetary integration, optimum currency areas theory, optimum currency areas index.

Ievads

Jautājums par eiro zonas jeb Ekonomikas un Monetārās savienības (EMS) teritoriālo robežu noteikšanu tā, lai tās sekmētu EMS ilgtspējīgu un stabilu ekonomisko attīstību, ir aktuāls. Pētījuma autore pievēršas problēmai: „Kuras jaunas ES dalībvalstis ir gatavas iestāties EMS un kurām valstīm monetārā integrācija ar EMS ir ekonomiski izdevīga?”. Pirms izvirzītas problēmas risināšanas jāsaprot kā novērtēt vai vienotā un fiksēta valūta valstij ir izdevīgāka nekā peldošais valūtas kurss. Šo jautājumu izskata Optimālo Valūtas Telpu (OVT) teorija. OVT ir optimāla ģeogrāfiska teritorija, kurai kā galvenais maksājuma līdzeklis ir kopēja valūta vai dažādas valūtas, kuras ir abpusēji fiksētas. OVT teorija fokusējas uz kritērijiem jeb nosacījumiem, pie kuriem valsts dalība OVT būs izdevīga. Teorijas ietvaros tiek rēķināts OVT indekss, kurš balstās uz OVT teorijas kritērijiem un kurš palīdz noteikt valsts gatavību iestāties OVT. Pētījuma mērķis ir noskaidrot vai pēc OVT indeksa var objektīvi novērtēt jaunu ES dalībvalstu gatavību iestāties EMS. Pētījuma uzdevumi, pirmkārt, ir izpētīt OVT indeksa aprēķināšanas metodi un, otrkārt, aprēķināt OVT indeksu jaunām ES dalībvalstīm. Pētījumā tika izmantotas dažādas izziņas metodes: monogrāfiskā metode, institucionālā analīze, statistiski ekonomiskā metode, grafiskā metode un abstrakti loģiskā metode.

1. Optimālās valūtas telpas teorija un pētījumi par OVT indeksu

OVT teorijas attīstības vēsturi var iedalīt divos posmos. Pirmais posms sākas 1960.gados, kad Roberts Mundels (Mundel), Ronalds Makkinons (Mckinnon), Pēteris Kenens (Kenen) veica savus pirmos pētījumus par OVT. OVT teorijas jautājums kļuva aktuāls, jo 1944.gadā tika ieviesta

Bretonnvudsas valūtas sistēma un pasaules vadoša valūta kļuva ASV dolārs, bet valstu valūtas kursi bija fiksēti attiecībā pret to. Šādos ekonomiskajos apstākļos bija aktuāls jautājums par peldoša vai fiksēta valūtas kursa režīma izvēli. OVT teorijas aizsākumu posmā, kad 1953.gadā tika publicēta M. Fridmana eseja „Case for Flexible Exchange Rates”, tika meklēti argumenti peldoša nevis fiksēta valūtas kursa režīma izvēlei. Tādējādi vadošie OVT teorijas pētnieki apzināja fiksēta valūtas kursa trūkumus un sāka izstrādāt mehānismus, kuri varētu šos trūkumus minimizēt. Teorijas attīstības otrajā posmā ekonomistu mērķis bija noteikt OVT priekšrocības un trūkumus atkarībā no valsts individuālām ekonomiskām un politiskām īpatnībām.

Pastāv daudz pētījumu, kuri balstās uz OVT teoriju un kuros tiek vērtēta ES dalībvalstu gatavība iestāties EMS un ieviest eiro. Tamins Bajoumijs (Tamim Bayoumi) un Barrijs Eišengrīns (Barry Eichengreen) 1996. gada pētījumā par ES valstīm, balstoties uz OVT teorijas kritērijiem, izstrādāja un aprēķināja OVT indeksu katrai valstij un novērtēja valsts gatavību iestāties EMS. Rezultātā viņi iedalīja visas valstis trīs grupās: ar augstu gatavības līmeni, ar tendenci uz konverģenci un ar mazu vai nebūtisku konverģenci. Pirmajā grupā bija Austrija, Beļģija un Nīderlandes, otrajā – Lielbritānija, Dānija, Somija, Norvēģija un Francija, bet trešajā - Itālija, Grieķija, Portugāle, Spānija un Zviedrija (Bayoumi, Eichengreen 1996, p. 5-6). 2011. gada Karlosa un Izabeles Vieiras pētījums pierādīja, ka pastāv sakarība starp aprēķināto OVT indeksu un valstu esošiem fiskāliem rādītājiem. Valstīm, kurus iedalīja trešajā valstu grupā ar vismazāko konverģences pakāpi, 2009.gadā bija vislielākais budžeta deficīts EMS valstu starpā (Vieira 2011).

Kopš 1996.gada OVT indeksa modelis turpināja attīstīties. 2011.gada M. Skorepas pētījumā Bajoumija un Eišengrīna OVT indekss tika pilnveidots. Pilnveidotā OVT indeksā tika ņemtas vērā jaunu ES valstu īpatnības, kā arī fakts, ka liela daļa ES dalībvalstu jau ieviesa eiro vai ir piesaistīti VKM II. Pilnveidots OVT indekss tiek aprēķināts pēc formulas (1.1.) (Skorepa 2011, p. 7, 29.):

$$MAV_{ij} = \alpha + \beta_1 DIX_{ij} + \beta_2 TRADE_{ij} + \beta_3 PCG_{ij}; \quad (1.1.)$$

kur MAV_{ij} — valstu i un j spiediena uz reālu abpusēju valūtas kursu gada izmaiņu vidēja vērtība;

DIX_{ij} — valstu i un j deviņu SITC eksporta kategoriju īpatsvaru kopējā eksportā starpību summa;

$TRADE_{ij}$ — valstu i un j abpusēja eksporta īpatsvara IKP apjomā vidēja vērtība;

PCG_{ij} — valstu i un j reālo IKP logaritmu starpības absolūto vērtību vidēja vērtība.

Aprēķinos Skorepa izmanto regresijas analīzi un sastāda regresijas vienādojumu, kur MAV_{ij} ir atkarīgais lielums, bet vienādojuma labās puses radītāji — neatkarīgie lielumi. Vienādojums tiek sastādīts, izmantojot radītāju MAV_{ij} , PCG_{ij} , $TRADE_{ij}$ un DIX_{ij} katram valstu i un j pārim vidējās vērtības noteiktā laika periodā, kurš dotā pētījumā bija 2001.–2008. gadi. Skorepa savā pētījumā apskata 30 valstis, kuru starpā ir arī dažas jaunas ES valstis. Regresijas analīzes ietvaros atrod

koeficientus $\beta_1, \beta_2, \beta_3$ un konstantu α . Izmantojot regresijas vienādojumu un rādītāju PCG_{ij} , $TRADE_{ij}$ un DIX_{ij} vidēja termiņa prognozes tika aprēķināts prognozējams MAV_{ij} , kurš ir OVT indekss.

MAV_{ij} rādītājs tiek aprēķināts pēc formulas (1.2.) (Skorepa 2011, p. 29.):

$$MAV_{ij} = \frac{1}{T} \sum_{t=1}^T |p_{ij}^t|; \quad (1.2.)$$

kur MAV_{ij} — valstu i un j spiediena uz reālu abpusēju valūtas kursu gada izmaiņu vidēja vērtība;

T — laika perioda gadu skaits,

p_{ij}^t — valstu i un j reāla abpusēja valūtas kursa spiediens gadā t , kurš ietver:

- reāla valūtas kursa vidējās gada vērtības logaritma gada izmaiņas;
- starpība starp gada vidējām īstermiņa procentu likmēm valstīs i un j ;
- ikgadējais apgrozāmas valūtas apjoma pieauguma temps (nesterilizētas valūtas intervencijas rādītājs dotā gadā valstu i un j nominālam abpusējam valūtas kursam).

Rādītājs p_{ij}^t atspoguļo, pirmkārt, valstu i un j reāla abpusēja valūtas kursa izmaiņas. Reālais valūtas kurss ietver inflācijas ietekmi. Pie tam šis rādītājs atbilst vienam no OVT kritērijiem par reāla abpusēja valūtas kursa gaistamību (real exchange rate volatility — angl.). Jo mazāka ir reāla abpusēja valūtas kursa gaistamība, jo vairāk valstis ir piemērotas fiksēta valūtas kursa režīmam (Vaubel 1976, p. 24). Viens no OVT teorijas kritērijiem ir inflācijas tempu līdzīgums, kurš arī tiek ņemts vērā Skorepas modelī. Otrkārt, p_{ij}^t atspoguļo valsts centrālās bankas ietekmi uz valsts nominālu valūtas kursu, izmantojot intervenciju (ārzemes valūtas pirkšana un pārdošana) un īstermiņa procentu likmes. Jo zemāks ir MAV_{ij} , jo stabilāks ir reālais abpusējais valūtas kurss starp valstīm i un j , kas norāda uz labām izredzēm apvienoties OVT.

Skorepas vienādojumā iekļauts rādītājs DIX_{ij} tiek aprēķināts pēc formulas (1.3.) (Skorepa 2011, p. 29):

$$DIX_{ij} = \frac{1}{T} \sum_{t=1}^T \sum_{c=1}^9 |share_{it}^c - share_{jt}^c|; \quad (1.3.)$$

kur DIX_{ij} — valstu i un j SITC deviņu eksporta kategoriju īpatsvaru kopējā eksportā starpību summa;

T — laika perioda gadu skaits;

$share_{it}^c$ — eksporta viena cipara SITC produktu kategorijas c īpatsvars kopējā eksporta apjomā valstī i gadā t .

Rādītājs DIX_{ij} atspoguļo valsts ražošanas struktūru. Līdzīgai ražošanas struktūrai ir svarīga loma vienmērīgas OVT dalībvalstu ekonomiskas attīstības nodrošināšanā un stabilitātes uzturēšanā.

Jo lielāks ir DIX_{ij} , jo lielāks būs MAV_{ij} un jo valstis i un j ir mazāk integrētas savā starpā un nav gatavas apvienoties OVT.

Skorepas vienādojumā iekļauts rādītājs PCG_{ij} tiek aprēķināts pēc formulas (1.4.) (Skorepa 2011, p. 29.):

$$PCG_{ij} = \frac{1}{T} \sum_{t=1}^T |\Delta \log GDP_{pcit} - \Delta \log GDP_{pcjt}| ; \quad (1.4.)$$

kur PCG_{ij} — valstu i un j reālo IKP logaritmu starpības absolūto vērtību vidēja vērtība;

T — laika perioda gadu skaits;

GDP_{pcit} — valsts i IKP uz vienu iedzīvotāju pēc pirktspējas paritātes gadā t .

PCG_{ij} parāda cik sinhronizēti ir ekonomiskie cikli. Jo lielāka ir ekonomisko ciklu sinhronizācija, t.i. jo mazāks ir PCG_{ij} , jo mazāks būs MAV_{ij} un jo vairāk valstis ir gatavas apvienoties OVT.

$TRADE_{ij}$ rādītājs tiek aprēķināts pēc formulas (1.5.) (Skorepa 2011, p. 29.):

$$TRADE_{ij} = \frac{1}{T} \sum_{t=1}^T \frac{(share_{ijt} + share_{jtt})}{2} ; \quad (1.5.)$$

kur $TRADE_{ij}$ — valstu i un j abpusēja eksporta īpatsvara IKP apjomā vidēja vērtība;

T — laika perioda gadu skaits;

$share_{ijt}$ — valsts i eksporta uz valsti j daļa valsts i IKP apjomā gadā t .

Rādītājs $TRADE_{ij}$ atspoguļo valstu i un j abpusējas tirdzniecības intensitāti. Jo vairāk valstis i un j tirgo savā starpā, jo lielāks ir $TRADE_{ij}$ un jo lielāka ir valstu savstarpēja ekonomiskā integrācija. $TRADE_{ij}$ apgriezieniski ietekmē MAV_{ij} , tāpēc jo lielāks $TRADE_{ij}$, jo vairāk valstis i un j ir gatavas apvienoties OVT.

Skorepas OVT indeksa rezultāti parādīja, ka Lietuva, Latvija, Bulgārija un Slovākija bija valstu vidū ar vislielāko OVT indeksu, kas nozīmē, ka šīm valstīm OVT veidošana ar bāzes valsti — Vāciju, ir mazāk izdevīga. Savukārt, tāda valsts kā Čehija ir ļoti tuvu pilnīgai konverģencei ar Vāciju, jo OVT indekss tai vairāk tuvinājās nullei un bija 0,42. Salīdzinājumam Nīderlandes, Beļģijas, Austrijas, Šveices un Francijas OVT indeksi bija 0,14, 0,18, 0,38, 0,95 un 0,96 attiecīgi (Skorepa 2011, p. 24).

2. OVT indeksa aprēķināšana jaunām ES dalībvalstīm

Turpmākajā jauno ES dalībvalstu analīzē darba autore pieņem, ka EMS 12, t.i. 12 EMS dalībvalstis, kuras iestājas EMS 1999.–2001.gadā, ir OVT. EMS 12 ekonomiskie rādītāji tiek aprēķināti kā EMS 12 dalībvalstu ekonomisko rādītāju vidēja vērtība. Analīzes pamatā ir

Skorepas OVT indekss, jo šī metode ir vismodernākā un, kā apgalvo Skorepa, adaptēta jaunām ES dalībvalstīm. Statistikas datu trūkuma dēļ, OVT indekss tiek aprēķināts tikai Čehijai, Igaunijai, Latvijai, Lietuvai, Polijai, Rumānijai un Slovākijai. Valstu i un j pāru skaits ir 28 (C₁₂²). Regresijas analīzei katrs rādītājs (MAV_{ij} ², DIX_{ij} , PCG_{ij} , $TRADE_{ij}$) ir ņemts kā vidējais aritmētiskais par laika periodu 2001.-2012.gadi.

Izmantojot iegūtus datus, tika veikta lineāras regresijas analīze (sk. 2.1. tabulu).

2.1. tabula. Jaunu ES un EMS 12 dalībvalstu pāru regresijas analīzes dati par laika periodu 2001.-2012. gads.

Valstu grupa	Čehija, Igaunija, Latvija, Lietuva, Polija, Rumānija, Slovākija, EMS 12	Čehija, Igaunija, Latvija, Lietuva, Polija, Rumānija, Slovākija (bez EMS 12)
Valstu pāru skaits	28	21
Atkarīgais lielums	MAV	MAV
Regresijas analīzes veids	Lineāra	Lineāra
Riska līmenis	5%	5%
R ²	0,165	0,29
Standartklūda	0,039	0,036
Significance F	0,219	0,112
Konstanta	0,129	0,134
DIX		
Koeficients	-0,0728	-0,0804
Standartklūda	0,0398	0,0391
P-vērtība	0,0798	0,0556
PCG		
Koeficients	2,8775	5,9046
Standartklūda	4,2736	6,0437
P-vērtība	0,5071	0,3423
TRADE		
Koeficients	-0,2490	-0,7718
Standartklūda	0,1508	0,4695
P-vērtība	0,1117	0,1186

Avots: autores veidots.

Analīzes rezultāti parādīja, ka lineārais regresijas modelis nav statistiski nozīmīgs pie riska līmeņa 5%. Tādējādi, šo modeli, kurā valstu i un j vietā tika ņemtas kombinācijas no šādām valstīm: Čehija, Igaunija, Latvija, Lietuva, Polija, Rumānija, Slovākija un EMS 12, nevar izmantot turpmākā OVT indeksa aprēķināšanā. Tomēr Skorepas pētījumā OVT indeksa aprēķinos visi rādītāji, t.i. DIX_{ij} , PCG_{ij} , $TRADE_{ij}$, bija statistiski nozīmīgi. Viennozīmīgi, Skorepas pētījuma rezultāti ir citi, jo darba autores OVT indeksa aprēķināšanā tika izmantots mazāks valstu i un j pāru skaits, kā arī EMS

²Statistikas datu nepietiekamības dēļ darba autore MAV_{ij} rādītāja aprēķināšanai izmanto tikai reāla abpusēja valūtas kursa gada izmaiņas. Šādas formulas izmaiņas darba autore uzskata par pieļaujamām, jo pārējie rādītāji kā īstermiņa procentu likmes un valūtas daudzums apgrozībā, kurus Skorepa izmanto MAV_{ij} aprēķināšanā, tieši ietekmē nominālu valūtas kursu un reālu valūtas kursu.

12 tiek ņemta kā vienotā ekonomiskā telpa. Tomēr ir vērts, apskatīt katru OVT indeksa modeļa elementu atsevišķi. Modeļa elementu analīzē tiks apskatīti tikai tie valstu i un j pāri, kur i ir jauna ES dalībvalsts, bet j — EMS 12. Analīzes gaitā tika novērots, ka rādītājs PCG_{ij} un $TRADE_{ij}$ izkropļo un neobjektīvi atspoguļo situāciju jaunās ES dalībvalstīs.

PCG_{ij} rādītājs pēc Skorepas atspoguļo valstu i un j ekonomisku ciklu sinhronizēšanas pakāpi, parāda cik lielas ir atšķirības starp valstu IKP pieauguma tempiem. PCG_{ij} rādītājs tiek aprēķināts pēc formulas (1.4.). Skorepas un Bajomija, Eišengrīna pētījumos tiek apgalvots, ka pēc šī rādītāja var spriest, ka valstu ekonomiskie cikli ir sinhronizēti, ja PCG_{ij} ir zems. Rādītājs PCG_{ij} jaunām ES dalībvalstīm ir atspoguļots 2.2. tabulā.

2.2. tabula. Vidēja starpība starp jauno ES dalībvalstu un EMS 12 PCG_{ij} un IKP uz vienu iedzīvotāju pēc pirktspējas standarta (PSS) 2001.-2012. gada vidējais pieauguma temps (procentos pret iepriekšējo gadu).

	IKP uz vienu iedzīvotāju pēc PSS vid. gada pieauguma temps 2001.-2012.	PCG_{ij} (2001.-2012.gadi)
EMS 12	0,02	-
Malta	0,02	0,0004
Kipra	0,03	0,0008
Slovēnija	0,03	0,0008
Čehija	0,04	0,0016
Ungārija	0,04	0,0023
Polija	0,05	0,0034
Slovākija	0,06	0,0042
Igaunija	0,07	0,0046
Bulgārija	0,07	0,0054
Latvija	0,08	0,0058
Lietuva	0,08	0,0059
Rumānija	0,09	0,0072

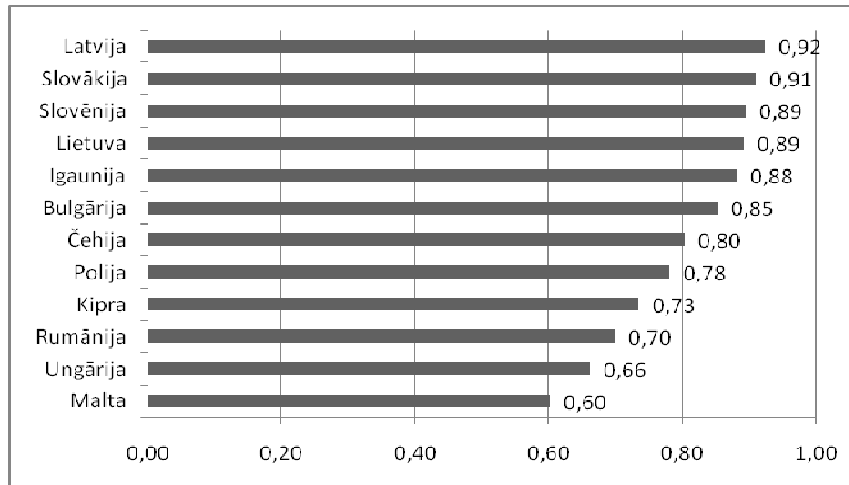
Avots: autores aprēķini pēc: GDP and main components - Current prices.. 2014

2.2. tabula parāda, ka valstīm ar augstu PCG_{ij} ir salīdzinoši strauji vidēji gada izaugsmes tempi laika periodā 2001.-2012.gadi, piemēram, Latvijai, Lietuvai un Igaunijai tie ir 8%, 8%, 7% attiecīgi. EMS 12 IKP pieauguma tempu dinamika ir ļoti mērena un laika periodā 2001.-2012.gadi ir tikai 2%. Kā seko no formulas (1.4.), jo zemāki jaunās ES dalībvalsts IKP pieauguma tempi, jo zemāks ir PCG_{ij} un jo vairāk IKP pieauguma tempi ir sinhronizēti ar EMS 12 IKP pieauguma tempiem. Taču šis apgalvojums neatbilst realitātei.

Viens no OVT teorijas kritērijiem ir ekonomisku šoku korelācija. Pēc OVT teorijas valstīm, kurām ekonomiskie šoki korelē savā starpā, būs līdzīgi IKP izaugsmes tempi un, tāpēc būs vajadzīga līdzīga monetārā politika. Tādējādi izmaksas no vienotas valūtas ieviešanās

samazinās. Lai novērtētu valsts atbilstību šim kritērijam, izmanto IKP pieauguma tempu lineāras korelācijas koeficientu.

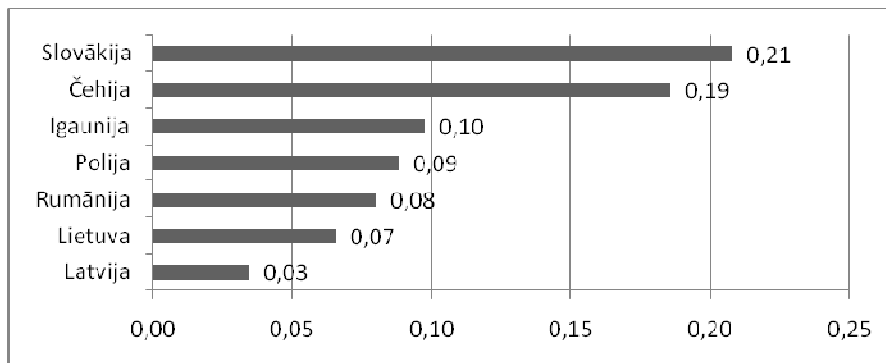
2.1. attēls. Jauno ES dalībvalstu un EMS 12 IKP uz vienu iedzīvotāju pēc pirktspējas standarta (PSS) lineāras korelācijas koeficienti par periodu 2001.-2012. gads.

Avots: autores aprēķini pēc: GDP and main components - Current prices.. 2014

2.1. attēls rada, ka visu jaunu ES dalībvalstu un EMS 12 IKP pieauguma tempu sakarība ir vismaz vidēji cieša (vismazākais rādītājs 0,60). Var secināt, ka jaunu ES dalībvalstu un EMS 12 IKP pieauguma tempi ir līdzīgi un ekonomiskie cikli ir labi sinhronizēti, kas ir pretrunā ar aprēķināto PCG_{ij} rādītāju. PCG_{ij} rādītājs ir vairāk piemērots EMS 12 dalībvalstīm kā to lietoja Bajomijis un Eišengrīns savā pētījumā, jo šo valstu IKP pieauguma tempi ir salīdzinoši vienādā līmenī.

2.2. attēls. Jauno ES dalībvalstu un EMS 12 abpusēja eksporta īpatsvara IKP apjomā vidēja vērtība (TRADE_{ij}) par laika periodu 2001.-2012. gads.

Avots: autores aprēķini pēc: ATG02_E. EKSPORTS UN IMPORTS PA VALSTĪM.. 2014, VK09: EKSPORT JA IMPORT.. 2014, Eksportas, importas pagal valstybes.. 2014, Trade.. 2014, External trade - imports, exports.. 2014, Search results - Export value.. 2014, Structure of Foreign Trade selected.. 2014.

Pēdējais OVT indeksaelements ir $TRADE_{ij}$, kurš atspoguļo valstu abpusējas tirdzniecības intensitāti un tiek aprēķināts pēc formulas (1.5.). Jo lielāks ir $TRADE_{ij}$, jo ciešāka ir valstu ekonomiskā integrācija. OVT teorijas ietvaros ārējās tirdzniecības apjomi atspoguļo valsts atvērtības pakāpi. Pēc teorijas kritērijiem atvērtai valstij iestāšanās OVT ir izdevīgāka (Mongelli 2008, p. 2). Tā kā statistiku par eksporta un importa apjomu pa valstīm piedāvā ne visu valstu statistikas datu bāzes, darba autore aprēķina $TRADE_{ij}$ tikai Slovērijai, Čehijai, Igaunijai, Polijai, Rumānijai, Lietuvai un Latvijai (sk. 2.2. attēlu).

Analizējot jaunas ES dalībvalsts un EMS 12 savstarpējas tirdzniecības intensitāti, jāņem vērā valsts izmērs. Piemēram, tāda maza valsts kā Igaunija nevar pieņemt lielāku importu nekā Slovērija, jo gan pēc platības un iedzīvotāju skaita, gan pēc IKP apjoma Slovērija ir vairākas reizes lielāka. Viena no $TRADE_{ij}$ sastāvdaļām ir importa no EMS 12 daļa EMS 12 IKP apjomā, t.i. $share_{jit}$ (sk. (1.5.)). Tabula 2.3., kurā tiek apkopots jaunu ES dalībvalstu IKP un $share_{jit}$, parāda, ka jo lielāks ir valsts IKP, jo lielāks ir $share_{jit}$. Šī sakarība pierāda, ka rādītāju $TRADE_{ij}$ tieši proporcionāli ietekmē valsts absolūtais IKP apjoms.

2.3. tabula. Jaunu ES dalībvalstu importa no EMS 12 daļa EMS IKP apjomā un valsts IKP, milj. eiro 2012. gadā.

Valsts	$share_{jit}$	Valsts	IKP, milj. EUR
Latvija	0,0004	Igaunija	17415,1
Igaunija	0,0005	Latvija	22256,9
Lietuva	0,0008	Lietuva	32939,8
Slovākija	0,0018	Slovākija	71096,0
Rumānija	0,0029	Rumānija	131578,9
Čehija	0,0047	Čehija	152925,6
Polija	0,0070	Polija	381204,1

Avots: autores aprēķini pēc: ATG02_E. EKSPORTS UN IMPORTS PA VALSTĪM.. 2014, VK09: EKSPORT JA IMPORT.. 2014, Eksportas, importas pagal valstybes.. 2014, Trade.. 2014, External trade - imports, exports.. 2014, Search results - Export value.. 2014, Structure of Foreign Trade selected.. 2014.

Ņemot vērā to, ka valsts importa apjoms ir atkarīgs no valsts izmēra un pieprasījuma pēc importa, ko aptuveni atspoguļo valsts IKP, būtu lietderīgāk modificēt $TRADE$ aprēķināšanas metodi un izmantot formulu, kur importa un eksporta īpatsvars tiek rēķināts kā daļa no dotas valsts IKP.

Secinājumi

OVT indeksa aprēķināšana jaunām ES dalībvalstīm pēc Skorepas metodes, izmantojot rādītājus $TRADE$ un PCG , var būt neefektīvā vai ne novest pie sagaidāmiem rezultātiem. OVT indeksa aprēķināšanas metodē jaunām ES dalībvalstīm ir nepieciešams izmantot citādu pieeju.

Pirmkārt, jāņem vērā valsts IKP apjoms, t.i. valsts izmērs, jo valsts izmērs ietekmē importa un eksporta absolūtos rādītājus. Otrkārt, jāņem vērā valsts ekonomiskās attīstības specifika, jo jaunu ES dalībvalstu izaugsmes tempi ir ļoti strauji salīdzinājumā ar EMS 12 dalībvalstīm, bet, neskatoties uz to, IKP tempu korelācijas analīze parādīja, ka pastāv cieša sakarība starp EMS 12 un jaunu ES dalībvalstu IKP pieauguma tempiem.

Bibliogrāfija

- ATG02_E. EKSPORTS UN IMPORTS PA VALSTĪM UN TERITORIJĀM (tūkst. euro) - Valsts, Preču plūsma un Gads. LSP datu bāze. Pieejams: http://data.csb.gov.lv/Menu.aspx?selection=atirdz__Ikgad%C4%93jie%20statistikas%20dati__%C4%80r%C4%93j%C4%81%20tirdzniec%C4%ABba&tablelist=true&px_language=lv&px_db=atirdz&rxid=cdbc978c-22b0-416a-aacc-aa650d3e2ce0 [skatīts 01.03.2014]
- Bayoumi, T., Eichengreen, B. *Ever Closer to Heaven? An Optimum-Currency-Area Index for European Countries*. August 1996. Pieejams: <http://emlab.berkeley.edu/~eichengr/research/c96-78.pdf> [skatīts 06.04.2013]
- EU28 trade by SITC product. Eurostat database. Pieejams: http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=ext_st_eu28sitc&lang=en [skatīts 08.04.2014]
- External trade - imports, exports and balance with selected country (VZO1031CU). Czech Statistical Office. Pieejams: http://vdb.czso.cz/vdbvo/en/tabparam.jsp?voa=tabulka&cislotab=VZO1031CU&&kapitola_id=636 [skatīts 01.03.2014.]
- Former euro area national currencies vs. euro/ECU - annual data. Eurostat database. Pieejams: http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=ert_h_eur_a&lang=en [skatīts 02.04.2014]
- GDP and main components - Current prices. Eurostat database. Pieejams: http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=nama_gdp_c&lang=en [skatīts 25.03.2014]
- HICP - inflation rate. Eurostat database. Pieejams: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?tab=table&language=en&pcode=tec00118&tableSelection=1&footnotes=yes&labeling=labels&login=1> [skatīts 12.04.2014.]
- Mongelli, F. *European Economic and Monetary Integration, and the Optimum Currency Area Theory*. Brussels: European Commission, 2008. 58 p.
- Purchasing power parities (PPPs), price level indices and real expenditures for ESA95 aggregates [prc_ppp_ind]. Eurostat data base. Pieejams: http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=prc_ppp_ind&lang=en [skatīts 01.03.2014.]
- Search results - Export value (FOB) on countries. INSTITUTUL NAȚIONAL DE STATISTICĂ. Pieejams: <https://statistici.insse.ro/shop/index.jsp?page=tempo2&lang=ro&context=62> [skatīts 01.03.2014.]
- Skořepa, M. *A convergence-sensitive optimum-currency-area index*. IES Working Paper 23/2011. IES FSV. Prague: Charles University, 2011. 31 p.
- Structure of Foreign Trade selected by countries in thous. EUR (FOB/FOB). Statistical Office of the Slovak Republic. Pieejams: http://www.statistics.sk/pls/elisw/objekt.send?uic=3325&m_sso=5&m_so=29&ic=78 [skatīts 01.03.2014.]
- Trade. CENTRAL STATISTICAL OFFICE of POILAND. Pieejams: <http://stat.gov.pl/en/topics/prices-trade/trade/> [skatīts 01.03.2014.]
- Vaubel, R. Real exchange-rate changes in the European Community: The empirical evidence and its implications for European currency unification. In: *Kiel Working Papers*. Germany: Kiel Institute for the World Economy, 1976, No. 39: 1–31.
- VK09: EKSPORT JA IMPORT --- Kuu, Riik, Aasta ning Näitaja. Pieejams: http://pub.stat.ee/px-web.2001/Database/Majandus/25Valiskaubandus/03Valiskaubandus_alates_2004/03Valiskaubandus_alates_2004.asp [skatīts 01.03.2014.]
- Дробышевский С., Полевой Д. *Проблемы создания единой валютной зоны в странах СНГ*. Москва: ИЭПП, 2004. 110 с.

SOCIOLOGIJA/ SOCIOLOGY

СОЦИАЛЬНАЯ ПОЛИТИКА ПО СОКРАЩЕНИЮ БЕЗДОМНОСТИ В ЛИТВЕ И ЕВРОПЕЙСКОМ СОЮЗЕ: АНАЛИЗ ОСНОВНЫХ ДОКУМЕНТОВ

Елена Коцай

Центр социальных исследований Литвы, A. Gostauto str 11, Вильнюс, Литва
elena.kocai@yahoo.com

Валентина Раткявичене

Университет им. Миколаса Ромериса, Ateities str 20, Вильнюс, Литва
valenti@cablenet.lt

Abstract

Social policy to reduce homelessness in Lithuania and the European Union: analysis of the basic documents

Homelessness at present moment is the most important problem of poverty and social exclusion. Homelessness is relevant worldwide, and reduction or abolition of homelessness is the most important social policy agenda of all countries in the world. The number of homeless people in the world is growing. So, in Lithuania and EU, problems of homelessness are solved not effectively enough.

In recent years, Europe has developed a few national, regional and local strategies, different programs with clear goals to eliminate problem of homelessness. Lithuania and other EU countries are developing strategies and programs to reduce poverty and homelessness. However in our country, in Europe and around the world, more and more people live in poverty and are homeless. We can assume that for various reasons (obsolete political agenda, difficult economic situation in the countries, etc.), these strategies are not carried out in full, so the problem of poverty and homelessness is not solved effectively. We think that there is a variety of internal and external factors that explain this paradox.

First of all, definition of the homeless is problematic - whom should we call as – a homeless person? Further, it is difficult to determine number of homeless people and scope of the problem. Complicated political situation in some countries, ongoing global economic crisis, increasing social differentiation, and others factors contribute to the growth of poverty and homelessness. Therefore, the plans of EU to reduce the huge number of poor and homeless people in the near future seem to be unrealistic at this point.

Key Words: homeless, homelessness, social policy

Введение

Бездомность является одной из самых острых проблем бедности и социальной изоляции во многих странах Европейского Союза (ЕС). За последние годы в Европе был разработан ряд национальных, региональных и местных стратегий, различных программ с чёткими целями и конкретными объектами в целях сокращения и ликвидации этой проблемы. Несмотря на то, что Литва и другие страны ЕС разрабатывают стратегии и программы по снижению и уничтожению бедности и бездомности, однако в нашей стране, Европе и во всём мире всё больше людей живут в бедноте и теряют/не имеют жилья. Можно предположить, что по различным причинам (неактуальные политические повестки дня, сложная экономическая ситуация в стране и т.д.) эти стратегии осуществляются не в полном объеме, поэтому проблема бедности и бездомности решается неэффективно.

Цель этой статьи – проанализировать и оценить в Литве и ЕС главные осуществляемые стратегии и программы по решению проблем бедности и бездомности. Метод работы – анализ документов. Анализ документов является распространенным методом в практике

проведения социологических исследований. В документах содержится значительное количество информации о процессах и явлениях, происходящих в обществе, о самой жизни общества. В своих исследованиях учёные используют различные документы – статистические сборники, государственные и правительственные акты, научные публикации и т.д. В нашей статье мы рассматриваем несколько главных стратегических документов, которые определяют основные направления и деятельности по сокращению бедности и бездомности. В них выдвинуты конкретные цели в сфере занятости, образования, инноваций, социальной защиты, социальной интеграции и других областях, которые должны быть реализованы в течении ближайших десятилетий. Насколько эти цели осуществляются и осуществимы – показывает социальная реальность.

Бедность и бездомность в ЕС и Литве

Статистические данные, опубликованные за последние годы, гласят, что более чем 100 миллионов людей в ЕС живут в бедности и социальной изоляции. Миллионы европейцев находятся на грани социального дна, и это показывает статистика 2011 г.:

- 24% населения (120 миллионов человек) подвергаются риску бедности и социальной изоляции, в том числе – 27% всех детей в Европе,
- почти 9% европейцев живут в большом материальном недостатке,
- 10% европейцев живут в семьях, где никто не работает,
- на 12 миллионов женщин больше чем мужчин живут в бедности (European Commission. Employment, Social Affairs & Inclusion. Poverty and social exclusion. <http://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=751&langId=en>).

Несмотря на то, что экономическая ситуация в Литве улучшается, уровень бедности с 1997 г. практически не изменился и составляет около 20 процентов (статистические данные 2011 г.). Основные причины бедности в Литве – такие же, как и в целом по Европе: безработица, низкий уровень образования, домохозяйства с низкими доходами, неполные семьи и т.д.

Уровень бедности в обществе тесно связан и с проблемой бездомности. Статистические данные показывают, что во всем мире насчитывается около 700 миллионов людей без крова. В это число входят фактические и потенциальные бездомные: 100 миллионов вообще не имеют крыши над головой, 600 миллионов живут в приютах, незащищенном жилье (Encyklopedia socjologii 2002: 61).

По мнению специалистов, в Литве в настоящий момент находится от 2 до 5 тысяч бездомных (в Латвии в 2000 г. таких особ было 100). По данным Департамента статистики Литвы, в стране в 2008 г. насчитывалось 1890 бездомных, живущих в ночлежках. В 2010 г. это число возросло до 2142 (Lietuvos statistikos departamentas. <http://stat.gov.lt/>). Точной

официальной статистики о количестве бездомных в стране нет. Объясняется это отсутствием хорошо поставленного учета и сложностью положения самого объекта, не поддающегося подсчетам и однозначным оценкам со стороны разных организаций. Так, например, полиция фиксирует число задерживаемых бездомных, учреждения здравоохранения – количество обращающихся к ним, благотворительные организации – количество обращающихся к ним за ночлегом, бесплатным питанием и другой помощью.

Бездомные – это достаточно разнообразный социальный слой нашего общества, в который попадают люди из разных сословий, разного возраста, профессий, образования, воспитания. Исследования, проведенные в Литве с 2004 г. по 2013 г., показывают, что среди взрослых бездомных больше мужчин, чем женщин. Большинство – средне образованные люди (более половины имеют среднее образование), многие имеют хорошие специальности после окончания профессиональных училищ. В среднем возраст бездомных колеблется от тридцати до пятидесяти лет; более 90% из них – трудоспособны.

Общая тенденция в Литве и Европе такова, что число бездомных растет, и это, как правило, проблема больших городов. Попав в субкультуру бездомных, из неё очень трудно выбраться, поэтому люди приспособляются и даже привыкают к бездомному образу жизни. Эти люди не в состоянии решить ряд своих личных проблем, воспользоваться государственными услугами, некоторые услуги вообще без социального и медицинского страхования для них недоступны, а из-за потери социальных и профессиональных навыков они не могут найти работу и т.д. Это замкнутый круг, который решить стараются многие цивилизованные страны.

Стратегии и программы по сокращению бедности и бездомности в ЕС и Литве

Главные документы в ЕС. Проблема бедности в объединенной Европе стоит остро. Поэтому в Европейском Союзе вопросы социальной интеграции становятся одними из ведущих. В странах ЕС за последние года реализовано и до сих пор осуществляются несколько стратегий по уничтожению бедности и бездомности. Например, важна стратегия „Европа 2020“ (2010) (Europos Komisija. <http://ec.europa.eu/social/main.jsp?langId=lt&catId=956>). „Европа 2020“ – это стратегия экономического роста ЕС, которая направлена на реализацию главных целей до 2020 г. Европейский Союз прилагает большие усилия, чтобы, наконец, преодолеть кризис и создать условия для более конкурентоспособной экономики и новых рабочих мест.

Стратегия „Европа 2020“ определяет три основных движущих силы экономического роста: разумный рост (более эффективные инвестиции в образование, исследования и инновации), устойчивый (эффективное использование ресурсов и повышение конкурентоспособности) и интегрирующий рост (акцент на создание новых рабочих мест и

борьбу с бедностью). Разработанная стратегия даёт ответ на вопросы о путях выхода из кризиса и создания условий для устойчивого и всеобъемлющего развития. Стратегия имеет пять основных целей в сфере занятости, инновации, образования, социальной интеграции, климата и энергетики, которые Европа собирается достичь к 2020 году:

1. 75% населения в возрасте от 20 лет до 64 лет должны быть трудоустроены.
2. 3% ВВП ЕС должно быть инвестировано в исследования и разработки.
3. Доля учеников, бросивших школы, не должна превышать 10%. Не менее 40% молодежи должны иметь высшее образование.
4. Сокращение числа людей, находящихся в опасности оказаться за чертой бедности, на 20 млн.
5. Достижение целей энергетической политики и политики по поводу изменения климата (включая 30%-ное снижение загрязнения окружающей среды).

Для достижения поставленных целей в качестве приоритетных выдвинуты семь направлений деятельности. Одно из них – план „Европейская политика против бедности и социальной изоляции“, который акцентирует: 1) понижение уровня бедности в ЕС за счет расширения взаимодействия на всей территории Европейского Союза, 2) за счет экономического развития и повышения занятости снизить уровень бедности и социальной изоляции на всей территории Европейского Союза для 20 миллионов людей (Europos Komisija. Europa 2020. http://ec.europa.eu/europe2020/index_lt.htm).

План был запущен в 2010 г. и продлится до 2020 г. Основная цель этого направления деятельности – гарантировать социальное и территориальное сотрудничество против бедности и социальной изоляции, чтобы повысить значимость этой проблемы и признать основные права людей, находящихся в бедственном положении, давая возможность таким людям достойно прожить жизнь и принимать активное участие в общественной жизни (Арабей 2010).

Следует заметить, что на уровне ЕС Европейская Комиссия будет работать в нескольких направлениях, в которых будут разработаны программы и совершены конкретные действия в поддержку самых незащищенных слоев населения. На национальном уровне государства-члены ЕС должны будут определить и внедрить меры, относящиеся к определенным группам людей (например, семья с одним родителем, пожилые женщины, меньшинства, люди с ограниченными возможностями и др.).

Что касается бездомности, то главный вывод Еврокомиссии – согласно новой стратегии „Европа 2020“ и, в частности, плану действий по реализации „Европейской политики против бедности и социальной изоляции“ – необходимо разработать эффективную стратегию бездомности ЕС, руководясь которой члены-государства ЕС должны разработать

национальные и (или) региональные стратегии по обеспечению прогресса в деле ликвидации проблемы бездомности, которые должны основываться на комплексном подходе, связывая различные области, такие как жильё, социальные вопросы, здравоохранение и занятость. Кроме этого, профилактика бездомности, предоставление качественных услуг бездомным и возможность приобрести доступное жильё – все эти вопросы должны быть приоритетными. При подготовке комплексных стратегий бездомности необходимо учитывать и меняющийся характер (тип) бездомных.

Конечно же, что на уровне ЕС стратегическая система должна помочь поддержать, контролировать и координировать подготовку комплексных национальных и (или) региональных стратегий в членах-государствах ЕС. Для этой цели должна быть создана соответствующая система мониторинга на основе исследовательской программы социальных инноваций, взаимного обучения и международного обмена по решению данной проблемы, а также подчёркивая важность вопроса бездомности в соответствующих областях политики.

Главные документы в Литве. Вступление Литвы в Европейский Союз в 2004 г. – это большой вызов для нашего государства, стимулирующий не только рост высокой экономической производительности, но и создание активного социального государства с социальной политикой, соответствующей принципам и ценностям ЕС.

Цель социальной политики – помочь людям вернуться к таким условиям жизни, которые помогут им интегрироваться в меняющееся общество. Поэтому все акты, принятые законы и другие документы представляют собой набор мер, которые должны защитить человека от потенциальных и существующих бед (в случае болезни, безработицы, старости и т.д.). Роль социальной политики в обществе является чрезвычайно важной. Поэтому социальная политика формулируется и реализуется многими организациями.

Когда мы стали членами ЕС, Союз проявил большую инициативу по решению проблемы бедности, поделился своим опытом и предоставил нам возможности борьбы с этим явлением. В Литве за последние два десятилетия было реализовано несколько стратегий и программ по сокращению бедности и бездомности. За реализацию стратегий в социальной области в нашей стране ответственно Министерство социальной защиты и труда Литвы.

Сейчас рассмотрим несколько главных документов, которые направлены (были направлены) на сокращение бедности и бездомности в Литве.

Таблица 1. Стратегии и программы, связанные с сокращением бедности и бездомности в Литве (составлена авторами статьи).

1	Стратегия по сокращению бедности в Литве (с 2000 г.) / Skurdo mažinimo Lietuvoje strategija (parengta 2000 m.)
2	Программа реализации стратегии по сокращению бедности в Литовской Республике на 2002-2004 г. / Lietuvos Respublikos skurdo mažinimo strategijos įgyvendinimo 2002-2004 metais programa
3	Общий Меморандум Литовской Республики 2003 г. / Lietuvos Respublikos bendrasis aprėpties memorandumas (2003) (JIM)
4	Национальный план действий по борьбе с бедностью и социальной изоляцией в Литовской Республике на 2004-2006 г. / Lietuvos Respublikos 2004-2006 m. nacionalinis kovos su skurdu ir socialine atskirtimi veiksmų planas (NAP)
5	Стратегия Литвы по социальной защите и социальной интеграции на 2006-2008 г. / Nacionalinis pranešimas apie Lietuvos socialinės apsaugos ir socialinės aprėpties strategijas 2006-2008 m.
6	Стратегия Литвы по социальной защите и социальной интеграции на 2008-2010 г. / Nacionalinis pranešimas apie Lietuvos socialinės apsaugos ir socialinės aprėpties strategijas 2008-2010 m.(NP-SASAS)
7	План действий по усилению социальной интеграции на период 2014-2020 г. / Socialinės įtraukties didinimo 2014–2020 m. veiksmų planas
8	Программа повышения уровня занятости на период 2014-2020 г. / Užimtumo didinimo 2014-2020 m. programa
9	Стратегия роста Литвы „Литва 2030“ / Lietuvos pažangos strategija „Lietuva 2030“

*Данные Министерства социальной защиты и труда Литвы (Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerija). <http://www.socmin.lt/lt/veikla/koncepcijos-strategijos.html>

Как видим, в Литве были реализованы такие стратегии и программы по сокращению масштабов бедности и нищеты как: „Стратегии сокращения бедности в Литве“ (с 2000 г.), „Национальный план действий по борьбе с бедностью и социальной изоляцией в Литовской Республике на 2004-2006 г.“, „Стратегия Литвы по социальной защиты и социальной интеграции на 2008-2010 г.“. С 2010 года и по настоящее время у нас реализуются стратегия „Литва 2030“, „План действий по усилению социальной интеграции на период 2014-2020 г.“ и др.

Следует заметить, что Литва только в 2000 г. приступила к разработке программы по сокращению бедности, которая сосредоточена на сокращение масштабов нищеты и помощи для самой слабой части общества. Кстати, „Стратегия по сокращению бедности в Литве“ гласит, что самыми важными и наиболее тяжелыми проблемами являются именно бедность и социальная изоляция.

О проблеме жилья и бездомности на высшем политическом уровне в у нас стране впервые заговорили в „Общем Меморандуме Литовской Республики 2003 г.“ и „Национальном плане действий по борьбе с бедностью и социальной изоляцией в Литовской

Республике на 2004-2006 г.». Этот план очень чётко и конкретно идентифицировал бездомных как одну из основных групп, живущих в бедности и социальной изоляции. Поставлена задача развивать разнообразные формы жилья для бездомных.

В „Стратегии Литвы по социальной защите и социальной интеграции на 2008-2010 г.“ бездомные упоминаются среди таких групп как нищие, дети, молодёжь, безработные, иммигранты, политические беженцы. В документе подчёркивается, что люди в этой группе сталкиваются с десятками социальных и медицинских проблем, которые можно решить только путём эффективного управления и комплексного подхода.

Это лишь некоторые из основных документов, цель которых – уменьшить число бездомных и в крайнем случае – улучшить жизнь бездомных людей в нашей стране.

Заключение

За последние годы в Европе был разработан ряд национальных, региональных и местных стратегий с чёткими целями и конкретными объектами в целях сокращения и даже полной ликвидации бездомности в целом. Хотя большая часть из них ведет к значительному прогрессу по профилактике бездомности и помогает найти людям приют, когда это необходимо, однако, на основе статистических данных, в Литве, Европейском Союзе и во всём мире до сих пор много людей живут в нищете и теряют/не имеют жилья. Это означает, что стратегии и программы во многих странах реализуется лишь частично.

Мы считаем, что существуют различные внутренние и внешние причины, которые объясняют этот парадокс.

Прежде всего, проблематично само определение бездомного, кто они и какие – бездомные люди? Точной официальной статистики о количестве бездомных во многих странах нет. Поэтому проблематично и определение масштаба бездомности.

В государствах принимаются законы, осуществляются различные программы, помогающие отдельным социальным группам интегрироваться в общество. Однако бездомные в них чаще всего не выделены как отдельная неблагополучная категория; также не имеется единой системы, например, в Литве, как их интегрировать в общество.

Многие социологические опросы бездомных в нашей стране показывают, что социальная помощь для бездомных людей очень важна, но более половины из них даже не знают, на какие социальные услуги и льготы они имеют право. С другой стороны, доступ бездомных получить социальную помощь в значительной степени будет зависеть от того, имеют ли они личные документы или социальное страхование. По данным опроса, проведённого в 2004 г., большинство бездомных имеют какой-либо документ, удостоверяющий их личность: 72,7% - паспорт, 35% - карту социального страхования, 5,9% - удостоверение пенсионера, 14,7% - удостоверение по инвалидности; 12,8% - водительские

права, 6,9% - постоянный вид на жительство в Литве, 2% - на временное проживание в Литве, 7,3% - временное удостоверение личности (Kanopienė, Mikulionienė 2004: 47-72). Как видим, бездомные являются разнообразной категорией, поэтому решение проблемы бездомности должно учитывать различные типы бездомных, разную продолжительность их бездомности и т.д.

Понятно, что на распространение бедности и увеличение числа бездомных влияют и мировые события: сложная политическая ситуация в некоторых странах, продолжающийся мировой экономический кризис, увеличивающаяся социальная дифференциация и др.

Все эти и другие явления, процессы влияют на то, что многие осуществляемые стратегии и программы по борьбе с бедностью и бездомностью в Литве и других странах Европейского Союза неэффективны. Число бездомных людей не только не снижается, но и растёт. Поэтому планы ЕС в ближайшем будущем уменьшить огромное количество нищих и бездомных в настоящий момент кажутся нереальными.

Библиография

- Andruškevičiūtė I. Benamystės problema Lietuvos ir Europos Sąjungos socialinės politikos kontekste. Magistro darbas. Vilnius, 2013.
- Encyklopedia socjologii. Warszawa, 2002.
- Europe 2020. <http://ec.europa.eu/eu2020/pdf/COMPLET%20EN%20BARROSO%20%20%20007%20-%20Europe%202020%20-%20EN%20version.pdf> [10.05.2014]
- European Commission. Employment, Social Affairs & Inclusion. Poverty and social exclusion. <http://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=751&langId=en> [16.05.2014]
- Europos Komisija. Europa 2020. http://ec.europa.eu/europe2020/index_lt.htm [15.05.2014]
- Kanopienė V., Mikulionienė S. Lietuvos benamiai: elgsenos ir nuostatos. Socialinis darbas. 2004, Nr. 3(1), p. 47-72.
- Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerija. <http://www.socmin.lt/lt/veikla/koncepcijos-strategijos.html> [15.05.2014]
- Lietuvos statistikos departamentas. <http://stat.gov.lt/> [10.05.2014]
- Sadauskas J. Benamiai kaip socialinės atskirties grupė. Socialinis darbas. 2008, Nr. 7(1), p. 127-136.
- Арабей Е. Новая европейская стратегия "Европа 2020". 2010. <http://eulaw.ru/content/307> [20.05.2014]

УКРАИНОВЕДЕНИЕ В СИСТЕМЕ ВЫСШЕГО МЕДИЦИНСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Лариса Шутак, Галина Навчук

Буковинский государственный медицинский университет, Театральная пл. 2, Черновцы,
Украина, 58002

Larisa3110@ukr.net

Abstract

Ukrainian studies in higher medical education

The problem of education of young generation comes forward in quality of primary task for Ukrainian society on the modern stage of development of independent, democratic and legal Ukrainian state. Revision of world view orientations, considerable losses of spiritual values in the society require the improvement of ways and forming methods of qualitatively new thinking and high level of national consciousness for students.

That's why the actual task of state higher education is forming of powerful elite of nation, patriotic, moral, creatively active, that will represent the public position, aspire to self-realization, necessity of preparation not simply of specialists, and first of all nationally conscious citizens.

Key words: patriotic education, national consciousness and self consciousness, intellectual level of personality, civic activity, national elite, Ukrainian language for specific purposes, language class requirements

На современном этапе развития независимого, демократического, правового Украинского государства в качестве первоочередного задания украинского сообщества выступает проблема воспитания молодого поколения. Пересмотр и переосмысление мировоззренческих ориентаций, значительные потери духовных ценностей в обществе требуют усовершенствования путей и методов формирования у студенческой молодежи качественно нового мышления и высокого уровня национального самосознания.

В связи с этим *актуальным заданием* отечественной системы высшего образования является формирование мощной элиты нации, патриотической, высоконравственной, творчески активной, которая будет репрезентировать свою общественную позицию, стремиться к самореализации, то есть необходимость подготовки не просто специалистов, а в первую очередь национально сознательных граждан.

Поскольку денационализированная личность, как известно, не сможет стать полноценным членом общества, то надежной основой культурно-исторического развития нации, а соответственно и каждого, кто ее представляет, является национально-патриотическое воспитание. В связи с этим его роль в системе высшего медицинского образования как важнейшего фактора в процессе формирования высококвалифицированного и высоконравственного специалиста, гармоничной, целостной, национально сознательной, патриотически направленной, общественно-активной личности стала предметом широкого обсуждения. По мнению исследователей, которое мы полностью разделяем, возвращение к источникам, возрождение духовности, выработка идеалов и ценностей будет способствовать наполнению учебно-воспитательного процесса национальным содержанием (Ващенко 1996; Єрмоленко 2001; Мартинюк 2001, Мацько 2001; Навчук 2009; Романчук 2004; Чмут 1999).

Отметим, что формирование специалиста-патриота – это не просто передача знаний, практических умений и навыков, а ответственное и непростое задание. Это прежде всего воспитание ума, формирование мировоззрения, убеждений, моральных ценностей и принципов, эстетических вкусов. Наукой же доказано, что обучение и воспитание – неразделимый и глубоко национальный по сути, содержанию и характеру процесс.

Национально-патриотическое воспитание в системе высшего медицинского образования направлено на формирование позитивных качеств гражданина Украины – высококвалифицированного специалиста в отрасли медицины и фармации. Высшее медицинское образование должно способствовать распространению и воплощению ценностей открытого общества, а именно: идей самоценности человеческой жизни, личного достоинства, свободы, равенства перед законом. Увеличение аудиторных часов на изучение той или иной общественно-гуманитарной учебной дисциплины или введение новой дисциплины гуманитарного цикла не решит вопроса о статусе украинского языка, уважения к истории Украины, ее культуре, проблемам осознанного гражданства Украины и тому подобное, ведь незрелость украинской национальной идеи на современном этапе развития нашего общества и ее несоответствие реалиям привела к отсутствию ее влияния на формирование национального самосознания украинца, которое в свою очередь является парадоксальным с точки зрения формирования государственности.

В системе высшего медицинского и фармацевтического образования наблюдается тенденция к снижению позитивной мотивации относительно изучения гуманитарных дисциплин, поскольку студент, вступив в высшее медицинское учебное заведение, настроенный в первую очередь на получение профессиональных знаний, умений и навыков. В итоге только незначительный процент будущих врачей свободно владеют навыками конструктивного диалога или полилога, умеют правильно и доступно формулировать мысль и заявлять о социально-общественной позиции, а как результат – не могут найти себя в профессии и в социуме, зато часто позиционируют себя и свое будущее вне пределов Украины или вообще не связывают свое будущее с медициной из-за отсутствия профессиональной мотивации. Следовательно, недостаточное представление о национальной идее и ее реализации в системе высших медицинских, фармацевтических заведений образования, в частности в преподавании гуманитарных дисциплин, влияет на формирование мировоззрения будущей медицинской элиты Украины. В этом контексте речь не идет о профессиональном соответствии, а в первую очередь о личностном самовыражении врача, клинического провизора, фармацевта или медицинской сестры.

На мировоззрение студентов в процессе их обучения влияет как социальная, так и культурно-национальная среда, однако возможные влияния негативных явлений на их

развитие чужеземных культурных, социальных и других элементов может привести к соответствующим нарушениям в формировании мировоззрения личности, ее самооценки, самореализации и тому подобное.

Формирование такой личности требует, как уже упоминалось, наполнения всех звеньев учебно-воспитательного процесса содержанием, которое бы создавало идеалы и ценности, прививало любовь ко всему родному, а также обеспечивало возможности для постоянного духовного самосовершенствования. Имеем в виду объективное отражение истории Украины, утверждения роли украинского языка в государственно-созидательных процессах, объективное представление культурных достижений украинского народа, изучение государственной символики, репрезентация национальных научных приобретений и т. д. Глубокое познание исторического прошлого родного народа, овладение его национальными, духовными ценностями, высшими достижениями в разных отраслях – важные компоненты национально-патриотического воспитания студенческой молодежи, без которых невозможно сохранение исторической памяти, развитие духовности.

Особенно важную роль в этом контексте играют предметы украиноведческого цикла, которые формируют знание об украинском обществе, его истории, культуре, языке, менталитете. Перед преподавателями этих предметов стоит непростое задание: не только предоставить студентам определенный объема знаний, но и приобщить их к достижениям национальной и мировой культуры, сформировать у них национальное мировоззрение и соответствующие моральные принципы, подготовить будущего национально сознательного врача, который сможет развивать медицину и в то же время будет настоящим патриотом своего государства.

Отметим также, что основой национально-патриотического воспитания является языковая подготовка, ведь *„кто не знает языка народа, на земле которого живет, или не разговаривает на нем, тот или гость, или слуга, или оккупант”* (Романчук 2004).

Тот, кто стремится добиться успеха в жизни, стать хорошим специалистом, непременно должен использовать для этого возможности языка. На почве языка и эмоционального опыта человек растет и развивается как личность. Более того, каждый образованный человек, который претендует на статус культурной личности, должен, с одной стороны, осознавать себя в роли представителя мировой цивилизации и носителя общечеловеческих морально-этических и духовных ценностей, а с другой – представлять интересы определенного государства и носителя соответствующей национальной культуры и языка.

Безусловно, уровень грамотности студентов требует лучшего: не достаточное знание языка и речевой культуры, незнание правил хрестоматийного характера, общезыковых проблем приводит к возникновению отдельных сложностей при начальном уровне усвоения

основных элементов профессионального общения, а также к трудностям в овладении профессиональными знаниями, в частности в восприятии текстов профессионального характера. Особенно трудно переломить в себе устоявшиеся стереотипы речи, ошибки, связанные с билингвальными проблемами современного общества и т. п.

Проблемы формирования профессионализма будущего врача с четкой ориентацией на речевую компетенцию не случайны, ведь врач – это специалист, деятельность которого предусматривает непосредственное общение в профессиональной, административной, научной сферах. Для этого следует опираться на такие категории: содержание речи (новизна, актуальность, конкретность, целевая направленность); структура речи (длительность звучания, использования дублетов, знания терминоэлементов); коммуникативная ловкость (информативность, правильность, логичность, точность, чистота, уместность, выразительность); звуковое оформление (орфоэпические нормы, морфологический и синтаксический аспекты); практическая направленность (акцентирование на нужной информации, убедительность, ясность изложения); имидж будущего медицинского работника как представителя элиты медицинской отрасли современного общества (профессионализм, отношение к пациентам, коллегам, эрудированность, эмоциональность, стиль речи).

На основании результатов отдельных исследований определено, что речевая деятельность – это объективный процесс, поскольку он касается носителей языка и в то же время – это субъективный процесс, который реализуется благодаря речи субъекта (Винославська 2004: 65).

Использование украинского языка как государственного в учебно-воспитательной деятельности и профессионально-научной работе обеспечивает его развитие и пропаганду среди студентов, ученых, обогащает словарный состав будущих профессионалов, делает его более престижным как в Украине, так и вне ее пределов.

Не последнее место при изучении и использовании языка занимает воспитательный момент: пропаганда собственно украинского, воспитание будущего патриота-специалиста, способного развивать и приумножать достижения украинского языка как национального языка мира. То есть, студент должен изучать язык не как кодекс законов и правил, а как культурный феномен, продукт духовного продвижения общества и собственного развития.

Следовательно, анализируя современный подход к формированию настоящего специалиста-медика, профессионала своего дела, интеллигента, патриота своего государства, целесообразно совершенствовать украиноведческие методы и методики, активно влиять на формирование личности будущего врача в связи с новыми государственно-созидательными, национально-культурными и морально-воспитательными процессами.

Библиография

- Ващенко Г. 1996. Виховний ідеал (Розділи з книжки) / Г. Ващенко. In: Дивослово. № 4, с. 55–58.
- Винославська О. В. 2004. Розвиток практичної компоненти комунікативної компетентності студентів технічного університету / О. В. Винославська, Н. Г. Андрійченко. In: Практична психологія та соціальна робота. № 12, с. 65–69.
- Єрмоленко С. 2001. Національна свідомість і виховання української мовної особистості / С. Єрмоленко. In: Урок української. № 11–12, с. 9–11.
- Мартинюк І. 2001. Національне виховання як основа розвитку активної особистості / І. Мартинюк. In: Урок української. № 7, с. 29–33.
- Марчук М. Г. 2001. Ціннісні потенції знання / М. Г. Марчук. Чернівці: Рута. 319 с.
- Мацько Л. 2001. Матимемо те, що зробимо: до питання формування мовної культури / Л. Мацько. In: Дивослово. № 9, с. 2–3.
- Навчук Г. В. 2009. До питання мовної підготовки наукових і науково-педагогічних кадрів / Г. В. Навчук, Л. Б. Шутак, І. О. Собко. In: Українська освіта у світовому часопросторі / Матеріали III Міжнародного конгресу. Київ, с. 387–389.
- Романчук О. 2004. Знаки української агресії / О. Романчук. In: Урок української. № 11–12.
- Чмут Т.К. 1999. Культура спілкування / Т.К. Чмут. Хмельницький. 358 с.

TIESĪBU ZINĀTNE / LAW

VALSTS ROBEŽSARDZES LOMA PATVĒRUMA MEKLĒTĀJU TIESĪBU NODROŠINĀŠANĀ

Iveta Adijāne

Daugavpils Universitāte, Parādes iela 1, Daugavpils, Latvija, LV-5401
iveta.adijane@inbox.lv

Abstract

The role of the State Border Guard in ensuring asylum seekers' rights

During the last years an assiduous attention is given to the issues of ensuring asylum seekers' rights. Since the State Border Guard is the first institution coming into contact with asylum seekers it has undisputable role in observing asylum seekers rights. The EU member state successfully provide the establishment of a common asylum system, which defines asylum seekers rights according to the principles of democratic and law government states with respect of definitions and criterion defines in international legal provisions. The defined scope of asylum seekers' rights is sufficient in Latvia and sometimes it creates barriers for effective asylum application processing and also serves as a basis for "malicious" use of asylum procedure. One of the most important issues is detention of asylum seekers. When detaining an asylum seeker it is important to estimate the necessity of detention with person's rights to freedom. At the same time it is important to remember about persons who use asylum procedure for malicious purposes and ensure that asylum procedure does not lose its primary meaning. The main thing is to ensure proportion between asylum seekers and state and observation of rights of the rest of the society. State Border Guard when ensuring definite asylum seekers' rights also fulfils its task to protect society's interests.

Key words: asylum, asylum seeker, rights, Latvia.

Katram cilvēkam ir tiesības meklēt patvērumu no vajāšanas citās valstīs un izmantot šo patvērumu (Vispārējā cilvēktiesību deklarācija 1948).

Latvijas Republika (turpmāk – Latvija), izstrādājot Patvēruma likuma pēdējos grozījumus 2013.gadā, ir spērusi soli visas Eiropas Savienības (turpmāk – ES) kopējo patvēruma nostāju ieviešanā dzīvē. Autore vēlas uzsvērt svarīgu jautājumu, kas ne tik ļoti skar patvēruma piešķiršanu, kā patvēruma meklētāju tiesības patvēruma procedūras laikā. Valsts robežsardze (turpmāk – VRS) kā institūcija, kas pirmā saskaras uz valsts robežas ar personām, kurām nepieciešama starptautiskā aizsardzība, ir vistiešākajā veidā iesaistīta šo personu tiesību nodrošināšanā. Patvēruma meklētāju tiesību nodrošināšana ir viens no VRS aizsardzības objektiem, kuram ar katru gadu tiek pievērsta lielāka citu patvēruma procedūrā iesaistīto institūciju un visas sabiedrības uzmanība.

Raksta mērķis ir izskatīt starptautisko un Latvijas normatīvo regulējumu patvēruma meklētāju tiesību jomā, uzsverot ar to nodrošināšanu saistītās problēmas. Rakstā tiek izmantotas analīzes, salīdzināšanas, vēsturiskā un juridiskās interpretācijas metodes.

Tā kā VRS ir pirmā institūcija, kura iesaistās patvēruma procedūrā, jo personu par patvēruma meklētāju uzskata tikai no tā brīža, kad tā ir iesniegusi iesniegumu par patvēruma piešķiršanu, tā arī ir pirmā institūcija, kurai jāgarantē un pašai jāievēro patvēruma meklētāju tiesības. Patvērumameklētāju tiesības ir viens no policijas iestāžu aizsardzības objektiem. Policijas aizsardzības objekts- jēdziens, kas aptver materiālās, garīgās un tiesiskās vērtības, kuras jāaizsargā valstij un tās policijas institūcijām. Policijas aizsardzības objekts ir valsts aizsargājams sociālais

labums (vērtība), vitāli svarīgs personai, sabiedrībai un valstij - konstitucionālā iekārta, sabiedriskā kārtība, atsevišķs cilvēks, dzīvojamā ēka utt. (Matvejevs 2009). Tā kā VRS ir viena no policijas institūcijām, šis jēdziens izsaka arī VRS aizsardzības objektu vērtības, kuru loks, protams, ir saistīts ar VRS mērķiem, funkcijām un uzdevumiem. Viena no plašākajām jomām, kas ir VRS kompetencē, ir patvēruma joma. Līdz ar to viens no VRS aizsardzības objektiem ir patvēruma meklētāju tiesību nodrošināšana.

Patvēruma meklētājs pēc iesnieguma iesniegšanas ir jāiepazīstina ar patvēruma meklētāja tiesībām un pienākumiem, kas ir noteiktas Patvēruma likuma 10. un 11.pantā. Turpat ir noteikts, ka informāciju no VRS par patvēruma procedūru, savām tiesībām un pienākumiem šīs procedūras laikā un patvēruma procedūrā iesaistīto institūciju kompetenci patvēruma meklētājam ir tiesības saņemt valodā, kura viņam būtu jāsaprot un kurā viņš ir spējīgs sazināties (Patvēruma likums 2009). Lai nodrošinātu patvēruma meklētājam ātru un efektīvu iepazīstināšanas procedūru ar savām tiesībām un pienākumiem, šīs tiesības un pienākumi tika pārtulkoti angļu, vācu, spāņu, arābu, franču un krievu valodās. Sakarā ar lielo Gruzijas Republikas pilsoņu patvēruma meklētāju statusā pieplūdumu šobrīd ir pieejams tulkojums arī gruzīnu valodā.

Pirms autore apskata patvēruma meklētāju tiesības, kas noteiktas Patvēruma likumā, mazliet vēl jāpiemin to vispārējās tiesības. Pēc autores uzskatiem patvēruma meklētāju tiesības sākas ar tiesībām lūgt patvērumu citā valstī. VRS loma ir neapšaubāma, tieši tāpēc pēdējā laikā tiek organizētas dažādas apmācības un semināri attiecībā uz pirmo saskarsmi ar iespējamajiem patvēruma meklētājiem uz Latvijas valsts robežas. Uzreiz jāmin svarīgas tiesības - tiesības netikt diskriminētam, jo patvērumu lūgt ES, tai skaitā mūsu valstī, ir tiesības visiem pasaules iedzīvotājiem. Eiropas Parlamenta un Padomes 2011.gada 13.decembra direktīvas 2011/95/ES par standartiem, lai trešo valstu valstspiederīgos vai bezvalstniekus kvalificētu kā starptautiskās aizsardzības saņēmējus, par bēgļu vai personu, kas tiesīgas saņemt alternatīvo aizsardzību, vienotu statusu, un par piešķirtās aizsardzības saturu (turpmāk – Kvalifikācijas direktīva) preambulas 11.punkts nosaka, ka „Attieksmē pret personām, uz kurām attiecas šī direktīva, dalībvalstīm ir saistības atbilstīgi to pieņemtiem starptautisko tiesību aktiem, kuri aizliedz diskrimināciju”. Autore vērš uzmanību tieši uz patvēruma meklētāju diskriminācijas aizliegumu, kaut gan pilnīgi saprotams ir tas, ka uz viņiem tāpat attiecas vispārējs ārzemnieku diskriminācijas aizliegums, kas atrodams virknē Latvijas ratificēto starptautisko līgumu un ES tiesību aktu normās.

Nākošās tiesības ir tiesības uz neizraidīšanas principa ievērošanu. Neizraidīšanas princips nozīmē aizliegumu valstij izraidīt kādu personu pret viņas gribu uz valsti, kurā tās dzīvība vai brīvība ir apdraudēta. Attiecībā uz bēgļiem 1951.gada 28.jūlija Konvencijas par bēgļa statusu (turpmāk – Konvencijas) 33.pants nosaka, ka neviena dalībvalsts nekādā gadījumā neizraida vai neatgriež bēgli uz tās valsts robežu, kuras teritorijā viņa dzīvība un brīvība ir apdraudēta sakarā ar

viņa rasi, reliģiju, tautību vai piederību pie kādas īpašas sociālās grupas vai sakarā ar viņa politiskajiem uzskatiem. Minētā norma ir piemērojama arī patvēruma meklētājiem līdz brīdim, kamēr nav pieņemts galīgs lēmums par aizsardzības (bēgļa vai alternatīvā statusa piešķiršanu) vai arī patvēruma meklētāja iesnieguma noraidīšanu. Kvalifikācijas direktīvas preambulas 2.punktā tiek atzīmēts, ka Kopējas Eiropas patvēruma sistēmas pamatā būtu jābūt Konvencijas un tās protokola pilnīgai un visaptverošai piemērošanai, „tādējādi apstiprinot neizraidīšanas principu un nodrošinot, ka nevienu personu neizdod atpakaļ vajāšanai”. Savukārt, Kvalifikācijas direktīvas 21.pants nosaka, ka dalībvalstīm ir pienākums ievērot neizraidīšanas principu saskaņā ar to starptautiskajām saistībām. Izraidīšana tiek pieļauta tikai konkrētos izņēmuma gadījumos, ņemot vērā samērības principu. Izpētot Konvenciju un Ņujorkas protokolu, autore secināja, ka šiem dokumentiem ir vispārējs raksturs un šie dokumenti sevī ietver tiesības, kas skar bēgļa statusu ieguvušās personas, bet nav atrunātas patvēruma meklētāju tiesības.

Turpinot ar patvēruma meklētāja tiesībām, kas noteiktas Patvēruma likuma 10.pantā, jāsecina, ka pirmās ir jau aprakstītās patvēruma pieprasīšanas tiesības – tiesības „iesniegt iesniegumu un pārrunu laikā sniegt paskaidrojumus valodā, kura viņam būtu jāsaprot un kurā viņš ir spējīgs sazināties. Ja nepieciešams, VRS pieaicina tulku, par kura pakalpojumiem maksā no šiem mērķiem paredzētiem valsts budžeta līdzekļiem”. Kā redzams, tiek uzsvērta arī komunikācija saprotamā valodā, kas ir ļoti svarīgi, cilvēkam ierodoties pilnīgi svešā valstī ar svešiem likumiem, svešām paražām, citu dzīves uztveri, kultūru, reliģiju un daudz ko citu.

Tāpat patvēruma meklētājiem ir tiesības saņemt informāciju no VRS un Pilsonības un migrācijas lietu pārvaldes (turpmāk – PMLP) par patvēruma procedūru, savām tiesībām un pienākumiem šīs procedūras laikā un patvēruma procedūrā iesaistīto institūciju kompetenci. Šo informāciju patvēruma meklētājam ir tiesības saņemt valodā, kura viņam būtu jāsaprot un kurā viņš ir spējīgs sazināties (Patvēruma likums 2009).

Tiesības par saviem līdzekļiem pieaicināt personu juridiskās palīdzības saņemšanai ir tomēr bezjēdzīgas, jo reāli vajātam cilvēkam visdrīzākais nebūs pietiekamu līdzekļu, lai spētu apmaksāt šos pakalpojumus. Protams, likums paredz patvēruma meklētājam tiesības arī uz valsts nodrošinātu juridisko palīdzību Valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības likumā noteiktajā apjomā un kārtībā, ja nav nepieciešamo līdzekļu. Juridiskā palīdzība tiek sniegta kā intervijas ar patvēruma meklētājiem, konsultācijas uz vietas/pa telefonu, pārstāvniecības tiesās (aizturēšanas lietās), pārstāvniecības patvēruma intervijās, apelācijas sūdzību un pieteikumu sagatavošana tiesām, citu iesniegumu un lūguma vēstuļu sagatavošana uz PMLP, VRS un tiesa.

Patvēruma meklētāju tiesības iepazīties ar viņa lietā esošajiem dokumentiem, izņemot gadījumus, kad dokumentos esošās informācijas atklāšana var kaitēt Latvijas interesēm, var kaitēt to personu drošībai, kuras sniedz informāciju, vai to personu drošībai, uz kurām informācija attiecas,

var ietekmēt patvēruma procedūrā iesaistīto institūciju izmeklēšanas darbības, kas saistītas ar iesnieguma izskatīšanu (Patvēruma likums 2009) ir cieši saistītas ar iepriekš minētajām tiesībām sazināties saprotamā valodā, kas savukārt saistīta ar tulku pieejamību Latvijā. Bieži veidojas situācijas, kad nepieciešamie tulki tiek meklēti kaimiņvalstīs un pat tālāk, kas atkal aizņem laiku un paildzina procedūras ilgumu. Attiecībā uz PMLP priekšnieka pilnvarotas amatpersonas lēmuma un tā pārsūdzēšanas kārtības izskaidrojumu valodā, kura viņam būtu jāsaprot un kurā viņš ir spējīgs sazināties, nepieciešams pieminēt, ka tas tiek nodrošināts tikai gadījumos, kad patvēruma meklētāju nepārstāv pilnvarota persona vai viņam netiek sniegta bezmaksas juridiskā palīdzība.

Runājot par procesuālajām garantijām, jāmin arī patvēruma meklētāja tiesības pārsūdzēt lēmumus, kas pieņemti attiecībā uz viņu. No ES tiesību viedokļa, kaut arī Eiropas Parlamenta un Padomes 2005.gada 1.decembra Direktīva 2005/85/EK par minimāliem standartiem attiecībā uz dalībvalstu procedūrām, ar kurām piešķir un atņem bēgļa statusu (turpmāk - Procedūru direktīva) nosaka par pienākumu nodrošināt, ka tiesai vai tribunālam ir jāskata patvēruma pieteikums kā pēdējai instancei, tomēr jautājumi par apelācijas sistēmu un procesuālajām normām, kas reglamentē patvēruma meklētāju, kuru pieteikumi ir noraidīti pirmajā instancē, apelāciju izskatīšanu, ir atstāti dalībvalstu nacionālo likumu ziņā. Latvijā šobrīd, līdzīgi kā trešdaļai citu ES dalībvalstu, nav speciālas tiesas patvēruma meklētāju apelāciju izskatīšanai, bet to funkcijas veic Administratīvā rajona tiesa (turpmāk – ART), kura pieņem galīgos lēmumus. ART atsevišķas struktūras, kas specializētos patvēruma jautājumos (piemēram, kā Spānijā vai Lietuvā) nav, taču, analizējot reālo situāciju un apskatot tiesu spriedumus, jāsecina, ka šīs lietas tiek nodotas izskatīšanai vieniem un tiem pašiem tiesnešiem. Tā kā tas nav noteikts normatīvajos aktos, dažādu ārējo (patvēruma meklētāju skaita izmaiņas) un iekšējo (tiesnešu maiņa) faktoru ietekmes rezultātā situācija var mainīties. Autore uzskata, ka domājot par efektīvu pārsūdzēšanas kārtību, kas saistīta ar patvēruma meklētāju tiesību ievērošanu, nepieciešams izveidot atsevišķu struktūrvienību administratīvās tiesu sistēmas ietvaros, kura izskatītu tieši jautājumus imigrācijas un patvēruma jomā.

Savas tiesības sazināties ar Apvienoto Nāciju Komisariāts Bēgļu jautājumos (turpmāk- UNHCR) (Patvēruma likums 2009) patvēruma meklētāji izmanto bieži, rakstot dažāda rakstura sūdzības vai prasības par iejaukšanos patvēruma procedūrā, cerot uz labvēlīgāku rezultātu. No VRS puses nav fiksēti pārkāpumi šajā jomā, tieši otrādi, VRS ir ieinteresēta un labprāt sadarbojas ar UNHCR dažādu jautājumu risināšanā, kā arī lūdz informāciju par situāciju dažādās valstīs, kā arī labākās prakses skaidrojumu, kas var ietekmēt VRS amatpersonu darbību.

Patvēruma likums nosaka, ka patvēruma procesa piešķiršanas procesa laikā patvēruma meklētājs izmitināms patvēruma meklētāju izmitināšanas centrā, kurā nodrošināti cilvēka sadzīvei nepieciešamie apstākļi (LR MK 2010.gada 23.februāra noteikumi Nr.173).Latvijas patvēruma meklētāju izmitināšanas centrā var izmitināt divi simti iemītniekus. Šajā izmitināšanas centrā

patvēruma meklētāji tiek nodrošināti ar mājokli patvēruma procedūras laikā, nodrošinot arī viņu adaptāciju Latvijas sabiedrībā.

Ja VRS amatpersona vai tiesa pieņem lēmumu neaizturēt patvēruma meklētāju un patvēruma meklētājam nav citas dzīvesvietas Latvijā, patvēruma meklētāju var izmitināt PMLP Patvēruma meklētāju izmitināšanas centrā, kurā nodrošināti cilvēka sadzīvei nepieciešamie apstākļi, savukārt aizturēšanas laikā tie ir jāizmitina VRS teritoriālajā struktūrvienībā speciāli šim nolūkam iekārtotās telpās, kuras tiek sauktas par VRS aizturēto patvēruma meklētāju izmitināšanas telpām, šo telpu iekārtošanas un aprīkošanas prasības nosaka Ministru kabinets (LR MK 2010.gada 23.marta noteikumi Nr.276). Patvēruma meklētāju aizturēšanas laikā izmitina atsevišķi no personām, kuras tiek turētas aizdomās par noziedzīga nodarījuma izdarīšanu, jo jāņem vērā, ka aizdomas, kuru dēļ tika aizturēts patvēruma meklētājs, var neapstiprināties. VRS patvēruma meklētāju izmitināšanas telpu iekšējās kārtības noteikumus, kā arī to priekšmetu un vielu sarakstu, kurus aizturētajam patvēruma meklētājam ir aizliegts glabāt patvēruma meklētāju izmitināšanas telpās, kā arī VRS patvēruma meklētāju izmitināšanas telpā izmitināta patvēruma meklētāja uzturēšanas normas, kā arī higiēnas un pirmās nepieciešamības preču apjomu nosaka Ministru kabinets (LR MK 2010.gada 9.marta noteikumi Nr.222). Latvijā ir tikai viens patvēruma meklētāju izmitināšanas centrs „Mucenieki” un viens Aizturēto ārzemnieku izmitināšanas centrs „Daugavpils”, kur tiek izmitināti aizturētie patvēruma meklētāji. Patvēruma meklētāji tiek izmitināti atsevišķā dzīvojamā blokā, no citiem aizturētajiem ārzemniekiem. Autore var droši apgalvot, ka Latvijā izmitināšanas centru apstākļi ir ļoti labi, kaut vai salīdzinot ar kaimiņvalsti Lietuvu, kur izmitināšanas centrs atgādina mūsu bijušo izmitināšanas centru „Olaine”. Valsts robežsardzes Daugavpils pārvaldes aizturēto ārzemnieku izmitināšanas centrā „Daugavpils” aizturētajiem ir nodrošināti sadzīvei nepieciešamie apstākļi atbilstoši ES prasībām.

Nobeigumā autore vēlētos pieminēt gan PMLP, gan daudzu bēgļu aizstāvju organizāciju kopējo viedokli par nesabalansētību starp patvēruma meklētāja tiesībām un bēgļa statusu saņēmušas personas tiesībām. Kamēr cilvēks ir patvēruma meklētāja statusā, viņam ir nodrošināts pietiekams atbalsts no valsts – autores iepriekš aprakstītās tiesības. Pēc bēgļa statusa piešķiršanas faktiski valsts iestāžu atbildība beidzas. Jā, ir noteikts valsts garantētais palīdzības apjoms, kuru bēglim valsts nodrošina gadu, bet personām ar alternatīvo statusu – deviņus mēnešus, bet par visu pārējo cilvēkam jādomā pašam. Turklāt, ja cilvēkam ir iedota termiņuzturēšanas atļauja (pārsvarā alternatīvajiem), tad arī sociālo palīdzību saskaņā ar likumu pašvaldības nevar nodrošināt. Rezultātā veidojas situācija, ka patvēruma meklētājiem tiek nodrošināti daudz labāki apstākļi nekā bēglim, kaut gan lielākā daļa patvēruma meklētāju patvērumu pieprasa nepamatoti, bet persona, kurai piešķirts bēgļa statuss, tiešām ir bijusi vajāta.

ES dalībvalstis, tajā skaitā Latvija, sekmīgi nodrošina kopējās patvēruma sistēmas

sakārtošanu, kurā tiek noteiktas patvēruma meklētāju tiesības atbilstoši demokrātisku un tiesisku valstu principiem, ievērojot starptautiskajās tiesību normās noteiktās definīcijas un kritērijus. Patvēruma meklētāju tiesības ir nostiprinātas ES un Latvijas tiesību normās un to nodrošināšanai tiek pievērsta liela uzmanība no visu iesaistīto institūciju, tai skaitā VRS, puses. Tiesību apjoms ir pietiekams un reizēm pat to ievērošana liek šķēršļus efektīvai patvēruma iesnieguma izskatīšanai, kā arī kalpo par pamatu patvēruma procedūras „ļauņprātīgai” izmantošanai. VRS ir pirmā institūcija, kas saskaras ar patvēruma meklētājiem un ir atbildīga par patvēruma meklētāju tiesību nodrošināšanu, kā arī patvēruma meklētāju iepazīstināšanu ar viņu tiesībām. VRS loma šajā jautājumā ir acīmredzama un ta nebūt nav maznozīmīga. Viens no aktuālākajiem jautājumiem ir par patvēruma meklētāju aizturēšanu. Īpaši stingri tiek sekots, lai būtu ievērotas starptautiskās prasības, kurās noteikti cilvēktiesību aizsardzības pamatprincipi. Aizturot patvēruma meklētāju ir būtiski samērot aizturēšanas nepieciešamību ar personas tiesībām uz brīvību. Tai pašā laikā nedrīkst aizmirst par personām, kuras patvērumu izmanto ļaunprātīgiem nolūkiem un nepieļaut, ka patvēruma procedūra zaudē savu sākotnējo jēgu. Nepieciešams palīdzēt cilvēkiem, kas nokļuvuši nelaimē, dodot tiem aizsardzību, tai pašā laikā aizsargājot gan mūsu valsti, tās sabiedrību, gan visu ES no ļaunprātīgiem patvēruma izmantotājiem. Tādos gadījumos aizturēšana ir vienīgais līdzeklis, kas neļauj personām, kas izmanto patvēruma procedūru savtīgās interesēs, ieceļot ES.

Bibliogrāfija

- Vispārējā cilvēktiesību deklarācija. 1948.gada 10.decembris. Pieejams: <http://www.humanrights.lv/doc/vispaar/vispcd.htm>.
- 1951.gada 28.jūlija Konvencija par bēgļa statusu. - Latvijas Vēstnesis - 1997. - Nr.171/174.
2001. gada 26. februārī Eiropas Savienības Pamattiesību harta. (2007/C 303/01) Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/lv/treaties/dat/32007X1214/htm/C2007303LV.01000101.htm>
- 1990.gada 15.jūnija konvencija Nr.97/k 254/01 Konvencija, ar kuru nosaka valsti, kura ir atbildīga par vienā no Eiropas Kopienu dalībvalstīm iesniegtā patvēruma pieteikuma izskatīšanu. Pieejams: <http://likumi.lv/doc.php?id=87342>
- Stokholmas programma – atvērta un droša Eiropa tās pilsoņu un viņu aizsardzības labā (2010/C 115/01) Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2010:115:0001:0038:lv:PDF>
- Eiropas Parlamenta un Padomes 2011.gada 13.decembra direktīva 2011/95/ES par standartiem, lai trešo valstu valstspiederīgos vai bezvalstniekus kvalificētu kā starptautiskās aizsardzības saņēmējus, par bēgļu vai personu, kas tiesīgas saņemt alternatīvo aizsardzību, vienotu statusu, un par piešķirtās aizsardzības saturu. – Oficiālais Vēstnesis, L 337/9, 20.12.2011.
- Eiropas Parlamenta un Padomes 2011.gada 11.maija direktīva 2011/51/ES, ar ko groza Padomes Direktīvu 2003/109/EK, iekļaujot tās darbības jomā starptautiskās aizsardzības saņēmējus. – Oficiālais Vēstnesis, L 132/1, 19.05.2011.
- Eiropas Parlamenta un Padomes 2005.gada 1.decembra Direktīva 2005/85/EK par minimāliem standartiem attiecībā uz dalībvalstu procedūrām, ar kurām piešķir un atņem bēgļa statusu.
- Eiropas Parlamenta un Padomes 2004.gada 29.aprīļa Direktīva 2004/83/EK par obligātajiem standartiem, lai kvalificētu trešo valstu valsts piederīgos vai bezvalstniekus kā bēgļus vai kā personas, kam citādi nepieciešama starptautiska aizsardzība, šādu personu statusu un piešķirtās aizsardzības saturu. Oficiālais Vēstnesis L 304, 30/09/2004. Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/>

LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32004L0083:LV:HTML

Eiropas Parlamenta un Padomes 2001.gada 20.jūlija Direktīva 2001/55/EK par obligātajiem standartiem, lai pārvietoto personu masveida pieplūduma gadījumā sniegtu tām pagaidu aizsardzību, un par pasākumiem, lai līdzsvarotu dalībvalstu pūliņus, uzņemot šādas personas un uzņemoties ar to saistītās sekas. Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2001:212:0012:01:LV:HTML>

Patvēruma likums. Latvijas Republikas likums. 2009.g.15.jūn. *Latvijas Vēstnesis*. 2009. 30.jūn. Nr.100.

Latvijas Republikas MK 2010.gada 23.marta noteikumi Nr.276 Valsts robežsardzes aizturēto patvēruma meklētāju izmitināšanas telpu iekārtošanas un aprīkošanas prasības// *Latvijas Vēstnesis*. – 2010.–Nr.49.

Latvijas Republikas MK 2010.gada 9.marta noteikumi Nr.222 Patvēruma meklētāju izmitināšanas telpu iekšējās kārtības noteikumi // *Latvijas Vēstnesis*. – 2010.–Nr.41.

Latvijas Republikas MK 2010.gada 23.februāra noteikumi Nr.173 Patvēruma meklētāju izmitināšanas centra iekšējās kārtības noteikumi// *Latvijas Vēstnesis*. – 2010.–Nr.49.

Apvienoto Nāciju Komisariāts bēgļu jautājumos. 2012.*Rokasgrāmata „Bēgļa statusa noteikšanas procedūra un kritēriji saskaņā ar 1951.gada Konvenciju un 1967.gada Protokolu par bēgļa statusu”*. Ženēva: UNHCR.

Apvienoto Nāciju Komisariāts bēgļu jautājumos. 1992.*Rokasgrāmata „Bēgļa statusa noteikšanas procedūra un kritēriji saskaņā ar 1951.gada Konvenciju un 1967.gada Protokolu par bēgļa statusu”*. Ženēva: UNHCR.

Bojārs J. 2006. *Starptautiskās publiskās tiesības*. Rīga: Zvaigzne ABC.

Juridiskā palīdzība patvēruma meklētājiem – priekšnosacījums patvēruma procedūras kvalitātes paaugstināšanai Latvijā Pieejams:<http://cilvektiesibas.org.lv/lv/projects/juridiska-palidziba-patveruma-mekletajiem-prieksno/> .

Gromovs J. 2009. *Patvēruma likuma komentāri*. Rīga: Pilsonības un migrācijas lietu pārvalde.

Matvejevs A. 2009.*Policijas darbības teorijas attīstības tendences*. Rīga: SIA „Petovskis un Ko”.

20. *Patvēruma meklētāju izmitināšanas centrs „Mucenieki”*. Pieejams: <http://www.pmlp.gov.lv/lv/pakalpojumi/patverums/mucen.html>.

21.*Politikas ziņojums par migrācijas un patvēruma situāciju LATVIJĀ 2012.gadā*. Rīga, 2013.gada februāris. Pieejams:http://www.emn.lv/wp-content/uploads/LV_APR2012.pdf.

PATVĒRUMA PROCEDŪRAS TIESISKĀ REGULĒJUMA VĒSTURISKĀ ATTĪSTĪBA LATVIJAS REPUBLIKĀ

Iveta Adijāne

Daugavpils Universitāte, Parādes iela 1, Daugavpils, Latvija, LV-5401

iveta.adijane@inbox.lv

Abstract

The historical development of the legal framework of the asylum procedure in the Republic of Latvia

Latvia asylum issues raised after the restoration of independence only XX century. Since Latvia has taken into account all of the international and EU legislation on asylum and done a lot of work in the legal framework, taking account of how recently, even twenty years have passed since the adoption of the Law on asylum, Latvia has begun to develop an asylum system. At the same time, Latvia had the benefits of introducing both at the international and EU requirements, given the experience of the countries of the old EU. However, seeing how many laws nomainījušies relatively short time period, it is concluded that the government was not prepared to immediately address these issues with all haste was initially. The author believes that still have not achieved the best solution and the Asylum Law šobrīdējais should be recast. The author also considers that the Directive should not be taken literally, but weigh and applied directly to the conditions of Latvia, because in a way the efficiency of asylum procedures could be achieved more quickly and easily. Latvia still has not been able to introduce a legal framework for such rules, which restrict the abuse of asylum procedures.

Key Words: Asylum procedure, asylum seeker, history, Latvia.

Jautājums par patvēruma procedūras tiesiskā regulējuma sakārtošanu Eiropai ir aktuāls jau no XX gadsimta. Latvijas valsti tas skāra pēc neatkarības atjaunošanas tikai XX gadsimta beigās. Sākotnēji tika ratificēta 1951.gada 28.jūlija Konvencija par bēgļa statusu (turpmāk-Konvencija), uz kuras pamata veidoja nacionālās patvēruma sistēmas tiesisko bāzi, izdodot virkni nepieciešamo normatīvo aktu, kuri regulētu jautājumus saistībā ar patvēruma meklētājiem, bēgļiem, kā arī patvēruma procedūrā iesaistīto institūciju funkcijas un uzdevumus. Patvēruma procedūras tiesiskais regulējums Latvijas Republikā (turpmāk–Latvija) ir mainījies daudzkārt un katras izmaiņas saistītas ar nepieciešamību iekļauties kopējā Eiropas Savienības (turpmāk-ES) patvēruma sistēmā. Joprojām Latvijas tiesību akti tiek aktualizēti, pieņemot grozījumus, lai ieviestu dažādu ES normatīvo aktu prasības.

Pasaulē par galveno patvēruma procedūras attīstības jomā tiek uzskatīts neizraidīšanas princips, kas starptautiskajās tiesībās tika nostiprināts Nāciju Līgas 1933.gadā pieņemtajā Konvencijā par bēgļu starptautisko statusu (Gromovs 2009). Saskaņā ar šo principu personu nedrīkst pret viņa gribu izraidīt uz valsti, kura tās brīvība vai dzīvība tiktu apdraudēta.

Kā vienu no galvenajiem starptautiskajiem normatīvajiem aktiem jāmin Vispārējā cilvēktiesību deklarācija, ko ANO Ģenerālā Asambleja pieņēmusi 1948.gada 10.decembrī. Vispārējās cilvēktiesību deklarācijas 14.panta pirmā daļa nosaka, ka „katram cilvēkam ir tiesības meklēt patvērumu no vajāšanas citās valstīs un izmantot šo patvērumu”. Vispārējā cilvēktiesību deklarācijā noteiktas vairākas tiesības, kas skar patvēruma meklētāju aizsardzību no vardarbības, piemēram, 9.pantā definēts, ka „nevienu nedrīkst patvaļīgi arestēt, aizturēt vai pakļaut izraidīšanai”. Kaut arī šī deklarācija nenosaka tiesības iegūt patvērumu, bet vienīgi tiesības to meklēt, tā turpmāk

kalpo par pamatu starptautiskajām patvēruma tiesībām un kalpo par pamatu dažādas nozīmes cilvēktiesību dokumentiem, kuri paredz patvēruma meklētājiem labvēlīgākus nosacījumus. Kā piemēru raksta autore var minēt 1984.gada ANO Konvenciju pret spīdzināšanu un citiem nežēlīgiem, necilvēcīgiem vai cieņu pazemojošiem apiešanās un sodīšanas veidiem, kuras 3.panta pirmajā daļā pilnīgi skaidri noteikts, ka „neviens dalībvalsts nedrīkst izsūtīt, atgriezt vai izdot kādu personu citai valstij, ja ir nopietns pamats uzskatīt, ka tur šai personai var draudēt spīdzināšana”.

1950.gada Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 5.pantā minēts, ka „Ikvienam cilvēkam ir tiesības uz brīvību un personas neaizskaramību. Nevienam nedrīkst atņemt brīvību, izņemot sekojošos gadījumos un likumā noteiktā kārtībā”. Gadījumi, kad ir attaisnojama cilvēka aizturēšana, saistīti ar kompetentas tiesas spriedumu, likumā paredzētiem gadījumiem pirmstiesas izmeklēšanā un personu pārkāpumiem saistībā ar ieceļošanas un uzturēšanās nosacījumiem cita valstī. Būtisks dokuments ir 1999.gada ANO Komisariāta bēgļa jautājumos Vadlīnijas, par kritērijiem un standartiem, kuri piemērojami patvēruma meklētāju aizturēšanai, kur konkrētāk jau atrunātas nianse un principi, kas jāievēro, aizturot patvēruma meklētājus, turklāt tiek uzsvērts, ka aizturēt var tikai atsevišķos gadījumos. Patvēruma meklētāju aizturēšana un tās iemesli vairāk vai mazāk tiek minēti visos uz patvēruma jomu attiecināmajos normatīvajos aktos - Konvencija, ES regulas un direktīvas.

1950.gada 14.decembrī darbu uzsāka Apvienoto Nāciju Komisariāts Bēgļu jautājumos (turpmāk-UNHCR). Pieņemot attiecīgu rezolūciju, ANO Ģenerālā Asambleja aicināja valstis sadarboties ar Augstāko komisāru jautājumos, kas saistīti ar bēgļu uzņemšanu. UNHCR mērķis ir nodrošināt starptautisko aizsardzību bēgļiem un rast ilgtermiņa risinājumu bēgļu problēmām. Šī uzdevuma veikšanai UNHCR vada un koordinē starptautiskās sabiedrības rīcību. UNHCR Baltijas biroja svarīgākais mērķis ir ar patvēruma jautājumiem saistīto valsts iestāžu un nevalstisko organizāciju potenciāla un profesionalitātes pilnveidošana Baltijas reģionā, sekmējot efektīvāku patvēruma procedūru un nacionālā tiesiskā regulējuma atbilstību ES tiesību normām.

Pēc Latvijas pievienošanās Konvencijai un nacionālā bēgļu likuma pieņemšanas 1997.gadā ar UNHCR atbalstu ir sākta šo tiesību normu izpilde. UNHCR ir palīdzējis valdībai sagādāt līdzekļus patvēruma meklētāju izmitināšanas centra izveidei un iestāžu darbinieku apmācībai, kas atbildīgi par bēgļu lietām. UNHCR atbalsta nevalstiskās organizācijas. UNHCR izveidojusies veiksmīga sadarbība ar Latvijas Universitāti un Sorosa fondu, LU Juridiskās prakses un palīdzības centrā izveidojot patvēruma tiesību nodaļu, kurā izglītojas topošie juristi, sniedzot juridisku palīdzību patvēruma meklētājiem. UNHCR veido un publicē arī dažādus mācību un informatīvos materiālus latviešu valodā (Ose 2014).

Patvēruma meklētāju jautājums ES kļuva aktuāls jau pagājušajā gadsimtā. Lai vienotos par kopējiem principiem attiecībā uz patvēruma meklētājiem, Eiropadome 1999.gadā vienojās radīt

kopēju Eiropas patvēruma sistēmu. Šīs sistēmas pamatā ir Konvencija, kas papildināta ar 1967.gada 31.janvāra Ņujorkas Protokolu. Patvēruma politikas attīstības vadlīnijas, principi, sasniedzamie mērķi un īstenojamie uzdevumi ir noteikti arī Eiropas Imigrācijas un patvēruma paktā un Stokholmas programmā.

Nepieciešamības spiestas ES valstis XX gadsimta nogalē atzīst, ka jāsadarbojas patvēruma jomā un jāizveido kopēja patvēruma sistēma, nodrošinot patvēruma meklētāju aizsardzību vienādā mērā visās ES dalībvalstīs. 1999.gadā Tampērē, Somijā, Eiropadomes sanāksmē tika nolemts izstrādāt vienotu Eiropas patvēruma sistēmu, kurā būtu definējums par valstu atbildību par patvēruma pieteikuma izskatīšanu, kopējie standarti taisnīgai un racionālai patvēruma piešķiršanas procedūrai, kopēji minimālie nosacījumi patvēruma meklētāju uzņemšanai (Lulle 2007). Tātad mērķis bija panākt vienādu lēmumu jebkurā patvēruma procedūrā neatkarīgi no tā, kurā valstī pieteikums par patvērumu tika iesniegts. Mērķa sasniegšanai tika pieņemta virkne dažādu normatīvo aktu, direktīvu, kuras tika ieviestas arī Latvijā. Kopējās patvēruma sistēmas izveide tika iedalīta 2 posmos. Pirmajā jāsaskaņo tiesiskie regulējumi, kas šobrīd ES līmenī ir izdarīts, tomēr dalībvalstu nacionālajos tiesību aktos vēl ne vienmēr ir iestrādātas visas regulu un direktīvu prasības. Latvija šos uzdevumus ir izpildījusi un galvenās ES prasības jau ir iekļautas Latvijas nacionālajos normatīvajos aktos. Otra posma mērķis tika noteikts kā vienlīdzības noteikšana visā ES, augstāks kopējais aizsardzības līmenis un solidaritāte starp valstīm. Autore uzskata, ka šī mērķa sasniegšanai ir nepieciešams ilgāks laiks, jo tā kā aizsardzības nodrošināšana saistās ar valsts finansiālo ieguldījumu daudzās sfērās, vienādu līmeni grūti pieprasīt no valstīm ar dažādu ekonomisko situāciju. Autore uzskata, ka tieši ekonomiskā situācija nozīmīgi ietekmē ne tikai valsts rīcību, bet katra valsts iedzīvotāja attieksmi pret patvēruma meklētāju nodrošināšanu ar aizsardzību. Nevar pieprasīt no cilvēkiem, kuriem ir problēmas ar sev nepieciešamo elementāro sociālo vajadzību nodrošināšanu, pretimnākšanu valsts finansējuma novirzīšanai patvēruma meklētāju vajadzībām.

2004.gadā tika pieņemta otra daudzgadīgā programma brīvības, drošības un tiesiskuma kopīgas telpas radīšanai ES — Hāgas programma. Šajā programmā uz nākošajiem 5 gadiem tika noteikta kā prioritāte arī kopēja patvēruma vieta (Hāgas programma 2005).

Tomēr, neskatoties uz izstrādātajām programmām, tiesību aktiem un vēlmi panākt vienādu līmeni visās ES valstīs, 2011.gadā ES Iekšlietu komisāre Sesīlija Malmstrēma norādīja, ka joprojām „attieksme pret patvēruma meklētājiem un viņiem sniegtās garantijas ES ir ļoti atšķirīgas, turklāt iespējas iegūt aizsardzību ir ļoti dažādas un atkarīgas no dalībvalsts, kura izskata patvēruma pieteikumu” (Malmstrēma 2011).

ES vienmēr centusies sasniegt patvēruma procedūras pamatdomas, dot aizsardzību patiesi vajātiem cilvēkiem, īstenošanos bez ierobežojumiem. Visi tiesību akti, kas XX gadsimta beigās un

XXI gadsimta sākumā tika pieņemti, bija virzīti uz patvēruma procedūras uzlabošanu, padarot patvēruma pieteikuma iesniedzēju tiesību aizsardzību patvēruma procedūrā efektīvāku un kvalitatīvāku, vienlaikus piedāvājot aizsardzību, bet nošķirot tos patvēruma pieteikumus, kas ļaunprātīgi mēģina izmantot patvēruma sistēmu, sagraujot uzticamību patvēruma pamatidejai.

Sasniedzot minēto, tiktu novērsti trūkumi pašreizējā patvēruma *acquis* un īstenota tiesību aktu saskaņošana, pamatojoties uz augstiem standartiem. Tāpat nepieciešams saskaņot patvēruma praksi, īstenojot virkni papildu pasākumu, kas attiecas uz praktisku sadarbību dalībvalstu starpā (Eiropas Komisija 2007). Autore uzskata, ka joprojām tiesiskais regulējums pilnībā neizslēdz ļaunprātības iespējas, joprojām nespēj nodalīt tos cilvēkus, kuri tiešām tiek vajāti no krāpniekiem un tas ļoti apgrūtina iesaistīto iestāžu darbu, kurām, nepārkāpjot tiesību normas, jāpieņem tas taisnīgākais lēmums.

Autore uzskaitīja svarīgākos patvēruma procedūras attīstības posmus ES un minēja arī tiesiskā regulējuma stūrakmeņus. Viennozīmīgi, ka tas cieši saistīts ar Latvijas patvēruma procedūru un šobrīd Latvijas tiesiskais regulējums patvēruma jomā saskan ar ES nostādņēm. Bet kā mēs līdz tam nonācām un cik sekmīgs ir bijis šis ceļš?

Pēc neatkarības atgūšanas Latvijā nepastāvēja normatīvie akti, kas noteiktu patvēruma procedūru. Kad XX gadsimta 90.gadu sākumā Latvijā parādījās pirmie patvēruma meklētāji, mūsu valsts nebija gatava ne tos uzņemt, ne veikt darbības ar tiem, ne piešķirt patvērumu. Visi, kas nelikumīgi mēģināja ieceļot Latvijā vai bija jau ieceļojuši, tika uzskatīti par nelegālajiem imigrantiem, kuri ir jāaiztur un jāizraida. Tiesiskā regulējuma trūkuma dēļ pirmie patvēruma meklētāji, kuri tika konstatēti Latvijas teritorijā, ilgu laiku tika turēti apsardzībā, kā nelegālie imigranti. Liela cilvēku liela grupa ilgstoši (apmēram 20 mēnešus) tika turēti nebrīvē un smagos psiholoģiskos un sadzīves apstākļos. Latvija nespēja atrisināt šo problēmu, jo nebija tiesiskā pamata bēgļa statusa piešķiršanai, kā arī sociālo garantiju un citu tiesību nodrošināšanai. 1996.gada vasarā UNHCR sadarbībā ar VCB un Latvijas valdību izstrādāja iespējamo risinājumu - UNHCR kopīgi ar pārstāvjiem no IeM, ĀM un VCB apņēmas pēc UNHCR kritērijiem intervēt visas personas, kas tajā laikā atradās Olaines nelegālo imigrantu pagaidu uzturēšanās nometnē, lai noteiktu bēgļu statusu. Tika panākta vienošanās, ka par bēgļiem atzītos humānu apsvērumu dēļ uzņems Ziemeļvalstis. UNHCR patvēruma meklētāju statusa noteikšanai 1996. gada septembrī tika intervētas 136 personas, atbilstoši UNHCR mandātam 115 tika atzītas par bēgļiem. Pēc intervijām UNHCR iesniedza bēgļu lietas Ziemeļvalstu valdībām ar lūgumu uzņemt par bēgļiem atzītos cilvēkus. 1996.gada decembrī uz Ziemeļvalstīm tika pārvietotas 108 personas. Tas bija vienreizējs, izņēmuma risinājums (Baltijas sociālo zinātņu institūts 2005).

No Latvijas puses tika pieņemts nekavējošs lēmums izstrādāt un pieņemt normatīvos aktus patvēruma meklētāju un bēgļu jautājumos, kā arī veikt nepieciešamās darbības, lai varētu

pievienoties Konvencijai. 1997.gadā tika pieņemts Latvijas Republikas likums „Par bēgļiem un patvēruma meklētājiem Latvijas Republikā”. Vienlaicīgi tika ratificēta arī Konvencija, nosakot Latvijai saistošu 1.panta B pirmās daļas alternatīva par Konvencijas attiecināšanu tikai uz Eiropas izcelsmes vai mītnes zemes bēgļiem. Taču 1997.gada rudenī šis ģeogrāfiskais ierobežojums Latvijā tika atcelts.

Atbilstoši pirmajam pieņemtajam likumam par bēgļiem un patvēruma meklētājiem, turpmākā gada laikā tika pieņemta virkne Ministru kabineta noteikumu par bēgļu sociālajām garantijām, piemēram, Ministru kabineta 07.07.1998. noteikumi Nr. 245 „Noteikumi par bēgļa pabalstu”, kā arī Ministru kabineta noteikumi par bēgļu iespēju izvēlēties dzīvesvietu Latvijā, par bēgļu uzturēšanās atļaujām, bēgļa personu apliecinošo un ceļošanas dokumentu, patvēruma meklētāju personas dokumentu. Kā atbildīgās institūcijas patvēruma procedūrā Latvijā tika noteiktas Iekšlietu ministrijas struktūras-PMLP un Valsts policija.

Visus lēmumus par iesnieguma izskatīšanu un statusu piešķiršanu vai nepiešķiršanu kā toreiz tā arī tagad pieņem PMLP. Sākotnēji, pēc Zviedrijas parauga, PMLP ietvaros tika izveidota pirmā instance lēmumu pieņemšanā, bet otrā jau apelācijas instance bija Bēgļu lietu apelācijas padome - Ministru kabineta 20.01.1998. noteikumi Nr. 26 „Bēgļu lietu apelācijas padomes nolikums”. Šobrīd apelācijas institūcijas funkcijas īsteno Administratīvās rajona tiesas.

Patvēruma meklētāju izmitināšanai izveidoja patvēruma meklētāju izmitināšanas centru „Mucenieki” – Ministru kabineta 27.10.1998. noteikumi Nr. 423 „Patvēruma meklētāju izmitināšanas centra „Mucenieki” nolikums”.

ES tiesību normu iekļaušana Latvijas likumos radīja nepieciešamību pēc jauna likuma patvēruma jomā. 2002.gadā tika pieņemts Patvēruma likums, kurā jau bija noteiktas tiesības iegūt ne tikai bēgļa statusu Latvijā, bet arī alternatīvo un pagaidu aizsardzības statusu. Krasas izmaiņas notika arī kompetento iestāžu sastāvā, patvēruma procedūrā tika iesaistīta Valsts robežsardze (turpmāk-VRS). Kopš 2002.gada Patvēruma likuma pieņemšanas, tieši VRS amatpersonas ir tās, kuras pieņem pieteikumu, lai saņemtu patvērumu Latvijā, kā arī VRS amatpersonas identificē, veic pārrunas ar pieteikumu iesniegušo personu, aiztur nepieciešamības gadījumā un izmitina tās (Patvēruma likums 2002).

Gadiem ejot, Patvēruma likums tika grozīts, taču pienāca brīdis, kad nepieciešamie grozījumi būtu tik plaši un būtiski, ka 2009.gadā tika pieņemts jauns Patvēruma likums, attiecīgi atceļot novecojušos Ministra Kabineta noteikumus un pārsvarā 2010.gadā pieņemot jaunus, atbilstoši jaunajam Patvēruma likumam.

Patvēruma likumā atrunāti patvēruma procedūras termiņi, bet vēl ir termiņi, kas noteikti attiecībā uz konkrētām amatpersonu darbībām. Tas ir nepieciešams, lai dažādu valsts institūciju, kuras iesaistītas patvēruma procedūrā, darbības būtu saskaņotas un to darbības un rīcības kopumā

nepārsniegtu Patvēruma likumā noteiktos patvēruma procedūras termiņus, kas arī skar patvēruma meklētāju tiesību nodrošināšanu. Patvēruma meklētājiem kā vajātām personām ir jāzina, ka viņi netiks bezgalīgi ilgi turēti nenoteiktā statusā, nezinot, vai patvēruma tiks piešķirts vai nē.

Visi lēmumi attiecībā uz personas izraidīšanu vai izbraukšanas rīkojumu izpildi tiek apturēti līdz galīgajam lēmumam par statusa piešķiršanu vai nepiešķiršanu, kas ir ļoti svarīgi, lai tiktu ievērots neizraidīšanas princips un patvēruma meklētāji netiktu pakļauti briesmām.

Pēdējos gados VRS sadarbībā ar PMLP tika izstrādājusi virkni iekšējo normatīvo aktu, kur atrunāti dažādi jautājumi par VRS amatpersonu rīcību patvēruma pieprasīšanas gadījumā, patvēruma procedūras efektivitātes palielināšanai. Tas skāra gan pieļaujamās informācijas aprites kārtību, gan procesuālās dokumentācijas aizpildīšanu (tai skaitā pārrunu veikšanu), gan patvēruma meklētāja aizturēšanas gadījumus, gan patvēruma procedūras saīsinātās kārtības piemērošanas iemeslus un to skaidrojumus. Pārsvārā patvēruma procedūras garums ilgst krietni ilgāku laiku nekā to iedomājas Latvijas iedzīvotāji, kas izlasa Patvēruma likumu. Problēma tajā, ka netiek ņemts vērā pārsūdzēšanas termiņš un ar to saistītie termiņi (pieteikuma iesniegšana Administratīvajā rajona tiesā, pieteikuma tulkošana u.c.).

2013.gadā tika sagatavoti grozījumi Patvēruma likumā, lai ieviestu direktīvu 2011/95/ES un 2011/51/ES prasības, kā arī procedūras, lai mazinātu patvēruma procedūras ļaunprātīgas izmantošanas risku.

Pēdējos Patvēruma likuma grozījumos tika precizēti aizturēšanas iemesli, sīkāk un konkrētāk nosakot tos gadījumus, kad ir tiesības aizturēt patvēruma meklētāju. Pirms tam VRS tika pārmests, ka tās amatpersonas pārāk plaši interpretē Patvēruma likuma 9.pantā noteiktos aizturēšanas gadījumus. Grozījumi Patvēruma likumā ļauj VRS amatpersonām konkretizēt aizturēšanu un nevienam nepalikis šaubu par nepieciešamību aizturēt patvēruma meklētāju gadījumos, kad nepieciešams noskaidrot faktus, uz kuriem tiek balstīts iesniegums un kurus nevar noskaidrot neveicot aizturēšanu, īpaši, ja pastāv bēgšanas iespējamība vai ir pamatots iemesls uzskatīt, ka patvēruma meklētājs iesniedza iesniegumu tikai, lai kavētu vai izjauktu lēmuma par piespiedu izraidīšanu izpildi. Tai pašā laikā, tika iekļauta arī iespējamā alternatīva patvēruma meklētāja aizturēšanai – regulāra reģistrēšanās, kuras lietderība vismaz šobrīdējā situācijā ir apšaubāma.

Apkopojot visu iepriekš minēto var secināt, ka Latvija ir izdarījusi lielu darbu tiesiskā regulējuma sakārtošanā, ņemot vērā, cik nesen –nav pagājuši pat divdesmit gadi kopš pirmā likuma patvēruma jomā pieņemšanas - Latvijā ir sākusi veidoties patvēruma sistēma. Tai pašā laikā Latvijai bija priekšrocības, uzreiz ieviešot gan starptautiskās, gan ES prasības, ņemot pieredzi no vecajām ES valstīm. No jauna uzcelt tomēr ir vieglāk, nekā pārbūvēt. Tomēr, redzot, cik daudz normatīvie akti nomainījušies salīdzinoši īsajā laika periodā, jāsecina, ka Latvijas valdība nebija gatava uzreiz pārdomāti risināt šos jautājumus, sākotnēji viss tika sasteigts. Autore uzskata, ka joprojām nav

panākts optimālākais risinājums un šobrīdējais Patvēruma likums būtu jāpārstrādā. Autore arī uzskata, ka nevajadzētu ES direktīvas uztvert burtiski, bet izsvērt un piemērot tieši Latvijas apstākļiem, jo tādā veidā patvēruma procedūras efektivitāti varētu panākt ātrāk un vienkāršāk. Joprojām Latvija nav spējusi savā tiesiskajā regulējumā ieviest tādas normas, kas ierobežotu patvēruma procedūras ļaunprātīgu izmantošanu.

Bibliogrāfija

- Baltijas sociālo zinātņu institūts 2005. *Latvijas iedzīvotāju, valsts amatpersonu un NVO attieksme pret patvēruma meklētājiem*. Pieejams: www.pmlp.gov.lv/lv/assets/documents/projekti/pet_03022006.doc
- Eiropas Komisija 2007. *Zaļā grāmata par topošokopējo Eiropas patvērumasistēmu*. Pieejams: http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/site/lv/com/2007/com2007_03011v01.pdf
- Gromovs J. 2009. *Patvēruma likuma komentāri*. Rīga: Pilsonības un migrācijas lietu pārvalde.
- Lulle A. 2007. *Informatīvais materiāls plašsaziņas līdzekļiem par patvēruma jautājumiem. Starptautiskā Migrācijas organizācija, EQUAL projekta „Soli pa solim” ietvaros*. Pieejams: www.pmlp.gov.lv/lv/documents/pakalpojumi/.../info_IOM.pdf
- Malmstrēma S. 2011. *Kopējā Eiropas patvēruma sistēma: labāka aizsardzība un solidaritāte cilvēkiem, kuriem nepieciešama starptautiskā aizsardzība*. Pieejams: http://ec.europa.eu/latvija/news/press_releases/2011_06_01_1_lv.htm
- Hāgas programma: desmit prioritātes turpmākajiem pieciem gadiem *Partnerība Eiropas atjaunošanai brīvības, drošības*. Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:52005PC0184:LV:HTML>
- Ose D. 2014. *ANO Komisariāts bēgļu jautājumos*. Pieejams: http://ano.deac.lv/html_1/unhcr_01.htm
- Vispārējā cilvēktiesību deklarācija. 1948. gada 10. decembris. Pieejams: <http://www.humanrights.lv/doc/vispaar/vispcd.htm>
- 1951.gada 28.jūlija Konvencija par bēgļa statusu. - Latvijas Vēstnesis - 1997. - Nr.171/174.
- Eiropas Parlamenta un Padomes 2011. gada 13. decembra direktīva 2011/95/ES par standartiem, lai trešo valstu valstspiederīgos vai bezvalstniekus kvalificētu kā starptautiskās aizsardzības saņēmējus, par bēgļu vai personu, kas tiesīgas saņemt alternatīvo aizsardzību, vienotu statusu, un par piešķirtās aizsardzības saturu. – Oficiālais Vēstnesis, L 337/9, 20.12.2011.
- Eiropas Parlamenta un Padomes 2011. gada 11. maija direktīva 2011/51/ES, ar ko groza Padomes Direktīvu 2003/109/EK, iekļaujot tās darbības jomā starptautiskās aizsardzības saņēmējus. – Oficiālais Vēstnesis, L 132/1, 19.05.2011.
- Patvēruma likums. Latvijas Republikas likums. 2009.g. 15. jūn. *Latvijas Vēstnesis*. 2009.g. 30. jūn. Nr.100.
- Ministru kabineta 07.07.1998. noteikumi Nr. 245 „Noteikumi par bēgļa pabalstu” / LV, 205/207 (1266/1268), 10.07.1998.
- Ministru kabineta 27.10.1998. noteikumi Nr. 423 „Patvēruma meklētāju izmitināšanas centra „Mucenieki” nolikums” LV, 322/325 (1383/1386), 30.10.1998.
- Ministru kabineta 20.01.1998. noteikumi Nr. 19 „Kārtība, kādā bēgļi var izvēlēties dzīvesvietu Latvijā” LV, 16/17 (1077/1078), 22.01.1998.
- Ministru kabineta 20.01.1998. noteikumi Nr. 20 „Noteikumi par patvēruma meklētāja personas dokumentu un tā izsniegšanas kārtība” LV, 16/17 (1077/1078), 22.01.1998.
- Ministru kabineta 20.01.1998. noteikumi Nr. 21 „Noteikumi par bēgļa personu apliecinošu un ceļošanas dokumentu un tā izsniegšanas kārtība” LV, 16/17 (1077/1078), 22.01.1998.
- Ministru kabineta 20.01.1998. noteikumi Nr. 22 „Bēgļu pastāvīgās uzturēšanās atļauju reģistrācijas kārtība” LV, 16/17 (1077/1078), 22.01.1998.
- Ministru kabineta 20.01.1998. noteikumi Nr. 26 „Bēgļu lietu apelācijas padomes nolikums” / LV, 21/22 (1082/1083), 27.01.1998.

VALSTS POLICIJAS UN PAŠVALDĪBU POLICIJAS DARBĪBAS ASPEKTI

Inese Boluža

Daugavpils Universitāte, Parādes iela 1, Daugavpils, Latvija, LV – 5401
inese.boluza@gmail.com

Abstract

There are many differences between State Police and Municipal Police competences. Municipal police are law enforcement agencies that are under the control of local government. This includes the municipal government, where it is the smallest administrative subdivision. They receive funding from the city budget, and may have fewer legal powers than the „state paid” police. These police forces usually report to the Mayor or a local police board. In terms of their policing role, they are generally preventive police. The priority tasks of the Municipal Police are improving law and order and sense of community safety. The tasks performed in this regard by the Municipal Police should respond to: acts of hooliganism, cases of disturbing public, peace and order, crime, cases of destruction of property. Another priority task is „zero tolerance for alcohol”. People under the influence of alcohol, regardless of their behavior, often cause disgust and raise fear. The municipal police officers intervene in cases of drinking alcohol in places where it is prohibited. If one's conduct due to the influence of alcohol gives rise to scandal, threatens his own life, health or creates such a threat to others, municipal police officers should bring that person to his place of residence or to the detoxication ward. It is necessary to identify concrete competences of State police and Municipal Police.

Key words: State Police, Municipal Police, competence, activity, rights.

Iekšlietu ministrija un tās padotībā esošās institūcijas saskaņā ar Nacionālās drošības likuma 13.pantu sargā sabiedrisko kārtību un drošību, aizsargā personu tiesības un likumīgās intereses un koordinē valsts un pašvaldību institūciju un sabiedrisko organizāciju darbību sabiedriskās kārtības uzturēšanas jautājumos. Savukārt pašvaldības saskaņā ar minētā likuma 17.pantu nodrošina sabiedrisko kārtību attiecīgo pašvaldību administratīvajās teritorijās.

Saskaņā ar likuma „Par pašvaldībām” 15.panta pirmās daļas 12.punktu „piedalīties sabiedriskās kārtības nodrošināšanā, apkarot žūpību un netiklību” ir viena no pašvaldības autonomajām funkcijām. Pašvaldības šo autonomo funkciju īsteno dažādos veidos un atšķirīgā kvalitātē, piemēram, izveidojot pašvaldības administratīvo komisiju, izveidojot pašvaldības policiju, izveidojot pašvaldībā sabiedriskās kārtības sargu amatus, pilnvarojot pašvaldības amatpersonas kontrolēt saistošo noteikumu izpildi un piemērot sodus par to pārkāpšanu, sniedzot atbalstu tiesību aizsardzības iestādēm.

Likuma „Par policiju” 19.panta pirmajā daļā pašvaldībām ir piešķirtas tiesības veidot savā administratīvajā teritorijā pašvaldības policiju.

Viens no būtiskākajiem pašvaldības policijas izveides priekšnoteikumiem ir attiecīgās pašvaldības finansiālās iespējas (pieejamo pašvaldības budžeta līdzekļu apmērs).

Virkne pašvaldību (piemēram, Gulbenes novadā.) nav izveidojušas pašvaldības policiju, bet ir izveidojušas sabiedriskās kārtības sargu amatus. Šādam risinājumam kopumā ir pozitīvs rezultāts, bet ir arī negatīvi vērtējami aspekti. Piemēram, Babītes novada sabiedriskās kārtības sarga amata pienākumos ietilpst arī pašvaldības saistošo noteikumu kontrole, bet tā kā pašvaldībā nav izveidota pašvaldības policija, atbilstoši likumam „Par policiju” arī Valsts policijai šīs pašvaldības

administratīvajā teritorijā jāturpina nodrošināt pašvaldības saistošo noteikumu kontroli. Uz pašvaldību sabiedriskās kārtības sargiem nav attiecināmas likumā „Par policiju” noteiktās prasības pašvaldības policijas darbiniekiem un pienākums sniegt atbalstu Valsts policijai, kā arī likumā „Par policiju” pašvaldības policijas darbiniekiem piešķirtās tiesības un Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodeksā paredzētā pašvaldības policijas institūciju kompetence administratīvo pārkāpumu lietu izskatīšanā.

Savukārt Valsts policija īsteno savu darbību, vadoties no sabiedrības interesēm dzīvot drošā vidē. Iestādei piešķirtā budžeta ietvaros tiek nodrošināta policijas spēku kapacitāte visā valstī, izpildot normatīvajos aktos Valsts policijai noteiktos uzdevumus un īstenojot pasākumus noziedzības apkarošanai un sabiedriskās kārtības un drošības aizsardzībai, kā arī personu tiesību un likumīgo interešu aizsardzībai.

Jāatzīst, ka likums „Par policiju” nav viennozīmīgi interpretējams un nesniedz skaidru un vienkāršu priekšstatu par policejisko institūciju izveidošanas principiem un kritērijiem, to kompetenču sadalījumu, atbildību, funkciju uzraudzību un nepieciešamām kontrolēm.

Jautājumā par pašvaldības policijas institūciju un Valsts policijas kompetences sadalījumu un nepieciešamajām izmaiņām kompetences sadalījumā pastāv atšķirīgi un zināmā mērā pat diametrāli pretēji viedokļi. Piemēram, Jelgavas pašvaldības policija uzskata, ka šī brīža kompetenču sadalījums starp pašvaldības policiju un Valsts policiju ir optimāls un būtiskas izmaiņas šajā sadalījumā nav vajadzības ieviest. Ventspils pašvaldības policija uzsver, ka normatīvajos aktos būtu jāparedz ievērojami lielāka pašvaldības loma sabiedriskās kārtības uzturēšanā, kontrolē, normatīvo aktu noteikšanā, valsts dienestu pārraudzībā un likumpārkāpumu profilaksei, vienlaikus paredzot papildus finansēšanas avotu pašvaldībām. Rēzeknes Pašvaldības policijas pārvalde (pašlaik jau ir likvidēta) norādīja, ka esošā pašvaldības policijas kompetence vairākos gadījumos dublē Valsts policijas kompetenci. Valsts policijas un pašvaldības policijas kompetences ir strikti jānodala, vienlaicīgi piešķirot pašvaldības policijai plašāku kompetenci administratīvo pārkāpumu jomā. Daugavpils pašvaldības policija pauž uzskatu, ka Valsts policijas un pašvaldības policijas kompetenci ir nepieciešams nodalīt. Valsts policijai varētu būt noziegumu izmeklēšanas kompetence un pašvaldības policijai – sabiedriskās kārtības nodrošināšanas kompetence. Liepājas pašvaldības policija norādīja, ka lielāko daļu Valsts policijas Kārtības policijas funkciju varētu deleģēt pašvaldības policijai. Rīgas pašvaldības policija norādīja, ka likumā „Par policiju” minētais pašvaldības policijas funkciju apjoms ir stipri šaurāks pret to, ko likumdevējs ir noteicis citās, jaunākās normās, līdz ar ko būtu nepieciešams aktualizēt nozares likumu. Jūrmalas pilsētas policijas pārvalde norādīja, ka funkciju deleģēšana vai nošķiršana būtu iespējama tikai pastāvot nosacījumam, ka pašvaldības policijas veidošana ir obligāta prasība visām pašvaldībām.

Pašvaldības policijas institūciju un Valsts policijas sadarbība kopumā tiek vērtēta pozitīvi, taču ir konstatēti arī gadījumi, kas liecina par iespējamām sadarbības problēmjasautājumiem. Piemēram, atsevišķu pašvaldību policijas gadu gaitā ir uzņēmušās arvien vairāk funkciju, kuru izpildi Valsts policija resursu trūkuma dēļ nespēj nodrošināt vai ir pārtraukusi pildīt. Daļa Valsts policijā saņemto izsaukumu tiek pāradresēti pašvaldības policijai. Pašvaldības policija nodrošina sabiedrisko kārtību sporta, kultūras un citos pasākumos, bet Valsts policija šajos pasākumos piedalās tikai ceļu satiksmes ierobežošanā.

Jautājumā par obligāto prasību noteikšanu pašvaldības policijas darbinieku kandidātu atlasei un profesionālajai kvalifikācijai ir atšķirīgi viedokļi. Atsevišķa pašvaldības (piemēram, Daugavpils) uzskata, ka, izvērtējot pašreizējos cilvēki resursus, izmaiņas attiecībā uz personāla dienesta gaitu nav nepieciešamas. Citas pašvaldības pauž viedokli, ka likumā ir jābūt noteiktām minimālajām prasībām pašvaldības darbiniekam, ņemot vērā uzdevumu veidu un apjomu. Ir nosakāmas prasības fiziskajai sagatavotībai, veselības stāvoklim un psiholoģiskajām īpašībām, jo tie ir pamatnosacījumi policijas specifisko pakalpojumu kvalitātes nodrošināšanai u.c.

Raksta autore konstatēja, ka Pašvaldības policijas institūciju kompetenci ierobežo un funkciju dublēšanos ar Valsts policiju novērš likuma „Par policiju 19.panta ceturtā daļa, kurā noteikts, ja tiek saņemtas ziņas par to, ka tiek gatavots vai ir izdarīts likumpārkāpums, kura izskatīšana ir Valsts policijas kompetencē, pašvaldības policija veic nepieciešamos pasākumus tā novēršanai, pārkāpēja aizturēšanai, notikuma vietas apsargāšanai un nekavējoties par to paziņo attiecīgajai Valsts policijas struktūrvienībai (amatpersonai), kā arī nodod tai likumpārkāpēju un attiecīgos dokumentus par viņu.

Pašvaldības policijas kompetence ir noteikta ne tikai nozares likumā, bet arī citos normatīvajos aktos. Piemēram, saskaņā ar likuma „Par tabakas izstrādājumu realizācijas, reklāmas un lietošanas ierobežošanu” 14.² pantu pašvaldības policija veic noteikto smēķēšanas aizliegumu un ierobežojumu kontroli, saskaņā ar Ministru kabineta 2008.gada 22.janvāra noteikumu Nr.32 „Prostitūcijas ierobežošanas noteikumi” 14.punktu pašvaldības policija kontrolē šo noteikumu izpildi atbilstoši kompetencei, saskaņā ar Ministru kabineta 2010.gada 12.maija noteikumu Nr.440 "Noteikumi par tirdzniecības veidiem, kas saskaņojami ar pašvaldību, un tirdzniecības organizēšanas kārtību" 45.punktu pašvaldības policija īsteno tirdzniecības noteikumu uzraudzību un kontroli atbilstoši kompetencei u.c.

Saskaņā ar likuma „Par policiju” 19.panta trešo daļu, ja pašvaldība neveido savu policiju, likumā noteiktos pašvaldības policijas pienākumus attiecīgās pašvaldības administratīvajā teritorijā pilda Valsts policija. Valsts policijai slodzi veido kontroles nodrošināšana pār to, kā tiek izpildīti pašvaldību apstiprinātie noteikumi, par kuru pārkāpšanu paredzēta administratīvā atbildība, kā arī naudas sodu uzlikšana par šo noteikumu pārkāpšanu un to piedzīšana. Valsts policijai šo pienākumu

izpildei papildus finanšu līdzekļi valsts budžetā nav paredzēti. Pašlaik šāda problēma - pašvaldības policijas trūkuma dēļ – ir izveidojusies Jēkabpilī.

Jāatzīst, ka pašvaldības policijas institūcijas ir viens no nozīmīgākajiem Valsts policijas sadarbības partneriem policejisko funkciju nodrošināšanā. Šobrīd sadarbība starp Valsts policiju un pašvaldības policijas institūcijām norit balstoties uz abpusēju vienojošo mērķi, kas vērsts uz sabiedriskās kārtības nodrošināšanu un atbalstu iedzīvotājiem. Apzinoties, ka pašvaldības policijas institūciju spēkiem arī turpmāk būs būtiska loma Valsts policijas atbalstīšanā, nepieciešams veicināt uz vienotiem mērķiem orientētu sadarbību, kas ilgtermiņā būtu panākama ar ciešāku kopējo spēku plānošanu, kopēju un savstarpēji saskaņotu prioritāšu izstrādi, tai skaitā kopīgu apmācības programmu īstenošanu, lai veidotu vienotu izpratni par drošas vides veidošanā nepieciešamajām aktivitātēm un dienestu iespējamajiem ieguldījumiem.

Secinājumi:

1. Normatīvajos aktos nav noteikta kārtība, kādā pašvaldības policijai tiek sniegta metodiskā palīdzība, kā arī nav izskaidrots, kādos gadījumos tā ir jāsniedz.

2. Nepieciešams papildināt likuma „Par policiju” 21.panta otrajā daļā noteiktās prasības par pašvaldības policijas priekšnieka (vietnieka) pieņemšanai darbā nosakot, ka pašvaldības priekšnieka (vietnieka) amatu nevar ieņemt persona, ja Valsts policijas vai Valsts drošības iestāžu rīcībā ir ziņas par šīs personas iespējamo darbību pret valsts, sabiedrības vai citu personu likumīgajām interesēm.

3. Valsts policijai nepieciešams slēgt sadarbības līgumus ar visām pašvaldību policijām, konkrēti atrunājot kompetences ietvarus.

Bibliogrāfija

Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodekss./ Latvijas Republikas likums. Pieņemts Augstākajā Padomē 07.12.1984.; stājies spēkā 01.07.1985., ar grozījumiem, kas pieņemti līdz 20.02.2014.// Ziņotājs, 20.12.1984., Nr.51. - <http://likumi.lv/doc.php?id=89648> – [12.05.2014.].

Nacionālās drošības likums./ Latvijas Republikas likums. Pieņemts Latvijas Republikas Saeimā 14.12.2000., stājies spēkā 12.01.2001., ar grozījumiem, kas pieņemti līdz 15.05.2014.//Latvijas Vēstnesis, 08.02.2001., Nr.473. - <http://likumi.lv/doc.php?id=14011> – [23.05.2014.].

Par pašvaldībām./Latvijas Republikas likums. Pieņemts Latvijas Republikas Saeimā 19.05.2004., ar grozījumiem, kas pieņemti līdz 31.01.2013.//Latvijas Vēstnesis, 24.05.1994., Nr.61. - <http://likumi.lv/doc.php?id=57255> – [24.05.2014.].

Par policiju./Latvijas Republikas likums. Pieņemts Augstākajā Padomē 04.06.1991.; stājies spēkā 04.06.1991.; ar grozījumiem, kas pieņemti līdz 06.03.2014.// Ziņotājs, 24.09.1992, Nr.37. 1992.) - <http://www.likumi.lv/doc.php?id=67957> – [11.05.2014.].

Valsts pārvaldes iekārtas likums./ Latvijas Republikas likums. Pieņemts Latvijas Republikas Saeimā 06.06.2002.; stājies spēkā 01.01.2003.; ar grozījumiem, kas pieņemti līdz 13.05.2010.// Latvijas Vēstnesis, 21.06.2002., Nr.94. - <http://likumi.lv/doc.php?id=63545> – [22.05.2014.].

VALSTS POLICIJAS UN PAŠVALDĪBU SADARBĪBAS ASPEKTI SABIEDRĪBAS DROŠĪBAS STIPRINĀŠANAI

Inese Boluža

Daugavpils Universitāte, Parādes iela 1, Daugavpils, Latvija, LV – 5401

inese.boluza@gmail.com

Abstract

For local authorities, providing local services involves three levels of policy decisions. First, the local governing body must determine whether or not it will provide a given service. Second, if the service is to be provided, a decision must be made setting the level at which the service will be provided. Third, policy makers must select the appropriate means through which the service will be provided or delivered to residents. All three levels of decisions have an impact on the budget. Local governments can approach how services are provided to residents in different ways. Many local governments decide to simply provide a needed service themselves, usually by a government employee or department. Other local governments decide to provide a service, but try to limit or reduce demand for the service through educational programs and use of their regulatory and taxing powers. When it is appropriate for a particular service, some governments provide the service and charge a fee, which recovers some or all of the cost, and may also help reduce demand for, or excessive use of, the service. More and more, local governments are cooperating with neighboring local governments to provide services. Some do so with one or more other governments in a jointly owned and operated facility. Others contract with a nearby local government to provide services for their residents. To deliver some services to residents in areas smaller than the entire jurisdiction of the local government, local officials have encouraged and approved the formation of special taxing districts, such as utility, sanitary, and lake management districts. A few local governments have explored consolidation with another local government C to form a single local government providing services. Not all approaches involve cooperating with other governments. Public/private partnerships and privatization have become increasingly popular in recent years. Local governments may involve the private sector in providing services in a variety of ways.

Key words: cooperation, State Police, local authority, government, society.

Ievads

Latvijas Republikas pašvaldību līmenim ir liela nozīme valsts iekšējās drošības un aizsardzības institucionālajā struktūrā. Valsts policijas un pašvaldību sadarbības galvenais aspekts ir uzlabot sabiedriskās kārtības un drošības nodrošināšanu iedzīvotājiem, izmantojot metodes, kas stiprina demokrātiskas, uz pakalpojumu sniegšanu un uz sabiedrību orientētas policijas attīstību ikvienā pašvaldībā.

Uz sabiedrību vērstas policijas darbību raksturo tās ciešā sadarbība ar vietējās kopienas iedzīvotājiem un citām valsts un pašvaldības institūcijām, lai kopīgiem spēkiem risinātu aktuālās iedzīvotāju problēmas sabiedriskās kārtības un drošības jomā un vairotu katra indivīda drošības sajūtu. Iedzīvotājiem daudz vairāk rūp savas apkaimes teritorijas drošība un kārtība nekā noziedzīgo nodarījumu atklāšanas rādītāji, jo kvalitatīvāk tiek veikts preventīvais, jo mazāk resursu jāvelta noziedzības radīto seku likvidēšanai.

Savukārt policijas un sabiedrības sadarbības mērķis ir vairo drošību un uzlabot dzīves kvalitāti vietējās teritorijas iedzīvotājiem. Šāda sadarbības pieeja no policista prasa attīstītas saskarsmes prasmes, kompleksas problēmu risināšanas prasmes un radošu darba pieeju, protams, nepārkāpjot pilnvarojuma robežas. Uz sabiedrību orientēta policija maina ne tikai policijas darbības līdzekļus, bet arī mērķus – par primāro izvirzot likumpārkāpumu prevenciju, iedzīvotāju baiļu no noziedzības mazināšanu nevis likumpārkāpēju sodīšanu.

Policija demokrātiskā valstī ir atbildīga sabiedrības priekšā par saviem darbības rezultātiem, tai rūp sabiedrības apmierinātība ar policijas darbu un savas darbības prioritātes tā plāno, ņemot vērā sabiedrības vajadzības. Tieši tāpēc tas ir aktuāli, līdz ar to raksta mērķis ir izpētīt Valsts policijas un pašvaldību sadarbības aspektus sabiedrības drošības stiprināšanai.

Savukārt darba uzdevumi ir:

- 1) atspoguļot sabiedrības informēšanas aspektu;
- 2) analizēt sabiedrības drošības nostiprināšanu;
- 3) identificēt būtiskākās problēmas šajās jomās.

Rakstā ir izmantotas aprakstošā, analītiskā un salīdzinošā metodes.

1. Sabiedrības informēšana

Liela loma Valsts policijas un pašvaldību sadarbībā sabiedrības drošības stiprināšanai ir sabiedrības informēšanai. Sabiedrības informēšanas modelis radās Amerikas Savienotajās Valstīs 20.gadsimta sākumā. Šajā gadījumā tiek izplatīta informācija, bet klausītājs netiek pārliecināts. Tomēr mainīta ir attieksme pret taisnīgumu, kas šajā modelī tiek izvirzīts kā mērķis. Šā modeļa īstenošanas piemērs ir žurnālists, kurš godīgi atspoguļo to, kas notiek uzņēmumā. Tomēr komunikācijas plūsmai arī šajā gadījumā ir vienpusējs virziens. Izpētes speciālisti šā modeļa ietvaros darbojas ar mērķi noteikt, vai paziņojumi sasnieguši mērķi un vai auditorija tos ir sapratusi (Birkinshaw 1996: 23).

Divpusējais asimetriskais modelis radās 20.gs 20-jos gados. Šajā modelī kā jaunums tiek iekļauta atgriezeniskā saite. Tomēr tas, ka šī atgriezeniskā saite pastāv, nenozīmē, ka abas komunikācijas puses ir līdzvērtīgas: vienai no tām joprojām ir lielāka ietekme uz komunikāciju, tieši tādēļ šis modelis tiek saukts par asimetrisko. Izpēte saistās ar auditorijas viedokļa izmaiņas izpēti pēc komunikācijas (Graham 1990:32).

Divpusējais simetriskais modelis radās 20.gs 60. – 70. gados. Tas iezīmē pāreju no monologa uz dialogu. Simetrija tiek sasniegta ar līdzsvarotām attiecībām starp informācijas sūtītāju un saņēmēju. Pētījumi šā modeļa ietvaros saistās ar to, kā šo uzņēmumu uztver auditorija un cik lielā mērā dialogs sekmē izpratni (Janet 1998:57).

Protams, ka sabiedrības informēšanas aprīte nekad nebūs efektīva visiem tās slāņiem, jo sabiedrība nemēdz būt viendabīga, to veido dažāda lieluma (pēc iesaistīto indivīdu skaita un to savstarpējo attiecību apjoma) sociālās vienības. Jebkurā sabiedrībā un tās vienībās vienlaikus noris sociālās integrācijas un diferenciacijas process. Profesore Sanita Osipova norāda, ka integrācijas jeb sociālās vienotības process noris, sabiedrībā iekļaujot jaunus locekļus,- gan pašas sabiedrības jauno paaudzi, gan pie citām sabiedrībām piederošos indivīdus. Integrācijas laikā jaunais sabiedrības loceklis identificē sevi ar attiecīgās sabiedrības locekļiem, pieņem šajā sabiedrībā valdošās sociālās

vērtības un specifiskās uzvedības normas (Osipova 2006: 103). No teiktā izriet, ka katrs indivīds šajā socializācijas procesā gan kā objekts, gan kā subjekts var ietekmēt apkārtējos.

Kāda ir pilsoniskā sabiedrība Latvijā? Iedzīvotāji visai kritiski vērtē valsts pārvaldes institūciju darbību, taču paši nav gatavi iesaistīties tās uzlabošanā un neapzinās savu atbildību kopējā tiesiskuma veicināšanā. Tieši pretēji, daudz vairāk tiek sagaidīta palīdzība no valsts. To ietekmē vairāki faktori, kā cilvēku sociālie un ekonomiskie apstākļi, pašu iedzīvotāju iniciatīvas trūkums un “iemācītais bezpalīdzības sindroms”. Šo šķēršļu pārvarēšanā būtiska loma ir ne tikai valstij, bet arī katram indivīdam, kas, apvienojoties interešu grupās un daudz aktīvāk iesaistoties sabiedriskajā dzīvē, var palīdzēt cits citam.

Liela loma sabiedrības drošības stiprināšanā ir pašvaldībai. Pašvaldību pilnvarām un pienākumiem ir jābūt skaidri noteiktiem katras valsts konstitūcijā. Taču pašvaldībām ir tiesības īstenot arī savas iniciatīvas tajos jautājumos, kurus nav uzdots veikt kādai citai valsts varas institūcijai. Pašvaldības īsteno funkcijas, ko tai ir deleģējusi valsts, vienlaikus ļaujot iespējami plašu rīcības brīvību realizēt šīs funkcijas, kas ir piemērotas vietējiem apstākļiem (Eiropas vietējo pašvaldību harta: 4.panta piektā daļa). Latvijas pašvaldību uzdevumi ir noteikti likumā “Par pašvaldībām”, un tie iedalāmi divās galvenajās funkciju grupās: autonomajās un deleģētajās funkcijās. Pie pirmās grupas pieder patstāvīgās jeb autonomās funkcijas, kuru izpildi organizē un par to atbild pašvaldības, finansējot to no attiecīgās pašvaldības budžeta. Autonomās funkcijas ir, piemēram, iedzīvotāju apdzīvojamās teritorijas labiekārtošana. Pie autonomajām funkcijām pieder arī brīvprātīgās pašvaldības funkcijas, ko paši vietējās pašvaldības iedzīvotāji izlemj veikt iedzīvotāju interesēs, taču ar noteikumu, ka attiecīgā funkcija nav citas varas kompetencē. Par šādu funkciju šobrīd uzskatāma pašvaldības policijas darbība pašvaldībās. Otra lielākā pašvaldību funkciju grupa ir *deleģētās funkcijas*, kur valsts darbojas kā pasūtītājs, bet pašvaldība šo pasūtījumu izpilda. Uz policijas tiesībām Latvijā šīs deleģētās funkcijas neattiecas. Jāatzīst, ka sabiedrība par to nav informēta, līdz ar to nereti rodas pārpratumi par kompetences nodalījumu.

2. Sabiedrības drošības nostiprināšana

Mūsu valsts iekšpolitiskās prioritātes kopumā atbilst sabiedrības vēlmēm un tiek virzītas uz sabiedriskās drošības nostiprināšanu un jebkuras formas prettiesisku darbību izskaušanu. Kā norāda kriminologs Andrejs Vilks, ka valstī sabiedriskā drošība ir katra cilvēka, jebkuras sociālās grupas un arī visas sabiedrības normālas attīstības un funkcionēšanas pamats (Vilks 1998: 162).

Autore uzskata, ka likumā „Par policiju” ietvertās tiesību normas, kā atklātums un labas gribas princips policijas darbībā nodrošina sabiedrības vēlmes un palielina ieinteresētību sabiedrības drošības nostiprināšanā. Jau iepriekš konstatētais priekšnosacījums – informācijas pieejamība, kā sadarbības pamatus stiprinošs faktors likumā noteiktais, ka policija, dienesta interesēs, par savu darbību informē valsts un pašvaldību iestādes, kā arī iedzīvotājus. Likuma norma tieši norāda uz

atklātības principu un katra indivīda tiesisko aizsardzību ievērojot arī diskriminācijas aizliegumu. No minētā var izdarīt secinājumu, ka pantā ir ietverti divi sadarbības subjekti – sabiedrība un valsts, kas uzverama kā vēsturiska sabiedrības pastāvēšanas forma. Ar sabiedrību tiek saprasta nevis valstiska forma, bet gan atsevišķu indivīdu kopums, savukārt indivīdi var pastāvēt katrs atsevišķi, gan arī juridiski paredzētās grupās, līdz ar to var secināt, ka sabiedrība ir neviennozīmīgi skaidrojama un ir saprotama kā sarežģīts sociālais veidojums, kur, kā viena no sastāvdaļām, ir indivīds.

No minētajiem policijas uzdevumiem gan sabiedriskās drošības garantēšanā, gan palīdzības sniegšanā valsts pārvaldes iestādēm un pašvaldībām ir vistiešāk saistīts ar policijas sadarbību tādā izpratnē, kas tuvinās tiesību normām, kas ir ietvertas administratīvās tiesībās un krimināltiesībās. Nevar apgalvot, ka šāda policijas sadarbības forma ar sabiedrību ir nebūtiska, kaut gan šī sadarbība vairāk ir jūtama tai sabiedrības daļai, kura ir cietusi – gan liecinieki, gan iesaistītie dažādos noziedzīgos nodarījumos. Šie tiesību subjekti, kas dažādās formās saskaras ar likumpārkāpumiem un arī ar policiju, tās darbību un arī darbības kvalitāti, gan arī individuālo profesionālo prasmi strādāt ar personām, kurām ir dažādas rakstura īpašības un, kuras ir no dažādām sabiedrības kategorijām.

Drošība pieder pie svarīgākajiem cilvēku pamatvajadzībām un veido dzīves kvalitāti. Jebkurš sabiedrības indivīds, kas šajā sabiedrībā var brīvi un pilnvērtīgi darboties attiecīgajā dzīves telpā, vidē un sekmēt kopēju valsts attīstību. Šajā kontekstā ir vērts apskatīt ārzemju praksi Valsts policijas un pašvaldību sadarbībā, nostiprinot sabiedrības drošību.

Galvenie policijas un pašvaldību sadarbības programmu darbības virzieni un veidi ārvalstu policiju darba praksē ir šādi:

1) uz sabiedrību kopumā orientētie pasākumi. Sociālā struktūrā no tās izrietošie likumpārkāpumi ir mazināmi ar īpaši plānotiem pasākumiem, piemēram, cilvēku dzīvesvietas, to apkārtnes, dzīves vides uzlabošanas iespējas, jaunas dzīves dzīvesvietas formas, šāda veida programmas tiek īstenotas Vācijā, Norvēģijā, Lielbritānijā. Efektīvai likumpārkāpumu novēršanai un sabiedrības izglītošanai jābūt virzītai uz tādu faktoru neitralizēšanu, kas veicina likumpārkāpumu izdarīšanu. Drošības pasākumu realizācija dzīvojamajos rajonos, automašīnu stāvvietās, tirdzniecības vietās, rūpniecības rajonos nav iespējama bez iedzīvotāju grupu aktīvas līdzdalības. Programmu galvenais uzdevums ir policijas, justīcijas, pilsētu pārvalžu, organizāciju, uzņēmumu un citu institūciju spēku apvienošana, lai panāktu sabiedriskās kārtības un drošības uzlabošanu. Analizējot Vācijas policijas pieredzi, jāpievērš uzmanība visas valsts mēroga programmas projektam „Sociālā pilsēta”. Projekta ietvaros tiek uzlaboti socializācijas apstākļi blīvi apdzīvotās teritorijās un daudzstāvu māju rajonos, tādejādi cīnoties ar likumpārkāpumiem sabiedriskās vietās. Autore norāda, ka pašvaldības aktīvi iesaistās šī valsts projekta realizēšanā un atbalstīšanā. Projekts palīdz,

lai ar dažādu iniciatīvu palīdzību notiktu pasākumi pārkāpumu attīstību veicinošās anonimitātes pieauguma apturēšanai, veikti pasākumi vienveidīgās sociālās struktūras iezīmju kaitīgās ietekmes novēršanai un līdz ar to tiek veidota pievilcīga dzīves vide, labiekārtota sabiedriskā un sociālā telpa;

2) uz noteikta veida likumpārkāpumu novēršanu un noteiktām personu grupām vērstie pasākumi, kuru ietvaros tiek veidotas dažādām mērķauditorijām specifiskas programmas, kā vardarbības novēršana skolās, ģimenēs, pret veciem cilvēkiem, piemēram, ASV projekts – „Policija un vardarbība ģimenē”, likumpārkāpumu pret īpašumu novēršanai, zādzību novēršanai no tirdzniecības objektiem, videonovērošanas sistēmas, programmas narkomānijas novēršanā. Vācijā plašu sabiedrības atbalstu ieguva projekts „Sports pret vardarbību”, kurš sniedza iespēju bērniem un jauniešiem viņu dzīves vietās lietderīgi pavadīt brīvo laiku, iesaistot tos sporta nodarbībās. Programma tika īpaši organizēta pašvaldībās, kur ir augstāks noziedzības līmenis. Pēc programmas autoru domām sporta nodarbības, jauniešiem palīdz iemācīties un respektēt līdzcilvēkus, lai nesaprašanās situācijas nerisinās vardarbīgi.

3) individuālā darba programmas. Šī veida preventīvās programmas ir vērstas uz atsevišķām riska grupām, piemēram, uz personām, kuras ir atkarīgas no alkohola un narkotikām, uz bērniem no nelabvēlīgām ģimenēm u.c. Katra no šāda veida programmām ir specifiska un tās realizācijai nepieciešams kompetents attiecīgo nozaru speciālistu atbalsts. Sabiedrības acīs, saņemot skaidrojumu, par problēmas aktivitāti ne tikai no policijas, bet arī no citu nozaru speciālistiem, konkrētās programmās pilnvērtīgas realizācijas nepieciešamības iegūst nopietnu nozīmi un programmas realizācijas rezultātā pieaug arī sabiedrības atbalsts policijas darbam.

Nereti Latvijas sabiedrībai nav saprotamas pašvaldību aktivitātes drošības jomā, jo tā neprot iegūt informāciju vai arī ir informācija netiek izplatīta. Šeit ir jāatgādina, ka Satversmes 104.pants nosaka, ka ikvienam ir tiesības vērsties valsts vai pašvaldības iestādēs ar iesniegumu un saņemt atbildi pēc būtības. Tā regulējums attiecas uz visa veida valsts un pašvaldību iestādēs saņemtajiem iesniegumiem, tai skaitā arī uz informācijas pieprasījumiem un iesniegumiem, kas ir vērsti uz administratīvā akta izdošanu vai faktiskās rīcības veikšanu. Tātad par jebkuru Valsts policijas un attiecīgās pašvaldības aktivitāti drošības jomā var iegūt informāciju, izmantojot savas tiesības.

Secinājumi

1. Nozīmīgums, kas būtu piešķirams sabiedrības drošības problēmu risināšanai, izriet no daudziem aspektiem, piemēram, gan no attiecīgās pašvaldības ieinteresētības, gan no apziņas, ka daudz lietderīgāk ir likumpārkāpumus novērst, nekā cīnīties ar to dažādām kompleksām negatīvām sekām – sabiedriskā bīstamība un nedrošības palielināšanās, uzticības samazināšanās Valsts policijai u.c. sekas.

2. Nav izstrādāta un pieņemta Valsts policijas stratēģija noturīga un stabila ilgtermiņa sadarbības procesa ar pašvaldībām attīstībai, mērķtiecīgas programmas policijas tēla veidošanai.

3. Valsts policijas aktīva darbība sadarbības nostiprināšanā ar pašvaldībām, lai paaugstinātu sabiedrības drošību var dot pozitīvu rezultātu, kas izpaudīsies likumpārkāpumu mazinājumā un vietējās sabiedrības uzticības pieaugumā policijas darbam. Mūsdienās lielākajā daļā attīstīto pasaules valstu pašvaldības ar vietējo policijas struktūru atbalstu ir izveidojušas un realizē visdažādākās, tai skaitā „sabiedrības paš aizsardzības” formas. Pasaules prakse ir pierādījusi, ka var runāt par policijas un pašvaldības kopīgi īstenotu likumpārkāpumu novēršanu, tāda ir iespējama un tās rezultāti augstu novērtējami. Veiksmīga sadarbības realizācija ir valsts kopējās sabiedriskās drošības, kā arī resursu taupīšanas pamats. Taču šādi panākumi iespējami tikai tad, ja policijas un pašvaldību sadarbības pasākumu mērķi ir skaidri, precīzi un konkrēti formulēti.

Bibliogrāfija

- Latvijas Republikas Satversme./Latvijas Republikas likums, pieņemts Latvijas Satversmes Sapulcē 15.02.1922.; stājās spēkā 15.02.1922. ar grozījumiem, kas pieņemti līdz 08.04.2009.//Latvijas Vēstnesis, 01.07.1993., Nr.43 -http://www.likumi.lv/body_print.php?id=57980 - [25.04.2014.].
- Eiropas vietējo pašvaldību harta. - <http://likumi.lv/doc.php?id=39149> – [15.03.2014.].
- Par policiju./Latvijas Republikas likums. Pieņemts Augstākajā Padomē 04.06.1991.; stājies spēkā 04.06.1991.; ar grozījumiem, kas pieņemti līdz 06.03.2014.// Ziņotājs, 24.09.1992, Nr.37. 1992.) - <http://www.likumi.lv/doc.php?id=67957> – [31.05.2014.].
- Kriminoloģija. Projekta vadītājs un zin. redaktors Vilks, A., autoru kolektīvs,. Rīga: Nordika, 1998,162.lpp.
- Osipova, S. Sabiedrība tiesību socioloģijas skatījumā. Likums un Tiesības, 2006, Nr. 4.
- Birkinshaw, P. Freedom of Information. The Law, the Practice and the Ideal. London: Butterworth,1996.
- Graham, J. Crime prevention strategies in Europe and North America.- Helsinki, Helsinki Institute for Crime Prevention and Contro. Finland: HEUHI,1990.
- Janet, B. Chan. Cnanging Police Culture: Policing in Multicultural Society. Cambridge University: Press, 1998.
- Urban Crime Prevention and Youth at Risk - http://www.unhabitat.org/downloads/docs/5615_13762_2466_alt.pdf -[22.05.2014.].
- Sport kann Gewalt unter Jugendlichen fördern – Experten rätseln über Lösungen – <http://www.sportunterricht.de/lksport/gewalt01.html> - [15.05.2014.].

ВОЗНИКНОВЕНИЕ И ПРЕКРАЩЕНИЕ АДВОКАТСКОГО ИММУНИТЕТА В УГОЛОВНОМ ПРОЦЕССЕ ЛАТВИИ И ЛИТВЫ

Илона Булгакова

Резекненская Высшая школа, ул. Атбривошанас алея 115, Резекне, Латвия, LV-4601

ilona@bulgakova.lv

Гедиминас Бучюнас

Университет им.Витаутаса Магнуса и им.Миколаса Ромериса, Вильнюс, Литва

gediminas1967@gmail.com

Abstract

The arising and ending of advocate's immunity in the laws of criminal procedure of the Latvia and Lithuania

This article will analyze advocate's immunity and the conditions of it's arising and ending in the context of Latvia's and Lithuania's law acts (specifically - Criminal procedure law of the Republic of Latvia, Criminal procedure code of the Republic of Lithuania, Advocacy Law of the Republic of Latvia, Advocacy Law of the Republic of Lithuania).

The analysis summarizes the problems of advocate's immunity in criminal procedure law of the Republic of Latvia and criminal procedure code of the Republic of Lithuania and shows its similarities and differences in the regulation of advocate's immunity in the mentioned countries. During the analysis conclusions and suggestions has been made in connection with the topic of article. It has been identified that Latvia's and Lithuania's law acts present a list of „liberal professions“, in which advocate's profession is mentioned. We can already see differences in the usage of terminology of the law acts in mentioned countries, e.g advocate's profession in the Republic of Latvia is identified as „sworn advocate“ and in the Republic of Lithuania only as „advocate“.

Latvia's criminal procedure law explains the term „advocate's immunity“ much clearer than the criminal procedure code of the Republic of Lithuania, e.g article 122 in the Latvia's criminal procedure law states „(1) The following shall not be permitted:

- 1) to interrogate an advocate as a witness regarding facts that have become known to him or her in providing legal assistance in any form;
- 2) to control, perform an inspection, or withdraw documents that an advocate has drawn up, or a correspondence that he or she has received or sent in providing legal assistance, as well to conduct a search in order to find and withdraw such correspondence and documents;
- 3) to control the information systems and means of communication to be used by an advocate for the provision of legal assistance, to take information from such systems or means, and to interfere in the operation thereof.“ Meanwhile the term „advocate's immunity“ is not used in the criminal procedure code of the Republic of Lithuania. Also above mentioned document's article 80 „The circumstances in which a person is not permitted to be questioned as a witness“ and on it's subsection 3 states that an advocate cannot be questioned as a witness regarding the circumstances, that have become known to him or her in providing legal assistance for clients. Article 46 of the Law on Advocacy of the Republic of Lithuania ensures and guarantees the advocate's professional activity.

Social science research methods of comparative law, analysis of data literature are used in this article.

Key words: criminal procedure, sworn advocate, advocate's immunity, arise and end of advocate's immunity.

Kopsavilkums

Rakstā tiek piedāvāts ievads advokāta kriminālprocesuālās imunitātes problemātikā, analizēti advokāta imunitātes rašanās un izbeigšanās tiesiskie pamati un priekšnoteikumi, izskatītas Latvijas un Lietuvas normatīvo aktu normas (konkrēti, Latvijas Kriminālprocesa likums, Lietuvas Kriminālprocesa kodekss, Latvijas Republikas Advokatūras likums un Lietuvas Republikas Advokatūras likums). Apkopotas kriminālprocesuālās imunitātes problēmas Latvijas un Lietuvas kriminālprocesos, konstatētas vispārīgas iezīmes un atšķirības advokāta imunitātes reglamentācijā un izpratnē, izdarīti secinājumi un izteikti priekšlikumi konstatēto problēmu risinājumam. Konstatēts, ka Latvijas un Lietuvas normatīvie akti paredz brīvo profesiju uzskaitījumu, kuru starpā ir advokāta profesija. Kaut gan advokāta profesijas apzīmējumā Latvijā un Lietuvā pastāv atšķirības, t.i., Latvijā precīzs advokāta profesijas apzīmējums – „zvērīnāts advokāts”, Lietuvā – „advokāts”.

Latvijas Kriminālprocesa likumā, atšķirībā no Lietuvas Kriminālprocesa kodeksa, termins „advokāta imunitāte” tiek lietots precīzāk un konkrētāk. Tā Latvijas Kriminālprocesa likuma 122.pants ar nosaukumu „Advokāta imunitāte” satur aizliegumu noprotināt advokātu kā liecinieku par faktiem, ja tie kļūva zināmi advokātam realizējot juridisko palīdzību jebkādā formā; aizliegums kontrolēt, veikt apskati vai izņemt dokumentus, kurus advokāts sastādījis, vai korespondenci, kuru viņš saņēmis vai nosūtījis, sniedzot juridisko palīdzību; aizliegums kontrolēt advokāta juridiskās palīdzības sniegšanai izmantojamos sakaru līdzekļus.

Savukārt Lietuvas Kriminālprocesa kodeksā termins „advokāta imunitāte” tiek lietots citādāk, konkrēti, minēts kodeksa 80. pantā ar nosaukumu „Apstākļi, kuriem pastāvot persona nevar būt noprotināta.” 3.punkts satur norādes uz advokātu

kā uz personu, kuru nevar noprotināt kā liecinieku sakarā ar sniegto juridisko palīdzību, savukārt Lietuvas Advokatūras likuma 46.panta norma satur norādījumu uz tā saucamām „advokāta darbības garantijām”.

Rakstā ir izmantota tiesību salīdzinošā metode, normatīvo aktu analīzes metode, zinātniskās lieteratūras un prakses materiālu analīze.

Введение

Актуальность выбранной темы реферата обуславливает схожее правовое положение адвоката как в нормативных актах Латвии, так и Литвы, неизвестность наличия до сих пор написанных исследований данного вопроса, а также усмотренная авторами статьи необходимость сравнительного исследования данного вопроса.

Целью статьи является исследовать правовое регулирование возникновения и прекращения адвокатского иммунитета в уголовном процессе Латвии и Литвы.

Задачами статьи являются: 1) выяснить круг лиц и правовое регулирование возникновения адвокатского статуса в нормативных актах Латвии и Литвы; 2) анализировать правовые предпосылки возникновения уголовно-процессуального иммунитета адвоката в Латвии и Литве; 3) рассмотреть прекращение уголовно-процессуального иммунитета адвоката в Латвии и Литве; 4) разработать выводы в рамках нормативных актов Латвии и Литвы по возникновению и прекращению уголовно-процессуального иммунитета адвоката.

Для написания статьи использованы следующие нормативные акты и материалы: Уголовно-процессуальный закон Латвии³, Уголовно-процессуальный кодекс Литовской Республики⁴, Закон об адвокатуре Латвийской Республики Закон об адвокатуре Литовской Республики, Гражданский кодекс Литовской Республики, материалы практики - решения Верховного Суда Латвии и Литвы.

В статье использован сравнительно-правовой метод исследования, метод анализа нормативных актов, научной литературы и материалов практики.

I Общие предпосылки для возникновения адвокатского статуса в нормативных актах Латвии и Литвы

Законодателем установлены требования, соблюдение которых обязательно лицами, желающими оказывать профессиональную юридическую помощь. В Литве это регулируется *законом Литовской Республики Об адвокатуре, О нотариате, О судебных приставах*. В Латвии данный вопрос регулируют схожие по названию и содержанию нормативные акты –

³ Kriminālprocesa likums (ar grozījumiem, kas izsludināti līdz 2013. gada 19.decembrim)/pieņemts 21.04.2005, stājas spēkā 2005.gada 1.oktobrī/Latvijas Vēstnesis, 11.05.2005, Nr.74; 30.09.2005, Nr.156; 27.01.2006,Nr.17; 29.12.2006, Nr.207; 07.06.2007, Nr.91; 12.12.2007, Nr.199; 09.07.2008, Nr.104; 17.07.2008, Nr.107; 01.04.2009, Nr.51; 30.06.2009, Nr.100; 10.11.2010, Nr.178.; 28.12.2013., Nr.252./ <http://likumi.lv/doc.php?id=107820>

⁴ Ugolono proselnij kodeks Litovskoj Respubliki. [Interaktyvus]. [Žiūrēta 2014 m. kovo 31 d.]. Prieiga internete http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_1?p_id=468093

*Закон об адвокатуре*⁵, *Закон о нотариате*, *Закон о судебных исполнителях*. Учитывая цель и задачи статьи далее в тексте будет уделено внимание статусу адвоката.

Пункт 2 статьи 7 закона Об адвокатуре Литовской Республики определяет одно из требований – высшее университетское юридическое образование – бакалавр и магистр юриспруденции. Согласно ст. 17 Закона Литовской Республики Об адвокатуре только адвокаты, включенные в перечень практикующих адвокатов, обладают правом занятия адвокатской деятельностью и только они могут оказывать правовую помощь по уголовному делу, быть стороной в правовых отношениях, получить иммунитет от государственной уголовной юрисдикции в связи с этим.

Долгое время в академических кругах Литвы и других стран дискутировался вопрос о том, применимы ли привилегии адвоката/клиента юристом, предоставляющим юридические услуги хозяйствующему субъекту, но не включенным в перечень практикующих адвокатов? Одна сторона придерживалась мнения о том, что в связи с тем, что юрист хозяйствующего субъекта зависим от своего работодателя, подчинен ему и зачастую не является членом адвокатуры, в отношении таких юристов не должны применяться нормы закона о привилегиях. Другая сторона указывала, что несмотря на то, что юрист трудовыми отношениями связан с предприятием, однако в своей профессиональной деятельности он руководствуется специфическими стандартами этики и труда, а поэтому его деятельность необходимо оценивать наравне с адвокатской и в отношении него должны быть применены гарантии адвокатской деятельности.

В Латвии анализируемый вопрос также представляет интерес в связи с широкой трактовкой термина «адвокат», одобренной в одном из решений Верховного Суда.

Этот дискуссионный вопрос является важным в прелиминарном решении, вынесенном Судом Европейского Союза (*Court of Justice of the European Union – Суд Европейского Союза*) от 17 сентября 2007 года по делу *Akzo Nobel Chemicals Ltd and Akros Chemicals Ltd Commission of the European Communities*. Его параграф 167 гласит, что «охрана профессиональной тайны не применяется в общении с юристами предприятий, т.е. с советниками по правовым вопросам, которые со своими клиентами связаны трудовыми отношениями. <....> Европейский суд справедливости в своем решении *AM & S* негативно определил понятие независимого адвоката, указав, что такой адвокат не может быть связан трудовыми отношениями со своим клиентом, а не позитивно, т.е. опираясь на внесение в перечень адвокатов или тем, что в отношении него применяются нормы профессионального поведения и этики. Таким образом, Европейский Суд справедливости установил критерий,

⁵ Advokatūras likums (ar grozījumiem, kas izsludināti līdz 17.11.2010)/pieņemts 27.04.1993, stājas spēkā 21.05.1993)//Ziņotājs, 28, 19.08.1993.

согласно которому юридические консультации должны быть оказаны «с полной независимостью». Судом констатировано (параграф 171), что «юристы предприятий во многих государствах – членах ЕС не вносятся в адвокатский перечень и поэтому за ними не признается адвокатский статус. <....> Даже в таких государствах, в которых такая возможность имеется, т.е. когда юристы предприятий внесены в адвокатский перечень и в отношении них применяются правила профессиональной этики, это не всегда означает, что на общение с такими лицами распространяются правила охраны профессиональной тайны»⁶.

В отличие от судебной практики по вопросу о гарантиях деятельности юриста предприятия, сформированной Судом Европейского Союза (*Court of Justice of the European Union – Суд Европейского Союза*), в праве Европейского союза, в странах общей системы права - США, в Канаде в отношении юриста предприятия (по-английски *in-house lawyer*) применяются привилегии такого же объема как и для адвоката по защите (по-английски *criminal defence lawyer*). Данное правило подчеркнул Верховный Суд США в 1950 году в своем решении по делу *United States v. United Shoe Machinery Corporation 89 F.Supp. 357*, указав, что «фактической разницей между юристами предприятия и со стороны приглашенным адвокатом является то, что первым выплачивается ежегодное вознаграждение, они имеют помещение в зданиях корпорации и являются служащими, а не независимыми участниками договора. Этого недостаточно, чтобы видеть разницу между двумя группами юристов в отношении привилегий адвокат-клиент»⁷. Судебная практика США предусматривает исключение упомянутой привилегии для случаев, когда юрист предприятия осуществляет консультирование в коммерческой деятельности, например, когда юрист предприятия на совете директоров корпорации при обсуждении стратегии развития высказывает свое мнение по отдельным правовым вопросам.

В этом случае, очевидно, что получение высшего университетского юридического образования и включение в перечень практикующих адвокатов в Литве является только общим условием для получения иммунитета от применения государственной уголовной юрисдикции.

В Латвии в нормативных актах, регулирующих вопросы квалификации кандидатов на юридические должности (так называемые регламентированные профессии, среди которых и адвокат), не применяется термин «университетское образование». В отношении требований по образованию Закон об адвокатуре Латвии предусматривает наличие юридического

⁶ *Europos Teisingumo Teismo preliminarus sprendimas byloje Akzo Nobel Chemicals Ltd and Akros Chemicals Ltd v. Commission of the European Communities*. [Interaktyvus]. [žiūrėta 2013 m. sausio 24 d.]. Prieiga internete: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:62003TJ0125:LT:HTML>.

⁷ *Europos Teisingumo Teismo preliminarus sprendimas byloje Akzo Nobel Chemicals Ltd and Akros Chemicals Ltd v. Commission of the European Communities*. [Interaktyvus]. [žiūrėta 2013 m. sausio 24 d.]. Prieiga internete: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:62003TJ0125:LT:HTML>.

образования второй ступени и квалификации юриста. Норма статьи Закона об адвокатуре определяет перечень требований, выдвигаемых к кандидату на звание присяжного адвоката. Среди требований – безупречная репутация, минимальный возраст – 25 лет, получение соответствующего образования, а также наличие опыта работы на должности судьи (3 года) или прокурора, судебного исполнителя, нотариуса (минимум 5 лет), помощником адвоката или на должности академического персонала в высшем учебном заведении или другой юридической профессии (7 лет), а также сдача экзамена адвоката, от которого освобождены доктора юридических наук.

II Возникновение уголовно-процессуального иммунитета адвоката в Латвии и Литве

Анализ адвокатского иммунитета (в доктрине западного права это называется привилегией защитника (адвоката) – клиента (на английском языке *attorney/lawyer-client privilege*) необходимо начать с вопроса, кто может быть адвокатом. Каков порядок, условия приобретения адвокатского иммунитета? С какого момента допустимо применение адвокатского иммунитета? Ответы на эти вопросы дадут возможность определить начало адвокатского иммунитета, сформулировать правила допустимости применения процессуальных принудительных мер в отношении защитника (адвоката), в том числе и негласного наблюдения. Нормами Закона Литовской Республике Об адвокатуре, схоже как и нормами закона об адвокатуре Латвийской Республики, выдвинуты требования необходимости включения в список практикующих адвокатов, сдачи клятвы.

Статья 46 закона Литовской Республике Об адвокатуре определяет гарантии адвокатской деятельности, в свою очередь норма статьи 48 того же закона чётко оговаривает, что адвокат заключает договор с клиентом об оказании юридических услуг или назначен государством для оказания помощи, например – судом. Из анализа закона Литовской Республики Об адвокатуре следует, что адвокат приобретает иммунитет с момента соответствия самого адвоката всем требованиям закона, после заключения договора с клиентом, и предоставления ордера или назначения государством для оказания юридической помощи и предоставления ордера. Статья 48 закона Литовской Республике Об адвокатуре определяет, что адвокат имеет иммунитет с момента, когда заключается договор о предоставлении юридических услуг в конкретном уголовном деле и предоставляется ордер следователю, прокурору или суду. Часть 1 статьи 48 закона Об адвокатуре определяет, что об оказании юридической помощи клиент договаривается о подписании договора. Статья 49 «Оформление адвокатских полномочий» определяет необходимость адвокатского ордера по

уголовным делам или выписки из договора (в гражданских и административных делах) или постановления об оказании гарантированной государством юридической помощи.⁸

Право адвоката Латвии на оказание юридической помощи удостоверяет ордер адвоката. Адвокат участвует в статусе защитника, адвоката или представителя потерпевшего. Только присяжный адвокат может иметь процессуальный статус защитника и адвоката в уголовном процессе. Представлять интересы и права потерпевшего может и другое лицо согласно норме статьи 104 Уголовно-процессуального закона.

Защитник участвует в деле с момента: 1) заключения соглашения с клиентом на оказание юридической помощи и предоставления ордера лицу, ведущему уголовный процесс; 2) с момента принятия поручения Совета присяжных адвокатов или старшего присяжных адвокатов округа на осуществление юридической помощи. Данные положения регулируются нормой статьи 51 Закона об адвокатуре Латвии.

В отношении адвокатского иммунитета ситуацию в Латвии наглядно отражает норма пункта 2 части первой статьи 121 Уголовно-процессуального закона, определяющая право адвоката, конкретно, не ограничиваются права не давать показания и не подлежат изъятию личные записи защитника и адвоката, который осуществляет юридическую помощь в любой форме, о сведениях, которые ему конфиденциально доверило подзащитное лицо.

Другое, подлежащее анализу в контексте привилегии адвоката-клиента условие, связано с определением начального момента общения адвоката с клиентом в уголовном процессе, так как для применения адвокатского иммунитета от государственной уголовной юрисдикции недостаточно того, что лицо в установленном законом порядке внесено в перечень практикующих адвокатов. Участникам уголовного судопроизводства очень важно знать момент возникновения иммунитета адвоката. Считается ли началом адвокатского иммунитета время, когда клиент обращается к адвокату за предоставлением правовой помощи в уголовном процессе? Или может быть началом следует считать момент заключения договора об оказании правовых услуг по уголовному делу, предусмотренного ст. ст. 6.154 - 6.228 Гражданского кодекса Литовской Республики. Форма такого договора утверждена Решением совета адвокатов Литвы от 30 июня 2005 года. Договор вступает в силу со дня подписания его обеими сторонами. На последнее обстоятельство обращено внимание в определении Верховного Суда Литвы № ЗК-3-485 от 14.04.2003 г., в котором указано, что «договор об оказании услуг составляется в письменной форме и должен быть

⁸ Europos Teisingumo Teismo preliminarus sprendimas byloje Akzo Nobel Chemicals Ltd and Akros Chemicals Ltd v. Commission of the European Communities. [Interaktyvus]. [žiūrėta 2013 m. sausio 24 d.]. Prieiga internete: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:62003TJ0125:LT:HTML>.

подписан обеими сторонами»⁹. Судебной практики Латвии известны случаи отказа в принятии документов, поданных адвокатов в интересах клиента без предъявления ордера. Так, например в 2013 году Департамент по уголовным делам Верховного Суда отклонил ходатайство защитника по поводу возобновления дела по вновь открывшимся обстоятельствам на основании констатированного судом отсутствия адвокатского ордера. Как известно, норма статьи 48¹ Закона об адвокатуре Латвии определяет, что ордер адвоката, его форма утверждается Советом присяжных адвокатов, ордер определяет объём поручения и права выполнения адвокатских функций. Советом присяжных адвокатов утверждена и форма соглашения.

Привилегия адвоката-клиента не может быть расширена ретроспективно, т.е. без заключения договора об оказании правовых услуг по конкретному делу. Верховный Суд Литвы в определении № 2К-281/2006 от 4 апреля 2006 г. констатировал, что «клиент с адвокатом договариваются, подписывая договор. В договоре от 26 апреля 2002 г. между В.К. и И.К. о правовой помощи предусмотрено, что И. К. обязуется предоставлять консультации и помощь адвоката согласно отдельным соглашениям и поручениям. Данный договор следует оценивать в качестве прелиминарного соглашения, что при необходимости адвокатской помощи, В.К. будет обращаться к И.К., а последний ее окажет, однако ни в коем случае, это не договор о защите в упомянутом деле контрабанды, так как в момент заключения договора преступление еще не было совершено. Законами обеспечивается абсолютное запрещение контролировать сношение адвоката, исполняющего свои профессиональные обязательства, и его клиента, но не сношение вообще адвоката и других лиц. Правовая помощь всегда оказывается по конкретному вопросу, по которому необходимы юридические познания, поэтому необходимым условием договора между адвокатом и клиентом об оказании правовой помощи являются конкретные вопросы, по которым предоставляется правовая помощь, или по крайней мере определенная область деятельности, по которой предоставляется помощь. Только согласно такому договору, в котором указана конкретная сфера деятельности, запрещается контролировать сношение работающего адвоката и его клиента»¹⁰.

III Прекращение уголовно-процессуального иммунитета адвоката в Латвии и Литве

Из анализа закона Литовской Республике Об адвокатуре, Уголовно-процессуального кодекса Литовской Республики, исходит, что можно говорить о двух видах иммунитета адвоката: общий иммунитет адвоката и иммунитет в конкретном уголовном деле. Норма

⁹ Europos Teisingumo Teismo preliminarus sprendimas byloje Akzo Nobel Chemicals Ltd and Akros Chemicals Ltd v. Commission of the European Communities. [Interaktyvus]. [žiūrėta 2013 m. sausio 24 d.]. Prieiga internete: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:62003TJ0125:LT:HTML>.

¹⁰ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2006-04-04 nutartis Nr. 2K-281/2006 baudžiamojoje byloje. [Interaktyvus]. [žiūrėta 2013 m. vasario 1d.]. Prieiga internete: <http://www.infolex.lt/tp/61453>.

части 1 статьи 13 закона Литовской Республике Об адвокатуре содержит основание для прекращения адвокатского иммунитета – исключение из списка практикующих адвокатов по решению адвокатуры, в статье 8 упомянутого закона содержится ещё одно основание прекращения общего адвокатского иммунитета – судимость. Норма статьи 49 Уголовно-процессуального кодекса Литовской Республики содержит положения отвода, высказываемого участнику процесса, в том числе и адвокату.

Норма статьи 16 Закона об адвокатуре Латвии предусматривает исключение из списка адвокатов адвоката, в отношении которого уголовный процесс по умышленному преступлению прекращён по нереабилитирующим основаниям, в случае осуждения в совершении умышленного преступления независимо от снятия или погашения судимости, в случае совершения умышленного преступления и освобождения от наказания, в случае принятия судебного решения о запрете на осуществление адвокатской деятельности.

IV Выводы и предложения в рамках нормативных актов Латвии и Литвы по усовершенствованию института уголовно-процессуального иммунитета адвоката

Обобщая изложенное, можно обоснованно утверждать, что:

1. Констатируются различия в процессиональной терминологии, конкретно в Латвии – присяжный адвокат, в Литве – адвокат. Однако термин «адвокатский иммунитет» используется в статье 122 Уголовно-процессуального закона Латвии, в Уголовно-процессуальном кодексе Литвы термин «адвокатский иммунитет» не применяется, имеется лишь указание в пункте 3 статьи 80 - «Обстоятельства, при которых лицо не подлежит допросу в качестве свидетеля» наряду с судьёй, журналистом, священником, имеется указание на адвоката подозреваемого, обвиняемого, осужденного, оправданного, а также представитель гражданского истца, гражданского ответчика. В норме статьи 46 Закона об адвокатуре Литвы используется термин «гарантии адвокатской деятельности».
2. В уголовном процессе Латвии и Литвы адвокат как представитель свободной профессии является единственным субъектом уголовного процесса, обладающим наивысшей степенью процессуального иммунитета.
3. Моментом возникновения иммунитета адвоката в уголовном процессе Латвии и Литвы является заключение договора между адвокатом и клиентом в установленном законом порядке об оказании правовых услуг адвокатом в конкретном уголовном деле.
4. Прекращением иммунитета адвоката в уголовном процессе Латвии и Литвы является момент прекращения действия договора (предусмотренного самим договором или его дополнениями), заключённого между адвокатом и клиентом по поводу оказания юридической помощи по конкретному уголовному делу.

Библиография

Kriminālprocesa likums (ar grozījumiem, kas izsludināti līdz 2013. gada 19. decembrim) / pieņemts 21.04.2005, stājas spēkā 2005. gada 1. Oktobrī // Latvijas Vēstnesis, 11.05.2005, Nr.74; 30.09.2005, Nr.156; 27.01.2006, Nr.17; 29.12.2006, Nr.207; 07.06.2007, Nr.91; 12.12.2007, Nr.199; 09.07.2008, Nr.104; 17.07.2008, Nr.107; 01.04.2009, Nr.51; 30.06.2009, Nr.100; 10.11.2010, Nr.178.; 28.12.2013., Nr.252./ <http://likumi.lv/doc.php?id=107820>

Ugolono proselnij kodeks Litovskoj Respubliki. [Interaktyvus]. [žiūrēta 2014 m. kovo 31 d.]. Prieiga internete http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_1?p_id=468093

¹ Advokatūras likums (ar grozījumiem, kas izsludināti līdz 17.11.2010)/pieņemts 27.04.1993, stājas spēkā 21.05.1993)//Ziņotājs, 28, 19.08.1993.

Europos Teisingumo Teismo preliminarus sprendimas byloje Akzo Nobel Chemicals Ltd and Akros Chemicals Ltd v. Commission of the European Communities. [Interaktyvus]. [žiūrēta 2013 m. sausio 24 d.]. Prieiga internete: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:62003TJ0125:LT:HTML>.

United States v. United Shoe Machinery Corporation, (1950) 89 F. Supp. 357. [Interaktyvus]. [žiūrēta 2013 m. sausio 28 d.]. Prieiga internete: http://www.trans-lex.org/create_pdf.php?docid=305300.

Lietuvos Respublikos Advokatūros įstatymas. [Interaktyvus]. [žiūrēta 2014 m. sausio 21 d.]. Prieiga internete: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_1?p_id=414412

Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2003-04-14 nutartis Nr. 3K-3-485/2003 civilinėje byloje. [Interaktyvus]. [žiūrēta 2013 m. vasario 3 d.]. Prieiga internete: <http://www.infolex.lt/tp/8811>.

Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2006-04-04 nutartis Nr. 2K-281/2006 baudžiamojoje byloje. [Interaktyvus]. [žiūrēta 2013 m. vasario 1d.]. Prieiga internete: <http://www.infolex.lt/tp/61453>.

KRIMINĀLPROCESA DALĪBNIKĀ AKTĪVA PIEDALĪŠANĀS IZTIESĀŠANĀ

Ilona Bulgakova

Rēzeknes augstskola, Atbrīvošanas aleja 115, Rēzeknes, Latvija, LV-4601

ilona@bulgakova.lv

Abstract

Active participation of a criminal case's participant in judicial proceeding

The pressing issues on active participation of criminal cases' participants (the accused, a defence lawyer, prosecuting attorney, the aggrieved, attorney of the aggrieved) in judicial proceeding have been analyzed in this article.

The Criminal Proceeding Law stipulates active and compulsory participation of criminal cases' participants, however in practice there is a problem revealed regarding such participants' active exercise of their rights, as well as participants' appearance to the court.

What regards the aggrieved, the Criminal Proceeding Law stipulates conditions, according to which the court makes assessment of necessity of participation of a relevant participant in a criminal case. What refers to the accused, the Law stipulates two categories of criminal cases, which can be considered without presence of the accused (without participation of the accused, in absence of the accused, i.e. in absentia).

Attention is focused on active participation of criminal cases' participants depending on its obligatoriness and assessment in the first instance court, court of appeal and cassation court.

In the progress of articles writing a number of conclusions and recommendations were provided, these could be useful and applied both in criminal proceeding practice and in theory. Namely, the Criminal Proceeding Law gives several interpretations of non-participation of case's participant - prosecuting attorney and a defence lawyer - in judicial proceeding and its consequences; taking into consideration equivocal regulation of the Criminal Proceeding Law regarding attorney of the aggrieved, in practice the mentioned status is often confused with the status of a case's participant, i.e., advocate (a provider of legal assistance without the rights of an attorney); in practice the issue of procedural sanctions and coercive means' execution to the criminal case's participants in case of their non-appearance to the court are interpreted differently.

According to the author, it is necessary to unify court practice regarding procedural sanctions and coercive means' execution to the criminal case's participants, it is necessary to unify prosecutor's interpretation regarding attorney of the aggrieved and its role in a criminal proceeding, as well as necessity to improve regulation of active participation of participants in a criminal case.

Key words: Criminal Proceeding Law, a criminal case's participant, judicial proceeding, first instance court, court of appeal, cassation court, procedural coercive means, procedural sanctions.

Ievads

Izvēlētā temata *aktualitāti* nosaka kriminālprocesa dalībnieka piedalīšanās iztiesāšanā problemātika gan teorētiskajā, gan praktiskajā plāksnē. **Procesuālās tiesības un pilnvaras iztiesāšanā** pieder katram iztiesāšanas dalībniekam. Piedalīšanas iztiesāšanā atkarībā no procesa dalībnieka statusa, kā arī no savu tiesību izmantošanas, var aprobežoties ar pasīvu lomu, t.i., pasīvi piedaloties iztiesāšanā vai arī var realizēties aktīvajā lomā. Lieciniekam nepieder tiesības aktīvi piedalīties kriminālprocesā, t.sk. iztiesāšanā, izņemot pienākumu sniegt liecības par viņam zināmajiem apstākļiem. Konkrēti, procesa dalībniekiem: apsūdzētajam, viņa pārstāvim un aizstāvim, cietušajam un viņa pārstāvim, prokuroram ir līdzvērtīgas aktīvās piedalīšanas tiesības: pieteikt noraidījumus; pieteikt lūgumus; pieteikt noraidījumus; iesniegt pierādījumus; piedalīties pierādījumu pārbaudē; iesniegt tiesai rakstveida paskaidrojumus; piedalīties tiesu debatēs; citu jautājumu izskatīšanā. Tiesa ir tiesīga pēc savas iniciatīvas iegūt un pārbaudīt pierādījumus pēc savas iniciatīvas tiesas sēdē tikai tad, ja apsūdzētais aizstāvību īsteno pats un tiesai rodas pamatotas

šaubas par viņa pieskaitāmību vai iespējamo vainu apsūdzībā. Tādējādi ārkārtīgi svarīga ir aktīva procesa dalībnieku tiesību un pienākumu realizācija iztiesāšanā.

Raksta mērķis ir izpētīt kriminālprocesa dalībnieka piedalīšanas iztiesāšanā tiesiskos priekšnosacījumus un aktīvas piedalīšanas problemātiku.

Raksta uzdevumi ir: 1) analizēt kriminālprocesa dalībnieka piedalīšanās iztiesāšanā tiesiskos priekšnosacījumus; 2) analizēt kriminālprocesa dalībnieku piedalīšanas reglamentāciju Kriminālprocesa likumā; 3) noskaidrot būtiskākas problēmas un rast to risinājumus.

Raksta izstrādē izmantots Kriminālprocesa likums¹¹, Augstākās tiesas prakse, autores pieredze realizējot aizstāvja, cietušā pārstāvja, kā arī advokāta pienākumus iztiesāšanā.

Rakstā izstrādē izmantotas šādas *pētniecības metodes*: normatīvās un zinātniskās literatūras analīzes metode, prakses materiālu analīzes metode, socioloģiskā (novērošanas) metode.

I Kriminālprocesa dalībnieku piedalīšanas iztiesāšanā klasifikācija

Kriminālprocesa likums paredz procesa dalībnieku obligāto piedalīšanos, tomēr praksē ir konstatējama problēma saistībā ar šo dalībnieku aktīvo tiesību realizāciju, kā arī ar dalībnieku ierašanos tiesā. Tiesa ir tiesīga pēc savas iniciatīvas iegūt un pārbaudīt pierādījumus tiesas sēdē tikai tad, *ja apsūdzētais aizstāvību īsteno pats, bet tiesai rodas pamatotas šaubas par viņa pieskaitāmību vai iespējamo vainu apsūdzībā* (KPL 455.p.2.d.). Sakarā ar ko ja tiesas sēdē piedalās aizstāvis, vai arī tiesai nav radušas šaubas par apsūdzētā garīgo veselību, pamata aktīvs darbs iztiesāšanā ir apsūdzībai un aizstāvības pusei, nevis tiesai.

Ne mazāk svarīgs jautājums ir par piedalīšanos tiesas sēdē. Ja prokurors, apsūdzētais, aizstāvis neierodas uz tiesas sēdi, lietas izskatīšanu atliek, jo šo dalībnieku piedalīšanās tiesa atzīst par obligātu. Kas attiecas uz citu procesa dalībnieku piedalīšanas obligātumu, likums ir pietiekami elastīgs.

Autoresprāt, procesa dalībnieku piedalīšanās iztiesāšanā var klasificēt atkarībā no Kriminālprocesa likumā reglamentētas procesa dalībnieku lomas (pasīva vai aktīva), kā arī ņemot vērā procesa dalībnieku tiesību un pienākumu, pilnvaru apjomu.

1.1. Procesā dalībnieku pienākums būt sasniedzamajiem

Uzmanība jāpievērš procesa dalībnieku pienākumu būt sasniedzamajiem, t.i., nepieciešamību paziņot sasniedzamo adresi procesa virzītājam. *Tā, 2006.gada 3.oktobrī Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departaments lietā Nr.SKK-535 atzina, ka personai jābūt sasniedzamai adresei, kuru viņa norādījusi procesuālās darbības veicējam. Tiesai nav pienākums vākt papildu pierādījumus par neierašanās iemesliem (KPL 560.p.3.d.). Ar Tukuma rajona tiesas 2006.gada 18.aprīļa*

¹¹ Kriminālprocesa likums (ar grozījumiem, kas izsludināti līdz 2013. gada 19.decembrim)/pieņemts 21.04.2005, stājas spēkā 2005.gada 1.oktobrī/Latvijas Vēstnesis, 11.05.2005, Nr.74; 30.09.2005, Nr.156; 27.01.2006,Nr.17; 29.12.2006, Nr.207; 07.06.2007, Nr.91; 12.12.2007, Nr.199; 09.07.2008, Nr.104; 17.07.2008, Nr.107; 01.04.2009, Nr.51; 30.06.2009, Nr.100; 10.11.2010, Nr.178.; 28.12.2013., Nr.252./ <http://likumi.lv/doc.php?id=107820>

spriedumu R.K. notiesāts pēc Krimināllikuma 262.panta 2.daļas ar brīvības atņemšanu uz vienu gadu, atņemot transportlīdzekļa vadīšanas tiesības uz trim gadiem, bez mantas konfiskācijas. Saskaņā ar Krimināllikuma 51.pantu, noteiktajam sodam daļēji pievienojot neizciesto sodu pēc Tukuma rajona tiesas 2005.gada 12.septembra sprieduma, galīgais sods R.K. noteikts pēc vairākiem spriedumiem – brīvības atņemšana uz vienu gadu un vienu mēnesi, atņemot transportlīdzekļa vadīšanas tiesības uz trim gadiem, bez mantas konfiskācijas. Ar apelācijas instances tiesas lēmumu apsūdzētā R.K. iesniegta apelācijas sūdzība par Tukuma rajona tiesas 2006.gada 18.aprīļa spriedumu atstāta bez izskatīšanas sakarā ar viņa neierašanos uz tiesas sēdi bez attaisnojošā iemesla. Iesniegtajā kasācijas sūdzībā R.K. lūdza atcelt apelācijas instances tiesas lēmumu un nosūtīt lietu jaunai izskatīšanai. Viņš norādījis, ka neesot saņēmis pavēsti ar aicinājumu ierasties tiesā, nav atteicies to pieņemt. Senāta Krimināllietu departaments noskaidroja, ka tiesas pavēste R.K. tika sūtīta kā reģistrēts iekšzemes pasta sūtījums uz adresi, kuru viņš bija norādījis procesuālajos dokumentos kā savu deklarēto un faktisko dzīves vietu. Apelācijas instances tiesā tika saņemta apsūdzētajam adresēta tiesas pavēste ar atzīmi, sūtījums R.K. nav izsniegts, jo viņš tiesas pavēsti atsakās saņemt. Saskaņā ar KPL 332.pantu, aicināmai personai ir pienākums pieņemt pavēsti. Saskaņā ar KPL 333.pantu personai, kura konkrētajā kriminālprocesā norādījusi procesuālās darbības veicējam savu adresi, ir pienākums būt sasniedzamai šajā adresē. Ja pavēste nogādāta likumā noteiktajā kārtībā, uzskatāms, ka aicināmajai personai ir paziņots par kriminālprocesa norises laiku un vietu. Senāta Krimināllietu departaments atstāja negrozītu Zemgales apgabaltiesas Krimināllietu tiesas kolēģijas 2006.gada 11.jūlija lēmumu un noraidīja R.K. sūdzību.¹²

Analizējot problēmas praktiskus aspektus, jākonstatē, ka Kriminālprocesa likums satur procesa dalībnieku atbildīgas procesuālās uzvedības prasības. Konkrēti, apsūdzētajam piemērotais drošības līdzeklis ļauj pietiekami efektīvi kontrolēt apsūdzētā procesuālā pienākuma būt sasniedzamajam attiecīgajā adresē izpildi. Piemēram, nodošana policijas uzraudzībā kā drošības līdzeklis pieļauj policijai kontrolēt apsūdzētā atrašanos dzīvesvietā vai uzturēšanas vietā pat nakts laikā. Liecinieka pienākuma neizpilde ierasties pie procesa virzītāja var izraisīt procesuālā piespiedu līdzekļa – piespiedu atvešanas piemērošanu šādam lieciniekam.

Problemātisks var izrādīties jautājums par piespiedu procesuālo līdzekļa – piespiedu atvešanas piemērošanu cietušajam. Praksē šajā jautājumā nav vienveidības. Viens no iemesliem ir Kriminālprocesa likuma pantu normu savstarpēja nesaskaņotība. Piespiedu atvešana ir viens no procesuāliem piespiedu līdzekļiem, to nosaka Kriminālprocesa likuma 242.panta pirmās daļas 3.punkts. Kriminālprocesa likuma 244.panta trešā daļa paredz, ka procesuālo piespiedu līdzekli

¹² 2006.gada 3.oktobra Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta spriedums lietā Nr. SKK-535/Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta lēmumu krājums. 2006. – Rīga: TNA, 2007. - 406.-407.lpp.

nevar piemērot nepilngadīgajai cietušajai personai, kas cietusi no vardarbības, ko nodarījusi persona, no kuras cietusī persona ir materiāli vai citādi atkarīga, vai seksuālās izmantošanas, kā arī mazgadīgai cietušajai personai. Kriminālprocesa likuma 469.pants paredz attiecībā uz cietušā neierašanās tiesas sēdē pie nosacījuma divus gadījumus, kad iespējama lietas izskatīšana piedaloties cietušajam: 1) ja tiesa atzīst cietušā piedalīšanās par obligātu vai 2) cietušais attaisnojoša iemesla dēļ lūdzis tiesas sēdi atlikt. Pārējos gadījumos likums paredz lietas izskatīšanu bez cietušā klātbūtnes. Šajā speciālajā normā nav noregulēts jautājums par tiesas rīcību un iespēju piemērot piespiedu līdzekli cietušajam, ja cietušais, piemēram, neierodas uz sēdēm vairākkārtīgi. Sakarā ar minētām likuma nepilnībām var būt daļēji izskaidrojama nevienveidīga prakse šajā jautājumā.

II Procesa dalībnieku piedalīšanās tiesas sēdē un savu tiesību, pilnvaru realizācija

2.1. Cietušā piedalīšanās un tiesību realizācija

Krimināllietu iztiesā, piedaloties cietušajam vai viņa pārstāvim. Ja cietušais nav ieradies uz tiesas sēdi, krimināllietu iztiesā bez viņa klātbūtnes, izņemot gadījumus, kad tiesa atzīst, ka cietušā piedalīšanās krimināllietas iztiesāšanā ir obligāta vai cietušais attaisnojoša iemesla dēļ lūdzis tiesas sēdi atlikt (KPL 467.p.).

Ja cietušais nav ieradies uz tiesas sēdi, krimināllietu var iztiesāt bez viņa klātbūtnes. KPL paredz izņēmumus, kad tiesa atzīst, ka cietušā piedalīšanās krimināllietas iztiesāšanā ir obligāta vai cietušais attaisnojoša iemesla dēļ lūdzis tiesas sēdi atlikt (KPL 469.p.2.d.). *Piemēram, KPL 436.panta 2.daļas 3.punktā normā paredzētas cietušā tiesības piedalīties vienošanās izskatīšanā tiesā. 2006.gada 9.maijā Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departaments lietā Nr.SKK-319 atzina, ka Rīgas pilsētas Vidzemes priekšpilsētas tiesa ir pārkāpusi cietušā tiesības piedalīties vienošanas izskatīšanā tiesā. Ar Rīgas pilsētas Vidzemes priekšpilsētas tiesas 2006.gada 20.marta spriedumu apstiprināts 2006.gada 24.februārī starp Rīgas autotransporta prokuratūras prokuroru un apsūdzēto J.M. parakstītais vienošanas protokols par vainas atzīšanu un sodu. Cietušais tiesas sēdē nav piedalījies, trīs dienas pirms sēdes sākuma – 2006.gada 17.martā viņš iesniedz tiesai iesniegumu par tiesas sēdes atlikšanu, jo uz tiesas sēdi neesot varējis ierasties veselības stāvokļa dēļ. Tiesas nav ņēmusi vērā viņa iesniegumu, ar ko pārkāpusi KPL 99.panta nosacījumus par tiesībām piedalīties pirmās instances tiesā. Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departaments atcēla Rīgas pilsētas Vidzemes priekšpilsētas tiesas spriedumu un nosūtīja lietu jaunai iztiesāšanai tai pašai tiesai citā tiesas sastāvā.¹³*

Praksē ir konstatēts gadījums, kad gada laikā lietā pēc Krimināllikuma 125.panta pirmās daļas un 126.panta pirmās daļas esošie divi cietušie nav ieradušies ne uz vienu no trim tiesas nozīmētajām sēdēm, turklāt pirmstiesas procesā minētajā lietā nav veikta visu, lietai nozīmīgu,

¹³ 2006.gada 9.maija Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta spriedums lietā Nr. SKK-319/Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta lēmum. 2006. – Rīga:TNA, 2007. - 373.-375.lpp.

pierādīšanas priekšmetā ietilpstošu apstākļu pierādīšana (konkrēti, abi cietušie noziedzīgu nodarījumu izdarīšanas laikā atradās stiprā alkohola reibumā, pirms noziegumu izdarīšanas pret viņiem paši veica huligāniskās darbības, kuru izvērtējums absolūti nav noticis, nosakot kvalifikāciju pirmstiesas procesā nebija ņemtas vērā apsūdzētā liecības).

Tāpat ir konstatēts gadījums, kad trīs gadu laikā laupīšanas lietā pēc Krimināllikuma 176.panta trešās daļas (kvalifikācija līdz 2013.gada 1.aprīļa grozījumiem, kvalificējošā pazīme – persona, kas agrāka izdarījusi laupīšanu) cietusī nav ieradies uz pirmās instances tiesas sēdēm, pirmstiesas procesā minētajā lietā tieši pierādījumi apsūdzētā vainai nebija konstatēti, galvenais pierādījums- cietušā liecības, no kurām izrietēja, ka uzbrukums noticis no mugurpuses, kā rezultātā cietusī nav redzējusi uzbrucēju, citi nozieguma liecinieki nav konstatēti. Rezultātā tiesa nolēma nolasīt tiesas sēdē cietušās personas pretrunīgas liecības, kas bija sniegtas pirmstiesas procesā, minētas nolasītas liecības bija izmantotas kā galvenais pierādījums atzīstot par vainīgu apsūdzēto personu.

Domājams, ka aprakstītajās situācijās tiesai būtu jādod cietušo procesuālās uzvedības vērtējums. Acīmredzot nepietiekams tiesas cietušo uzvedības novērtējums, norīkojot citu tiesas sēdi un izsaucot cietušos ar pavēsti atkārtoti. Lai nekavētu procesa norisi, gadījumā ja cietušais nav ieradies uz tiesas sēdi, nepaziņojot iemeslus un nesniedzot tiesai nekādu informāciju, arī procesa iesaistītajām pusēm (aizstāvim, apsūdzētajam, prokuroram) būtu jāpiesaka lūgumu atzīt cietušā piedalīšanās konkrētajā lietā par obligātu vai nē.

Kriminālprocesa likuma 469.panta norma tieši neparedz procesuālo sankciju piemērošanas iespēju cietušajam (piemēram, piespiedu nauda), bet to paredz Kriminālprocesa likuma A daļas vispārīgā norma. Minētais apstāklis iespējams tieši ietekmē tiesu prakses dažādību šajā jautājumā. Sakarā ar ko Kriminālprocesa likuma 469.panta norma būtu papildināma ar norādēm par tiesas pilnvarām iedarboties uz cietušā procesuālo pienākumu neizpildi.

2.2. Prokurora piedalīšanās un pilnvaru realizācija

Prokurora piedalīšanās krimināllietu iztiesāšanā ir obligāta. Prokurors uztur tiesā valsts apsūdzību, pamato to ar pierādījumiem, izsaka savu viedokli par lietas iztiesāšanas laikā konstatētajiem apstākļiem, piedalās tiesas debatēs. Valsts apsūdzību vienā kriminālprocesā var uzturēt arī vairāki prokurori. Prokurors var pieteikt un uzturēt pieteikumu par kompensācijas piedziņu valsts interesēs.

Ja prokurors neierodas uz tiesas sēdi, krimināllietas iztiesāšanu atliek. Ja krimināllietas iztiesāšanā piedalās vairāki prokurori un nav ieradies kāds no viņiem, lietas iztiesāšanu var turpināt. Lietas iztiesāšanu var turpināt arī tad, ja kāds no prokuroriem ar amatā augstāka prokurora piekrišanu nav ieradies uz tiesas debatēm. Ja nav zināmi prokurora neierašanās iemesli, par to paziņo amatā augstākam prokuroram (KPL 457.p.2.d.).

Praksē var rasties gadījumi, kad iztiesāšanas gaitā prokurors tiek nomainīts. Tas var notikt kā vienas instances ietvaros, tā arī lietai nonākot nākamajā instancē. 2012.gada 2.oktobra Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta lēmums lietā SKK-519/2012 satur šādu tēzi: „Ja prokurors, kurš nav uzturējis apsūdzību pirmās instances tiesā, bez amatā augstāka prokurora pilnvarojuma (norīkojuma) ir iesniedzis apelācijas protestu par pirmās instances tiesas nolēmumu, uzturējis apsūdzību apelācijas instances tiesā un atbalstījis cietušā sūdzību par apsūdzētā notiesāšanu par noziegumu, par kuru nav uzturēta apsūdzība pirmās instances tiesā, tad ir pamats atzīt, ka prokurors ne tikai ir pārkāpis savas pilnvaras, bet ir notikusi arī apjomu un ietvaru, kādos lieta tiek izskatīta apelācijas instances tiesā, pārsniegšana.”¹⁴ Tātad, konkrētajā gadījumā prokurors nav ievērojis likuma prasību par pilnvarojuma (norīkojuma) nepieciešamību, kas apliecinātu prokurora pilnvaras iesniegt apelācijas protestu.

Praksē arī konstatējami gadījumi, kad subjektīvu faktoru dēļ (piemēram, prokurors aizmirsis norīkojumu darbavietā), prokurors tiesas sēdē nevar uzradīt norīkojumu. Šajā gadījumā tas var būt par pamatu aizstāvības puses viedokļa un lūguma izteikšanai par lietas izskatīšanas atlikšanu vai pārtraukuma izsludināšanu līdz prokurora norīkojuma uzrādīšanai tiesai.

Problēmjaautājums ir prokurora pilnvaru realizācija jaunu pierādījumu iesniegšanā iztiesāšanas laikā pirmās un apelācijas instances tiesā. It īpaši aktuāli kļūst jautājumi par prokurora iesniegtajiem pierādījumiem tieši tiesas sēdē (piemēram, eksperta slēdziens, dokuments no ārstniecības iestādes par apsūdzētās personas atrašanos narkologa uzskaitē), neskatoties uz to, ka šādi dokumenti pieprasīti vēl pirmstiesas procesā pirms kāda ilgstoša laika posma. Ja prokurors rīkojas šādi, tad neapšaubāmi tiesai būtu attiecīgi jāreaģē, lai nebūtu pārkāptas aizstāvības puses tiesības uz procesuālo vienlīdzību. Kriminālprocesa likuma 455.psnsts pirmās daļas norma nosaka, ka tiesas sēdē apsūdzētajam, viņa pārstāvim un aizstāvim, cietušajam un viņa pārstāvim un prokuroram ir vienādas tiesības pieteikt lūgumus, iesniegt pierādījumus, piedalīties pierādījumu pārbaudē u.tml. Sakarā ar ko ja aizstāvības pusei netiktu piešķirts laiks, lai varēti iepazīties ar jaunajiem pierādījumiem un pārdomātu aizstāvības pozīciju, nākamās instances tiesai būtu jākonstatē procesuālo tiesību līdztiesības principa pārkāpums.

2.3. Aizstāvja piedalīšanās un tiesību realizācija

Aizstāvja piedalīšanās krimināllietu iztiesāšanā ir obligāta šajā likumā paredzētajos gadījumos un pēc procesā iesaistīto personu aicinājuma. Aizstāvis īsteno personas tiesības uz aizstāvību, izsaka savu viedokli par lietas iztiesāšanas gaitā konstatētajiem apstākļiem un piedalās tiesas debatēs. Aizstāvību vienā kriminālprocesā var īstenot arī vairāki aizstāvji.

¹⁴ 2012.gada 2.oktobra Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta lēmums lietā SKK-519/2012//at.gov.lv/lv/judikatura/judikaturas-nolemumu-arhivs/senata-kriminallietu-departaments/hronologiska-seciba/2012/[aplūkots 05.04.2014.].

Ja aizstāvis nav ieradies uz tiesas sēdi, krimināllietas iztiesāšanu atliek. Par aizstāvja neierašanos uz tiesas sēdi tiesa paziņo Latvijas Zvērinātu advokātu padomei (KPL 467.p.2.d.). Saskaņā ar spēkā esoša Kriminālprocesa likuma 467.panta otrās daļas aktuālo redakciju, tiesas pienākums, atliekot lētas izskatīšanu sakarā ar aizstāvja neierašanos, ir ikvienā gadījumā par to paziņot Latvijas Zvērinātu advokātu padomei. Praksē šis jautājums tiek risināts dažādi. Daži tiesneši piemēro attiecību normu elastīgi, paziņojot Latvijas Zvērinātu advokātu padomei par aizstāvja neierašanos tikai tad, ja nav zināms aizstāvja neierašanās iemesls, daži tiesneši par aizstāvja neierašanos paziņo ikvienā gadījumā, pat tad, kad ir saņemta oficiāla ārsta izziņa ar norādi uz slimību, diagnozi un gultas režīmu. Protams, šajā gadījumā jākonstatē Kriminālprocesa likuma 467.panta pirmās daļas normas būtiskas nepilnības, kuru dēļ aizstāvis kā procesa dalībnieks tiek pakļauts procesuālajai nevienlīdzībai pret prokuroru, par kura neierašanos tiesa paziņo augtākam prokuroram tikai tad, kad viņa neierašanās iemesli nav zināmi.

Likums nosaka, ka ja krimināllietas iztiesāšanā piedalās vairāki apsūdzētā aizstāvji un nav ieradies kāds no viņiem, lietas iztiesāšanu var turpināt. Tāda pati pieeja atrodama Kriminālprocesa likumā attiecībā uz to, ka viens no aizstāvjiem nav ieradies uz tiesas sēdi, proti, lietas iztiesāšanu var turpināt arī tad, ja kāds no aizstāvjiem nav ieradies uz tiesas debatēm un apsūdzētais neiebilst pret lietas turpināšanu. Gadījumā, ja konkrēta aizstāvja turpmākā piedalīšanās krimināllietas iztiesāšanā nav iespējama, viņu aizstāj (KPL 468.panta pirmā daļa). Ja aizstāvis iestājies jau uzsāktajā krimināllietā, viņam ir tiesības sagatavoties aizstāvības īstenošanai, izteikt lūgumu aicināt procesa dalībniekus (liecinieku, cietušo, ekspertu) vēlreiz.

Problēma praksē saskatāma gadījumos, kad valsts nodrošinātu aizstāvību viena procesa ietvaros pārņem cits aizstāvis, kuram būtu ne tikai jāpiedalās tiesas sēdēs, bet pirms tam būtu jāiepazīstas ar visiem lietas materiāliem, neatkarīgi no to apjoma. Šādā gadījumā iesniedzot paziņojumu par aizstāvja darba samaksu Juridiskās palīdzības administrācijai, aizstāvis norāda arī samaksu par iepazīšanos ar lietas materiāliem. Un šeit būtu ārkārtīgi svarīgi tiesu debatēs pašam aizstāvim, vēlāk – tiesai pieņemot spriedumu, pareizi izvērtēt šo jautājumu, uzliekot pienākumu segt ar aizstāvja darbu saistītos izdevumus no apsūdzētā līdzekļiem (protams, ka tiesa neatbrīvo no samaksas KPL 85.pantā paredzētajos gadījumos), neiekļaujot tajā samaksu dubultā apmērā par iepazīšanos ar lietas materiāliem. Minētais jautājums bija atspoguļots vienā no Augstākās tiesas lēmumiem.

2.4. Apsūdzētā piedalīšanās, tiesību realizācija, procesuālo sankciju piemērošana neierašanās gadījumā

Likums nosaka, ka apsūdzētā piedalīšanās krimināllietas iztiesāšanā ir obligāta, Ja apsūdzētais nav ieradies uz tiesas sēdi, krimināllietas iztiesāšanu atliek.

Apsūdzētais kā aktīvs procesa dalībnieks var izmantot tiesības uz aizstāvību – gan personīgo, gan oficiālo. Minētas tiesības attiecināmas arī uz gadījumiem, kad krimināllietā apelācijas instancē

tiek skatīta rakstveidā procesā. Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta 2013.gada 16.decembra lēmumā lietā Nr.SKK-758/2013 pasvītrots: „*tas apstākļi, ka lieta apelācijas instances tiesā tiek iztiesāta rakstveidā procesā, neatbrīvo tiesu no pienākuma uzaicināt apsūdzētajam aizstāvi valsts nodrošinātās aizstāvības realizēšanai, ja apsūdzētais, kurš nevar uzaicināt aizstāvi pats, šādu lūgumu ir izteicis.*”¹⁵

Savukārt ar Jēkabpils rajona 2013.gada 14.augusta spriedumu R.S. tika atzīts par vainīgu un notiesāts pēc Krimināllikuma 180.panta pirmās daļas, galīgais sods noteikts brīvības atņemšanas veidā uz sešiem mēnešiem. Līdz sprieduma stāšanās spēkā R.S. piemērots drošības līdzeklis – apcietinājums, apcietinot viņu tiesas zālē. Lieta pirmās instances tiesā izskatīta atbilstoši Kriminālprocesa likuma 499.pantam, t.i., neizdarot pierādījumu pārbaudi. Par pirmās instances tiesas spriedumu apsūdzētais R.S. iesniedza apelācijas sūdzību daļā par viņam noteikto sodu, uzskatot to par pārlieku bargu. Par apsūdzētā R.S. apelācijas sūdzību rakstveida viedokli iesniedza Zemgales tiesas apgabala prokuratūras prokurors, norādot, ka apelācijas sūdzības apmierināšanai nav pamata. Izskatījusi lietu apelācijas kārtībā rakstveidā procesā, Zemgales apgabaltiesa ar 2013.gada 4.novembra lēmumu Jēkabpils rajona tiesas 2013.gada 14.augusta spriedumu atstāja negrozītu. Par šo lēmumu kasācijas kārtībā sūdzību iesniedza apsūdzētais R.S., kurš norādīja, ka apelācijas instances tiesa pārkāpa viņa tiesības, jo nenodrošināja viņu ar aizstāvi. Senāts atzinis, ka apelācijas instances tiesa nav nodrošinājusi apsūdzētajam R.S. tiesības u valsts nodrošinātu aizstāvību apelācijas instances tiesā Kriminālprocesa likuma 20.panta izpratnē. Tiesa nav uzaicinājusi aizstāvi Kriminālprocesa likuma 80.panta kārtībā. Kasācijas instances tiesa atzinusi, ka tiesības uz advokāta palīdzību ir viens no tiesību uz taisnīgu tiesu nodrošināšanas instrumentiem, šo tiesību nepamatota ierobežošana ir pretrunā arī ar Eiropas cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 6.panta pirmajā daļā, Latvijas Republikas 92.pantā, Kriminālprocesa likuma 15.pantā nostiprināto pamatprincipu – tiesībām uz taisnīgu tiesu. Šādus atzinumus Augstākā tiesa izteikusi arī 2012.gada 5.novembra lēmumā lietā Nr.SKK-642/2012, konkrēti: „*Tas apstākļi, ka lieta tiek iztiesāta rakstveida procesā, neatbrīvo tiesu no pienākuma uzaicināt apsūdzētajam aizstāvi valsts nodrošinātās aizstāvības realizēšanai, ja apsūdzētais, kurš sava mantiskā stāvokļa dēļ nevar uzaicināt aizstāvi pats, šādu lūgumu ir izteicis. Aizstāvība pirmās instances tiesā tiek pabeigta ar apelācijas sūdzības iesniegšanu. Aprobežojoties ar paziņojuma par valsts nodrošinātas aizstāvības realizēšanu nosūtīšanu zvērinātam advokātam, kas aizstāvību realizējis pirmās instances tiesā, apelācijas instances tiesa nevar nodrošināt apsūdzētā tiesības uz valsts nodrošinātu aizstāvību apelācijas instances tiesā Kriminālprocesa likuma 20.panta ceturtās*

¹⁵ 2013.gada 16.decembra Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta lēmums lietā Nr.SKK-758/2013//[http://at.gov.lv/lv/judikatura/judikaturas-nolemumu-arhivs/senata-kriminallietu-departaments/hronologiska-seciba/2013-hronologiska-seciba/\[aplukots 01.04.2014\]](http://at.gov.lv/lv/judikatura/judikaturas-nolemumu-arhivs/senata-kriminallietu-departaments/hronologiska-seciba/2013-hronologiska-seciba/[aplukots 01.04.2014]).

daļas izpratnē".¹⁶ 2012.gada 7.marta lēmumā lietā Nr.SKK-68/2012 satur šādu tēzi: „*Tas, ka apsūdzētais nav lūdzis lietu iztiesāt mutvārdu procesā un nav iesniedzis dokumentus, kas apstiprinātu noslēgtu vienošanos ar konkrētu advokātu par viņa aizstāvību apelācijas instances tiesā, neatbrīvo apelācijas instances tiesu no pienākuma nodrošināt apsūdzēto ar aizstāvi apelācijas instances tiesā, ja apsūdzētais apelācijas sūdzībā norādījis uz aizstāvja nepieciešamību*”.¹⁷ Līdzīgu tēzi saistībā ar apsūdzētā tiesību uz valsts nodrošinātu aizstāvību realizāciju satur 2014.gada 20.marta Augstākās tiesas Krimināllietu departamenta lēmums lietā Nr.SKK-110/2014, konkrēti: „*Ja apelācijas instances tiesa aprobežojas tikai ar apsūdzētā atbildi, ka aizstāvja palīdzība viņam nav nepieciešama, nenoskaidrojot, kāda iemesla dēļ nav ieradies aizstāvis, tad tas nenodrošina apsūdzētajam tiesības uz valsts nodrošinātu aizstāvību apelācijas instances tiesā Kriminālprocesa likuma 20.panta ceturtās daļas izpratnē*.”¹⁸

Nedaudz par apsūdzēto tiesību realizāciju lietot viņiem saprotamu valodu. Jautājums kļuvis īpaši aktuāls stājoties spēkā Eiropas Parlamenta un Padomes direktīvai 2010/64/ES par tiesībām uz mutisko un rakstisko tulkojumu kriminālprocesā un sakarā ar to grozījumiem Kriminālprocesa likumā no 27.10.2013. Autoresprāt, lielāki riski apsūdzēto tiesību uz viņiem saprotamās valodas lietošanu kriminālprocesā saskatāmi attiecībā uz: a) ieslodzījumā esošajām personām – aizturētām KPL 264., 270., 699., 717.panta kārtībā personām; apcietinātām KPL 271., 700., 701.panta kārtībā personām; b) personām, kurām ir tiesības uz aizstāvību, bet kuras veselības traucējuma dēļ nespēj pilnībā izmantot savas tiesības; c) personām ar zemāku par valstī noteiktu obligātas izglītības (t.i., vidējā izglītība) līmeni; d) ārzemniekiem; e) personām, kurām ir valsts valodas prasmes zemāka vai vidējā pakāpe (t.i., valsts valodas prasmes 1.,2.kategorija).

Problēma saskatāma apstākļi, ka KPL 83.pants, kas reglamentē aizstāvja obligātās piedalīšanas gadījumus, nesatur normu, ka obligāta aizstāvība būtu piešķirama personai gadījumā, ja tā neprot valodu, kurā notiek kriminālprocess (t.i., valsts valodu). Agrāk līdz 2005.gadam, Latvijas Kriminālprocesa kodeksa 98.panta ar nosaukumu „Aizstāvja obligāta piedalīšanās” pirmās daļas 3.punktā bija noteikta norma, ka *aizstāvja piedalīšanās ir obligāta lietās par personām, kas neprot valodu, kurā notiek kriminālprocess*. Domājams, ka iekļaujot līdzīga rakstura normu Kriminālprocesa likuma 83.pantā būtu pilnvērtīgāk nodrošinātas personu, kurām ir tiesības uz aizstāvību, un kuras neprot valsts valodu, tiesības; mazinātos riski saistībā ar šo personu tiesību

¹⁶ 2012.gada 5.novembra Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta lēmums lietā Nr.SKK-642/2012/[http://at.gov.lv/lv/judikatura/judikaturas-nolemumu-arhivs/senata-kriminallietu-departaments/hronologiska-seciba/2012/\[aplukots 05.04.2014.\]](http://at.gov.lv/lv/judikatura/judikaturas-nolemumu-arhivs/senata-kriminallietu-departaments/hronologiska-seciba/2012/[aplukots 05.04.2014.])

¹⁷ 2012.gada 7.marta Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta lēmums lietā Nr.SKK-68/2012 [http://at.gov.lv/lv/judikatura/judikaturas-nolemumu-arhivs/senata-kriminallietu-departaments/hronologiska-seciba/2012/\[aplukots 05.04.2014.\]](http://at.gov.lv/lv/judikatura/judikaturas-nolemumu-arhivs/senata-kriminallietu-departaments/hronologiska-seciba/2012/[aplukots 05.04.2014.])

¹⁸ 2014.gada 20.marta Latvijas Republikas Augstākās tiesas Krimināllietu departamenta lēmums lietā Nr.SKK-110/2014// [http://at.gov.lv/lv/judikatura/judikaturas-nolemumu-arhivs/senata-kriminallietu-departaments/hronologiska-seciba/2014/\[aplukots 01.04.2014.\]](http://at.gov.lv/lv/judikatura/judikaturas-nolemumu-arhivs/senata-kriminallietu-departaments/hronologiska-seciba/2014/[aplukots 01.04.2014.])

iespējamiem pārkāpumiem; samazinātos sūdzību skaits, jo šādas personas būtu pilnvērtīgāk informētas par kriminālprocesa norises un procesuālo un materiālo tiesību normu piemērošanu.

Attiecībā uz apsūdzētajām personām, kas neatrodas apcietinājumā un ja lietas izskatīšanā piedalījās tulkis, tiesām nav pienākums nodrošināt rakstveidā tulkojumu. Šīm personām ir tiesības iepazīties ar tiesas nolēmumu tulka klātbūtnē. Tomēr reāli praksē nezināšanas dēļ apsūdzēti vai neizmanto šīs tiesības. Tomēr šāda nostādne pasvītota Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta senatora 2013.gada 30.augusta lēmuma lietā Nr.SKK-491/2013, kur ir šāda tēze: *Kriminālprocesa likums neuzliek tiesai par pienākumu nosūtīt apsūdzētajam, kurš neatrodas apcietinājumā, mājas arestā vai sociālās korekcijas izglītības iestādē, uz viņa dzīvesvietu tiesas sprieduma vai lēmuma, ar kuru tiek pabeigta tiesvedība, norakstu vai tā tulkojumu. Apsūdzētajiem, kuri nesaprot valsts valodu, tiesa saskaņā ar Kriminālprocesa likuma 321.¹ panta otro daļu, nodrošina iespēju iepazīties ar nolēmumu, izmantojot tulka palīdzību. Lai izmantotu šādu iespēju, apsūdzētajam ir jāierodas tiesā un jāpiesaka attiecīgs lūgums.*¹⁹

Kā papildus garants procesa dalībnieka tiesību nodrošināšanai lietot valodu, kuru persona, prot, nākotnē varētu kalpot Eiropas Parlamenta un Padomes direktīva „Par pagaidu juridisko palīdzību aizdomās turētajām un apsūdzētajām personām, kurām ir atņemta brīvība, un juridisko palīdzību Eiropas apcietināšanas ordera procesā” (pieņemta Briselē, 2013.gada 27.novembrī).²⁰ Minēta direktīva nosaka aizdomās turēto un apsūdzēto personu tiesības uz pagaidu juridisko palīdzību no brīža, kad atņemta brīvība un Eiropas Apcietināšanas ordera procesā (mūsu KPL izpratnē arī aizturēšana KPL 264.panta kārtībā (aizturēšana uz vispārīgiem nosacījumiem), arī aizturēšana 270.panta kārtībā (meklēšanā esošas personas aizturēšana; personas pret kuru notiek process medicīniskā rakstura piespiedu līdzekļu noteikšanai, aizturēšana), arī aizturēšana 699.panta kārtībā (personas aizturēšana izdošanas nolūkā), arī aizturēšana 717.panta kārtībā (Eiropas Savienības dalībvalstij izdodamās personas aizturēšana).

Ja apsūdzētais nav ieradies uz tiesu neattaisnota iemesla dēļ vai nav paziņojis par neierašanās iemesliem, tiesa var lemt **par piespiedu naudas piemērošanu un** par viņa atvešanu piespiedu kārtā, par drošības līdzekļa grozīšanu vai piemērošanu (KPL 463.p.3.d.). Piespiedu naudas piemērošana, atvešana piespiedu kārtā var būt piemērota divos gadījumos: 1) jā apsūdzētais nav ieradies uz tiesas sēdi neattaisnojoša iemesla dēļ vai 2) apsūdzētais nav paziņojis par neierašanās iemesliem.

¹⁹ Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta senatora 2013.gada 30.augusta lēmuma lietā Nr.SKK-491/2013 //www.at.gov.lv/nolemumi [aplūkots 05.04.2014.]

²⁰ Eiropas Parlamenta un Padomes direktīva „Par pagaidu juridisko palīdzību aizdomās turētajām un apsūdzētajām personām, kurām ir atņemta brīvība, un juridisko palīdzību Eiropas apcietināšanas ordera procesā” (pieņemta Briselē, 2013.gada 27.novembrī) // [http://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2009_2014/documents/com/com_com\(2013\)0824_/com_com\(2013\)0824_lv.pdf](http://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2009_2014/documents/com/com_com(2013)0824_/com_com(2013)0824_lv.pdf) [aplūkots 04.04.2014].

Tiesa vai izlemt par krimināllietas izskatīšanu bez apsūdzētā klāt esības tiesas sēdē, t.i., 1) bez apsūdzētā piedalīšanas (krimināllietā par kriminālpārkāpumu un mazāk smagu noziegumu) vai 2) apsūdzētā prombūtnē (in absentia). Lai varētu lietu skatīt, nepiedaloties apsūdzētājam, jākonstatē, vai apsūdzētais atkārtoti bez attaisnojoša iemesla neierodas uz tiesas sēdi vai ir iesniedzis tiesai lūgumu par krimināllietas iztiesāšanu bez viņa piedalīšanās (KPL 464.p.). Šādā gadījumā aizstāvim obligāti jāpiedalās tiesas sēdē. Likums paredz iespēju izskatīt lietu bez apsūdzētā klātbūtnes (*in absentia*). Tas var notikt gadījumos, kad apsūdzētais atrodas ārvalstī un viņa atrašanās vieta nav zināma vai nav iespējams nodrošināt viņa ierašanos tiesā. Šādā gadījumā apsūdzētājam ir tiesības pārsūdzēt pieņemto tiesas lēmumu 30 dienu laikā no dienas, kad viņš uzzināja vai viņam bija jāuzzina par tiesas pieņemto lēmumu (KPL 465.p.2.d.).

2.5. Eksperta, liecinieka piedalīšanās

Eksperts un liecinieks atbilstoši Kriminālprocesa likumam nav uzskatāmi par procesa dalībniekiem, kuru piedalīšanās iztiesāšanā būtu obligāta, izņemot īpašus gadījumus, kas izriet no lietas turpmākas virzības. KPL 110.panta trešās daļas 2.punkts paredz, ka lieciniekam ir tiesības neliecināt pret sevi un saviem tuviniekiem. Savukārt KPL 111.panta pirmās daļās otrais teikums nonāk pretrunā ar KPL 110.panta trešās daļas 2.punkta, KPL 12.panta piektās daļas un KPL 116.panta otrās daļas 4.punkta normu. Konkrēti, KPL 12.panta ceturtdā daļa satur terminu – tuvinieks, kādu paredz arī 110.panta trešās daļas 2.punkts. Savukārt KPL 111.panta pirmās daļas otrais teikums paredz *liecinieka tiesības neliecināt tikai tām personām, kurām šāda procesuālā imunitāte noteikta Satversmē, KPL un Latvijai saistošajos starptautiskajos līgumos.* 116.panta otrās daļas 4.punkts paredz, ka *personas kriminālprocesuālā imunitāte izriet no šīs personas radniecības.* Diemžēl kriminālprocesuālajā praksē, t.sk. iztiesāšanas praksē, ir sastopami gadījumi, kad lieciniekiem netiek izskaidrotas tiesības neliecināt pret sevi un saviem tuviniekiem. Protams, patiesībā vislielākā kritika šajā jautājumā būtu adresējama pirmstiesas procesa virzītājam – izmeklētājam, retāk ar šādu pārkāpumu gadījumiem, autore, pildot advokāta pienākumus, sastapās no prokuroru un tiesnešu/tiesas sastāva puses. Saskaņā ar KPL 12.panta ceturto daļu, par tuviniekiem kriminālprocesā atzīstami: *saderinātais, laulātais, vecāks, vecvecāks, bērns, mazbērns, brālis, māsa, kā arī persona, ar kuru liecinieks dzīvo kopā un ar kuru viņam ir kopīga (nedalīta) saimniecība.* Tātad ikvienā gadījumā procesa virzītājam, arī tiesnesim vai tiesas sastāvam būtu jāizskaidro lieciniekam tiesības neliecināt pret sevi un saviem tuviniekiem.

Attiecībā uz eksperta aicināšanu, var minēt piemēru: process medicīniskā rakstura piespiedu līdzekļu piemērošanai uzliek tiesai pienākumu aicināt ekspertu.

Kādas sankcijas likums paredz, ja liecinieks vai eksperts neierodas pēc aicinājuma uz tiesas sēdi? Likums paredz, ka par liecinieka vai eksperta neierašanos neattaisnojoša iemesla dēļ piemēro procesuālās sankcijas (KPL 470.p.2.d.). Neierašanas gadījumā gan lieciniekam, gan ekspertam

likumā reglamentētas noteiktas sankcijas, t.i., piespiedu nauda un brīdinājums. Kriminālprocesa likums neparedz iespēju veikt piespiedu atvešanu ekspertam, toties lieciniekam piespiedu atvešana var būt piemērota. Problemātisks varētu būt jautājums noskaidrot vai liecinieks tiešām informēts par tiesas sēdes datumu un laiku. Parasti šāds jautājums var rasties ja tiesa saņem atpakaļ no pasta sūtījumu ar norādi – „adresāts nav mājās” un „pastā glabāšanas laiks beidzies”. Tādā gadījumā procesuālo sankciju piemērošanai nav tiesiskā pamata.

Secinājumi

1. Iztiesāšanā (gan pirmajā instancē, gan apelācijas instancē) noteicoša loma atzīt/neatzīt procesa dalībnieka – cietušā – piedalīšanās obligātumu ir procesa virzītāja – tiesneša vai tiesas sastāva kompetencē.
2. Tiesai nepieder aktīva loma pierādīšanas procesā, izņemot šādas situācijas: a) kas saistīta ar aizstāvja neesamību apsūdzētajai personai; b) apelācijas instances tiesas konstatētajām šaubām apsūdzētās personas vainā; c) kasācijas instances tiesas konstatētajiem materiālo (KL) un/vai procesuālo (KPL) likuma pārkāpumiem.
3. Prokurora, apsūdzētā, aizstāvja neierašanās gadījumā uz tiesas sēdi, lietas izskatīšana tiek atlikta sakarā ar Kriminālprocesa likuma normu saturu saistībā ar likumā reglamentēto minēto procesa dalībnieku obligāto piedalīšanos.
4. Praksē ir konstatējama problēma saistībā ar cietušā, cietušā pārstāvja, apsūdzētā, aizstāvja aktīvo tiesību realizāciju, kā arī ar minēto procesa dalībnieku ierašanos tiesā.
5. Attiecībā uz procesa dalībnieku – liecinieku, cietušo – liecību nolasīšanu, Kriminālprocesa likuma 501.panta norma paredz vairākas situācijas, atbilstoši kurām tiesa var lemt par procesa dalībnieku liecību nolasīšanu. Praksē problemātisks ir jautājums par liecību nolasīšanu, ja procesa dalībnieks ir aizmirsis lietas apstākļus. Pierādīšanai minētās normas realizācija konkrētajos gadījumos var izrādīties pat bīstama. Turklāt minēta norma nonāk pretrunā ar vispārīgām pratināšanas kārtību regulējošajām normām. Sakarā ar ko Kriminālprocesa likuma 501.panta normu nepieciešams revidēt saistībā ar citām Kriminālprocesa likuma A daļas normām, kas paredz vispārējos pratināšanas nosacījumus (konkrēti, 149.pants).
6. Kriminālprocesa likums dažādi reglamentē apsūdzības uzturētāja un aizstāvja nepiedalīšanās iztiesāšanas sekas un tiesas reakciju uz šādām situācijām. Tagad ikvienā gadījumā tiesa var realizēt minēta panta otrā teikuma normu, kas paredz tiesas pilnvaras pienākumu uzliekošas normas veidā paziņot Latvijas Zvērinātu advokātu padomei ikvienā aizstāvja neierašanās gadījumā, t.sk. arī attaisnotas neierašanās gadījumā (piemēram, aizstāvja slimība ar apliecinājumu no ārsta, aizstāvja atvaļinājums neatkarīgi no ieraksta Tiesu informācijas sistēmā sadaļā „Advokāta kalendārs”, tiesnesis/tiesas sastāvs citā lietā nozīmējis lietas izskatīšanu attiecīgās lietas izskatīšanas laikā, t. saucamais „pārklājums”).

Priekšlikums: Kriminālprocesa likuma 467.panta „Aizstāvja neierašanās sekas” pirmās daļas otrā teikuma norma būtu jāpapildina aiz vārdiem „uz tiesas sēdi” ar vārdiem „neattaisnojoša iemesla dēļ vai nav paziņojis par neierašanās iemesliem”, nosakot minēto normu šādā redakcijā: „Ja aizstāvis nav ieradies uz tiesas sēdi **neattaisnojoša iemesla dēļ vai nav paziņojis par neierašanās iemesliem, tiesa paziņo Zvērināto advokātu padomei**”.

Ierosinājums: Likumā „Par tiesu varu” iekļaut imperatīva rakstura normu, kas uzliktu tiesai pienākumu nosakot tiesas sēdes datumu un laiku, ņemt vērā advokātu noslogojumu, kas izriet no Tiesu informatīvajā sistēmā ievietotas informācijas.

7. Nevienveidīgi tiesu praksē tiek risināts jautājums saistībā ar cietušo pārstāvi, kurš iztiesāšanas gaitā pirmajā vai apelācijas instancē nespēj atbildēt uz procesa dalībnieku jautājumiem par lietas būtību, noziedzīga nodarījuma notikumu, tā apstākļiem. Šādos gadījumos ne vienmēr tiesa atzīst cietušā piedalīšanos par obligātu.

Priekšlikums: Kriminālprocesa likuma 469.panta otrās daļas norma aiz vārdiem „ja cietušais nav ieradies uz tiesas sēdi” būtu jāpapildina ar vārdiem „vai ja cietušā pārstāvis nespēj atbildēt uz procesa dalībnieku jautājumiem lietas sakarā, tiesa izlemj jautājumu par: 1) cietušā neierašanās iemeslu; 2) vai cietušā piedalīšanās krimināllietas iztiesāšanā ir obligāta; 3) par lietas izskatīšanas atlikšanas attaisnojošu iemeslu, ja cietušais to ir lūdzis”.

8. Kriminālprocesa likuma 11.pantā nostiprināta tiesvedības valodas principa, jāsecina, ka šaubu gadījumā procesa virzītājam būtu jānodrošina procesa dalībnieka tiesības uz valodas, kuru persona prot, lietojumu kriminālprocesā. Tika gadījumā, ja ir iegūtas un pārbaudītas ziņas, ka minētas tiesības tiek izmantotas ļaunprātīgi, procesa virzītājs var atteikties nodrošināt šādas tiesības procesa dalībniekam, vienlaicīgi informējot personu par tās tiesībām pārsūdzēt procesa virzītāja lēmumu vai rīcību.

Priekšlikums: Sakarā ar personu, pret kuru vērsts process un kura nepārvalda valsts valodu, tiesību saprast procesa gaitu, norisi, kā arī ļautu personām realizēt likumā garantētas tiesības, Kriminālprocesa likuma 83.panta pirmā daļa jāpapildina ar 6.punktu šādā redakcijā: „ja tiesības uz aizstāvību ir personai, kura neprot valsts valodu.”

Priekšlikums: Ministru kabineta noteikumi Nr.1342 „Kārtība, kādā personai, kurai ir tiesības uz aizstāvību, tikšanās laikā ar aizstāvi tiek nodrošināta tulka palīdzība” 18.punktā izdarīt grozījumus, iekļaujot tā pirmajā teikumā vārdu vietā „...nosakot tikšanās datumu, laiku un vietu un informējot par to personu un viņa aizstāvi..” vārdus „...saskaņojot tikšanās datumu, laiku un vietu ar tulku un aizstāvi un informējot par to personu, kurai ir tiesības uz aizstāvību..”

9. Lietas izskatīšanas novicināšanas iemesls var būt procesa dalībnieku – liecinieku un cietušo atrašanās vietu, dzīvesvietu maiņa procesa laikā, ņemot vērā ilgstošu laiku posmu no lietas nodošanas tiesai līdz pirmajai tiesas sēdei. Sakarā ar ko Kriminālprocesa likumā būtu

jānostiprina norma kuram procesa dalībniekam jānodrošina uz tiesas sēdi aicināmo procesa dalībnieku kontaktadrešu atbildību reālajai situācijai. Konkrēti, liecinieks var nonākt brīvības atņemšanas vietā, sakarā ar ko pēc pirmstiesas procesa laikā procesa virzītājam zināmās adreses liecinieks nebūs sastopams un uz tiesas sēdi neieradīsies. Vai, piemēram, cietušais, kurš no valsts saņēmis kompensāciju atbilstoši likumam „Par valsts kompensāciju cietušajiem”, uzskatīs par iespējamu nepildīt savu procesuālo pienākumu dažādu subjektīvu apsvērumu dēļ (cietušā uzvedība noziedzīga nodarījuma izdarīšanas laikā bija prettiesiska, cietušais sniedz pirmstiesas procesā nepilnīgas neobjektīvas liecības un procesa virzītājs to nav konstatējis, sakarā ar ko liecinieks baidās sniegt liecības tiesā).

Priekšlikums: Pienākums aktualizēt uz tiesas sēdi izsaucamo personu sarakstā norādītas procesa dalībnieku, t.i., liecinieku, cietušo, speciālistu, ekspertu kontaktadrese būtu uzliekams apsūdzības uzturētājam – prokuroram. Sakarā ar ko KPL 43.panta „Valsts apsūdzības uzturētāja pilnvaras pirmās un apelācijas instances tiesā” pirmo daļu papildināt ar 10.punktu šādā redakcijā: *10) pēc procesa virzītāja uzdevuma pirms tiesas sēdes aktualizēt uz tiesas sēdi izsaucamo procesa dalībnieku kontaktadreses”.*

Kopumā jāsecina, ka procesa dalībnieku aktīvā piedalīšanās iztiesāšanā, realizējot Kriminālprocesa likumā noteiktas tiesības un pildot pienākumus, realizējot pilnvaras, neapšaubāmi ļautu arī tiesai efektīvāk piemērot Kriminālprocesa likuma normas, lai novestu kriminālprocesu līdz krimināltiesisko attiecību taisnīgam noregulējumam, nepieļaujot neattaisnotu iejaukšanos personas dzīvē.

Bibliogrāfija

Kriminālprocesa likums (ar grozījumiem, kas izsludināti līdz 2013. gada 19.decembrim)/pieņemts 21.04.2005, stājas spēkā 2005.gada 1.oktobrī//Latvijas Vēstnesis, 11.05.2005, Nr.74; 30.09.2005, Nr.156; 27.01.2006,Nr.17; 29.12.2006, Nr.207; 07.06.2007, Nr.91; 12.12.2007, Nr.199; 09.07.2008, Nr.104; 17.07.2008, Nr.107; 01.04.2009, Nr.51; 30.06.2009, Nr.100; 10.11.2010, Nr.178.; 28.12.2013., Nr.252./ <http://likumi.lv/doc.php?id=107820>
2006.gada 3.oktobra Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta spriedums lietā Nr. SKK-535/Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta lēmumu krājums. 2006. – Rīga: TNA, 2007. - 406.-407.lpp.
2006.gada 9.maija Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta spriedums lietā Nr. SKK-319/Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta lēmum. 2006. – Rīga:TNA, 2007. - 373.-375.lpp.
2012.gada 2.oktobra Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta lēmums lietā SKK-519/2012//[at.gov.lv/lv/judikatura/judikaturas-nolemumu-arhivs/senata-kriminallietu-departaments/hronologiska-seciba/2012/\[aplukots 05.04.2014.\]](http://at.gov.lv/lv/judikatura/judikaturas-nolemumu-arhivs/senata-kriminallietu-departaments/hronologiska-seciba/2012/[aplukots 05.04.2014.]).
2013.gada 16.decembra Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta lēmums lietā Nr.SKK-758/2013//[http://at.gov.lv/lv/judikatura/judikaturas-nolemumu-arhivs/senata-kriminallietu-departaments/hronologiska-seciba/2013-hronologiska-seciba/\[aplukots 01.04.2014.\]](http://at.gov.lv/lv/judikatura/judikaturas-nolemumu-arhivs/senata-kriminallietu-departaments/hronologiska-seciba/2013-hronologiska-seciba/[aplukots 01.04.2014.]).
2012.gada 5.novembra Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta lēmums lietā Nr.SKK-642/2012//[at.gov.lv/lv/judikatura/judikaturas-nolemumu-arhivs/senata-kriminallietu-departaments/hronologiska-seciba/2012/\[aplukots 05.04.2014.\]](http://at.gov.lv/lv/judikatura/judikaturas-nolemumu-arhivs/senata-kriminallietu-departaments/hronologiska-seciba/2012/[aplukots 05.04.2014.]).

2012.gada 7.marta Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta lēmums lietā Nr.SKK-68/2012 <http://at.gov.lv/lv/judikatura/judikaturas-nolemumu-arhivs/senata-kriminallietu-departaments/hronologiska-seciba/2012/>[aplūkots 05.04.2014.]

2014.gada 20.marta Latvijas Republikas Augstākās tiesas Krimināllietu departamenta lēmums lietā Nr.SKK-110/2014// <http://at.gov.lv/lv/judikatura/judikaturas-nolemumu-arhivs/senata-kriminallietu-departaments/hronologiska-seciba/2014/>[aplūkots 01.04.2014].

Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta senatora 2013.gada 30.augusta lēmuma lietā Nr.SKK-491/2013 // www.at.gov.lv/nolemumi [aplūkots 05.04.2014.]

Eiropas Parlamenta un Padomes direktīva „Par pagaidu juridisko palīdzību aizdomās turētajām un apsūdzētajām personām, kurām ir atņemta brīvība, un juridisko palīdzību Eiropas apcietināšanas ordera procesā” (pieņemta Briselē, 2013. gada 27. novembrī)// [http://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2009_2014/documents/com/com_com\(2013\)0824_/com_com\(2013\)0824_lv.pdf](http://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2009_2014/documents/com/com_com(2013)0824_/com_com(2013)0824_lv.pdf) [aplūkots 04.04.2014].

THE CONSTITUTIONAL REGULATION OF THE ADMINISTRATION OF JUSTICE IN POLAND

Monika Giżyńska

Paweł Włodkowiec University Collage in Plock, University of Warmia and Mazury in Olsztyn,
Poland

Abstract

The article applies to the administration of justice in Poland. Author will compare two concepts: the judicial power and the administration of justice. Author will explain that the judicial power shall be vested in Poland, according to Article 10 para. 2 of the Constitution of the Republic of Poland, in courts and tribunals. Detailed regulations are included in a separate chapter VIII of the Constitution of Poland, entitled "Courts and Tribunals". Regulations in this chapter apply to courts, the Tribunal of States and to the Constitutional Tribunal. The judicial power create two independent institutions: courts and tribunals. Author will explain that according to Article 175 para. 1 of the Constitution of the Republic of Poland the administration of justice in the Republic of Poland shall be implemented by: 1) the Supreme Court, 2) the common courts, 3) administrative courts and 4) military courts. Author will characterize all institutions.

Key words: Courts, the administration of justice, the Supreme Court, the common courts, the administrative courts, the military courts.

Kopsavilkums

Tiesu administrēšanas konstitucionālais regulējums Polijā

Raksts atspoguļo tiesu administrēšanas norisi Polijā. Autore apskata un salīdzina tiesu varas un tiesu administrēšanas konceptus, skaidro, kā saskaņā ar Polijas Konstitūcijas 10.panta otro paragrāfu tiesās un tribunālos tiek realizēta tiesu vara. Detalizēts regulējums iekļauts Polijas Konstitūcijas atsevišķā VIII nodaļā "Tiesas un tribunāli". Šīs nodaļas regulējums attiecināms uz tiesām, valsts tribunāliem un Konstitucionālo tribunālu. Tiesu vara rada divas neatkarīgas institūcijas: tiesas un tribunālus. Autore skaidro, ka saskaņā ar Polijas Konstitūcijas 175. panta pirmo paragrāfu valstī tiek izveidotas Augstākā tiesa, vispārējās tiesas, administratīvās tiesas un militārās tiesas.

Atslēgas vārdi: tiesas, tiesu administrēšana, Augstākā tiesa, vispārējās tiesas, administratīvās tiesas, militārās tiesas.

The judicial power shall be vested in Poland, according to Article 10 para. 2 of the Constitution of the Republic of Poland from April 2, 1997 (Journal of Laws of 1997, No. 78, item 483), in courts and tribunals. Detailed regulations are included in a separate chapter VIII of the Constitution of Poland, entitled "Courts and Tribunals". Regulations in this chapter apply to courts, the Tribunal of States and to the Constitutional Tribunal. The judicial power create two independent institutions: courts and tribunals.

According to Article 175 para. 1 of the Constitution of the Republic of Poland the administration of justice in the Republic of Poland shall be implemented by: 1) the Supreme Court, 2) the common courts, 3) administrative courts and 4) military courts. Moreover extraordinary courts or summary procedures may be established only during a time of war.

The Supreme Court

The Supreme Court is a judicial body exclusively in these matters which are by included in its competence. An act determines the political position of the Supreme Court from November 23, 2002 (Journal of Law of 2002, No. 240, item 2052).

The Supreme Court shall be a judicial body appointed to perform the task of:
1) administration of justice by means of: exercising supervision over the common and the military courts' judicial decisions, in order to safeguard their compliance with law and to ensure their

uniformity; to do this, the Supreme Court shall take cognisance of ultimate appeals (cassation) and of other means of appeal, 2) adopting resolutions resolving legal issues, 3) examination of protests concerning the elections and determination of the validity of the elections to the Sejm, the Senate, the election of the President of the Republic, and the validity of the national or the constitutional referendum; 4) examination of protests concerning the elections to the European Parliament, 5) expression of opinions about draft statutes and other normative acts of law, which are to constitute the bases for the decision-making and the functioning of the courts, as well as about other acts of law which the Supreme Court shall think fit.

The following shall be the Supreme Court bodies: The First President of the Supreme Court, a President of the Supreme Court, the General Assembly of the Justices of the Supreme Court, an assembly of the Justices of a Supreme Court Chamber, the Board of the Supreme Court.

The First President of the Supreme Court shall be appointed by the President of the Republic from among acting Justices of the Supreme Court for a six-year term of office. The First President of the Supreme Court shall be the Supreme Court manager and representative; he/she shall perform the acts specified by statutory law, the by-laws and by other normative acts.

All acting Justices of the Supreme Court shall constitute a self-government. Judges delegated to the Supreme Court to serve as Justices, shall not be members of the self-government. The following shall be the self-government bodies: the General Assembly of the Justices of the Supreme Court, an assembly of the Justices of a Supreme Court Chamber, the Supreme Court Board. The Board of the Supreme Court shall be composed of: the First President of the Supreme Court, Presidents of the Supreme Court, and the Justices, selected by the assemblies of the Supreme Court Chamber Justices for the term of three years. The First President of the Supreme Court shall be the chairman of the Board of the Supreme Court.

Common courts

In Poland regulates apply to the organization of common courts are located in act of July 27, 2001 law on Common Courts Organization (Journal of Law of 2001, No. 98, item 1070). In the light of this act common courts include district courts, regional courts and courts of appeal. Common courts administrate justice within the scope beyond the scope of administrative and military courts and the Supreme Court. The courts shall pronounce judgments in the name of the Republic of Poland. Courts hear and resolve cases in proceedings open to the public. The Supreme Court shall exercise supervision over common courts regarding judgments. Superior authority over the administrative activity of courts is exercised by the Minister of Justice in person and by competent supervising service. The Minister of Justice, upon consultation with the National Council of the Judiciary, issues, by regulation, internal common courts regulations that specify internal

organisation and order of functioning of courts, the order of acts in courts, the order of performance of official duties and performance of tasks by judges holding managerial positions.

A district court is established for one or more municipalities/communes; in justified situations more than one district court may be established within one municipality/commune. A regional court is established for competence area of at least two district courts, hereinafter referred to as the “court circuit”. A court of appeal is established for competence area of at least two court circuits, hereinafter referred to as the “appeal area”. Courts are divided into divisions. A division is managed by the head of the division, i.e. the president or vice president of the court or another judge.

Bodies of courts are: 1) in a district court - the president of the court, 2) in the regional court - the president of the court and the board of the regional court, 3) in the court of appeal - the president of the court and the board of the court of appeal.

The president of the court: manages and represents the court, with the exception of duties falling within the competence of the director of the court or of the financial manager of the court, performs duties within the scope of court administration, performs other duties stipulated in the act and in separate provisions, is the professional superior of judges of a given court, appoints and dismisses judges, upon required consultations. The president of the court of appeal is appointed by the Minister of Justice from among judges of the court of appeal, upon consultation with the general assembly of the court of appeal judges. The president of a regional court is appointed by the Minister of Justice from among judges of the court of appeal or of the regional court, upon consultation with the general assembly of the regional court and with the president of the superior court of appeal. The president of a district court is appointed by the Minister of Justice from among judges of the regional court or the district court, upon consultation with the general assembly of the superior regional court and with the president of the superior regional court. The president and the vice president of a court of appeal and a regional court are appointed for a six-year term of office, and shall not, directly upon the lapse of the term, be reappointed for the performance of the same function. The president and the vice president of a district court are appointed for a four-year term of office, for two subsequent terms of office at the most. The president and the vice president of a court may be dismissed by the Minister of Justice in the course of the term of office: in the event of gross failure to fulfil service duties, if further performance of the function, for other reasons, cannot be reconciled with the interest of the justice. The president or vice president of a court is dismissed upon consultation with the National Council of the Judiciary.

The board of the court of appeal is composed of three to five members, appointed by the general assembly of the court of appeal from among judges of such court, and of the president of the court of appeal. The number of board members from selection is determined by the general assembly of the court of appeal. The president of the court of appeal acts as a chairman of the board

of the court of appeal, and if absent, the member of the board who has longest been on service. The term of office of the board of the court of appeal is two years. The board of the court of appeal performs tasks specified in the act, in particular: 1) at the request of the president of the court of appeal, expresses opinion about the draft of distribution of duties in the court of appeal, the rules of substitution for judges and the rules of assignment of cases to particular judges, 2) presents to the general assembly of the court of appeal the opinion about candidates for posts of judges, 3) gives an opinion about the candidate for a vice president of the court of appeal.

The board of the regional court is composed of four to eight members, appointed by the general assembly of the regional court from among members thereof being judges of regional court, and of the president of the regional court. The number of board members from selection is determined by the general assembly of the regional court. 1. The board of the regional court performs tasks specified in the Act, in particular: 1) at the request of the president of the regional court, expresses their opinion about the draft of distribution of duties in the regional court and in district courts acting within a court circuit, of the rules of substitution for judges and court referendaries and of the rules of assignment of cases to particular judges and court referendaries, 2) presents to the general assembly of the regional court the opinion about candidates for posts of judges in district and regional courts, 3) gives opinion about candidates for the vice president of the regional court and for presidents and vice presidents of district courts.

The President of the Republic of Poland, at the request of the National Council of the Judiciary, appoints judges of common courts for the post of judge, within a month from the date of sending such request. Judges of common courts are appointed for the posts of: district court judge, regional court judge, court of appeal judge.

A judge retires upon attaining 65 years of age. The judge may occupy the post not longer than until he/she attains 70 years of age.

A judge may not be detained or called to criminal responsibility without the permission of a competent disciplinary court. The foregoing shall not concern detention if a judge was caught red handed, should such detention be necessary to ensure the appropriate course of proceedings. By the time of issuance of a resolution, which permits calling, the judge to criminal responsibility, only acts requiring urgent attention are permitted. The president of the court of appeal having jurisdiction over the place of detention shall be immediately notified about the detention of a judge. The president may order an immediate release of the detained judge. The president of the court of appeal immediately notifies the National Council of the Judiciary and the Minister of Justice about the fact of detention of a judge.

A judge takes disciplinary responsibility for misconduct in service including a gross violation of the provisions of law and for breach of the authority of the office of judge (disciplinary

misconduct). Disciplinary penalties include: an admonition, a reprimand, the dismissal from the function held, the transfer to another place of service, the dismissal from the office.

Administrative courts

In Poland regulates apply to the organization of administrative courts are located in act of July 25, 2002 law on the system of administrative courts constitutes the legal basis of their system (Journal of Law of 2002, No. 153, item 1269). Administrative courts in the Republic of Poland are also exercising the judiciary.

The Supreme Administrative Court and provincial administrative courts are administrative courts. According to Article 184 of the Constitution of the Republic of Poland the Supreme Administrative Court and provincial administrative courts shall exercise, to the extent specified by statute, control over the performance of public administration. Such control shall also extend to judgments on the conformity to statute of resolutions of organs of local government and normative acts of territorial organs of government administration.

Provincial administrative courts are courts of lower instances. Provincial administrative courts are divided into divisions. A division is managed by the president or vice president of the court or another judge. The president, vice president or vice presidents and judges are a member of provincial administrative courts. Bodies of provincial administrative courts are: the president of the court, the board of the court and the general assembly of the court. The president of the provincial administrative court: manages and represents the court, performs duties within the scope of court administration, performs other duties stipulated in the act and in separate provisions

According to Article 176 of the of the Republic of Poland court proceedings shall have at least two resorts therefore the Supreme Administrative Court is the highest resort. The president, vice presidents and judges are a member of the Supreme Administrative Court. Bodies of the Supreme Administrative Court are: the president of the court, the board of the court and the general assembly of the court. The Supreme Administrative court has registered office in Warsaw. The Supreme Administrative Court is managed by the president. The president of the the Supreme Administrative Court manages and represents the court. The President of the Supreme Administrative Court shall be appointed by the President of the Republic for a 6-year term of office from amongst candidates proposed by the General Assembly of the Judges of the Supreme Administrative Court.

Military courts

Military courts are special courts on account of their object of competences. In Poland regulates apply to the organization of military courts are located in act of August 21, 1997 law on the system of military courts (Journal of Law of 1997, No. 117, item 753).

Judges of military courts, similarly like judges of common courts, shall be appointed for an indefinite period by the President of the Republic.

Military provincial courts and military garrison courts are military courts. Military provincial courts are courts of the highest resort and garrison courts are courts of the lower resort. The Supreme Court is exercised supervision over military courts regarding judgments. Superior authority over the administrative activity of military courts is exercised by the Minister of Justice. Bodies of military court are: 1) the board of the military courts, 2) in military provincial courts - the president of the court and the general assembly of the court, 3) in military garrison courts - the president of the court.

Bibliography

The Constitution of the Republic of Poland from April 2, 1997 (Journal of Laws of 1997, No. 78, item 483).

An act of November 23, 2002 law on the Supreme Court (Journal of Law of 2002, No. 240, item 2052).

An act of July 27, 2001 law on Common Courts Organization (Journal of Law of 2001, No. 98, item 1070).

An act of July 25, 2002 law on the System of Administrative Courts (Journal of Law of 2002, No. 153, item 1269).

An act of August 21, 1997 law on the system of military courts (Journal of Law of 1997, No. 117, item 753).

NEPILNGADĪGAIS PIRMSTIESAS KRIMINĀLPROCESĀ

Jeļena Kaļiņina

Daugavpils Universitāte, Parādes iela 1, Daugavpils, Latvija, LV-5401
tenderness20@inbox.lv

Abstract

Minor pre-trial in criminal proceedings

An underage person has a child with special needs, socio-psychological features. The author concluded that the terms of the criminal law and the rules of the law of criminal procedure for juveniles are not always respected. What is the possibility that a particular person has committed a minor offence, does not give rights to examine and apply different methods, not observing the law. Cruel and illegal by the officials of harming and so the negative situation. To successfully investigate the criminal process in the criminal process, special attention should be paid to the personality of the minor. In the course of the investigation, a person sending process must take into account psychological characteristics of juvenile criminal act causes environment where the child grows and develops, and the circle of his friends. The person sending the process must comply with the terms of the criminal law and criminal procedure law, representation and Protection Institute, a special technique of interrogation and proportionate coercive measures selection.

Key words: minor, pre-trial criminal process, human rights, investigator, psychology

Ievads

Raksta mērķis: izanalizēt papildus garantijas, ko paredz Latvijas Republikas normatīvie akti, strādājot ar nepilngadīgiem aizdomās turētajiem un apsūdzētajiem un pievērst uzmanību pirmstiesas procesa īpatnībām lietās par nepilngadīgo izdarītajiem noziedzīgiem nodarījumiem un akcentēt uzmanību uz aktuālāko problēmu esamību un to risināšanu mūsdienu sabiedrībā.

Raksta uzdevumi:

1. Izanalizēt problēmas, kas rodas pirmstiesas kriminālprocesā attiecībā uz nepilngadīgo personu;
2. Izanalizēt nepilngadīgo galvenās psiholoģiskās īpatnības.

Pētījuma problēma: Katru gadu Latvijā tiek izdarīti tūkstošiem noziedzīgu nodarījumu un daudzos no tiem tiek iesaistīti nepilngadīgie. Pēc IeM IC datiem 2012. gadā tika celta apsūdzība par 558 nepilngadīgo izdarītiem noziedzīgiem nodarījumiem (nepilngadīgie no noziegumus izdarījušo personu kopskaita sastāda 7,5%). Nepilngadīgie ir sabiedrības neaizsargātākā daļa, kuru visvairāk ietekmē negatīvās sociālās parādības, it īpaši slikta materiālā situācija, nelabvēlīgi ģimenes apstākļi, alkoholisms un narkomānija. Ikvienam bērnam, kurš pārkāpis kriminālo likumdošanu, ir tiesības uz pienācīgu apiešanos no likuma pārstāvju puses, kas ir saskaņā ar starptautiskiem dokumentiem.

Novitāte: Procesa virzītāju pienākums ir ne tikai nodrošināt efektīvu Krimināllikuma normu piemērošanu un krimināltiesisko attiecību noregulējumu, bet arī jānodrošina nepilngadīgā tiesību ievērošanu un jāpievērš uzmanība, nepilngadīgā vecumam, personībai un pratināšanas īpatnībām. Tomēr ar dziļu nožēlu jāsecina, ka daudzos kriminālprocesos valsts amatpersonu rīcība, kurām ir pienākums tiesību pārkāpumus atklāt un izmeklēt, rīkojas tieši pretēji, nav uzmanīgi pret nepilngadīgo papildus garantijām kriminālprocesā un neņem vērā nepilngadīgajiem piemītošas vēl

nenobriedušas psihe īpatnības. Tas ir, pašas būtiski apdraud svarīgākās cilvēka pamattiesības, kas nav pieņemams valstī, kura sludina sevi par tiesisku.

Pētījuma metodes: analīzes, sintēzes, indukcijas, dedukcijas, sistēmiski-loģiskā, modelēšanas, socioloģiskā.

Savā zinātniskajā rakstā „Nepilngadīgais pirmstiesas kriminālprocesā” autore grib uzsvērt sekojošus jautājumus: pirmstiesas kriminālprocesa īpatnības lietās par nepilngadīgo izdarītajiem noziedzīgiem nodarījumiem, nepilngadīgo personu psiholoģiskās īpatnības un papildu garantijas, ko paredz Latvijas Republikas normatīvie akti.

Nepilngadīgā persona Latvijā ir persona, kas nav sasniegusi 18 gadu vecumu. Saskaņā ar ANO Konvenciju par bērna tiesībām, par bērnu tiek uzskatīta ikviena cilvēkbūtne līdz 18 gadu vecuma sasniegšanai, ja saskaņā ar likumu, kas piemērojams attiecīgajam bērnam, viņš nekļūst pilngadīgs agrāk (ANO Konvencija par bērna tiesībām). Var secināt, ka nepilngadīga persona saskaņā ar Konvenciju ir atzīstama par bērnu, tomēr tā saucamie bērni ik gadu izdara tūkstošus noziedzīgus nodarījumus vai nu ir iesaistīti noziedzīgo nodarījumu izdarīšanā ar pilngadīgas personas starpniecību. Pēc Krimināllikuma nepilngadīgās personas iedala nepilngadīgajos (no 14 līdz 18 gadu vecumam) un mazgadīgajos (līdz 14 gadu vecumam). Attiecīgi saskaņā ar Krimināllikuma 11.pantu pie kriminālatbildības saucamas personas no 14 gadu vecuma. Mazgadīgais, tas ir, persona, kas nav sasniegusi 14 gadu vecumu, pie kriminālatbildības nav saucams. Tomēr, kā liecina prakse, noziedzīga nodarījuma izdarīšanā bieži tiek iesaistītas arī mazgadīgās personas. Noziedzīga nodarījuma subjekts plašākā izpratnē ir persona, kas izdarījusi noziedzīgu nodarījumu (Liholaja 2003:42). Šaurākā izpratnē tā ir persona, kas spēj nest kriminālatbildību par noziedzīga nodarījuma izdarīšanu, kas paredzēts Krimināllikumā. Nepilngadīgais kā noziedzīga nodarījuma subjekts ir pilngadību nenasniegusi persona, kuru var saukt pie kriminālatbildības par viņas izdarītajiem noziedzīgiem nodarījumiem, kas paredzēti Krimināllikumā. Ņemot vērā vecuma specifisko dabu un nepilngadīgo sociāli-psiholoģiskās īpatnības, Krimināllikumā ieviesta VII nodaļa „Nepilngadīgo kriminālatbildības īpatnības”, kuras normas regulē nosacījumus, kas jāievēro saucot nepilngadīgo pie kriminālatbildības un nosakot sodu. Lai nodrošinātu efektīvu Krimināllikuma normu piemērošanu attiecībā uz nepilngadīgo personu un taisnīgi noregulētu krimināltiesiskās attiecības bez neattaisnotas iejaukšanās personas dzīvē, jāņem vērā nepilngadīgo psiholoģiskās īpatnības, kuru izpēte dot iespēju izvēlēties lietderīgākus līdzekļus individuālajā darbā efektīvai profilaksei, drošības līdzekļa izvēlei, kā arī savlaicīgai personības uzvedības korekcijai. Nepilngadīgā noziedznieka personības izpēte rada paaugstinātu interesi, par cik notiek viņa noziedzīgās uzvedības mehānisma īpatnību atklāšana un novērtēšana, atklājot viņa noziedzīgās uzvedības specifiskos iemeslus. Nepilngadīgajiem raksturīga ne tikai strauja fiziskā attīstība, bet arī dziļākas psiholoģiskās novirzes. Šo vecumu sauc arī par

sprādziennedrošu, sarežģītu, cietsirdīgu, krīzes, pārejas, ievainojamu, jo tajā fiziskā un garīgā attīstība vēl nav pabeigta. Tas arī izpaužas viņa darbībās un rīcībā, intensīvajā sociālajā attīstībā. Nelabvēlīga vide veicina izkropļotu vērtību ieaudzinašanu, zemu pašnovērtējumu un atvieglo nepilngadīgā iesaistīšanu antisabiedriskās darbībās. Tiekme parādīt savu patstāvību un realizēt sevi, bieži vien ir viens no nepilngadīgo personu antisociālās uzvedības iemesliem. Pilnīga apziņa veidojas, tikai pateicoties dzīves pieredzei un personas pārdzīvoto notikumu analīzes hierarhijai, kas nosaka personas attieksmi pret dažādiem notikumiem. Nepilngadīgo morālie spriedumi par dažādām dzīves norisēm nav pamatoti ar reālo pieredzi un ir pārspīlēti, ņemot vērā pusaudža psiholoģiskās īpatnības (Ceplis 2001:46). Pusaudžiem raksturīgs maksimālisms, nespēja uztvert objektu daudzpusīgi, reāli. Svarīgs rādītājs, kas raksturo personības tikumību, ir tās attieksme pret sociālām anomālijām un, pirmkārt, pret alkoholismu. Alkohols noved pie paškontroles zaudēšanas un bieži veicina likumpārkāpumu izdarīšanu, tai skaitā noziedzīgu nodarījumu izdarīšanu. Izmeklējot noziedzīgo nodarījumu, jāņem vērā noziedzīgā nodarījuma izdarīšanas iemeslus, antisabiedriskās uzvedības iemeslus, vidi, kur bērns izauga un attīstījās, draugu un sabiedrības ietekmi un psiholoģiskās īpatnības, kas raksturīgas nenobriedušai psihei.

Kriminālprocesa likumā ir noteiktas nepilngadīgā pratināšanas īpatnības (152.pants, 153.pants) un netiek pievērsta uzmanība citām izmeklēšanas darbībām. Tomēr ar dziļu nožēlu jāsecina, ka arī esošās kriminālprocesuālās normas attiecībā uz nepilngadīgām personām bieži netiek ievērotas. Strādājot praksē pie zvērināta advokāta, darba autore saskaras ar situācijām, kad valsts amatpersonas izturas pret nepilngadīgajiem diezgan cietsirdīgi, dažreiz pat pretlikumīgi, draudot, pielietojot fizisku spēku un neievērojot iepriekš minētās psiholoģiskās īpatnības, kas noved ne tikai pie kriminālprocesuālo normu pārkāpumiem, bet arī pie tā, ka nepilngadīgais uztver policijas darbinieku kā bīstamības avotu un baidās no tā. Tādas attieksmes rezultātā papildus tik un tā esošām problēmām, parādās vēl psiholoģiskās traumas. Vairākkārt tiek rakstītas sūdzības par to, ka nepilngadīgais bija pakļauts spīdzināšanai un cietsirdīgai vai pazemojošai apiešanai, lai varētu no viņa iegūt ziņas un atzišanos. Faktiski tādā gadījumā visi iegūtie pierādījumi ir apšaubāmi un veiktās izmeklēšanas darbības pārkāpj starptautisko dokumentu prasības.

Visās darbībās attiecībā uz bērniem neatkarīgi no tā, kas tās veic, uzmanība jāvelta tam, lai vislabāk nodrošinātu bērnu intereses (bērnu tiesību aizsardzības princips) (Likums "Bērnu tiesību aizsardzības likums"). Līdz ar to Kriminālprocesa likumā ir paredzēts nepilngadīgo aizstāvības un pārstāvības institūts.

Pēc Kriminālprocesa likuma 83.panta pirmās daļas pirmā punkta aizstāvja piedalīšanās ir obligāta kriminālprocesā, ja tiesības uz aizstāvību ir nepilngadīgai vai ierobežoti pieskaitāmai personai. Pamatojoties uz Kriminālprocesa likuma 81.panta pirmo daļu, ja nav noslēgta vienošanās par aizstāvību vai aizstāvis, ar kuru noslēgta vienošanās, nevar ierasties procesuālās darbības

veikšanai, procesa virzītājam ir pienākums uzaicināt advokātu, lai nodrošinātu aizstāvību šādās atsevišķās procesuālās darbībās. Nepilngadīgais pat var nezināt par savām tiesībām aizturēšanas un nopratināšanas laikā, jo bieži vien no amatpersonu puses nav pienācīgi izklāstītas visas tiesības un pienākumi. Nav nekādas nozīmes tam, vai nepilngadīgais pats vēlas vai ne, aizstāvja piedalīšanās ir obligāta un nepilngadīgā atteikšanās no aizstāvja nav saistoša procesa virzītājam. Diemžēl jāsecina, ka ne visi procesa virzītāji pie tā pieturas. Atsevišķām amatpersonām ir svarīgs rezultāts, un līdz ar tās pēc iespējas ātrāk mēģina iegūt no personas liecības, nepieaicinot aizstāvi vai likumisko pārstāvi.

Saskaņā ar Kriminālprocesa likuma 60.² panta pirmās daļas pirmo punktu, *personai, kurai ir tiesības uz aizstāvību, ir tiesības nekavējoties uzaicināt aizstāvi un noslēgt ar viņu vienošanos vai izmantot valsts nodrošināto juridisko palīdzību, ja šī persona pati par saviem līdzekļiem nevar noslēgt vienošanos ar aizstāvi.* Pat, ja advokāts, ar kuru noslēgta vienošanās, nevar noteiktā laikā tikt uz kādu procesuālo darbību, saskaņā ar Kriminālprocesa likuma 60.² panta pirmās daļas ceturto punktu, likumā paredzētajos gadījumos pieprasīt advokāta piedalīšanos atsevišķā procesuālajā darbībā aizstāvības nodrošināšanai, ja vēl nav noslēgta vienošanās par aizstāvību ar konkrētu advokātu vai šis aizstāvis nav varējis ierasties. Tādējādi, nepieaicinot aizstāvi, netiek ievērotas kriminālprocesa normas un aizturētā nepilngadīgā augstāk minētās tiesības, kā arī Kriminālprocesa likuma 60.² panta pirmās daļas trešā punktā minētās tiesības saņemt juridisko palīdzību no aizstāvja un šā panta pirmās daļas piektā punktā minētās tiesības saņemt no procesa virzītāja attiecīgajā tiesas apgabalā praktizējošo advokātu sarakstu, kā arī bez maksas izmantot telefonu aizstāvja uzaicināšanai, kā arī netiek ievērotas Latvijas Republikas Satversmes 92.pantā ikvienam cilvēkam garantētas tiesības uz advokāta palīdzību. Kaut kādu iemeslu dēļ dažkārt šīs tiesības nepilngadīgajiem pat netiek izskaidrotas.

Saskaņā ar Kriminālprocesa likuma 60.² panta pirmās daļas astoto punktu *personai, kurai ir tiesības uz aizstāvību, ir tiesības sniegt liecību vai atteikties liecināt* un saskaņā ar šā panta otrā daļā noteikto, *liecības nesniegšana nav vērtējama kā traucēšana noskaidrot patiesību lietā un izvairīšanās no pirmstiesas procesa un tiesas.* Šīs kriminālprocesa normas nedrīkst pārkāpt, veicot operatīvās izmeklēšanas darbības, piespiežot nepilngadīgo sniegt kādas liecības. Piespiešanu liecināt, fiziski un psiholoģiski ietekmējot, var saistīt ar Konvencijas „Pret spīdzināšanu un citiem nežēlīgas, necilvēcīgas vai pazemojošas izturēšanās vai sodīšanas veidiem” un Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas pārkāpšanu.

Tas, ka pastāv iespēja, ka konkrēta persona ir izdarījusi noziedzīgo nodarījumu, nedod tiesības nopratināt un pielietot tādas metodes, kas ir pretējas likuma normām. Policijas darbiniekiem, lai iegūtu nepieciešamās ziņas, ir pienākums ievērot speciālas nepilngadīgo personu nopratināšanas metodes un tehniku, nevis tās spīdzināt un iebaidīt.

Latvijas Republikas Satversmes 95.pantā arī noteikts, ka valsts aizsargā cilvēka godu un cieņu. Spīdzināšana, citāda cietsirdīga vai cieņu pazemojoša izturēšanās pret cilvēku ir aizliegta. Nevienam nedrīkst pakļaut nežēlīgam vai cilvēka cieņu pazemojošam sodam.

No iepriekš minētā var secināt, ka dažkārt tiek pārkāpti policijas darba organizācijas un darbības principi, kurus paredz Likuma par policiju 5.pants, jo šī panta pirmā daļa paredz, ka policijas darbība tiek organizēta, ievērojot likumību, humānismu, cilvēka tiesības, sociālo taisnīgumu, atklātumu, vienvadību un balstoties uz iedzīvotāju palīdzību.

Interesants jautājums, kuram būtu jāvelta atsevišķs zinātniskais darbs, pēc autores domām, ir procesuālo piespiedu līdzekļu piemērošana nepilngadīgajiem. Drošības līdzeklim jābūt tādām, kas nodrošina kriminālprocesa mērķu sasniegšanu, normālu kriminālprocesa gaitu, bet tajā pašā laikā nepamatoti neierobežo personas cilvēktiesības un tiesības uz brīvu pārvietošanos un atrašanos brīvībā. Noziedzīga nodarījuma smagums nevar būt par pamatu visbargākā drošības līdzekļa piemērošanai. Un, kaut gan procesa virzītājam bieži vien ir pārlicība, ka aizdomās turētais vai apsūdzētais ir vainīgs noziedzīgā nodarījumā, drošības līdzekli nedrīkst piemērot kā sodu. Šauri raugoties uz analizējamo tiesību institūtu, jāatzīst, ka drošības līdzekļiem nozīme ir tikai konkrētajā kriminālprocesā un nav pamata tos izmantot, lai novērstu personas eventuālos pārkāpumus, kas neapdraud konkrēta kriminālprocesa norisi (Judins 2008: 9). Drošības līdzekli nedrīkst piemērot tikai tāpēc, ka personai ir aizdomās turētā procesuālais statuss vai, ievērojot vispārīgu atzinumu, ka uzvedības ierobežojumi un kontrole pār personas uzvedību mazina jauna noziedzīga nodarījuma veikšanas risku.

Kā liecina prakse, procesa virzītājs ļoti bieži pret nepilngadīgajiem uzreiz piemēro visbargāko drošības līdzekli – apcietinājumu, kaut gan Kriminālprocesa likumā nepilngadīgajam ir paredzēti vieglāki drošības līdzekļi, tādi kā: nodošana vecāku vai aizbildņu pārraudzībā vai ievietošana sociālās korekcijas izglītības iestādē (Likums "Kriminālprocesa likums"). Protams, ka apcietinājuma piemērošana atvieglo procesa virzītāja darbu, jo personai nav iespējas izvairīties no izmeklēšanas, tomēr nedrīkst aizmirst, ka nepilngadīgajiem vēl ir nenobriedusi psihe un būtu lietderīgāk ievietot sociālās korekcijas izglītības iestādē. Faktiski tāds drošības līdzeklis nevarētu kaitēt bērna attīstībai, jo audzinoša rakstura piespiedu līdzeklis nav sods.

Secinājumi

Nepilngadīgā persona vēl ir bērns, ar savām īpašām vajadzībām, sociāli-psiholoģiskām īpatnībām, kas atbilst viņa vecuma specifiskai dabai. Jāsecina, ka Krimināllikuma nosacījumi un esošās Kriminālprocesa likuma normas attiecībā uz nepilngadīgajiem ne vienmēr tiek ievērotas. Tas, ka pastāv iespēja, ka konkrēta nepilngadīgā persona ir izdarījusi noziedzīgo nodarījumu, nedod tiesības nopratināt un pielietot tādas metodes, kas ir pretējas likuma normām. Cietsirdīga un pretlikumīga izturēšanās no amatpersonu puses tikai pasliktina jau esošo negatīvo situāciju. Lai sekmīgi

izmeklētu kriminālprocesu, kriminālprocesa gaitā īpaša uzmanība jāpievērš nepilngadīgā personībai. Izmeklēšanas gaitā procesa virzītājam jāņem vērā nepilngadīgā psiholoģiskās īpatnības, noziedzīgā nodarījuma izdarīšanas iemeslus, vidi, kur aug un attīstās bērns, kā arī jāapzina personas draugu loks. Procesā virzītājam jāievēro Krimināllikuma nosacījumi un esošās Kriminālprocesa likuma normas, pārstāvības un aizstāvības institūts, speciālā pratināšanas tehnika un samērīga drošības līdzekļa izvēle.

Bibliogrāfija

- Konvencija „Pret spīdzināšanu un citiem nežēlīgas, necilvēcīgas vai pazemojošas izturēšanās vai sodīšanas veidiem”/Starptautisks dokuments. Pieņemts 10.12.1984. Stājas spēkā 14.05.1992. [skatīts 01.04.2014] Pieejams - <http://likumi.lv/doc.php?id=235131>;
- ANO Konvencija par bērna tiesībām/starptautisks dokuments. Pieņemts 20.11.1989/ Stājas spēkā 14.05.1992. [skatīts 01.04.2014] Pieejams - <http://likumi.lv/doc.php?id=85620>;
- Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencija/ Starptautisks dokuments. Pieņemts 04.11.1950. Stājas spēkā 27.06.1997. [skatīts 01.04.2014] Pieejams <http://likumi.lv/doc.php?id=43859>;
- Latvijas Republikas Satversme/Latvijas Republikas likums/Pieņemts 15.02.1922.; stājies spēkā 07.11.1922. ar grozījumiem, kas pieņemti līdz ar 21.03.1933. //”LV” 07.07.2006.Nr. 107(3475). [skatīts 01.04.2014] Pieejams: <http://likumi.lv/doc.php?id=57980>;
- Likums "Krimināllikums"/ Latvijas Republikas likums/Pieņemts 17.06.1998.; stājies spēkā 01.04.1999. ar grozījumiem, kas pieņemti līdz ar 18.05.2000. //”Ziņotājs” 04.08.1998.Nr. 15. [skatīts 01.04.2014] Pieejams - <http://likumi.lv/doc.php?id=88966>;
- Likums "Kriminālprocesa likums"/ Latvijas Republikas likums/Pieņemts 21.04.2005.; stājies spēkā 01.10.2005. ar grozījumiem, kas pieņemti līdz ar 28.09.2005. //”Ziņotājs” 09.06.2005. Nr. 11. [skatīts 01.04.2014] Pieejams - <http://likumi.lv/doc.php?id=107820>;
- Likums "Bērnu tiesību aizsardzības likums"/ Latvijas Republikas likums/Pieņemts 19.06.1998.; stājies spēkā 22.07.1998. ar grozījumiem, kas pieņemti līdz ar 31.12.1999. //”Ziņotājs” 04.08.1998. Nr. 15. [skatīts 01.04.2014] Pieejams - <http://likumi.lv/doc.php?id=49096>;
- Likums "Likums par policiju"/ Latvijas Republikas likums/Pieņemts 04.06.1991.; stājies spēkā 04.06.1991. ar grozījumiem, kas pieņemti līdz ar 01.09.1992. //”Ziņotājs” 24.09.1992. Nr. 37. [skatīts 01.04.2014] Pieejams - <http://likumi.lv/doc.php?id=67957>;
- Ceplis D., Liepiņa L., u.c. Bērns un kriminalitāte. Raka, 2001;
- Judins A. 2008. Ar brīvības atņemšanu nesaistītie drošības līdzekļi. Sabiedriskās politikas centrs Providus, [skatīts 01.04.2014] Pieejams http://www.providus.lv/upload_file/Publikācijas/Kriminalit/Judins_Brivibas%20atnems.pdf;
- Liholaja V.2003. Noziedzīgu nodarījumu kvalifikācija: Likums. Teorija. Prakse. Rīga: Tiesu namu aģentūra.

SAISTĪBU PIESPIEDU IZPILDĪŠANA BRĪDINĀJUMA KĀRTĪBĀ

Līva Kreituse-Ziedīņa

Biznesa augstskola Turība, Graudu iela 68, Rīga, Latvija, LV-1058
turiba@turiba.lv

Abstract

Compulsory Execution of Obligations in Accordance with Warning Procedures

Compulsory execution of obligations in accordance with the warning procedures has been in Civil Procedure Law of Latvian Republic more than ten years. In over a decade this way of recovering the debt, have experienced many larger and smaller amendments. The aim of this article is to evaluate the development of this process, to analyze adopted amendments, and to evaluate efficiency of this process. Within the frame of the article several court decisions have been analyzed, in order to as fully as possible determine the level of efficiency of this process. In addition, the aim of this process have been analyzed, and cases when this process is used to launder fictive deals. In addition, there has been analyzed ignorance of law and a right, in result of debt has been recovered in unfounded and inappropriate amount. As well as the intentionally fraudulent action of debtors, by using gaps in law of this process.

Key Words: debt, warning procedure, efficiency.

Saistību piespiedu izpildīšana brīdinājuma kārtībā Latvijas Republikas Civilprocesa likumā (turpmāk - CPL) pastāv jau vairāk kā desmit gadus. Šīs dekādes laikā konkrētais parādu piedziņas veids pieredzējis dažādus, - lielākus un mazākus grozījumus. Šī raksta mērķis ir izvērtēt šī procesa attīstību, analizēt pieņemtos grozījumus, kā arī izvērtēt procesa efektivitāti. Raksta ietvaros tiek analizēti vairāki tiesu lēmumi, lai pēc iespējas pilnīgāk būtu iespējams noteikt šī procesa efektivitātes līmeni. Papildus tiek pētīti gadījumi, kad šis process tiek izmantots fiktīvu darījumu legalizēšanai. Papildus rakstā tiek analizēta likuma un savu tiesību nezināšana, kā rezultātā tiek piedzīti nepamatoti vai neadekvāta apmēra parādi. Kā arī parādnieku tīša negodprātība, izmantojot procesa regulējumā atstātos likuma robus.

Latvijas Republikas Civilprocesa likums paredz saistību piespiedu izpildīšanu brīdinājuma kārtībā kā mehānismu parādu piedziņai tiesas ceļā. Šis process tika ieviests vienlaicīgi ar Civilprocesa grozījumiem, kas stājās spēkā 2003.gada 1.janvārī. Latvija šo civilprocesa institūtu pamatā ir aizguvusi no Vācijas civilprocesa, taču ne pilnībā. Tomēr jāatzīst, ka saistību piespiedu izpildīšanas brīdinājuma kārtībā institūts Latvijā joprojām darbojas ar trūkumiem, kas tādējādi mazina tā efektivitāti. Likumdevēja mērķis, papildinot Civilprocesa likumu ar 50.¹ nodaļu, bija pārtrīnāt lietu izskatīšanu tiesās, nodrošinot, ka kreditoram ir iespēja ātri un uz viena tiesas lēmuma pamata panākt tāda prasījuma apmierināšanu, par kuru parādnieks neiebilst.

CPL 406.¹pants [Civilprocesa likums 1998] nosaka: „Saistību piespiedu izpildīšana brīdinājuma kārtībā pieļaujama maksājuma saistībās, kuras pamatotas ar dokumentu un kurām ir iestājies izpildes termiņš, kā arī maksājuma saistībās par tādas atlīdzības samaksu, kas nolīgta līgumā par preces piegādi, preces pirkumu vai pakalpojuma sniegšanu, ja šīs saistības ir pamatotas ar dokumentu un tām nav noteikts izpildes termiņš”. Ministru kabineta noteikumi Nr. 792 „Noteikumi

par saistību piespiedu izpildīšanas brīdinājuma kārtībā izmantojamām veidlapām” nosaka pieteikumam konkrēta satura veidlapas:

- I. pieteikums par saistības piespiedu izpildīšanu brīdinājuma kārtībā;
- II. brīdinājums par maksājuma saistības piespiedu izpildīšanu ;
- III. atbilde uz brīdinājumu par saistības piespiedu izpildīšanu brīdinājuma kārtībā.

Neskatoties uz to, ka procesam ir bijuši vairāki grozījumi, joprojām tajā ir saskatāmas vairākas procesa nepilnības. Kā pirmo varētu minēt, ka joprojām tiesas pieļauj saistību piespiedu izpildi brīdinājumā kārtībā, pamatojoties uz vienu pamatojošo dokumentu, savukārt pieteikumu noraida, ja pieteikuma veidlapā pie maksājuma saistības tiek norādīti vairāki rēķini un/vai pavadzīmes. Saskaņā ar Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 2009.gada 22.aprīļa LĒMUMU Lietā Nr. SPC -58 tika atzīts, ka likuma tulkošana, paredzot, ka šo procesu var izmantot, piedzenot parādu saskaņā tikai ar vienu pamatojošos dokumentu, ir neatbilstoša likuma jēgai un saturam. Līdz 2009.gadam Civilprocesa likuma 406.³ panta 3.daļas 3.punkts paredzēja jēdzienu “dokumenti”, kas ir daudzskaitlī, pamatojoties uz ko arī Augstākā tiesa atzina, ka likumdevējs pieļauj saistību piespiedu izpildīšanu brīdinājuma kārtībā arī pamatojoties uz vairākiem pamatojošajiem dokumentiem. Taču ar 2009.gada 1.marta grozījumiem šī konkrētā panta daļa tika izslēgta un tiesas joprojām pieļauj saistību izpildi pamatojoties uz vienu saistību pamatojošo dokumentu. Autores ieskatā tomēr nav pamata šādā veidā ierobežot kreditoru, tāpēc arī vairākas parādsaistības, kuras ir pret vienu parādnieku, būtu piedzenamas viena procesa ietvaros.

Runājot par būtiskākajiem grozījumiem attiecībā uz šo procesu līdz 2009.gada 1.martam, Civilprocesa likuma 406.³ pants paredzēja, ka kreditors pieteikumam par saistību piespiedu izpildīšanu brīdinājuma kārtībā pievieno dokumentus, uz kuriem pamatots kreditora prasījums. Pēc 2009.gada 1.marta šāda prasība no CPL tika izslēgta, norādot, ka pieteikumam jāpievieno tikai dokumenti, kas apstiprina valsts nodevas un ar brīdinājuma izsniegšanu saistīto izdevumu samaksu. Pamatojoties uz šiem 2009.gada grozījumiem, tika novērsta Civilprocesa likumā paredzētā sacīkstes principa kropļošana, jo likums paredzēja tikai kreditoram pievienot saistību pamatojošos dokumentus, bet neparedzēja parādnieka pienākumu pievienot pamatojošos dokumentus gadījumā, ja parādnieks norāda, ka saistību atzīst tikai daļēji vai neatzīst nemaz. Ņemot vērā, ka šajā procesā nenotiek saistību vērtēšana pēc būtības, tad nav arī pamata uzlikt papildus pienākumu kreditoram pievienot saistību pamatojošos dokumentus.

Sākot ar 2012.gada 01.janvāri saskaņā ar likuma „Par tiesu varu” 30.panta vienpadsmitajā daļā noteikto, zemesgrāmatu nodaļu tiesneši papildus zemesgrāmatu pārzināšanai izskata divu kategoriju lietas: pieteikumus par saistību bezstrīdus piespiedu izpildīšanu un pieteikumus par saistību piespiedu izpildīšanu brīdinājuma kārtībā. Atbilstoši likuma „Par tiesu varu” 29.panta divdesmit pirmajai daļai, zemesgrāmatu nodaļas ir iekļautas rajona (pilsētu) tiesu sastāvā, atbilstoši

zemesgrāmatu nodaļas darbības teritorijai. Sākot ar 2014.gada 4.janvāri saistību piespiedu izpildei brīdinājuma kārtībā tika noteikti prasījuma apmēra griesti EUR 15 000 (piecpadsmit tūkstoši eiro) apmērā. Šie grozījumi tika paredzēti, lai izvairītos no nepamatotiem un mākslīgiem parādiem, par kuriem īsā laikā posmā tika iegūts tiesas lēmums, kuram ir izpildu dokumenta spēks. Visbiežāk tieši šis process tika izmantots, lai ātri iegūtu izpildu dokumentu par patiesībā fiktīvas lielākas vai mazākas summas piedziņu, savukārt pēc tam šis lēmums tika izmantots, lai iegūtu būtisku kreditora prasījuma pārsvaru attiecībā pret citiem kreditoriem maksātnespējas un tiesiskās aizsardzības procesā. Šāda shēma tikai veidota, lai pašam parādniekam caur citām personām būtu iespējams kontrolēt visu maksātnespējas procesa norisi.

Pamatojoties uz tiesas lēmumu par saistību piespiedu izpildīšanu brīdinājuma kārtībā, parāda piedziņai iespējams izmantot visus Civilprocesa likumā minētos piespiedu izpildes līdzekļus. Līdz ar to gadījumā, ja kaut kādu iemeslu dēļ kreditors saņem lēmumu par, iespējams, daļēji vai pilnīgi nepamatotu parādu, ir dažādi veidi, kurus izmantojot iespējams parādu piedzīt, tajā skaitā piedziņas vēršana uz nekustamo īpašumu. Zināms, ka ja īpašums tiek izolēts, taču pēc tam tiek konstatēta parāda neesamība, daļēja esamība vai izrādās, ka parāds ir bijis nepamatots, atgriezt visu iesākto piedziņas procesu atpakaļ līdz brīdim, kad persona atgūst savu īpašumu, ir gandrīz neiespējami. Tāpēc saskaņā ar Civilprocesa likuma 406.¹⁰ pantu, ja parādnieks uzskata, ka pieteicēja prasījums nav pamatots pēc būtības, viņš triju mēnešu laikā no lēmuma noraksta nosūtīšanas dienas var celt prasību pret kreditoru, lai apstrīdētu prasījumu. Ceļot prasību, parādnieks var lūgt apturēt saistības piespiedu izpildīšanu, bet, ja kreditors šādā kārtībā jau saņēmis apmierinājumu, lūgt nodrošināt prasību. Taču ne vienmēr, iesniedzot prasību par darījuma atzīšanu par spēkā neesošu, izdodas apturēt saistību piespiedu izpildīšanu. Ņemot vērā, ka saistību piespiedu izpildīšana brīdinājuma kārtībā procesā saistība netiek vērtēta pēc būtības, bet tikai formāli, proti, vai iesniegtā veidlapa atbilst Civilprocesa likuma normām, procesā nereti tiek pieņemti kļūdaini vai nepamatoti lēmumi. Tāpēc autores ieskatā, ņemot vērā, ka sākot ar 2014.gadu saistību piespiedu izpilde brīdinājuma kārtībā pieļaujama tikai līdz EUR 15 000 (piecpadsmit tūkstoši eiro) apmērā, būtu ierobežojami arī piemērojami piespiedu izpildes līdzekļi. Būtu nepieciešams paredzēt, ka pamatojoties uz saistību piespiedu izpildes brīdinājuma kārtībā lēmumu, parādu iespējams piedzīt, tikai veicot piedziņas vēršanu uz naudu, kas parādniekam pienākas no citām personām (darba samaksu, tai pielīdzinātiem maksājumiem, citiem parādnieka ienākumiem, noguldījumiem kredītiestādēs. Tādējādi netiek radītas pārāk negatīvas sekas kļūdaina vai nepamatota lēmuma rezultātā, kā arī netiek izolēti vairākas reizes vērtīgāki nekustamie īpašumi vai kustamā manta nekā ir pats parāds. Ja kreditors vēlas vērēt piedziņu uz parādnieka kustamo mantu, piemēram, automašīnu vai nekustamo īpašumu, vienmēr ir iespēja vērēt tiesā prasības tiesvedības kārtībā,

kur jau prasījums tiek vērtēts ne tikai formāli, bet arī pēc būtības, kā arī pēc tam būtu iespējams izmantot visus CPL paredzētos piespiedu izpildes līdzekļus.

Bibliogrāfija

Civilprocesa likums. Latvijas Vēstnesis (1998), Nr.326/330, Latvijas Republikas Saeimas un Ministru kabineta Ziņotājs, Nr.23;

Markovskis Erlens, Problēmas brīdinājuma procesā līdz brīdinājuma izsniegšanai, Jurista Vārds, 21. Februāris 2012 /NR. 8 (707);

Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 2012. gada 23. maija SPRIEDUMS Lietā Nr. SKC-246/2012;

Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 2009. gada 22. aprīļa LĒMUMS Lietā Nr. SPC -58;

Likumprojekta “Grozījumi Civilprocesa likumā” anotācija – 2008., 2009., 2012. gads.

PUBLISKO IEPIRKUMU SISTĒMAS MODERNIZĀCIJA: GRUZIJAS PIEREDZE

Anatolijs Kriviņš

Rīgas Stradiņa universitāte, Dzirciema iela 16, Rīga, Latvija, LV-1007

anatolijs777@gmail.com

Abstract

In 2012, Georgian Electronic Government Procurement System has gained the United Nations Public Service Award nomination "Preventing and Combating Corruption in the Public Service". To a large extent this success is related to the realized procurement system modernization in country.

In the article "Modernization of the public procurement system : Georgian experience" the author has analyzed the impact of innovation, which was based on modernization (absolutely all purchases' electronisation, the principle of "everyone sees everything" implementation of a simplification of the system processes) , as well as examined the question on the suitability of Latvian Republic legal system and practice . One of the objects of analysis is the State Procurement Agency of Georgia – in the article is presented the mentioned agency's and the Latvian Procurement Monitoring Bureau functional comparison.

The study is based on the laws and regulations of the Georgia range , including The Law of Georgia on State Procurement, The Rules for Conducting Simplified Procurement, Simplified Electronic Tender and Electronic Tender, The Rules for the Identification of the Procurement Objects and the Determination of Homogeneity thereof, The Rules of Activity of the Procurement Related Disputes Resolution Board under the State Procurement Agency, The Conditions and Rules for State Procurement of Design (Project) Services through a Design Contest, The Rule of reporting of Procuring Entities.

The study helps to identify the Latvian Republic procurement system development level, as well as outlines possible solutions for the challenges.

Keywords: public procurement system modernization, electronisation.

Ievads

Pirms modernizācijas uzsākšanas, Gruzijā darbojas postpadomju valstīm raksturīgā publisko iepirkumu sistēma, kas nenodrošināja pietiekamo atklātību, kā arī ļāva publisko iepirkumu veicējiem neievērot likumā paredzēto regulējumu un izvairīties no atbildības.

Gruzijas elektroniskā iepirkumu sistēma 2012.gadā ir ieguvusi *United Nations Public Service Award* balvu nominācijā „Korupcijas novēršana un apkarošana valsts pārvaldē”. Lielā mērā šie panākumi ir saistīti ar valstī realizēto iepirkumu sistēmas modernizāciju. Autors ir izanalizējis inovācijas, kas bija modernizācijas pamatā (visu iepirkumu elektronizācija; principa „*visi redz visu*” ieviešana; sistēmas vienkāršošanas paņēmieni), kā arī izskatījis jautājumu par to piemērotību Latvijas Republikas tiesību sistēmai un praksei. Viens no analīzes objektiem ir Gruzijas Konkurences un valsts iepirkumu aģentūra, - rakstā ir prezentēts minētās aģentūras un Latvijas Republikas Iepirkumu uzraudzības biroja funkcionāls salīdzinājums.

Turpinājumā autors izanalizēs inovācijas, kas bija Gruzijas publisko iepirkumu sistēmas modernizācijas pamatā.

Maksimāla informācijas atklātība

Gan Latvijas, gan arī Gruzijas publisko iepirkumu sistēmās ir iestrādāti mehānismi atklātības principa ievērošanai un nodrošināšanai, tomēr būtiski atšķiras atklātības pakāpe.

Informācijas atklātības segmentā visbūtiskākā atšķirība starp Latvijas un Gruzijas risinājumiem ir pretendentu iesniegto piedāvājumu pieejamība. Proti, Latvijas Republikā, atbilstoši

Publisko iepirkumu likumam, protokoli, kas atspoguļo iepirkuma procedūras atsevišķo posmu norisi, ziņojums, iepirkuma procedūras dokumenti, izņemot piedāvājumus, ir vispārpieejama informācija (Publisko iepirkumu likuma 35.panta trešā daļa). Savukārt, pretendentu iesniegtajiem piedāvājumiem nav paredzēts nedz vispārpieejamas informācijas statuss, nedz arī ierobežotas pieejamības informācijas statuss Informācijas atklātības likuma izpratnē. Atbilstoši Iepirkumu uzraudzības biroja judikatūrai, Publisko iepirkumu likums neparedz, ka piedāvājumiem būtu ierobežotas pieejamības informācijas statuss, bet gan to, ka piedāvājumi citiem pretendentiem nav pieejami vispār (absolūtā izpratnē). Informācija par cita pretendenta piedāvājumu tiek sniegta Publisko iepirkumu likuma 32.panta otrās daļas 3.punktā noteiktajā kārtībā, ievērojot šā likuma 12.panta otrajā daļā paredzēto informācijas sniegšanas ierobežojumu (Sk. Iepirkumu uzraudzības biroja Iesniegumu izskatīšanas komisijas 2010.gada 27.maija lēmums Nr. 4-1.2/10-126).

Turpretī Gruzijā, interneta vietnē <http://procurement.gov.ge>, ir pieejami ne tikai paziņojumi par publiskā iepirkuma uzsākšanu un rezultātiem, bet arī iepirkumu gada plāns, iepirkumu komisijas lēmumi un sēžu protokoli, skaidrojumi (gadījumā, ja bija izteikts lūgums izskaidrot iepirkuma dokumentāciju), iesniegto piedāvājumu vērtēšanas rezultāti, iepirkuma līgums un iepirkuma līguma grozījumi, informācija par finansējuma plūsmu, kā arī pretendentu iesniegtie piedāvājumi. Uz Gruzijas vēlmi nodrošināt maksimālu atklātību publisko iepirkumu sfērā norāda arī spēkā esošā likuma “Par valsts iepirkumiem” 12.pants, kurā ir paredzēts, ka sasniedzot attiecīgu līgumsliekšni, sludinājums par izsoli (tenderi) vienā no valodām, kas ir izplatītas starptautiskajā tirdzniecības praksē, ir nosūtāms diplomātiskajām un konsulārajām iestādēm, kas ir akreditētas Gruzijā. Bez tam, Gruzijas diplomātiskās pārstāvniecības ārvalstīs publicē iepriekš minēto sludinājumu periodiskajos un specializētajos izdevumos ārvalstīs vai arī diplomātiskās iestādes mājas lapā.

Pretendentu iesniegto piedāvājumu atzīšana par vispārpieejamo informāciju Gruzijā primāri bija saistīta ar korupcijas novēršanas veicināšanu (Marusovs 2013: 1) Tomēr, minētais risinājums ir izraisījis Pasaules Bankas un ārvalstu ekspertu kritiku, jo ir pretrunā ar komercnoslēpuma aizsardzības nepieciešamību. Arī Latvijas Republikā galvenais arguments pret pretendentu iesniegto piedāvājumu publiskošanu ir pretendenta tiesības uz komercnoslēpumu. Saskaņā ar Komerclikuma 19.panta otro daļu, komersantam ir izņēmuma tiesības uz komercnoslēpumu. Komerclikuma 19.panta trešā daļa paredz komersanta tiesības prasīt komercnoslēpuma aizsardzību, kā arī to zaudējumu atlīdzību, kuri radušies komercnoslēpuma prettiesīgas izpaušanas vai izmantošanas rezultātā.

Izlemjot jautājumu par to, vai publiskajos iepirkumos priekšroka būtu jādod iepirkumu veikšanas maksimālajai atklātībai, vai arī pretendentu komercnoslēpuma aizsardzībai, ir jāņem vērā vairāki apsvērumi.

Komercnoslēpumu tiesiskā aizsardzība dažādās ES valstīs tiek īstenota ļoti atšķirīgi. Dažās valstīs nav īpašu likumu par šādu aizsardzību (http://ec.europa.eu/news/business/131128_lv.htm). Latvijā Informācijas atklātības likuma 5.panta 2.daļa paredz, ka par ierobežotas pieejamības informāciju uzskatāma informācija: 1) kurai šāds statuss noteikts ar likumu; 2) kas paredzēta un noteikta iestādes iekšējai lietošanai; 3) kas ir komercnoslēpums, izņemot gadījumus, kad ir noslēgts iepirkuma līgums saskaņā ar Publisko iepirkumu likumu vai cita veida līgums par rīcību ar valsts vai pašvaldības finanšu līdzekļiem un mantu; 4) par fiziskās personas privāto dzīvi; 5) kas attiecas uz atestācijas, eksāmenu, iesniegto projektu (izņemot projektus, kuru finansēšana paredzēta ar valsts sniegtu galvojumu), konkursu (izņemot konkursus, kas saistīti ar iepirkumiem valsts vai pašvaldību vajadzībām vai citādi saistīti ar rīcību ar valsts vai pašvaldību finanšu līdzekļiem un mantu) un citu līdzīga rakstura novērtējumu procesu; 6) dienesta vajadzībām; 7) kas ir Ziemeļatlantijas līguma organizācijas vai Eiropas Savienības informācija, kura apzīmēta attiecīgi kā "NATO UNCLASSIFIED" vai "LIMITE".

Atbilstoši Informācijas atklātības likuma 7.pantam, par komercnoslēpumu ir uzskatāma komersanta radīta vai komersantam piederoša informācija, kuras atklāšana varētu būtiski negatīvi ietekmēt komersanta konkurētspēju. Komersants, nododot informāciju iestādei, norāda, vai informācija ir komercnoslēpums un kāds ir šāda statusa tiesiskais pamats.

Analizējot Informācijas atklātības likuma 5.panta otro daļu un 7.pantu, ir secināms, ka likumdevējs kā primāro mērķi ir izvirzījis komercnoslēpuma aizsardzību, tā nodrošinot komersanta tiesības uz komercnoslēpuma saglabāšanu. Tādējādi Informācijas atklātības likuma 5.panta otrās daļas 3. un 5.punktā iekļautās normas nedrīkst tulkot paplašināti, t.i. šobrīd nevar uzskatīt, ka paredzētais izņēmums ir attiecināms ne tikai uz noslēgto iepirkuma līgumu un iepirkumu novērtējuma procesu, bet arī uz iepirkumam iesniegto piedāvājumu. Minēto tēzi apstiprina arī Publisko iepirkumu likuma 35.panta trešā daļa.

Jāpievērš uzmanība, ka spēkā esošais regulējums ir zināmā mērā pretrunīgs, jo Informācijas atklātības likuma 7.panta 2.daļa nosaka, ka par komercnoslēpumu nevar uzskatīt informāciju, kas ir saistīta ar valsts pārvaldes funkciju vai uzdevumu izpildi. Ņemot vērā publisko iepirkumu būtību (plašāk: Kriviņš 2013: 231-238), jāsecina, ka viens no publiskā iepirkuma pamatmērķiem ir nodrošināt tieši valsts pārvaldes funkciju vai uzdevumu izpildi, t.i. publiskie iepirkumi ir saistīti ar valsts pārvaldes funkciju vai uzdevumu izpildi. Diskutabls ir jautājums, vai minētā saikne ir pastarpināta vai nepastarpināta, tomēr tās esamība ir neapšaubāma.

Ir jāatzīst, ka publiskajos iepirkumos pretendenta iesniegtais piedāvājums ir slēdzama iepirkuma līguma neatņemamais elements, kas satur gan pretendenta piedāvātos izcenojumus, gan arī pierādījumus kvalifikācijas prasību atbilstībai. Šajā ziņā pretendenta piedāvājums ir

konstruējams ārpus komercnoslēpuma aizsardzības robežām, proti nesatur nedz ražošanas procesu aprakstu, nedz receptes, tehnoloģijas vai algoritmus, kas būtu īpaši aizsargājami.

Minētais apliecina, ka iesniegtā piedāvājuma publiskošana nevar būtiski negatīvi ietekmēt komersanta konkurētspēju un šajā kontekstā neviena no publisko iepirkumu procesā iesaistītajām pusēm necieš zaudējumus. Turpretī, atsakoties no iesniegto piedāvājumu satura aizsardzības, ieguvumus gūst gan pasūtītājs, gan publiskais sektors un sabiedrība kopumā.

Iesniegto piedāvājumu publiskošana ievērojami palielina citu pretendentu iespējas kontrolēt iepirkuma norises tiesiskumu iedarbinot pārsūdzēšanas mehānismu; ļauj plašai sabiedrībai iepazīties ar publiskā sektora iegādāto preču, pakalpojumu vai būvdarbu parametriem, apjomu un izcenojumiem, t.i. pārliecināties par iepirkuma līguma lietderīgumu un efektivitāti. Šie apsvērumi savā savstarpējā saistībā neapšaubāmi mazina korupcijas riskus publisko iepirkumu jomā, kas pats par sevi ir neatsverams ieguvums.

Pamatojoties uz šo argumentāciju, autors uzskata, ka Eiropas Savienības normatīvajos aktos būtu jāparedz norma, ka komercnoslēpuma aizsardzība nav attiecināma uz publiskajos iepirkumos pretendentu iesniegtajiem piedāvājumiem, bet Latvijas Republikai ir jāapsver iespēja veikt grozījumu Publisko iepirkumu likuma 35.panta trešajā daļā, nosakot, ka vispārpieejama informācija ir protokoli, kas atspoguļo iepirkuma procedūras atsevišķo posmu norisi, ziņojums, iepirkuma procedūras dokumenti un pretendentu iesniegtie piedāvājumi.

Jāatzīmē, ka minētā priekšlikuma realizācija varētu būt apgrūtināta, ņemot vērā Eiropas Komisijas 2013.gada nogales aktivitātes nolūkā sniegt uzņēmumiem pietiekamu aizsardzības līmeni un efektīvus tiesiskās aizsardzības līdzekļus saistībā ar neizpaužamas zinātnības un uzņēmējdarbības informācijas (komercnoslēpumu) aizsardzību pret to nelikumīgu iegādi, izmantošanu un izpaušanu. Briselē, 2013. gada 28. novembrī Komisija ierosina noteikumus, lai palīdzētu aizsargāt pret konfidenciālas uzņēmējdarbības informācijas zādzību. Direktīvas projektā ietverta komercnoslēpumu kopīga definīcija, kā arī līdzekļi, ar kuru palīdzību komercnoslēpuma piesavināšanās upuri var iegūt tiesisko aizsardzību. Tas atvieglos valsts tiesu darbu izskatīt lietas par konfidenciālas uzņēmējdarbības informācijas piesavināšanos, izņemt no apgrozības nelikumīgi iegūta komercnoslēpuma produktus un palīdzēs upuriem saņemt zaudējumu atlīdzību par šādām nelikumīgām darbībām.

Publisko iepirkumu elektronizācija

Neskatoties uz to, ka valsts elektroniskie pakalpojumi Gruzijā strauji attīstījās 2004.g.-2008.g. reformu kontekstā, valsts iepirkumi nebija pakļauti kopējām tendencēm un papīra formāts šajā jomā tika izmantots līdz 2010.gada beigām. Reformēšanas rezultātā (2010.gada janvārī tika pieņemts lēmums par elektronizācijas uzsākšanu un 2010.gada oktobrī tika veikts pirmais

elektroniskais tenderis) bija īstenota publisko iepirkumu totālā elektronizācija, kas ir ļāvusi sasniegt vairākus apakšmērķus, proti:

1. nodrošināt brīvu un momentālu pieeju informācijai (atklātības princips);
2. rīkot elektroniskās izsoles ar lejupejošu soli;
3. nodrošināt drošus un ticamus pierādījumus, kas varētu būt nepieciešami strīdu izlemšanai (sistēma reģistrē jebkuras darbības, kas vēlāk atvieglo strīdu izlemšanu);
4. novērst publisko iepirkumu nepamatotu sadalīšanu daļās (līgumsliekšņi darbojas ne tikai vienreizējiem iepirkumiem, bet visiem iepirkumiem gada laikā, kas ir atzītas par vienvērtīgiem balstoties uz CPV klasifikatoru).

Pašlaik Gruzijas publisko iepirkumu veikšanas stūrakmens ir portāls <https://tenders.procurement.gov.ge>, kuru var apmeklēt viena, piegādātāja vai pasūtītāja statusā. Ņemot vērā to, ka elektronizācija izraisa zināmu risku iespējamā piegādātāja reputācijas sfērā, atsevišķi risinājumi (elektroniskais maksājums par dalību elektroniskajā izsolē; piegādātāja apliecinājuma iesniegšana par to, ka tas nav karteļa dalībnieks; piedāvājuma nodrošinājuma iesniegšana) ir paredzēti, lai aizsargātu publisko sektoru no krāpšanas gadījumiem. Ir prognozējams, ka nākotnē elektronizācijas process var skart arī Gruzijas zemsliekšņa iepirkumus, t.i. tāds publiskais iepirkums, kuru līgumcena nepārsniedz 3000 USD. Pašlaik šajā sfērā ir elektronizētas tikai atsevišķas darbības - pasūtītājiem ir pienākums 10 dienu laikā pēc zemsliekšņa iepirkuma līguma noslēgšanas nosūtīt pamatinformāciju par līgumu Konkurences un valsts iepirkumu aģentūrai, kā arī ievietot līguma tekstu aģentūras sistēmā. Divu gadu laikā, kopš publisko iepirkumu elektronizācijas, Gruzijas valsts iekonomēja 200 milj. USD, kas ir starpība starp iepirkuma līguma paredzamo un reālo līgumcenu. Papildus tam, privātā sektora izdevumi dalībai iepirkumā samazinājās vidēji 10 reizes: no 300 USD līdz 30 USD (Marusovs 2013: 1).

Sistēmas vienkāršošana

Reformas laikā tika atvieglotas gan publisko iepirkumu rīkotāju veicamās procedūras, gan arī prasības pretendentu iesniedzamajiem dokumentiem (piemēram, vienkāršotā e-tendera gadījumā dalībniekiem un uzvarētājam nav jāiesniedz izziņas no valsts iestādēm, bet citās izsolēs izziņas iesniedz tikai uzvarētājs).

Pozitīvi ir vērtējams arī apstāklis, ka zināmā mērā ir automatizēti iepirkuma veicēja pieņemamie lēmumi: elektroniskajās izsolēs Gruzija ir atteikusies no visiem kritērijiem, izņemot cenu (t.i. cenas īpatsvars sastāda 100%).

Sistēmas vienkāršošanai valstī ir izveidots „*melns*” un „*baltis*” piegādātāju saraksts. Negodprātīgo piegādātāju sarakstā iekļauj pretendētus, kuri ir uzvarējuši iepirkumā, bet pēc tam atteikušies slēgt iepirkuma līgumu; piegādātājus, kuri nav pienācīgi izpildījuši iepirkuma līgumu, ja pasūtītājs lauza iepirkuma līgumu sakarā ar līguma nosacījumu neizpildi no piegādātāja puses;

piegādātājus, kuri ir rīkojušies negodprātīgi – piemēram, ir viltojuši dokumentāciju. Piegādātājs, kas atrodas melnajā sarakstā, tiek automātiski bloķēts elektroniskajā sistēmā un turpmāk nevar piedalīties elektroniskajos iepirkumos vienu gadu. Atbilstoši situācijai 2013.gada 1.janvārī, “melnajā” sarakstā tika iekļauti 217 piegādātāji (<http://charts.procurement.gov.ge/eng/index.php?page=chart17>).

“Baltajā” sarakstā, kas tika ieviests 2012.gada maijā, reģistrē piegādātājus, kuriem vienlaicīgi ir pasūtītāja rekomendācija, noteiktais apgrozījuma līmenis, pieredze dalībā publiskajos iepirkumos, kuru amatpersonas nav sodītas par ekonomiskajiem noziegumiem utml. Piegādātājiem, kuri ir iekļauti “baltajā” sarakstā, ir zināmas priekšrocības, piemēram 50% atlaide priekšapmaksas atmaksas nodrošinājuma garantijas summai, atļauja iesniegt attiecīgās izziņas tikai vienu reizi gadā. “Baltajā” sarakstā 2013. gada 1. janvārī bija iekļauti 24 piegādātāji (<http://charts.procurement.gov.ge/eng/index.php?page=chart16>).

Salīdzinājumā ar Latviju, Gruzijā ir maksimāli atvieglota sūdzību iesniegšana, proti, sūdzības iesniedzējam nav jāpamato, kādā veidā konkrētā pasūtītāja prasība ir diskriminējoša, bet gan tikai jānorāda apstrīdamā prasība. Būtiska atšķirība pārsūdzēšanā ir apstāklim, ka sūdzību par pārkāpumiem var iesniegt ne tikai publiskā iepirkuma dalībnieks, bet praktiski ikviens persona, kas ir reģistrēta kā piegādātājs.

Turpretī Latvijā, pārskatīšanas procedūras ir pieejamas tikai ieinteresētai personai, proti, personai, kurai ir subjektīva interese konkrētajā iepirkuma procedūrā. Tiesu judikatūra nosaka, ka vispārīgi subjektīvā interese ir prezumējama, ja persona ir iesniegusi piedāvājumu iepirkumā, kurā līguma slēgšanas tiesības piešķirtas kādai trešajai personai (Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2010.gada 24.marta lēmuma lietā Nr.SKA-293/2010 10. un 12.punkts; Eiropas Savienības Tiesas 2005.gada 8.septembra sprieduma lietā C-129/04 19.punkts).

No Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2010.gada 24.marta lēmuma lietā SKA-293/2010 izriet, ka gadījumā, ja persona vēlas iniciēt iepirkuma procedūras rezultātu pārskatīšanu, nepieciešams konstatēt, ka šai personai ir faktiskā (nevis tikai iespējama) interese konkrētajā publiskajā iepirkumā; t.i., nepieciešams pārbaudīt, vai iepirkuma procedūrā bijis iesniegts iesniedzēja pieteikums vai piedāvājums.

Minētais regulējums ievērojami sašaurina sūdzību iesniedzēju loku kā tādu, kā arī praktiski izņem no pārraudzības sūdzības par pasūtītāja nepamatotu atteikumu pieņemt un reģistrēt iesniedzamo piedāvājumu. Atbilstoši Iepirkumu uzraudzības biroja judikatūrai, gadījumā, ja sūdzības iesniedzējs iepirkuma procedūrā nav iesniedzis piedāvājumu, secināms, ka iesniedzējam nav ieinteresētās personas statuss. Proti, nav konstatējams iesniedzēja subjektīvo interešu aizskārums, kas iepirkuma procedūras rezultātu pārskatīšanas iniciēšanai pierādāms tieši ar

piedāvājuma iesniegšanas faktu (sk.piem. Iepirkumu uzraudzības biroja Iesniegumu izskatīšanas komisijas 2013.gada 4.oktobra lēmumu Nr.4-1.2/13).

Kā risinājumu autors piedāvā Latvijas Republikas nacionālajā likumdošanā paredzēt *actio popularis* sūdzības iesniegšanas iespēju, t.i. Iepirkumu uzraudzības biroja pienākumu izskatīt arī sūdzības, kuras iesniedz personas bez subjektīvās intereses konkrētajā iepirkuma procedūrā, bet kuras satrauc nelikumības iepirkumu procesos kopumā.

Publisko iepirkumu jomas uzraudzību veicošo iestāžu raksturojums

Gan Latvijā, gan arī Gruzijā ir izveidota speciāla iestāde, kas pārrauga publiskos iepirkumus. Proti, Latvijas Republikā - Iepirkumu uzraudzības birojs - Finanšu ministrijas padotībā esoša tiešās valsts pārvaldes iestāde, kuras kompetence noteikta Publisko iepirkumu likumā, Sabiedrisko pakalpojumu sniedzēju iepirkumu likumā, Publiskās un privātās partnerības likumā, Iepirkumu uzraudzības biroja nolikumā un citos normatīvajos aktos (<http://www.iub.gov.lv/node/31>). Gruzijā ir izveidota Konkurences un valsts iepirkumu aģentūra - atvasinātā publiskā persona, kas atrodas ministru prezidenta pārraudzībā.

Turpinājumā autors prezentē minēto izstāžu pamatfunkciju salīdzinošo tabulu:

	Konkurences un valsts iepirkumu aģentūra (likuma “Par valsts iepirkumiem” 6. pants)	Iepirkumu uzraudzības birojs (Publisko iepirkumu likuma 81. pants)
1.	a) normatīvo aktu un tenderu tipveida dokumentācijas izstrāde izstrāde un izdošana, kas ir nepieciešams šī likuma darbībai un to harmonizācijai ar starptautiskajām normām.	1) pārraudzīt iepirkuma procedūras atbilstību likuma prasībām;
2.	b) publisko iepirkumu stāvokļa sistematiskā izpēte un analīze balstoties uz pasūtītāju sniegtajām atskaitēm, kā arī priekšlikumu iesniegšana Valsts prezidentam attiecīgo lēmumu pieņemšanai.	2) atbilstoši savai kompetencei sadarboties ar attiecīgajām ārvalstu institūcijām;
3.	c) speciālo mācību programmu, metodisko materiālu un dokumentācijas tipveida formu izstrāde, semināru un treniņu rīkošana centrālās un vietējās varas orgāniem, masu informācijas līdzekļu pārstāvjiem un citām ieinteresētajām personām.	3) jebkurā iepirkuma procedūras stadijā pieprasīt un bez maksas saņemt pilnu informāciju par iepirkumu;
4.	d) veicamo iepirkumu informācijas bāzes formēšana un pilnveidošana.	4) pieaicināt neatkarīgus iepirkuma lietpratējus un ekspertus;
5.	e) ekspertpakalpojumu un konsultācijas (rekomendācijas) pakalpojumu sniegšana pasūtītājiem.	5) apkopot un analizēt statistisko informāciju par iepirkumiem valstī, kā arī sagatavot pārskatus par tiem;
6.	f) potenciālo piegādātāju reģistra uzturēšana (reģistrs tiek veidots pasūtītāju informēšanai un nevienam neparedz nekādas priekšrocības).	6) sniegt metodisku palīdzību un konsultācijas un rīkot mācības pasūtītājiem, preču pārdevējiem, iznomātājiem, būvdarbu veicējiem un pakalpojumu sniedzējiem;
7.	g) mūsdienīgo informāciju un komunikāciju tehnoloģiju līdzekļu iestrāde iepirkumu sistēmā iestrādes veicināšana.	7) izskatīt iesniegumus par iepirkuma procedūras pārkāpumiem;

	Konkurences un valsts iepirkumu aģentūra (likuma “Par valsts iepirkumiem” 6. pants)	Iepirkumu uzraudzības birojs (Publisko iepirkumu likuma 81. pants)
8.	h) attiecīgo normatīvo aktu un atskaišu publicēšana, speciālā periodiskā biļeteņa izdošana iepirkumu publicitātes nodrošināšanai.	8) šajā likumā noteiktos paziņojumus publicēt Iepirkumu uzraudzības biroja mājaslapā internetā, nosūtīt publicēšanai Eiropas Savienības Oficiālajā Vēstnesī, kā arī nosūtīt Eiropas Komisijai informāciju, kuru tā pieprasa;
9.	i) Iepirkumu veikšanas procesā radušos strīdu izskatīšana administratīvajā kārtā.	8 ¹) likumā noteiktajos gadījumos sastādīt administratīvo pārkāpumu protokolus un piemērot sodus par administratīvajiem pārkāpumiem publisko iepirkumu un publiskās un privātās partnerības jomā;
10.	k) iepirkuma procedūru tiesiskuma uzraudzība un iepirkumu regulēšanas procesa politikas noteikšana.	9) veikt citas normatīvajos aktos noteiktās funkcijas.

Tabulas analīze norāda uz abu iestāžu funkciju konceptuālo identiskumu, kas Gruzijas gadījumā ir paplašināts ar pilnvarām noteikt iepirkumu regulēšanas procesa politiku.

Nobeigums

Gruzijas publisko iepirkumu sistēmas modernizācija ir vērtējama kopsakarā ar citiem procesiem, kas ir norisinājusies šajā valstī 2008-2012.gadā - korupcijas un noziedzības apkarošanu, valsts pārvades aparāta vienkāršošanu, budžeta līdzekļu ekonomiju utml.

Publisko iepirkumu sistēmas modernizācijas rezultātā, Gruzijā tika samazināti iepirkumu līgumcenas sliekšņi (precēm un pakalpojumiem aptuveni 20 reizes, bet būvdarbiem – 40 reizes), attiecīgi veikto iepirkumu skaits ir palielinājies no 3000 līdz 30000 gadā. Pašlaik publisko iepirkumu sistēma Gruzijā ir decentralizēta, iepirkumus veic aptuveni 4000 pasūtītāju (Marusovs 2013, 1.lpp.). Šādos apstākļos elektronizācija bija labākais risinājums visu publisko iepirkumu koncentrēšanai vienotajā reģistrā, tajā skaitā, nodrošinot tiem vienādu atklātības līmeni, neskatoties uz pasūtītāja ģeogrāfisko atrašanās vietu.

Salīdzinājumā ar Latviju, Gruzijā ir relatīvi zems apstrīdēto publisko iepirkumu īpatsvars. Piemēram, Latvijā 2010., 2011. un 2012.gadā tika saņemtas attiecīgi 835, 1019 un 1020 sūdzības (www.iub.gov.lv), bet Gruzijā – 9 sūdzības 2010.gadā, 67 sūdzības 2011.gadā un 128 sūdzības 2012.gadā (<http://procurement.gov.ge>). Tomēr, sūdzību skaita dinamika liecina, ka atklātība un elektronizācija Gruzijā veicināja piegādātāju iespējas aktīvāk izmantot savas tiesības un aizsargāt savas intereses. Gan Gruzijā, gan arī Latvijā vidējais rādītājs sūdzību apmierināšanā pārsniedz 50%.

Lai arī piegādātāju izdevumi dalībai Gruzijas publiskajos iepirkumos reformas rezultātā ir samazinājušies uz transporta un pasta pakalpojumu rēķina, kā arī uz kancelejas preču izdevumu rēķina, tomēr uzņēmēju finansiālo slogu palielināja obligātā prasība iesniegt piedāvājuma

nodrošinājuma garantiju 1% no iepirkuma priekšmeta paredzamās līgumcenas, kā arī iepirkuma līguma izpildes nodrošinājuma garantiju līdz 10% apmērā no līguma summas. Minētie papildus izdevumi galvenokārt ir saistīti ar apstākli, ka elektroniskajā procesā pretendenti nav zināmi līdz pat uzvarētāja pasludināšanai un publiskajam sektoram ir jāminimizē nepamatoto un nedrošo piedāvājumu iesniegšanas risks.

Gruzijas publisko iepirkumu sistēmai, neskatoties uz vairākiem būtiskiem sasniegumiem, ir arī atsevišķas problēmas, kas ir saistītas ar profesionālo iepirkumu veicēju trūkumu, un to, ka vietējiem ražotājiem nav nodrošinātas preferences. Mūsdienās Gruzijā publiskajos iepirkumos piedalās vidēji tikai divi pretendenti, kas liecina par relatīvi zemu konkurences līmeni. Īpaši aktuāli tas ir apstākļos, kad Gruzijas normatīvajos aktos nav ietverta prasība par minimālo dalībnieku skaitu, t.i. uzskatāms, ka iepirkums ir noticis arī gadījumā, ja ir iesniegts tikai viens piedāvājums.

Diemžēl, izstrādātie inovatīvie risinājumi Gruzijā ne vienmēr tiek īstenoti, piemēram, 2012.gadā, balstoties uz Gruzijas prezidenta un vadības speciālo akceptu, 45% iepirkumu, bija noslēgti atvieglotās bezkonkurences iegādes veidā (<http://transparency.ge/en/node/3117>).

Secinājumi

1. Kopumā Gruzijas reformas publisko iepirkumu sektorā ir paraugpiemērs politiskajai gribai, kas ir pastiprināta ar reālajām darbībām. Latvijai šī pieredze ir neatsverama gan abu valstu līdzībā platības un iedzīvotāju skaita ziņā, gan arī risināmo problēmu kontekstā.
2. Gruzijas publisko iepirkumu sistēmai, neskatoties uz vairākiem būtiskiem sasniegumiem, ir arī atsevišķas problēmas, kas ir saistītas ar profesionālo iepirkumu veicēju trūkumu, ar vietējo ražotāju konkurētspēju, zemu konkurences līmeni.
3. Eiropas Savienības normatīvajos aktos būtu jāparedz norma, ka komercnoslēpuma aizsardzība nav attiecināma uz publiskajos iepirkumos iesniegtajiem pretendentu piedāvājumiem, bet Latvijas Republikai ir jāapsver iespēja veikt grozījumu Publisko iepirkumu likuma 35.panta trešajā daļā, nosakot, ka vispārpieejama informācija ir protokoli, kas atspoguļo iepirkuma procedūras atsevišķo posmu norisi, ziņojums, iepirkuma procedūras dokumenti un pretendentu iesniegtie piedāvājumi.
4. Latvijas Republikas nacionālajā likumdošanā būtu jāparedz *actio popularis* sūdzības iesniegšanas iespēja, t.i. Iepirkumu uzraudzības biroja pienākumu izskatīt arī sūdzības, kuras iesniedz sabiedriskās organizācijas, biedrības vai citas personas, kuras nav ieinteresētas noslēgt iepirkuma līgumu, bet kurus reāli satrauc nelikumības iepirkumu procesos.

Bibliogrāfija

Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2010. gada 24. marta lēmuma lietā Nr.SKA-293/2010 10. un 12. punkts.
Eiropas Savienības Tiesas 2005.gada 8.septembra sprieduma lietā C-129/04 19. punkts.
<http://charts.procurement.gov.ge/eng/index.php?page=chart16>

<http://charts.procurement.gov.ge/eng/index.php?page=chart17>

http://ec.europa.eu/news/business/131128_lv.htm

<http://procurement.gov.ge>

<http://transparency.ge/en/node/3117>

<http://www.iub.gov.lv/node/31>

Iepirkumu uzraudzības biroja Iesniegumu izskatīšanas komisijas 2010. gada 27. maija lēmums Nr. 4-1.2/10-126

Iepirkumu uzraudzības biroja Iesniegumu izskatīšanas komisijas 2013. gada 4. oktobra lēmums Nr.4-1.2/13

Informācijas atklātības likums (publicēts: "Latvijas Vēstnesis", 334/335 (1395/1396), 06.11.1998., "Ziņotājs", 24, 24.12.1998).

Kriviņš, A (2013) "Publisko iepirkumu jēdziens un mehānisms". Transformācijas process tiesībās, reģionālajā ekonomikā un ekonomiskajā politikā: 2012. gada 7. decembra starptautiskās zinātniski praktiskās konferences rakstu krājums. Rīga: Baltijas Starptautiskā akadēmija. 231.-238.lpp.

Marusovs, A. <http://gazeta.zn.ua/internal/glava-agentstva-konkurencii-i-goszakupok-gruzii-absolyutno-vse-chto-kasaetsya-goszakupok-dolzhno-byt-otkryto.html> (3013.18.01.).

Publisko iepirkumu likums (publicēts: "Latvijas Vēstnesis", 65 (3433), 25.04.2006., "Ziņotājs", 9, 11.05.2006).

SABIEDRISKAIS LABIEKĀRTOJUMS – POLICIJAS AIZSARDZĪBAS OBJEKTS

Aleksandrs Matvejevs

Daugavpils Universitāte, Parādes iela 1, Daugavpils, Latvija, LV-5401

aleksandrsmatvejevs5@inbox.lv

Abstract

Public infrastructure – police protection object

Public infrastructure is one of the police protection object. It is completely independent category, which definite part is included into public order's and public safety's composition. A priori, it can be said that the public infrastructure essence – to grant a stability to public order and to promote public security's providing.

Without public infrastructure public order's and public security's, concepts are not fully completed. Consequently, the public infrastructure is represented one of the usual infrastructure or populated place infrastructure types.

Key words: public infrastructure, police protection object, public order, public security.

Ievads

Pētījuma temata aktualitāte. Sabiedriskais labiekārtojums kā policijas aizsardzības objekts analizēts krievu policijas tiesību speciālistu I.Platonova, A.Koreņeva un administratīvo tiesību speciālistu A.Jeļistratova, V.Vlasjeva u.c. zinātniskajos darbos, bet Latvijas policijas tiesību zinātniskajos darbos analizēts nepietiekami.

Sabiedriskais labiekārtojums ir viens no policijas aizsardzības objektiem. Tā ir atsevišķa kategorija, kuras noteikta daļa iekļauta sabiedriskās kārtības un sabiedrības drošības sastāvā (Matvejevs 2007: 38-45). Var apgalvot, ka sabiedriskā labiekārtojuma būtība ir - piešķirt sabiedriskai kārtībai stabilitāti un veicināt sabiedrības drošības nodrošināšanu. Bez sabiedriskā labiekārtojuma sabiedriskās kārtības un sabiedrības drošības jēdzieni nav pilnīgi un pabeigti. Līdz ar to sabiedriskais labiekārtojums pārstāv vienu no parastā labiekārtojuma vai apdzīvoto vietu labiekārtojuma veidiem.

Latviešu valodas vārdnīcā vārds „labiekārtot” tiek skaidrots – ierīkot (ko) tā, ka (tas) ir ērti, viegli lietojams, izmantojams. Labiekārtot ciematu, pilsētu (LVV: 572).

Pētījuma mērķis: analizēt sabiedrisko labiekārtojumu kā policijas aizsardzības objektu.

Izvirzītais mērķis tika sasniegts, realizējot šādus *pētījuma uzdevumus*: analizējot jēdziena „labiekārtojums” evolūciju, raksturojot sabiedriskā labiekārtojuma jēdzienu kā policijas kategoriju, apskatot sabiedriskā labiekārtojuma kā policijas tiesību kategorijas raksturīgās pazīmes.

Pētījuma zinātniskā novitāte: saistīta ar to, ka autors apskata sabiedrisko labiekārtojumu kā policijas aizsardzības objektu.

Apkopojot augstākminēto, var secināt, ka sociālajā realitātē sabiedriskais labiekārtojums pamatā izpaužas trijās formās:

- 1) „labiekārtojuma lietišķās daļas” formā vai „mantu” izvietojuma publiskās vietās formā;

- 2) dzīvnieku, kuri tiek turēti mājas apstākļos un parādās publiskās vietās, „tiesiskā statusa” noteikšanas formā;
- 3) tikumiskā ziņā labvēlīgas sociālās apkārtējās vides formā.

Jēdziena „labiekārtojums” evolūcija

Pirms analizēt sabiedriskā labiekārtojuma jēdzienu ir nepieciešams īsumā apskatīt jēdziena „labiekārtojums” evolūciju dažādos vēsturiskos laikmetos.

XIX gadsimtā jēdzieni „labiekārtojums” un „valsts labiekārtojums” tika plaši definēti. Piemēram, Krievijas tiesību zinātnieks V. Vlasjevs jēdzienu „valsts labiekārtojums” raksturo šādi: „Par valsts labiekārtojumu, kā zināms, uzskata valsts varas gādību par sabiedrisko labklājību, t.i. par sabiedrisko interešu attīstību, kā materiālo, tā morālo”(Власьев 1869: 1). Tās bija valsts rūpes par rūpniecību, tirdzniecību, ārējo tirdzniecību, amatniecisku ražošanu, mājamatniecību utt.

Labiekārtojuma jēdzienu, pēc XIX gadsimta Krievijas policijas tiesību zinātnieka I. Platonova domām, papildina godprātības vai drošības jēdziens. Valsts nodrošina ne tikai pavalstnieku (pilsoņu) drošību, bet arī aktīvi sekmē viņu labklājību.

Policijas tiesību mācību grāmatā „Ievada jēdzieni mācībā par valsts labiekārtojumu un godprātību” tās autors I. Platonovs rakstīja: „Ja valsts ierobežotu savu ietekmi uz to personu privāto dzīvi tikai ar viņu tiesību nodrošināšanu un neaizskaramību, tā būtu pati ierobežotākā un trūcīgākā sabiedrība; jo veiktu tikai pusi no tā, ko spētu veikt ar saviem līdzekļiem”(Платонов 1856: 23).

Sākot ar XX gadsimta 20.gadiem labiekārtojuma jēdziens sašaurinās. To definē kā apdzīvoto vietu labiekārtojumu vai arī, kas ir tas pats, kā ārējo labiekārtojumu.

Tātad ārējais labiekārtojums ir apdzīvoto vietu labiekārtojums, kas iekļauj pilsētas vai kādas citas apdzīvotas vietas teritorijas iekārtošanas darbus: dzīvojamo namu, rūpniecības uzņēmumu, dzelzceļu un staciju izvietojumu, dzīvojamo kvartālu organizāciju, lai nebūtu pārāk liels iedzīvotāju skaits un blīvums, un beidzot, publisko vietu atbrīvošanu no personām ar tieksmi uz parazitisku dzīves veidu. Apdzīvoto vietu labiekārtojums iekļauj arī citus elementus: pilsētas sabiedriskā transporta attīstību, kultūras pieminekļu aizsardzību, ielu un laukumu apstādījumu ierīkošanu, pilsētu ārējā mākslinieciskā izskata uzlabošanu, seno vēsturisko ielu nosaukumu atgriešanu utt. Ārējais labiekārtojums paredz publisko vietu vienota arhitektūras noformējuma sasniegšanu: laukumu, krastmalu un parku ar labāko klasiskās un jaunākās arhitektūras paraugu izmantošanu dzīvojamo un sabiedrisko namu celtniecībā. Nav jāaizmirst, ka pilsētas ēkas, - gan dzīvojamās, gan sabiedriskās, - ietekmē pilsētas intelektuālo, fizisko un psihisko dzīvi.

Arhitektūra kā teritorija ir attiecību telpa starp ainavu un cilvēcisko būtni, kas bauda šo ainavu. Šādi definēta teritorija ir ļoti sarežģīta sistēma nepārtrauktā attīstības procesā. Tā paliek acīmredzami sakārtotā stāvoklī, kamēr tās normālais stāvoklis ir haotisks un konfliktu pilns. Šādā veidā arhitektūra pati par sevi nepārtraukti attīstās (Cros, Gausa 2005: 117). Modernisms ir izņēmis

cilvēku no viņa kultūrvides. Tāpēc ir nepieciešams, it īpaši ar arhitektūras palīdzību, atjaunot attiecības starp cilvēku un viņa kontekstu. Šis ir domāšanas veids, prāta stāvoklis (Cros, Gausa 2005: 173).

Sabiedriskā labiekārtojuma jēdziens kā policijas kategorija

Gan XIX, gan XX gadsimtā – sabiedriskā labiekārtojuma jēdziens kā policijas kategorija nerada adekvātu atainojumu ne tiesību aktos, ne tiesību zinātnē.

Tomēr jānorāda, ka pilnībā šis jēdziens netika aizmirsts. Krievijas tiesību zinātnieks A. Jeļistratovs veica apskatāmās problēmas analīzi. Nostādot labiekārtojumu un drošību blakus, A. Jeļistratovs uzskatīja, ka šie jēdzieni ir cieši saistīti, savīti kopā. Labiekārtojumu (sabiedrisko labiekārtojumu) viņš apskatīja no to materiālo vērtību, kuras kopējam labumam izvietotas publiskās vietās, saglabāšanas viedokļa, un kuru saglabāšana ir policijas uzraudzībā.

Tāda uzraudzība notiek tādēļ, lai netiktu nodarīts bojājums ēkām, celtnēm, namu numuriem un citam dažāda veida valsts, sabiedriskam un privātam īpašumam uz ielām, ceļiem un citās koplietošanas vietās. Īpaši atrunāts tika policijas pienākums uzmanīt, lai netiek nodarīts bojājums kultūras pieminekļiem, kokiem un citiem zaļajiem apstādījumiem publiskās vietās.

Tomēr analizējot labiekārtojumu savienojumā ar drošību, A. Jeļistratovs pamatā redzēja aspektu, kas saistīts vienīgi ar administratīvajiem tiesībpārkāpumiem, kuri nodarījuši kaitējumu materiālām vērtībām publiskās vietās. No tā izriet, ka policijas loma sabiedriskā labiekārtojuma nodrošināšanā tika vērtēta par zemu. A. Jeļistratovs rakstīja: „Būvniecības un labiekārtojuma funkcijas tuvākā veidā pilda komunālās pārvaldes un vietējās saimniecības institūcijas. Administratīvai pārvaldei, t.i. policijai šajā jomā ir tikai zināma palīga loma” (Елистратов 1925: 155).

Sabiedriskā labiekārtojuma jēdziens kā policijas kategorija zināmu vietu rada XX gadsimta otrās puses Krievijas tiesību zinātnieka A. Koreņeva darbos, kas nostādīja to cieši blakus sabiedriskās kārtības un sabiedrības drošības jēdzieniem. Sabiedriskā labiekārtojuma vairāki jautājumi, - rakstīja A. Koreņevs, - piemēram, personu masu atpūtas vietu un citu cilvēku atrašanās vietu lietderīgs plānojums un aprīkošana, tirdzniecības un sabiedriskās ēdināšanas uzņēmumu, teātru, kinoteātru, stadionu un citu iestāžu izvietošana apdzīvotās vietās, tīrība, pagalmu, ieeju un ielu apgaismojums u.c. būtiski ietekmē sabiedriskās kārtības un sabiedrības drošības stāvokli (Корнев 2003: 34).

Sabiedrības drošības garantēšanas nepieciešamais priekšnoteikums ir kompleksa pasākumu īstenošana labiekārtošanas jomā: pazemes pāreju būvēšana, luksoforu uzstādīšana atbilstošās publiskās vietās, pasažieru sabiedrisko transportlīdzekļu pieturvietu un paviljonu būvēšana utt. Plānošana un pārdomāta apdzīvoto vai publisko vietu apbūves sistēma, to uzturēšana iedzīvotāju darba gaitām un atpūtai labvēlīgā stāvoklī palielina sabiedrības drošības pakāpi no negaidītu un

bīstamu situāciju rašanās. Un pretēji – nevērība pret sabiedriskās labiekārtošanas problēmām (ieejas durvju, kāpņu telpu, ielu un pagalmu slikta apgaismošana utt.) rada labvēlīgus apstākļus personām, kuras izdara tiesībpārkāpumus un apdraud sabiedrības drošību (Matvejevs 2007: 42).

Sabiedriskā labiekārtošana vērsta uz tādu publisko vietu ierīkošanu un tur esošo priekšmetu izvietošanu, kuras radītu personu ērtības un nodrošinātu viņu drošību. Sabiedriskā labiekārtošana, sabiedriskā kārtība, kā arī sabiedrības drošība ir policijas aizsardzības objekti, kuras noteikta daļa iekļauta sabiedriskās kārtības un sabiedrības drošības sastāvā. (Matvejevs 2007: 38).

Sabiedriskā labiekārtojuma kā policijas tiesību kategorijas raksturīgās pazīmes

Sabiedriskā labiekārtojuma kā policijas tiesību kategorijas raksturīgās pazīmes ir:

1) Kopskatā labiekārtojums ir personas ērtas un drošas atrašanās publiskās vietās nepieciešamo materiālo un morālo apstākļu esamība. Katrai personai ir konstitucionālas tiesības uz tādiem apstākļiem. Latvijas Republikas Satversmes 115. pants nosaka: „Valsts aizsargā ikviena tiesības dzīvot labvēlīgā vidē, sniedzot ziņas par vides stāvokli un rūpējoties par tās saglabāšanu un uzlabošanu”.

Apkārtējās vides jēdziens iekļauj sabiedriskā labiekārtojuma jēdzienu, un, sekojoši, katras personas tiesībām atbilst valsts pienākums labiekārtot pilsētu un citu apdzīvoto vietu publiskās vietas tā, lai tās nodrošinātu cilvēku drošību.

2) Analizējot jēdzienu „sabiedriskais labiekārtojums”, jāņem vērā, ka, pirmkārt, šis jēdziens attiecas uz apkārtējās sociālās vides materiāliem priekšmetiem (ēkas, pazemes pārejas, ietves utt.), saistītiem ar publiskām vietām. Tādām vietām (parki, laukumi, ielas utt.) jābūt ne tikai labiekārtotām, radīt zināmu komfortu cilvēkiem, bet arī nodrošināt viņu drošību. Sabiedriskais labiekārtojums no šīs pazīmes viedokļa ir publisku vietu racionāla apbūve un aprīkošana tā, lai nodrošinātu cilvēku drošību.

3) Sabiedriskais labiekārtojums paredz pastāvīgu policijas pasākumu realizāciju personu ar pagrimušu sociālo statusu atklāšanā un izraidīšanā no publiskām vietām: prostitūtu, klaidoņu, ubagu, alkoholiķu, narkomānu. Minētās personas saasina kriminogēno situāciju pilsētās un citās apdzīvotās vietās, izplata bīstamas infekcijas slimības, ar savu klātbūtni publiskās vietās pārkāpj ekoloģiskās normas un bojā sociālo ainavu, izraisot cilvēku nosodījumu un nemieru. Šī pazīme parāda sabiedriskā labiekārtojuma nozīmīgu funkciju: tas ir mērķēts uz tādu publisku vietu iekārtojumu, kas izslēgtu minēto personu klātbūtni publiskās vietās vai mazinātu to skaitu līdz minimumam.

4) Viena no sabiedriskā labiekārtojuma pazīmēm ir mājdzīvnieku „tiesiskā statusa” noteikšana publiskās vietās. Suņi faktiski ir kļuvuši par pilsētu un citu apdzīvoto vietu ainavas elementu, bet to uzvedība ne vienmēr ir prognozējama, nereti traucē cilvēku atpūtu un pat apdraud

cilvēku dzīvību un veselību. Tādēļ sabiedriskais labiekārtojums paredz mājdzīvnieku, tai skaitā suņu un kaķu, turēšanas tiesisko regulējumu viņu īpašniekiem, īpaši publiskās vietās.

5) Sabiedriskais labiekārtojums nevar būt atstāts pašplūsmā, bet pastāvīgi jābūt uzraudzītam ar dažādu institūciju, tai skaitā, policijas palīdzību. Šīs institūcijas uzrauga sabiedrisko labiekārtojumu divos veidos. Pirmkārt, veic uzraudzību par celtni un citu objektu celtniecību no cilvēku drošības nodrošināšanas viedokļa. Otrkārt, policijas iestādes veic uzraudzību par to, lai apkārtējās vides „materiālie priekšmeti” būtu saglabāti, netiktu bojāti un nezaudētu savas lietderīgās īpašības.

6) Sabiedriskās attiecības sabiedriskā labiekārtojuma jomā reglamentē tiesību normas, kuru starpā svarīgu lomu ieņem policijas tiesību normas. Tiesiskā reglamentācija – sabiedriskā labiekārtojuma būtiska pazīme. Tās tiesisko pamatu sastāda Latvijas Republikas Satversme, Vides aizsardzības likums, Atkritumu apsaimniekošanas likums, Būvniecības likums, Teritorijas attīstības plānošanas likums, Epidemioloģiskās drošības likums, Dzīvojamo māju pārvaldīšanas likums, Dzīvnieku aizsardzības likums, likums "Par kultūras pieminekļu aizsardzību", likums "Par pašvaldībām", 2008.gada 22.janvāra Ministru kabineta noteikumi Nr.32 "Prostitūcijas ierobežošanas noteikumi" citi likumi un Ministru kabineta noteikumi.

Būtiska loma sabiedriskā labiekārtojuma nodrošināšanā pieder pašvaldību saistošajiem noteikumiem.

Secinājumi

Apkopojot augstākminēto, var secināt, ka sabiedriskais labiekārtojums ietver divus aspektus:

Pirmais aspekts saistīts ar valsts realizētajām cilvēka pamattiesībām dzīvot labvēlīgā vidē, uz dzīvi un atpūtu drošības un ērtību ziņā labiekārtotā pilsētā un jebkurā citā apdzīvotā vietā. Šo tiesību realizācija pilsētu un citu apdzīvotu vietu iedzīvotājiem rada aizsargātības un drošības sajūtu.

Otrais aspekts saistīts ar jēdziena „sabiedriskais labiekārtojums” dinamiku, tas ir:

a) pasākumu kopums, ko realizē valsts, pašvaldības, privātās un nevalstiskās organizācijas publisku vietu (ielu, laukumu, parku, dzīvojamo namu ieeju utt.) materiālajā aprīkošanā ar mērķi radīt cilvēku drošas uzturēšanās apstākļus publiskās vietās;

b) policijas institūciju uzraudzības - piespiedu pasākumu kopums, orientēts uz publisko vietu labiekārtojuma aizsardzību.

Ņemot vērā augstāk minēto, var noformulēt dotās kategorijas definīciju. Sabiedriskais labiekārtojums - *racionāla un ar tiesību normām reglamentēta publisku vietu iekārtošana pilsētās un citās apdzīvotās vietās, kas nodrošina apstākļus cilvēku darbam, atpūtai, drošībai un paredz pastāvīgu uzraudzību par šādu stāvokli no policijas institūciju puses.*

Bibliogrāfija

- Cros S., Gausa M. 2005. Operative optimism in architecture. Actar, Barcelona.
- LVV 2006. Latviešu valodas vārdnīca. 30000 pamatvārdu un to skaidrojumu. Rīga, Avots.
- Matvejevs A. 2007. Sabiedriskās kārtības un sabiedrības drošības jēdzienu definējums un analīze.// Administratīvā un Kriminālā Justīcija, 2/2007.
- Власьев В. 1869. Очерки государственного благоустройства России в XVII веке. Москва.
- Елистратов А. 1925. Административное право РСФСР. Ленинград.
- Корнев А. 2003. Административная деятельность органов внутренних дел. Часть Общая. Учебник. Издание четвертое, с изменениями и дополнениями – Москва: Московский университет МВД России, Издательство «Щит – М».
- Платонов И. 1856. Вступительные понятия в учение о благоустройстве и благочинии государственном. Харьков.

TIESISKĀS PLĀNOŠANAS DOKUMENTI SAISTĪBĀ AR HIPOTĒKAS INSTITŪTU

Rolands Neilands

Rīgas Stradiņa universitāte, Dzirciema iela 16, Rīga, LV-1007
rolands@neilands.lv

Abstract

Legal planning documents relating to the mortgage institute

A mortgage is the most common form of pledge, and thus the mortgage as a legal institute is essential to the stability of the financial system. A few legal policy planning documents for a mortgage exist. It affects a number of Latvian short term legal planning documents.

Also, a mortgage institute affects Insolvency Act amendments which Saeima supported in second reading on 28 November 2013 and European Parliament and Council Directive on credit agreements for consumers relating to residential immovable property, which was adopted on 4 February 2014. In this article, the author briefly examines the legal planning documents and legislation, as well as outlines the key features with respect to a mortgage institute. The author concludes that some of the Insolvency Act amendments are assessed positively, but some negatively.

Key Words: mortgage, insolvency, consumers crediting, legal planning

Ievads

Hipotēkas institūts ir viens no visvairāk izmantotajiem ķīlas veidiem kreditēšanā, un līdz ar to tas ir būtisks tiesību institūts finanšu sistēmas stabilitātes nodrošināšanai. Hipotēkai kā būtiskam tiesību institūtam būtu jāvelta pienācīga uzmanība tiesiskās plānošanas dokumentos. Šī raksta mērķis ir atklāt, vai tiesiskās plānošanas dokumentos hipotēkas institūtam ir pievērsta nepieciešamā uzmanība, kā arī sniegt priekšlikumus tiesiskās plānošanas dokumentu uzlabošanai attiecībā uz hipotēkas institūtu. Mērķa sasniegšanai ir izvirzīti šādi uzdevumi – iepazīties un analizēt kreditēšanu un hipotēkas institūtu skarošus Latvijas ilgtermiņa un vidēja termiņa tiesiskās plānošanas dokumentus, koncepcijas, informatīvos ziņojumus un tiesību aktu projektus, kā arī izdarīt secinājumus par tiem. Uzdevumu izpildei ir izmantota vēsturiskā, analītiskā un salīdzinošā pētniecības metode.

1. Tiesiskās plānošanas dokumenti

Latvijas ilgtermiņa un vidēja termiņa tiesiskās plānošanas dokumentos nekas nav noteikts par kreditēšanu un tās nozīmi Latvijas ekonomikas attīstībā, kā arī par hipotēkas institūtu kā priekšnosacījumu kreditēšanai. To neparedz ne Latvijas ilgtspējīgas attīstības stratēģija līdz 2030.gadam (LIAS), ne Nacionālais attīstības plāns 2014.-2020.gadam (NAP). Savukārt atsevišķi īstermiņa tiesiskās plānošanas dokumenti skar gan patērētāju kreditēšanu, gan hipotēkas institūtu.

1.1. Koncepcija par Civillikuma lietu tiesību daļas modernizāciju

2010.gada 13.septembrī Ministru kabinets apstiprināja Tieslietu ministrijas izstrādāto Koncepciju par Civillikuma lietu tiesību daļas modernizāciju (PKCM). Šī koncepcija, cita starpā, paredz risināt jautājumu par lietu tiesību labticīgu iegūšanu attiecībā uz nekustamo īpašumu. Ir paredzēts izstrādāt grozījumus Civillikumā, ar kuru palīdzību tiktu konkretizēts zemesgrāmatu publiskās ticamības princips, tiktu noteikts, kas ir labticīgs ieguvējs (jēdziens), kā arī tiktu radīti

skaidri labticīgas iegūšanas priekšnoteikumi (tajā skaitā, uz kā gulstas pierādīšanas pienākums par to, vai lieta ir vai nav iegūta labticīgi) un tiesiskās sekas (labticīga ieguvēja aizsardzība pret atsavinātāju un likumisko īpašnieku; atsavinātāja pienākumi pret likumisko īpašnieku, ja lietu ieguvis labticīgs ieguvējs u.c.) (KCM).

Šis risinājums ir vērtējams kā pozitīvs solis ne tikai īpašuma tiesību (kā lietu tiesību) sakārtošanas kontekstā, bet arī citu lietu tiesību, tajā skaitā hipotēkas institūta sakārtošanas kontekstā. Šobrīd praksē labticīgam hipotēkas ņēmējam ir nepieciešams ilgstoši tiesāties, lai aizstāvētu savas kā hipotēkas kreditora tiesības gadījumā, ja zemesgrāmatā ierakstītais īpašnieks (iekļātājs) nav bijis īstais īpašnieks.

1.2. Informatīvais ziņojums „Par hipotekārās kreditēšanas tiesiskā regulējuma nepilnību izvērtējumu un priekšlikumiem tā pilnveidošanai”

Gan deklarācijā par Valda Dombrovskā vadītā Ministru kabineta iecerēto darbību (VDD) bija ietverta, gan deklarācijā par Laimdotas Straujumas vadītā Ministru kabineta iecerēto darbību (LSD) ir iekļauta apņemšanās turpināt civiltiesību modernizāciju, izstrādājot hipotekārās kreditēšanas tiesisko regulējumu. Valda Dombrovskā valdības rīcības plānā (VRP) bija iekļauts mērķis pilnveidot hipotekārās kreditēšanas kārtību un konkrēts uzdevums – izstrādāt Hipotekārās kreditēšanas likumprojektu.

2012.gada 7.februārī ar tieslietu ministra rīkojumu tika izveidota starpinstitutīvu darba grupa hipotekārās kreditēšanas tiesiskā regulējuma izstrādei. Darba grupa ir izstrādājusi un Ministru kabinets pieņēmis zināšanai informatīvo ziņojumu „Par hipotekārās kreditēšanas tiesiskā regulējuma nepilnību izvērtējumu un priekšlikumiem tā pilnveidošanai” (IZ).

Informatīvajā ziņojumā Tieslietu ministrija, cita starpā, ir ierosinājusi šādus risinājumus tiesiskā regulējuma pilnveidošanai attiecībā uz hipotekāro kredītu izsniegšanu fiziskām personām kā patērētājiem vienīgā mājokļa iegādei, būvniecībai un renovācijai:

- 1) izstrādāt patērētāju kreditēšanas likumprojektu un tajā noteikt nosacījumus, kādi jāievēro jebkuram hipotekārajam kredīta devējam, pieņemot lēmumu par hipotekārā kredīta izsniegšanu vai atteikumu izsniegt minēto kredītu, tajā skaitā pienākumu informēt kredītņēmēju par pamatojumu atteikumam izsniegt kredītu, nosacījumus, kuriem iestājoties, hipotekārais kredīta devējs ir tiesīgs vienpusēji atkāpties no hipotekārā kredītīguma. Vienlaikus būtu izvērtējama iespēja piešķirt tiesības visiem hipotekārajiem kredīta devējiem saņemt informāciju no kredītbiroja.
- 2) izvērtēt, vai līdz patērētāju kreditēšanas likumprojekta pieņemšanai izstrādājami grozījumi Patērētāju tiesību aizsardzības likumā un paplašināms to gadījumu skaits, kad kredīta devējam nav tiesību līdztekus nekustamā īpašuma hipotēkai pieprasīt no kredītņēmēja papildu saistību izpildes nodrošinājumus (piemēram, noteikt, ka kredītīgumā ietvertajiem

saistību izpildes nodrošinājuma līdzekļiem jābūt samērīgiem attiecībā pret izsniegto kredītu, papildu nodrošinājumu nav pieļaujams prasīt gadījumos, kad noteiktā apmērā samazinājušies patērētāja ienākumi, ja patērētājs nav pieļāvis būtiskus kredītīguma pārkāpumus). Vienlaikus paredzēt pienākumu kredīta devējam un kredītņēmējam kredītīguma darbības laikā sadarboties.

- 3) izvērtēt iespēju ierobežot nepamatotu saistību izpildes nodrošinājumu pieprasīšanu no kredītņēmēja, patērētāju kreditēšanas likumprojektā (IZ).

Informatīvo ziņojumu Ministru kabinets 2013.gada 11.jūnijā pieņēma zināšanai un uzdeva Ekonomikas ministrijai sadarbībā ar Tieslietu ministriju izstrādāt patērētāju hipotekārās kreditēšanas tiesisko regulējumu un iekļaut to likumprojektā par patērētāju kreditēšanu pēc Eiropas Parlamenta un Padomes direktīvas par kredītīgumiem saistībā ar nekustamo īpašumu pieņemšanas (MKSP).

2. Tiesību akti

Saistībā ar hipotēkas institūtu nacionālā līmenī šobrīd ir aktuāli Maksātnespējas likuma grozījumi, bet ES līmenī – Eiropas Parlamenta un Padomes direktīva par patērētāju kredītīgumiem saistībā ar mājokļa nekustamo īpašumu.

2.1. Maksātnespējas likuma grozījumi

2011.gada vasarā Tieslietu ministrijas pārraudzībā darbu sāka Maksātnespējas likuma grozījumu ekspertu darba grupa. Daļu no darba grupas izstrādātajiem priekšlikumiem Tieslietu ministrija 2013.gada 13.augustā iesniedza Saeimas Tautsaimniecības, agrārās, vides un reģionālās politikas komisijā (turpmāk – Komisija), kuras pārraudzībā kopš 2013.gada februāra darbojās Saeimas deputātu un ekspertu darba grupa. Šīs darba grupas darbs intensīvi norisinājās līdz 2013.gada 12.novembrim, kad Komisijā tika atbalstīta apjomīgu grozījumu virzīšana izskatīšanai Saeimā otrajā lasījumā 2013.gada 28.novembrī.

Komisijas virzītie grozījumi (tajā skaitā Komisijas priekšlikumi par atsevišķu deputātu iesniegto priekšlikumu noraidīšanu) tika atbalstīti ar atsevišķiem izņēmumiem. Viens no šiem izņēmumiem skar ķīlas, tajā skaitā hipotēkas institūtu.

2.1.1. Saistību izbeigšana pēc ķīlas priekšmeta pārdošanas

Saeimas deputāte Irina Cvetkova bija iesniegusi priekšlikumu papildināt Maksātnespējas likuma 147.pantu ar sesto daļu šādā redakcijā: „(6) Pēc mantas, kas kalpojusi kā nodrošinājums, pārdošanas nodrošinātais kreditors zaudē savas prasījuma tiesības un atlikušās parādnieka saistības līdz ar izsoles akta apstiprināšanu tiek dzēstas.” (MNLG) Šo priekšlikumu Komisija neatbalstīja, taču Saeimas deputāti ar 56 balsīm par, 30 pret un 5 atturoties (SST), 2013.gada 28.novembrī atbalstīja.

Deputātes Irinas Cvetkovas priekšlikums paredz, ka fizisko personu maksātnespējas procesos parādnieki ir atbildīgi par savām saistībām pret nodrošināto kreditoru tikai ieķīlātās mantas vērtības apmērā. Tas ir, pēc ieķīlātās mantas pārdošanas nodrošinātais kreditors zaudē savas prasījuma tiesības.

Šis princips ir pretējs šobrīd Latvijas civiltiesībās pastāvošajam principam, ka ķīlas priekšmeta pārdošana, ja no tās pārdošanas ienākumiem nepietiek līdzekļu parādnieka prasījuma pilnai segšanai, nedzēš atlikušās parādnieka saistības pret kreditoru.

Līdz ar to ar minēto priekšlikumu pilnībā tiek mainīta pastāvošā kārtība fiziskās personas maksātnespējas procesā, kā arī tiek ietekmēts vispārējais civiltiesību princips, ka saistības nav ierobežotas ar ķīlas vērtību, tas ir, pamatsaistība nav atkarīga no papildus saistības pastāvēšanas. Tādējādi šāds priekšlikums ir vērtējams negatīvi.

2.1.2. Kreditora statuss maksātnespējas procesā

Šobrīd spēkā esošā Maksātnespējas likuma 7.panta pirmā daļa nerisina jautājumu par kreditora statusu (nodrošinātā vai nenodrošinātā kreditora statusu), ja saistības ir nodrošinātas ar trešās personas, nevis parādnieka mantu. Šī tiesību norma nosaka, ka *nodrošinātais kreditors ir kreditors, kura prasījuma tiesības ir nodrošinātas ar komercķīlu, zemesgrāmatā vai kuģu reģistrā reģistrētu hipotēku*. Praksē tas rada situācijas, ka maksātnespējas administratori kreditoriem, kuriem par labu ir ieķīlāts trešās personas īpašums, nosaka nodrošinātā kreditora statusu parādnieka maksātnespējas procesā. Tas ir pretēji maksātnespējas principam, ka maksātnespēja ir individuāla un attiecas tikai uz parādnieku un parādnieka mantu. Turklāt tas apdraud kreditora tiesības tieši parādnieka maksātnespējas procesā, jo, nosakot tam nodrošinātā kreditora statusu, kreditors nevar pretendēt uz ienākumiem no parādnieka mantas pārdošanas, kā arī tas nevar balsot kreditoru sapulcēs.

Komisijas darba grupa pēc ilgstošām diskusijām izstrādāja un Komisija atbalstīja Maksātnespējas likuma 7.panta pirmās daļas grozījumus, kas risina šo problēmu. Šie grozījumi paredz izteikt 7.panta pirmo un otro daļu šādā redakcijā: “(1) *Nodrošinātais kreditors ir kreditors, kura prasījuma tiesības pret parādnieku vai trešo personu ir nodrošinātas ar komercķīlu, zemesgrāmatā vai kuģu reģistrā reģistrētu hipotēku uz parādnieka mantu.*

(2) *Nodrošinātais kreditors prasījuma nenodrošinātās daļas apmērā uzskatāms par nenodrošināto kreditoru, izņemot gadījumu, kad nodrošinājums ir par trešās personas saistību. Nodrošinātais kreditors ir tiesīgs jebkurā procesa stadijā pilnībā vai daļēji atteikties no prasījuma tiesību nodrošinājuma, izdarot attiecīgus grozījumus publiskajos reģistros.”*

Saeimā otrajā lasījumā šie grozījumi tika atbalstīti bez diskusijām. Jāatzīmē, ka šie grozījumi, ja tiks pieņemti trešajā lasījumā un prezidents tos izsludinās, risinās šobrīd praksē pastāvošās problēmas saistībā ar kreditora statusu. Gadījumos, kad saistības ir nodrošinātas nevis ar

paša parādnieka mantu, bet ar trešās personas ieķīlātu mantu, kreditoram būs nenodrošinātā kreditora statuss parādnieka maksātnespējas procesā un tas nedos iespēju tulkot likuma normas neatbilstoši to mērķim. Savukārt gadījumos, kad maksātnespējīgs būs kļuvis ķīlas devējs, kas ieķīlājis savu īpašumu par citas personas saistībām, ķīlas devēja maksātnespējas procesā kreditoram būs nodrošinātā kreditora statuss. Tas atrisinās praksē pastāvošās problēmas tajos gadījumos, kad maksātnespējas administrators vispār neatzīst šāda kreditora prasījumu.

2.1.3. Par trešās personas saistībām nodrošinātā kreditora prasījuma īstenošana

Maksātnespējas likums nerisina jautājumu par to, kā rīkoties situācijā, kad ķīlas devējs ir kļuvis maksātnespējīgs, bet parādnieks pilda savas saistības. Šajā situācijā nav pamats prasīt ieķīlātās mantas pārdošanu. Tajā pašā laikā Maksātnespējas likums paredz visas parādnieka mantas pārdošanu un bez tās pārdošanas nevar pabeigt maksātnespējas procesu. Tāpat nav zināms, vai parādnieks savas saistības izpildīs pilnībā – ja izpildīs, tad nākotnē nebūs nepieciešams pārdot ķīlas priekšmetu, ja neizpildīs, tad būs nepieciešama tā pārdošana.

Komisijas darba grupa ir izstrādājusi priekšlikumu šīs problēmas risināšanai un šo priekšlikumu otrajā lasījumā atbalstīja arī Saeimas deputāti.

Priekšlikums, cita starpā, paredz papildināt Maksātnespējas likuma 116.pantu ar septīto daļu šādā redakcijā: “(7) *Administrators pārdod trešās personas saistības nodrošinājumu kalpojošo (ieķīlāto) mantu, ja nosacījums, no kura ir atkarīgas šī kreditora prasījuma tiesības, nav iestājies un, šo mantu pārdodot, tiks saņemta naudas summa, kas ir vienāda ar summu vai pārsniedz summu, no kuras sedzams šā nodrošinātā kreditora prasījums, izsoles izdevumi un atlīdzība par mantas pārdošanu.*”(MNLG)

Tāpat priekšlikums paredz papildināt likumu ar jaunu pantu - 118.¹pantu – *Kreditoru prasījumu segšanas kārtība, ja pieteikts tāda nodrošinātā kreditora prasījums, kura prasījuma tiesības atkarīgas no nosacījuma iestāšanās*. Panta būtība ir tāda, ka naudas līdzekļus no ieķīlātā īpašuma pārdošanas administrators deponē tiesu izpildītāja depozīta kontā Valsts kasē līdz brīdim, kad nodrošinātais kreditors iesniedz tiesu izpildītājam paziņojumu par nosacījuma iestāšanos, un izmaksā šos naudas līdzekļus vai to attiecīgo daļu nosacītajam nodrošinātajam kreditoram.

Šis priekšlikums ir vērtējams pozitīvi, jo līdz šim situācija, kad ķīlas devējs un parādnieks ir dažādas personas un ķīlas devējs ir kļuvis maksātnespējīgs, bet parādnieks pilda savas saistības, nav risināta likumā un tai nav bijusi pievērsta nepieciešamā uzmanība. Šīs problēmas risinājums bija atstāts tiesu prakses ziņā, kas savukārt ir ilgstošs process un jāatzīst, ka pie vienota rezultāta līdz pat šim brīdim nav novedis.

2.2. Direktīva par patērētāju kredītliģumiem saistībā ar mājokļa nekustamo īpašumu

Eiropas Savienības tiesību līmenī hipotēkas institūtu skar Eiropas Parlamenta un Padomes direktīva par patērētāju kredītliģumiem saistībā ar mājokļa nekustamo īpašumu un ar ko groza

Direktīvu 2008/48/EK, Direktīvu 2013/36/ES un Regulu (ES) Nr. 1093/2010 (turpmāk – Direktīva), kas ir pieņemta 2014.gada 4.februārī (EPPD).

Direktīva ir vērsta uz patērētāju tiesību un interešu aizsardzību hipotekārās kreditēšanas jomā, kas līdz šim ar Eiropas Savienības tiesību aktiem netika reglamentēta.

Kontekstā ar hipotēkas institūtu jāatzīmē, ka Direktīvas 28.panta 4.punkts noteiks: „*Dalībvalstis neliedz kredītņēmuma pusēm nepārprotami vienoties, ka pietiek ar nodrošinājuma vai no nodrošinājuma pārdošanas gūto ieņēmumu atdošanu vai nodošanu, lai atmaksātu kredītu.*” Šī norma satur principu, ka kredītņēmēji (patērētāji) atbild par savām saistībām tikai ieķīlātā īpašuma vērtības apmērā un pēc piedziņas vēršanas un ieķīlāto īpašumu atlikusī parāda summa, ja tāda pastāv, tiek dzēsta. Taču šis princips Direktīvā ir iekļauts tikai kā labprātīgs, tas ir, dalībvalstis nedrīkst aizliegt kreditoram un kredītņēmējam vienoties par to, ka kredītņēmumā tiks iekļauts šis princips.

Atbilstoši Direktīvas 42.panta 1.punktam dalībvalstīm divu gadu laikā no direktīvas stāšanās spēkā būs jāpieņem un jāpublicē normatīvie akti, kas vajadzīgi, lai izpildītu direktīvas prasības. Latvijā to ir plānots darīt, izstrādājot un pieņemot patērētāju kreditēšanas likumprojektu, kurā tiks reglamentēti visi patērētāju kreditēšanas veidi, tajā skaitā arī hipotekārais kredīts (IZ).

Secinājumi un priekšlikumi

1. Latvijas ilgtspējīgas attīstības stratēģijā līdz 2030.gadam (LIAS) un Nacionālajā attīstības plānā 2014.-2020.gadam nekas nav noteikts par kreditēšanu un tās nozīmi ekonomikas attīstībā, kā arī ar kreditēšanu saistītu tiesību institūtu, tajā skaitā hipotēkas, pilnveidošanu. Tas ir vērtējams kā būtisks šo plānošanas dokumentu trūkums. Veicot to izmaiņas vai gatavojot Nacionālās attīstības plānu nākamajam periodam, būtu jāpievērš pienācīga uzmanība gan kreditēšanas veicināšanai, gan ar kreditēšanu saistīto tiesību institūtu, tajā skaitā hipotēkas institūta, pilnveidošanai.
2. Pozitīvi ir vērtējams Konceptijā par Civillikuma lietu tiesību daļas modernizāciju (PKCM) iekļautais risinājums par lietu tiesību (tajā skaitā hipotēkas) labticīgu iegūšanu attiecībā uz nekustamo īpašumu, stiprinot labticīga ieguvēja aizsardzību. Kā trūkums jānorāda tas, ka kopš koncepcijas apstiprināšanas 2010.gada 13.septembrī līdz pat šim brīdim nav izstrādāti un pieņemti Civillikuma grozījumi labticīga ieguvēja aizsardzībai. Šo trūkumu ir nepieciešams novērst, izstrādājot un pieņemot attiecīgus Civillikuma grozījumus.
3. Saeimas otrajā lasījumā atbalstītie Maksātnespējas likuma grozījumi attiecībā uz nodrošinātā kreditora statusu, kā arī noteikumi par nodrošinātā kreditora prasījuma īstenošanu, ja ķīlas devējs un parādnieks nav viens un tas pats, ir vērtējami pozitīvi. Savukārt grozījumi attiecībā uz hipotēkām (147.panta sestā daļa) ir vērtējami negatīvi, jo grauj hipotēkas institūtu, un līdz ar to Saeimas trešajā lasījumā tie nebūtu atbalstāmi.

4. Eiropas Parlamenta un Padomes direktīva par kredītņēmumiem saistībā ar nekustamo īpašumu ir uzteicama, jo ir vērsta uz patērētāju tiesību un interešu aizsardzību hipotekārās kreditēšanas jomā, kas līdz šim ar Eiropas Savienības tiesību aktiem netika reglamentēta. Šobrīd ir sācies darbs pie direktīvas transponēšanas nacionālajos tiesību aktos un jācer, ka likumdošanas procesā iesaistītās ministrijas, eksperti un Saeimas deputāti spēs nodrošināt direktīvas garam atbilstošu un sabalansētu tiesisko regulējumu, nevis pārspīlētu vienas vai otras puses (kreditoru vai kredītņēmēju) interešu aizsardzību, tādējādi kavējot kopējo kreditēšanas attīstību.

Bibliogrāfija

- Eiropas Parlamenta un Padomes direktīva par patērētāju kredītņēmumiem saistībā ar mājokļa nekustamo īpašumu un ar ko groza Direktīvu 2008/48/EK, Direktīvu 2013/36/ES un Regulu (ES) Nr. 1093/2010 (EPPD). Pieejams: eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/PDF/?uri=CELEX:32014L0017&rid=1 [skatīts 31.05.2014.]
- Grozījumi Maksātspējas likumā (Nr. 367/Lp11) (MNLG). Pieejams: <http://titania.saeima.lv/LIVS11/saeimalivs11.nsf/0/CCFD05B92C1B6083C2257C2A0052F61C?OpenDocument> [skatīts 31.05.2014.]
- Deklarācija par Laimdotas Straujumas vadītā Ministru kabineta iecerēto darbību (LSD). Pieejams: www.mk.gov.lv/lv/mk/darbibu-reglamentejosie-dokumenti/Straujumas-valdibas-deklaracija/ [skatīts 30.05.2014.]
- Deklarācija par Valda Dombrovska vadītā Ministru kabineta iecerēto darbību (VDD). Pieejams: <http://www.mk.gov.lv/lv/mk/darbibu-reglamentejosie-dokumenti/valdibasdek/> [skatīts 26.12.2013.].
- Informatīvais ziņojums „Par hipotekārās kreditēšanas tiesiskā regulējuma nepilnību izvērtējumu un priekšlikumiem tā pilnveidošanai” (IZ). Pieejams: <http://www.mk.gov.lv/lv/mk/tap/?pid=40267175> [skatīts 31.05.2014.].
- Latvijas ilgtspējīgas attīstības stratēģija 2030. gadam (LIAS). Pieejams: polsis.mk.gov.lv/view.do?id=3323 [skatīts 30.05.2014.].
- Latvijas Republikas 11. Saeimas rudens sesijas septiņpadsmitā sēdes 2013. gada 28. novembrī stenogramma (SST). Pieejams: <http://saeima.lv/lv/transcripts/view/209> [skatīts 31.05.2014.].
- Nacionālais attīstības plāns 2014. - 2020. gadam (NAP). Pieejams: <http://likumi.lv/doc.php?id=253919> [skatīts 30.05.2014.].
- Ministru kabineta sēdes protokols Nr. 34, 11.06.2013. (MKSP) Pieejams: <http://likumi.lv/doc.php?id=257535> [skatīts 31.05.2014.].
- Par Konceptiju par Civillikuma lietu tiesību daļas modernizāciju (PKCM). Pieejams: <http://likumi.lv/doc.php?id=217866> [skatīts 30.05.2014.].
- Tieslietu ministrijas “Konceptija par Civillikuma lietu tiesību daļas modernizāciju” (KCM). Pieejams: <http://www.mk.gov.lv/lv/mk/tap/?pid=40165490> [skatīts 30.05.2014.].
- Valdības rīcības plāns „Deklarācijas par Valda Dombrovska vadītā Ministru kabineta iecerēto darbību” īstenošanai (VRP). Pieejams: <http://polsis.mk.gov.lv/view.do?id=3801> [skatīts 31.05.2014.].

ABSTRACT PRINCIPLE OF FIRST DEMAND GUARANTEE AND ITS RESTRICTIONS

Giedrius Nemeikšis

Mykolas Romeris University, Laisvės str. 14, Vilnius, Lithuania, LT-39121
g.nemeiksis@inbox.lt

Abstract

Principle of first demand guarantee and its restrictions

Article analyses abstractness principle of first demand guarantee and limitation of its problematic application. First of all, article defines and analyses concept and content of abstractness principle according to international commerce practice, legal doctrine, Lithuanian law and finally how it shows in commerce practice. The further analysis concentrates on grounds of limitation of abstract principle not only from guarantor's perspective (grounds of refusals to pay related with content's differences and personal type reasons), but also from debtor's perspective, when he is trying to stop guarantor to fulfil his payment obligation under first demand guarantee using provisional court measures. All analysis in this article refers not only to international commerce practice provided by Uniform Rules for Demand Guarantees and United nations convention on independent guarantees and stand-by letters of credit, newest researches in legal doctrine, but also Lithuanian legal regulation in this question and case law of Lithuanian cassation court. Analysis shows that abstract principle is a necessary requirement to format and proper work of guarantee in practice, especially in case of first demand guarantee. Despite this, abstractness principle as the other principles in legal system cannot be absolute and especially in private commerce law there is a necessity for a restriction of its application. However, these restrictions should be as clear and reasonable as possible, considering them more likely as *ultima ratio* measure.

Key words: first demand guarantee, abstract principle, personal security, URDG rules, UNCITRAL Convention, Lithuanian civil law

Kopsavilkums

Pirmā pieprasījuma garantijas abstrakcijas princips un tā piemērošanas ierobežojumi

Rakstā ir analizējams pirmā pieprasījuma garantijas autonomijas princips un tā piemērošanas problēmiskās robežas. Pirmkārt, ir definējams autonomijas principa saturs, kā tas tiek uztverts starptautiskajā komercpraksē, juridiskajā doktrīnā un Lietuvas tiesiskajā regulējumā. Turpmāk tiek analizētas šā principa piemērošanas robežas, raugoties ne tikai no galvotāja perspektīvas – atteikuma maksāt saskaņā ar garantiju pamati, kas ir saistīti ar atteikumu maksāt saskaņā ar garantiju satura neatbilstības gadījumā un personīga rakstura atspēkojumi, bet arī parādnieka iespējamība aizturēt galvotāju no pienākuma maksāt saskaņā ar nepamatotu kreditora prasījumu, izmantojot tiesiskos līdzekļus – pagaidu aizsardzības līdzekļus. Šajā rakstā tiek analizēta ne tikai starptautiskā komercprakse, kas ir nostiprināta URDG noteikumos vai UNCITRAL konvencijā, juridiskās doktrīnas pētījumu rezultāti, bet arī tiek veikts salīdzinājums ar Lietuvā noteiktu tiesisko šā jautājuma regulējumu un tiesu veidoto judikatūru. Rakstā tiek secināts, ka abstrakcijas princips ir nepieciešams nosacījums, lai varētu rasties un eksistēt īpaša pirmā pieprasījuma garantija. Tomēr, kā arī jebkurš tiesības princips, garantijas autonomijas princips nav un nevar būt absolūts, un jo īpaši komercpraksē rodas nepieciešamība tā piemērošanas ierobežošanai, taču šāds fundamentāla principa garantijas tiesiskajām attiecībām ierobežojums ir pēc iespējas labāk jāpamato un tas jātraktē kā *ultima ratio* līdzeklis.

Atslēgas vārdi: pirmā pieprasījuma garantija, abstrakcijas princips, saistību nodrošinājums, URDG noteikumi, UNCITRAL konvencija, civiltiesības.

Introduction

The worldwide economic crisis not only shocked national and international economics, but also made commerce environment more unpredictable and insecure. In this conditions the question about fulfilment of contractual obligations become much more actual then never before and also evaluating the effectiveness of each instrument in securing the obligation fulfilment. As consequences, a popularity of first demand guarantee has increased in commerce practice because of its “convenience” to creditor and guarantor in order to protect their interests and minimise a risk of potential damages.

The above-mentioned “convenience” of first demand guarantee refers to abstract principle that let isolate additional obligation of guarantee from secured main contractual obligation. Also this principle performs more important role in international legal doctrine than in Lithuanian law because it services as essential and main criteria for qualification of obligation security instruments. Meanwhile in Lithuanian law this legal substituto and also absolute principle of it aren't researched seriously by scholars in legal doctrine. Moreover, there are only a laconic non comprehensive legal regulation and sparse case law in this question. So this situation doesn't stimulate development of absolute principle and its suitable application in practice, as consequences it doesn't have effect on progress of appropriate working of first demand guarantee instrument in Lithuanian law.

The **Aim** of the Article is to analyse the peculiarities of abstract principle of first demand guarantee and it's application restrictions referring to Lithuanian legal regulation, case law international commerce practice, legal doctrine and.

Methods: systematic, critical, analogic, logical, comparative and documents' analysis methods.

Abbreviations: CCRL – the Civil Code of the Republic of Lithuania; CCPRL – the Code of Civil Procedure of the Republic of Lithuania; SCL – the Supreme Court of Lithuania.

Discussion

Concept and content of Abstract principle

Abstract principle of guarantee is important not only for delimitation of guarantee institute from other very familiar law institutes, i.e. surety instrument, but also for individualizing separate types of guarantee, i. e. first demand guarantee and simple (conditional) guarantee.

The abstractness principle of guarantee *expressis verbis* is set in Article 2(b) of URDG, according to which “guarantees by their nature are separate transactions from the contract(s) or tender conditions on which they may be based, and Guarantors are in no way concerned with or bound by such contract(s), or tender conditions, despite the inclusion of a reference to them in the Guarantee. Moreover, according to authors of URDG commentary, the abstract principle of first demand guarantee means not only an absolute independence between guarantor's obligation and private creditors-debtor relationship but also it means an independence in guarantor-creditor relationship. The latter meaning of abstract principle shows in practice as setting some kind of concrete instructions or execution rules for guarantee mechanism function (Bertrams 2004).

The abstract principle of guarantee *expressis verbis* is set in Article 3 of UNCITRAL Convention. Although Article 3(a) of UNCITRAL Convention sets analogous content abstract principle as it is set in URDG, but Article 3(b) expands the meaning of this principle, including the independence of guarantor's obligation from absolutely any conditions or other factors that isn't set

in guarantee text and may have negative impact on guarantor's obligation, except the factors that are in guarantor's control. So as consequences, according to Explanatory note of UNCITRAL Convention there is an objective to isolate guarantor's obligation from any negative external factors that can influence guarantor's status or bigger risk of his activity in UNCITRAL Convention regulation.

Legal doctrine explains abstractness principle of guarantee in more practical view. According to authors, guarantors isn't and shouldn't be interested in inter debtor-creditors relationship, where he acts without limitations in making guarantee for debtor's obligation against creditor (Affaki 2011). Moreover, G. Affaki (2011) notice that in practice sometimes guarantors may not even know the real matter of debtor's obligation that is secured by giving guarantee to creditor. On one hand, guarantor's position becomes less predictable in aspect of fulfilment of obligation against creditor, but on the other hand guarantor (especially in bank practice) usually reserves a suitable amount of money or other goods that belong to debtor and are in guarantor's disposition in order to protect him from loss if creditor demand to pay under first demand guarantee (Svarca 2010: 57). So in this kind of situation it obvious that it will be enough for guarantor if creditor's demand to pay under first demand guarantee satisfies the requirements set in guarantee's text.

There are two main aspects how abstract principle of guarantee work in commerce practice in most obvious way. Firstly, all working mechanism of first demand guarantee depends only on provision clearly set in guarantee's text. Secondly, according to this principle no refusals to pay under first demand guarantee that is directly related with main contract between creditor and debtor (e.g. main contract termination or expiry, *force majeure*, conflicts between main contract parties etc.) or debtor-guarantor relationship (e.g. no payment to guarantor for giving this kind of service etc.) are available (Enonchong 2011).

At first glance, we may see a potential objection to each other between abstract principle and fulfilment conditions that set procedure and concrete requirements for creditor so he can get a right to demand money according under first demand guarantee, i.e. to apply to guarantor in written form, to provide the proper documents etc. Despite this, this kind of fulfilment conditions don't make first demand guarantee less abstract, because this conditions are mandatory for specific payment mechanism that is based on principle "pay first, argue later" working (Bertrams, 2004).

In Lithuanian law abstract principle is provided in Article 6.90(2) of CCRL, i.e. 'a guarantee is an independent obligation even in the cases when the principal obligation is indicated in the guarantee'. It should be mentioned that this principle is set in common type norm of CCRL that regulates generic questions of guarantee institute. As consequences, this legal regulation when it wrongly makes us think that abstract principle may work without restrictions in every guarantee's types is not appropriate for this legal institute.

Moreover, some problems related with abstract principle application we can also find in case law of SCL. In the Ruling issued on 29th of November 2012 in civil case *BUAB „Ikoda“ v. UAB „GLC Logistikos centras“* No. 3K-3-537/2012 SCL noticed that the basic for qualifying concrete instrument as simple (conditional) guarantee or first demand guarantee is an abstract principle of guarantor obligation. According to Court this principle works without restrictions only in first demand guarantee while in simple guarantee it absolutely doesn't work, i.e. in simple guarantee guarantor's obligation depends on factors originating from main creditor-debtor contract.

Nonetheless, SCL position in question of application of abstract principle in case of simple guarantee is quit too strict. Going back to already mentioned basics of relation between suretiship and guarantee legal institutes, abstract principle is the most important criteria for delimitation this legal institutes (Affaki 2001). So, it would be much more appropriate saying that abstract principle of guarantee cannot be applied in full scope in case of simple guarantee but the possibility to apply it should not be eliminated.

So abstract principle of first demand guarantee is a necessary requirement for formation and proper working of guarantee in practice, especially in case of first demand guarantee. Despite this, as other principles in legal system abstract principle cannot be absolute and especially in private commerce law there is necessity for its application restriction.

Restrictions of abstract principle: guarantor's perspective

The common rule provided from working mechanism of first demand guarantee and abstract principle is that guarantor has only one important duty in this legal relationship – to examine if creditor who demand to pay under first demand guarantee has fulfilled all requirements set in guarantee text necessary for establishment of guarantor's obligation to pay.

After analysis of legal doctrine and international commerce practice there are three main groups of ground for guarantor's refusals to pay under first demand guarantee when creditor demands: a) due to validity; b) due to content's differences; c) personal type reasons.

The guarantor's refusal ground due to content's differences is essentially related with fulfilment of creditor's demand and applying documents with the requirements set in first demand guarantee's text. Since this ground of guarantor's refusal does not cause as much difficult problems in practice as applying other refusal grounds, the further analysis object will be other two guarantor's refusal grounds.

The guarantor's refusal ground due to validity are related with two main situation of creditor's dishonesty. One of them is creditor's objective to defraud guarantor applying a fake guarantee note or falsified documents that is required to be submitted with guarantee note (Enonchong 2007). While the other situation is quite more difficult because it is related with abuse when creditor is trying to use the owned demand for other purposes then the opportunity to operatively compensate

the loss caused by unfulfilled debtor's obligation. It should be noted that there is a requirement for a fact of creditor's fraud that it should be clear, so especially second situation becomes more complicated (Goode 2003).

The URDG rules provides only common type norms about creditor's fraud while UNCITRAL convention set more concrete fraud definition using list method. Article 19(1) of UNCITRAL convention establishes three main situations that can be described as potential creditor's fraud and fraud exceptions can be used: 1) falsified document; 2) no payment is due on the basis asserted in the demand and the supporting documents; 3) judging by the type and purpose of the undertaking, the demand has no conceivable basis. So this kind of regulation of UNCITRAL makes it easier to fight with creditor's fraud in commerce practice.

As it was mentioned above, guarantor's decision not to pay according to creditor's first demand must be reasonable, so in this case the fact of creditor's fraud must be manifest, i.e. it should be well and credibly known without any additional evidences investigation (Affaki 2001). If there is even a little doubt about the fact of creditor's fraud existence guarantor can't refuse to pay according to creditor's demand or demand to submit more evidences in order to make absolute clear decision of being creditor's fraud (Kurkela 2008). As consequences the grounds of creditor's refusal to pay according to creditor's first demand related with creditor's fraud are difficult to apply them in practice.

The other group of grounds of creditor's refusal to pay according to creditor's first demand is personal refusals, which include all arguments related with internal relationship between guarantor and creditor and not with obligation secured by guarantee. In international commerce practice there are many discussions about possibility and scope of personal refusals application in case of first demand guarantee. Some authors absolutely deny possibility to apply to this type of grounds of creditor's refusal in this legal relationship because guarantor bind himself under the first demand guarantee to pay "unconditionally" the sum of money set in guarantee and all exceptions of "pay first, argue later" principle should be interpreted very narrowly (Svarca 2010).

However international commerce practice position in this question is contrary to above-mentioned author's view and the best example is set-off rules that is one of personal refusals. While URDG rules don't regulate this question, article 18 of UNICITRIAL convention provides a right to guarantor to use set-off in order to dismiss his payment obligation under first demand guarantee.

In Lithuanian law is the same position as in international commerce practice. Although CCRL doesn't set rules on application of personal refusals in case of first demand guarantee, but SCL has admitted set-off right to guarantor. In the Ruling issued on 1st of February 2010 in civil case *UAB „Žaliasis tiltas“ v. Danske Bank A/S Lietuvos filialas*, No. 3K-7-168/2010 Lithuanian Cassation court has chosen the easier way to argue this position and refers the fact that neither article 6.90 and

6.93 of CCRL that regulate first demand guarantee legal relationship, nor article 6.31 and 6.130 of CCRL that regulate set-off don not provide directly prohibition for application of set-off in this civil legal relationship. So according to SCL “pay first, argue later” principle can’t deny guarantor’s right to set-off.

To sum up Lithuanian legal regulation of guarantor’s refusal to satisfy creditor’s demand Article 6.92(4) of CCRL *expressis verbis* provides two grounds: 1) if this demand or the documents appended thereto do not correspond to the conditions of the guarantee; 2) they were submitted after the expiry of the time-limit established for the guarantee.

Moreover, Article 6.92(5) of CCRL provides provision that gives the right to guarantor to “intervene” in internal creditor-debtor relationship in case of creditor’s fraud. So we can say that CCRL *expressis verbis* sets the grounds of guarantor’s refusal due to content’s differences and indirectly provides group of grounds related with validity.

Abstract principle restrictions: debtor’s perspective

Legal doctrine and international banking practice is very stick in question of debtor’s ability to dispute the validity of creditor’s demand under first demand guarantee and they don’t let guarantor accept the greater risk of negative consequences coming from not following the principle “pay first argue later”.

This strict international banking practice is based on mechanism of first demand guarantee and fundamental law principle *pacta sunt servanda* which means that “every treaty in force is binding upon the parties to it and must be performed by them in good faith” according to Article 26 of Vienna Convention on the Law of Treaties (1969 m.). This obligation of treaties principle is also directly provided in Article 6.189(1) of CCRL setting that contract shall have the force of law between its parties. So contract’s parties should act according their covenants and perform them as rules set by the law (Mikelėnas 2003). So the only possibility for debtor to defend from fraudulent creditor’s performance is a pursuit of using provisional court measures, because it is need a court interruption in this legal relationship in order to stop performance obligations provided by individual act that has force of law.

In many national laws practice the principal provisional protection measures (hereafter – PPPM) applied in civil matters are use as effective means in order to stop guarantor’s obligation to satisfy creditor’s fraudulent demand under first demand guarantee. The best PPPM may be used in this case is a prohibition for other persons to transfer property to the defendant or to fulfil other obligations that is provided by Article 145(1) of CCPRL.

The main features of PPPM that determine effectiveness in solving above-mentioned problem:

- **Responsibility displacement:** according to Article 144(1) of CCPRL, when debtor address the court in regards of application of provisional measures, he must provide reasonable grounds not only for his requirements in claim, but also to provide evidence, which would prove real threat to the interests of a claimant. Therefore all the “investigator” of dishonesty functions of a creditor, when taking a closer look at the relation of debtor and creditor, shifts to the court, and along with it all responsibility for inappropriate refusal for an application of creditor’s dishonesty ground.

- **Expedition:** Articles 144 (3) and 147 (3) of CCPRL grants right to the court to order provisional measures even if there is no claim from debtor in regards of dishonest actions of creditor. The court immediately resolves a request for provisional measures, in an order of written process, (in 3 work days). That is why such time limit, according to URDG rules Article 10 (a) and UNCITRAL Convention Article 16(2), would be in terms with criterion of reasonableness for procedure’s duration to review creditor’s demand and documents provided along with it.

- **Obligatory nature:** Provisional measures are granted with an separate order, and such legal document, according to Article 14 of CCPRL is obligatory to all state institutions or officers, all physical persons, undertakings, entities, organizations. Such legal power is vested in the document because from the moment when decision came to force, certain rights and duties are confirmed for good, and its content cannot be changed by one party or by the will of one stakeholder²¹. Moreover, non-compliance with such court orders also brings hard legal consequences for a guarantor (Article 584(2) of CCPRL) and is important motivator for guarantor not to fulfill his obligations in regards of first demand guarantee.

URDG rules do not provide regulation of PPPM while Article 20(1) of UNCITRAL convention sets rules on “provisional court measures” and according to authors of Explanatory note of UNCITRAL convention it sets minimal criteria for evidentiary procedure in order to validate this provisional court measures, i. e. it should be immediately available (1) using reasonable measures (2) strong evidence of a high probability of creditor’s fraudulent or abusive circumstances (3). UNCITRAL convention also requires consider the possibility of serious harm in the absence of the provisional measures and the possibility of the court requiring security to be posted.

Article 20(3) of UNCITRAL convention also extend the use of PPPM to criminal procedure the undertaking for a criminal procedure, when malpractice becomes criminal law object.

Moreover, in international bank practice and legal doctrine there is strict position that it can be apply only in very special cases when there is clear creditor’s fraud or abuse (Horowitz 2003).

From what has been mentioned above, a conclusion can be made that applying provisional court measures in legal relations of first demand guarantee, by prohibiting guarantor to pay the sum of money, indicated in guarantee, to debtor, formal criteria shouldn’t be applied. Application of

²¹ Lietuvos Civilinio proceso kodekso komentaras. I dalis. Bendrosios nuostatos. Vilnius: Justitia, 2004.

such legal measures should be based more on *ultima ratio* principle, i.e. as a last resort measure, which should secure the balance of the legal parties of first demand guarantee relations, but with conducted reasonable assessment of necessity of departure from principles of abstractness and “pay first, then dispute” in concrete cases, beforehand.

Conclusions

1. Feature of abstractness of a first demand guarantee in international commercial practice is tend to be described in a fairly broad manner – not only as absolute independence of an obligation of guarantor from the agreement, secured by it, between the creditor and the debtor, but also as a certain independency in a guarantor - creditor relationship and overall – from unforeseen external factors.

2. In Lithuanian law regulation of abstract principle is fairly problematic, because it is still unclear in regard of a scope of application of this principle in the case of conditional guarantee – practice of the courts unreasonably eliminates application of conditional guarantee, foreseen in legal regulation.

3. In practice, there are many problems in application restrictions of abstract principle of guarantee from the perspective of guarantor, mostly because of relation with principle “first pay, then dispute” or because of requirement of obviousness for creditor’s dishonesty fact.

4. Limitations of guarantee abstractness principle from the perspective of debtor are essentially related with provisional court measures, which in practice are recognized as an effective measure, fighting with dishonesty of a creditor. However, courts should apply these legal measures as *ultima ratio* measure in a case of first demand guarantee, where there’s an obvious case of creditor’s fraud.

References

Legal acts (international acts)

The Civil Code of the Republic of Lithuania of July 18, 2000, Law No. VIII-1864 (Last amended on April 12, 2011, No XI-1312). *Valstybės žinios*, No. 74-2262, 2000.

The Code of Civil Procedure of the Republic of Lithuania of February 28, 2002, Law No. IX-743 (Last amended on September 23, 2010, by Law No XI-1032). *Valstybės žinios*, No. 36-1340, 2002.

United Nations Convention on Independent Guarantees and Stand-by Letters of Credit. New York: UNICTRAL publishing, 1995. Integral version:

<http://www.uncitral.org/pdf/english/texts/payments/guarantees/guarantees.pdf> [10-03-2014].

ICC Uniform Rules for Demand Guarantees Including Model Forms. *International Chamber of Commerce. Publication Nr. 458E*, 1992.

Special literature

Goode R. 2003. *Legal Problems of Credit and Security*. 3rd edition. London: Sweet Maxwell.

Bertrams R. 2004. *Bank guarantees in International Trade: the law and practice of independent (first demand) guarantees and standby letters of credit in civil law and common law jurisdictions*. The Hague: Kluwer Law International.

Svarca I. 2010. *First Demand Bank Guarantees: First Demand Bank Guarantees for the Security of International Contractual Obligations*. VDM Verlag Dr. Müller.

- Enonchong N. 2011. *The Independence Principle of Letters of Credit and Demand Guarantees*. OUP Oxford.
- Affaki G. 2011. Goode R. *Guide to ICC Uniform Rules for Demand Guarantees URDG 758*. ICC Publishing S.A.
- Enonchong N. 2007. The problem of abusive calls on demand guarantees. *Lloyd's Maritime and Commercial Law Quarterly* No. 1-128.
- Affaki G. 2001. *ICC Uniform Rules for Demand Guarantees. A User's Handbook to the URDG*. S.I: ICC Publication No.631.
- Mikelėnas V. 2003. *Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Šeštoji knyga. Prievolių teisė*. I part. Vilnius: Jusititia.
- Horowitz D. 2010. *Letters of Credit and Demand Guarantees: Defences to Payment*. OUP Oxford.
- Kurkela M. 2008. *Letters of credit and bank guarantees under international trade law*. 2nd ed. New York (N.Y.): Oxford University Press.
- Explanatory note by the UNCITRAL secretariat on the United Nations Convention on Independent Guarantees and Stand-by Letters of Credit*. Introduction, Part E. Secretariat of the United Nations Commission on International Trade Law. Integral version:
<http://www.uncitral.org/pdf/english/texts/payments/guarantees/guarantees.pdf> [10-03-2014].

Case law

- The Ruling of Civil Division of the Supreme Court of Lithuania, issued on 29th of November 2012 in civil case BUAB „Ikoda“ v. UAB „GLC Logistikos centras“ No. 3K-3-537/2012;
- The Ruling of Civil Division of the Supreme Court of Lithuania issued on 1st of February 2010 in civil case UAB „Žaliasis tiltas“ v. Danske Bank A/S Lietuvos filialas, No. 3K-7-168/2010.

TIESĪBU TĀLĀKVEIDOŠANAS NOZĪME KRIMINĀLPROCESĀ

Nelliya Paņkiva

Latvijas Universitāte, Raiņa bulvāris 19, Rīga, Latvija, LV-1586
nellija.pankiva@gmail.com

Abstract

The Importance of Further Development of Law in Criminal Procedure

The article "The Importance of Further Development of Law in Criminal Procedure" reveals the possibilities for interpretation of criminal procedure provisions, considering that legal provisions should implement certain regulatory functions. The aim of the article is examine the role of general law principles in the interpretation of legal provisions and the constitutional powers of judges in further development of law. The article discovers the issues of further development of legal provisions in criminal procedure and provides proposals how to solve them. The modern criminal procedure still deals with the issue that analogy does not apply to criminal proceedings, which, in its turn, indicates that further development of law in criminal procedure is denied. Regardless of the legal framework, in each separate case of the specific objective, it is necessary to take into account the common legal objectives of the whole legal system – the usefulness, proportionality and justice as the ultimate ideal. The idea of justice takes the central position where one of the principles is the principle of equal treatment, which requires similar treatment in similar cases, according to the general assessments of legal system. The further development of Criminal Procedure Law should require such means for further development of law as *contra legem* (amendment of a legal provision or law), since legal provisions of criminal procedure substantially affect the rights of individuals, therefore the provisions for criminal procedure are more demanding in respect to concreteness of law. Effective functioning of the legal system guarantees the stability and development of society.

Key Words: criminal procedure, further development of law, interpretation, general principles, the rights of a judge.

Katrā valstī valda dažādi vēsturisko apstākļu noteikti un no sabiedriskās iekārtas atkarīgi priekšstati par sacīkstes principa nozīmi. Eiropas apvienošanās un tiesību integrācijas Eiropā procesā svarīgi izstrādāt vienotus standartus arī šajā jomā.

Lai tiesību normas īstenotu savu regulatīvo funkciju, tās ir jāpiemēro. Citiem vārdiem, tiesību normu piemērotājam (piemēram, tiesai), izšķirot kādu konkrētu dzīves gājumu, jāatrod uz šo gadījumu attiecināma (piemērojama) tiesību norma un ar tiesību normas piemērošanas aktu (piemēram, tiesas spriedumu) jānosaka un jākonkretizē šajā normā paredzētās tiesiskās sekas. Tiesību normu piemērošanai nepieciešami šādi divi pamatelementi: 1) dzīves gadījums, kas prasa „tiesisku nokārtošanu” (faktiskais elements) un 2) tiesību norma, kas piemērojama attiecībā uz minēto dzīves gadījumu (normatīvais elements) (Kalniņš 2003: 19).

Neapšaubāmi ir tas, ka tiesību normu interpretācijā, arī ir vērā ņemami vispārējie tiesību principi. „Ne tikai likumdevēja apsvērumos, bet arī tiesību piemērošanas gaitā vispārīgie tiesību principi iegūst apziņas vadīšanas funkciju. Tas izpaužas arī tad, kad konkrētā gadījumā vienas personas domāšanas brīvība konkurē ar citas personas tiesībām. Šajā gadījumā ir jāatrod viennozīmīga atbilde uz jautājumu, vai kādu izteikumu var attaisnot ar domāšanas brīvības pamattiesībām, tātad – vai to var pakārtot kādai pamattiesību normai. Šajos interpretācijas, proti, norobežošanas apsvērumos jāiekļauj tie mērķi, kuri jāīsteno ar pamattiesību garantiju palīdzību.” (Cipeliuss 2000: 111).

Tiesību normas ir jāiztulko saskaņā ar likumdevēja gribu tiktāl, ciktāl tas nav pretrunā ar tiesību normas tekstu (tās objektīvo nozīmi) (Wank 1997: 38).

Arvien lielāku nozīmi iegūst tiesneša konstitucionālās pilnvaras veikt tiesību tālākveidošanu un šo darbību metodoloģiskie risinājumi. (Neimanis 2006: 8) Taču ne katra faktiskā situācija, kas likumā nav kategoriski ņemta vērā, katrā ziņā noved pie tiesību tālākveidošanas. Daudzos gadījumos to var apmierinoši atrisināt ar esošajām likuma struktūrām arī tad, ja tās atrodas ārpus piemērošanas jomas, kas paredzēta noteikumu radīšanas procesā (Langebuhere 2005: 80).

Tiesību tālākveidošanas pamatpriekšnoteikums ir tādas likuma (plašākā nozīmē – normatīvs tiesību akts) nepilnības jeb roba esamība, ko nepieciešams novērst, jo šajos gadījumos tiesa (tiesnesis) nevar atteikties izspriest lietu, aizbildinoties, ka likumā nav atrodama tāda tiesību norma, kas tieši attiektos uz izšķiramo gadījumu (Palandt 1997: 7).

Vērā ņemams J. Neimaņa viedoklis, ka: „Latvijas kriminālprocesuālajās tiesībās pārstāvēts uzskats, ka kriminālprocesā analogija nav piemērojama. Tiesību tālākveidošanas noliegums kriminālprocesā Latvijā saskaņojas ar pārspīlētā krimināltiesību principa *nulla poena sine lege* attiecināšanā uz kriminālprocesu. Taču šādam Latvijas kriminālprocesa tiesību zinātnē valdošam uzskatam nevar piekrist.” (Neimanis 2006: 141)

Rietumu tiesību lokā atzīts, ka tiesību piemērotājs ir padots arī tiesībām un, ka likums nav un nevar būt pilnīgs. Minētās atziņas vienlīdz attiecas kā uz privātajām tiesībām, tā arī uz publiskajām tiesībām – arī uz kriminālprocesu. Arī kriminālprocesa likumos var būt robi, kuri rodas, piemēram, likumdevēja kļūdu, jaunu tehnoloģiju vai sabiedriskās dzīves attīstības dēļ. (Neimanis 2006: 142)

Tiesību normu piemērotāja uzdevums ir tiesiskās sistēmas ietvaros atrast un noskaidrot šos nepieciešamos un tai pašā laikā pietiekamos normatīvos priekšnosacījumus, lai piemērotu attiecīgo tiesību normu, tas ir, atrisinātu faktisko gadījumu, attiecinot uz to tiesību normā noteiktās tiesiskās sekas. Likumdevēja kļūdas gadījumā tiesību normu piemērotāja pienākums ir veikt tiesību normas korekciju ar attiecīgo juridisko metožu pielietošanas palīdzību paplašinot vai sašaurinot tiesību normas sastāvu atbilstoši likumdevēja gribai un normas *ratio legis*. (Iljanova 2005: 117-118)

Neatkarīgi no tiesiskā regulējuma konkrētā mērķa katrā atsevišķā gadījumā nepieciešams ņemt vērā arī visas tiesiskās sistēmas kopējos tiesiskos mērķus. Šajā sakarā parasti ir runa par lietderību, samērīgumu un taisnīgumu kā galīgo ideālu. (Wank 1997: 79)

Centrālā vieta ir taisnīguma idejai, kur viens no principiem ir vienlīdzīgas attieksmes princips, kas prasa līdzīgu attieksmi pret līdzīgu saskaņā ar tiesiskās sistēma vispārējiem novērtējumiem. Līdzvērtīgu tiesisko sastāvu atšķirīga novērtēšana noved pie tā, ka vērtējumos parādās pretrunas, bet tas nav savienojams ar taisnīguma ideju. Šādu pretrunu mīkstināšana vai novēršana ir ne tikai likumdevēja, bet arī tiesību normu piemērotāja uzdevums – iztulkot tiesību normu tā, lai pretrunas vērtējumos pēc iespējas mīkstinātu vai novērstu vispār, vispārējos tiesību principus pielietojot argumentācijā (piemēram, labas ticības principu, tiesiskās palāvības principu, uzticības aizsardzības principu u.c.). (Larenz 1995: 155)

Kriminālprocesa likuma (turpmāk – KPL) tālākveidošanā būtu piemērojams tāds tiesību tālākveidošanas veids, kā *contra legem* (tiesību normas vai likuma labošana), jo kriminālprocesuālās tiesību normas būtiski ietekmē personas tiesības, līdz ar to kriminālprocesuālajām tiesību normām ir augstākās prasības pēc likuma konkrētības.

Attiecīgu normu iekļaušanai KPL nodaļā „Kriminālprocesa pamatprincipi” ir būtiska un tālejoša nozīme gan kriminālprocesuālo tiesību normu jaunradē, gan tiesībpiemērošanas praksē. Likumdevējam ir skaidri jāapzinās, ka, pasludinot kādu nostāju par nozares pamatprincipu, tas nav veicis kādu formālu darbību, bet apņēmis visas pārējās normas pakārtot šim vadošajām normām. Šie pamatprincipi ir izveidojuši it kā „rāmi”, kurš ir jāpiepilda, - attiecīgi normas, kas veidotas, lai principos paustās idejas īstenotu praksē, nekādā veidā nevar nonākt tiem pretrunā. Tādējādi, lai sistēma būtu stabila un ilgtspējīga pirmām kārtām jāpievērš uzmanība principu tiesiskās reglamentācijas kvalitātei. Principu nozīme jāapzinās arī praktiskajiem darbiniekiem. Viņiem, protams, ir jāievēro konkrētu darbību reglamentējošās konkrētās normas, taču ne mazāk svarīgi ir sekot, lai viņu darbība, pieņemtie lēmumi u.tml. atbilstu pamatprincipiem. Praktiskajam darbiniekam ir jāapzinās šo normu īpašā nozīme un vieta kopējā kriminālprocesuālo normu sistēmā. Tāpat jāapzinās arī principu neievērošanas sekas. Jāatzīmē, ka bez principus pārkāpušās personas individuālās atbildības, kriminālprocesa principu pārkāpšanai ir paredzētas būtiskas procesuālas sekas. KPL 130.panta otrās daļas 4.punkts nosaka, ka par nepieļaujamām un pierādīšanā neizmantojamām atzīstamas tādas ziņas par faktiem, kuras iegūtas, pārkāpjot kriminālprocesa pamatprincipus. (Meikališa 2006)

Jāatzīst, ka ideālu likumu, lai tajā būtu ietverts viss attiecīgai tiesību nozarei nepieciešamais regulējums, izstrādāt praktiski ir neiespējami, bet tomēr likumdevējam būtu jāpieliek visas pūles, lai katra konkrēta likuma normu reglamentācija atbilstu vispārātzītajiem pamatprincipiem. Tā piemēram KPL normām jābūt reglamentētām tā, lai katrs kriminālprocess sasniegtu taisnīgu krimināltiesisko attiecību noregulējumu, tas ir, lai tas atbilstu noteiktajam KPL mērķim.

Satversmes tiesas radītajām tiesnešu tiesībām ir būtiska loma, piepildot ar saturu nenoteiktus juridiskus jēdzienus. Tās satur ne tikai obligāti piemērojamas tēzes par dažāda līmeņa normatīvajos aktos ietverto nenoteiktu juridisku jēdzienu piepildīšanu, bet galvenokārt tēzes par Satversmes normās atrodamo jēdzienu saturisko piepildīšanu, kas ir daudz vispārīgākas, abstraktākas un, it īpaši nodaļā par cilvēktiesībām, tajās ir vairākas ģenerālklausulas. Ievērojot to īpašo abstraktumu, lakonismu un jēdzienisko ietilpību, konstitucionālo normu interpretācijai ir diskursīvs raksturs, jo pat metodoloģiski perfekts darbs nedod absolūti pareizas, neapstrīdamas atbildes, tomēr tiesa identificē argumentus un pretargumentus un galu galā taīsa uz „labākajiem argumentiem” balstītu spriedumu. (Sniedzīte 2010)

Principiālus tiesību normu interpretācijas jautājumus izlemj kasācijas instances tiesa, kas arī nodrošina tiesību normu vienveidīgu piemērošanu. Satversmes tiesa, īstenojot normas konstitucionālo kontroli, var iesaistīties tad, ja nepastāv vai jau ir pilnībā izmantoti visi citi pieejamie līdzekļi, lai atrisinātu konkrētu tiesisko strīdu. Par minētajiem līdzekļiem ir uzskatāma arī tāda tiesību normu interpretācija un piemērošana, kas novērš radušos vai iespējamo kādas tiesību normas neatbilstību augstāka juridiskā spēka tiesību normām. Satversmei atbilstoša tiesību normu piemērošana ietver sevī pareizās tiesību normas atrašanu un atbilstošu interpretēšanu, intertemporālās un hierarhiskās piemērojamības izvērtēšanu, atbilstošās judikatūras izmantošanu, kā arī tiesību tālākveidošanu. Satversmes tiesa vairākkārt ir norādījusi, ka jautājumi, kas attiecas uz konkrētu likuma normu piemērošanu un interpretāciju, pamatā ir vispārējās jurisdikcijas tiesu, kā arī administratīvo tiesu kompetencē. Turklāt tiesību normu piemērošanas neatņemama sastāvdaļa ir arī tiesisko seku konkretizēšana. Šajā posmā tiesību piemērotājam, izmantojot tiesību normas iztulkošanas metodes, jāapsver tiesiskās sekas un jāizvēlas tās, kuras sakrīt ar tiesību normas mērķi, neatkarīgi no šīs tiesību normas gramatiskā formulējuma. (Kūtris 2012)

Eiropas Savienības Tiesas (turpmāk – EST) spriedumu saistošais spēks ir analogisks precedentu saistošajam spēkam *stare decisis* sistēmā – tiem ir vispārsaistošs spēks. Tā kā pati tiesa veido Kopienas tiesību principus un nosaka to prevalējošo spēku pār rakstītajām tiesībām, tad EST radītajām tiesnešu tiesībām zināmos gadījumos ir pat par primārajiem Eiropas Savienības tiesību avotiem lielāks spēks. EST judikatūras loma ir strikta, un nacionālajām tiesām nav tiesību nedz to modificēt, nedz no tās atkāpties, pat īpaši to pamatojot. Līdzīgi arī Eiropas Cilvēktiesību Tiesas (turpmāk – ECT) tiesnešu tiesību normām ir obligāts raksturs un vispārsaistošs spēks attiecībā uz Konvencijas normu īstenošanu un interpretāciju. Savukārt attiecībā uz citos starptautiskos vai nacionālos normatīvajos tiesību aktos noteikto cilvēktiesību izpratnes veidošanu, ko nenosdz Konvencijas noteikumi, ECT tiesnešu tiesību normas izmantojamas argumentatīviem un interpretācijas nolūkiem. (Sniedzīte 2010)

Gan no Konvencijas, gan arī no ECT prakses attiecībā uz tās normu interpretāciju ir skaidri noprotams, ka galvenais pienākums īstenot un nodrošināt Eiropas Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijā garantētās tiesības un brīvības piekrīt valsts iekšējai tiesību sistēmai, proti, valsts iestādēm. Starptautisko Eiropas Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijā paredzēto cilvēktiesību aizsardzības līdzekļu ietekme ir pakārtota valsts iekšējai tiesību sistēmai. ECT jurisdikcijas subsidiārais raksturs un tās kompetences ierobežojumi, kas paredzēti Eiropas Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijā, nosaka, ka ECT nevar uzskatīt par valsts tiesu instanču turpinājumu – par suprakasācijas vai ceturto instanci, kas izskatītu valsts tiesu lēmumus vai būtu pilnvarota tos atcelt. Būvētā ECT būtu jāuzskata par papildu kontroles mehānismu, kas pamatojas uz valstu tiesu veikto faktisko apstākļu izvērtējumu un sagatavotajiem

tiesību aktiem (izņemot gadījumos, kad Eiropas Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijā pārkāpumi ir acīmredzami). (Križevičius 2012)

Efektīva tiesību sistēmas funkcionēšana ir sabiedrības stabilitātes un attīstības garants. Šai ir jābūt atziņai, kura tiek turēta prātā, radot un piemērojot tiesību normas. Līdz ar to likumsakarīgi būtu jautāt: kā panākt, lai tiesību sistēma būtu efektīva un atbilstoša demokrātiskas sabiedrības mērķiem? Tas, protams, ir atkarīgs no normu kvalitātes. Kas veido normu kvalitāti? To nosaka ne tikai normu likumība, bet arī leģitimitāte. [...] Attiecībā uz nacionālajām normām ir nopietni jāseko līdzi, lai tās gan satura ziņā, gan piemērošanas prakses ziņā atbilstu starptautiskajam minimumam. (Ziemele)

Kontinentālajā Eiropā pakāpeniski rodas kopējas juridiskas tradīcijas ar noteikumiem, kas kopīgi ar EST un Strasbūras tiesu, īpaši Eiropas tiesu praksē. Ir skaidrs, ka starpnacionālajām tiesām būs arvien vairāk tiesību vispārējo tiesību izveidē, kas būs saistošas kasācijas tiesām. (Jurista vārds)

Pastāv uzskats, ka balstoties uz tiesas varas neatkarību, tad neatkarīga var būt tāda tiesa, kurai ir aktīvas pilnvaras patiesu notikumu noskaidrošanā. Tomēr tieši tāda tiesa, nevarētu būt piemērota sacīkstes kriminālprocesam, kam pieturās vairums autoru, kuri uzstājīgi norāda uz pasīvu tiesu. Sacīkstes pirmsākumi atbilst privātuma raksturam un ir pamats civilprocesam. Savukārt publiskie pirmsākumi ir pretrunā sacīkstei, un procesa nākotne balstās uz tiešāku publisko pirmsākumu izpausmes nostiprināšanu un realizēšanu, kurā līdz pēdējam būs ievērotas un realizētas ne tikai vispārējās, bet arī personīgās pilsoņu intereses. Tādā veidā, tiesas spriešanas funkcijas realizācija – tas ir līdzeklis, kurš var tikt izmantots kā iztiesāšanas dalībnieku vienpusējās pozīcijas pārvarēšanas līdzeklis, kurš savukārt padara reālu tiesas neatkarību procesā kā izmeklējot pierādījumus, tā arī pieņemot lēmumus. Izspriest lietu un taisīt taisnīgu spriedumu var tikai izmeklēšanas, kurai pašai pēc savas būtības būtu jābūt tiesiskai, rezultātā, tas ir, tad, kad būtu izmeklēti visi pierādījumi un kad, tai pat laikā katram no iztiesāšanas dalībniekiem būtu vienādas tiesības ar citiem. (Барбаш 2005: 62)

Autoresprāt, atzīstot kriminālprocesuālajās tiesībās tiesas aktīvo lomu savu funkciju realizēšanā, neizzustu sacīkstes procesuālās formas pušu līdztiesība, kas nodrošina un garantē pusēm to tiesību un likumisko interešu aizsardzību, kā arī nemazinātu tiesas sprieduma tiesisko un sociālo nozīmi.

Rezumējot minēto, varētu secināt, ka kriminālprocesam, kas pēc savas būtības pieder pie publiskajām krimināltiesībām, būtu piemērojama jauktā procesuālā forma jeb ideālā procesuālā forma, kur būtu savienoti sacīkstes un izmeklēšanas modeļi, jo jauktai procesuālajai formai ir mazāks abstrakcijas līmenis un tā ir reāla forma, jo jebkura tiesvedība vienmēr ir jaukta un neviena procesuālā forma tās tīrajā veidā reāli nevar tikt nodrošināta.

Likums ir leģitīms, tas ir, tam ir tiesisks saturs ciktāl tas atbilst tiesību vispārīgajiem principiem.

Bibliogrāfija

- Cipeliuss R. Par tiesisko apsvērumu racionālu strukturēšanu. *Likums un Tiesības*, 2000, Nr.4.
- Iļjanova D. *Vispārējo tiesību principu nozīme un piemērošana*. Rīga: Ratio iuris, 2005.
- Kalniņš E. Tiesību normu piemērošanas loģiskā shēma. No: *Juridiskās metodes pamati. 11 soļi tiesību normu piemērošanā*: Rakstu krājums. E.Meļķiša zinātniskā redakcijā. Rīga: Latvijas Universitāte, 2003.
- Kas ir judikatūra un kāda ir tās nozīme. Senāta un tiesu palātu 15 gadu darbībai veltīta konference. *Jurista vārds*. Nr.42 (637) 2010. gada 19. oktobris Pieejams: http://www.juristavards.lv/body_print.php?id=219589 [skatīts 19.10.2010.].
- Križevičius G. *Izaicinājumi Eiropas cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas ieviešanā un tiešā piemērošanā Lietuvas Augstākās tiesas judikatūrā*. Starptautiskā konference „Nacionālo Augstāko tiesu loma cilvēktiesību aizsardzībā”. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Biļetens Nr.5/2012, oktobris. Pieejams: http://at.gov.lv/files/docs/at_biletens5_web.pdf [skatīts 05.01.2013.]
- Kūtris G. *Konstitucionālās tiesas un Augstākās tiesas dialogs kā līdzeklis cilvēktiesību aizsardzībā*. Starptautiskā konference „Nacionālo Augstāko tiesu loma cilvēktiesību aizsardzībā”. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Biļetens Nr.5/2012, oktobris. Pieejams: http://at.gov.lv/files/docs/at_biletens5_web.pdf [skatīts 05.01.2013.]
- Langebuhere K. *Tiesnešu tiesību attīstība un iztulkošana*. Metodoloģisks pētījums par tiesnešu tiesību tālākveidošanu vācu civiltiesībās. Prof. Edgara Meļķiša zinātniskā redakcijā. Tulkotājas – Ieva Skulte, Irēna Granateka, Jūlija Petkēviča. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2005.
- Larenz K., Canaris C.W. *Methodenlehre der Rechtswissenschaft*. 3. Aufl. Berlin, Heidelberg: Springer Verlag, 1995.
- Meikališa Ā., Strada-Rozenberga K. Pārmaiņu laiks kriminālprocesā. II. Kriminālprocesa veidi, uzbūves raksturojums un pamatprincipi. *Jurista vārds*. 2006.gada 14.marts. 11 (414) Latvijas vēstnesis Pieejams: http://www.lv.lv/index.php?menu_body_=DOC&id=1302015&menu_left=LAIDIENS&pri [skatīts 07.10.2009.].
- Neimanis J. *Tiesību tālākveidošana*. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2006.
- Palandt. *Bürgerliches Gesetzbuch* (Beck'sche Kurz-Kommentare). Aufl.München, 1997.
- Sniedzīte G. Atsevišķi tiesnešu tiesību normu piemērošanu ietekmējošie faktori. *Jurista vārds* Nr.42 (637) 2010. gada 19. oktobris Pieejams: http://www.juristavards.lv/body_print.php?id=219591 [skatīts 19.10.2010.].
- Ziemele I. *Ievads rakstu krājumam Cilvēktiesību īstenošana Latvijā: tiesa un administratīvais process*. Pieejams: http://www.humanrights.lv/hri_1/zliev.htm [skatīts 02.03.2010.].
- Wank R. *Die Auslegung von Gesezen*. München: Carl Heymanns Verlag KG, 1997.

MONOPOLTIESĪBU PIEŠKIRŠANA ZVĒRINĀTIEM ADVOKĀTIEM

Jānis Radionovs

Daugavpils Universitāte, Parādes iela 1, Daugavpils, Latvija, LV-5401
janrad@inbox.lv

Abstract

The granting of a monopoly sworn lawyers

The representative is a lawyer involved in the suit as a professional lawyer, possessing the sufficient experience and knowledge to competently perform the duties and tasks assigned by the law and by the client. Counsel is competent in all types of cases, he has great experience and he is competent in the performance of its functions in the civil process in General, and in a separate case. A wide range of powers allows the lawyer to perform its responsibilities effectively. Well aware of its responsibility for the timeliness, efficiency and quality. Before the hearing, under preparation, the lawyer explains to his client the order of consideration of the case, the procedural rights and duties, gives tips and advice about conduct in court and give explanations, to answer the questions of the Court and the other participants in the proceedings, studies jurisprudence. In the legal field many nuances and only an experienced lawyer can make a complaint to the Court he took before and has not returned to the plaintiff for the Elimination of deficiencies, can provide the same attacks another specific process. Changes in civil procedure law from December 19, 2013, which complemented article 82 on the rights to representation in civil proceedings, certainly a step forward. But in the author's opinion, in order to speed up the proceedings and make it effective, the lawyer must be entered and in the courts of appeal.

Key words: sworn lawyers, civil process, the representative, lawyer, professional.

Ievads

Šis raksts veltīts monopoltiesību piešķiršanai advokātiem ar mērķi paātrināt civilprocesa tiesvedību. Raksta mērķis ir izanalizēt advokāta ekskluzīvas tiesības pārstāvēt personas civilprocesā un aplūkot zvērinātu advokātu kā profesionālu, kas tieši kvalificēts tieši savu pienākumu izpildei – juridiskās palīdzības sniegšanai un personas pārstāvēšanai tiesā

Raksta uzdevumi:

1. izanalizēt cik pamatota ir monoltiesību piešķiršana zvērinātiem advokātiem;
2. salīdzināt jurista un zvērināta advokāta profesijas.

Pētījuma problēma: Daudz diskusiju radīja jautājums par zvērinātu advokātu lomu tiesvedības procesā Latvijā, par tiesvedības paātrināšanu un jaunu Civilprocesa likuma grozījumu pieņemšanu. Nekvalitatīva pārstāvniecība ir viens no iemesliem civilprocesa kavēšanai. Pastāv pamatots arguments, ka kvalitatīvi sniegta juridiska palīdzība, advokātu darbs, sadarbība, savstarpēja cieņa pārstāvot puses tiesā pozitīvi ietekmē tiesvedības procesu, ļaujot tiesai efektīvāk un lietderīgi strādāt ar juridiski pareizi, kvalitatīvi sagatavotiem un laikus iesniegtiem lietas materiāliem. Nekvalitatīvi sagatavoti materiāli ne tikai noslogo tiesas un kavē tiesvedības procesu, bet arī ietekmē pašus lietas dalībniekus, kuri vēlas gūt rezultātu. Advokātu profesionālā kvalifikācija ļauj nodrošināt ātrāku un efektīvāku civilprocesu.

Novitāte: 2014.gada 4.janvārī stājušies spēkā 2013.gada 19.decembra grozījumi Civilprocesa likumā, kas papildina 82.pantu par tiesībām uz pārstāvību civilprocesā (2013.gada 19.decembra Grozījumi Civilprocesa likumā). Līdz šiem grozījumiem kasācijas instancē, fiziskās personas lietas

tiesā varēja vest vai nu pašas vai ar pilnvarota pārstāvja starpniecību. Par pilnvaroto pārstāvi varēja būt jebkura fiziskā persona, kas varēja arī nebūt advokāts. Arī juridisko personu lietās kasācijas instances tiesā varēja vest tās personas, kas darbojas likumā, statūtos vai nolikumā piešķirto pilnvaru ietvaros, vai arī citi pilnvaroti pārstāvji, kas varēja nebūt advokāti. Šobrīd fiziskās personas lietas kasācijas instances tiesā ved pašas vai ar advokāta starpniecību. Juridisko personu lietas kasācijas instances tiesā ved to amatpersonas, kas darbojas likumā, statūtos vai nolikumā piešķirto pilnvaru ietvaros, vai arī tās tiek vestas ar advokāta starpniecību. Tas ir veids kā tiesāšanās procesu padarīt profesionālāku un efektīvāku.

Pētījuma metodes: analīze, sintēze, indukcija, dedukcija, sistēmiski-loģiskā, modelēšana, socioloģiska.

Savā zinātniskajā rakstā „Monopoltiesību piešķiršana zvērinātiem advokātiem” autors galvenokārt grib uzsvērt sekojošos jautājumus: „zvērināts advokāts ir profesionālis, kas kvalificēts tieši savu pienākumu izpildei – juridiskās palīdzības sniegšanai un personas pārstāvēšanai tiesā” un „advokātu process viens no veidiem kā paātrināt civilprocesu un nodrošināt pušu līdztiesību”.

Latvijas Republikas Satversmē 92.pantā ir noteiktas sekojošas cilvēka pamattiesības: „ikviens var aizstāvēt savas tiesības un likumiskās intereses taisnīgā tiesā. Ikvienam ir tiesības uz advokāta palīdzību”. Ikvienam ir tiesības uz profesionālo palīdzību un saņemt juridisko palīdzību no advokāta. Ikvienam ir tiesības uz pušu līdztiesību civilprocesā un sacīkstes principa ievērošanu.

Nekvalitatīva pārstāvniecība, ar ko bieži nākas saskarties, ir viens no iemesliem civilprocesa kavēšanai. Pastāv pamatots arguments, ka kvalitatīvi un profesionāli sniegta juridiska palīdzība, advokātu darbs, sadarbība, savstarpēja cieņa un uzticība pārstāvot puses tiesā pozitīvi ietekmē tiesvedības procesu, ļaujot tiesai efektīvāk un lietderīgāk strādāt ar juridiski pareizi, kvalitatīvi sagatavotiem un laikus iesniegtiem lietas materiāliem. Nekvalitatīvi sagatavoti materiāli noslogo tiesas un kavē tiesvedības procesu, kā arī tas ietekmē pašus lietas dalībniekus, kuri vēlas gūt rezultātu. Protams, ka visi mēs mācāmies no savām kļūdām un advokāts arī nav izņēmums. Tā ik gadus krājas pieredze un zināšanas, kas ļauj nākotnē novērst trūkumus vēl pirms tiesas procesa sākuma.

Advokātu profesionālā kvalifikācija ļauj nodrošināt ātrāku un efektīvāku civilprocesu. Jurists pelna naudu juridiskās firmas labā vai nu lai saņemtu lielāko atalgojumu sev. Savukārt advokāts nekad nedrīkst aizmirst, ka nevis samaksa par viņa darbu, bet gan viņa klienta intereses un taisnīgas tiesas spriešanas nepieciešamība ir primāras (Latvijas Zvērinātu advokātu Ētikas kodekss: 6.1.punkta 1.daļa). Advokāts ir tas, kuram klients uzticas un saņem konkrētas situācijas attīstības un atrisināšanas variantus.

Jurists ir plašāks jēdziens, kurš var tikt piemērots visām profesijām, kas saistīti ar juridisko darbību. Jurists var būt gan advokāts, gan notārs, gan prokurors, gan tiesnesis un arī ieņemt jebkuru

amatu praktiski jebkādā komercdarbībā. Zvērināts advokāts ir profesionāls, kas tieši kvalificēts tieši savu pienākumu izpildei – juridiskās palīdzības sniegšanai un personas pārstāvēšanai tiesā (Advokatūras likums: 3.pants). Tātad advokāts ir vienīgais, kas profesionāli kvalificēts personas pārstāvībai civilprocesā. Juristiem šajā ziņā vienīgi ir jurista kvalifikācija un iegūt advokāta kvalifikāciju var vienīgi Advokatūras likuma noteiktajā kārtībā. Viens no kritērijiem juristam, lai viņš tiktu uzņemts zvērinātu advokātu sastāvā ir darba pieredze:

- a) vismaz trīs gadus — tiesneša amatā,
- b) vismaz piecus gadus — prokurora, zvērināta tiesu izpildītāja vai zvērināta notāra amatā vai par zvērināta advokāta palīgu,
- c) vismaz septiņus gadus — augstskolas tiesību zinātņu specialitātes akadēmiskā personāla amatā vai citā juridiskās specialitātes amatā (Advokatūras likums: 14.pantapirmās daļas sestais punkts).

No tā izriet, ka advokātam salīdzinājumā ar juristu ir lielāka pieredze juridisko lietu kārtošānā. Tas, protams, neattiecas uz tiem juristiem, kuri ilgus gadus strādājuši jurista amatā, profesionāli pildījuši savus pienākumus un ik gadu pastiprināja savas zināšanas, piedalījušies zinātniskās konferencēs, apmeklēja seminārus, kursus utt. Bet tomēr ne visi ir tik godprātīgi un uzticīgi savai profesijai. Piemēram, nav nekādu problēmu reģistrēt sevi kā pašnodarbināto personu pēc bakalaura vai maģistra grāda iegūšanas un sniegt juridisko palīdzību. Taču pieredze krājas gadiem ilgi un praktiskā līmenī, nevis teorētiskajā. Jurists, kas tikko pabeidzis augstskolu savas šauras pieredzes dēļ, kas galvenokārt balstīta uz augstskolā pasniegto teoriju, nespēs dot savam klientam to pašu pilnvērtīgu juridisko palīdzību, ko ir spējīgs dots advokāts. Likums neparedz speciālo prasību juristam.

Advokāts no citām personām ar juridiskām zināšanām atšķiras ar profesionāliem pienākumiem un atbildību (Advokatūras likums 70.pants – „par savu darbību ir disciplināri un materiāli atbildīgi”, 110.pants – „ja zvērināts advokāts pieļāvis klienta tiesību aizskārumu un tā sekas ir kāds zaudējums, klientam ir tiesības prasīt apmierinājumu no zvērināta advokāta, ciktāl viņu par šo aizskārumu var vainot”). Papildus vispārējām normām, pakļaut arī Advokatūras likums, Latvijas Zvērinātu advokātu Ētikas kodeksam un citām speciālām normatīvi-tiesiskiem aktiem.

Advokāts dod zvērestu būt uzticīgam Latvijai, godprātīgi un pēc pārliecības pildīts valsts likumus, izturēties ar cieņu pret tiesām un valsts varu, sava advokāta darbā nerakstīt un nerunāt neko tādu, kas varētu kaitēt valstij, sabiedrībai, ģimenei un tikumībai, godīgi pildīt zvērināta advokāta pienākumus, sargāt savu pilnvardevēju vai to personu intereses, kuru lietas vedu, apzinoties, ka man par savu darbību jāatbild likuma priekšā (Advokatūras likums: 46.pants). Pārējie nav atbildīgi par savas juridiskās palīdzības neprofesionālismu un arī nedod zvērestu godīgi pildīt savus pienākumus. Advokāta misija ir kalpot sabiedrībai, piešķirot brīvo profesiju praktizētājiem tādas priekšrocības kā: neatkarību, profesionālos noslēpumus u. tml., kas tiek attaisnoti ar viņu īpašo lomu sabiedrībā.

Advokāts ir kompetents pārstāvēt lietas dalībniekus tiesā, bet pārstāvis, kuram trūkst zināšanu tiesvedībā nespēs efektīvi izmantot paredzētas procesuālās tiesības. Zvērināts advokāts aizstāvēt savus klientus kriminālprocesā, pārstāvēt civilprocesā un administratīvā procesā, gandrīz katru dienu piedalās tiesas sēdēs, labi pārzina procesuālo kārtību. Tostarp jurista kompetence šajā jautājumā ir daudz mazāka.

Advokātu piesaistīšana garantē pušu līdztiesību procesā. Prakse liecina, ka ja vienu pusi pārstāv advokāts, bet otru pusi neviens nepārstāv vai pārstāv jurists bez pieredzes, tad otras puses izredzes vinnēt prāvu samazinās. Advokāts pārzina visas nianšes, prot dot savam klientam vērtīgu padomu, izklāstīt lietas stipras un vājas puses, efektīvāk izmantot civilprocesā paredzētas tiesības. Advokātam ir plašāka pieredze pratināšanas aspektos, pierādījumu vākšanā, procesuālo dokumentu sastādīšanā un procesuālas kārtības īpatnību pārzināšanā.

Secinājumi

Pārstāvis – advokāts, piedalās civilprocesā kā profesionāls jurists, kuram ir pietiekama pieredze un zināšanas, lai pildītu savus pienākumus kvalificēti, izpildītu visus uzdevumus, ko viņam uzliek ne tikai likums, bet arī klients. Advokāts pārzina visas lietu kategorijas, viņam ir plašākā pieredze un līdz ar to viņš zina savas funkcijas civilprocesā kopumā un atsevišķā lietā. Plašas pilnvaras ļauj advokātam pildīt savus pienākumus efektīvi. Ir labi informēts par savu atbildību par savlaicīgumu, efektivitāti un kvalitāti. Pirms tiesas sēdes, sagatavošanās laikā, advokāts skaidro savam klientam lietas izskatīšanas kārtību, procesuālās tiesības un pienākumus, dod padomus un rekomendācijas kā vest sevi tiesas sēdē, kas jāsaņem paskaidrojumos, kas jāatbild uz tiesas un citu personu jautājumiem, pēta tiesas praksi. Juridiskā sfērā ir vairākas nianšes un tikai pieredzējušais jurists var sastādīt prasības pieteikumu, kuru uzreiz pieņems tiesā bez atgriešanas prasītājam trūkumu novēršanai, kā arī paredzes visu citu tiesvedības specifiku. 2013.gada 19.decembra grozījumi Civilprocesa likumā, kas papildina 82.pantu par tiesībām uz pārstāvību civilprocesā, protams, ir solis uz priekšu. Tomēr autoraprāt advokātu process jāievieš arī apelācijas instances tiesā, lai nodrošinātu vēl efektīvāku un paātrinātu tiesvedības procesu.

Bibliogrāfija

Latvijas Republikas Satversme/Latvijas Republikas likums/Pieņemts 15.02.1922.; stājies spēkā 07.11.1922. ar grozījumiem, kas pieņemti līdz ar 21.03.1933. // "LV" 07.07.2006. Nr. 107(3475). [skatīts 01.04.2014] Pieejams: <http://likumi.lv/doc.php?id=57980>;

Likums "Advokatūras likums"/ Latvijas Republikas likums/Pieņemts 27.04.1993.; stājies spēkā 21.05.1993. ar pēdējiem grozījumiem, kas pieņemti līdz ar 28.10.2010. // " Ziņotājs " 19.08.1993. Nr. 28. [skatīts 01.04.2014] Pieejams: <http://likumi.lv/doc.php?id=59283>;

Grozījumi Civilprocesa likumā/Latvijas Republikas likums/Pieņemts 19.12.2013 stājies spēkā 04.01.2014. // "LV" 03.01.2014 Nr. 2 (5061). [skatīts 01.04.2014] Pieejams: <http://likumi.lv/doc.php?id=263490>;

Latvijas Zvērinātu advokātu Ētikas kodekss. [skatīts 01.04.2014] Pieejams: <http://advokatura.lv/?open=kodekss&lang=lat>.

DĀVINĀJUMA LĪGUMA AR UZLIKUMU BŪTĪBA UN TĀ ATSAUKŠANA

Mārīte Siņicina

Daugavpils Universitāte, Parādes iela 1, Daugavpils, Latvija, LV-5401
marite_ms@inbox.lv

Abstract

Nature of gift contract with overlay and its revocation

Donation agreement is peculiar contract, because it has difference from the purchase, nutritional, delivery, loan and other contracts.

For each gift contract can add special lining, with which either closer specified, in which order or for what purpose the donee have to use received gift, or limited duration of the rights in manner, that donee obligated return later all subject or a part of that to someone else. Donator can impose on donee any contrary obligation.

Donation agreement has several nuances, which should be worth to know for each, and before sing this kind of contract, should consider all sides. Before sing the donation agreement with lining, donator should to think well, if it is worth to gift thing for person, for who donator want to gift it, or maybe there are doubts, that this person will do the lining. In case, that there are any doubts, it would be better to do not gift, because in negative way can be not done this lining and will have to revoke gift contract.

Before singning donation agreement it is worth to turn for legal advice for, introducing with a personal prospective donor case, could provide information about donation agreement aspects, some special moments, lining, its wording, rights and obligations of contract sides and contract consequences.

Key words: donation agreement, additional obligation, donater, donee, withdrawal.

Dāvinājuma līguma izpratnes skaidrojums

Līgumu noslēgšana aizsākas jau senajās civilizācijās, kad cilvēki savā starpā veica primitīvus līgumus un tos izpildīja, kad personas savā starpā norunāja, par ko viņi slēdz līgumu un kas ir jāveic vienam un otram, tā sakot, parastā veidā noslēdza līgumus, lai viens otram izdara norunāto par norunātiem uzdevumiem vai noteikumiem.

Latvijas Republikas 1937. gada Civillikuma 1912. pants nosaka, ka dāvinājums ir tiesisks darījums, ar kuru kāds aiz devības piešķir otram bez atlīdzības kādu mantisku vērtību. Plaši sastopams ir viens no dāvinājuma līguma veidiem ir dāvinājums ar uzlikumu. Līgumā tiek atrunāti nosacījumi, kurus dāvinātājs var uzlikt apdāvinātajam, kas viņam ir jāizpilda kā pienākums, ja viņš pieņem dāvinājumu.

Visbiežāk ir noteiktas mūža lietošanas tiesības par labu dāvinātājam un vienlīdz aizliegums, piemēram, nekustamo īpašumu bez dāvinātāja rakstiskas piekrišanas atsavināt, uzdāvināt, ieķīlāt un apgrūtināt ar lietu tiesībām.

Dāvinājuma līgums, piemēram, gadījumā, ja dāvinātājs ir nomiris, mantiniekiem ļauj izvairīties no mantojuma lietas, ko izskata tiesas ceļā. Pēdējos gados ir konstatēts, ka liels cilvēku skaits izvēlas slēgt dāvinājuma līgumu, lai izvairītos no pirmpirkuma tiesību izmantošanas piedāvājuma pirmpirkuma tiesīgajām personām un par darījumu valstij nebūtu jāmaksā likumā noteiktais iedzīvotāju ienākuma nodoklis. Šādā gadījumā riskam tiek pakļautas abas puses, jo dāvinātājs riskē nesaņemt nolīgto pirkuma maksu, bet apdāvinātais – ka nākotnē līgums var tikt atsaukts, kā arī iedzīvotāju ienākuma nodoklis tomēr ir jāsamaksā. Pastāv arī risks, ka strīdus

gadījumā kāds no līdzējiem var celt tiesā prasību par darījuma atzīšanu par pirkumu, nevis dāvinājumu.

Civillikums atrunā noteikumus, kad dāvinājuma līgumu var atsaukt. Šim nolūkam dāvinātājam ir jāpierāda apdāvināmā rupja nepateicība. Saskaņā ar likumu par rupju nepateicību var atzīt:

- dāvinātāja rupju aizskārumu ar vārdiem vai darbiem,
- apzināta kaitējuma nodarīšanu dāvinātāja īpašumam,
- dāvinātāja dzīvības apdraudējumu vai viņa atstāšanu bezpalīdzīgā stāvoklī, ja bijis iespējams viņam palīdzēt. Lai pierādītu apdāvināmā nepateicības faktu, tiesai ir jāuzrāda pārliecinoši pierādījumi. Dāvinājuma līgumu var arī atsaukt, ja netiek izpildīti dāvinājuma nosacījumi.

Dāvinājuma līguma ar uzlikumu būtība un tā atsaukšana

Dāvinājuma līgums ir savdabīgs līgums, jo tas atšķiras no pirkuma, uztura, piegādes, aizdevuma un citiem līgumiem.

Katram dāvinājumam var pievienot sevišķu uzlikumu, ar kuru vai nu tuvāk norādīts, kādā kārtā vai kādam mērķim apdāvinātam jāizlieto saņemtā dāvana, vai arī aprobežots tiesības ilgums tādā kārtā, ka apdāvinātam uzlikts pienākums atdot vēlāk visu priekšmetu vai daļu no tā kādam citam. Dāvinātājs var arī uzlikt apdāvinātam kādu pretpienākumu.

Dāvinājuma līgumam ir vairākas nianšes, kuras tomēr būtu vērts zināt katram, un pirms noslēgt šāda veida līgumu, būtu jānosver visas puses. Pirms parakstīt dāvinājuma līgumu ar uzlikumu, dāvinātājam būtu labi jāapdomā vai ir vērts dāvināt mantu tieši tam cilvēkam, kuram vēlas to dāvināt, vai tomēr ir kādas šaubas par to, ka šī persona izpildīs uzlikumu. Gadījumā, ja pastāv kādas šaubas, būtu labāk nedāvināt, jo negatīvajā iznākumā var būt šī uzlikuma nepildīšana un nāksies dāvinājuma līgumu atsaukt.

Pirms slēgt dāvinājuma līgumu ir vērts griezties pēc juridiskas konsultācijas, lai, iepazīstinoties ar personisko topošā dāvinātāja lietu, varētu sniegt informāciju par dāvinājuma līguma aspektiem, īpašiem kādiem momentiem, uzlikumu, tā formulējumu, pušu tiesībām un pienākumiem un līguma sekām.

Viens no nozīmīgākajiem un sarežģītajiem līgumu veidiem ir dāvinājuma līgums. Dāvinājums ir līgums – *pactum*, ar ko viena persona aiz devības piešķir otrai pusei zināmu labumu, samazinot savu un palielinot apdāvinātā mantu. Par dāvinājuma priekšmetu var būt ne vien atsevišķi priekšmeti, lietas, tiesības, kā arī visa dāvinātāja manta.²²

²² Birziņa L. Romiešu tiesības. Otrais izd.; Rīga, 76.lpp.

Dāvinājuma līgums – tas ir divpusējs darījums, kas uzņem ne tikai dāvinātāja piekrišanu, bet arī apdāvinātā (tas atšķir dāvinājumu no parāda lūgšanas). Dāvinājuma līgums ir vienpusējs un bez atlīdzības. Tas var būt kā reāls, tā un konsensuāls.²³

Dāvinājums ir civiltiesiskajā aprītē samērā izplatīts atsavinājuma līgums, kas no citiem Latvijas Republikas 1937. gada Civillikumā regulētajiem atsavinājuma līgumiem, proti, pirkuma, maiņas, uztura līguma – atšķiras ar savu bezatlīdzības raksturu, un vienīgais mantisku vērtību atsavinājuma līgums, kas vienmēr vērsts uz līguma objekta pāreju citas personas īpašumā vai citādu mantisku palielinājumu. Šis līgums nav raksturīgs komercdarbībai, kaut arī labdarība, esot civiltiesiskām sekām, ir dāvinājums. Dārgus vai lielus priekšmetus sadzīvē visbiežāk dāvina tuviem radniekiem vai īpašu labvēlību nopelnījušiem paziņām. Tiesu praksē diemžēl tiek konstatēti arī fiktīvi un simulatīvi līgumi, kas varētu būt slēgti, lai "apietu" pirmpirkuma tiesības vai sasniegtu citus prettiesiskus mērķus.²⁴

Latvijas Republikas Civillikuma 1912. pants nosaka, ka *dāvinājums ir tiesisks darījums, ar kuru kāds aiz devības piešķir otram bez atlīdzības kādu mantisku vērtību*²⁵, kur galvenie elementi ir: tiesisks darījums, devība, otra puse kā līguma kontrahents, bez atlīdzība jeb bez maksa un mantiska vērtība.²⁶ Visiem elementiem kopsakarā veidojas dāvinājuma līguma tiesiskās sekas.

Kā viens no trim dāvinājuma līguma veidiem ir **dāvinājums ar uzlikumu**. Šāda dāvinājuma ar uzlikumu tiesiskais regulējums ir noteikts Civillikuma 1928. – 1932. pantos.

Civillikuma 1928.pants nosaka, ka *katram dāvinājumam var pievienot sevišķu uzlikumu, ar kuru vai nu tuvāk norādīts, kādā kārtā vai kādam mērķim apdāvinātam jāizlieto saņemtā dāvana, vai arī aprobežots tiesības ilgums tādā kārtā, ka apdāvinātam uzlikts pienākums atdot vēlāk visu priekšmetu vai daļu no tā kādam citam. Dāvinātājs var arī uzlikt apdāvinātam kādu pretpienākumu*.²⁷ Līgumā tiek atrunāti nosacījumi, kurus dāvinātājs var uzlikt apdāvinātajam, kas viņam ir jāizpilda kā pienākums, ja viņš pieņem dāvinājumu. Dāvinātāja uzlikums nemaina dāvinājuma līguma bezatlīdzības raksturu, jo dāvinājums un uzlikums neatrodas savstarpējas atkarības attiecībās. Apdāvinātajam jāizpilda uzlikums pēc dāvinājuma saņemšanas, piemēram, vecāki uzdāvina bērnam mašīnu un kā uzlikumu noteic, ka jebkurā laikā viņi var lietot to bez jebkādam problēmām.

²³ Беленков Р. Гражданское право. Часть II. Москва; 1999, стр.33

²⁴ Torgāns K. Saistību tiesības. II daļa. Izd. Rīga: "Tiesu namu aģentūra"; 2008, 60.lpp.

²⁵ Likums „Civillikums. CETURTĀ DAĻA. Saistību tiesības”/ Latvijas Republikas likums/ Pieņemts 28.01.1937.; stājies spēkā 20.02.1937. ar grozījumiem, kas pieņemti līdz ar 01.09.1993. //”Valdības Vēstnesis”, 46, 26.02.1937. Pieejams - <http://likumi.lv/doc.php?id=90220> [Skatīts 09.05.2014]; - 1912.pants

²⁶ Sinaiskis V. Latvijas civiltiesību apskats. Lietu tiesības. Saistību tiesības. Rīga: „Latvijas juristu biedrība”; 1996, 215.-216.lpp.

²⁷ Likums „Civillikums. CETURTĀ DAĻA. Saistību tiesības”/ Latvijas Republikas likums/ Pieņemts 28.01.1937.; stājies spēkā 20.02.1937. ar grozījumiem, kas pieņemti līdz ar 01.09.1993. //”Valdības Vēstnesis”, 46, 26.02.1937. Pieejams - <http://likumi.lv/doc.php?id=90220> [Skatīts 09.05.2014]; - 1928.p.

Uzlikums ir dāvinājuma līguma nejauša sastāvdaļa. Apdāvināmais, slēdzot līgumu, var izvēlēties piekrist dāvinājumam ar uzlikumu vai atteikties no dāvināmā labuma. Piekrišanas gadījumā uzlikums kļūst viņam saistošs, un tā nepildīšana var izraisīt lietas atprasīšanu.

Uzlikums par dāvanas izlietošanu noteiktam mērķim var būt par labu kādai konkrētai trešajai personai, piemēram, automašīnas dāvinājums ar uzlikumu apdāvinātajam ļaut to lietot arī brālim, vai arī par labu sabiedrībai kopumā, piemēram, dāvināto gleznu izlikt vispārējai aplūkošanai.

Uzlikums var izpausties tiesību ilguma aprobežojumā, ko nereti sauc par dāvinājumu uz laiku. Tā būtība ir pienākums pēc noteikta laika priekšmetu nodot īpašumā citai personai. No tiesību teorijas viedokļa nav precīzi apgalvot, ka īpašuma tiesības tiek radītas uz laiku, īpašums ir neaprobežota tiesība. Uzlikumā var būt pienākums nodot kādam citam daļu no priekšmeta vai arī samaksāt daļas vērtību.

Uzlikums var izpausties arī kā pretpienākums, piemēram, daļu no lietas augļiem dot dāvinātajam. Mantiska labuma došana nedrīkst būt tik liela, ka uzskatāma par samaksu. Pretējā gadījumā dāvinājums pārvēršas par pirkumu vai maiņu. Ja apdāvinātais nepilda uzlikumu, dāvinātājs tiesīgs prasīt tā pildīšanu vai arī atprasīt dāvināto (CL 1931.p.).

Visbiežāk dāvinājuma līgumā ir noteiktas mūža lietošanas tiesības par labu dāvinātajam un vienlīdz aizliegums, piemēram, nekustamo īpašumu bez dāvinātāja rakstiskas piekrišanas atsavināt, uzdāvināt, ieķīlāt un apgrūtināt ar lietu tiesībām. Šajā gadījumā kā uzlikums ir noteiktas darbības, kuras nav tiesīgs apdāvinātais veikt.

Dāvinājumā ar uzlikumu dāvinātājs var uzlikt apdāvinātajam nosacījumus, kas viņam ir jāizpilda kā pienākums, ja viņš pieņem dāvinājumu. Nosacījumi var būt dažādi. Lūk, visbiežāk sastopamie nosacījumi:

- nodrošinājums dāvinātajam, ka viņš līdz mūža galam var dzīvot uzdāvinātajā dzīvoklī vai mājā;
- aizliegums pārdot, ieķīlāt, dāvināt tālāk dāvinājuma priekšmetu;
- apdāvinātā pienākums samaksāt izdevumus par dzīvokli vai veikt citus regulārus maksājumus.

Var tikt izvirzīti arī citi nosacījumi. Jo precīzāk tie tiks formulēti, jo mazāk problēmu būs pēc tam. Ir vēlams, lai šie nosacījumi tiktu ierakstīti zemesgrāmatā.²⁸

Dāvinājuma līgumam ir iespējama atsaukšana. Civillikums atrunā noteikumus, kad dāvinājuma līgumu var **atsaukt**. Dāvinājuma atsaukšana nozīmē dāvinātā atprasīšanu atpakaļ. Dāvinājuma bezatlīdzības raksturs un saistība ar īpašu labvēlību pret apdāvināto ir pamats nelielām

²⁸ Jura Sokolovska juridiskais birojs. Raksts „Dāvinājuma līguma nianses.” Pieejams - <http://www.sokolovskis.lv/1v/article/dāvinājuma-līguma-nianses> [Skatīts 15.05.2014.]

atkāpēm no principa *Pacta sunt servanda*. Civillikumā ir paredzēta iespēja atprasīt zināmu daļu dāvinātā, lai nodrošinātu neatraidāmo mantinieku intereses.

Civillikumā paredzēti pieci pamati dāvinājuma atsaukumam:

- 1) dāvinājuma atsaukšana rupjas nepateicības dēļ (CL 1919.p.),
- 2) dāvinātāja neatraidāmo mantinieku tiesības atsaukt dāvinājumu (CL 1922.p.),
- 3) dāvinājuma atsaukšana vēlāk dzimušo bērnu dēļ (CL 1923.p.),
- 4) laulātā dāvinātāja tiesības atsaukt dāvinājumu (CL 1924.p.),
- 5) dāvinājuma atsaukšana uzlikuma neizpildes dēļ (CL 1931.pants).²⁹

Civillikuma 1919.pants nosaka, ka *dāvinājumu var atsaukt apdāvinātā rupjas nepateicības dēļ. Par apdāvinātā nepateicību jāatzīst dāvinātāja rupji apvainojumi vārdos vai darbos, viņam tīši nodarīts svarīgs mantisks zaudējums un viņa dzīvības apdraudējums, kā arī viņa atstāšana bezpalīdzības stāvoklī, ja bijis iespējams viņam palīdzēt.*³⁰ Likumdevējs, paredzot šādu līguma atcelšanas pamatu acīmredzot ir ņēmis vērā to, ka dāvinājuma rezultātā dāvinātājs iegūst nevis mantisku labumu, bet gan nemantisku labumu – gandarījumu par savu dāsnību.³¹

Rupja nepateicība kā līguma anulēšanas pamats ir paredzēta vienīgi dāvinājuma līgumā, pie tam ar vairākiem aprobežojumiem. Ne katra nepateicības izpausme dod pamatu dāvinājuma atsaukšanai. Strīda gadījumā tiesai jāveic samērā grūts uzdevums, lai izvērtētu, vai ir bijusi rupja nepateicība, kuras konstatēšanai lietojami citi tikpat grūti novērtējami kritēriji: rupji apvainojumi, tīšs un svarīgs zaudējums, atstāšana bezpalīdzības stāvoklī, ja ir bijusi iespēja palīdzēt.³²

Dāvinājuma atsaukuma prasība ir personiska prasība, tādēļ tā nav vēršama pret nepateicīgā apdāvinātā mantiniekiem. Atsaukums neiznīcina trešo personu tiesības.³³

1. Atsaukšanas attiecību subjekti. Labvelība devības veidā raksturo tikai dāvinājuma tiešos dalībniekus, bet ne viņu mantiniekus. Pēc dāvinājuma saņemšanas iegūtais labums ieplūst apdāvinātā kopējā mantā un no civiltiesiskās aprites, arī mantošanas viedokļa tam nav jābūt ar kaut kādām sevišķām atšķirībām no citas mantas. Dāvināto lietu, piemēram, var pārdot, iekļāt, patērēt, tātad pat apdāvinātajam atsaukšanas iespēja nepastāv kā aprobežojošs nosacījums.

2. Personiska prasība. Dāvinājuma atsaukšana izpaužas personiskā (ne liettiesiskā) prasībā pret apdāvināto. Tā var saturēt prasījumu atdot lietu ar piederumiem un augļiem vai mantisko labumu,

²⁹ Zvidriņa A. „Kādi ir dāvinājuma atsaukšanas noteikumi”/ Jurista vārds; 13.01.2004./ Nr.1 (306). Pieejams - <http://www.juristavards.lv/doc.php?id=82929&show=true>- [Skatīts 22.05.2014.]

³⁰ Likums „Civillikums. CETURTĀ DAĻA. Saistību tiesības”/ Latvijas Republikas likums/ Pieņemts 28.01.1937.; stājies spēkā 20.02.1937. ar grozījumiem, kas pieņemti līdz ar 01.09.1993. //”Valdības Vēstnesis”, 46, 26.02.1937. Pieejams - <http://likumi.lv/doc.php?id=90220> [Skatīts 02.02.2014]; - 1919.p.

³¹ Zvidriņa A. „Kādi ir dāvinājuma atsaukšanas noteikumi”/ Jurista vārds; 13.01.2004./ Nr.1 (306). Pieejams - <http://www.juristavards.lv/doc.php?id=82929&show=true>- [Skatīts 22.05.2014.]

³² Torgāns K., Grūtups A., Balodis K., u.c. Latvijas Republikas Civillikuma komentāri. Saistību tiesības (1401.-2400.p.). Otrās izd.; Rīga, 2000, 371.-372.lpp.

³³ Sinaiskis V. Latvijas civiltiesību apskats. Lietu tiesības. Saistību tiesības. Rīga: „Latvijas juristu biedrība”; 1996, 217.lpp.

kādu apdāvinātais ir ieguvis un iegūto peļņu. Ja apdāvinātais lietu ir pārdevis un daļu no saņemtās maksas ir iztērējis, tad prasīt var tikai pāri palikušo summu. Augļi ir minēti kopā ar piederumiem, un tas dod pamatu uzskatīt, ka šajā gadījumā ir domāti dabiskie, bet ne civilie augļi.

3. Apgrūtinājumu spēkā esamība. Apdāvinātā izdarīti dāvanas liettiesiskie apgrūtinājumi (ķīla, servitūts) ir tiesiski izdarīti, jo, kā jau norādīts, dāvinājuma atsaukšanas iespēja nepastāv kā nosacījums darījumā un neaprobežo dāvinātās lietas civiltiesisko apgrozību. Tāpēc dāvinātājam jāatzīst par spēkā esošiem tie apgrūtinājumi, kas izdarīti līdz atsaukšanas paziņojumam. Ar vārdiem "prasības celšana" jāsaprot atprasījuma prasības celšana tiesā. Šādu secinājumu ļauj izdarīt tas, ka Civillikumā par prasību parasti ir rakstīts materiāltiesiskā, nevis procesuāltiesiskā nozīmē. Dažos gadījumos ir lietots formulējums "prasība tiesā".³⁴

Dāvinājuma atsaukšana ir iespējama rupjas nepateicības dēļ. Dāvanas saņēmējs parasti ir pateicīgs par dāvanu un to izrāda arī dāvinātājam. Likums nenosaka, cik ilgi un cik daudz pateicība jāizrāda apdāvinātājam. Toties, ja apdāvinātais izrāda rupju nepateicību, dāvinājumu var atsaukt.³⁵ Šim nolūkam dāvinātājam ir jāpierāda apdāvināmā rupja nepateicība. Saskaņā ar likumu par rupju nepateicību var atzīt:

- dāvinātāja rupju aizskārumu ar vārdiem vai darbiem,
- apzināta kaitējuma nodarīšanu dāvinātāja īpašumam,
- dāvinātāja dzīvības apdraudējumu vai viņa atstāšanu bezpalīdzīgā stāvoklī, ja bijis iespējams viņam palīdzēt.

Lai pierādītu apdāvināmā nepateicības faktu, tiesai ir jāuzrāda pārliecinoši pierādījumi. Dāvinājuma līgumu var arī atsaukt, ja netiek izpildīti dāvinājuma nosacījumi.³⁶

Tiesība atsaukt dāvinājumu rupjas nepateicības dēļ ir vienīgi dāvinātājam piemītoša personiska tiesība (sal. CL 1920.p. 1.daļu). Tāpat noteiktas apdāvinātā darbības var tikt atzītas par rupju nepateicību CL 1919.p. izpratnē vienīgi tad, ja tās ir vērstas tieši pret dāvinātāju.³⁷

Tāpat kā jēdziens "rupja nepateicība" arī jēdziens "rupji apvainojumi vārdos vai darbos" CL nav izskaidrots sīkāk. Atkarībā no veikto darbību rakstura rupji apvainojumi vārdos vai darbos var būt gan krimināli sodāms noziedzīgs nodarījums, gan arī tādi apvainojumi, kuriem nav krimināli sodāma pārkāpuma rakstura. Lai dāvinātājs varētu atsaukt dāvinājumu sakarā ar rupjajiem apvainojumiem vārdos vai darbos, apdāvināto notiesājošs spriedums krimināllietā nav nepieciešams, bet tam var būt prejudiciāla nozīme. Prejudiciāla nozīme var būt tiesas spriedumiem

³⁴ Torgāns K., Grūtups A., Balodis K., u.c. Latvijas Republikas Civillikuma komentāri. Saistību tiesības (1401.-2400.p.). Otrais izd.; Rīga, 2000, 372.-373.lpp.

³⁵ Torgāns K. Saistību tiesības. II daļa. Izd. Rīga: "Tiesu namu aģentūra"; 2008, 69.lpp.

³⁶ Jura Sokolovska juridiskais birojs. Raksts: „Dāvinājuma līguma nianses.” Pieejams - <http://www.sokolovskis.lv/lv/article/d%C4%81vin%C4%81juma-l%C4%ABguma-nianses> [Skatīts 11.05.2014]

³⁷ Zvidriņa A. „Kādi ir dāvinājuma atsaukšanas noteikumi”/ Jurista vārds; 13.01.2004./ Nr.1 (306). Pieejams - <http://www.juristavards.lv/doc.php?id=82929&show=true> [Skatīts 22.05.2014.]

krimināllietās, iztiesājot tādus Krimināllikumā paredzētus noziedzīgus nodarījumus kā goda aizskaršana (KL 156.pants), neslavas celšana (KL 157.pants), goda aizskaršana un neslavas celšana masu saziņas līdzeklī (KL 158.pants), apzināti nepatiess ziņojums (KL 298.pants) u.c.

Lai atsauktu dāvinājuma līgumu saskaņā ar CL 1919.pantu, nav nozīmes, vai rupjie apvainojumi vārdos ir izplatīti nenoteiktam personu lokam, pietiekošs pamats ir rupjo apvainojumu izteikšana tikai dāvinātājam. Tiesa katrā konkrētā gadījumā izvērtē, vai apdāvinātā attieksme un uzvedība ir vērtējama kā rupja nepateicība. Nemaz nevajag būt pārkāptiem tiesiskajiem pienākumiem – pietiek ar to, ka izturēšanās ir no morālā viedokļa peļama, un tajā ir manāmi “nepateicīgi” uzskati, dāvinātāja necienīšana.³⁸

Civillikuma 1919.pants rupjas nepateicības jēdzienu skaidro ar ļoti vispārīgiem formulējumiem: *Par apdāvinātā nepateicību jāatzīst dāvinātāja rupji apvainojumi vārdos vai darbos, viņam tīši nodarīts svarīgs mantisks zaudējums un viņa dzīvības apdraudējums, kā arī viņa atstāšana bezpalīdzības stāvoklī, ja bijis iespējams viņam palīdzēt.*

Tiesām ir grūts uzdevums izvērtēt, vai apdāvinātā uzvedību tiesām var vērtēt kā rupju nepateicību. Senāta spriedumos atrodama lieta, kurā tēvs prasa atzīt dāvinājuma līgumu par spēkā neesošu šādu apsvērumu dēļ:

1993.gada februārī tika noslēgts dāvinājuma līgums, ar kuru Guntis P., kura vārdā uz pilnvaras pamata mājas pārvaldītājs Vadims S. uzdāvinājis Kristīnei S. divstāvu dzīvojamo māju Rīgā. Kristīne S ir Gunta P. meita un pilnvarnieka sieva. 1995.gada jūnijā Guntis P. cēla prasību par līguma atzīšanu par spēkā neesošu. Prasības pamatojumā Guntis P. norāda dažādus apstākļus: 1. Notikusi maldība, jo esot dāvinājis māju meitai bezdarba apstākļos, noticēdams viņas solījumiem sniegt palīdzību uztura ziņā un komunālo pakalpojumu samaksā. Nekādu palīdzību no meitas neesot saņēmis. 1995.gada aprīlī saņēmis no viņas brīdinājumu par izlikšanu no mājas sakarā ar īres parādu. 2. Atbildētāja izrādījusi rupju nepateicību un rīkojusies amorāli, prasīdama izlikt no mājas, kas ir viņa vienīgā dzīvesvieta un bija vienīgais iztikas avots. Vēlāk prasītājs norādīja arī viltu.

Lietā ir vairāki spriedumi, pie tam strīdā bija jāpiemēro Latvijas civilkodeksa normas, jo līgums noslēgts pirms Civillikuma spēka atjaunošanas. Tāpēc šis spriedums paliek studijām piemērota kāzusa līmenī, ļaujot studentiem izteikt savus risinājumus.

Lai noskaidrotu jēdzienu „atstāšana bezpalīdzības stāvoklī”, par palīgavotu var derēt Krimināllikuma 141.pants un tā komentāri. Pants nosaka kriminālatbildību un nav tieši piemērojams civilstrīdā. Taču tā formulējumi ļauj labāk saprast, kādiem jautājumiem jāpievērš uzmanība. Pantam ir divas daļas:

³⁸ Zvidriņa A. „Kādi ir dāvinājuma atsaukšanas noteikumi”/ Jurista vārds; 13.01.2004./ Nr.1 (306). Pieejams - <http://www.juristavards.lv/doc.php?id=82929&show=true>- [Skatīts 22.05.2014.]

„(1) par nepieciešamas un acīm redzami neatliekamas palīdzības nesniegšanu cilvēkam, kas atrodas dzīvībai bīstamā stāvoklī, ja vainīgais apzinājies, ka varējis to sniegt bez nopietnām briesmām sev un citām personām, un ja palīdzības nesniegšana izraisījusi cilvēka nāvi vai citas smagas sekas, - soda ar piespiedu darbu vai ar naudas sodu.

(2) par tādas personas apzinātu atstāšanu bez palīdzības, kura atrodas dzīvībai vai veselībai bīstamā stāvoklī un kurai nav iespējas saglabāt sevi mazgadības, vecuma, slimības vai savas nevarības dēļ, ja vainīgajam bijusi iespēja sniegt cietušajam palīdzību un bijis pienākums rūpēties par viņu vai arī vainīgais pats viņu nostādījis dzīvībai bīstamā stāvoklī, - soda ar brīvības atņemšanu (..), vai (..), vai (..).

Šajos gadījumos atsaukuma tiesības jāizmanto viena gada noilguma termiņā, skaitot no atsaukuma pamata rašanās brīža (CL 1924.p.).³⁹

Latvijas civiltiesībās nav dotas konkrētas norādes, kādas darbības ir vērtējamas kā dāvinātāja dzīvības apdraudējums, tātad šī jautājuma izvērtēšana katrā konkrētā gadījumā ir tiesas kompetencē. CL 1919.pantā norādītais dāvinātāja dzīvības apdraudējums varētu būt, piemēram, slepkavība, miesas bojājumu nodarīšana, personas nolaupišana, nelikumīga brīvības atņemšana, inficēšana ar cilvēka imūndeficīta vīrusu (AIDS) u.tml.

Priekšnoteikums dāvinājuma atsaukšanai sakarā ar dāvinātāja dzīvības apdraudējumu ir apdāvinātā aktīva rīcība. Ja dāvinātāja dzīvības apdraudējums rodas no tā, ka apdāvinātais nesper visus nepieciešamos soļus dāvinātāja glābšanai, resp. īsteno bezdarbību, tad piemērojams cits CL 1919.panta otrajā daļā paredzētais dāvinājuma atsaukšanas pamats – dāvinātāja atstāšana bezpalīdzības stāvoklī.⁴⁰

Dāvinājuma bezatlīdzības raksturs un saistība ar īpašu labvēlību pret apdāvināmo ir pamats nelielām atkāpēm no principa *Pacta sunt servanda*. Civillikumā ir paredzēta iespēja atprasīt daļu dāvinātā, lai nodrošinātu neatraidāmo mantinieku intereses.

Ja dāvināts tādā apmērā, ka dāvinātāja neatraidāmiem mantiniekiem neatliek pat viņu neatņemamās daļas (CL 422. un turpm.p.), tad viņi var prasīt no apdāvinātā, lai izdod viņiem šīs daļas. Aprēķinot neatņemamo daļu, jāņem par pamatu dāvinātāja mantas stāvoklis dāvināšanas laikā. Bet, ja šī manta vēlāk pavairojusies, tad jāievēro tiklab šis pavairojums, kā arī tas, kas neatraidāmajam novēlēts rīkojumā nāves gadījumam (CL 1922.p.).

Ja bezbērnu dāvinātājam vēlāk piedzimst bērni laulībā, tad viņš var saukt savu dāvinājumu tiklab, cik tas vajadzīgs vēlāk dzimušo bērnu neatņemamām daļām (CL 1923.p.).⁴¹

³⁹ Torgāns K. Saistību tiesības. II daļa. Rīga: „Tiesu namu aģentūra”; 2008, 69.-71.lpp.

⁴⁰ Zvidriņa A. „Kādi ir dāvinājuma atsaukšanas noteikumi”? Jurista vārds; 13.01.2004./ Nr.1 (306). Pieejams - <http://www.juristavards.lv/doc.php?id=82929&show=true>- [Skatīts 22.05.2014.]

⁴¹ Torgāns K. Saistību tiesības. Rīga: „Tiesu namu aģentūra”; 2014, 318.lpp.

Arī laulības attiecībās paredzēta tiesība atsaukt pēc saderināšanās vai laulības laikā izdarītu dāvinājumu trijos gadījumos:

- 1) Ja apdāvinātais laulātais mirst, neatstājot leģitimos mantiniekus;
- 2) Ja laulība šķirta tikai apdāvinātā vainas dēļ;
- 3) Ja laulība atzīta par neesošu un dāvinātājs atvainojami maldījies par laulības esamību (CL 1924.p. otrā daļa).⁴²

Secinājumi

Dāvinājuma līgumam ir vairākas nianšes, kuras tomēr būtu vērts zināt katram, un pirms noslēgt šāda veida līgumu, būtu jāapsver visu pušu intereses un iespējas. Pirms parakstīt dāvinājuma līgumu ar uzlikumu, dāvinātājam būtu labi jāapdomā, vai ir vērts dāvināt mantu tieši tam cilvēkam, kuram vēlas to dāvināt, vai tomēr ir kādas šaubas par to, ka šī persona izpildīs uzlikumu. Gadījumā, ja pastāv kādas šaubas, būtu labāk nedāvināt, jo negatīvajā iznākumā var būt šī uzlikuma nepildīšana un nāksies dāvinājuma līgumu atsaukt.

Pirms slēgt dāvinājuma līgumu ir vērts griezties pēc juridiskas konsultācijas, lai, iepazīstoties ar topošā dāvinātāja personīgo lietu, varētu sniegt informāciju par dāvinājuma līguma aspektiem, kādiem īpašiem momentiem, uzlikumu, tā formulējumu, pušu tiesībām un pienākumiem un līguma sekām.

Bibliogrāfija

- Birziņa L. Romiešu tiesības. Otrais izd.; Rīga;
- Torgāns K. Saistību tiesības. II daļa. Izd. Rīga: "Tiesu namu aģentūra"; 2008;
- Torgāns K. Saistību tiesības. Rīga: "Tiesu namu aģentūra"; 2014;
- Torgāns K., Grūtups A., Balodis K., u.c. Latvijas Republikas Civillikuma komentāri. Saistību tiesības (1401.-2400.p.). Otrais izd.; Rīga, 2000;
- Sinaiskis V. Latvijas civiltiesību apskats. Lietu tiesības. Saistību tiesības. Rīga: „Latvijas juristu biedrība”; 1996;
- Jura Sokolovska juridiskais birojs. Raksts „Dāvinājuma līguma nianšes.” Pieejams - <http://www.sokolovskis.lv/lv/article/davinajuma-liguma-nianses>;
- Zvidriņa A. „Kādi ir dāvinājuma atsaukšanas noteikumi”/ Jurista vārds; 13.01.2004./ Nr.1 (306). Pieejams - <http://www.juristavards.lv/doc.php?id=82929&show=true->;
- Likums „Civillikums. CETURTĀ DAĻA. Saistību tiesības”/ Latvijas Republikas likums/ Pieņemts 28.01.1937.; stājies spēkā 20.02.1937. ar grozījumiem, kas pieņemti līdz ar 01.09.1993. //”Valdības Vēstnesis”, 46, 26.02.1937. Pieejams - <http://likumi.lv/doc.php?id=90220>;
- Беленков Р. Гражданское право. Часть II. Москва; 1999.

⁴² Turpat, 319. lpp.

SOCIĀLAIS TAISNĪGUMS ISLĀMA FINANŠU SISTĒMĀ

Mārtiņš Smilga

Rīgas Stradiņa universitāte, Dzirciema iela 16, Rīga, LV-1007
martins.smilga@lv.lv

Abstract

Social justice in the Islamic financial system

Nowadays, the Islamic financial and bank system is one of the fastest growing economic and with it related law industries. The Islamic banks mobilize financial resources and invest those by trying to reach previously determined social and financial goals corresponding and acceptable to Islam. In traditional banks any loans are allocated and issued for remuneration, that is, a fixed interest rate from the basic amount of the loan. The Islamic financial agencies offer two types of loans: the loan with repayment terms and the loan *Al Qard Al Hasan*. The Islamic financial system is characterized by two basic principles – profit and loss sharing, especially, ban to receive and pay interests (*Riba*). One of the basic principles of the Islamic financial system is related to the moral and social values. The Islamic financial agencies, using one of the financial instruments, that is, the loan free from the bank's profit – *Al Qard Al Hasan* (also – favorable loan), offer special services to those who need an assistance. The aim of the social justice enforced by the Islamic financial system is to promote healthy social structure of the society and to relieve its social needs. *Al Qard Al Hasan* is issued on a definite period in order to reduce person's financial struggles. The borrower is obliged to repay only the initial amount of the loan. The advantage of the Islamic financial system is the implemented social justice principle, because *Al Qard Al Hasan*, established by Islamic Laws, helps to reduce poverty and promotes mutual goodwill and well-being of the society.

Key words: Islamic financial system, banking, social equality, rights.

Ievads

Islāma banku un finanšu sistēma šodien ir viena no Pasaules straujāk augošajām ekonomikas un ar to saistīto tiesību jaunrades nozarēm. Salīdzinot Islāma finanšu sistēmu, tās tiesisko regulējumu ar tradicionālo (Rietumu) finanšu sistēmu un tās tiesisko regulējumu, ir ievērojamas atšķirības banku darbībā un attiecībās ar klientu. Šī raksta, kam ir tieša savstarpēja saistība ar autora zinātnisko darbu „Islāma finanšu sistēmas tiesiskais regulējums un riski sadarbībai ar Islāma bankām”, mērķis un uzdevums, izmantojot salīdzinošo metodi, sistēmiskās analīzes, statistisko datu apstrādes un aprakstošo metodi, ir pierādīt, ka ir nepieciešams piedāvāt Latvijas finanšu tirgū atšķirīgas izvēles iespēju.

Islāms nepieļauj augļošanu (*Riba*), tādējādi nauda nav tirdzniecības vienība, bet apmaiņas līdzeklis. Aizdodot naudu, jūs nevarat atprasīt vairāk, nekā esat aizdevis (Korāns, Al Baqarah 278-279). Gan noguldījumi, gan arī ieguldījumi jāveic saskaņā ar Islāma likuma, Šariata, noteiktajiem principiem. Šariats, ir tiesību sistēma, kas aptver tiesību normas gan sabiedriskajā, gan privātajā dzīves jomā. Šariata pamatā ir Korāns (Islāma svētie raksti), Sunna un Hadīts (pravieša Muhameda apgalvojumi), kā arī vēstures gaitā sakrāti risinājumi, interpretācijas un precedenti.

Islāma banku galvenie un paši svarīgākie principi:

- 1) aizliegts saņemt procentus vai nodarboties ar augļošanu;
- 2) ētiskie standarti;
- 3) morāles un sociālo vērtību ievērošana;
- 4) atbildības un biznesa risku dalīšana (Principles of Islamic Banking, Al Baraka Banking Group B.S.C.).

Kā var secināt no minētā, tad Islāma finanšu sistēmu raksturo divi pamatnoteikumi - peļņas un zaudējumu dalīšana un jo īpaši aizliegums saņemt un maksāt procentus. Savukārt viens no Islāma banku galvenajiem principiem ir morāles un sociālo vērtību ievērošana.

Korāns aicina visus savus piekritējus rūpēties un atbalstīt nabadzīgos un trūcīgos (Korāns, Medinas sūra 2: 43).

Šariats nosaka, ka Islāma finanšu institūcijas ir sociāli atbildīgas divu savstarpēji saistītu iemeslu dēļ:

- 1) finanšu iestāde, kā kolektīvā reliģiskā pienākuma atbalsts un
- 2) iestāde, kā finanšu akumulētājs un starpnieks (Principles of Islamic Banking).

Autors pētot un salīdzinot tradicionālo (Rietumu) finanšu sistēmu ar Islāma finanšu sistēmu, nav atradis nevienu tradicionālās finanšu sistēmas principu, noteikumu vai pakalpojumu, kas būtu salīdzināms vai pietuvināts Islāma finanšu sistēmas realizētajam sociālā taisnīguma principam un tieši – Islāma finanšu iestādes sniedz īpašus pakalpojumus tiem, kam nepieciešama palīdzība. Šāda palīdzība neattiecas uz vienkāršiem labdarības ziedojumiem, bet tā ir, kā no bankas peļņas brīvs aizdevums - *Al Qard Al Hasan*.

Autora definīcija Qard al Hasan principam: "Qard al-Hasan ir aizdevums uz noteiktu termiņu, kas termiņa beigās tiek atdots bez jebkāda pieauguma". Vārds "qard" ir atvasināts no arābu vārda "qirad", kas nozīmē "samazināt", jo tas samazina noteiktu daļu no aizdevēja īpašuma piešķirot aizdevumu aizņēmējam. Arī Hasan ir arābu vārds, kas atvasināts no "ihsan". Ihsan nozīmē laipnību citiem. Termins al-Qard al-Hasan nozīmē izdevīgu aizdevumu vai labvēlīgu aizdevumu, bezatlīdzības aizdevumu, bezprocentu aizdevumu, skaistu aizdevumu utt. (Islamic Economic Studies, Volume 18, No. 1 & 2, 8).

Viens no Islāma pamatprincipiem ir brālība starp cilvēkiem. Šī principa galvenā būtība ir rūpēties un dalīties ar otru. Qard al Hasan, kā bezatlīdzības aizdevums, palīdz sabiedrības locekļiem, kuriem ir nepieciešami finanšu līdzekļi, bet dažādu apstākļu dēļ tie nav pieejami, tādējādi Qard al Hasan uzlabo brālību starp sabiedrības locekļiem. Qard al Hasan galvenie mērķi ir:

- 1) palīdzēt trūcīgiem sabiedrības locekļiem;
- 2) veidot labākas attiecības starp nabadzīgajiem un bagātajiem;
- 3) finanšu pieejamība visiem cilvēkiem sabiedrībā;
- 4) reliģiskais pienākums, kas noteikts Korānā;
- 5) stiprināt valsts ekonomiku;
- 6) radīt jaunas darba vietas un izskaust bezdarba problēmu no sabiedrības;
- 7) nepazaudēt un izmantot trūcīga cilvēka prasmes un zināšanas;
- 8) veidot gādīgu sabiedrību;
- 9) popularizēt Islāmu, kā sociāli atbildīgu reliģiju;

10) novērst sociālo un ekonomisko diskrimināciju;

11) un, protams, aizdevēja devējam ir zināma lielā alga Aizsaulē, par doto Qard al- Hasan (Al-Qard al-Hasan: A Practical Approach, by Mohammad Delwar Hossain).

Qard Al Hasan palīdz personām, laulību, ārstniecības un izglītības iegūšanā. Ar šo mehānismu ir piešķirts miljoniem dirhamu kopš darbības sākuma 1982. gadā. (<http://www.dib.ae/community-services/qard-al-hassan>).

Islāma tiesību sistēma (Šariats) ir autonoma juridiskā sistēma, kas ir reliģiska rakstura un galvenokārt balstās uz Korānu. Vairākās valstīs ar stingrām musulmaņu tradīcijām ir Šariata monosistēma, savukārt citās Islāma valstīs Šariats pastāv sadarbībā ar vispārējām civiltiesībām un attiecas uz visiem civiltiesību subjektiem.

Islāma finanšu pakalpojumu nozares vīzija un misija ir attīstīties par dinamisku, visaptverošu un novatorisku Islāma finanšu pakalpojumu nozari, kas cieši atbalsta reālu saimniecisko darbību un ir labi integrēta starptautiskajā finanšu sistēmā (IFSB, <http://www.ifsb.org/>).

Valstīs, kurās Šariata monosistēma vai tas pastāv sadarbībā ar vispārējām tiesībām, bet, kuru finanšu sistēma ir balstīta uz Šariata principiem, nepastāv un nav iespējamas šādas parādības un iestādes:

- 1) Valsts meitenei atsaka naudu retas slimības ārstēšanai (TVNET/LNT ziņas 22.01.2014.);
- 2) Sievietes dzīvības cena ir 26 522 lati, valsts atsaka palīdzēt (<http://dzirkstele.diena.lv> 11.03.2013.);
- 3) Ārkārtas situācija Glābsim Jūliju!:

Mērķis: Valsts neapmaksāti medikamenti vēža ārstniecībai.

Īstenotājs: Labdarības portāls Ziedot.lv .

Nepieciešams: EUR 6667. Saziedots: EUR 4,217.96. (<http://www.ziedot.lv>);

- 4) Aizdevums mācību apmaksai:

"... ņem vērā, ka studiju un studējošā kredītiem bankas piemēro "peldošo" jeb svārstīgo procentu likmi –kas sastāv no mainīgās daļas - 6 mēnešu Euribor - un nemainīgās daļas, kas ir papildu likme no 2 % līdz 7 % (likmi nosaka banka, kas izsniedz Tev kredītu), tādējādi šī likme periodiski var nedaudz mainīties (<http://www.klientuskola.lv/lv/kas-tev-jazina-par-finansu-pakalpojumiem/studiju-kredits.html>)"

Politikas kopējā labuma vērtības ir taisnīgums. Savukārt taisnīgumam, nezaudējot ciešo saistību ar tiesībām, jau sen ir daudz aptverošāka un spēcīgāk izteikta morālā nozīme (Hefre 9). Politikas realizēšanas rezultāts – likumi un normas ir līdzekļi kopējas labklājības sasniegšanai. Tieši par labklājības sasniegšanu un nodrošināšanu ir teikts Latvijas Nacionālā attīstības plāna 58.pantā – *strauji mainīgajā ekonomikas un sociālajā vidē ir nepieciešams skaidri definēt koncentrētus*

izaugsmes virzienus un mērķtiecīgi strādāt, lai valsts stiprinātu un uzlabotu savas pozīcijas reģionālā, Eiropas un globālā kontekstā, nodrošinātu iedzīvotāju labklājību un valsts fiskālo ilgtspēju.

Jebkuras finanšu sistēmas funkcijas un loma finanšu tirgū ir:

1. Līdzekļu apvienošana;
2. Kapitālieguldījumi;
3. Maksājumu atvieglošana;
4. Likviditātes nodrošināšana;
5. Īstermiņa un ilgtermiņa vajadzību apmierināšana;
6. Riska uzņemšanās;
7. Labāku lēmumu piedāvāšana un pieņemšana;
8. Valdību vajadzību atbalstīšana;
9. Ekonomiskā attīstība (functions-of-financial-system-functions).

Kā var redzēt no šīm deviņām funkcijām, tad tās piemīt jebkurai no finanšu sistēmām. Latvijas Finanšu sektora tiesiskā politika paredz un nosaka Finanšu sektora starptautiskas konkurētspējas un finanšu pakalpojumu eksporta veicināšanas nepieciešamību, kā arī popularizēt Latvijas kā starptautiska finanšu centra atpazīstamību ārzemēs. Sekojot vispārīgam taisnīguma principam un zinātnes, kā kultūras apakšsistēma mērķim - pildīt noteiktas sociālās funkcijas, piemēram, nodrošināt sabiedrības attīstības materiāli tehnisko pamatu (Vedīns 15), katra zinātnieka, arī topošā, mērķis ir radīt priekšnosacījumus labākai sabiedrībai. Autors uzskata, ka visas sabiedrības interesēs ir saņemt atšķirīgas izvēles iespēju, jebkādā pakalpojumu jomā, t.sk., finanšu, jo radot iespēju izvēlēties nevis no līdzīgiem pakalpojumiem, bet atšķirīgiem, tiek nodrošināta visas sabiedrības attīstība, konkurence un ilgtspēja.

Secinājumi

Islāma finanšu sistēma un tās finanšu iestādes tiecas nodibināt taisnīgumu, novērst ekspluatāciju sabiedrībā un novērst bagātības uzkrāšanos dažu cilvēku rokās. Islāmā ir pilnīgi aizliegta augļošana, jo Islāmā tiek uzskatīts, ka tā ir visu netaisnību, cilvēku sabiedrībā, sakne. Šariata bezprocentu principa filozofija izslēdz "izmantošanu" no vienas puses, lai veicinātu citu rezultātu apmaiņu, nosakot, ka peļņa nāk ar atbildību un tā ir atlīdzība (katrai no darījuma pusēm) par uzņemto risku. Nauda pati par sevi nedrīkst radīt peļņu. Šariata izpratnē tā ir augļošana un noziegums. Qard al Hasan, gluži pretēji mums tradicionālai naudas pārdošanai, valsts nespējai nodrošināt sabiedrības sociālās vajadzības, ir bezprocentu aizdevums ar sociālu un labklājību veicinošu mērķi, kas var nodrošināt pareizu finanšu kustību starp visām sabiedrības klasēm. Šāda, no Šariata principiem nākusi pieeja, daudzās tradicionālo finanšu pakalpojumu sniedzēju valstīs jau

gūst popularitāti un finanšu pakalpojumu sniedzēji, piedāvā iespēju kopīgi radīt vērtību vai vismaz gūt savstarpēju labumu uzņemoties risku abiem.

Nav liela atšķirība starp tradicionālo banku un Islāma banku sniegtajiem pakalpojumiem jebkurā jurisdikcijā. Atšķirība ir tradicionālo un Islāma banku attiecībās ar sabiedrību.

Bibliogrāfija

The Mejlle (943, 947-966 u.c.): English Translation of Majallah el-Ahkam-i-Adilya and a Complete Code on Islamic Civil Law, ISBN 9839541129, lejuplādāts 12.03.2014. no <http://ebookbrowse.net/th/the-mejlle#.U43G1jeRdIO>

Ministru kabineta noteikumi Nr.233 „Finanšu sektora attīstības padomes nolikums”, „Latvijas Vēstnesis”, 59 (3635), 11.04.2007., www.vestnesis.lv, apskatīts 28.03.2014.

Ministru kabineta rīkojums Nr.139 (prot. Nr.18 22.§) „Par Finanšu sektora attīstības plānu 2014.-2016. gadam”, „Latvijas Vēstnesis”, 66 (5126), 02.04.2014., www.vestnesis.lv, apskatīts 02.04.2014.

Saeimas paziņojums Nacionālais attīstības plāns 2014.-2020.gadam, „Latvijas Vēstnesis”, 6 (4812), 09.01.2013., www.vestnesis.lv, apskatīts 28.03.2014.

Al-Qard al-Hasan: A Practical Approach, by by Mohammad Delwar Hossain. <http://www.scribd.com/doc/52305823/Qard-Al-Hasan-practical-approach>, apskatīts 11.03.2014

QARD HASAN: ITS RULES AND APPLICATIONS IN ISLAMIC FINANCE,

Syed Faiq Najeeb & Ahcene Lahsasna, http://www.sahulat.org/admin/journal_coverpage/2014/Syed%20Faiq%20Najeeb%20&%20Ahcene%20Lahsasna.pdf, apskatīts 09.03.2014.

<http://www.dib.ae/community-services/qard-al-hassan>

http://dfsa.complinet.com/en/display/display_main.html?rbid=1547&element_id=1

<http://www.doingbusiness.org/law-library/united-arab-emirates>

http://www.ethicainstitute.com/sample_contracts.aspx

http://gulf-law.com/uaecolaw_shariah.html

Principles of Islamic Banking, Al Baraka Banking Group B.S.C, <http://www.albaraka.com/default.asp?action=article&id=46>.

Principles of Islamic Banking, Differences from Conventional Banks, Al Baraka Banking Group 14. B.S.C, <http://www.albaraka.com/default.asp?action=article&id=46#1>.

Terms, <http://www.investopedia.com/terms/f/financial-system.asp> apskatīts 28.03.2014.

Terms, <http://articles-junction.blogspot.com/2013/09/functions-of-financial-system-functions.html> apskatīts 28.03.2014.

Terms, <http://lexicon.ft.com/Term?term=Islamic-corporate-social-responsibility-%28CSR%29;>

Vision and Mission, Islamic Financial Services board (IFSB), <http://www.ifsb.org/>

Aizdevums mācību apmaksai, <http://www.klientuskola.lv/lv/kas-tev-jazina-par-finansu-pakalpojumiem/studiju-kredits.html>

Ārkārtas situācija Glābsim Jūliju!, <http://www.ziedot.lv>

Sievietes dzīvības cena ir 26 522 lati, valsts atsaka palīdzēt, <http://dzirkstele.diena.lv>

Valsts meitenei atsaka naudu retas slimības ārstēšanai, <http://www.tvnet.lv/zinas/latvija/494613>

“Korāns”, I. Kalniņa interpretācija no arābu valodas, izdevējs SIA „Medicīnas apgāds”, Rīga, 2011 „Taisnīgums” 9. lpp. O. Hefre, Apgāds „Zvaigzne ABC”, Rīga, 2009.

„Zinātne un patiesība”, I. Vedins, izdevniecība „Avots”, Rīga, 2008.

BRĪVĪBAS ATŅEMŠANAS SODA IZPILDES REŽĪMA ĪPATNĪBAS ATKLĀTAJOS CIETUMOS

Māris Stivrenieks

Daugavpils Universitāte, Parādes iela 1, Daugavpils, Latvija, LV-5401
maris.stivrenieks@inbox.lv

Abstract

CUSTODIAL SENTENCE ENFORCEMENT REGIME FEATURES IN OPEN PRISONS

In open type prisons their sentence serve only 1.7% from total number of convicts. This indicates a fact that Latvian progressive sentence enforcement system is not working properly. As the result of tough criminal sanctions convicts adapts to the prison environment and become alienated from society, this fact seriously hinders an optimal integration into life after release. There legal framework of the norms of the Sentence Execution Code of Latvia of custodial sentence enforcement regime concerning convicts who are serving their sentence in open prisons is inconsistent.

The article reflects and analyzes the results of a research about custodial sentence enforcement regime and its features in open prisons. This research is first such scale work in Latvia, in which are studied custodial sentence enforcement regime features in open prisons, identifying problematic issues and suggesting possible solutions. On the basis of this research were developed series of recommendations for prison staff working with convicts in open prisons, as well as the necessity to make amendments in norms of Sentence Execution Code of Latvia and in Regulations No. 423 of the Cabinet of Ministers of May 30, 2006 – Internal rules of Penitentiary institution.

The author expresses the hypothesis that within this research discovered deficiencies and problems, as well as suggested solutions will make a significant contribution to the development of Latvian sentence execution legal theory. Using new scientific knowledge expressed in the research will be possible to improve the custodial sentences enforcement legislation.

Key Words: open prison, deprivation of liberty, convict, sentence enforcement, regime.

Latvijas Sodū izpildes kodeksa 13. panta pirmā daļa noteic, ka *brīvības atņemšanas sodu izpilda slēgtajā cietumā, daļēji slēgtajā cietumā, atklātajā cietumā, kā arī audzināšanas iestādēs nepilngadīgajiem. Brīvības atņemšanas iestādē var organizēt gan slēgtā, gan daļēji slēgtā, gan atklātā cietuma nodaļas.* Atklātajos cietumos notiesātie izcieš sodu par mazāk smagiem noziedzīgajiem nodarījumiem, kuri izdarīti aiz neuzmanības, ja brīvības atņemšana piespriesta uz laiku, ne ilgāk par trim gadiem, un viņi agrāk nav izcietuši sodu brīvības atņemšanas iestādē vai ir izcietuši sodu brīvības atņemšanas iestādē un sodāmība par šādu sodu noņemta vai dzēsta, kā arī notiesātie, kuri ir pārvietoti no daļēji slēgtā tipa cietuma. Pēc Ieslodzījuma vietu pārvaldes 2013. gada publiskā pārskata datiem atklātajos cietumos sodu izcieš tikai 1,7% no kopējā notiesāto skaita. Šie dati ir vieni no zemākajiem Eiropas Savienības dalībvalstu vidū. Latvijas Sodū izpildes kodeksa 50¹. panta pirmā daļa noteic, ka *soda progresīvā izpilde pamatojas uz notiesāto diferenciāciju katra brīvības atņemšanas iestādes veida un režīma ietvaros, kā arī notiesāto pārvietošanu no viena veida cietuma uz cita veida cietumu, ņemot vērā izciestā soda daļu un notiesātā uzvedību. Tās mērķis ir panākt soda izpildes režīma atbilstību notiesātā uzvedībai un resocializācijas pakāpei, nodrošinot soda izpildi, kā arī viņa optimālu iekļaušanos dzīvē pēc atbrīvošanas.* Zemais notiesāto skaits atklātajos cietumos norāda uz to, ka Latvijā sodu izpildes progresīvā sistēma praksē pilnvērtīgi nedarbojas. *Tieslietu ministrijas darbības stratēģijā atzīts, ka nav veikti pētījumi un analīze par konkrēto Krimināllikumā ietvertu sodu piemērošanas un izpildes mehānismiem, lai*

tiesas varētu piemērot konkrētajam noziedzīgajam nodarījumam un personībai atbilstošāko sodu (Vilks 2013: 69).

Rakstā atspoguļoti un analizēti veiktā pētījuma rezultāti par brīvības atņemšanas soda izpildes režīma īpatnībām atklātajos cietumos. Šis pētījums ir pirmais tāda apjoma darbs Latvijā, kurā tiek pētītas brīvības atņemšanas soda izpildes režīma īpatnības atklātajos cietumos, identificēti problēmjaucējumi un ieteikti iespējamie risinājuma varianti.

Autora pētījuma mērķis ir veikt spēkā esošā Latvijas Sodū izpildes kodeksa normu analīzi kontekstā ar to izpildi praksē, kā arī atbilstību vispārpieņemtajām cilvēktiesību prasībām, starptautiskajām un Eiropas Padomes normām un standartiem. Uz pētījuma pamata tika izstrādāta virkne rekomendāciju ieslodzījuma vietu personālam darbam ar ieslodzītajiem atklātajos cietumos, kā arī norādīts uz nepieciešamību veikt grozījumus Latvijas Sodū izpildes kodeksa normās. *Starptautiskie standarti un normas nosaka brīvības atņemšanas soda izpildes mērķi kā sabiedrības aizsardzību no noziedzības ne tikai ar izolāciju no sabiedrības, bet arī, cik tas ir iespējams, ar maksimālu resocializāciju* (Койл 2002: 61).

Autors izsaka pieņēmumu, ka pētījuma ietvaros atklātie trūkumi un problēmas, kā arī piedāvātie risinājumi dos nozīmīgu pienesumu sodū izpildes tiesību teorijas attīstībā Latvijā. Izmantojot pētījumā izteiktās jaunās zinātniskās atziņas, būs iespējams pilnveidot brīvības atņemšanas soda izpildes tiesisko regulējumu. *Taisnīga un efektīva kriminālā justīcija ir priekšnoteikums jebkurai demokrātiskai sabiedrībai, kas ir balstīta uz tiesiskumu, ka cīņā pret noziedzību tādi pasākumi kā dekriminalizācija, depenalizācija, starpniecība un kriminālprocesa vienkāršošana var dot ieguldījumu šo grūtību pārvarēšanā, ka, veicot jebkuru pasākumu, kura mērķis ir palielināt kriminālās justīcijas efektivitāti, pienācīgi jāņem vērā Eiropas Cilvēktiesību konvencijas noteiktās prasības* (Vilks 2013: 34).

Latvijas Sodū izpildes kodeksa 18. panta pirmā daļa noteic, ka *brīvības atņemšanas iestādēs šķirti tur vīriešus un sievietes, kā arī nepilngadīgos un pieaugušos. Šķirti tur arī tos notiesātos, kuru personiskās īpašības un kriminālā pieredze negatīvi iespaido citus notiesātos vai arī kuri apspiež un izmanto pārējos*, bet šī panta trešā daļa noteic, ka *šajā pantā noteiktās prasības par notiesāto šķirtu turēšanu neattiecas uz brīvības atņemšanas iestāžu slimnīcām. Personas, kuras ārstējas šādā slimnīcā, tur tāda veida režīma apstākļos, kāds šīm personām noteikts*. Savukārt Kodeksa 50.⁶ panta otrā daļa noteic, ka *vienā atklātajā cietumā var turēt notiesātos vīriešus un sievietes*. Apkopojot iepriekš minēto, autors nonāk pie secinājuma, ka Kodeksa 18. un 50.⁶ pantos noteiktās prasības par notiesāto izvietošanu brīvības atņemšanas iestādēs ir pretrunīgas. *Varas struktūru pilsoniskās un tiesiskās apziņas un vērtību skalas defekti nopietni traucē visas valsts tiesību sistēmas funkcionēšanai* (Zahars 2011: 107).

Ņemot vērā iepriekš minēto, autors iesaka Latvijas Sodū izpildes kodeksa 18. panta trešo daļu izteikt sekojošā redakcijā - *Šajā pantā noteiktās prasības par notiesāto šķirtu turēšanu neattiecas uz atklātajiem cietumiem un brīvības atņemšanas iestāžu slimnīcām. Personas, kuras ārstējas šādā slimnīcā, tur tāda veida režīma apstākļos, kāds šīm personām noteikts. Notiesātos vīriešus un sievietes izvieto atsevišķās vienībās (kamerās), savukārt Kodeksa 50.⁶ panta otro daļu izslēgt. Eiropas cietumu noteikumi uzsver, ka brīvības atņemšanas soda piemērošana un izturēšanās pret ieslodzītajiem liek ievērot drošības, aizsardzības un disciplīnas prasības, vienlaikus nodrošinot arī tādus ieslodzījuma apstākļus, kas nav cieņu aizskaroši, un piedāvājot ieslodzītajiem jēgpilnas profesionālās darbības un rehabilitācijas programmas, tādējādi sagatavojot viņus reintegrācijai sabiedrībā.*

Latvijas Sodū izpildes kodeksa 50.⁶ panta trešā daļa noteic, ka *atklātajos cietumos notiesātie uzturas kopmītņu tipa telpās. Dzīvojamās un saimnieciskās telpas var norobežot ar žogu bez ārējās apsardzes, taču notiesātie tiek uzraudzīti. Ar cietuma priekšnieka atļauju viņi var dzīvot personiskās mājās vai privātos (īrētos) dzīvokļos kopā ar ģimeni novada vai republikas pilsētas teritorijā, kurā izvietota brīvības atņemšanas iestāde; viņi nedrīkst patvaļīgi, bez administrācijas atļaujas atstāt noteikto teritoriju un izvairīties no reģistrācijas cietuma dežūrdaļā. Citas prasības, kas jāievēro notiesātajiem atklātajos cietumos, ietvertas brīvības atņemšanas iestādes iekšējās kārtības noteikumos.* Veicot 2006. gada 30. maija Ministru kabineta noteikumu Nr. 423 Brīvības atņemšanas iestādes iekšējās kārtības noteikumi normu analīzi, autors nonāk pie secinājuma, ka šajos Noteikumos ietvertās prasības faktiski ir attiecināmas tikai uz slēgtā un daļēji slēgtā cietumā izvietotajiem notiesātajiem, bet atsevišķu prasību attiecībā uz notiesātajiem, kuri brīvības atņemšanas sodu izcieš atklātajos cietumos, nav.

Atklātajos cietumos, atbilstoši Latvijas Sodū izpildes kodeksa 50.⁶ panta ceturtajai daļai, kura noteic, ka, *ja notiesātajam pēdējo 30 dienu laikā nav ticis piemērots sods par soda izciešanas režīma pārkāpumiem vai administratīvais sods, ar cietuma priekšnieka atļauju reizi mēnesī viņš var izbraukt ārpus cietuma teritorijas uz laiku, kas nav ilgāks par divām diennaktīm, bet svētku dienās — līdz piecām diennaktīm.* Par labu uzvedību un godīgu attieksmi pret darbu vai mācībām brīvības atņemšanas iestādes administrācija notiesātajiem var piemērot šādus pamudinājumus, kuri ir noteikti Kodeksa 68. panta pirmās daļas 6. punktā, kurš noteic, ka *atklātajos cietumos — papildus vienu reizi mēnesī atļauts izbraukt ārpus cietuma teritorijas uz laiku līdz divām diennaktīm un 7.punktā, kurš noteic, ka notiesātajam ir tiesības ar brīvības atņemšanas iestādes priekšnieka atļauju īslaicīgi atstāt brīvības atņemšanas iestādes teritoriju līdz trim diennaktīm gadā.* Apkopojot iepriekš minēto, autors nonāk pie secinājuma, ka Kodeksa 50.⁶ un 68 pantos noteiktās prasības par piemērojamo pamudinājumu notiesātajiem, kuri izcieš brīvības atņemšanas sodu atklātajos cietumos, ir pretrunīgas un nav izprotamas ne notiesātajiem, ne ieslodzījuma vietu personālam.

Ņemot vērā iepriekš minēto, autors iesaka Latvijas Soduzpildes kodeksa 68. panta pirmās daļas 6. punktu izslēgt, bet šī panta piekto daļu izteikt sekojošā redakcijā – *Šā panta pirmās daļas 7. punktā minētais pamudinājums piemērojams tikai notiesātajiem, kas sodu izcieš atklātajā cietumā vai daļēji slēgtā cietuma soda izciešanas režīma augstākajā pakāpē.*

Latvijas Soduzpildes kodeksa 50.⁶ panta sestā daļa noteic, ka notiesātajiem atklātajos cietumos ir tiesības *valkāt personisko apģērbu, uzglabāt pie sevis naudu un vērtsliekas, izlietot naudu (iepirkties) pēc saviem ieskatiem.* Pamatojoties uz šo tiesību normu, atklāto cietumu notiesātajiem ieslodzījuma vietās ir atļauts glabāt un lietot mobilos telefonus. Pamatojoties uz kodeksa 43. panta trešo daļu, *pārtikas produktu un pirmās nepieciešamības priekšmetu sarakstu, kurus atļauts pārdot notiesātajiem, reglamentē brīvības atņemšanas iestādes iekšējās kārtības noteikumi. Norēķināšanās par iegādātajām precēm brīvības atņemšanas iestādēs, izņemot atklātos cietumus, veicama nevis skaidrā naudā, bet ar pārskaitījumu.*

Autors, veicot šīs tiesību normas piemērošanas praksē analīzi, nonāk pie secinājuma, ka Vecumnieku atklātajā cietumā nav atvērts cietuma veikals. Notiesātie tiek vesti iepirkties uz veikaliem, kas ir ārpus cietuma teritorijas. Šādu darbību neparedz Latvijas Soduzpildes kodekss, jo kodeksa 43. panta redakcija netieši norāda to, ka veikalam ir jābūt iekšpus cietuma.

Latvijas Soduzpildes kodeksa 50.⁶ panta septītā daļa noteic, ka *ar cietuma priekšnieka atļauju notiesātais var iegūt izglītību izglītības iestādēs, kas atrodas ārpus tās pašvaldības administratīvās teritorijas, kurā atrodas brīvības atņemšanas iestāde. Ar cietuma priekšnieka atļauju notiesātais var atstāt iestādes teritoriju uz laiku, kas nepieciešams eksāmenu kārtošanai vispārējās vai profesionālās izglītības iestādē.* Kodeksa 56³. panta pirmā daļa noteic, ka, ja notiesāto, kas sodu izcieš atklātajā cietumā, komersants vēlas nodarbināt ārpus cietuma teritorijas esošā uzņēmumā, komersants un notiesātais pirms darba uzsākšanas noslēdz darba līgumu.

Ņemot vērā iepriekš minēto, autors konstatē, ka Latvijas Soduzpildes kodeksa 50.⁶ pantā notiesātajiem, kuri izcieš sodu atklātajos cietumos, nav noteiktas tiesības atstāt cietuma teritoriju, lai tiktu nodarbināts pie komersanta ārpus cietuma teritorijas. *Cietuma izolācijas apstākļos nestrukturēta laika esamība ir nevēlama un bīstama iestādes drošībai, bet visvairāk traumējoša tā ir cietumu iemītniekiem (Zahars 2014: 44).* Arī Eiropas cietumu noteikumu 26.1. punkts noteic, ka *darbs ieslodzījuma vietās uzskatāms par pozitīvu režīma aspektu, bet to nekādā gadījumā nedrīkst izmantot, lai sodītu ieslodzītos.* Pamatojoties uz iepriekš minēto, autors iesaka papildināt Latvijas Soduzpildes kodeksa 50.⁶ pantu ar jaunu astoto daļu, izsakot šo daļu sekojošā redakcijā – *Ar cietuma priekšnieka atļauju notiesātais var tikt nodarbināts ārpus cietuma teritorijas pie komersanta. Ar cietuma priekšnieka atļauju notiesātais var atstāt iestādes teritoriju uz laiku, kurš paredz gan darba stundas, gan arī nepieciešamo laiku ceļam.*

Latvijas Sodū izpildes kodeksa 50. pants noteic, ka *notiesātā sarakste ar valsts pārvaldes iestādēm tiek segta no brīvības atņemšanas iestādes līdzekļiem, ja notiesātā personiskās naudas kartē nav līdzekļu un notiesātais apstrīd šo iestāžu izdotu administratīvo aktu vai faktisko rīcību vai nosūta iesniegumu valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības saņemšanai*. Atklātajos cietumos notiesātajiem ir atļauts glabāt pie sevis skaidru naudu, bet šajā gadījumā cietuma administrācijai faktiski nav iespējams noskaidrot, vai notiesātajam ir naudas līdzekļi vai nav, lai pieņemtu lēmumu, vai notiesātā saraksti segt no brīvības atņemšanas iestādes līdzekļiem vai nē.

Ņemot vērā iepriekš minēto, autors iesaka Latvijas Sodū izpildes kodeksa 50. pantu izteikt sekojošā redakcijā - *Notiesātā sarakste ar valsts pārvaldes iestādēm tiek segta no brīvības atņemšanas iestādes līdzekļiem, ja notiesātais apstrīd šo iestāžu izdotu administratīvo aktu vai faktisko rīcību vai nosūta iesniegumu valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības saņemšanai*.

Apkopojot iepriekš minēto, autors iesaka sekojošus risinājuma variantus:

1. Latvijas Sodū izpildes kodeksa 18. panta trešo daļu izteikt sekojošā redakcijā - *Šajā pantā noteiktās prasības par notiesāto šķirtu turēšanu neattiecas uz atklātajiem cietumiem un brīvības atņemšanas iestāžu slimnīcām. Personas, kuras ārstējas šādā slimnīcā, tur tāda veida režīma apstākļos, kāds šīm personām noteikts. Notiesātos vīriešus un sievietes izvieta atsevišķās vienībās (kamerās), savukārt Kodeksa 50.⁶ panta otro daļu izslēgt.*

2. 2006. gada 30. maija Ministru kabineta noteikumos Nr. 423 Brīvības atņemšanas iestādes iekšējās kārtības noteikumi, izstrādāt iekšējo kārtības noteikumu prasības atklātajiem cietumiem.

3. Latvijas Sodū izpildes kodeksa 68. panta pirmās daļas 6. punktu izslēgt, bet šī panta piekto daļu izteikt sekojošā redakcijā – *Šā panta pirmās daļas 7. punktā minētais pamudinājums piemērojams tikai notiesātajiem, kas sodu izcieš atklātajā cietumā vai daļēji slēgtā cietuma soda izciešanas režīma augstākajā pakāpē.*

4. Atvērt cietuma veikalū Vecumnieku atklātajā cietumā.

5. Papildināt Latvijas Sodū izpildes kodeksa 50.⁶ pantu ar jaunu astoto daļu, izsakot šo daļu sekojošā redakcijā – *Ar cietuma priekšnieka atļauju notiesātais var tikt nodarbināts ārpus cietuma teritorijas pie komersanta. Ar cietuma priekšnieka atļauju notiesātais var atstāt iestādes teritoriju uz laiku, kurš paredz gan darba stundas, gan arī nepieciešamo laiku ceļam.*

6. Latvijas Sodū izpildes kodeksa 50. pantu izteikt sekojošā redakcijā - *Notiesātā sarakste ar valsts pārvaldes iestādēm tiek segta no brīvības atņemšanas iestādes līdzekļiem, ja notiesātais apstrīd šo iestāžu izdotu administratīvo aktu vai faktisko rīcību vai nosūta iesniegumu valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības saņemšanai*.

Bibliogrāfija

- Ministru komitejas Ieteikums Rec(2006)2 dalībvalstīm par Eiropas cietumu noteikumiem. http://www.coe.int/t/DGHL/STANDARDSETTING/PRISONS/EPR/Rec_2006_2Latvia.pdf.
- Latvijas Sodū izpildes kodekss. *Latvijas Republikas likums. Ziņotājs Nr.1., 1971. gada 1. janvāris., ar grozījumiem, kas spēkā uz 01.04.2013.* <http://likumi.lv/doc.php?id=90218>, [skatīts 28.04.2014.].
- Ministru kabineta noteikumi 30.05.2006. Nr.423. Brīvības atņemšanas iestādes iekšējās kārtības noteikumi. *Spēkā no 03.06.2006. Latvijas Vēstnesis, Nr.86, 02.06.2006.* [skatīts 15.04.2014.].
- Ieslodzījuma vietu pārvalde. 2013. gada publiskais pārskats. [Nepublicēti dati].
- Vilks A., 2013. Krimināltiesiskā politika: diskursa analīze un attīstības perspektīvas. Monogrāfija. Rīga, „Drukātava”. ISBN 978-9984-853-83-3, 34-265.
- Zahars V., 2014. Kriminālpolitika: mūsdienu tendences un procesi. Monogrāfija. *Daugavpils: Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds „Saule”.* ISBN 978-9984-14-669-0, 44-143.
- Zahars V., 2011. Latvijas kriminālpolitika: retrospekcija un nākotnes vīzija. Monogrāfija. *Daugavpils: Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds „Saule”.* ISBN 978-9984-14-456-6, 107-134.
- Койл Э., 2002. Подход к управлению тюрьмой с позиций прав человека. Пособие для тюремного персонала. Kings College, London, International Centre for Prison Studies. ISBN 0-9535221-5-6, 61-278.

PROCESUĀLIE ASPEKTI MANTAS ATZĪŠANAI PAR NOZIEDZĪGI IEGŪTU

Juris Stukāns

Rīgas Stradiņa universitāte, Dzirciema 16, Rīga, Latvija, LV-1007
juris.stukans@tiesas.lv

Abstract

Procedural aspects of recognition of property as criminally acquired

On October 1, 2005 in Latvian laws related to criminal procedure a new regulation – proceedings regarding criminally acquired property – entered into force. The necessity of such special regulation was determined by a large amount of illegal money in a global economy, which according to some estimates several trillion U.S. dollars.

Therefore, Latvia has a duty to ensure effective and simple mechanism to confiscate criminally acquired resources, preventing such resources from legalization and injection into a legal economy. Proceedings regarding criminally acquired property is one way of confiscation of a property, which affects the fundamental human rights of property. The state has an obligation to ensure that everyone's interests are processed in a fair and impartial process. But does the existing regulation of criminally acquired property is sufficiently effective and does it fulfil its objective.

According to the research, existing legal regulation provides different definitions of criminally acquired property in the Criminal Procedure Law and in the Law on the Prevention of Money Laundering and Terrorism Financing.

Amendments are required, which determines the procedure of examination, when in accordance with the Law on the Prevention of Money Laundering and Terrorism Financing property is criminally acquired.

Laws relating to criminal procedure identifies four occurrences when the property can be declared as criminally acquired, that is, basic principle with the final adjudication in criminal proceedings, and in exceptional cases fulfilling the statutory conditions during the pre-trial investigation.

Key Words: Criminal Procedure Law, criminally acquired property, recognition of property as criminally acquired, pre-trial criminal proceedings.

Latvijas kriminālprocesuālajās tiesībās no 2005.gada 1.oktobra stājies spēkā jauns tiesību institūta – process par noziedzīgi iegūtu mantu – regulējums.

Kriminālprocesuālo tiesību mērķis ir noteikt tādu kriminālprocesuālo kārtību, kas nodrošina krimināltiesisko attiecību efektīvu un taisnīgu noregulējumu.

Īpaša procesa nepieciešamību noteica milzīgs noziedzīgi iegūto līdzekļu apjoms pasaules ekonomikā. “Saskaņā ar ANO aplēsēm 2009.gadā noziedzīgi iegūto līdzekļu kopējā summa bija apmēram 2,1 triljons ASV dolāru jeb 3,6% no pasaules IKP šajā gadā. Lai gan lielākā daļa šīs netīrās naudas tiek legalizēta un no jauna ieguldīta legālajā ekonomikā, pašlaik ir iesaldēts un konfiscēts mazāk nekā 1% no noziedzīgi iegūtajiem līdzekļiem. No organizētās noziedzības ES tiek gūta ievērojama peļņa. Piemēram, no nelegālas narkotiku tirdzniecības ES tiek gūti apmēram 100 miljardi eiro gadā” (Litvins 2012).

Ņemot vērā iepriekš izklāstīto arī Latvijai ir pienākums nodrošināt efektīvu un vienkāršu mehānismu noziedzīgi iegūto līdzekļu konfiskācijai, nepieļaujot šo līdzekļu legalizāciju un iepludināšanu legālajā ekonomikā. “Tajā pašā laikā paliek atklāts jautājums, vai spēkā esošais noziedzīgi iegūtās mantas atzīšanas un atņemšanas kriminālprocesuālā regulējuma risinājums ir pietiekami efektīvs” (Berezins 2014).

Process par noziedzīgi iegūtu mantu ir viens no mantas konfiskācijas veidiem, kas skar cilvēka pamattiesības uz īpašumu. Valstij ir pienākums nodrošināt, ka ikvienas personas intereses

tiek realizētas taisnīgā un objektīvā procesā. Saskaņā ar kriminālprocesuālo regulējumu mantu var atzīt par noziedzīgi iegūtu gan pirmstiesas kriminālprocesa laikā, gan krimināllietas iztiesāšanas laikā. Lai mantu atzītu par noziedzīgi iegūtu normatīvais regulējums nosaka priekšnosacījumus un pamatu. Raksta mērķis ir izpētīt procesuālos aspektus mantas atzīšanai par noziedzīgi iegūtu un atklāt problēmaspektus kriminālprocesuālajā regulējumā.

Raksta sagatavošanā ir izmantotas tiesību aktu iztulkošanas metodes, vēsturiskā, analītiskā un salīdzināšanas metode, lai pētījuma rezultātā izvērtētu tiesību institūta kriminālprocesuālo regulējumu.

Kāda manta ir atzīstama par noziedzīgi iegūtu

Kriminālprocesa likuma 355.pants paredz divas pieejas nosakot pazīmes, kādu mantu var atzīt par noziedzīgi iegūtu. Pirmā gadījumā likumā ir noformulēta noziedzīgi iegūtas mantas definīcija, bet otrā gadījumā likums nosaka prezumpciju, paredzot pieņēmumu par mantas noziedzīgu iegūšanu. Analizējot normatīvus aktus, konstatējams, ka ne tikai Kriminālprocesa likumā ir noziedzīgi iegūtas mantas legaldefinīcija. Arī Noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizācijas un terorisma finansēšanas novēršanas likums nosaka kādi līdzekļi ir atzīstami par noziedzīgi iegūtiem un divu likumu pieeja nav viennozīmīga.

Pamatdefinīciju, raksturojot noziedzīgi iegūtas mantas pazīmes, nosaka Kriminālprocesa likuma 355.panta pirmā daļa, kura paredz, ka manta ir atzīstama par noziedzīgi iegūtu, ja personas īpašumā vai valdījumā tā tieši vai netieši nonākusi noziedzīga nodarījuma rezultātā (KPL 2005). “Tātad šeit mantas noziedzīgās izcelsmes pierādīšanas pienākums gulstas uz procesa virzītāju un apsūdzības uzturētāju” (Meikališa 2010: 176).

Savukārt Kriminālprocesa likuma 355.panta otrā daļa paredz prezumpciju, kuros gadījumos pieņemams, ka manta ir noziedzīgi iegūta, ja netiek pierādīts pretējais, nosakot, ka ja netiek pierādīts pretējais, par noziedzīgi iegūtu uzskatāma manta, arī finanšu līdzekļi, kas pieder personai, kura:

- 1) ir organizētas noziedzīgas grupas dalībnieks vai atbalsta to;
- 2) pati iesaistījies teroristiskās darbībās vai uztur pastāvīgas attiecības ar personu, kas iesaistīta teroristiskās darbībās;
- 3) pati iesaistījies cilvēku tirdzniecībā vai uztur pastāvīgas attiecības ar personu, kas iesaistīta cilvēku tirdzniecībā;
- 4) pati iesaistījies noziedzīgās darbībās ar narkotiskām vai psihotropām vielām vai uztur pastāvīgas attiecības ar personu, kas iesaistīta šādās darbībās;
- 5) pati iesaistījies noziedzīgās darbībās ar viltotu naudu, valsts finanšu instrumentiem vai uztur pastāvīgas attiecības ar personu, kas iesaistīta šādās darbībās;

6) pati iesaistījusies noziedzīgās darbībās, lai šķērsotu valsts robežu vai sekmētu citas personas pārvietošanu pāri valsts robežai, vai nodrošinātu citām personām iespēju nelikumīgi uzturēties Latvijas Republikā, vai uztur pastāvīgas attiecības ar personu, kas iesaistīta šādās darbībās;

7) pati iesaistījusies noziedzīgās darbībās saistībā ar bērnu pornogrāfiju vai bērnu seksuālo izmantošanu vai uztur pastāvīgas attiecības ar personu, kas iesaistīta šādās darbībās (KPL 2005).

“Nenoliedzot, ka pretdarbībai noziedzīgas mantas izmantošanā un šīs mantas apzināšanai un konfiscēšanai jābūt stingrai, ātrai un efektīvai, KPL 355.p.2.-3.pkt. redakcija mums nešķiet pārdomāta, un tās realizācija var apdraudēt nevainīguma prezumpcijas principa atzīšanu un respektēšanu” (Meikališa 2010: 176).

Ņemot vērā, ka iepriekš minētais kriminālprocesuālais regulējums nosaka arī gadījumus, kad pietiek vien uzturēt pastāvīgas attiecības ar personu, kura iesaistījusies noziedzīgās darbībās, lai mantu atzītu par noziedzīgi iegūtu, Kriminālprocesa likuma 355.panta trešā daļa paredz legaldefinīciju, kādas attiecības ir uzskatāmas par pastāvīgām, nosakot, ka Kriminālprocesa likuma 355.panta izpratnē pastāvīgu attiecību uzturēšana ar citu personu, kura iesaistīta noteiktās noziedzīgās darbībās, nozīmē, ka persona dzīvo kopā ar otru personu vai arī kontrolē, nosaka vai ietekmē tās uzvedību. Tāpēc prezumpcijas gadījumā procesa virzītājam ir pienākums, ja manta pieder personai ar kuru noziedzīga nodarījuma izdarītājam ir pastāvīgas attiecības, pierādīt personu attiecību raksturu.

Arī Noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizācijas un terorisma finansēšanas novēršanas likumā ir divas pieejas, nosakot to kāda manta ir atzīstama par noziedzīgi iegūtu.

Noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizācijas un terorisma finansēšanas novēršanas likuma 4.panta pirmā daļa nosaka pamatdefinīciju, tas ir, ka līdzekļi ir atzīstami par noziedzīgi iegūtiem:

- 1) ja personas īpašumā vai valdījumā tie tieši vai netieši iegūti noziedzīga nodarījuma rezultātā;
- 2) citos Kriminālprocesa likumā noteiktajos gadījumos (NILLTFNL 2008).

Bet abos likumos nav ievērota vienveidīga terminoloģija, tāpēc attiecībā uz vārda „manta” vai „līdzekļi” lietojumu Noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizācijas un terorisma finansēšanas novēršanas likuma 4.panta otrajā daļā tiek dots skaidrojums par atšķirīgas terminoloģijas piemērošanu, nosakot, ka ar terminu “noziedzīgi iegūti līdzekļi” saprot Kriminālprocesa likumā lietoto terminu “noziedzīgi iegūta manta, arī finanšu līdzekļi”.

Kā redzams definīcijas ir atšķirīgas gan pēc pielietotas terminoloģijas, gan pēc satura, kas dod pamatu atšķirīgai interpretācijai un iemeslu neviennozīmīgai piemērošanai.

“Pēc savas būtības pats noziedzīgi iegūtas mantas definējums iederētos materiālajās tiesībās – Krimināllikumā” (Kūtris 2007).

Noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizācijas un terorisma finansēšanas novēršanas likumā pamatdefinīcijā lietots vārds – līdzekļi, ja personas īpašumā vai valdījumā tie tieši vai netieši iegūti

noziedzīga nodarījuma rezultātā, bet Kriminālprocesa likumā pamatdefinīcijā lietots vārds – manta, ja personas īpašumā vai valdījumā tā tieši vai netieši nonākusi noziedzīga nodarījuma rezultātā. Līdz ar to Kriminālprocesa likumā tiek lietots plašāks jēdziens un tāpēc nav skaidrs kāpēc ir dažāda pieeja, kaut gan pēc jēgas abu likumu mērķis nepieļaut noziedzīgi iegūtu līdzekļu apriti ekonomikā.

Savukārt papildus Kriminālprocesa likumā noteiktajām Noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizācijas un terorisma finansēšanas novēršanas likuma 4.panta trešā daļa nosaka prezumpciju ar vēl papildus diviem gadījumiem, kad līdzekļus var atzīt par noziedzīgi iegūtiem, paredzot, ka par noziedzīgi iegūtiem uzskatāmi arī līdzekļi, kuri pieder personai vai kurus tieši vai netieši kontrolē persona:

1) kura ir iekļauta kādā no Ministru kabineta atzītu valstu vai starptautisko organizāciju sastādītajiem to personu sarakstiem, kas tiek turētas aizdomās par iesaistīšanos teroristiskās darbībās;

2) par kuru operatīvās darbības subjektiem, pirmstiesas izmeklēšanas iestādēm, prokuratūrai vai tiesai ir informācija, kas dod pietiekamu pamatu šo personu turēt aizdomās par tāda noziedzīga nodarījuma izdarīšanu, kurš saistīts ar terorismu, vai līdzdalību tajā.

Šajā sakarā ir vairāki jautājumi par iespēju kā to nosaka Noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizācijas un terorisma finansēšanas novēršanas likuma 4.panta piektā daļa, ka līdzekļi par noziedzīgi iegūtiem atzīstami Kriminālprocesa likumā noteiktajā kārtībā, piemērot Noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizācijas un terorisma finansēšanas novēršanas likuma 4.panta trešajā daļā ietverto prezumpciju, kas paplašina gadījumu skaitu, kad līdzekļi uzskatāmi par noziedzīgi iegūtu.

Pirmkārt, saskaņā ar kriminālprocesuālo regulējumu, lai ierosinātu jautājumu par mantas atzīšanu par noziedzīgi iegūtu jābūt uzsāktam kriminālprocesam sakarā ar izdarītu noziedzīgu nodarījumu, bet kā redzams no Noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizācijas un terorisma finansēšanas novēršanas likuma 4.panta trešās daļas 1.punkta, tad pietiek, ka persona ir iekļauta citas valsts vai starptautisko organizāciju sarakstā. Iepriekš minētas situācijas izskatīšanas procesuālo kārtību, kad nav kriminālprocesa, Kriminālprocesa likums neparedz.

Otrkārt, kā redzams no Noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizācijas un terorisma finansēšanas novēršanas likuma 4.panta trešās daļas 2.punkta, tad pietiek ar personas turēšanu aizdomās par tāda noziedzīga nodarījuma izdarīšanu, kurš saistīts ar terorismu, vai līdzdalību tajā. Šādu iespēju mantu atzīt par noziedzīgi iegūtu, kad persona tikai tiek turētā aizdomās par noziedzīga nodarījuma izdarīšanu, Kriminālprocesa likums arī neparedz.

Treškārt, likumdevējs nav noregulējis Kriminālprocesa likumā gadījumu, kādi būtu nosacījumi secinājuma izdarīšanai, kad persona tieši vai netieši kontrolē līdzekļus, kā arī situāciju, kad tieši vai netieši personas kontrolētos līdzekļus var atzīt par noziedzīgi iegūtiem.

Darba autors uzskata, ka likumdevējs, izpildot starptautiskās saistības, ir iepriekšminētos gadījumus paredzējis Noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizācijas un terorisma finansēšanas novēršanas likumā, bet nav paredzējis procesuālo regulējumu šādu gadījumu izskatīšanai, formāli likumā nosakot, ka līdzekļi par noziedzīgi iegūtiem atzīstami Kriminālprocesa likumā noteiktajā kārtībā, neizvērtējot to, ka saskaņā ar kriminālprocesuālo regulējumu tas nav iespējams ņemot vērā kriminālprocesa par notikušo noziedzīgu nodarījumu nepieciešamību, kā arī iepriekš izklāstītā regulējuma neesamību. “Ja nav noticis noziedzīgs nodarījums, nav noziedzīgi iegūtas mantas. Ja pirmstiesas kriminālprocesā rosina lemt jautājumus par noziedzīgi iegūtu mantu (KPL 356.panta otrā daļa), papildus KPL 356.panta otrajā daļā un KPL 626.pantā minētajiem apstākļiem jākonstatē noziedzīga nodarījuma notikums” (Kolomijceva 2014).

Kad mantu var atzīt par noziedzīgi iegūtu

Pamatprincips, kad mantu var atzīt par noziedzīgi iegūtu, ir galīgais nolēmums kriminālprocesā, lemjot jautājumu par personas vainīgumu noziedzīga nodarījuma izdarīšanā.

Arī Kriminālprocesa likuma 356.panta pirmajā daļā ir noteikts, ka mantu par noziedzīgi iegūtu var atzīt ar spēkā stājušos tiesas nolēmumu vai prokurora lēmumu par kriminālprocesa pabeigšanu (KPL 2005), tas ir, ar galīgo nolēmumu kriminālprocesā.

Iepriekš minētā principa realizācija ir atzīstama par taisnīgu krimināltiesisko attiecību noregulējumu, bet objektīvajā realitātē ne visos gadījumos, kad ir pamats atzīt, ka konstatētajai mantai ir noziedzīga izcelsme vai mantai ir saistība ar noziedzīgu nodarījumu, ir iespēja atklāt personu, kura izdarīja noziedzīgu nodarījumu, vai kriminālprocesu pabeigt likumā noteiktajos termiņos, kuri nosaka personas, kurai ir tiesības rīkoties ar mantu, tiesību ierobežojumus attiecībā uz mantu. Iepriekš minētajos gadījumos, neparedzot izņēmumus un īpašu regulējumu, var rasties situācijas, ka noziedzīgi iegūta manta paliek apgrozījumā. Tāpēc kriminālprocesuālais regulējums arī pieļauj gadījumus, kad par mantas atzīšanu par noziedzīgi iegūtu var lemt pirms tiek pabeigts kriminālprocess, tas ir, kriminālprocesa pirmstiesas izmeklēšanas laikā.

Kriminālprocesa likuma 356.panta otrā daļa paredz divas iespējas pirmstiesas kriminālprocesa laikā lemt jautājumu par mantas atzīšanu par noziedzīgi iegūtu. Pirmajā gadījumā jautājumu par mantas atzīšanu par noziedzīgi iegūtu izlemj rajona (pilsētas) tiesa Kriminālprocesa likuma 59.nodaļā noteiktajā kārtībā. Otrajā gadījumā jautājumu par mantas atzīšanu par noziedzīgi iegūtu izlemj procesa virzītājs. Katrā gadījumā likums paredz nepieciešamu nosacījumu esamību, lai būtu pamats pirmstiesas izmeklēšanas laikā izlemt jautājumu par noziedzīgi iegūtu mantu.

Saskaņā ar Kriminālprocesa likuma 356.panta otrās daļas 1.punktu likumdevējs noteicis tikai vienu nosacījumu, lai būtu pamats lemt jautājumu par mantas atzīšanu par noziedzīgi iegūtu, tas ir, ja procesa virzītājam ir pietiekami pierādījumi, kas nerada šaubas par mantas noziedzīgo izcelsmi vai mantas saistību ar noziedzīgu nodarījumu. Tajā pašā laikā Kriminālprocesa likuma

356.panta otrās daļas 1.punktā norādot, ka rajona (pilsētas) tiesa lēmumu pieņem Kriminālprocesa likuma 59.nodaļā noteiktajā kārtībā.

Savukārt Kriminālprocesa likuma 59.nodaļas 626.pants paredz divu nosacījumu nepieciešamību, lai būtu iemesls uzsākt procesu par noziedzīgi iegūtu mantu, kā arī uzraugošā prokurora piekrišanu.

Kriminālprocesa likuma 626.pants nosaka, ka no krimināllietas var izdalīt materiālus par noziedzīgi iegūtu mantu un uzsākt procesu, ja pastāv šādi nosacījumi:

1) pierādījumu kopums dod pamatu uzskatīt, ka mantai, kura izņemta vai kurai uzlikts arests, ir noziedzīga izcelsme vai saistība ar noziedzīgu nodarījumu;

2) objektīvu iemeslu dēļ krimināllietas nodošana tiesai tuvākajā laikā (saprātīgā laika periodā) nav iespējama vai tas var radīt būtiskus neattaisnotus izdevumus (KPL 2005).

Iepriekšminētais kriminālprocesuālais regulējums pieļauj četrus gadījumus, kad procesa virzītājs ir tiesīgs no krimināllietas izdalīt materiālus un uzsākt procesu par noziedzīgi iegūtu mantu:

- kad pierādījumu kopums dod pamatu uzskatīt, ka mantai ir noziedzīga izcelsme, un objektīvu iemeslu dēļ krimināllietas nodošana tiesai tuvākajā laikā nav iespējama;
- kad pierādījumu kopums dod pamatu uzskatīt, ka mantai ir noziedzīga izcelsme, un jautājuma neizskatīšana par mantas atzīšanu par noziedzīgi iegūtu var radīt būtiskus neattaisnotus izdevumus;
- kad pierādījumu kopums dod pamatu uzskatīt, ka mantai ir saistība ar noziedzīgu nodarījumu, un objektīvu iemeslu dēļ krimināllietas nodošana tiesai tuvākajā laikā nav iespējama;
- kad pierādījumu kopums dod pamatu uzskatīt, ka mantai ir saistība ar noziedzīgu nodarījumu, un jautājuma neizskatīšana par mantas atzīšanu par noziedzīgi iegūtu var radīt būtiskus neattaisnotus izdevumus.

Autors atzīst, ka likumdevējs ir pieļāvis neprecizitāti savstarpēji nesaskaņojot divu tiesību normu redakcijas. Tāpēc, ņemot vērā, ka Kriminālprocesa likuma 626.panta regulējums ir atzīstams par speciālo tiesību normu attiecībā uz Kriminālprocesa likuma 356.pantā esošo tiesību normu, šajā gadījumā ir piemērojamā speciālā tiesību norma. Bet likumdevējam būtu jāveic likuma grozījums, svītrojot Kriminālprocesa likuma 356.panta otrās daļas 1.punktā noteikto nosacījumu kā nevajadzīgu.

Otrajā gadījumā likums pieļauj iespēju procesa virzītājam lemt jautājumu par mantas atzīšanu par noziedzīgi iegūtu, kad mantas, kura iepriekš bija zudusi, īpašnieks vai likumīgais valdītājs pēc mantas atrašanas pierādījis savas tiesības uz mantu, novēršot saprātīgas šaubas. Līdz ar to nav šaubu par mantas izcelsmi un piederību.

Analizējot kriminālprocesuālo regulējumu, izsecināms, ka likums paredz četrus gadījumus, kad mantu var atzīt par noziedzīgi iegūtu, tas ir, pamatprincips ar galīgo nolēmumu kriminālprocesā un izņēmuma gadījumos, izpildot likumā noteiktos nosacījumus, pirmstiesas izmeklēšanas laikā:

- 1) ar spēkā stājušos tiesas nolēmumu;
- 2) ar spēkā stājušos prokurora lēmumu par kriminālprocesa pabeigšanu;
- 3) pirmstiesas kriminālprocesa laikā:
 - ar procesa virzītāja lēmumu, ja pirmstiesas kriminālprocesa laikā pie aizdomās turētā, apsūdzētā vai trešās personas ir atrasta un izņemta manta, attiecībā uz kuru tās īpašnieks vai likumīgais valdītājs iepriekš bija pieteicis mantas zudumu un pēc tās atrašanas, novēršot saprātīgas šaubas, pierādījis savas tiesības;
 - ar rajona (pilsētas) tiesas lēmumu Kriminālprocesa likuma 59.nodaļā noteiktajā kārtībā.

Secinājumi

Tiesiskais regulējums paredz atšķirīgu noziedzīgi iegūtas mantas definīciju Kriminālprocesa likumā un Noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizācijas un terorisma finansēšanas novēršanas likumā.

Nav procesuālās kārtības mantas atzīšanai par noziedzīgi iegūtu Noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizācijas un terorisma finansēšanas novēršanas likumā paredzēto prezumpciju gadījumos, līdz ar to nepieciešami grozījumi, nosakot materiālu izskatīšanas kārtību.

Kriminālprocesuālais regulējums paredz četrus gadījumus, kad mantu var atzīt par noziedzīgi iegūtu, tas ir, pamatprincips ar galīgo nolēmumu kriminālprocesā un izņēmuma gadījumos, izpildot likumā noteiktos nosacījumus, pirmstiesas izmeklēšanas laikā.

Bibliogrāfija

- Berezins A. Process par noziedzīgi iegūtu mantu: sevišķs process vai atsevišķs jautājums. Jurista Vārds, Nr.15, 15.04.2014.
- Kolomijceva J. Par Kriminālprocesa likuma 59.nodaļas procesu par noziedzīgi iegūtu mantu un dažām ar to saistītajām problēmām. Jurista Vārds, Domnīca, 23.04.2014. [skatīts 29.04.2014.] Pieejams: <http://www.juristavards.lv/eseja.php?id=264296>
- KPL 2005. Kriminālprocesa likums. [skatīts 23.05.2014.] Pieejams: www.likumi.lv
- Kūtris G. Noziedzīgi iegūta manta: tiesiskais regulējums un problemātika. Jurista Vārds, Nr.16, 17.04.2007.
- Litvins G. Noziedzība nedrīkst būt ienesīga. Jurista Vārds, Nr.12, 20.03.2012.
- Meikališa Ā., K.Strada-Rozenberga. Kriminālprocess. Raksti 2005-2010. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2010.
- NILLTFNL 2008. Noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizācijas un terorisma finansēšanas novēršanas likums. [skatīts 23.05.2014.] Pieejams: www.likumi.lv

A/S „LATVENERGO” SADARBĪBA AR VALSTS POLICIJU NOZIEDZĪGO NODARĪJUMU ATKLĀŠANĀ

Edvīns Šincāns

Daugavpils Universitāte, Parādes iela 1, Daugavpils, Latvija, LV-5401
Edvins.Sincans@latvenergo.lv

Abstract

Latvenergo AS in collaboration with the National Police to discover criminal offences

Latvenergo AS is an energy provider owned by Latvian Government where 100% of its capital shares belong to the Ministry of Economy. The group has six subsidiary companies which includes: AS Latvijas elektriskie tīkli, AS Sadales tīkls, Elektrum Eesti OÜ, SIA Elektrum Latvija, Elektrum Lietuva UAB and Liepajas energija SIA. Latvenergo Group is the key to the Latvian internal development which oversees customer service whilst ensuring of a secure energy production and supply throughout the country by investing in jobs opportunities and resources for long term development of the national economy.

Latvenergo Group has produced its own security measures which ensures quality, cost-effectiveness, and consistency of the security policies is systematically enforced for fraud risk management purposes.

The staff responsible for security measures at Latvenergo AS are working in close collaboration with the Republic of Latvia's acts produced by the Ministry's of Interior and the Ministry's of Defence to resolve Latvenergo AS related security queries.

Although, to this day the successful collaboration provided Latvenergo Group with stability, it did not stop the staff responsive for security measurement to continue to improve their performance and use the experiences gained to built even more effective relationship.

The research author has evaluated the security measurements and considers that the effectiveness of this collaboration has a positive impact on reducing criminal offences occurring within the electricity market.

Key words: electricity market offences, security measurements, collaboration with the National Police.

Ievads

Līdz ar tirgus ekonomikas atdzimšanu Latvija saskārās ar svarīgāko vērtību un īpašuma interešu aizsardzību. Saskaņā ar Latvijas Republikas Iekšlietu Ministrijas ziņām aptuveni 70% reģistrēto nodarījumu ir vērsti pret īpašumu interesēm.

Līdz ar to, sadarbību ar Valsts policiju drošības un objektu aizsardzības veicināšanā AS „Latvenergo” padara par vienu no savas politikas prioritātēm. Ņemot vērā uzkrāto pieredzi sadarbības ietvaros, AS „Latvenergo” aktīvi iesaistās drošības sektora attīstības un reformu projektos. Sadarbība notiek AS „Latvenergo” iegādājoties kvalitatīvo drošības aprīkojumu un sniedzot gan aktuālāko informāciju par incidentiem, gan piestādot savus īpašumus novērojumu objektu uzstādīšanai. Līdz šim AS „Latvenergo” sadarbība drošības jomā ir viena no visciešākajām un var būt kā paraugs citiem komersantiem.

Pētījuma aktualitāte pamatota ar ekonomisko interešu aizsardzību un apdraudējumu, kas sastopami elektroenerģijas tirgū, novēršanu.

Pētījumā autors izmantoja metodes: analīzes, sintēzes, indukcijas, dedukcijas, salīdzinošā, vēsturiskā un socioloģiskā. Pētījuma saturs izklāstīts divās nodaļās un izdarīti secinājumi ar priekšlikumiem.

AS „Latvenergo” drošības funkcijas vispārējs raksturojums

AS Latvenergo drošības funkcijas mērķis ir nodrošināt kvalitatīvu, ekonomiski pamatotu un vienotu drošības politikas realizēšanu un krāpšanas risku vadību Latvenergo grupā. Drošības

funkcijas darbību reglamentējošie akti ir: Likums Par valsts noslēpumu (<http://likumi.lv/doc.php?id=41058>); Nacionālās drošības likums (<http://likumi.lv/doc.php?id=14011>); Likums Par interešu konfliktu novēršanu valsts amatpersonu darbībā (<http://likumi.lv/doc.php?id=61913>); Ministru kabineta 2004.gada 6.janvāra noteikumi Nr. 21 “Valsts noslēpuma, Ziemeļatlantijas līguma organizācijas, Eiropas Savienības un ārvalstu institūciju klasificētās informācijas aizsardzības noteikumi” (<http://likumi.lv/doc.php?id=83810>); Ugunsdrošības un ugunsdzēsības likums (<http://likumi.lv/doc.php?id=68293>); Civilās aizsardzības likums (<http://likumi.lv/doc.php?id=146474>); Latvenergo koncerna krīzes pārvaldīšanas politika; Latvenergo grupas Fiziskās drošības politika; Latvenergo statūti, Valdes lēmumi un Drošības funkcijas nolikums.

Drošības funkcijas galvenie uzdevumi ir: apdraudējumu/risku analīze un drošības koncepciju izstrāde, ar drošību saistīto risku pārvaldīšana, drošības sistēmu uzturēšana un attīstība, fiziskās apsardzes pakalpojuma nodrošināšana, informācijas aizsardzība, krāpšanas risku vadība un civilā aizsardzība. Veicot minēto uzdevumu izpildi, drošības funkcijas speciālisti prognozē un analizē draudu situācijas objektos un sadarbojas informācijas apmaiņas jomā ar tiesībsargājošajām institūcijām, nodrošina sadarbību ar Latvijas Republikas Iekšlietu ministrijas un Aizsardzības ministrijas institūcijām ar objektu drošību saistītajos jautājumos, veic dienesta izmeklēšanas par apsardzes pakalpojumu sniedzēju darba izpildi līguma nosacījumu neizpildes gadījumā, organizē ar nelikumīgu resursu izmantošanu saistīto komerczudumu attīstības tendenču uzraudzību un statistikas analīzi, izstrādā ar nelikumīgu resursu izmantošanu saistīto komerczudumu samazināšanas pasākumu plānus, organizē notiekošo drošības incidentu vienotu uzskaiti un analīzi, izstrādā un aktualizē ar fiziskās drošības risku pārvaldīšanu saistītos normatīvos dokumentus un organizē darbinieku apmācību un izglītošanu fiziskās drošības risku pārvaldīšanas jomā.

Drošības funkcijas speciālisti veic arī virkni citu valsts komersantam svarīgu uzdevumu, taču autors, cieši sadarbojoties ar drošības funkciju un Valsts policijas iestādēm, savā darbībā vēlas pievērst uzmanību noziedzīgo nodarījumu atklāšanas un novēršanas specifikai un drošības funkcijas sadarbībai ar Valsts policiju un speciālajām operatīvajām iestādēm, lai atbilstoši situācijai un normatīvo tiesību aktu prasībām piemērot nepieciešamos operatīvos pasākumus.

Operatīvā sadarbība ar Valsts policiju elektroenerģijas tīrgū sastopamo noziedzīgo nodarījumu atklāšanā

Elektroenerģijas tīrgū sastopami turpmāk norādītie noziedzīgie nodarījumi.

Vadu, kabeļu, elektroiekārtu slepena vai atklāta nolaupīšana (zādzība) (Krimināllikuma 175.p.), Elektroiekārtu tīša iznīcināšana vai bojāšana (Krimināllikuma 187.p.).

1. tabula Zādzību un trešo personu izraisītu bojājumu notikumu skaita statistika (AS Latvenego).

Nr.p.k.	Noziedzīgā nodarījuma veids	2010	2011	2012
		Gadījumu skaits	Gadījumu skaits	Gadījumu skaits
1	Zādzība	321	462	200
2	Trešās personas izraisīts bojājums	314	349	314

Zādzību un trešo personu izraisītu bojājumu rezultātā valsts komersantam nodarīti zaudējumi 2010.gadā – 701 257 *euro* apmērā, 2011.gadā – 418 150 *euro* apmērā un 2012.gadā – 224 460 *euro* apmērā.

2. tabula Pēc Krimināllikuma 175. un 187. panta kvalificējamo uzsākto kriminālprocesu skaits (Latvijas Republikas Iekšlietu ministrijas informācijas centrs. <http://www.ic.iem.gov.lv/node/69>).

Kalendārais gads	KL 175.p.	KL 187.p.
2010.	11	4
2011.	20	7
2012.	94	9

Esošā statistika ļoti negatīvi ietekmē energoapgādes komersanta darbību un tautsaimniecības attīstību. Līdz ar to drošības funkcija nodrošina visas iespējamās darbības un sadarbību ar tiesībsargājošajām institūcijām minēto noziegumu apkarošanai.

Autors novēroja, ka speciālisti, kas atbild par drošības funkcijas veikšanu, sadarbojas ar Kriminālpolicijas darbiniekiem un sniedz tiem nepieciešamo specifisko informāciju par katru no paveiktajiem noziedzīgajiem nodarījumiem. Autors pozitīvi vērtē policijas darbinieku atbalstu un to organizētās reģionu sapulces pa iecirkņiem, jo katrā no tāda veida sapulcēm tiek sniegta kāda specifiska un nepieciešamā informācija par vadu zādzībām un elektrotīklu bojājumiem. Tādējādi šādas sapulces ir ļoti efektīvas, jo elektroenerģijas tirgū veikto noziedzīgo nodarījuma izdarītāji darbojas pēc līdzīgām shēmām. Dažreiz policijas darbinieki atklāja, ka noziedzīgus nodarījumus veica energoapgādes komersantu bijušie darbinieki, dažreiz pēc elektrotraumu konstatēšanas slimnīcās, dažreiz, veicot kontroliepirkumus krāsaino metālu atgriezumam un lūžņu pieņemšanas punktos.

Ņemot vērā noziedzīgo nodarījumu īpatnības un nopietnību, autors iesaka pret noziedzīgo nodarījumu izdarītājiem piemērot speciālās normatīvajos tiesību aktos noteiktās izmeklēšanas darbības. Speciālās izmeklēšanas darbības ir Kriminālprocesa likumā (<http://likumi.lv/doc.php?id=107820>) paredzētie pasākumi, kurus procesos par mazāk smagiem, smagiem vai sevišķi smagiem noziegumiem (Kriminālprocesa likuma 210.pants), pamatojoties uz izmeklēšanas tiesneša lēmumu, veic tā, ka tās objekts to nezina, nolūkā noskaidrot konkrētajā

kriminālprocesā pierādāmos apstākļus, gadījumos, kad to nevar izdarīt ar citu izmeklēšanas darbību palīdzību vai tas ir būtiski apgrūtināti.

Kriminālprocesa likumā, kurš stājas spēkā 2005.gada 1.oktobrī, pirmo reizi Latvijas vēsturē ir ietverta īpaša nodaļa (14 panti), kura, papildus tradicionālajām, iepriekšējos kriminālprocesa kodeksos un likumos paredzētajām izmeklēšanas darbībām, nosaka iespēju pierādīšanai nepieciešamās informācijas ieguvei izmantot arī jaunas, līdz tam Latvijā nelietotas speciālās izmeklēšanas darbības (Kavalieris 2007: 4). Speciālo izmeklēšanas darbību veidi, kurus iespējams izmantot arī pret noziedzīgajiem nodarījumiem elektroenerģijas tirgū ir:

1) legālās korespondences kontrole; 2) sakaru līdzekļu kontrole; 3) automatizētās datu apstrādes sistēmā esošo datu kontrole; 4) pārraidīto datu satura kontrole; 5) vietas vai personas audiokontrole; 6) vietas videokontrole; 7) personas novērošana un izsekošana; 8) objekta novērošana; 9) speciālais izmeklēšanas eksperiments; 10) salīdzinošajai izpētei nepieciešamo paraugu iegūšana speciālā veidā; 11) noziedzīgās darbības kontrole.

Būtiskākā speciālo darbību īpašība, ar kuru tās atšķiras no līdz šim veicamajām izmeklēšanas darbībām, ir tā, ka, kad tās tiek izdarītas, personas ar vai pret kurām tas notiek vai kuru izdarīto noziegumu izmeklējot tās tiek izmantotas, par to nezin vai nesaprot un mēdz turpināt sev ierasto dzīvesveidu, t.sk. arī kriminālās aktivitātes, kontaktus, saraksti, sarunas, tādējādi dodot iespēju, to visu fiksējot, gūt tradicionālajā atklātā izmeklēšanas situācijā ne tikai nesasniedzamus, bet vienkārši neesošus pierādījumus. Speciālās izmeklēšanas darbības pēc sava satura, izpildes metodēm un lietojamiem līdzekļiem ir analogas attiecīgajiem Operatīvās darbības likumā reglamentētajiem operatīvās darbības pasākumiem un atšķiras no tiem tikai ar to, ka notiek kriminālprocesa ietvaros ar izmeklēšanas tiesneša lēmumu (Kavalieris 2007: 8).

Autora praksē kriminālprocesā Nr. 11181032212 bija veikta transformātoru apakšstacijas, kas atrodas slimnīcas teritorijā Daugavpilī, novērošana. Personas izdarīja noziedzīgo nodarījumu (transformatora bojāšanu), kas paredzēts Kriminallikuma 187. panta pirmajā daļā, iekļūstot transformatoru telpā, iegūšot krāsaino metālu daļas, demontējot izolatorus saliekot tos mugursomā un izgāja ārā, kur viņus aizturēja policijas darbinieki. Ņemot vērā šīs operatīvās darbības un tajā ietilpstošo pasākumu un izmantojamo līdzekļu specifiku, visās valstīs un arī Latvijā ir izveidotas vairākas speciālās valsts institūcijas, kurām ar likumu piešķirtas ekskluzīvas tiesības veikt minēto darbību un tās pasākumus Satversmes aizsardzības birojs, Drošības policija, Valsts policija, Finanšu policija, Militārā policija, KNAB un daži citi). Savukārt vairumā šo institūciju izveidotas iekšējās struktūrvienības un dienesti, kuri specializējas atsevišķu veidu vai kategoriju pasākumu veikšanā vai operatīvā darbībā separātās jomās.

Īpaša nozīme noziegumu atklāšanā un prevencijā ir kriminālmeklēšanai (Kavalieris 2008: 5). Ievērojot to, ka kriminālmeklēšanas pēc apjoma lielāko un pēc būtības svarīgāko un efektīvāko

daļu veido Operatīvās darbības likuma reglamentētā operatīvā darbība, kura veicama, lai nodrošinātu personu dzīvību un veselību, tiesības un brīvības, godu, cieņu un īpašumu; nodrošināt Satversmē garantētās tiesības, valsts iekārtu, valstisko neatkarību un teritoriālo neaizskaramību, valsts aizsardzības, ekonomisko, zinātnisko un tehnisko potenciālu un valsts noslēpumus pret ārējiem un iekšējiem apdraudējumiem, autors pievērsis uzmanību minētā likuma piemērojamām metodēm, kuras iespējams piemērot arī noziedzīgajiem nodarījumiem enerģētikas tirgū (zādzībām, tīklu bojājumiem).

Operatīvā novērošana (izsekošana) (Operatīvās darbības likuma 10.pants).

Ja operatīvās darbības subjekta rīcībā ir pamatota informācija par personu gatavotu vai izdarītu noziedzīgu nodarījumu vai citu prettiesisku rīcību, vai valstij svarīgu interešu apdraudējumu, ir atļauta šo personu un ar tām saistīto personu novērošana (izsekošana).

Lai iegūtu vai pārbaudītu ziņas par prettiesisku rīcību vai valstij svarīgu interešu apdraudējumu, ir atļauta dažādu stacionāro un mobilo objektu novērošana un ar tiem saistīto personu novērošana (izsekošana).

Lai atklātu un novērstu valstij svarīgu objektu iespējamus apdraudējumus, ir atļauta šo objektu preventīva operatīvā novērošana.

Operatīvā apskate (Operatīvās darbības likuma 11.pants).

Operatīvās darbības subjektu amatpersonas ir tiesīgas, neizpaužot savu dienesta piederību un patieso iemeslu, apskatīt telpas, teritoriju un citas publiski pieejamas lietas.

Dzīvokļus, telpas, transportlīdzekļus, teritoriju un citas lietas, kuras nav publiski pieejamas, drīkst apskatīt, iekļūstot tajās vai piekļūstot tām, tikai ar attiecīgo valdītāju piekrišanu.

Operatīvais eksperiments (Operatīvās darbības likuma 15.pants).

Operatīvais eksperiments ir operatīvās darbības subjektu amatpersonu rīcība, kuras mērķis ir radīt noteiktus apstākļus (situāciju), lai noskaidrotu interesējošās personas un lietas vai arī noteiktu šajos apstākļos to personu, attiecībā uz kurām tiek veikta operatīvā izstrāde, rīcību vai lietu kustību un noskaidrotu šo personu rīcības motivāciju (subjektīvo pusi).

Operatīvo eksperimentu izdara arī, lai:

- 1) pārbaudītu personu rīcības iespējamību un tās mērķus;
- 2) modelētu personu iespējamo rīcību un pārbaudītu lietu esamību vai to kustību;
- 3) radītu operatīvās darbības subjektam labvēlīgu situāciju operatīvo uzdevumu risināšanai.

Operatīvais eksperiments, kura mērķis ir fiksēt, kā noziedzīgu vai citādu prettiesisku rīcību izraisošā situācijā rīkojas personas, attiecībā uz kurām tiek veikta operatīvā izstrāde, izdarāms tikai ar prokurora akceptu.

Operatīvā detektīvdarbība (Operatīvās darbības likuma 16.pants).

Operatīvā detektīvdarbība ir operatīvie pasākumi, kurus publiskās vietās tieši (personiski) veic operatīvās darbības subjekta amatpersona, lai novērojot un izsekojot konstatētu ar noziedzīgu darbību saistītos faktus, lietas un personas, novērstu vai atklātu noziedzīgus nodarījumus, valstij svarīgu interešu, valsts drošības un aizsardzības apdraudējumu, meklētu aizdomās turētos, apsūdzētos, notiesātos un bez vēsts pazudušas personas.

Operatīvā detektīvdarbība veicama gan atklāti, gan slēpjot piederību pie operatīvās darbības subjekta; tās gaitā ar operatīvās darbības iestādes vadītāja vai viņa vietnieka atļauju var nodibināt sakarus ar operatīvo interesi izraisošām personām.

Operatīvās darbības subjektu amatpersonas operatīvās izstrādes uzdevumu risināšanai ar prokurora akceptu ir tiesīgas veikt operatīvo detektīvdarbību, iesaistoties noziedzīgā vidē (tieši un leģendēti), nodibinot sakarus ar operatīvajā uzskaitē esošajām personām un ar tām saistītajām personām. Šāda darbība un amatpersonas identitāte ir valsts noslēpums.

Drošības funkcijas darbinieki sniedz Valsts policijas un speciālajām Valsts institūcijām (Drošības policija, Finanšu policija un citiem) viņam nepieciešamo informāciju un iestādes veic atbilstošās darbības. Par efektīvām Drošības funkcijas darbinieki norāda sadarbību ar Drošības policiju, kad pamatojoties uz iestādes lēmumu tika veikti metallužņu punktu operatīvās apskates un eksperimenti, lai noskaidrot nelegālo metallužņu nodevušas personas un nepieļaut uzņēmēju pārkāpumus atbilstoši MK Noteikomos Nr. 960 noteikto kārtību, rezultātā izanalizēts uzpirkšanas rokraksts un metallužņu punktos praktiski vairs nepieļaujama vadu pieņemšana no zagļiem.

Veicot reidus ar policiju krāsaino metālu pieņemšanas vietās (kontroles pirkumu veikšana un iepirkto materiālu noliktavu pārbaudes) ar Ekonomisko noziegumu apkarošanas pārvades darbiniekiem, rezultātā pie administratīvās atbildības saukti desmit metālu iepircēji.

Lai veicinātu teritoriālo policijas iestāžu sadarbību un noziedzīgo nodarījumu atklāšanu, regulāri tika sastādītas zādzību vietu kartes ar aprakstiem un kā papildus informācija iesniegta policijas iecirkņiem un Valsts policijas Kriminālizmeklēšanas pārvaldei.

Darbinieki, kas veic drošības funkciju, sadarbojas arī ar Lietuvas kolēģiem un apmainās ar informāciju par zādzības gadījumiem, atklājot arī citus noziedzīgus nodarījumus.

Starp noziedzīgajiem nodarījumiem elektroenerģijas tirgū sastopama arī elektroenerģijas patvaļīga patērēšana (KL 182.p.) un nelikumīgas darbības ar patērētās elektroenerģijas, siltumenerģijas un gāzes komercuzskaiti (KL 182.¹p.).

3. tabula Energoapgādes komersanta sastādīto aktu par nelikumīgu elektroenerģijas lietošanu skaits kopā un summa (AS „Latvenergo”).

<i>Kalendārais gads</i>	<i>Sastādīto aktu skaits kopā</i>	<i>Summa (EUR)</i>
2010	1597	790278.00
2011	1437	466109.92
2012	1623	757008.97

4. tabula Pēc Krimināllikuma 182. un 182.¹ panta kvalificējamo uzsākto kriminālprocesu skaits (Latvijas Republikas Iekšlietu ministrijas informācijas centrs. <http://www.ic.iem.gov.lv/node/69>).

	KL 182.p.	KL 182. ¹ p.
2010.	19	7
2011.	35	32
2012.	41	45

Saskaņā ar Krimināllikumā noteikto noziedzīgo nodarījumu kvalifikāciju, minētie nodarījumi pieskaitāmi pie mazāk smagiem noziedzīgiem nodarījumiem. Darbiniekiem, kas veic drošības funkciju, minēto noziegumu apkarošanai un novēršanai jāpiemēro speciālas zināšanās un metodes.

Viens no drošības funkcijas pasākumiem ir arī informēt energoapgādes komersantu par katrā kalendārajā mēnesī, sadarbībā ar tiesībsargājošajām iestādēm, veiktajiem likumpārkāpumu atklāšanas un novēršanas pasākumiem, kā arī par noziedzīgo nodarījumu atklāšanas gaitu un rezultātiem. Pārskatos sniedz ziņas par aktuālo nodarījumu izmeklēšanas gaitu. Jāatzīmē, ka informācija par kriminālprocesu virzību tiek iegūta un sniegta tikai tādā apjomā, kādā to pieļauj konkrētais procesa virzītājs saskaņā ar Kriminālprocesa likumu par cietušo atzītā pārstāvjiem.

Vērts atzīmēt, ka saistībā ar energoapgādes komersanta sniegto informāciju par iespējamiem elektrības skaitītāju metroloģisko plombu viltotājiem, darbinieki sniedz ziņas Kriminālpolicijai un pārrunā aizturēšanas iespējas pakalpojuma sniegšanas brīdī. Lai iegūtu ziņas, kuras varētu izmantot kriminālprocesa uzsākšanai, drošības funkcija apkopo informāciju par klientiem, kuriem bija konstatēti nelikumīgie pieslēgumi saistītājām personām un adresēm.

Minēto saistīto personu adresēs varētu atklāties līdzīgas nelikumīgas darbības, tādēļ darbinieki, kas ir atbildīgi par drošības funkciju, aicina organizēt pārbaudes un informēt par rezultātiem.

Minētie darbinieki Drošības policijai sniedz informāciju par elektroenerģijas nelikumīgajiem gadījumiem, un dažreiz tiek konstatēts, ka šajās adresēs notiek arī kandžas izgatavošana un narkotisko vielu audzēšana.

Autors uzskata, ka, lai veicinātu apzinātu neuzskaitītās elektroenerģijas gadījumu precīzu atklāšanu un profilaksi, drošības funkcijai nepieciešams pastiprināt un papildus organizēt sadarbību ar policiju, ievērojot tādus prioritātes virzienus kā nelabvēlīgo (problemātisko) klientu regulāras apsekošanas organizēšana un zinātnisku izstrādātu līdzekļu, paņēmieni un metožu piemērošana pieradījumu ieguvei un izpētei.

Sadarbojoties ar Valsts policiju, drošības funkcija nodrošina arī ārkārtas situāciju un krīzes savlaicīgu apzināšanu, saskaņotu un efektīvu Koncerna kapitālsabiedrību rīcību ārkārtas gadījumu un krīzes pārvaldīšanai, situācijās, kad rodas apdraudējums Enerģētikas likumā un Elektroenerģijas

tirdzniecības likumā noteikto uzdevumu izpildei. Izpētot drošības funkcijas materiālus, autors konstatēja, ka sevišķa uzmanība pievērsta arī noziegumiem pret valsti, taču pieļaujams, ka drošības funkcijai nepieciešams precizēt dokumentos izmantoto terminu „bumbu draudi” uz „terorisma draudi”.

Darbinieki, kas ir atbildīgi par drošības funkcijas veikšanu, patstāvīgi sadarbojas ar operatīvajām iestādēm, sniedzot informāciju Korupcijas novēršanas un apkarošanas birojam, izveidojot videonovērošanu uz objektiem, pieslēdzot tos elektroapgādei, izdodot elektriķu formu muitas iestādēm pierobežas pārkāpumu izsekošanai, un nekavējoties sniedzot atbilstošu informāciju policijai gadījumā, ja tiek konstatētas kādas draudus radošās pazīmes.

Noziegumu novēršana un atklāšana mūsdienu apstākļos praktiski vienmēr ir veicama tikai saliedētā kopējā darbā (Kavalieris 2008:126). Veiksmīga drošības funkcijas darbība un sadarbība ar operatīvajām iestādēm nodrošina AS Latvenergo koncerna drošību, taču drošības funkcijas darbinieki vienmēr pilnveido savas prasmes un, izmantojot iegūto pieredzi, cenšas padarīt to sadarbību par vēl efektīvāku.

Secinājumi un priekšlikumi

Apkopojot vispārinājumā izdarītos secinājumus, konstatējams, ka AS „Latvenergo” nodrošina visas iespējamās darbības un sadarbību ar Valsts policiju noziegumu apkarošanai.

Autors pozitīvi vērtē policijas darbinieku atbalstu un to organizētās reģionu sapulces pa iecirkņiem, šādas darbības ir ļoti efektīvas, jo elektroenerģijas tirgū veikto noziedzīgo nodarījuma izdarītāji darbojas pēc līdzīgām shēmām. Īpaša nozīme minēto noziegumu atklāšanā un prevencijā ir kriminālmeklēšanai.

Ir lietderīgi un efektīvi veikt informācijas apkopojumus un piestādīt tos Valsts policijai.

Autors izvērtēja sadarbības efektivitāti un konstatēja, ka tā pozitīvi ietekmē arī noziedzīgo nodarījumu, kas sastopami elektroenerģijas tirgū, samazināšanu, kas nozīmīgi ietekmē uz tautsaimniecības attīstību un patērētāju labklājību.

Bibliogrāfija

- A.Kavalieris, (2007) Speciālo izmeklēšanas darbību izmantošanas taktika. Rīga: LPA izdevums. 4.,8.lpp.
- A.Kavalieris, L.Makans (2008) Ievads Kriminālmeklēšanā. Rīga: LPA izdevums. 5., 126.lpp.
- 07.12.1984. likums "Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodekss" (Ziņotājs, 51, 20.12.1984.). Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=89648> [skatīts 10.11.2013].
- 17.06.1998. likums "Krimināllikums" ("LV", 199/200 (1260/1261), 08.07.1998., Ziņotājs, 15, 04.08.1998.) Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=88966> [skatīts 10.11.2013].
- 15.10.1998. likums "Par Krimināllikuma spēkā stāšanās laiku un kārtību" ("LV", 331/332 (1392/1393), 04.11.1998., Ziņotājs, 23, 03.12.1998.). Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=50539> [skatīts 10.11.2013].
- 21.04.2005. likums „Kriminālprocesa likums” („LV”, 74 (3232), 11.05.2005., Ziņotājs, 11, 09.06.2005.). Pieejams: <http://likumi.lv/doc.php?id=107820>
- 29.11.2011. MK noteikumi Nr.914 "Elektroenerģijas tirdzniecības un lietošanas

noteikumi" ("LV", 196 (4594), 14.12.2011) [stājas spēkā 15.12.2011]. Pieejams:

<http://www.likumi.lv/doc.php?id=241279> [skatīts 10.11.2013].

13.12.2011. MK Noteikumi Nr. 960 „Noteikumi par kārtību, kādā iepērk un realizē melno un krāsaino metālu atgriezumus un lūžņus un izsniedz licences metālu atgriezumam un lūžņu iepirkšanai Latvijā, kā arī par valsts nodevas likmi par licenci metālu atgriezumam un lūžņu iepirkšanai un valsts nodevas maksāšanas kārtību.

<https://www.vestnesis.lv/?menu=doc&id=241854> [skatīts 10.11.2013].

Statistika par noziedzīgiem nodarījumiem Latvijā. Latvijas Republikas Iekšlietu ministrijas informācijas centrs. <http://www.ic.iem.gov.lv/node/69> [skatīts 10.11.2013].

SADARBĪBAS AR CITĀM VALSTĪM IESPĒJU IZMANTOŠANA NOZIEGUMU ATKLĀŠANĀ LATVIJĀ

Igors Trofimovs

Daugavpils Universitāte, Parādes iela 1, Daugavpils, Latvija, LV-5401
dakpt@inbox.lv

Abstract

Nowadays safety hazards cover bigger and bigger scale and have more difficult level of complexity. Manifestations of organized crime, cyber-crime, drug crime, money laundering, human trafficking and other security threats have got a long cross-border nature. The role and capacity of Interpol and the European Police Office (Europol) is strengthened in the fight against serious and organized crime, mechanisms provided in the Schengen Convention are developed; series of programs that focus on global crime threat prevention have been developed in the European Union. Tools for information sharing are developed. These tools can be also used in the joint investigations to facilitate the operations. The International Criminal Police Organization Interpol General Secretariat maintains a database and provides a variety of electronic services that successfully help to combat the widest range of crimes. Legal instruments of the European Union are created that promote operational cooperation between Member States, such as the establishment of joint investigation teams, joint operations and close cooperation to ensure the security of international events. In addition to a number of compensatory mechanisms for border controls, the Schengen Information System (hereinafter - SIS) was implemented in Latvia. Its ideology is a direct and wide accessibility to the laws officials: both those who work on the border and those who take control of people and objects within countries. SIS is already used by more than 2 million users.

Key words: Interpol, Europol, criminal, police, Information System, vehicles.

IEVADS

Viena no valsts svarīgākajām prioritātēm ir garantēt iedzīvotāju drošību, tāpēc liels uzsvars tiek likts uz iekšējās drošības stiprināšanu un attīstīšanu.

Vide, kurā darbojas tiesībsardzības iestādes, visā pasaulē strauji mainās. Šīs pārmaiņas attiecas ne tikai uz noziedzīgo vidi un policijas spējām to apkarot, bet arī uz jaunas izpratnes veidošanos par policijas lomu sabiedrībā un principiem, uz kuriem šādai sadarbībai jābalstās. Šobrīd policija ir lielu izaicinājumu priekšā, jo, lai policijas darba modelis atbilstu sabiedrības interesēm un policija spētu veidot drošu dzīves vidi, būtiska ir ne tikai policijas materiāltehniskās kapacitātes stiprināšana, bet arī jaunu policijas darbības pamatprincipu attīstība un efektīva pārvaldības modeļa izveide.

Jau no cilvēces pastāvēšanas pirmsākumiem eksistē indivīdi, kuri kāro piesavināties svešu mantu. Romiešu tiesību nolikumos precīzi formulēta sabiedrības attieksme pret šo problēmu: „Juris praecepta sunt haec: honeste vivere, alterum non ledere, suum cuique tribuere” – „Tiesību priekšrakstā noteikts: godīgi dzīvot, nevienam neapvainot, katram pēc nopelniem.” Kā arī noteikts nozieguma „*crimen*” jēdziens – likumpārkāpums, par kuru ir paredzēts kriminālsods. Tāpat jau tolaik tika formulēts termins zādžība – „*furtum*”, un tās jēdziens ietver sevī visa veida lietu piesavināšanos un izšķērdēšanu, kā arī cita lietas aizskaršanu bez lietas īpašnieka ziņas un piekrišanas.

Uz noziegumiem, kur apdraudējuma priekšmets ir transportlīdzeklis, balstītais nelegālais bizness ir kļuvis tik ienesīgs, ka dod iespēju to pielīdzināt tādiem noziegumu veidiem kā narkotiku

un ieroču tirdzniecība. Pēdējo piecu gadu laikā noziedznieki nozaguši vairāk nekā 32 miljonus⁴³ transporta līdzekļu⁴⁴. Ik gadu šajā kriminālajā biznesā autozagļi „nopelna” desmitiem miljardu dolāru. Zaudējumi, ko rada šis noziedzības veids, pārsniedz Volkswagen un DaimlerChrysler ienākumu kopsummu, piemēram, 2012. gadā viņi saražoja apmēram piecus miljonus transportlīdzekļu, bet tajā pat gadā bija nozagti 7 250 909⁴⁵ transportlīdzekļi. Skaidri zināms, ka tas bieži saistīts ar organizēto noziedzību un terorismu. Transportlīdzekļus nolaupa, zog un izkrāpj ne tikai savām privātajām vajadzībām, bet dažreiz tie tiek pārdoti, lai finansētu citus noziegumus (korupciju, nelegāli iegūto līdzekļu legalizēšanu). Tos var izmantot arī teroristi kā sprāgstvielu nesējus vai tie tiek izmantoti citos noziegumos (laupīšana, slepkavība)

Eiropā noziegumu, kur apdraudējuma priekšmets ir transportlīdzeklis, skaita palielināšanos lielā mērā ietekmēja izmaiņas politiskajā struktūrā: „dzelzs aizkara” likvidēšana, Baltijas valstu neatkarības iegūšana un tālākā Eiropas tirgus zonas paplašināšanās, kas nozīmēja kontroles samazināšanos uz robežām starp ES valstīm.

Tā, piemēram, tagad ir iespējams pārvietoties pa Rietumeiropu no Portugāles līdz Krievijai caur Spāniju, Franciju, Beļģiju, Nīderlandi, Vāciju, Poliju, Lietuvu un Latviju praktiski bez robežkontroles.

Šāda situācija radīja pieprasījuma pieaugumu pēc nelegālām automašīnām Austrumeiropā, Āfrikā un Āzijā, un tiek izmantota noziedzīgos tīklos, kas nodarbojas ar transporta līdzekļu nolaupīšanu, zādzībām un izkrāpšanu, transportēšanu, legalizāciju un realizāciju.

Ņemot vērā, ka 2012. gadā pasaulē tika nolaupīti apmēram 7,2 miljoni transportlīdzekļu, bet novērtētais vidējais ienākums no viena transportlīdzekļa ir 10,000 Euro, noziedzīgo ienākumu kopumā var novērtēt apmēram 72 miljardu Euro apmērā. Eiropas Savienībā noziedzīgo ienākumu novērtē ar 665 793 nozagto transportlīdzekļu apmērā, kas veido apmēram 6,6 miljardus Euro gadā.

Šī nozieguma veidi lielākoties ir ļoti labi organizēti, īpaši gadījumos, kas saistīti ar nelegālo transportlīdzekļu starptautisko tirdzniecību. Noziedznieku grupas ir organizētas tāpat kā lielas starptautiskas kompānijas. Tām ir ļoti sarežģīta struktūra, piemēram, vienas grupas specializējas transportlīdzekļu un/vai dokumentu zagšanā, nolaupīšanā, krāpšanā, citas – veic kvalificētu transporta līdzekļa identifikācijas pārtaisīšanu (dzinēja, šasijas numurs (VIN), valsts reģistrācijas numuri u. tml.)

Bez tam ir kurjeri (fiziskas vai pat juridiskas personas), kas nogādā transportlīdzekli no vienas valsts uz citu. Beidzot, ķēdes galā kāda persona pārdod transportlīdzekli kādam apzinīgam pircējam (labticīgam ieguvējam). Šo organizāciju sastāvā ir dažādu tautību un valstu pārstāvji un ir iekļautas dažādas valstis, kas veido vienotu ķēdi.

⁴³ http://www.interpol.com/Annual Report 2012_EN_i databases [skatīts 16.01.2014].

⁴⁴ <http://www.interpol.com/VEHICLE CRIME Database statistics> [skatīts 15.01.2014].

⁴⁵ http://www.interpol.com/Annual Report 2012_EN_i [skatīts 16.01.2014].

Analizējot iepriekš minētos atzinumus, var secināt, cik ļoti būtiska ir zādzību identificēšana un atklāšana.

Šāda veida noziegumu identificēšanas nolūkos un cīņai pret to Latvijas tiesībsargājošām iestādēm ir tiesības un pienākums izmantot Interpola, Eiropola, Šengenas konvencijas dalībvalstu iespējas, FRONTEX un citu valstu tiesībsargājošo iestāžu iespējas.

Interpola iespējas

Interpola Ģenerāļsekretariāts uztur datu bāzes un nodrošina dažādus elektroniskus servisu, kuru izmantošana palīdz sekmīgi apkarot visplašāko noziegumu spektru, tai skaitā cīņai pret noziegumiem, kas saistīti ar transportlīdzekļu apdraudējumu. Šo datu bāzu un servisu pieejamība nacionālajām tiesībsardzības iestādēm tiek nodrošināta caur Interpola slēgto komunikāciju I-24/7 sistēmu vai Interpola interneta mājas lapas slēgto sadaļu INSYST. Šobrīd Latvijā I-24/7 ir pieslēgts tikai Valsts policijas Galvenās kriminālpolicijas pārvaldes Starptautiskās sadarbības biroja dežūrdalī.

Interpolā izveidota un tiek pastāvīgi papildināta nozagto transportlīdzekļu meklēšanas bāze - Automated Search Facility-Stolen Motor Vehicle (turpmāk – ASF-SMV). Pašlaik šo meklēšanas bāzi izmanto 154 pasaules valstīs un 129 valstis iesniedz ikgadējās nacionālās atskaites par nozagtajiem transportlīdzekļiem. 2012. gadā tika veikti 77 miljoni pieprasījumu, kā rezultātā atrasti meklēšanā esošie 92 000 transportlīdzekļi⁴⁶.

Latvijā Interpola datu bāze (ASF-SMV) un Šengenas informācijas sistēma integrētas ar nacionālo datu bāzi, veidojot Integrēto Iekšlietu Informācijas Sistēmu (turpmāk – IIS), kas ļauj tiesībsardzības iestādēm veikt datu meklēšanu vienlaicīgi trijās datu bāzēs. IIS satur informāciju par Interpolā, visā Šengenas konvencijas dalībvalstu teritorijā un Latvijā meklējamām personām/objektiem un tas, ka IIS ir pieejams faktiski katram Latvijas tiesībsardzības iestāžu darbiniekam, padara IIS par būtisku un efektīvu instrumentu meklējamo personu/objektu starptautiskajā un nacionālajā meklēšanā.

Bez tam Latvijas tiesībsargājošām iestādēm pastāv iespēja veikt datu apmaiņu ar Interpolu par DNS un veikt DNS pārbaudes tiešsaistes režīmā, bet diemžēl jāatzīmē, ka valsts līmenī nav izdomāts mehānisms un noteikta kārtība par gadījumiem, kad mūsu izmeklētāju interesēs būtu lietderīgi iekļaut DNS profilus šajā datu bāzē. Tā kā nav sistēmas - retu reizi kāds izmeklētājs sūta pārbaudīt DNS profilus vai iekļaut to uzglabāšanai Interpola datubāzē. Tas pats attiecas uz Interpola pirkstu nospiedumu datubāzi, respektīvi, tās izmantošanu.

Lai paaugstinātu noziegumu atklāšanu, Latvijas tiesībsardzības iestādēm ir nepieciešams piedalīties sekojošās Interpola rīkotās aktivitātēs:

⁴⁶ http://www.interpol.com/Annual Report 2012_EN_i databases STOLEN MOTOR VEHICLES [skatīts 15.01.2014].

- projekts FORMATRAIN - palīdz izmeklētājiem ar informāciju par transportlīdzekļu un dokumentu identificēšanu, izstrādāt izmeklēšanas stratēģijas un metodes, projekta ietvaros notiek izmeklētāju apmācība, kā izmantot rīkus, datu bāzes, saņemt juridisko palīdzību. Projekta mērķis ir izveidot standartizētu apmācības programmu, lai sekmētu izmeklēšanu par transportlīdzekļu zādzībām starptautiskā mērogā, kā arī, lai dalītos pieredzē;
- SMV Task Force, operāciju atbalsts, INTERPOL regulāri sniedz tehnisko, organizatorisko un cilvēkresursu atbalstu dalībvalstīm, lai palīdzētu organizēt kopējās operācijas nozagto transportlīdzekļu meklēšanā. Kopš 2006 INTERPOL atbalstīja vairāk nekā 20 operācijas Eiropā (Balkānos, Vācijā, Ungārijā, Itālijā, Polijā un Spānijā), Āfrikā un Amerikā. INTERPOL SMV darba grupa sastāv no policistiem un privātiem izmeklētājiem - visi eksperti šajā jomā, transportlīdzekļu noziegumu izmeklēšanā no vairākām dalībvalstīm.
- projekts INVEX, darbs ar automašīnu ražotājiem, mērķis ir pavērt plašākas iespējas zagtu transportlīdzekļu atklāšanai un paaugstināt kvalitāti ASF SMV datu bāzē ievadītās informācijas jomā sadarbībā ar auto ražotājiem. Projekts INVEX šobrīd aptver piecas valstis un Vācijas automobiļu ražotājus - Volkswagen (ieskaitot Škoda, Seat un Bentley), Audi (ieskaitot Lamborghini) un Porsche, kurā visi regulāri apmainās datiem ar Interpolu⁴⁷.

Eiropola iespējas

Eiropola mērķis ir atbalstīt un stiprināt dalībvalstu kompetento iestāžu darbību un savstarpējo sadarbību, novēršot un apkarojot organizēto noziedzību, terorismu un citas smagas noziedzības formas, kas skar divas vai vairākas dalībvalstis⁴⁸.

Šo mērķu sasniegšanai Eiropols izveido un uztur Eiropas informācijas sistēmu (turpmāk – EIS), analītiskos darba failus ((turpmāk – AWF), kas izveidoti analīzei dažādos laika posmos un ietver vispārēju informāciju), indeksa sistēma (kurā ir sīkas ziņas par (AWF)), kā arī vēl piedāvā šādu atbalstu:

- informācijas un izlūkošanas datu vākšana, uzglabāšana, apstrāde, analīze un apmaiņa;
- palīdzības sniegšana izmeklēšanā dalībvalstīm, konkrēti, nosūtot visu derīgo informāciju dalībvalstīm, kā arī veicot pārbaudes Eiropola datu bāzēs;
- izlūkošanas datu un analītiska atbalsta sniegšana dalībvalstīm saistībā ar liela mēroga, starptautiskiem vai eventuāli bīstamiem notikumiem;
- draudu novērtējumu, stratēģiskās analīzes un vispārējās situācijas ziņojumu sagatavošana, tostarp organizētās noziedzības draudu novērtējumus;
- ierosinājumu nosūtīšana attiecīgo dalībvalstu kompetentajiem dienestiem uzsākt, veikt vai koordinēt izmeklēšanu konkrētās lietās, kā arī izveidot apvienotās izmeklēšanas grupas;

⁴⁷ <http://www.interpol.int/Public/Vehicle/Default.asp> Interpol Working Groups [skatīts 17.01.2013].

⁴⁸ Padomes lēmums (2009. gada 6. aprīlis), ar ko izveido Eiropas Policijas biroju (Eiropolu) (2009/371/TI) 3.p.

- ātra informācijas apmaiņa un koordinācija starp dalībvalstīm jebkurā diennakts laikā, izmantojot Eiropola operatīvo vadības centru.

Galvenais EIS mērķis ir palīdzēt Eiropalam un tās dalībvalstīm atklāt starptautisko organizēto noziedzību. Šim nolūkam EIS tiek apkopota informācija no Eiropola dalībvalstīm par organizētās noziedzības raksturojošiem objektiem (noziegums, persona, identitātes dokuments, noziedzīgais grupējums, organizācija, komunikāciju līdzekļi, norēķinu līdzekļi, pārvietošanās līdzekļi, ieroči, valūta, ierīces, ķīmiskās vielas, multimediju pielikumi) un to saistību ar personu vai nozieguma objektu.

EIS galvenais uzdevums ir veikt dalībvalstu sniegtās informācijas datu savstarpējās sakritības pārbaudi noteiktām informācijas vienībām (persona, saziņas līdzekļi, transporta līdzekļi un noziedzīga organizācija). Šī pārbaude tiek veikta automātiski reizi diennaktī, tādējādi nodrošinot pastāvīgu un regulāru dalībvalstu ievadītās informācijas apstrādi, atšķirībā no ierastās prakses, kad konkrēta informācija informācijas sistēmās tiek pārbaudīta tikai vienu reizi, pēc pieprasījuma saņemšanas.

EIS var tikt ievadīta un pārbaudīta informācija, kas attiecas uz:

- personām, kuras tiek turētas aizdomās par noziedzīga nodarījuma izdarīšanu vai līdzdalību tajā, vai kuras ir notiesātas par šādu noziedzīgu nodarījumu izdarīšanu;
- personām, par kurām pastāv pamatotas aizdomas, ka tā izdarīs noziedzīgu nodarījumu.

Par augstāk minētajām personām EIS var tikt uzglabāti un pieprasīti sekojoši dati:

- vārds, uzvārds, dzimšanas datums un vieta, dzimums, nacionalitāte un citas pazīmes, kas varētu palīdzēt veikt personas identifikāciju;
- papildus dati par:
- noziedzīgiem nodarījumiem, par kuru izdarīšanu ir aizdomas, un to izdarīšanas laiku un vietu;
- līdzekļiem, kas tika izmantoti, vai ko iespējams izmantot noziedzīgu nodarījumu izdarīšanā (maksāšanas līdzekļi, transportlīdzekļi, sakaru līdzekļi, ķīmiskas vielas, narkotikas, šaujamo ierīces, speciālas ierīces, identifikācijas dokumenti, organizācijas, noziedzīgas organizācijas);
- norādes par dokumentāciju iestādēm, kas izskata lietu,;
- sodāmībām, ja tās ir saistītas ar noziedzīgiem nodarījumiem;

Tiešsaistes darbu EIS datu ievades/meklēšanas režīmā nacionālā līmenī var veikt tikai Eiropola nacionālā biroja darbinieki un Latvijas Eiropola sakaru virsnieks. Latvijas tiesībsargājošās iestādes, kuru rīcībā ir Eiropola kompetencei piekrītošā informācija, var to ievadīt/pārbaudīt EIS ar Eiropola nacionālā biroja starpniecību.

Šengenas konvencijas dalībvalstu iespējas

Pēc Šengenas konvencijas parakstīšanas Latvijas valsts piederīgiem kļuva iespējams izmantot tiesības par personu un preču brīvu pārvietošanos Šengenas dalībvalstu (29 valstis)

teritorijā bez robežkontroles. Bet tiesībaizsardzības iestāžu pilnvaras arī paplašinājās. Kļuva iespējams veikt policijas un tieslietu sadarbību, sniedzot palīdzību, lai novērstu un izmeklētu noziedzīgus nodarījumus⁴⁹. Tā rezultātā ir tiesības veikt:

- transportlīdzekļu īpašnieku un vadītāju identificēšanu;
- informācijas pieprasīšanu par autovadītāja apliecību;
- aptuvenās atrašanās vietas un pastāvīgās dzīvesvietas noteikšanu;
- telekomunikāciju abonētu identificēšanu, ja šāda informācija ir publiski pieejama;
- tādas informācijas iegūšana no attiecīgajām personām, ko tās policijai sniegušas brīvprātīgi;
- ziņu pārsūtīšana no policijas datu bāzēm, ciktāl tas atbilst attiecīgajām tiesību normām par datu aizsardzību;
- preču izcelsmes noteikšanu, jo īpaši ieroču un transportlīdzekļu izcelsmes noteikšanu;
- pierādījumu izskatīšanu.

Saskaņā ar Šengenas Konvencijas 40.pantu policijas iestādes, rīkojoties savu pilnvaru ietvaros, var turpināt novērošanas operāciju, kura tika uzsākta viņu valstī, citas Šengenas valsts teritorijā. Konvencija paredz divus gadījumus:

- "parastā" novērošana, kura tiek veikta pēc atļaujas saņemšanas pēc palīdzības lūguma nosūtīšanas;
- "ārkārtas" novērošana, kura pieļauj turpināt novērošanu citas valsts teritorijā bez iepriekšējas atļaujas.

Bez tam saskaņā ar 41.pantu policisti, kas vajā kādu personu, var turpināt vajāšanu citas Šengenas valsts teritorijā, ar kuru ir kopīga sauszemes robeža⁵⁰.

Katra Šengenas konvencijas dalībvalsts izveido un uztur SIS valsts nodaļu, mūsu gadījumā – Latvijas nacionālo SIS datu bāzi, kuras datu bāze izveidota identiska ar visām Šengenas konvencijas līgumslēdzēju pušu nodaļu datu bāzēm. Tās ideoloģija ir tieša un plaša pieejamība visu dalībvalstu tiesību aizsardzības iestāžu darbiniekiem. Veikt meklēšanu citu Šengenas konvencijas līgumslēdzēju pušu datu bāzēs nav iespējams.

Saskaņā ar šīs Šengenas konvencijas noteikumiem SIS mērķis ir uzturēt sabiedrisko kārtību un drošību, ieskaitot valsts drošību, un piemērot Šengenas konvencijas noteikumus par personu pārvietošanos Šengenas konvencijas līgumslēdzēju pušu teritorijās, izmantojot šajā sistēmā pieejamo informāciju⁵¹.

⁴⁹ Šengenas konvencija, ar kuru īsteno Beniluksa Ekonomikas savienības valstu valdību, Vācijas Federatīvās Republikas valdības un Francijas Republikas valdības 1985.gada 14.jūnija Šengenas Līgumu par pakāpenisku kontroles atcelšanu pie kopīgām robežām, 39.p

⁵⁰ likums "Par Latvijas Republikas valdības un Lietuvas Republikas valdības līgumu par sadarbību organizētās noziedzības un citu noziedzīgu nodarījumu apkarošanā un kopīgām darbībām pierobežas apgabalos" 11.p.4.d.

⁵¹ Šengenas konvencija, ar kuru īsteno Beniluksa Ekonomikas savienības valstu valdību, Vācijas Federatīvās Republikas valdības un Francijas Republikas valdības 1985.gada 14.jūnija Šengenas Līgumu par pakāpenisku kontroles atcelšanu pie kopīgām robežām, IV s.

SIS uztur datus par:

- izdošanas nolūkā meklējamām personām – Konvencijas 95. pants;
- ārvalstniekiem, kuriem liegta ieceļošana Šengenas teritorijā – Konvencijas 96. pants;
- pazudušām personām vai personām, kas aizsardzības vai draudu novēršanas nolūkā ir uz laiku jāapsargā – Konvencijas 97. pants;
- lieciniekiem vai personām, kurām atbilstoši pavēstei jāierodas tiesu iestādēs – Konvencijas 98.p.;
- personām vai transportlīdzekļiem, lai nodrošinātu diskrētu novērošanu vai īpašu kontroli. Lai veiktu diskrētu novērošanu, turpmāk izklāstīto informāciju var pilnībā vai daļēji apkopot un nodot iestādei iniciatorei sekojošu informāciju: par faktu, ka persona vai transportlīdzeklis, par kuru ziņots, ir atrasts; pārbaudes vieta, laiks un iemesls; ceļojuma maršruts un galamērķis; personas, kas pavada attiecīgo personu, vai transporta līdzekļa pasažieri; izmantotais transporta līdzeklis; transportējamie priekšmeti; apstākļi, kādos persona vai transporta līdzeklis ir atrasts. Veicot īpašo kontroli, personas, transportlīdzekļus un transportējamus priekšmetus var pārmeklēt atbilstoši valsts likumiem – Konvencijas 99. pants;
- priekšmetiem, ko meklē, lai konfiscētu vai izmantotu kā pierādījumus krimināllietā – Konvencijas 100. pants.

Sadarbība ar citām institūcijām

No starptautiskām institūcijām, kuras arī piedalās noziegumu atklāšanā, nepieciešams atzīmēt Eiropas aģentūru Frontex. Frontex atbalsta ES dalībvalstu efektīvu, vienotu un augsta līmeņa robežkontroli, koordinē darbības un ES pasākumus, lai kopīgi reaģētu uz ārkārtas situācijām pie ES ārējām robežām, attīsta spējas kā kombinēto instrumentu, lai apkarotu nelegālās migrācijas plūsmas, organizēto noziedzību un terorismu pie ES ārējām robežām. Frontex Galvenās funkcijas un uzdevumi:

- koordinē operatīvo pārrobežu sadarbību drošības jomā starp ES dalībvalstīm;
- veic riska analīzes;
- atbalsts dalībvalstīm sagatavot, koordinēt kopīgās operācijas;
- palīdz ES dalībvalstīm apmācīt robežsargus;
- tehniskā un operatīvā palīdzība dalībvalstīm īstenojot kopīgās operācijas;
- izveidot dalībvalstu kopīgās robežsardzes vienības, tajā skaitā arī ātrās reaģēšanas vienības;
- sniedz palīdzību attīstībai un darbībai European Border Surveillance System.

Kopumā 2012 kopīgu operāciju laikā tika pārtrauktas 23 095 nelikumīgas robežas šķērsošanas, šajos gadījumos konstatēti 5 757 nelegālie migranti, aizturēti 640 aizdomās turamie un 382 no tiem par narkotiku kontrabandu, konfiscētas vairāk nekā 46 tonnas narkotiku, kuru vērtība ir

72 600 000 EUR. Atklāti 38 cigarešu / tabakas kontrabandas gadījumi uz kopēju summu 2 400 000 EUR.

Runājot par sadarbību ar trešajām valstīm, kas nav Eiropas Savienības dalībvalstis, Latvijas Valsts policijas struktūrvienībām ir izveidojusies pietiekami aktīva sadarbība ar Krievijas Federācijas tiesībsardzības iestādēm smagu un sevišķi smagu noziegumu izmeklēšanā (narkotisko, psihotropo vielu un akcizēto preču kontrabanda, noziedzīgi nodarījumi ekonomikas jomā, laupīšanas, krāpšanas utt.) un organizētās noziedzības apkarošanā, izmeklēšanas un operatīvās informācijas apmaiņas jomā. Regulāra sadarbība ar Krievijas Federācijas kompetentajām iestādēm ir arī krimināltiesiskās sadarbības jomā, lai arī izpildāmo lūgumu skaits nav ļoti liels (2012. gada 1. pusgadā saņemti izpildei 27 lūgumi, nosūtīti izpildei uz Krievijas Federācijai – 25), tomēr bieži lūgumi ir apjomīgās un komplicētās izmeklēšanās. Kopš 2011. gada 15. jūlija ir spēkā Latvijas Republikas valdības un Krievijas Federācijas valdības līgums par sadarbību cīņā pret noziedzību, it īpaši tās organizētajās formās (Līgums), kura nosacījumi paredz valstu kompetento iestāžu tiešu sadarbību, īstenojot Līgumu.

No 2013. gada sāka aktivizēties sadarbība ar Baltkrievijas Republikas kriminālo miliciju (pierožības zonā) smagu un sevišķi smagu noziegumu izmeklēšanā un organizētās noziedzības apkarošanā.

Secinājumi un priekšlikumi

Pētot un analizējot tiesisko regulējumu transportlīdzekļu zādzību jomā Latvijā, Interpola, Eiropola, Šengenas konvencijas un Eiropas aģentūras Frontex tiesisko regulējumu, autors konstatēja problēmjautājumus, kurus risināt ir nepieciešams, lai uzlabotu noziegumu atklāšanu, kas saistīti ar transportlīdzekļu apdraudējumu atklāšanu Latvijā.

1. Organizētie grupējumi, kuri nodarbojas ar šo noziedzīgo biznesu, izmanto Latviju kā tranzīvalsti, lai nogādātu (ar savu jaudu, auto platformā, konteinerā, dzelzceļa platformā vai kontrabandas ceļā) transportlīdzekli uz Rietumiem. Šeit autors saskata divus problēmjautājumus:

1.1. transportlīdzekli izved no ES uz trešajām valstīm saskaņā ar TIR konvencijas pielietojšanas noteikumiem aizplombētā konteinerā, auto vai dzelzceļa platformā. Tāpat robežkontroles punktā transportlīdzekļa numuru salīdzināšana nenotiek un jāpaļaujas uz muitas darbinieku godīgumu, kuri aizplombēja kravu, bet, kā autoram zināms, SIS datu bāzes izmantošanas tiesības ir tikai muitas kriminālpārvaldes darbiniekiem. Statistika, cik transportlīdzekļu gada laikā tādā veidā, izmantojot TIR Carnet, ir izvesti no ES caur Latvijas - Krievijas un Baltkrievijas robežkontroles punktiem, autoram pagaidām nav pieejama, bet šāda veida informācija jau ir pieprasīta no Valsts akciju sabiedrības Latvijas dzelzceļš un Valsts Robežsardzes. Pēc statistiskas datu analīzes un tiesiskā regulējuma izpētes autors piedevās sadarbībā ar Interpola, Eiropola vai

Frontex atbalstu veikt operāciju, lai slēgtu organizētājiem grupējumiem iespējas izvest no ES teritorijas nelikumīgi iegūtos transportlīdzekļus.

1.2. Tikai 2013. gadā caur Grebņevas un Terehovas robežkontroles punktiem tika mēģināts izvest 47 transportlīdzekļus ar VIN viltošanas pazīmēm, sakarā ar ko uzsākti 47 kriminālprocesi. Bet tikai 7 kriminālprocesos izdevās noskaidrot sākotnējo VIN. Pārējos neizdevās noskaidrot tāpēc, ka darbiniekiem nav speciālo zināšanu transportlīdzekļa identificēšanas jomā. Tādas zināšanas var iegūt tikai speciālos kursus Interpola projektos FORMATRAIN un INVEX, vai Frontex apmācības programmu ietvaros.

2. Šobrīd EIS vājā vieta ir tā, ka daudzas dalībvalstis, tajā skaitā arī Latvija, nesniedz pietiekošā daudzumā informāciju. Citas dalībvalstis ir aktīvākas - piemēram Beļģija, Vācija un tad seko Francija. Atsevišķās dalībvalstīs ir panākta automātiska informācijas ielāde EIS sistēmā no nacionālās sistēmas. EIS izmantošanā trūkst vienotas pieejas no dalībvalstu puses informācijas ievades (proti, dalīšanās) ziņā. Tas būtu grandiozs solis uz priekšu, ja katra dalībvalsts to darītu savlaicīgi un sistēmiski, jo tad katrs kriminālpolicijas operatīvais darbinieks varētu sekmīgi izmantot EIS, jo īpaši operatīvo lietu sākotnējā stadijā, kad par interesējošām personām tiek ievākta visa iespējamā informācija. Statistika par 2012.g. parāda, ka uz 2012.g. decembri EIS glabājās informācija par 186 896 objektiem, 48 023 aizdomās turētiem un/vai notiesātiem noziedzniekiem. EIS sistēmā 34% no informācijas bija saistībā ar narkotikām, 14% saistībā ar naudas viltošanu, 12% - saistībā ar laupīšanām, 10% - saistībā ar nelegālo imigrāciju, 7% - saistībā ar dažāda veida krāpšanām.

3. Eiropola analītiskie darba faili - AWF, kuros atbilstoši tēmai glabājas visu dalībvalstu savā starpā apmainītā informācija gan par personām, gan objektiem, tālruņu numuriem utt. AWF uzkrātā informācija tiek izmantota pastāvīgai analīzei. Gadījumā, ja triju gadu laikā kādas citas dalībvalsts informācija sakrīt ar kādu no Latvijas sniegtajām informācijām - Latvija tiks nekavējoties informēta.

4. Iespējas, kuras radās pēc Šengenas konvencijas parakstīšanas, tiek izmantotas nepilnīgi. Ja 40.p. paredzēto novērošanu veicam pēc nepieciešamības, tad 99.p. paredzēto diskrēto novērošanu un īpašo kontroli neizmantojam gandrīz vispār, kaut gan saņemt ziņas, piemēram, no Vācijas policijas par to, kāda persona pārvietojas ar mūs interesējušo transportlīdzekli, kurš ielikts SIS 99.p. kārtībā, nepieciešamības gadījumā ir ļoti vienkārši un lietderīgi.

5. Nepietiekamo angļu valodas zināšanu dēļ nav iespējams pilnā apmērā izmantot dažādu Eiropas Savienības institūciju, kā arī citu starptautisko organizāciju piedāvātās iespējas personālsastāva apmācībā un kvalifikācijas paaugstināšanā. Nepietiekamā finansējuma dēļ nav iespēju personālsastāvam mācīt angļu valodu. Atliek tikai cerēt uz darbinieku pašiniciatīvu angļu

valodas apgūvē, bet autors vēlas atzīmēt, ka mācīties angļu valodu var dažādos mūžizglītības projektos.

Bibliogrāfija

Šengenas konvencija, ar kuru īsteno Beniluksa Ekonomikas savienības valstu valdību, Vācijas Federatīvās Republikas valdības un Francijas Republikas valdības 1985.gada 14.jūnija Šengenas Līgumu par pakāpenisku kontroles atcelšanu pie kopīgām robežām 1990.gada 13.jūnijs.

Krimināllikums (04.08.1998.) .

Konvencija par ceļu satiksmi (19.10.1993.).

Muitas konvencija par starptautiskajiem kravu pārvadājumiem, izmantojot TIR grāmatiņu (19.10.1993.).

Padomes lēmums (2009. gada 6. aprīlis), ar ko izveido Eiropas Policijas biroju (Eiropolu) (2009/371/TI).

Likums "Par Latvijas Republikas valdības un Lietuvas Republikas valdības līgumu par sadarbību organizētās noziedzības un citu noziedzīgu nodarījumu apkarošanā un kopīgām darbībām pierobežas apgabalos"(01.11.2006.).

http://www.interpol.com/Annual Report 2012_EN_i databases

<http://www.interpol.com/VEHICLE CRIME Database statistics>

<http://www.interpol.int/Public/Vehicle/Default.asp> Interpol Working Groups

<http://www.europol.europa.eu/>

<http://frontex.europa.eu/>

STARPVALSTU ADOPCIJAS PRIVĀTTIESISKIE ASPEKTI

Ārija Vitte

Biznesa augstskola Turība, Graudu iela 68, Rīga, Latvija, LV-1058
vittearija@inbox.lv

Abstract

Private Law Aspects of International Adoption

Adoption is one of the institutes of family law, and the legal framework for adoption is essential in the context of international private law. The annual trends of adoption, within the country and to foreign countries, are constant – mainly adoption to foreign countries dominates, which is a considerable fact. Accordingly, the aspects that involve the association of legal provisions on international adoption with children rights and interests are important because in the context of international adoption, it should be taken into account that the financial legal provisions of family law vary across countries; therefore, their unification is a quite complicated process.

The author analyses the legal aspects of international adoption in the scope of international law and the legal provisions on adoption in international bilateral agreements.

Keywords: civil law, private law, family law, international adoption

Adopcijas institūts ietver sarežģītas ētiska un tiesiska rakstura problēmas, pieprasot ievērot prioritārās bērna intereses, jo tiesiskās attiecības starp personām, kuras nesaista asinsradniecība, adopcijas rezultātā kļūst analogiskas vecāku un bērnu tiesiskajām attiecībām (Гельман-Павлова 2011: 381).

Lai gan katras valsts interesēs ir veikt tādus pasākumus, kuri nodrošina bērnam ģimenisku vidi savas izcelsmes valstī, starptautiski ir atzīts, ka arī starpvalstu adopcijas ceļā var nodrošināt pastāvīgas ģimenes priekšrocības bērnam, kam piemērota ģimene nav atrodama viņa izcelsmes valstī (Hāgas konvencija par bērnu aizsardzību un sadarbību starpvalstu adopcijas jautājumos: preambulas 2. un 3. daļa).

Latvijā adopcijas tendences kā valsts ietvaros, tā uz ārvalstīm ilgstoši saglabājas nemainīgas, adopcijai dominējot uz ārvalstīm (Kopējais adoptēto bērnu skaits Latvijā un uz ārvalstīm no 2001. gada līdz 2013. gadam)¹. Tādēļ aktuāls kļūst jautājums - vai starpvalstu adopcijas procesu regulējošie kolīziju normu noteikumi bērna tiesības un intereses spēj papildīt ar saturu, balstoties starptautiskos tiesību avotos, kuri uzsver starpvalstu adopcijas mērķi - tā tiek veikta atbilstoši bērna interesēm un ievērojot viņa starptautiskajās tiesībās atzītās pamattiesības (Hāgas konvencija par bērnu aizsardzību un sadarbību starpvalstu adopcijas jautājumos: 1. panta a) punkts).

Adopcijas institūta jēdziens ir pazīstams visā pasaulē, tomēr izpratne par adopcijas institūtu var atšķirties atkarībā no tā, pie kādas tiesību sistēmas konkrētā valsts pieder. Tā, piemēram, anglo-amerikāņu tiesību sistēmas valstīs (Lielbritānijā, ASV) adopciju ilgāku laiku nepazīna tādā izpratnē kā tas ir kontinentālo tiesību sistēmas valstīs (piemēram, romāņu – ģermāņu tiesību sistēmas valstīs Vācijā, Francijā vai ziemeļvalstu tiesību sistēmas valstīs Somijā, Zviedrijā, Norvēģijā). Kontinentālās tiesību sistēmas valstīs adopcijas institūts ir attīstījies jau no romiešu tiesībām, bet anglo-amerikāņu tiesību sistēmas valstīs ar adopcijas institūtu sākotnēji saprata gan bērna leģitimāciju, gan paternitātes atzīšanu, gan arī pašu adopciju. Šobrīd anglo-amerikāņu tiesību

sistēmas valstu izpratne par adopciju ir pietuvinājusies kontinentālo tiesību sistēmā pazīstamajai izpratnei. Piemēram, ASV ar adopciju saprot oficiālu procesu, kura rezultātā tiek radītas bērnu un vecāku attiecības starp personām, starp kurām nav šādu dabisku attiecību (Scoles, Eugene, Hay 1984: 542).

Savukārt, Islāma tiesību sistēmā adopcija netiek atzīta tādā nozīmē kā bērna pilnīga nodošana jaunā ģimenē, bet gan kā bērna aprūpes nodrošināšana kādā citā ģimenē jeb *kafala* (Cretney, Masson, Bailey-Harris 2003: 792). Šāds Islāma tiesībās paredzētais bērna aprūpes veids kā akceptējama alternatīva iestrādāts arī 1989. gada 20. novembra Konvencijā par bērna tiesībām (Konvencija par bērna tiesībām: 20. panta trešā daļa).

Starpvalstu adopcijā iezīmējas tādi aspekti kā divu valstu tiesību normu mijiedarbība un adopcijas procesā iesaistīto pušu intereses. Tādēļ praksē risināmi divi problēmjaudājumi:

1. adopcijas tiesiskais regulējums un process no vienas valsts uz citu valsti,
2. adopcijas, kas notikusi vienā valstī, pamatojoties uz šīs valsts normatīvajiem aktiem, atzīšana citā valstī.

Starpvalstu adopcijas kontekstā jāņem vērā, ka ģimenes tiesību nozares materiāli tiesiskās normas dažādās valstīs ir atšķirīgas, tādēļ to unifikācija ir visai sarežģīts process. Turklāt šīs atšķirības starp valstu nacionālajām tiesību sistēmām identificējamās visai bieži (Канашевский 2006: 523).

Starptautiskā līmenī adopcijas pamatjaudājumi tiek risināti 1967. gada 24. aprīļa Eiropas konvencijā par bērnu adopciju. Savukārt adopcijas sistēma nostiprināta 1989. gada 20. novembra Konvencijā par bērna tiesībām, kurā nostiprinātas garantijas bērna interešu nodrošināšanā starpvalstu adopcijas gadījumā (Konvencija par bērna tiesībām: 21. pants). Taču šo jaudājumu tiesiskais regulējums rodams 1993. gada 29. maija Hāgas Konvencijā par bērnu aizsardzību un sadarbību starpvalstu adopcijas jaudājumos. Hāgas Konvencija satur tikai unificētas kolīziju normas.

Tomēr ne visas valstis ir ratificējušas minētās konvencijas, tādēļ nozīme ir arī starp valstīm noslēgtajiem sadarbības līgumiem, kuros atrunātas kolīziju normas jaudājumiem, kuri skar ģimenes tiesisko attiecību jomu. Tāpat šādos starpvalstu līgumos par tiesisko palīdzību tiek atrunāti jaudājumi par ārvalsts tiesu pieņemto lēmumu atzīšanu un izpildīšanu, t.sk. ārvalstīs veiktas adopcijas atzīšanu (Канашевский 2006: 524).

Starpvalstu adopciju regulē virkne kolīziju normu. Parasti starpvalstu adopcijas jaudājumos tiek piemērots adoptētāja vai adoptējamā personālais likums, neizslēdzot abu kumulatīvu piemērošanu. Taču kompleksi risinot adopcijas jaudājumus nepieciešams ņemt vērā adoptējamā pilsonības likumu jeb *Lex patriae*. Subsidāri tiek piemērots arī tiesas valsts likums (*Lex fori*). Adopcijas procesu regulē tās valsts likums, kuras teritorijā tas notiek. Adopcijas un tās atcelšanas nosacījumi nosakāmi atbilstoši katra adoptētāja *Lex patriae*. Savukārt adopcijas tiesiskās sekas tiek

noteiktas atbilstoši tās valsts likumam, kurā ir adoptētāja pastāvīgā dzīvesvieta jeb *Lex domicilii*. Adopcijas tiesiskās sekas, adoptējot laulātajiem, tiek noteiktas atbilstoši tās valsts tiesībām, kur laulība noslēgta. Gadījumos, kad laulātais (viens no adoptētājiem) mirst, adopcijas tiesisko seku piemērošana notiek atbilstoši tās valsts likumam, kurā ir otra adoptētāja pastāvīgā dzīvesvieta (Гельман-Павлова 2011: 382).

Starpvalstu adopcijā adoptētāja *Lex domicilii* nosaka:

1. tiesībspēju,
2. vecumu un civiltāvokli,
3. adoptētāja laulātā piekrišanas nepieciešamību,
4. citas prasības, kurām jāatbilst adoptētājam (Гельман-Павлова 2011: 382).

Adoptējamā *Lex domicilii* regulē:

1. iespēju tikt adoptētam,
2. vecumu un juridisko statusu,
3. vecāku vai likumīgo pārstāvju piekrišanas izteikšanas kārtību,
4. radniecīgo saišu ar ģimeni iespējamās saraušanas iemeslus,
5. atļaujas saņemšanu nepilngadīgajam pamest valsti (šajā gadījumā adopcijas atļauju), (Гельман-Павлова 2011: 382).

Taču teorijā pastāv divi viedokļi attiecībā uz piemērojamo likumu un jurisdikciju adopcijas jomā. Pirmā - ja tiesas valstī ir vai nu bērns vai arī adoptētāju domicils, tad tiesa var realizēt savu jurisdikciju šajā lietā, ja tas ir bērna interesēs. Otrā - nav pieļaujama adopcija pēc adoptētāju domicila valsts likumiem, pamatojoties uz to, ka tikai bērna domicila valsts tiesa spēj lemt atbilstoši bērna interesēm, objektīvi izvērtējot situāciju un pieņemot pareizu lēmumu (Scoles, Eugene, Hay 1984: 542). Tā kā otrais viedoklis vairāk balstīts bērna tiesību un interešu vispusīgā nodrošināšanā, ir atzīstams, ka šāda pieeja adopcijas procesam uzskatāma par vispiemērotāko.

Starpvalstu adopcijas gadījumus regulējošie avoti atrunā arī tos gadījumus, kad starpvalstu adopcija īstenota neatbilstoši bērna interesēm vai ir klajā pretrunā bērnu uzņemošās valsts nacionālajiem avotiem, paredzot šādas adopcijas neatzīšanu vai atcelšanu tiesas ceļā.

Adopcija gan nacionālajā, gan starptautiskajā līmenī ir ilgstošs un sarežģīts process, tādēļ būtiska nozīme ir nacionālo normatīvo aktu pielāgošanai atbilstoši starptautiskajām tiesību normām, kas atvieglo un unificē adopcijas procesu starpvalstu līmenī. Taču pilnībā saskaņot visus adopcijas institūta aspektus starp visām valstīm nav iespējams tā iemesla dēļ, ka katrai valstij vēsturiski ir veidojusies sava pieeja adopcijas institūta tiesiskā regulējuma izstrādāšanai un tiesiskajām sekām.

Atšķirības pastāv adoptētāju pieļaujamā minimālā vai maksimālā vecuma robežas noteikšanā, adopcijas atcelšanas pamatos un pieļaujamībā, jo adopcijas atcelšana nav atļauta visās valstīs. Tie var būt potenciāliem adoptētājiem izpildāmi noteikti kritēriji, piemēram, pusēm jābūt

vienas nacionalitātes pārstāvjiem, adoptētājs, kurš neatrodas laulībā, nevar adoptēt pretējā dzimuma bērnu, adoptēt nedrīkst persona, kurai jau ir bērni, vai arī dažādi noteikumi attiecībā uz to kādai jābūt vecuma starpībai starp adoptētāju un adoptējamo (Scoles, Eugene, Hay 1984: 546). Tāpat atšķiras arī valstu pieeja par adopcijas pieļaujamību seksuāli netradicionāli orientētām personām vai šādiem pāriem, kas atsevišķos gadījumos bērna nosūtošajai valstij liek izvērtēt, vai bērna intereses formāli tikt adoptētam samērojamas ar bērnu uzņemošās valsts tiesisko kultūru un tradīcijām.

Strauji attīstās tās cilvēktiesības, kuras attiecas uz seksuāli netradicionāli orientētām personām. Tas noved līdz tam, ka šādu personu tiesības saistībā ar kopdzīvi tiek aizvien vairāk pietuvinātas heteroseksuālu personu tiesībām. Tas attiecas gan uz noteiktām mantiskajām tiesībām, gan uz noteiktām personiskajām tiesībām, kuras dažādu valstu likumi garantē reģistrētiem viena dzimuma pāriem (Nikuļceva 2008: 12). Starpvalstu adopcijas kontekstā nevar neņemt vērā jautājumus, kurus katra valsts regulē ar būtiskām atšķirībām. Tādēļ šajā aspektā Latvijas valstij ir liels izaicinājums saglabāt tādu ģimenes tiesību nozares regulējumu, kurš ir sabiedrībai pieņemams un tradicionāli veidojies, balstoties reliģiskās, sociālās un ekonomiskajās īpatnībās.

Taču atšķirības adopcijas tiesisko seku apjomā bija rodamas, piemēram, mantošanas tiesībās. Tā Krievijas Federācijā (Гражданский кодекс Российской Федерации: 1147. panta pirmā daļa) un Lietuvā (Civil Code of the Republic of Lithuania: 5.11. panta pirmā, trešā un ceturtā daļa) adoptētie bērni mantojuma tiesībās ir pielīdzināti asinsradniekiem un netiek ierobežoti mantošanas tiesībās. Savukārt, Latvijā tikai ar 2014. gada 8. maija grozījumiem Civillikumā ir paredzēts, ka adoptētais un viņa lejupejie manto no adoptētāja un viņa radniekiem. No adoptētā manto viņa lejupejie, kā arī adoptētājs un viņa radnieki (Civillikums: 401. pants), kā to savulaik atzinusi arī Eiropas Cilvēktiesību tiesa - valstij nav nekāda likumīga pamata mantojuma tiesībās parādīt atšķirīgu attieksmi pret adoptētajiem bērniem (European Court of Human Right judgment in case of “Pla and Puncernau v. Andorra”).

Tomēr starptautisko privāttiesību jomā adopcijas jautājumos likumu kolīzijas pārsvarā attiecas, pirmkārt, uz tiesas jurisdikciju adopcijas apstiprināšanā, un, otrkārt, uz adopcijas un tās seku atzīšanu citās valstīs (Willis, Reese, Rosenberg, Hay 1990: 888). Līdz ar to katrai valstij pastāv rīcības brīvība pieņemt lēmumu - atļaut vai neatļaut bērna adopciju uz tām valstīm, kurās ir atšķirīga izpratne par adoptētā bērna iegūto tiesību apjomu.

Ja adopcijas procesā iesaistīto pušu domicils ir tajā valstī, kur norisinās process, tiesas lēmums par adopcijas apstiprināšanu būs spēkā visās valstīs. Lai novērstu situācijas, kad adopcija netiek atzīta ārvalstīs pamatojoties uz formālu priekšnoteikumu neizpildīšanos, kurus prasa konkrētās valsts tiesību normas, tiek izstrādāti un ratificēti starptautiski dokumenti ar mērķi panākt zināmu konsekvenci adopcijas jautājumu risināšanā.

Piemēram, 1967. gada 24. aprīļa Eiropas Konvencija par bērnu adopciju, kuras mērķis ir nodrošināt Eiropas Padomes dalībvalstu nacionālo likumu, kas regulē adopcijas jautājumus, atbilstību konvencijas normām. Ar šo Konvenciju tika būtiski atvieglota starptautiskā adopcija, radot pietuvinātas adopcijas tiesiskā regulējuma normas. Piemēram, adopcijas spēkā esamību nodibina tikai kompetentas iestādes (4. pants), tiek noteikts to personu loks, kuru piekrišana saņemama adopcijas realizēšanai (5. pants), tiek noteiktas adoptējamā vecuma robežas (7. pants), kā arī kompetento iestāžu realizējamās funkcijas adopcijas procesā (9. pants). Šīs Konvencijas izstrādāšana bija pirmais solis adopcijas institūtā esošo normu pietuvināšanai starpvalstu līmenī.

Tomēr attiecība uz starpvalstu adopcijas sadarbības sistēmu lielāka nozīme piešķirama 1993. gada 29. maija Hāgas Konvencijai par bērnu aizsardzību un sadarbību starpvalstu adopcijas jautājumos.

Starpvalstu sadarbības elements iezīmējas Hāgas konvencijas mērķos - līgumslēdzēju valstu starpā izveidot sadarbības sistēmu un nodrošināt, lai saskaņā ar šo Konvenciju veiktās adopcijas tiktu atzītas līgumslēdzējās valstīs (Hāgas konvencija par bērnu aizsardzību un sadarbību starpvalstu adopcijas jautājumos: 1. panta b) un c) punkti).

Saskaņā ar Hāgas konvencijas 2. pantu, to piemēro, ja bērns, kura pastāvīgā dzīvesvieta ir vienā līgumslēdzējā valstī (izcelsmes valsts), ir ticis, tiek vai tiks pārvietots uz otru līgumslēdzēju valsti (saņēmējvalsts) vai nu pēc tam, kad viņu izcelsmes valstī ir adoptējuši laulātie vai persona, kuru pastāvīgā dzīvesvieta ir saņēmējvalstī, vai šādas adopcijas veikšanai saņēmējvalstī vai izcelsmes valstī. Savukārt tās 4. pants paredz, ka adopcija var notikt, ja bērna izcelsmes valsts kompetentās iestādes ir atzinušas, ka bērns ir adoptējams un ir pienācīgi izskatītas iespējas bērna adopcijai izcelsmes valstī, kā arī kompetentā iestāde ir nodrošinājusi procesuālo kārtību visu nepieciešamo piekrišanu bērna adopcijai saņemšanai, gūstot pārlicību, ka piekrišana nav dota saistībā ar jebkāda veida maksājumu vai atlīdzību. Būtiskākais aspekts starpvalstu adopcijas atzīšanas nodrošināšanai rodams Hāgas konvencijas 5. pantā – adopciju veic tikai tad, ja saņēmējvalsts kompetentās iestādes ir atzinušas, ka iespējamie adoptētāji ir tiesīgi veikt adopciju un ir tam piemēroti, nodrošinājušas, ka ar iespējamajiem adoptētājiem ir veiktas vajadzīgās konsultācijas un ir atzinušas, ka bērnam ir vai būs atļauts ierasties un pastāvīgi uzturēties attiecīgajā valstī. Katrai Hāgas konvencijas dalībvalstij ir jāizveido sava centrālā iestāde, kura nodrošina iepriekš minēto funkciju izpildi. Šīs funkcijas ietver arī sadarbību ar citu valstu centrālajām iestādēm (Hāgas konvencija par bērnu aizsardzību un sadarbību starpvalstu adopcijas jautājumos: III nodaļa).

Hāgas Konvencija nosaka arī starpvalstu adopcijas procesuālo kārtību. Potenciālie ārvalstu adoptētāji var iesaistīties starptautiskās adopcijas procesā ar savas valsts, kurā ir viņu pastāvīgā dzīvesvieta, centrālās iestādes starpniecību. Tādā gadījumā iestāde sagatavo ziņojumu par

adoptētājiem, norādot visu nepieciešamo informāciju. Ziņojums tiek nosūtīts uz adoptējamā bērna valsti, kurā savukārt tiek sagatavots ziņojums par adoptējamo bērnu. Šis ziņojums tiek nosūtīts potenciālo adoptētāju valsts centrālajai iestādei. Papildus tiek nosūtīti arī pierādījumi, ka bērna vecāki ir piekrituši adopcijai (Hāgas konvencija par bērnu aizsardzību un sadarbību starpvalstu adopcijas jautājumos: IV nodaļa).

Hāgas Konvencija gan paredz, ka adopciju var veikt arī pēc bērna pārvietošanas uz saņēmējvalsti, kas tomēr ir vērtējams kritiski, jo neatbilst bērna interesēm. Tādēļ, piemēram, Latvija balstās Hāgas konvencijas 28. pantā - *šī Konvencija neietekmē nevienu izcelsmes valsts tiesību aktu, kurā noteikts, ka attiecīgajā valstī pastāvīgi dzīvojoša bērna adoptēšana ir veicama šajā valstī, vai kurš aizliedz bērna iekārtošanu saņēmējvalstī vai pārvešanu uz to pirms adopcijas*, nosakot, ka adopciju apstiprina Latvijas tiesa (Adopcijas kārtība: 60. punkts).

Atsevišķās Hāgas konvencijas dalībvalstīs tiek praktizēts, ka personas kā individuāli starpnieki var iesaistīties ar adopciju saistīto jautājumu risināšanā, ko šīs konvencijas 22. panta otrā daļa arī pieļauj, formulējot, ka šādas personas var pārņemt atsevišķas konvencijas III nodaļā noteiktās centrālās iestādes funkcijas, ja dalībvalsts nacionālie likumi to atļauj.

Tomēr valsts var atsevišķi paziņot, ka neatzīst šādu starpnieku iesaistīšanos adopcijas procesā, norādot, ka atzīst tikai centrālo iestāžu veikto funkciju leģitimitāti (Hāgas konvencija par bērnu aizsardzību un sadarbību starpvalstu adopcijas jautājumos: 22. panta ceturtnā daļa).

Ja šāds paziņojums nav izteikts, valsts atzīst privāto adopcijas aģentūru starpniecību. Minētie noteikumi tika radīti kā kompromiss starp ASV pieeju un Eiropā daudz stingrāk regulēto pieeju adopcijas jautājumos, jo pastāvēja bažas, ka ASV varētu neratificēt minēto Konvenciju, ja individuālām personām netiks piešķirtas funkcijas adopcijas procesā, jo Konvencija, kuru neratificēs galvenā bērnu saņemošā valsts, varētu izrādīties neefektīva (Cretney, Masson, Bailey-Harris 2003: 835).

Taču šāda pieeja starpvalstu adopcijas procesā ir kritiski vērtējama, jo nav efektīvu kontroles mehānismu pār šādu individuālo starpnieku darbībām (jo īpaši pārliecības gūšanai bērnu nosūtošajai valstij), kas atsevišķos gadījumos var robežoties ar bērnu tirdzniecību. Šajā kontekstā riska faktors ir Hāgas konvencijas 32. pants, kurš atļauj saprātīgu izmaksu un izdevumu kompensāciju, t.sk. saprātīgus honorārus par adopcijā iesaistīto personu sniegtajiem profesionālajiem pakalpojumiem, jo var atšķirties izpratne par to, kas ir „nepamatots finansiāls vai cits labums” un kas ir „saprātīgi izdevumi un saprātīgi honorāri”, jo praksē atklātie kompensāciju apmēri var norādīt uz pavisam citiem mērķiem.

Attiecībā uz starpvalstu adopcijas atzīšanu Hāgas konvencija nosaka, ka adopcija, kuras veikšanu atbilstoši šai Konvencijai ir apliecinājusi adopcijas valsts kompetentā iestāde, ir pēc likuma atzīstama citās līgumslēdzējās valstīs (Hāgas konvencija par bērnu aizsardzību un sadarbību

starpvalstu adopcijas jautājumos: 23. panta pirmā daļa). Adopciju līgumslēdzējā valstī var neatzīt tikai tad, ja adopcija, ievērojot bērna intereses, ir klajā pretrunā ar tās sabiedrisko kārtību (Hāgas konvencija par bērnu aizsardzību un sadarbību starpvalstu adopcijas jautājumos: 24. pants). Attiecībā uz starpvalstu adopcijas sekām norādāms, ka pamatā adopcija tiek atzīta, atzīstot vecāku un bērnu tiesiskās attiecības starp bērnu un viņa vai viņas adoptētājiem un agrāk pastāvējušo tiesisko attiecību izbeigšanu starp bērnu un viņa vai viņas māti un tēvu (Hāgas konvencija par bērnu aizsardzību un sadarbību starpvalstu adopcijas jautājumos: 26. panta pirmās daļas a) un c) apakšpunkti), kas pēc būtības raksturo adopcijas mērķi – izveidojot tiesību un pienākumu apjomu, kas izriet no vecāku un bērnu savstarpējām tiesiskajām attiecībām. Tomēr, ja izcelsmes valstī veiktā adopcija neizbeidz agrāk pastāvējušās vecāku un bērnu tiesiskās attiecības, saņēmējvalstī, kas atzīst adopciju saskaņā ar šo Konvenciju, to var pārveidot adopcijā ar šādām sekām, ja to pieļauj saņēmējvalsts tiesību akti un attiecīgajai adopcijai ir vai tiek dotas nepieciešamās piekrišanas (Hāgas konvencija par bērnu aizsardzību un sadarbību starpvalstu adopcijas jautājumos: 27. panta pirmā daļa).

Starpvalstu adopcijas kontekstā tās galvenais nosacījums atspoguļots Hāgas konvencijā, nosakot, ka starpvalstu adopcijai jānotiek bērna vislabākajās interesēs. Tāpat Hāgas konvencija definē svarīgas prasības, lai starpvalstu adopciju varētu veikt, kā arī procesuālo starpvalstu adopcijas kārtību. Par nozīmīgām uzskatāmas Hāgas konvencijas normas par Centrālo iestāžu un oficiāli atzīto institūciju veicamo funkciju apjomu, lai izveido sadarbības sistēmu ar dalībvalstu Centrālo institūciju palīdzību, preventīvi novēršot bērnu nolaupīšanu, tirdzniecību vai nelikumīgu pārvietošanu. Tomēr lielākais uzsvars Hāgas konvencijā tiek likts uz dalībvalstīs veiktās adopcijas atzīšanu citās dalībvalstīs, izpildot noteiktas prasības un ievērojot izstrādātos kritērijus un priekšnoteikumus. Taču valstīm nacionālā līmenī atsevišķos jautājumos ir atstāta rīcības brīvība, kas attiecībā uz bērna tiesībām un interesēm ir svarīgs nosacījums.

Valstu tiesību normās pastāvošās atšķirības attiecībā uz adopcijas tiesisko regulējumu tiek risinātas ne tikai ar dažādu konvenciju palīdzību, bet arī ar starptautisko līgumu palīdzību.

Latvijas Republikas Civillikuma Ievads paredz kolīziju normu noteikumus tikai par otra laulātā bērna adopciju, nosakot, ka otra laulātā bērna adopciju apstiprina pēc Latvijas likuma, ja adoptējamās personas dzīvesvieta ir Latvijā (Civillikums: 9. panta otrā daļa). Taču pastāv speciālie kolīziju normu noteikumi, kuri ir ietverti starptautiskajos līgumos, kurus Latvija ir noslēgusi ar tādām valstīm, kā Krievijas Federācija, Moldovas Republika, Kirgizstānas Republika, Uzbekistānas Republika, Ukrainas un Polijas Republika, Baltkrievija, Igaunijas un Lietuvas Republika. Visi noslēgtie līgumi ir līdzīgi attiecībā uz to regulējamo jomu, nosakot, kuras valsts likumi piemērojami, risinot konkrētu civiltiesisku vai krimināltiesisku jautājumu, ja tajā iesaistītas abas valstis.

Attiecībā uz adopciju Līgums starp Latvijas Republiku un Ukrainas Republiku nosaka, ka adoptējot tiek piemēroti tās Līgumslēdzējas Puses tiesību akti, kuras pilsonis ir adoptētājs. Ja adoptētāja pastāvīgā dzīvesvieta atrodas otras Līgumslēdzējas Puses teritorijā, tad piemērojami arī šīs Līgumslēdzējas Puses tiesību akti (Par Latvijas Republikas un Ukrainas līgumu par tiesisko palīdzību un tiesiskajām attiecībām civilajās, ģimenes, darba un krimināllietās: 28. panta pirmā daļa). Tas nozīmē, ja Ukrainas pilsonis adoptē bērnu Latvijā, tad adopcijai ir jāatbilst Ukrainas tiesību aktu prasībām. Turpat tālāk Līgums nosaka, ja bērnu adoptē laulātie, no kuriem viens ir vienas, bet otrs ir otras Līgumslēdzējas Puses pilsonis, tad adopcijai ir jāatbilst prasībām, kuras paredz abu Līgumslēdzēju Pušu tiesību akti (Par Latvijas Republikas un Ukrainas līgumu par tiesisko palīdzību un tiesiskajām attiecībām civilajās, ģimenes, darba un krimināllietās: 28. panta otrā daļa). Šāds speciālais kolīziju normu noteikums ir paredzēts vairumā no Latvijai saistošajiem starptautiskajiem līgumiem - Līgumā ar Krievijas Federāciju (Līgums starp Latvijas Republiku un Krievijas Federāciju par tiesisko palīdzību un tiesiskajām attiecībām civilajās, ģimenes un krimināllietās: 33. panta pirmā un otrā daļa), Moldovas Republiku (Par Latvijas Republikas un Moldovas Republikas līgumu par tiesisko palīdzību un tiesiskajām attiecībām civilajās, ģimenes un krimināllietās: 32. panta pirmā un otrā daļa), Kirgizstānas (Par Latvijas Republikas un Kirgizstānas Republikas līgumu par tiesisko palīdzību un tiesiskajām attiecībām civilajās, ģimenes un krimināllietās: 33. panta pirmā un otrā daļa) un Uzbekistānas (Par līgumu starp Latvijas Republiku un Uzbekistānas Republiku par tiesisko palīdzību un tiesiskajām attiecībām civilajās, ģimenes, darba un krimināllietās: 29. panta pirmā un otrā daļa) Republikām, kā arī ar Polijas Republiku (Par Latvijas Republikas un Polijas Republikas līgumu par tiesisko palīdzību un tiesiskajām attiecībām civilajās, ģimenes, darba un krimināllietās: 33. panta pirmā un trešā daļa) un starp Latvijas, Igaunijas un Lietuvas Republikām (Līgums par tiesisko palīdzību un tiesiskajām attiecībām starp Latvijas Republiku, Igaunijas Republiku un Lietuvas Republiku: 32. panta pirmā un otrā daļa).

Tomēr Līgumā starp Latvijas Republiku un Baltkrievijas Republiku attiecībā uz adopciju ir savādāki noteikumi. Līgums paredz, ka adoptējot vai atceļot adopciju, adoptētājs var izvēlēties, vai piemērot tās valsts likumus, kuras pilsonis ir adoptētājs, vai arī tās valsts likumus, kuras teritorijā adoptētājam ir pastāvīga dzīves vieta. Savukārt, ja adoptē laulātie, kuriem ir dažādas pilsonības (vienam – Latvijas Republikas, otram – Baltkrievijas Republikas), tad šajā gadījumā piemēro tās valsts likumus, kuras pilsonis ir bērns, kas vairāk atbilst bērna interesēm. Pamatā, risinot ar adopciju saistītos jautājumus starp Latviju un iepriekš minētajam valstīm, tiek piemērots adoptētāja *Lex patriae* vai *Lex domicilii*.

Lai gan noteikumi valstu divpusējos līgumos attiecībā uz piemērojamām tiesībām visumā ir līdzīgi, taču attiecībā uz tiesas jurisdikciju ir vērojamas zināmas atšķirības.

Divpusējos līgumos ir paredzēts, ka lietās par adopciju (gan par apstiprināšanu, gan atcelšanu) kompetenta ir vai nu tās Līgumslēdzējas Puses tiesa, kuras pilsonis ir adoptētājs vai kuras teritorijā ir adoptētāja pastāvīgā dzīvesvieta (piemēram, Līgumā ar Ukrainu (28. panta septītā daļa), Uzbekistānu (29. panta septītā daļa), Krievijas Federāciju (34. panta pirmā daļa)), vai arī tās Līgumslēdzējas Puses tiesa, kuras pilsonis ir adoptējamais bērns (piemēram, Līgumā ar Poliju – 33. panta piektā daļa). Savukārt Līgumā ar Baltkrieviju paredzēts, ka kompetenta pieņemt lēmumu lietās par adopciju vai tās atcelšanu ir tās Līgumslēdzējas Puses iestāde, kuras tiesību akti tiek piemēroti (32. panta ceturtnā daļa). Līdz ar to bērna interesēm atbilstošāki ir nosacījumi, kuri iekļauti Līgumā ar Poliju un Baltkrieviju.

Tomēr Hāgas Konvencijā par bērnu aizsardzību un sadarbību starpvalstu adopcijas jautājumos iekļautās normas ir daudz elastīgākas attiecībā uz veiktās adopcijas apstiprināšanu, atstājot dalībvalstu ziņā noteikt vai adopcijas process noslēdzams bērna izcelsmes valstī vai tomēr atļaut bērnu izvest no valsts adopcijas apstiprināšanai citā valstī.

Nevienā Latvijas noslēgtajā starpvalstu Līgumā nav norādes uz būtisku adopcijas procesa sastāvdaļu – pēcadopcijas uzraudzību, kas, ņemot vērā kolīziju normas par adopcija apstiprināšanu saņēmējvalstī, izslēdz Latvijas iestāžu efektīvu iesaistīšanos šādā procesā. Minētais var būt par pamatu turpmākām problēmām starpvalstu adopcijas jomā un šo problēmjaudājumu risināšanas iespēju meklēšanu.

Kopsavilkums

Raksturojot starpvalstu adopcijas tiesiskos aspektus, jāsecina, ka, nepastāvot vienotām materiāli tiesiskām normām, kolīziju metode ir vienīgais veids kā regulēt šādas tiesiskās attiecības. Tādēļ, lai atvieglotu starptautisko adopciju, valstis pievienojas atbilstošām konvencijām vai slēdz speciālus divpusējus līgumus, kuru mērķis ir veicināt bērna labklājību starptautiskā līmenī.

Hāgas konvencija rada tiesisku bāzi starpvalstu adopcijai un ārvalstīs notikušas adopcijas atzīšanai citās valstīs. Tomēr daži aspekti tajā nav atrunāti, kā piemēram, pēcadopcija uzraudzības principi. Tāpat saglabājas riska faktori attiecībā uz individuālo starpnieku iesaistīšanu adopcijas procesā kontekstā ar atļautajiem honorāriem par adopcijā iesaistīto personu sniegtajiem profesionālajiem pakalpojumiem un to saprātīgumu. Taču, neskatoties uz atsevišķām nepilnībām, Hāgas Konvencija sekmīgi regulē ar starptautisko adopciju saistītos jautājumus, par ko liecina arī tai pievienojušos valstu lielais skaits.

Nevienā Latvijas noslēgtajā starpvalstu Līgumā nav norādes uz būtisku adopcijas procesa sastāvdaļu – pēcadopcijas uzraudzību, kas, ņemot vērā kolīziju normas par adopcija apstiprināšanu saņēmējvalstī, izslēdz Latvijas iestāžu efektīvu iesaistīšanos šādā procesā.

Par atbilstošāko bērna interesēm starpvalstu adopcijas gadījumos uzskatāma sekojoša piemērojamā formula - personu atzīšana par adoptētājiem pakļauta tās valsts tiesībām, kuras pilsoņi

ir adoptētāji vai kur ir to pastāvīgā dzīvesvieta, bet adopcijas process un adopcijas apstiprināšana veicama bērna izcelsmes valstī, piemērojot bērna izcelsmes valsts normatīvo regulējumu.

Tā kā galvenais faktors, kurš ņemams vērā starpvalstu adopcijas lietās, ir bērna interešu aizsardzība, tad vislabāk bērna tiesības var aizsargāt bērna domicila valsts. Tādēļ jurisdikcija adopcija lietās nododama adoptējamā bērna domicila valsts tiesai.

Latvijas valstij vērtējami noslēgtie divpusējie līgumi, jo tie paredz saņēmējvalsts jurisdikciju, iniciējot grozījumus, līdzīgus gadījumiem, kad adopcija tiek veikta uz kādu no dalībvalstīm, kurām saistoša 1993. gada 29. maija Hāgas Konvencija par bērnu aizsardzību un sadarbību starpvalstu adopcijas jautājumos, nosakot bērna izcelsmes valsts iestāžu jurisdikciju.

Saskaņā ar starptautiskajiem tiesību avotiem vienmēr pēc iespējas saglabājamas bērna tiesības uz identitāti, kas nākotnē var izveidot saikni starp adoptēto uz ārvalstīm bērnu un viņa izcelsmes valsti.

Bibliogrāfija

- Adopcijas kārtība.* Ministru kabineta noteikumi Nr. 111. Pieņemti 11.03.2003. Publicēti: Latvijas Vēstnesis, Nr, 45, 21.03.2003. Pēdējie grozījumi 30.06.2009.
- Civillikums. Ievads.* Pieņemts 28.01.1937. Publicēts: Ziņotājs, Nr. 29, 20.07.1992. Pēdējie grozījumi 28.10.2010.
- Civillikums. Otrā daļa. Mantojuma tiesības.* Pieņemts 28.01.1937. Publicēts: Ziņotājs, Nr. 29, 30.07.1992. Pēdējie grozījumi 08.05.2014.
- Civil Code of the Republic of Lithuania.* The Code of the Republic of Lithuania 17.08.2000., Nr.VIII-1864. Book Five. Law Of Sucession. Valstybes zinijs, 29.09.2000., Nr.82.
http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=245495. [12.05.2014.]
- Cretney S.M., Masson J.M., Bailey-Harris R. 2003. *Principles of Family Law*. London: Sweet & Maxwell. 901. pp.
- Eiropas Padomes Konvencija par bērnu adopciju.* Sastādīta Strasbūrā 1967. gada 24. aprīlī. Pieņemta Latvijas Republikā ar likumu „Par Eiropas Konvenciju par bērna adopciju” 16.03.2000. Publicēta: Latvijas Vēstnesis, Nr. 115/116, 30.03.2000. Pēdējie grozījumi 12.06.2009.
- European Court of Human Right judgment in case of “Pla and Puncernau v. Andorra”.*
[http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/Pages/search.aspx#%22fulltext%22:\[%22case%20of%20Pla&Puncernau%20v.%20Andorra%22\],%22languageisocode%22:\[%22ENG%22\],%22documentcollectid%22:\[%22COMMITTEE%22,%22DECISIONS%22,%22COMMUNICATEDCASES%22,%22CLIN%22,%22ADVISORYOPINIONS%22,%22REPORTS%22,%22RESOLUTIONS%22\]}](http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/Pages/search.aspx#%22fulltext%22:[%22case%20of%20Pla&Puncernau%20v.%20Andorra%22],%22languageisocode%22:[%22ENG%22],%22documentcollectid%22:[%22COMMITTEE%22,%22DECISIONS%22,%22COMMUNICATEDCASES%22,%22CLIN%22,%22ADVISORYOPINIONS%22,%22REPORTS%22,%22RESOLUTIONS%22]}). [14.03.2013.]
- Hāgas konvencija par bērnu aizsardzību un sadarbību starpvalstu adopcijas jautājumos.* Sastādīta 1993. gada 29. maijā Hāgas Starptautisko privāttiesību konferencē. Pieņemta Latvijas Republikā ar likumu "Par Hāgas konvenciju par bērnu aizsardzību un sadarbību starpvalstu adopcijas jautājumos" 25.10.2001. Publicēta: Latvijas Vēstnesis, Nr. 162, 09.11.2001. Pēdējie grozījumi 12.06.2009.
- Konvencija par bērna tiesībām.* Pieņemta Apvienoto Nāciju Organizācijas Ģenerālajā asamblejā 1989. gada 20. novembrī. Ratificēta Latvijā ar AP lēmumu "Par pievienošanas starptautiskajam cilvēktiesību aktam - "Konvencijai par bērna tiesībām"" 04.09.1991. Stājās spēkā 14.05.1992.
- Kopējais adoptēto bērnu skaits Latvijā un uz ārvalstīm no 2001. gada līdz 2013. gadam.*
http://www.lm.gov.lv/upload/berns_gimene/adopcija/adopcija_2012_2.pdf. [15.05.2014.]

- Likums „Par Latvijas Republikas un Ukrainas līgumu par tiesisko palīdzību un tiesiskajām attiecībām civilajās, ģimenes, darba un krimināllietās”*. Pieņemts 19.10.1995. Publicēts: Latvijas Vēstnesis, Nr. 168, 31.10.1995. Pēdējie grozījumi 14.06. 2001.
- Likums "Par Latvijas Republikas un Kirgizstānas Republikas līgumu par tiesisko palīdzību un tiesiskajām attiecībām civilajās, ģimenes un krimināllietās"*. Pieņemts 21.05.1998. Publicēts: Latvijas Vēstnesis, Nr. 159/161, 02.06.1998.
- Likums "Par līgumu starp Latvijas Republiku un Uzbekistānas Republiku par tiesisko palīdzību un tiesiskajām attiecībām civilajās, ģimenes, darba un krimināllietās"*. Pieņemts 19.09.1996. Publicēts: Latvijas Vēstnesis, Nr. 162/163, 27.09.1996.
- Likums "Par Latvijas Republikas un Moldovas Republikas līgumu par tiesisko palīdzību un tiesiskajām attiecībām civilajās, ģimenes un krimināllietās"*. Pieņemts 21.09.1995. Publicēts: Latvijas Vēstnesis, Nr. 152, 04.10.1995.
- Likums „Par Latvijas Republikas un Baltkrievijas Republikas līgumu par tiesisko palīdzību un tiesiskajām attiecībām civilajās, ģimenes un krimināllietās”*. Pieņemts 26.01.1995. Publicēts: Latvijas Vēstnesis, Nr. 19, 07.02.1995.
- Likums "Par Latvijas Republikas un Polijas Republikas līgumu par tiesisko palīdzību un tiesiskajām attiecībām civilajās, ģimenes, darba un krimināllietās"*. Pieņemts 26.01.1995. Publicēts: Latvijas Vēstnesis, Nr. 19, 07.02.1995.
- Nikuļceva I. 2008. *Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedums lietā „E.B. pret Franciju”*. Jurista Vārds, 2008. gada 12. augusts Nr. 30. 11.-14.lpp.
- Scoles, Eugene F., Hay, P. 1984. *Conflicts of Laws*. St.Paul, Minn: West Publishing Co. 1233.pp.
- Starptautisks dokuments "Līgums starp Latvijas Republiku un Krievijas Federāciju par tiesisko palīdzību un tiesiskajām attiecībām civilajās, ģimenes un krimināllietās"*. Parakstīts 03.02.1993. Stājās spēkā 28.03.1995. Publicēts: Latvijas Vēstnesis, Nr. 394/396, 30.11.1999.
- Starptautisks dokuments "Līgums par tiesisko palīdzību un tiesiskajām attiecībām starp Latvijas Republiku, Igaunijas Republiku un Lietuvas Republiku"*. Parakstīts 11.11. 1992. Stājās spēkā 03.04.1994. Publicēts: Latvijas Vēstnesis, Nr. 259/261, 14.07.2000.
- Willis L. M. Reese, Rosenberg M., Hay P. 1990. *Cases and materials on conflict of laws* (9th ed.). New York: Westbury, Foundation Press. 1022.pp.
- Гельман-Павлова И.В. 2011. *Международное частное право:учебник для бакалавров и специалистов*. Москва: "Издательство Юрайт". 511 с.
- Гражданский кодекс Российской Федерации*. Часть третья от 26 ноября 2001 г. N 146-ФЗ. Принят Государственной Думой 1 ноября 2001 г.Одобен Советом Федерации 14 ноября 2001 г. Опубликован в "Парламентской газете" от 28 ноября 2001 г. N 224. <http://base.garant.ru/10164072/63/>. [12.05.2014.]
- Канашевский В.А. 2006. *Международное частное право*. Москва: Издательство "Международные отношения". 698 с.

PEDAGOĢIJA / PEDAGOGY

SIGNIFICANCE OF INTERNSHIP IN TOURISM AND HOSPITALITY EDUCATION

Agita Doniņa

Turība University, Graudu Street 68, Riga, Latvia, LV-1058

Agita.donina@turiba.lv

Abstract

Tourism and hospitality education as a separate bachelor curriculum is provided in 6 higher educational establishments in Latvia. Even if curricula differ from one institution to another, their structure and the main approach for developing curriculum is similar. The EU guidelines and laws and regulations of Latvia define the content of any curriculum delivered in the country. Internship is an integral part of any curriculum. Internship criteria include a definite number of work hours, type of employment (paid or unpaid), awarding of credits, cooperation between university and the industry. The purpose of this study is to explore the importance of internship in knowledge acquisition and skills development. Knowledge and skills evaluated in the research were defined on the basis of the industry needs. Various curricular and extra-curricular activities and processes were analysed as part of acquisition of defined knowledge and skills. The research was conducted in 2013 at Turība University. A survey of graduates and employers was conducted by addressing two sample groups: 91 tourism and hospitality industry representatives and 95 graduates of Professional Bachelor study programme in Tourism and Hospitality Management. Analysis was conducted by using SPSS, as well as Excel software. The research indicated that in acquiring several professional knowledge and employability skills, internships were evaluated as the most useful part of the study process.

Key Words: internship, tourism education, skills, knowledge

Kopsavilkums

Mācību prakšu nozīme tūrisma un viesmīlības jomas izglītībā

Kā atsevišķas profesionālā bakalaura studiju programmas tūrisma un viesmīlībā izglītība tiek īstenota 6 Latvijas augstskolās. Neskatoties uz to, ka pašu studiju programmu saturs atšķiras, pieeja programmas veidošanai un tās struktūra ir līdzīga. Programmu saturu un veidošanas principus Latvijā nosaka ES vadlīnijas un Latvijas Republikā spēkā esošie normatīvie dokumenti, kur noteikts, ka prakse ir neatņemama profesionālo studiju programmu sastāvdaļa. Praksi veidojošie kritēriji ir nostrādāt paredzēto stundu skaits, nodarbinātības veids (apmaksāts vai neatmaksāts darbs), iegūto kredītpunktu skaits, sadarbība starp augstskolu un nozari. Konkrētā pētījumā mērķis ir izprast prakses nozīmi zināšanu un prasmju apguvē. Zināšanas un prasmes, kas tika izvērtētas pētījumā, ir izvēlētas pamatojoties uz nozares noteiktajām prioritātēm. Lai izvērtētu nozarē nepieciešamo zināšanu un prasmju apguvi, tika izpētītas studiju programmas apguvei paredzētās aktivitātes. Pētījums tika veikts 2013.gadā Biznesa augstskolā Turība, aptaujājot 91 tūrisma un viesmīlības nozares uzņēmumu pārstāvjus (darba devējus) un 95 profesionālās bakalaura studiju programmas "Tūrisma un viesmīlības nozares uzņēmumu vadība" absolventus. Analīze veikta izmantojot SPSS, kā arī Excel programmatūru. Pētījuma rezultāti parādīja, ka profesionālo zināšanu un prasmju apguve vislabāk notiek tieši mācību prakšu laikā.

Introduction

Tertiary education in tourism was developed relatively recently. The first tourism education programmes were organised as training courses for staff in specific sectors. These courses led to the establishment of technical and vocational schools and subsequently - to undergraduate and graduate study programmes (Ring, Dickinger & Wöber 2009). The aim of every curriculum developer and planner is to form such a curriculum, where graduates can acquire competencies enabling them to cope with the changing circumstances in the world of tourism and hospitality business (Ring, Dickinger & Wöber 2009, Zehrer & Mössenlechner 2009). Many academic programs' curriculum is based on key knowledge, skills, and abilities, which is also known as a set of such competencies, necessary to be proficient for employment (Cecil & Krohn 2012).

There are two general views on tourism and hospitality curriculum design. One, represented by Raybould and Wilkins (2006), suggests that tourism and hospitality curriculum should be designed in order to develop students' generic skills. Other authors (Brownell & Chung 2001, Williams 2005) hold a view that managerial and leadership competencies should also be developed in tourism and hospitality studies.

There are three approaches defining the ways of teaching skills and competencies within a curriculum (Drummond, Nixon, Wilthdire 1998):

1. Embedded or integrated development, where development takes place throughout the degree program.
2. Parallel development with skills being developed in extracurricular modules. Extracurriculum—the range of social, cultural, and intellectual activities that enhance the college experience, including internships, off-campus study, community service, and clubs and organisations (Stuber, 2009).
3. Work placements or work-based projects consisting of internship programmes as an integral part of the curriculum.

Internships are defined in different ways, but generally, “an intern is someone working in a temporary position with an emphasis on education rather than employment.” (Weible 2010: 59). Therefore, internship can be understood as a work-based educational experience (Weible & McClure 2011). Students are generally considered to be the main beneficiary of internships, although there are numerous benefits to academic institutions, educators and employee hosts as well (Ruhanen, Robinson & Breakey 2013)

Daniels (2011) indicates that management and interpersonal skills must be acquired through training, coaching and practice. He also emphasises that soft skills must be learned through understanding and practice, but functional skills (literacy, numeracy, using a foreign language, using a specific software, etc.) are normally acquired in a logical and systematic way. Other group of authors consider that individual internships, as well as project – based learning, are often employed as pedagogical techniques designed to impart ideals such as 1) integration of theory with practice, 2) critical thinking, 3) teamwork, 4) leadership, and 5) professionalism (Allen, Wachter, Blum, Gilchrist 2009). In this research the ability to acquire knowledge and skills in internship will be analysed.

Methodology

The research consists of 3 parts: contextual analysis, empirical study and conclusions based on the first 2 parts. The research design is depicted in *Figure 1*.

Empirical study consists of 2 parts: tourism graduates' survey, and employers' survey. The data acquired was analysed by applying quantitative data analysis software SPSS Statistics 17.0 and

Excel software. Primary data analysis was performed to obtain descriptive data, i.e., frequencies were determined.

The present study was conducted in 2013 at Turība University, which is the fourth largest tertiary education institution of Latvia.

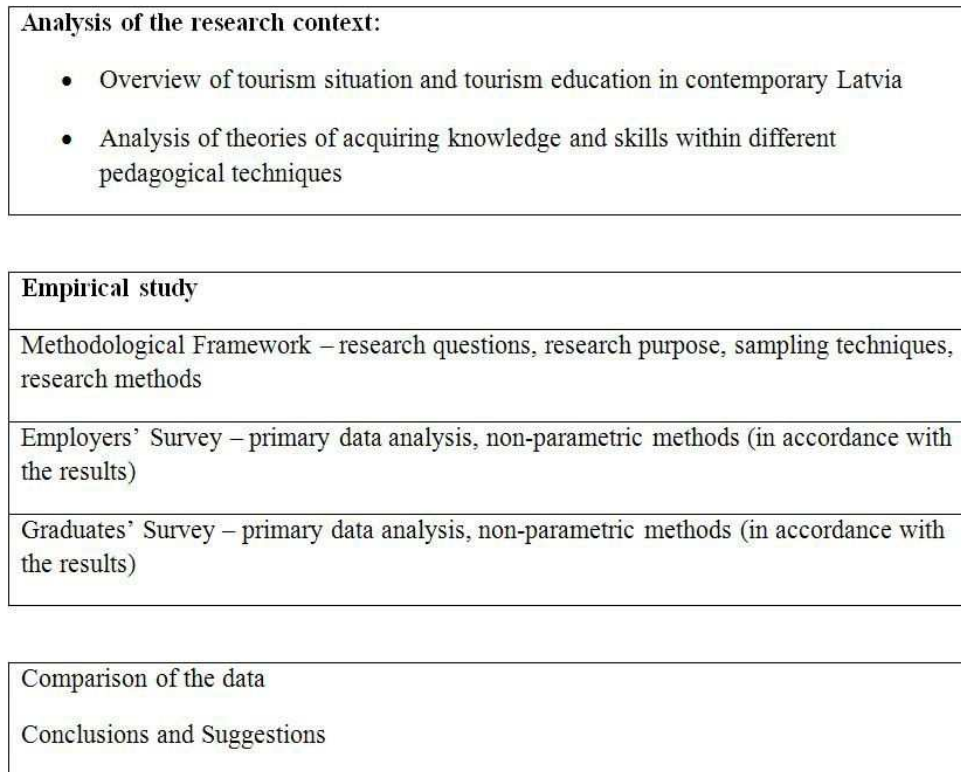

Figure No.1. Structure of research.

Meeting the industry requirements and expectations is still the basic aim of tourism and hospitality curricula. Acquisition of a broad spectrum of knowledge and development of skills form the basic design of curriculum. This research seeks to understand what professional knowledge and skills the industry considers as the most important and suggests ways for developing them in students. The purpose of the research is to identify the most significant methods for developing the identified knowledge and skills.

The following research question is addressed: what kind of methods should be applied to in order to develop knowledge and skills needed for tourism and hospitality industry in the most efficient way?

91 tourism and hospitality industry employers and 95 study programme “Tourism and Hospitality Management” graduates were approached with a questionnaire consisting of 2 parts:

- knowledge necessary to work in the tourism industry;
- skills, abilities and attitude necessary to work in the tourism industry;

Additionally, graduates were asked to provide their opinion as to which part of the study process enhanced knowledge and skills most of all.

Out of all employers, 41 were top-level managers, 40 – mid-level managers. 32 were employed in the lodging sector, 28 – in the catering sector, 12 – in travel agencies and tour operating companies.

For the purposes of this research the following research methods were applied: literature review; primary data collection (graduates' survey, tourism and hospitality employers' survey) and secondary data collection methods; data analysis and interpretation methods.

In order to obtain reliable and valid data and results, a quantitative approach was chosen for this study as the numbers are “more objective and therefore a better representation of reality” (Turner 2007:121).

Results And Discussion

Aiming to understand the most important skills and knowledge needed for tourism and hospitality industry, employers (n=91) were asked to evaluate a number of key knowledge areas and skills. On the scale of 1 (not important) to 6 (very important), psychology knowledge was assessed as the most important (91% respondents evaluated it as important or very important) with marketing knowledge (73% respondents evaluated as important or very important) coming in the second place. Accordingly, such skills as communication abilities with colleagues (100% respondents evaluated as important or very important), team-working skills (98%), communication abilities with guests (99%), ability to demonstrate positive attitude towards work (96%) and responsibility for one's actions and decisions (97%) were evaluated by employers as crucial for working in the industry.

According to employers' evaluation, it was important to understand in which part of the study process students acquire the needed knowledge and skills most often. Therefore, graduates survey was carried out. The overall evaluation of different parts of the study process clearly identifies that internships are the most valuable according to graduates (93,7% respondents evaluated them as important or very important). Less important, in graduates' opinion, are participation in various projects and competitions (9,5%) and participation in student organisations (5,5%).

For the purposes of further research, development of skills as part of internships and their development in the course of elaborating study papers were selected, since they received the highest overall evaluation. Equally, lectures were also selected, since they are traditionally considered as significant for developing both – knowledge and skills.

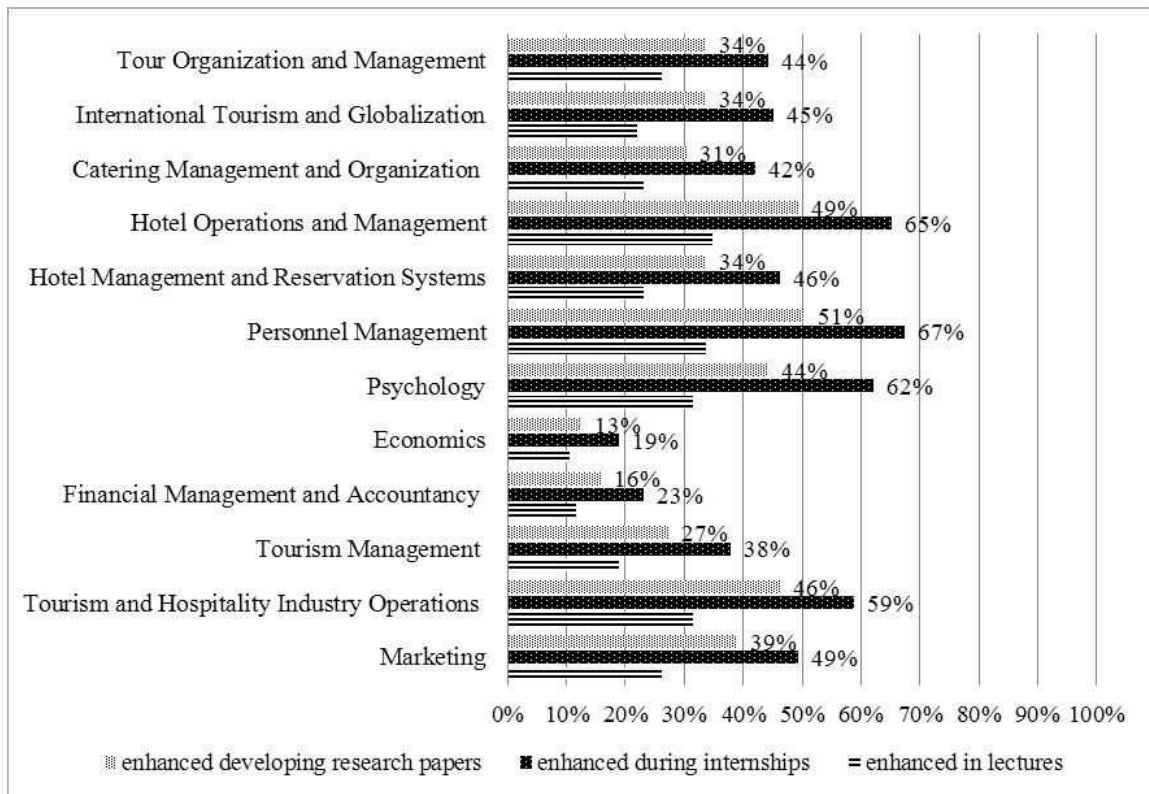

Figure No.2. Developing knowledge in different parts of the study process.

Figure No.2 clearly reveals that internships are considered as the most important for developing all aspects of knowledge. For such areas of expertise as psychology, marketing and personnel management, the gap between developing skills during internship and developing skills by producing research papers, which was considered as the second most important form, is 16-18%.

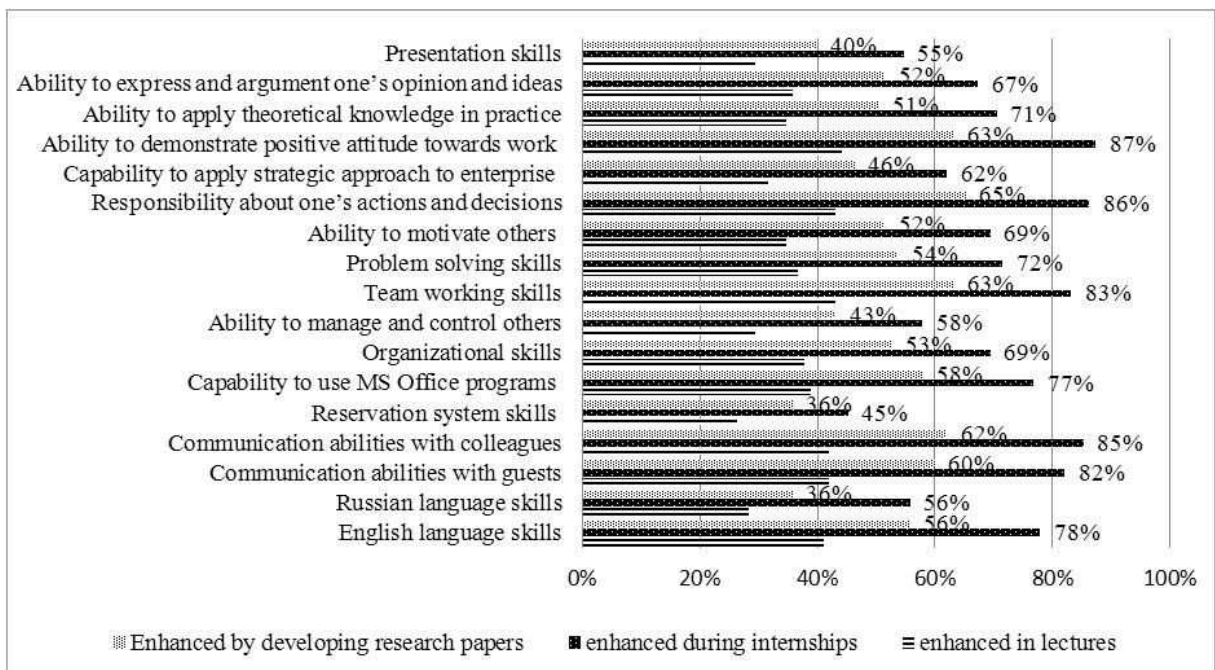

Figure No.3. Enhancing skills in different parts of the study process.

Figure No 3 identifies those parts of the study process, which are substantial for enhancing skills. Among all skills internships were singled out as important or very important by at least 50% respondents. All respondents (100%) noted that the best communication abilities with colleagues can be enhanced during internships. Similarly, the majority of respondents consider that communication abilities with guests (99%), team working skills (98%), responsibility about one's actions and decisions (97%), ability to demonstrate positive attitude towards work (96%) can be enhanced during internships.

Conclusions

After reviewing 12 various areas of knowledge, tourism and hospitality industry, recognised the knowledge of psychology as the most one (91% assessed as important or very important). In the management knowledge group marketing knowledge was singled out as the most important. Financial management and economics received the lowest assessment in importance. It could be interpreted by the fact that the two latter areas of expertise are more for required top managers, while the majority of employees in tourism and hospitality industry are lower or middle level managers.

Reviewing 17 defined skills, 8 skills were assessed as very important. More than 90% of respondents evaluated the ability to demonstrate positive attitude towards work (96%), responsibility about one's actions and decisions (97%), problem solving skills (96%), team working skills (98%), communication abilities with guests (99%), communication abilities with colleagues (100%), English language skills (93%) and Russian language skills (91%) as important or very important.

Analysing parts and methods of the study process, internships are the one, which dominates in all defined areas of knowledge and skills. It means, that qualitative planning, organising and implementing of internships can substantially improve knowledge and skills of graduates needed for successful work in the industry. Overall 93,7% of graduates evaluated internships as important or very important part in their studies. Elaboration of research papers (67,4%) came in the second place. 46,3% assessed lectures as important means for acquiring of knowledge and skills. Graduates consider, that such skills as communication abilities with colleagues, responsibility for one's actions and decisions and ability to demonstrate positive attitude towards work can in most cases be obtained during internship. The importance of lectures for acquiring such skills was mentioned in 50% less responses.

Taking into account that knowledge and skills, which were stressed as the most important for the industry, were also singled out as the ones best enhanced during internships, it is clear that internships are an essential part of tourism and hospitality curricula. Research results clearly

correspond to the view of authors, who have indicated internships as important for acquiring skills, needed for the industry. At the same time results of research performed at Turība University indicate that graduates evaluate internships as highly essential for acquiring also knowledge, inter alia, such knowledge as personal management, marketing and others.

Bibliography

- Allen S., Wachter R., Blum M., Gilchrist N. 2009. Incorporating Industrial Kaizen Projects into Undergraduate Team-Based Business Internships. In: *Business Education Innovation Journal*. Vol. 1(1), pp. 22-31.
- Brownell J., Chung B.G. 2001. The Management Development Program: A Competency – Based Model for Preparing Hospitality Leaders. In: *Journal of Management Education*. Vol. 25 (2) pp. 124 – 145.
- Cecil A., Krohn B. 2012. The Process of Developing a Competency – Based Academic Curriculum in Tourism Management. In: *Journal of Teaching in Travel & Tourism*. Vol.12 pp.129-145.
- Daniels V.S. 2011. Assessing the value of certification preparation programs in higher education. In: *American Journal of Business Education*, Vol. 4. No.6, pp. 1-10.
- Drummond I., Nixon I., Wilthsire J. 1998. Personal transferable skills in higher education: The problems of implementing good practice. In: *Quality Assurance in Education*, 6(1), pp. 19-27.
- Raybould M., Wilkins H. 2006. Generic Skills for Hospitality Management: A Comparative Study of management Expectations and Student Perceptions. In: *Journal of Hospitality and Tourism Management*. Vol. 13 (2), pp. 177-188.
- Ring A., Dickinger A., Wöber K. 2008. Designing the Ideal Undergraduate Program in Tourism: Expectations from Industry and Educators. In: *Journal of Travel Research*. Vol. 48, pp.106 – 121.
- Ruhanen L., Robinson R., Breakey N. 2013. A tourism immersion internship: Student expectations, experiences and satisfaction. *Journal of Hospitality, Leisure, Sport & Tourism Education*. Vol. 13, pp. 60–69.
- Stuber J.M. 2009. Class, Culture, and Participation in the Collegiate Extra-Curriculum. In: *Sociological Forum*, Vol. 24 (4), pp. 877 – 900.
- Turner, S.P. 2007. Quantification and Experiment. Introduction. In W.Outhwaite, & S. P.Turner (eds.) *The SAGE Handbook of Social Science Methodology*. SAGE Publications London, pp. 119-125.
- Weible R. 2010. Are Universities Reaping the Available Benefits Internship Programs Offer? In: *Journal of Education for Business*, Vol.85, pp. 59-63.
- Weible R., McClure R. 2011. An exploration of the benefits of student internships to marketing departments. In: *Marketing Education Review*, Vol. 21 (3), pp. 229-240.
- Williams D. 2005. Contemporary approaches to hospitality curriculum design. In: *The Consortium Journal* Vol. 9 (2) pp. 69-83.
- Zehrer A., Mössenlechner C. 2009. Key Competencies of Tourism Graduates: The Employers' Point of View. In: *Journal of Teaching in Travel & Tourism*. Vol.9 (3-4), pp. 266-287.

SOCIĀLĀS TRAUKSMES UN PIEAUGUŠĀ AR SOCIĀLĀS TRAUKSMES IZRAISĪTIEM TRAUČĒJUMIEM RAKSTUROJUMS IZSTRĀDĀJOT PEDAGOĢISKĀS INTERVENČES PROGRAMMU SOCIĀLĀS TRAUKSMES MAZINĀŠANAI

Iļona Gehtmane-Hofmane¹, Dita Nīmanīte²

¹Biedrība „Latvijas Sociālās trauksmes asociācija”, ilonagh@gmail.com

²Latvijas Universitāte, Pedagoģijas, psiholoģijas un mākslas fakultāte, Pedagoģijas nodaļa,
dita.nimante@lu.lv

Abstract

Characterization of social anxiety and adult with disorders caused by social anxiety during development of pedagogical intervention program for reduction of social anxiety

The Article considers the use of such terms as *social anxiety* and *social phobia* within historical and nowadays context; it reflects a theoretically-reasoned characterization of *social anxiety* and adults having disorders caused by *social anxiety*. Findings allowed determining of the anthropological development of the term *social anxiety*. The analysis of definitions, criteria and features for diagnostics of such terms as *social phobia* and *social anxiety* allowed to elaborate a theoretical characterization of *social anxiety*. The purpose of the Article is to promote a clear and unified comprehension of this disorder by elaborating a pedagogical intervention program for solving of problems related to social anxiety in adults. By analysis of anthropological development, definitions and criteria for diagnostics of terms *social phobia* and social anxiety, the authors conclude that the terms *social phobia* and *social anxiety* are used to denote the same type of disorders. Results of analysis of specific and general features of *social phobia* and *social anxiety* allow elaborating of theoretical characterization of social anxiety and an adult having disorders caused by social anxiety. The elaborated theoretical characterization of *social anxiety* and an adult having disorders caused by *social anxiety* creates the necessary ground for the development of pedagogical intervention program. The authors consider that it is very significant to critically structure the features of social anxiety according to its primary and secondary display. The more precise and clear the differentiation will be performed, the more successful elaboration of pedagogical intervention program for reduction of social anxiety in adults having disorders caused by social anxiety will be possible.

Key Words: social phobia, social anxiety, social anxiety disorder, adult, pedagogical intervention.

Ievads

Sociālā trauksme (*social anxiety*) tiek norādīta kā trešais lielākais garīgās veselības traucējums mūsdienu pasaulē (*Social Anxiety Institute*). Veiktie epidemioloģiskie pētījumi Eiropā norāda uz to, ka sociālā trauksme ir viena no visizplatītākajiem trauksmes izraisītu traucējumu veidiem vecuma diapazonā no 15-65 gadiem (Lecrubier, Wittchen, Faravelli, Bobes, Patel, Knapp 2000). Sociālās trauksmes izraisīti traucējumi rada ievērojamus funkcionālos ierobežojumus, kas negatīvi ietekmē gandrīz visas cilvēka dzīves jomas – izglītības un profesionālo mērķu sasniegšanas iespējas, nodarbinātības un izglītības iegūšanas iespējas, ikdienas un sabiedriskās aktivitātes, savstarpējo attiecību veidošanas iespējas. EBSCO daudzozaru zinātnisko e-resursu datubāzē, kas sastāv no vairākām pilnu tekstu un apskatu datubāzēm, pieejamo pētījumu rezultāti par sociālās trauksmes mazināšanā izmantoto intervences metožu efektivitāti norāda uz nepieciešamību radīt jaunas, efektīvākas intervences metodes sociālās trauksmes izraisītu problēmu risināšanai. Līdz šim pētījumi sociālās trauksmes dažādajos aspektos ir veikti psiholoģijas un psihosomatiskās medicīnas jomās, taču pedagoģijas jomā pētījumu sociālās trauksmes kontekstā tikpat kā nav, līdz ar to trūkst

pedagoģisko risinājumu cilvēku ar sociālās trauksmes izraisītiem traucējumiem atbalstam. Autore uzskata, ka izstrādājot pedagoģiskās intervences programmu sociālās trauksmes mazināšanai ir būtiska terminu konsekventa lietošana, tādējādi ir pamatota nepieciešamība noskaidrot terminu *sociālā trauksme* un *sociālā fobija* lietošanu vēsturiskajā un mūsdienu kontekstā un izveidot teorētiskā pētījumā pamatotu sociālās trauksmes un pieaugušā ar sociālās trauksmes izraisītiem traucējumiem raksturojumu, lai sekmētu skaidru un vienotu šī traucējuma veida izpratni un veidotu nepieciešamo pamatu pedagoģiskās intervences programmas sociālās trauksmes mazināšanai pieaugušajiem izstrādei. Raksta mērķis ir atklāt terminu *sociālā trauksme* un *sociālā fobija* lietojumu vēsturiskajā un mūsdienu aspektā, atklāt pieaugušā ar sociālās trauksmes izraisītiem traucējumiem raksturojumu, lai mērķtiecīgi veidotu pedagoģiskās intervences programmu sociālās trauksmes mazināšanai pieaugušajiem.

Jēdziena *sociālā fobija* un *sociālā trauksme* antropoloģiskā attīstība

Jēdziena *sociālā fobija* lietojums rodams jau 400. g. p. m. ē. Šajā laikā Hipokrāts vienā no saviem darbiem aprakstīja ļoti kautrīgu, aizdomu pilnu cilvēku, kurš „mīl dzīvi tumsā”, jo baidās atrasties starp cilvēkiem un ir pārliecināts, ka visi un ikkatrs viņu vēro (Furmark 2000). Jēdziens *fobija* (*phobia*) ir radies no vārda *phobos*, kas tulkojumā no sengrieķu valodas apzīmē *bailes vai teroru*. Grieķu mitoloģijā dievs Phobus tiek personificēts kā baiļu iemiesojums un simbolizē bailes (Smith 1870). Pirmā skaidrā norāde uz *sociālo fobiju* (oriģinālvalodā fr. – *phobies sociales/ phobies du contact sociales*) parādās 1903. gadā, franču izcelsmes ārstes – psiholoģes, eksperimentālās un salīdzinošās psiholoģijas profesores Džanet P. (*Janet D.P.*) darbā “*Les obsessions et la psychasthenie*” (Janet 1903). Dažus gadu desmitus vēlāk, 1938. gadā, austriešu izcelsmes psihiatrs un psihoanalītiķis P. Šilders (*Schilder P.*) savā darbā ievieš terminu *sociālā neuroze* (*social neurosis*), lai raksturotu ļoti kautrīgus pacientus (Schilder 1938; Furmark 2000). Šajā darbā autors iepazīstina ar 18 gadījumu izpēti, kuros tika novērota pacientu tendence izvairīties no sociālām situācijām. 1968. gadā Amerikas Psihiatrijas Asociācija izdod otro Garīgo traucējumu diagnostikas un statistikas rokasgrāmatu (*Diagnostic and statistical manual of mental disorders, DSM-2*), kurā sociālās bailes ir raksturotas kā specifiska fobija no sociālām situācijām (American Psychiatric Association (APA) 1968). 1980. gadā sociālā fobija tika oficiāli atzīta kā psihiatrijas diagnoze un iekļauta Amerikas Psihiatrijas Asociācijas Garīgo traucējumu diagnostikas un statistikas rokasgrāmatas trešajā izdevumā (*Diagnostic and statistical manual of mental disorders, DSM-3*) (American Psychiatric Association (APA) 1980). 1994. gadā Amerikas Psihiatrijas asociācija izdod ceturto Garīgo traucējumu diagnostikas un statistikas rokasgrāmatu (*Diagnostic and statistical manual of mental disorders, DSM-4*), kurā termins *sociālā fobija* tiek mainīts pret terminu *sociālā trauksme*. Jaunais termins tiek ieviests, lai apzīmētu šī traucējuma veida plašumu (American Psychiatric Association (APA) 1994). Kopš 1994.gada, līdz pat šim brīdim, pasaulē, šī traucējuma

veida apzīmēšanai lieto 2 terminus *sociālā fobija* un *sociālā trauksme*. Starptautiskajā slimību klasifikatorā SSK-10 (International Classification of Diseases (ICD-10) 2010), kura izdevējs un uzturētājs ir „Pasaules Veselības organizācija” (*World Health Organization (WHO)*), šī diagnoze ir saglabājusi nosaukumu *sociālā fobija*, un tā ir iekļauta neirotisku ar stresu saistītu un somatoformu traucējumu grupā, savukārt Psihisko traucējumu diagnostikas un statistikas rokasgrāmatā DSM-4 (*Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders (DSM-4)*), kuras izdevēja un uzturētāja ir Amerikas Psihiatrijas asociācija (*American Psychiatric Association*) šis traucējuma veids ir apzīmēts ar nosaukumu *sociālā trauksme (social anxiety)* un iekļauts garīgās veselības traucējumu grupā.

Pieaugušā ar sociālās trauksmes izraisītiem traucējumiem raksturojums

Starptautiskajā slimību klasifikatorā (*International Classification of Diseases (ICD-10)*) *sociālā fobija* ir definēta kā bailes nokļūt situācijā, kurā persona var tikt pakļauta iespējamai novērošanai, kas izraisa izvairīšanos no sociālām situācijām. Sociālā fobija parasti ir saistīta ar zemu pašvērtējumu. Tā var izraisīt sarkšanu, roku trīci, sliktu dūšu un citas psihosomatiskās izpausmes. Pacienti reizēm ir pārliecināti, ka šīs sekundārās izpausmes ir primārā problēma. Simptomi var progresēt līdz pat panikas lēkmēm. Un tiek norādīti sekojoši diagnostikas kritēriji:

- 1) izteiktas bailes būt uzmanības centrā vai bailes no uzvedības, kuras dēļ persona var nokļūt neērtā vai pazemojošā situācijā;
- 2) izvairīšanās no situācijām, kurās persona var nokļūt uzmanības centrā;
- 3) bailes izpaužas vismaz divās sociālās situācijās, kurās persona izjūt pārmērīgu emocionālo stresu (piemēram, publiska ēšana, atrašanās nelielās personu grupās u. c.);
- 4) bailes var izraisīt, piemēram, sarkšanu, roku trīci, sliktu dūšu;
- 5) persona apzinās savu baiļu pārmērīgumu un nepamatotību;
- 6) simptomi izpaužas bailes izraisošās situācijās vai arī domājot par šīm situācijām (*International Classification of Diseases (ICD-10)*)

Savukārt Psihisko traucējumu statistikas un diagnostikas rokasgrāmatā (*Diagnostic and Statistical manual of Mental Disorders (DSM-4)*) *sociālā trauksme* ir definēta kā pastāvīgas bailes no vienas vai vairākām sociālām situācijām, kurās persona ir pakļauta saskarsmei ar nepazīstamiem cilvēkiem vai iespējamai kontrolei no viņu puses. Bailes no darbībām, kuras var izraisīt citiem cilvēkiem pamanāmu reakciju, tādējādi nokļūstot neērtā vai pazemojošā situācijā. Bērniem šie simptomi var izpausties sociālā mijiedarbībā gan ar vienaudžiem, gan pieaugušajiem. Un tiek norādīti sekojoši diagnostikas kritēriji:

- 1) Bailes no vienas vai vairākām sociālām situācijām, kuras ietver mijiedarbību ar citiem cilvēkiem vai ir pakļauta iespējamai kontrolei no viņu puses.

- 2) Bailes veikt darbības, kuras var izraisīt citiem cilvēkiem pamanāmas reakcijas, tādējādi nokļūstot neērtā vai pazemojošā situācijā.
- 3) Gandrīz vienmēr trauksmi izraisa biedējošas situācijas. Trauksme var izpausties kā situatīvi saistoša vai situatīvi predisponējoša panikas lēkme.
- 4) Persona apzinās, ka bailes ir pārmērīgas un nepamatotas.
- 5) Biedējošās situācijas izraisa nemieru un pārmērīgu stresu.
- 6) Izvairīšanās no biedējošām situācijām būtiski ietekmē personas ikdienas dzīvi (nodarbinātību, savstarpējās attiecības, sociālās aktivitātes, akadēmisko darbību).
- 7) Personām līdz 18 gadiem simptomu izpausmes tiek novērotas vismaz 6 mēnešus.
- 8) Bailes vai izvairīšanās no biedējošām situācijām nav saistītas ar fizioloģisko vielu ietekmes sekām (piemēram, narkotikas vai medikamenti), vispārējo veselības stāvokli vai citiem garīgās veselības traucējumiem (*Zion Community Resource Centre*, publicēts ar Amerikas Psihiatrijas asociācijas atļauju).

Sociālās trauksmes un *sociālās fobijas* diagnostikas kritēriji tiek plaši kritizēti (Gros, Simms, Antony 2010). Tāpēc ir ierosināta cita alternatīva pašreizējiem diagnostikas kritērijiem, attīstot jaunu sociālās fobijas Hibrīda Modeli (*A Hybrid Model of Social Phobia*), kas ietver kombinētus diagnostikas kritērijus (Gros, Simms, Antony 2010). Šī modeļa autori uzskata, ka šāda pieeja risinātu daudzus trūkumus pašreizējā diagnostikas sistēmā un sniegtu virkni priekšrocību salīdzinājumā ar klasifikatoru kategorisko pieeju un veidotu skaidrāku izpratni par šī traucējuma veida problemātiku, palielinātu diagnozes ticamību, vienkāršotu diagnosticēšanu un novērtēšanu, kā arī paplašinātu, dažādotu un radītu jaunas un efektīvākas intervences metodes sociālās fobijas mazināšanai (Gros, Simms, Antony, 2010). 1. tabulā ir apkopotas sociālās fobijas pazīmes saskaņā ar Hibrīda Modeli (Gros, Simms, Antony 2010).

1. tabula. *Sociālās fobijas* Hibrīda Modelis.

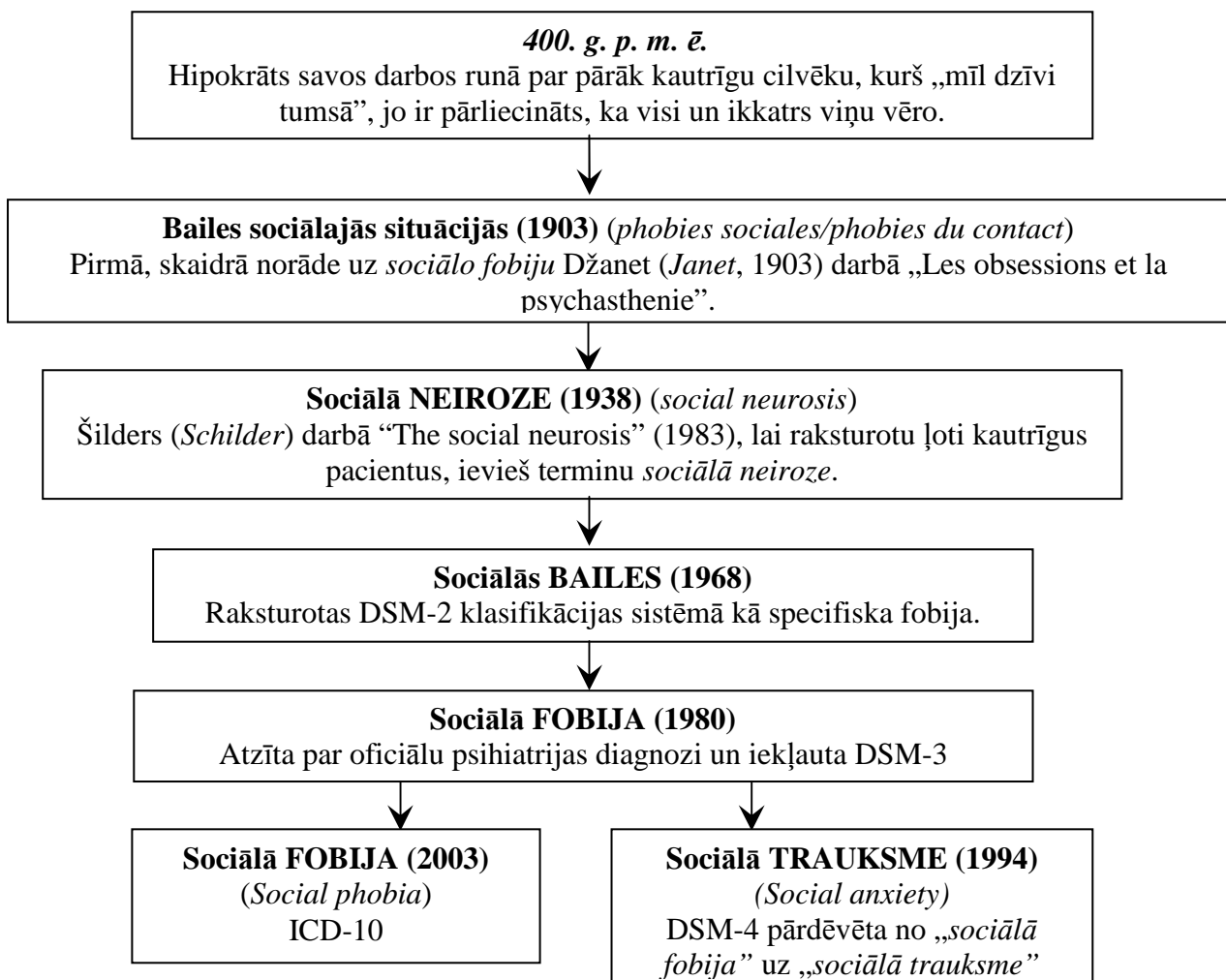
Vispārējās pazīmes	Specifiskās pazīmes
Pārmērīgs jutīgums	Pārliciecība, ka no jebkura tūlītēja fiziska diskomforta persona izjutīs trauksmi un tās simptomus: fiziskus, psiholoģiskus vai radīs kādas sociālas sekas.
Trauksmaina domāšana	Izkropļota vai negatīva pārliciecība par gaidāmo sociālo situāciju, kas provocē trauksmes vai baiļu sajūtu.
Izvairīga uzvedība	1. Izvairīšanās no konkrētām situācijām vai darbībām, kuras rada trauksmi, lai samazinātu iespējamo stresu un ar to saistītus traucējumus. 2. Izvairīšanās no aktivitātēm, kuras provocē trauksmes izraisītus fizioloģiskus simptomus.
Funkcionālo iespēju samazināšanās	Sociālās trauksmes izraisīti traucējumi ierobežo cilvēka nodarbinātības un izglītības iegūšanas iespējas, ikdienas un sociālās aktivitātes, kā arī attiecību veidošanas iespējas.
Izpratne par baiļu nepamatotību	Personas ar sociālās trauksmes izraisītiem traucējumiem apzinās savu baiļu un trauksmes pārmērīgumu un nepamatotību.

Vispārējās pazīmes	Specifiskās pazīmes
Pozitīvas ietekmes trūkums	Pozitīvu emociju deficīts, kas izraisa hronisku nogurumu, neieinteresētību, letarģiju, apņēmības un entuziasma trūkumu.
Fizioloģisks diskomforts	Fizioloģiskie simptomi (sarkšanas, svīšanas, trīcoša balss, elpas trūkums, aukstas, mitras vai trīcošas rokas, kuņģa darbības traucējumi, slikta dūša, reibonis, “tauriņu” sajūta vēderā, paātrināta sirdsdarbība, muskuļu spriedze u. c.), kuru izpausmes asociējas ar trauksmes vai baiļu pieredzi.
Darbību kontrole	Īpašas, individuālas darbības, ar kuru palīdzību persona kontrolē savu uzvedību sociālās situācijās.
Sociālo prasmju trūkums	Tādu nepieciešamo sociālo prasmju trūkums kā empātija, nespēja sadarboties un prasmīgi mijiedarboties dažādās sociālās situācijās.
Izvairīgs domāšanas modelis	Pretestība, domu apspiešana, domas atkārtošana, izklaidīga domāšana, īpaši gadījumos, kad persona jūtas kaut kādā veidā apdraudēta.

Secinājumi

Analizējot terminu *sociālā fobija* un *sociālā trauksme* antropoloģisko attīstību un šo terminu definīcijas, un diagnostikas kritērijus, autore secina, ka terminu *sociālā fobija* un *sociālā trauksme* lieto apzīmējot vienu un to pašu traucējuma veidu. 1. attēlā ir atspoguļota sociālās trauksmes antropoloģiskā attīstība laika periodā no 400. g. p. m. ē. līdz mūsdienām.

1. attēls. Sociālās trauksmes antropoloģiskā attīstība.

Sociālās fobijas un sociālās trauksmes definīciju, diagnostikas kritēriju, sociālās fobijas Hibrīda modeļa vispārējo un specifisko pazīmju analīzes rezultāti ļauj izveidot sociālās trauksmes un pieaugušā ar sociālās trauksmes izraisītiem traucējumiem teorētisku raksturojumu.

2. tabula. Sociālās trauksmes un pieaugušā ar sociālās trauksmes izraisītiem traucējumiem teorētisks raksturojums.

Kategorija	Raksturojums
Bailes izraisīto situāciju raksturojums	<ul style="list-style-type: none"> viena vai vairākas sociālās situācijas; divas vai vairākas sociālās situācijas.
Sociālo situāciju raksturojums	<ul style="list-style-type: none"> situācijas, kas personai izraisa intensīvu nervozitāti, trauksmi, baiļu sajūtu, citiem pamanāmas psihosomatiskās izpausmes un kauna sajūtu; situācijas, kas ietver mijiedarbību ar citiem cilvēkiem; situācijas, kurās persona var tikt novērota, kritizēta vai vērtēta; situācijas, kurās persona var nokļūt uzmanības centrā.
Baiļu raksturojums	<ul style="list-style-type: none"> bailes tikt novērotam, kritizētam, negatīvi novērtētam, tikt pazemotam; bailes par sociālām sekām, kas var rasties, ja citi cilvēki ir pamanījuši personas pārmērīgo uztraukumu vai psihosomatiskās izpausmes (kauna sajūta).
Psihosomatiskās izpausmes	<ul style="list-style-type: none"> sarkšana, aukstas, mitras vai trīcošas rokas, svīšana, muskuļu spriedze, trīcoša balss, elpas trūkums, slikta dūša, paātrināta sirdsdarbība, reibonis, „tauriņu” sajūta vēderā, kuņģa darbības traucējumi.
Personas attieksme pret savu problēmu	<ul style="list-style-type: none"> izprot baiļu nepamatotību, saprot, ka tās ir nepamatotas un pārmērīgas, taču nespēj tās kontrolēt vai pārvarēt; vēršas pie speciālistiem ar sūdzībām par psihosomatiskiem simptomiem, jo pārliecināti, ka tā ir primārā problēma.
Funkcionālie ierobežojumi, dzīves kvalitāte	<ul style="list-style-type: none"> grūtības sasniegt izglītības un profesionālos mērķus; ierobežotas sabiedriskās un ikdienas aktivitātes; ierobežotas savstarpējo attiecību veidošanas iespējas; ierobežotas nodarbinātības iespējas, izglītības iegūšanas iespējas.
Diagnozes klasifikācija	<ul style="list-style-type: none"> garīgās veselības traucējums (DSM-4). neirotikais, ar stresu saistīts somatoforms traucējums (ICD-10).
Personas ar sociālās trauksmes izraisītiem traucējumiem vispārējs raksturojums	<ul style="list-style-type: none"> zems pašvērtējums, izkropļota pašapziņa, pārmērīgs jūtīgums; paaugstināta patmīlība, nepieciešamība pēc atzinības, bailes kļūdīties; izvairīga uzvedība (izvairās no situācijām, kas izraisa trauksmi); izkropļota, izklaidīga un trauksmaina domāšana, izvairīgs domāšanas modelis; maldīgi uzskati par sociālo situāciju un pārliecība, ka tiek negatīvi novērtēti no citu personu puses; izkopta darbību kontrole (īpašas individuālas darbības, ar kuru palīdzību persona spēj kontrolēt savu uzvedību atsevišķās sociālās situācijās); zemas sociālās prasmes (tādu sociālo prasmju trūkums kā empātija, nespēja sadarboties ar citiem) un zema sociālo situāciju pieredze (jo zemāka sociālo situāciju pieredze, jo spēcīgākas bailes).

Izveidotais *sociālās trauksmes* un pieaugušo ar sociālās trauksmes izraisītiem traucējumiem raksturojums, veido nepieciešamo pamatu tālākai pedagoģiskās intervences programmas izstrādei. Autores uzskata, ka ir ļoti svarīgi kritiski strukturēt sociālās trauksmes pazīmes pēc to primārajām

un sekundārajām izpausmēm. Jo precīzāk un skaidrāk tiks veikta diferenciācija, jo veiksmīgāk būs iespējams izstrādāt pedagoģiskās intervences programmu pieaugušajiem ar sociālās trauksmes izraisītajiem traucējumiem sociālās trauksmes mazināšanai.

Bibliogrāfija

- American Psychiatric Association (APA), 1968. Diagnostic and statistical manual of mental disorders, 2nd edition. http://psychiatryonline.org/DSMPDF/DSM-I_With_Special_Supplement.pdf
- American Psychiatric Association (APA), 1980. Diagnostic and statistical manual of mental disorders, 3rd edition. <http://psychiatryonline.org/DSMPDF/dsm-iii.pdf>
- American Psychiatric Association (APA), 1994. Diagnostic and statistical manual of mental disorders, 4th edition. <http://psychiatryonline.org/DSMPDF/dsm-iv.pdf>
- Furmark T., 2000. Social Phobia. From Epidemiology to Brain Function. *Comprehensive Summaries of Uppsala Dissertations from the Faculty of Social Sciences*. p. 7-52. <http://uu.diva-portal.org/smash/get/diva2:166039/FULLTEXT01>
- Gros D.F., Simms L.J., Antony M.M., 2011. Hybrid Model of Social Phobia: An Analysis of Social Anxiety and Related Symptoms of Anxiety. p.293-307. Database: Academic Search Complete
- International Classification of Diseases, ICD-10 (2010). <http://apps.who.int/classifications/icd10/browse/2010/en#/F40.1>
- Janet D.P., 1903. Les obsessions et la psychasthenie. p.16-24. <https://archive.org/stream/lesobsessionsetl02jane#page/n19/mode/2up>
- Lecrubier Y., Wittchen H.U., Faravelli C., Bobes J., Patel A., Knapp M., 2000. European perspective on social anxiety disorder. p. 5-16 Database: MEDLINE
- Schilder P., 1938. The social neurosis. p.1-19. Database: PsycINFO
- Smith W., 1870. Dictionary of Greek and Roman Antiquities edited William Smit. The Ancient Library. <http://www.ancientlibrary.com/smith-bio/2671.html>, p. 338.
- Social Anxiety Institute. <https://socialanxietyinstitute.org/what-is-social-anxiety>
- Zion Community Resource Centre (ZCRC). <http://www.anxietyuk.org.uk/about-anxiety/diagnostic-and-statistical-manual-of-mental-disorders-dsm/#300.23>

VADĪTĀJA DARBĪBAS IZPĒTE MILITĀRAJĀ ORGANIZĀCIJĀ ILGTSPĒJĪGAI PĀRMAIŅU VADĪBAI

Sergejs Gemma, Dzintra Iliško

Daugavpils Universitāte, Parādes iela 1, Daugavpils, Latvija, LV-5401

sergejs.gemma@inbox.lv, dzintra.ilisko@du.lv

Abstract

Study of Manager's Activity in a Military Organization for Management of Sustainable Change

Nowadays, for the managers to be able to operate successfully, it is encouraged to innovate and be able to assess the risks. Risk assessment and the ability of finding solutions to tricky situations define the organization sustainability. Therefore, it is very important to see the managers as a carrier of sustainable change and a promoter of sustainable change.

Study Objective: Investigate a military heads organization sustainable change management. Empirical part of the study reflects the sustainable organizational change analysis in the military heads organizations and the necessary environment for sustainable development.

The study covers the occasional military research organization.

The study used a mixed research methodology, including both quantitative and qualitative research methods: primary data analysis, manager interviews and military organization X questionnaires. Results of this study: it can be concluded that a systemic approach to promote sustainable organizational change, as well as the manager's ability to quickly adapt to and manage change is a critical factor in the organization of sustainable development. The study emphasizes the need for the system thinking of sustainable change management in a manager work. The authors have developed recommendations for the military heads of institutions to promote sustainable change.

Key Words: innovative organization, a leader in sustainable development, sustainable management of change.

Pēdējo gadu sociāli politisku un ekonomisku pārmaiņu periodā, Latvijai pievienojoties NATO militārajam blokam un iestājoties Eiropas Savienībā, Latvijas militārās organizācijas nonāca pie secinājuma, ka iepriekš pastāvošie militāro organizāciju vadības darbības principi un modeļi vairs nav dzīvotspējīgi, tie nenodrošina organizāciju ilgtspējīgu attīstību un atbilstību starptautiskajām prasībām, tādēļ pastāv objektīva nepieciešamība mainīt organizāciju darbības principus. Mūsdienās vadītājam, lai spētu veiksmīgi darboties, ir jāuzdrošinās ieviest inovācijas savā organizācijā un jāspēj izmantot ar tām saistītās iespējas un izvērtēt riskus, bet vadītāja spēja rast risinājumus sarežģītās situācijās nosaka organizācijas ilgtspējīgumu. Galvenā loma ilgtspējības nodrošināšanai militārā organizācijā ir vadībai (Davies 2001). Tas ir pamatojums, kāpēc vadītāja darbības izpēte militārajā organizācijā ilgtspējīgai pārmaiņu vadībai ir aktuāla pētniecības tēma.

Līdz šim veiktie pētījumi dažādu organizāciju vadības procesu izpētē, kas ietvēra vadītāja darbības izpētes aspektus, veltīja maz uzmanības vadītāja vadības pieejas orientācijai un tās ietekmei uz iestādes ilgtspēju un attīstību. Līdz ar iestāšanos NATO militārajā blokā Latvijai, kā vienai no jaunākajām dalībvalstīm, ir būtiski paaugstināt militāro organizāciju efektivitāti. Tādējādi ir būtiski noskaidrot vadītāja darbības orientāciju, un izzināt, kā šie faktori nosaka militārās organizācijas ilgtspējīgu attīstību straujos sociāli politisko pārmaiņu procesos. Pētījuma mērķu sasniegšanai tikai anketēti 45 militāras organizācijas darbinieki, tika noteikta vadītāju darbības orientācija un, no otras puses, viņu padotībā esošu darbinieku vērtējums par vadītāju darbību, ko salīdzinot, noteiktas tendences militāro organizāciju vadībā. Tika noskaidrots faktoru kopums, kas palīdz vadītājam ilgtspējīgi pārvaldīt militāro organizāciju pārmaiņu procesos. Darbs ir lietderīgs

Latvijas militāro organizāciju vadītājiem organizācijas vadības efektivitātes paaugstināšanai, vadītāju kompetenču pilnveidošanai un pārmaiņu īstenošanai militārajā organizācijā.

Vadīšana kā process kļūst par galveno sastāvdaļu militārās organizācijas veiksmīgas darbības pamatam, bet vadītāja kompetence nosaka šo vadības procesa kvalitāti. Militārās organizācijas mērķis ir valsts aizsardzība, respektīvi, vadīšana ietver sevī personālsastāva organizēšanu un darbības virzīšanu organizācijas īstermiņa un ilgtermiņa mērķu sasniegšanā (Hollander 1985). Militārajā organizācijā augstākā pārvaldes līmeņa vadības sarežģītību nosaka Latvijas dalība NATO militārajā blokā un iestāšanās Eiropas Savienībā, kas Latvijas militārajām organizācijām izvirza nepieciešamību ievērot starptautiskos standartus un direktīvas, arī organizāciju vadībā un cilvēkresursu vadībā. Militārās organizācijas vadītāja funkcijas var skatīt trijos aspektos: uzņēmuma kopējā vadīšana; personāla vadīšana; vadītāja darba organizēšana (Peen Rodt 2014).

Izpētot militārās organizācijas vadītāja funkcijas, var secināt, ka vadītāja funkciju – cilvēkresursu vadīšanas, organizācijas, plānošanas un kontroles - efektīva veikšana un vadības intelektuālā potenciāla un profesionālo kompetenču izmantošana paaugstina cilvēkresursu potenciāla izmantošanas efektivitāti (Henderson 2006). Vadības funkciju veikšanas efektivitātes paaugstināšanai vadītājam nepieciešams sistemātiski veikt vadības procesu auditu un iegūtos rezultātus izmantot efektīvā pārmaiņu realizēšanā.

Izpētot iekšējās un ārējās vides ietekmi uz militāro organizāciju un to mijiedarbību, var secināt, ka militārās organizācijas iespējas ietekmēt ārējās vides faktoros ir ierobežotas, kas nozīmē, ka organizācijai ir jāpiemērojas šai videi (likumdošanai, valsts politikai, starptautiskajām attiecībām, sabiedriskajai domai) (Caforio 2006). Iekšējā vides ietekme militārajā organizācijā atkarīga no darbiniekiem, to profesionālās kompetences, personības un subjektīvās rīcības un spējas darboties komandā, no kā ir atkarīga gan organizācijas darbības efektivitāte, gan korporatīvā kultūra uzņēmumā, tāpēc militārajai organizācijai ir jāpilnveido sava iekšējās vides kvalitāte.

Izpētot un apkopojot līderības jēdziena skaidrojumu, līderību var raksturot kā procesu, kurā persona ietekmē citas personas darboties savās interesēs. Līderība militārajā organizācijā ir formālajā varas mehānismā balstīta vadītāja spēja motivēt, ietekmēt un virzīt pārējos darboties organizācijas interesēs, ko var pastiprināt ar personības autoritāti un rakstura stingrību.

Ilgtspējība (angļu val. *sustainability*) ir vides, kurā mēs dzīvojam, nodošana nākamajām paaudzēm, nekompromitējot nākamo paaudžu dzīves līmeni un iespējas, to parasti attiecina uz trīs pamatvirzieniem: vides ilgtspējība, sociālā ilgtspējība un ekonomiskā ilgtspējība. Militārās organizācijas ilgtspējīgas attīstības iespējas saistītas ar iedzīvotāju pārliecību par to, ka visa viņu dzīve ir drošībā. Latvijas sabiedrībā jālauž negatīvs stereotips par militārām organizācijām kā dabas piesārņotājām un nodokļu tērētājām, tāpēc militāro organizāciju darbiniekiem derētu sadarboties ar

iedzīvotājiem, kas veicinātu sapratni un toleranci vienam pret otru. Ar mācīšanas un mācīšanās pārorientēšanu uz ilgtspējīgo attīstību ir cieši saistītas arī kompetences (Pipere, Iliško, Mičule 2014).

Izvērtējot un izanalizējot pētījumus par citviet skatīto problēmu par militāro organizāciju nozīmību un reputāciju, ir jāsecina, ka visā pasaulē, lai veicinātu izmaiņas cilvēces pašreizējās neilgtspējīgajās vērtībās, rīcībā un dzīvesveidā, nodrošinot ilgtspējīgu nākotni. Lai gan izglītības ilgtspējīgas attīstības dekāde daudzos aspektos ir bijusi sekmīga, joprojām nav atrisinātas ievērojamas problēmas: piemēram, bieži vien izglītības ilgtspējīgas attīstības veiksmīgākās aktivitātes norisinās kampaņveidīgi – ierobežotā laika periodā un ar ierobežotu budžetu, pastāv vāja saistība starp izglītības ilgtspējīgas attīstības politiku un praksi, izglītība ilgtspējīgai attīstībai nav pietiekami integrēta vispārējā izglītības kontekstā, ilgtspējīgas attīstības politikā un dokumentos (Sharm, Starik, Husted 2007).

Militārajā un paramilitārajā struktūrā ir divu veidu vadība: administratīvi saimnieciskā un operatīvā vadība (Fenema, Beeres 2010). Militārajām struktūrām nezināmos apstākļos ir vajadzīgi tikai efektīvi pārvaldes modeļi, jo riski un maksa par kļūdām ir lieli. Militārās organizācijas vadībai visos līmeņos ir jābūt izturīgai, nepārtrauktai, ātrai un slēptai, lai nodrošinātu pastāvīgu kaujas un mobilizācijas gatavību, militārās organizācijas efektīvu kaujas spēju izmantošanu un sekmīgu uzdevumu izpildi noteiktajā termiņā un jebkurā situācijā (Greene 2006). Nepārtrauktības pārvaldība tiek nodrošināta ar savlaicīgu datu savākšanu, pastāvīgu situācijas pārzināšanu un to visaptverošu novērtējumu (ADRP 6-0 C2 2014).

Viena no Rietumu valstu (NATO) militārām vadības koncepcijām ir Mission Command. Izpētot *Mission Comand* vadības koncepcijas pieeju militārajā organizācijā, saskaņā, ar kuru padotajiem ir pilnīgāka izpratne par komandiera nodomiem, saviem uzdevumiem un šo misijas kontekstu. Mission Command (MC) ir militārās vadības stils, kas veicina decentralizētu subsidiaritātes pavēles principu, brīvības un rīcības ātrumu, iniciatīvas veidošanu, ievērojot noteiktus ierobežojumus, bet padotiem deleģē rīcības brīvību. MC iekļauj piecus sistēmas līmeņus: personāls, sakari, procesi un procedūras, informācijas sistēma, iekārtas un aprīkojums (Eisel 1992) un sešus principus: veidot saliedētāku komandu caur savstarpēju uzticēšanos, veidot vienotu izpratni, sniegt skaidru komandiera nodomu, vingrinājumos disciplinēt iniciatīvu, izmantot misijas rīkojumus, pieņemt apdomātu risku (Shamir 2011).

Galvenā Mission Command filozofija ir tāda, komandieris palīdz pretoties operāciju laikā notiekošai nenoteiktībai, palielinot uzticību, kas ir nepieciešama, lai darbotos. Komandieri saprot to, ka daži lēmumi jāpieņem ātri, un labāk to darīt uzreiz un uz vietas. Komandas uzdevums ir balstīts uz savstarpēju uzticēšanos un kopīgu izpratni par mērķiem, starp komandieriem, padotajiem, štābiem un vienotiem rīcības partneriem. Tas nozīmē, ka katrs karavīrs ir gatavs uzņemties

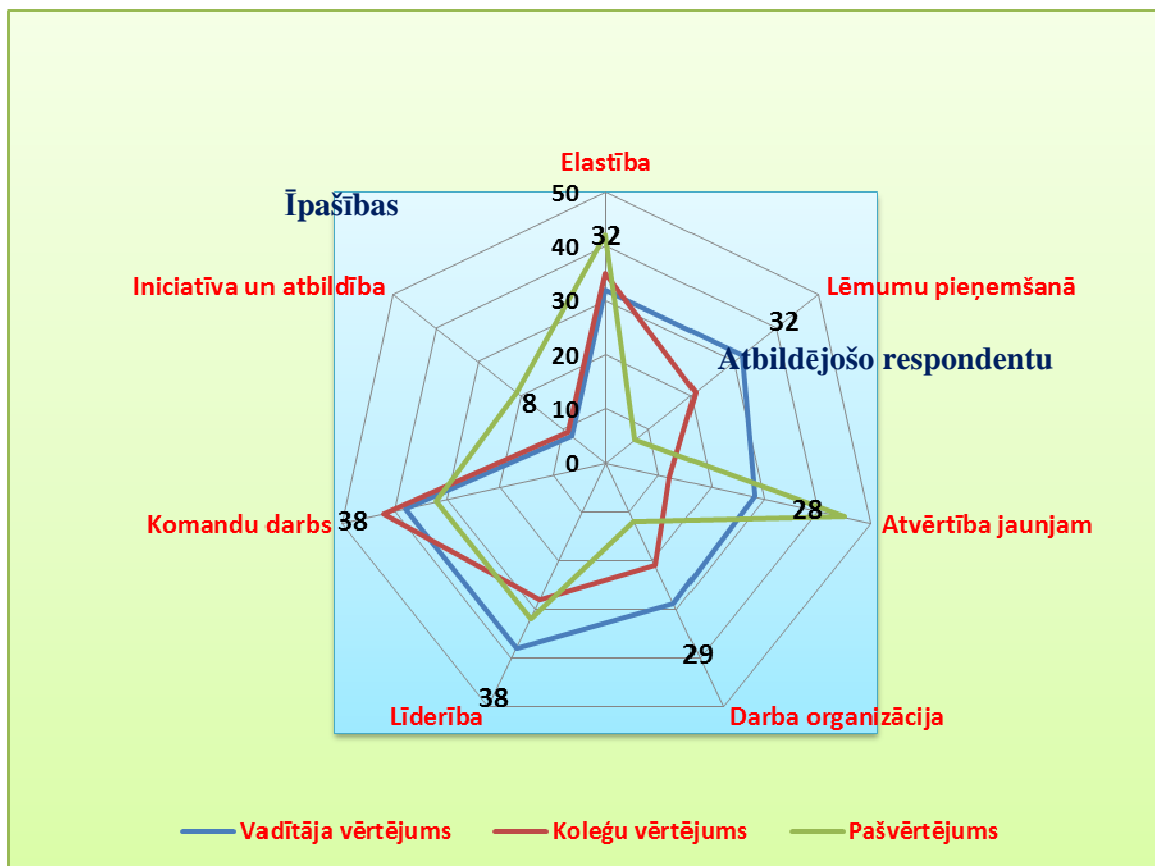
atbildību, lai saglabātu komandas vienotību, un rīkoties radoši ar nolūku izpildīt komandiera nodomu (TRADOC PAM 525-3-3 2010).

Valstiski svarīgā organizācijā, veicot virsnieku un instruktoru anketēšanu un ekspertu interviju, respondentu atbildes atklāja viņu militāro iestāžu vadītāju personības orientāciju, kas ietekmē arī vadības stilu organizācijā (Huntington 1957). Apkopojot procentuāli iegūtos militāras organizācijas vadības anketēšanas rezultātus, var secināt, ka 40% no aptaujātiem militārās organizācijas personāla vadītājiem pēc indivīda tipa ir „mācību grāmatas ideāls”, respektīvi, šie darbinieki cenšas veidot savas profesionālās kompetences atbilstoši teorētiskajām prasībām un rīkoties pēc instrukcijām. 30% vadītāju ir „stingrās rokas” tips, kas norāda uz autoritārismu organizācijā. Var secināt, ka militārajās organizācijās vadītāju darbības orientācijai raksturīga rīcība pēc instrukcijām, bieži apvienojumā ar autoritārismu, kas neveicina veiksmīgu komunikāciju sadarbību starp vadītāju un padotajiem kopējo mērķu sasniegšanai (sk. 1. att.).

1. attēls. Anketas „Vadītāja darbības orientācija” kopējo rezultātu apkopojums.

Anketas „360 grādu novērtēšanas metode” kopējo rezultātu apkopojums atklāja, ka militāro organizāciju personālsastāvs, izvērtējot organizācijas kopējo ainu, atklāja: organizācijās dominē veselīgs mikroklimats un orientācija uz produktivitāti un sadarbību, tomēr pastāv daži nebūtiski trūkumi pārmaiņu ieviešanā (sk. 2. att.).

2. attēls. Anketas „360 grādu novērtēšanas metode” kopējo rezultātu apkopojums (kompetenču kopums).

Veicot militārās organizācijas „X” darbinieku aptaujas rezultātu apkopojumu un izpētot respondentu atbildes pēc to procentuālā sadalījuma, var izvirzīt secinājumus par to kā militārajās organizācijās to vadībā tiek īstenots „starppaudžu” taisnīgums, kas savukārt novērš paaudžu konfliktu organizācijā, respektēts attieksmju vērtību līmenis, kas veido korporatīvo kultūru militārajā organizācijā, tiek respektēta pagātnes pieredze un pareizi tiek izvērtēta pašreizējā situācija, bet daļēji tiek īstenots kļūdu un to seku princips un ne vienmēr ievērots „piesardzības princips”, piemēram, kadru atlasē un funkciju deleģēšanā (sk. 3. att.).

Vadītāju intervija tika veikta ar mērķi padziļināti izpētīt vadītāja darbību militārajā organizācijā ilgtspējības pārmaiņu aspektā.

Pētījuma ietvaros tika veikta militārās organizācijas vadības un mācību personālsastāva (virsnieku un instruktoru) anketēšana, kuras mērķis bija izpētīt militārās organizācijas ilgtspējas potenciālu. Apkopojot personālsastāva atbildes pēc to procentuālā sadalījuma, var secināt, ka militārajās organizācijās to vadībā tiek īstenots „starppaudžu” taisnīgums, kas savukārt novērš paaudžu konfliktu organizācijā, respektēts attieksmju vērtību līmenis, kas veido korporatīvo kultūru militārajā organizācijā, tiek respektēta pagātnes pieredze un pareizi tiek izvērtēta pašreizējā situācija, bet daļēji tiek īstenots kļūdu un to seku princips un ne vienmēr ievērots „piesardzības princips”.

Pētījums uzskatāmi parāda to, ka militārajā organizācijā ir svarīgi ne tikai vadītāja kompetence un zināšanas, bet arī vadītāja spēja strādāt ar personālu, būt līderim ar augstu paškontroles līmeni.

3. attēls. Militārās organizācijas „X” darbinieku aptaujas rezultātu apkopojums.

Militāro organizāciju vadītājiem viņu organizācijas ilgtspēja asociējas gan ar iekšējo stabilitāti, ko nodrošina Latvijas dalība NATO militārajā blokā, gan ar valsts militāro organizāciju darbību valsts aizsardzībā kopēja mērķa – valsts pastāvēšanas un stabilas eksistences – nodrošināšanā.

Militārajās organizācijās stratēģiskās attīstības koncepcijas gan tiek izstrādātas, tomēr tās ne vienmēr tiek īstenotas praksē kā ilgtspējas stratēģijas pamats. Militāro organizāciju darbības efektivitāti nodrošina skaidri definēti ilgtermiņa mērķi un uzdevumi, kas iekļauti organizācijas stratēģiskās attīstības koncepcijā, ārvalstu pozitīvās vadības pieredzes un vadības modeļu veiksmīga integrēšana Latvijā apstākļiem un racionāla organizācijas resursu izmantošana.

Bieži būtisks šķērslis militāro organizāciju attīstībai ir finanšu resursu trūkums, ko izraisījusi ekonomiskā krīze un ierobežotais valsts budžeta finansējums militārajai jomai.

Soļi, kas nepieciešami militārās organizācijas ilgtspējības paaugstināšanai, ir saistību izpilde, organizācijas visu struktūrvienību skaidri definētu attīstības koncepciju izstrāde un

finansējuma palielināšana militārās organizācijas vajadzībām, bet valsts līmenī – sakārtots likumdošanas regulējums.

Militārajās organizācijās darba organizācija ir elastīga, stingri strukturizēta un caurskatāma, ar stingru hierarhiju, kontroles mehānismu un pienākumu sadali, kas vērtējams pozitīvi, tomēr ierobežojošs faktors ir finansējuma trūkums organizācijā.

Galvenie riski, kas negatīvi ietekmē militāro organizāciju darbību tagad un ilgspējību nākotnē, ir profesionāla personāla trūkums, finansiālas problēmas un politiskā nestabilitāte valstī.

Militāro organizāciju vadītāju darbības stratēģiskie virzieni ir divi, un tie vērsti uz organizācijas materiāli tehnisko attīstību un personāla profesionālo kompetenču pilnveidošanu un labklājības nodrošināšanu.

Latvijas militārajās organizācijās šobrīd visaktuālākais ir „Mission Command” vadības un kontroles modelis, kas paredz militārajā organizācijā vadītājam deleģēt un sadalīt funkcijas starp padotajiem.

Pētījumā tika sasniegts tā mērķis, veikti uzdevumi, kā arī apstiprināta pētījumā izvirzītā hipotēze: Militārās organizācijas vadītāja kompetenču kopums ir tiešs organizācijas ilgspējīgas attīstības veicinošs faktors.

Ieteikumi pilnveides iespēju ieviešanai ilgspējīgai pārmaiņu vadībai militārajā organizācijā:

Nepieciešams veicināt militārās organizācijas pilnveidošanu vadības procesos (*mission comand*), izmantojot ASV labo praksi, kā arī pilnveidot organizāciju iekšējo vidi.

Lai veicinātu militāras organizācijas ilgspējīgumu, ir jāievieš jaunas zināšanas, jāpadara tās par pieejamām visiem darbiniekiem.

Lai paaugstinātu darbinieku darba un profesionālo kompetenču paaugstināšanas motivāciju, militārās organizācijas vadībai ir jāievieš uzņēmumā stimulējoša atalgojuma un atzinības sistēma nelielu prēmiju un sociālo garantiju veidā.

Militārai organizācijai ir ciešāk jāsadarbojas ar citām līdzīga tipa virziena militārām organizācijām, lai nodrošinātu esošo darbinieku kvalifikācijas celšanu un jauno speciālistu sagatavošanu atbilstoši mūsdienu pasaules laikmeta prasībām.

Lai laužtu sabiedrības negatīvos stereotipus par militārām organizācijām kā sabiedrībai nedraudzīgām struktūrām un nodokļu izšķērdētājām, militārajai organizācijai ir jāveido sevis kā sociāli atbildīgas organizācijas tēls, komunicējot ar sabiedrību; aktīvi piedaloties sabiedriskajās aktivitātēs, izglītības, sporta un kultūras pasākumos, apmeklējot izglītības iestādes, prezentējot sevi valsts svētkos un atceres dienās, piedaloties vides aizsardzības pasākumos, ir jāorganizē sociālās kampaņas, kas sabiedrībai sniegtu informāciju par militāro organizāciju darbību.

Lai veicinātu patriotismu jaunajā paaudzē un nodrošinātu jaunu kadru iesaisti militārajās organizācijās nākotnē, militāro organizāciju personālsastāvam vajadzētu izglītības iestādēs organizēt tikšanās ar izglītojamiem.

Bibliogrāfija

- ADRP 6-0 C2. 2014. *Mission Command*, USA. Washington, DC: Headquarters Department of the Army.
- Caforio G. 2006. *Social Sciences and the Military: An Interdisciplinary Overview*. USA, New York: Routledge.
- Davies M. 2001. *Commanding Change: War Winning Military Strategies for Organizational Change*. United States of America: Greenwood Publishing Group.
- Fenema P.C.van., Beeres R. 2010. *Managing Military Organizations: Theory and Practice Joseph Soeters*. London: Routledge, impr.
- Greene R. 2006. *The 33 Strategies of War*. United States: Penguin Group.
- Huntington S. P. 1957. *The Soldier and the State: The Theory and Politics of Civil-Military Relations*. Boston: Belknap Press.
- Henderson J. 2006. *The Process of Military Distribution Management: A Guide to Assist Military and Civilian Logisticians in Linking Commodities and Movement*. Bloomington, Indiana.
- Hollander E. P. 1985. *Leadership an power*. New York: Random House.
- Peen Rodt A. 2014. *The European Union and Military Conflict Management: Defining, Evaluating and Achieving Success*. United Kingdom: Taylor & Francis Books.
- Pipere A., Iliško Dz., Mičule I. 2014. *Ilgospējīga attīstība – no zināšanām uz darbību. Palīgs skolām un skolotājiem*. Daugavpils: Ilgtspējīgas izglītības institūts, Daugavpils Universitāte.
- Shamir E. 2011. *Transforming Command: The Pursuit of Mission Command in the U.S., British, and Israeli Armies*. Stanford, California: Stanford University Press.
- Sharm S., Starik M., Huste B. 2007. *Organizations and the Sustainability Mosaic: Crafting Long-term Ecological and Societal Solutions*. New York: Edward Elgar Publishing.
- TRADOC PAM 525-3-3. 2010. *The Army Functional Concept for Mission Command*. USA: U.S. Army Capabilities Integration Center.

OTRĀS KLASES SKOLĒNU RUNAS ATTĪSTĪBAS NOSACĪJUMI MĀCĪBU STUNDĀS

Tatjana Ivanova, Jeļena Badjanova

Daugavpils Universitāte, Parādes iela 1, Daugavpils, Latvija, LV-5401
tatjana7871@inbox.lv, helenija@inbox.lv

Abstract

Conditions of second-formers' speech development during school lessons

Speech development is a major component in the process of the child's psycho-physical development and an important factor that determines the child's readiness for school. Speech development occurs in interaction with the environment, where the child reaches psychological readiness for speech development and masters the skill of using language as a means of interaction and communication among humans. Children with speech or language disorders find it more difficult to cope in different real-life situations, especially when starting school. Such children may encounter problems when they mishear certain words or fail to grasp their meaning, struggle to remember verbal information or attempt to interact with peers and teachers. In view of the above, the present paper focuses on speech development as an important precondition for the child's readiness for school and successful mastering of the primary education curriculum. In addition, the general conditions that affect second-formers' speech development are analysed.

Theoretical writings are analysed on why speech development occurs at uneven pace in same-age cohorts of learners. Findings are analysed and interpreted from an empirical study on the effectiveness of didactic games to facilitate speech development among second-formers. Insights from pedagogical observation are used to draw conclusions about speech development in a group of 15 learners from an unnamed primary school in the city of Daugavpils.

Key words: second-former, speech development, school lesson, conditions of speech development

Ievads

Skolēns atnāk uz skolu ar savu iepriekšējo pieredzi, ko guvis gan mājās no vecākiem, gan, iespējams, skolas izglītības iestādē. 7 – 8 gadu vecumā bērnu runa kļūst par saskarsmes un bērna domāšanas līdzekli. Šajā posmā turpinās kvalitatīvas izmaiņas bērna valodā un domāšanā. Šīs izmaiņas nosaka tas apstākļi, ka bērns arvien labāk apgūst dzimto valodu un arvien biežāk patstāvīgi risina visdažādākos uzdevumus, kurus izvirza dzīves ikdiena. 7 – 8 gadus veciem skolēniem patīk daudz runāt, it īpaši bērni izrāda vēlmi, lai viņus uzklausu un atbalsta, ja ir pozitīva saskarsme ar pieaugušiem un citiem skolēniem; skaidri formulē domu, droši var atbildēt uz skolotājas uzdotiem jautājumiem, teksta izklāstā ievēro loģisku secību: vispirms ir ievads, notikuma izklāsts, kam seko atrisinājums (iepriekšējos vecumos šie posmi nereti tiek jaukti).

Analizējot un uzsverot S. Tūbules (Tūbule 2002) apgalvojumus, kā arī pēc Mācību priekšmeta programmas parauga (VISC 2013), beidzot otro klasi skolēns jau ir spējīgs:

1. stāstīt, pamatojoties uz informācijas tekstu;
2. mutiski un rakstiski apraksta dzīvnieku (piem.: ārējo izskatu);
3. mutiski pārstāsta tekstu un atbild uz uzdotajiem jautājumiem;
4. mutiski izveido stāstu, ja ir dots stāsta nosaukums;
5. izveido mutisku un rakstisku tekstu;
6. uztver kļūdas citu cilvēku izrunā;

7. iemācās pazīt runātāja nolūku pēc neverbālām norādēm: runas ātruma, skaļuma, balss toņa, uzsvāriem, atsevišķu vārdu ilguma, intonācijas, pauzēm, konteksta, žestiem, pozas, sejas izteiksmes, acu kontakta un ķermeņa kustībām;
8. iemācās saprast homonīmus, vārdus kuriem ir divas nozīmes, idiomās, metaforās, sakāmvārdus un parunas;
9. pareizi lieto gramatikas formas (to skaitā ciešamo kārtu, darbības vārdu laikus, īpašības vārdu pakāpes, apstākļa vārdus);
10. skaidri izrunā z,s,r;
11. iemācās runu pielāgot tam, ar ko runā, kas tiek teikts, sarunas tematam, tās mērķim, laikam un apstākļiem (Tūbule 2002: 132-133; VISC 2013).

Uzsākot mācības sākumskolā, skolēniem ir noslēdzies fonemātiskas attīstības process. Viens no tā svarīgākajiem komponentiem ir tas, ka intensīvi sāk paplašināties vārdu krājums; vieniem skolēniem vārdu krājums ir plašāks, bet citiem – mazāks. Arī šajā vecumā individuālas atšķirības ir lielas. Tas ir atkarīgs no dzīves apstākļiem, no tā, kā un cik ar bērniem komunicē tuvi pieaugušie, un vēl viens no galvenajiem vārdu krājuma paplašināšanas avotiem ir daba tuvākajā apkārtnē. Daudzi pētnieki (Alekse 2003; Liepiņa 2008; Špona 2004; Vigotskis 2002) uzsver, ka runas līmenis kā bērna personības attīstības rādītājs ir svarīgs nosacījums, lai skolēns varētu sekmīgi uzsākt pamatizglītības programmas apguvi skolā. Organizējot pedagoģisko procesu, viens no galvenajiem uzdevumiem ir runas attīstīšana un viena no aktuālajiem un sarežģītajiem jomām bērna attīstībā ir runas attīstības līmenis. Eksistē reāla problēma – daudziem skolēniem ir ļoti niecīgs vārdu krājums.

Vairāki autori ir pētījuši runas attīstību konkrētā vecumā, kā arī definējuši runas jēdzienu (Alekse 2003; Svence 1999; Špona 2004; Tūbule 2002), norādot, ka runas un valodas izpētei ir būtiska nozīme skolēnu attīstībā: jo labāk skolēniem ir attīstīta runātrāsme, jo labāk skolēns ir organizēts darbam, ir labāk spējīgs atcerēties informāciju, saprasties ar vienaudžiem. Ja skolēnam ir aizkavējusies runa, tas var radīt daudzas problēmas mācību procesā, kā arī skolēna turpmākajā dzīvē, tāpēc, atnākot uz skolu, skolotājam ir jāzina par katru bērnu, vai ir kādas problēmas ar runas attīstību, lai skolēns skolā nejustos kā svešinieks, bet lai mācību process palīdzētu viņam novērst tās problēmas, jo katrs skolēns ir individuāla personība, kam ir tiesības un iespējas harmoniski attīstīties un pilnveidoties.

Vairāki pētnieki (Antiņa, Mežale 2008; Markus 2003; Tūbule 2002) definēja skolotājas lomas nosacījumus bērna runas attīstībā personības veidošanās procesā:

- sekmīga pedagoga un bērna mijiedarbība veiksmīgi organizētā pedagoģiskajā mācību un audzināšanas procesā;
- pedagoga profesionālā kompetence, savienojot teoriju, praksi un pieredzi, veidojot labvēlīgu mācību un attīstošo vidi;

- pedagoga personība, autoritāte, mīlestība pret skolēniem, augsts pienākuma apziņas līmenis;
- radoša izdoma, oriģinalitāte un neordināra pieeja savam darbam, spēja strādāt ar prieku un atdevi, ciešs kontakts ar skolēniem.

Kā atzīmē S. Tūbule (Tūbule 2002) skolēnu runas līmenis un līdz ar to arī personības attīstība notiek mijiedarbībā ar vidi. Lai runas attīstīšanas darbs skolā būtu sekmīgs un rezultatīvs, pedagogam jāpārziņina un jāizpēta bērna runas attīstības nosacījumi un to ietekmējošie faktori un speciāli jāorganizē apstākļi runas aktivizēšanai, veidojot mākslīgo runas vidi, līdz ar to veicinot bērna personības veidošanos. Pēc S. Tūbules valodas apgūvē ir divi pamatnosacījumi:

- bērna ikdienišķā, dabiskā saskarsme ar apkārtējiem pieaugušajiem un vecākiem;
- īpaši organizēts mācību process.

Analizējot visas iepriekš minētās teorētiskās atziņas, var atzīt, ka vienāda vecuma skolēniem ir ļoti atšķirīgs runas attīstības līmenis. Lai to kaut kādā veidā varētu novērst, skolotājam savā darbībā ir jāizmanto vairāk praktisko uzdevumu. Viens no līdzekļiem ir didaktiskās spēles, kas palīdz skolēniem veicināt runas attīstību. Didaktiskās spēles nesniedz skolēniem jaunas zināšanas, bet māca zināšanas pielietot jaunos apstākļos, aktīvajā darbībā vai kāda prāta attīstīšanas uzdevuma veikšanā, kura izpilde ir saistīta ar dažādām garīgās darbības formām. Lai izprastu spēles uzdevumu, apgūtu darbību un noteikumus, aktīvi jāklaušās un jāpārdomā skolotājas priekšlikums, viņas paskaidrojums. Uzdevumi, ko izvirza didaktiskā spēle, prasa koncentrētu uzmanību, analizatoru aktīvu darbību, prasmi atšķirt, salīdzināt, vispārināt (Platace, Vētra 1970).

Raksta turpinājumā tiks atspoguļoti pētījuma rezultāti pirms un pēc didaktisko spēļu iekļaušanas mācību stundās skolēnu runātprasmes attīstībai.

Pētījuma norise, dalībnieku izlase un metodoloģija

Pētījums tika veikts Daugavpils „X” vidusskolā. Pētījumā piedalījās 15 otrās klases skolēni. Pētījuma mērķis: izpētīt 2. klases skolēnu runas attīstību, izmantojot didaktiskās spēles mācību stundās. Pētījumā tika izvirzīts šāds jautājums: Kādas izmaiņas notiek 2. klases skolēnu runas attīstībā, izmantojot didaktiskās spēles? Pētījums tika veikts desmit nedēļu laikā.

Pētījumā iesaistītie dalībnieki bija 15 otrās klases skolēni (7 meitenes, 8 zēni). Tika izmantota tiešā novērošana (Geske, Grīnfelds 2006) pētījuma sākumā un beigās dzimtās valodas un literatūras mācību stundas, jo šajās stundās mācības ieņem īpašu vietu pareizas runas attīstīšanai, kā arī palīdz skolēniem novērtēt valodas kopšanu, bagātināšanu un saglabāšanu.

Pētījumā iegūto datu analīzei un noformēšanai tika izmantotas informācijas tehnoloģijas.

Pētījuma rezultātu analīze

Pētījuma sākumā skolēniem tika novēroti runas attīstības kritēriji, kuri tika izstrādāti pamatojoties uz Mācību priekšmeta programmas paraugu (VISC 2013). Iegūtie novērošanas dati

tika pierakstīti un apkopoti tabulās par katra skolēna runas attīstības līmeni, kas tika vērtēts pēc noteiktiem kritērijiem. Analizējot pirmās novērošanas rezultātus, var konstatēt šādus rezultātus:

1. kritērijs: *Skolēns aktīvi komunicē, savā runā izmanto tīru un skaidru valodu, spēj uz klausīt un saprast cita runu, prot konsekventi un skaidri izteikt savas domas.* Šis kritērijs pilnībā tika novērots 10 skolēniem. Šie skolēni vienmēr izteica savu viedokli un uz klausīja citus, kad tas bija nepieciešams. Mazāka skolēnu daļa vai nu izsaka savu viedokli, vai ir pamanāmas kļūdas vārdos. Ir skolēni, kas labprāt uz klausā citu skolēnu viedokli, bet paši izvairās no saskarsmes; viņiem trūkst prasme sakarīgi izteikt savas domas, piemīt nedroša un nepārlicinoša runa.

2. kritērijs: *Skolēns skaidri izrunā šādus runas elementus: teikumus, vārdus, zilbes, skaņas. Ātri un pareizi izrunā vārdus pa zilbēm, pareizi izrunā skaņas un burtus.* Var konstatēt, ka 13 skolēniem šis kritērijs izpaudās pozitīvi, šie skolēni prot skaidri un sakarīgi izrunāt skaņas un burtus, kā arī noteiktus runas elementus, runā bez priekšskaņām. Bija skolēni, kam tika novērotas grūtības šajā kritērijā. Novērots, ka šie bērni dažreiz nepareizi formulē teikumus, vienu vārdu aizstāj ar citu.

3. kritērijs: *Prot formulēt teikumus.* Bija vērojams, ka lielākā daļā skolēnu teikumā lieto nepieciešamus (konkrētus) vārdus atbilstoši tēmai. Tikai 1 skolēnam šis kritērijs daļēji izpaudās, tika novērota daļēja pareiza teikuma formulēšana, dažreiz skolēniem tika novērota vārdu jaukšana, līdz ar to viņiem rodas problēmas sakarīgi formulēt teikumus.

4. kritērijs: *Lieto vienkāršus paplašinātus teikumus ar papildinājumiem.* Iegūto datu apkopojums ļāva konstatēt, ka septiņi otrās klases skolēni prot izmantot savā runā vienkāršus un paplašinātus teikumus ar papildinājumiem. Četriem skolēniem šis kritērijs runas attīstībā izpaudās daļēji, ir novērots ka šie bērni dažreiz lieto nepaplašinātus teikumus, bet cenšas izmantot savā runā vienkāršus paplašinātus teikumus. Četriem skolēniem šis kritērijs izpaudās negatīvi – šie skolēni runā lieto tikai nepaplašinātus teikumus, ir pamanāms niecīgs vārdu krājums.

5. kritērijs: *Valodai piemīt noteikts temps, skaļums, izteiksmīgums.* Šis kritērijs lielākai daļai bērnu izpaudās pozitīvi, 1 skolēnam šis kritērijs izpaudās daļēji un vienam skolēnam ir novērota klusa, monotona runa.

6. kritērijs: *Veido adresātam un saziņas tematam atbilstošus izteikumus.* Šis kritērijs pilnībā tika novērots 10 skolēniem. Šie skolēni vienmēr prot izmantot atbilstošus izteikumus, lai sniegtu informāciju. Trīs skolēniem šis kritērijs izpaudās negatīvi – šie skolēni runā monotoni, neprot izmantot nepieciešamus izteikumus. Pārējiem bērniem šis kritērijs izpaudās daļēji.

7. kritērijs: *Prot uzdot jautājumus ar mērķi saņemt informāciju.* Lielākā daļa skolēnu prot uzdot jautājumus un saņemt nepieciešamo informāciju, un tikai vienam skolēnam ir novērotas grūtības jautājumu formulēšanā, lai saņemtu informāciju.

8. kritērijs: *Prot atbildēt uz uzdotiem jautājumiem.* Astoņiem skolēniem pozitīvi – šie skolēni prot atbildēt un vienmēr atbild uz uzdotiem jautājumiem, savukārt četriem skolēniem šis kritērijs izpaudās daļēji – ir novērojams, ka šie skolēni dažreiz klusē, pat tad, ja zina atbildi, dažās situācijās izvairās no saskarsmes, un trīs skolēni neprot atbildēt un vispār izvairās no jautājumiem, rodas apmulsums.

9. kritērijs: *Prot pastāstīt par redzēto, dzirdēto un lasīto.* Lielākā daļā skolēnu veiksmīgi un labprāt pastāsta par zināmo un lasīto materiālu. Trīs skolēniem šis kritērijs izpaudās daļēji un tikai diviem skolēniem rodas problēmas un grūtības formulēt savas domas par notikušo.

Izvērtējot sākotnējā novērošanā pirms novadītajām didaktiskajām spēlēm iegūtos datus, var konstatēt, ka ir daži aspekti, ko bērni runas attīstībā apguvuši ļoti labi, piemēram: ātri un pareizi izrunā vārdus pa zilbēm; pareizi izrunā skaņas un burtus; prot formulēt teikumus; valodai piemīt noteikts temps, skaļums, izteiksmīgums. Taču ir novērotas lietas, kuras vēl būtu jāpamācās un jāsaprot, jo tās sagādā nelielas grūtības, piemēram: aktīvi komunicēt; savā runā izmantot tīru un skaidru valodu; spēju uzklaut un saprast cita runu; konsekventi un skaidri izteikt savas domas; izmantot savā runā vienkāršus paplašinātus teikumus ar papildinātājiem. Lai skolēniem veicinātu kritēriju rādītāju izaugsmi, skolotājai ir jāveic liels un ilgstošs darbs, lai spētu veiksmīgi attīstīt nepieciešamās prasmes veiksmīgai runas attīstības veicināšanai.

Pēc didaktisko spēļu novadīšanu mācību stundās tika konstatēts, ka tika sasniegti uzlabojumi skolēnu runātprasmē, ko apliecina atkārtotas novērošanas rezultāti:

1. kritērijs: *Skolēns aktīvi komunicē, savā runā izmanto tīro un skaidru valodu, spēj uzklaut un saprast cita runu, prot konsekventi un skaidri izteikt savas domas.* Šis kritērijs tika novērots 11 skolēniem. Šie skolēni vienmēr cenšas izteikt savu viedokli un uzklaut citus. Tikai trīs skolēniem šis kritērijs ir novērots daļēji un vienam skolēnam vispār nav novērots. Salīdzinot ar novērošanas sākumu, var secināt, ka šajā kritērijā notika pozitīvas izmaiņas.

2. kritērijs: *Skolēns skaidri izrunā šādus runas elementus: teikumus, vārdus, zilbes, skaņas.* Ātri un pareizi izruna vārdus pa zilbēm, pareizi izruna skaņas un burtus. Var secināt, ka 13 skolēniem šis kritērijs izpaudās pozitīvi – šie skolēni prot skaidri un sakarīgi izrunāt skaņas un burtus, kā arī noteiktus runas elementus, runā bez priekšskaņām. Vienam skolēnam šis kritērijs tika novērots daļēji, un vēl vienam skolēnam šis kritērijs netika novērots. Var konstatēt, ka nekādas izmaiņas šajā kritērijā nav notikušas.

3. kritērijs: *Prot formulēt teikumus.* Iegūtie dati liecina, ka lielākā daļā skolēnu teikumā lieto nepieciešamus (konkrētus) vārdus atbilstoši tēmai. Tikai vienam skolēnam šis kritērijs izpaudās daļēji.

4. kritērijs: *Lieto vienkāršus paplašinātus teikumus ar papildinātājiem.* Var konstatēt, ka astoņi otrās klases skolēni prot izmantot savā runā vienkāršus un paplašinātus teikumus ar

papildinātājiem. Četriem skolēniem šis kritērijs runas attīstībā izpaudās daļēji, ir novērots, ka šie bērni dažreiz lieto nepaplašinātus teikumus, bet cenšas izmantot savā runā vienkāršus paplašinātus teikumus. Trīs skolēniem šis kritērijs izpaudās negatīvi – šiem skolēniem ir pamanāms niecīgs vārdu krājums.

5. kritērijs: *Valodai piemīt noteikts temps, skaļums, izteiksmīgums*. Šis kritērijs izpaudās lielākai daļai bērnu pozitīvi, vienam skolēnam šis kritērijs izpaudās daļēji un vienam skolēnam ir novērota monotona runa.

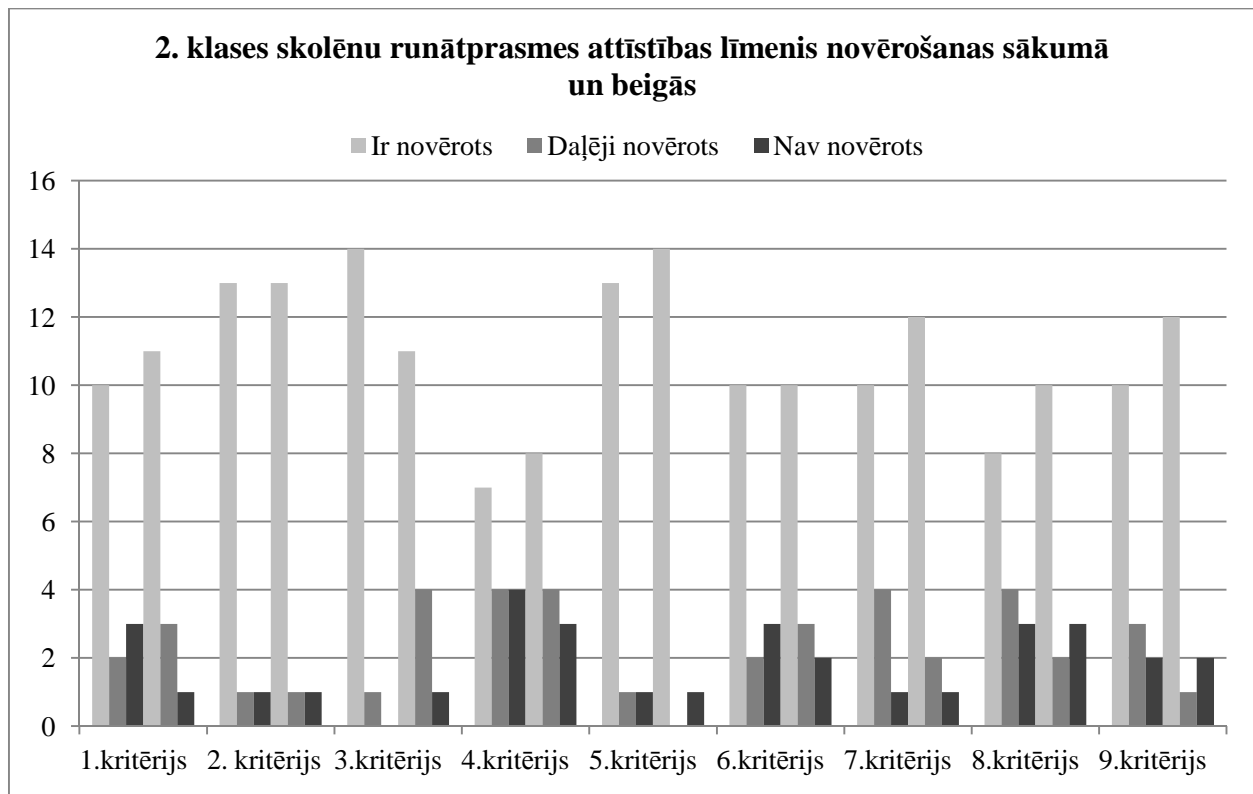
6. kritērijs: *Veido adresātam un saziņas tematam atbilstošus izteikumus*. Šis kritērijs tika novērots 10 skolēniem. Šie skolēni vienmēr prot izteikt savas domas, lai sniegtu un saņemtu informāciju. Diviem skolēniem šis kritērijs izpaudās negatīvi – šie skolēni runā monotoni, neprot izmantot nepieciešamus izteikumus. Trīs bērniem šis kritērijs izpaudās daļēji.

7. kritērijs: *Prot uzdod jautājumus ar mērķi saņemt informāciju*. Tika novērots, ka 12 skolēni prot uzdod jautājumus un saņemt nepieciešamo informāciju, diviem skolēniem šis kritērijs izpaudās daļēji un tikai vienam skolēnam ir novērotas grūtības jautājumu formulēšanai, lai saņemtu informāciju.

8. kritērijs: *Prot atbildēt uz uzdotiem jautājumiem*. Desmit skolēni prot atbildēt un vienmēr atbild uz uzdotiem jautājumiem, savukārt trīs skolēni neprot atbildēt un vispār izvairās no jautājumiem, šiem skolēniem rodas apmulsums. Diviem skolēniem šis kritērijs tika novērots daļēji.

9. kritēriju: *Prot pastāstīt par redzēto, dzirdēto un lasīto*. Var atzīt, ka 12 skolēni prot veiksmīgi pastāstīt par zināmo un lasīto materiālu. Vienam skolēnam šis kritērijs izpaudās daļēji un tikai diviem skolēniem rodas problēmas un grūtības formulēt savas domas par notikušo.

Apkopojot novērošanas rezultātus pētījuma sākumā un beigās, tika izveidota diagramma (skatīt 1. attēlu), pēc kuras var konstatēt, ka ir liela atšķirība starp novērošanas sākumu un beigām.

1. attēls. Otrās klases skolēnu runātprasmes attīstības līmenis novērošanas sākumā un beigās.

Diagrammā ir parādīti katra kritērija uzlabojumi. Var secināt, ka vislielākā efektivitāte skolēnu runātprasmē ir atspoguļotā 1,2,3 un 5. kritērijā. Tas liecina, ka otrās klases skolēniem ir prasmes aktīvi komunicēt, savā runā izmantot tīru un skaidru valodu, piemīt spēja uz klausīt un saprast cita runu, kā arī prasme konsekventi un skaidri izteikt savas domas. Līdz ar to skolēniem nesagādā grūtības skaidri izrunāt teikumus, vārdus, zilbes un skaņas. 3. kritērijs norāda, ka skolēniem nav problēmu formulēt teikumus. Bija novērojams, ka lielākā daļa skolēnu teikumā lieto nepieciešamus un konkrētus vārdus atbilstoši tēmai. Par to liecina atspoguļotie dati.

Tādējādi, var konstatēt, ka skolēnu runātprasme ir uzlabojusies, līdz ar to var secināt par didaktisko spēļu efektivitāti, jo tieši ar šo spēļu palīdzību bija attīstīti un uzlaboti runātprasmes vērtēšanas kritēriji.

Secinājumi

Runas attīstība ir svarīgs jautājums skolēna sagatavotības skolai kontekstā. Ja skolēnam ir pietiekošs vārda krājums, viņš var izteikt savas domas, izjūtas, piedzīvojumus, izmantojot dažādu runas intonāciju, var veidot prasmī loģiskam stāstījumam. Runas attīstības komponenti – skaņas saklausīšana, skaņu izruna, vārda krājuma lielums, prievārdu lietojums, fonētiskās dzirdes attīstīšana, ir pamatā skolēna tālākai lasītprasmes un rakstīt prasmes attīstībai. Lai skolēnu runa sekmīgi attīstītos, skolotājam/am ir jāpiedāvā aktīvāku mācību procesu, lai skolēns būtu iekļauts aktīvajā darbībā. Didaktiskās spēles nodrošina variatīvu pieeju mācību procesā, kas sekmē skolēnu

runas attīstību. Didaktisko spēļu izmantošana mācībās veicina radošumu, patstāvību, kā arī gribas attīstību: skolēni mācās sasniegt mērķi, pabeigt iesākto. Didaktisko spēļu izmantošana mācību stundās veicina izteiksmīgu, gramatiski pareizu, sakarīgu un skaidru skaņu un vārdu izrunu. Ar didaktisko spēļu palīdzību ir iespējams attīstīt skolēnu runu, paplašinot bērnu vārdu krājumu. Turklāt atmiņā nostiprinās priekšmetu un to īpašību nosaukumi.

Pētījuma rezultāti parādīja, ka aptaujas gaitā gan skolotāji, gan vecāki veic attīstošu darbu runas attīstības veicināšanai, izmantojot dažādas didaktiskās spēles. Veicot pētījumu, var konstatēt, ka didaktiskās spēles veicina runas attīstības veicināšanu, jo tās māca zināšanas pielietot jaunos apstākļos, aktīvā darbībā, prāta attīstīšanas uzdevumā, kura veikšana ir saistīta ar dažādām garīgās darbības formām. Apkopojot pētījuma rezultātus, tika konstatēti uzlabojumi skolēna runas attīstībā, kas liecina par didaktisko spēļu efektivitāti.

Bibliogrāfija

- Alekse I. 2003. *Runātprasme: palīgs runātājiem un viņu skolotājiem*. Rīga: Raka.
- Antiņa I., Mežale S. 2008. *Spēles radošiem pedagogiem*. Rīga: Raka.
- Geske A., Grīnfelds A. 2006. *Izglītības pētniecība: Mācību grāmata augstskolu izglītības un pedagogijas profesionālo un akadēmisko studiju programmu studentiem*. Rīga: Latvijas Universitātes Akadēmiskais apgāds.
- Liepiņa S. 2008. *Speciālā psiholoģija*. Rīga: Raka.
- Markus D. 2003. *Bērna valoda: No pirmā kliešana līdz pasakai*. Rīga: Rasa ABC.
- Platace V., Vētra U. 1970. *Rotaļas ar noteikumiem bērnu dārzā*. Rīga: Zvaigzne.
- Svence G. 1999. *Attīstības psiholoģija*. Rīga: Zvaigzne ABC.
- Špona A. 2004. *Audzīnāšanas process teorijā un praksē*. Rīga: Raka.
- Tūbule S. 2002. *Skolēna runas attīstības vērtēšana*. Rīga: Raka.
- Vigotskis Ļ. 2002. *Domāšana un runa: Vispārīgās psiholoģijas problēmas*. Rīga: EVE.
- Valsts izglītības satura centrs. 2013. *Mācību priekšmeta programmas paraugs*. [skatīts 14.12.2013]. Pieejams (Accessed): http://visc.gov.lv/vispizglitiba/saturs/dokumenti/programmas/pamkolai/krval_dzval_1_9.pdf

IZGLĪTĪBAS KVALITĀTES NOVĒRTĒŠANAS UN UZLABOŠANAS DIMENSIJAS

Sabīne Kušīņičeva, Lolita Jonāne

Daugavpils Universitāte, Parādes iela 1, Daugavpils, Latvija, LV-5401

sabine.kusiniceva@gmail.com, lolita.jonane@du.lv

Abstract

Dimensions of assessing and improving quality of education

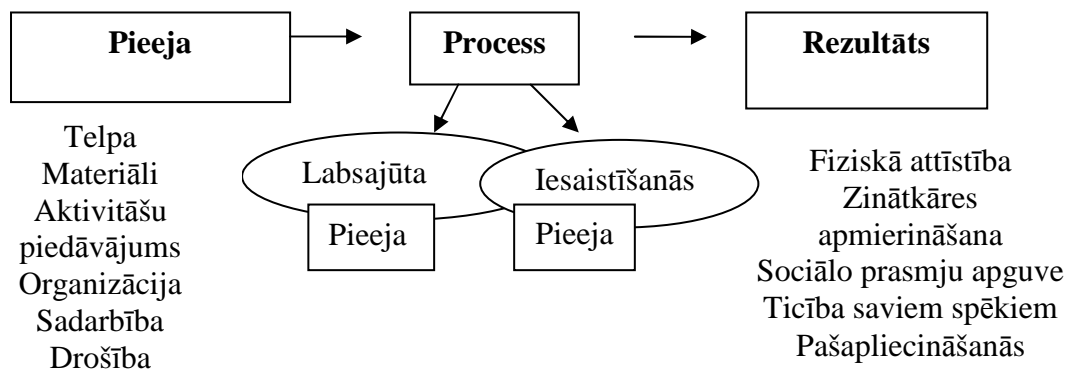
Latvia's National Development Plan for 2014 – 2020 emphasizes how the rapid development of life requires people with sufficient knowledge who are able to be creative, work in a team, adapt to changes and create changes themselves. Teachers create these changes and ensure a qualitative education and it is the teacher that determines how creative and engaged the children will become.

Daugavpils University provides a sufficient theoretical and empirical experience for future teachers; however, the findings of students who have taken part in ERASMUS program have to be summarized and analyzed. Experience of Flemish researchers has been studied in order to create a new experiential education-model, based on a series of critical reflections on their practice. It serves as a learning process evaluation tool, emphasizing two dimensions: well - being and involvement of a child. By evaluating well - being and depth of involvement of children according to a 5 point rating scale, the teacher is able to encourage deep learning and improve professionally.

Such qualitative research methods as observation, analysis of documents and interviews were used in the study. By evaluating training materials and the opinions of future primary education teachers, their understanding of learning process evaluation and improvement was summarized and suggestions were made for the usage of experiential education-model. The training reports of future teachers often include indicators of well - being and involvement dimensions of the children.

Key Words: learning process, experience, deep learning, involvement, well - being.

Analizējot mācību procesu pirmsskolā un pamatizglītībā, flāmu pedagogs Ferre Livers (Laevers 2005) kā galveno min bērna pamatvajadzību apmierināšanu un viņa labsajūtas nodrošināšanu. Ja skolēns ir dzīvespriecīgs, enerģisks, rīkojas spontāni, tad var apgalvot, ka viņš jūtas labi. Otrs būtisks nosacījums efektīvas mācīšanās norisei ir skolēna iesaistīšanās darbībā. Iesaistīšanās izpaužas tādējādi, ka bērni ir koncentrējušies uz uzdevumu vai spēli, ir mērķtiecīgi, ieinteresēti un aizrautīgi. Lai to panāktu, skolotājam līdztekus mācību procesa organizēšanai ir jāklūst par novērotāju, lai nepārtraukti gūtu atgriezenisko saiti par skolēna emocionālo un fizisko stāvokli un mācīšanās norisi, lai, analizējot bērnu rīcību un uzvedību, pilnveidotu savu darbību mācību un audzināšanas mērķu sasniegšanai. 1. attēlā atspoguļotais pedagoģiskās darbības norises modelis uzmanību fokusē uz trīs aspektiem: izvēlēto kontekstu, pieeju, mācību procesu un sasniegto rezultātu.

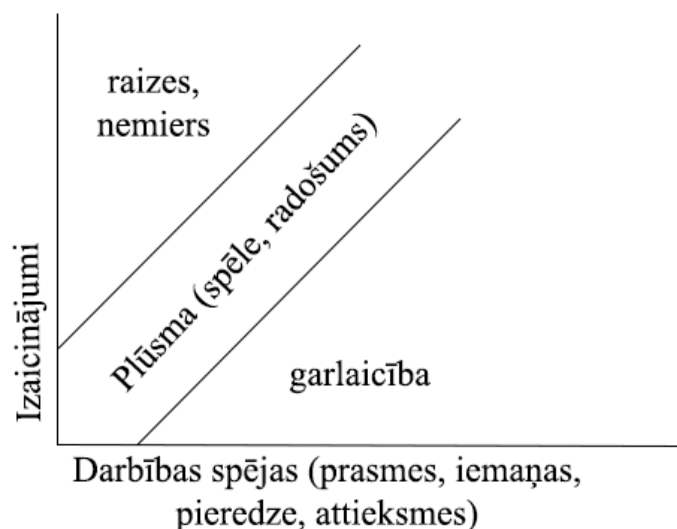

1. attēls. Pedagoģiskās darbības norises modelis (Laevers 2005).

Atziņa par skolēnu labsajūtu un iesaistīšanos kā svarīgākajām izglītības procesa dimensijām radās Flandrijas pētnieku grupai, kuri 1976. gadā uzsāka kritisku refleksiju sēriju, kuru laikā flāmu pirmsskolu skolotāji „rekonstrēja” skolēnu pieredzi un ar uzmanību novēroja skolēnus, lai uzzinātu, ko nozīmē būt bērnam un iesaistīties izglītojošajā vidē. Prakses piemēru izpēte un analīze ļāva izdarīt secinājumus par neapmierinošu apstākļu un šķēršļu pastāvēšanu, kas traucēja skolēnu vispusīgai attīstībai. Pieredzes apzināšana ļāva formulēt jaunu pieeju – uz skolēnu pieredzi balstītu izglītības modeli. Tādēļ rakstā aplūkosim šī modeļa teorētiskās pamatnostādnes un praktiskos instrumentus izglītības kvalitātes un novērtēšanas uzlabošanai.

Modeļa teorētisko pamatu veido humānās pedagogijas pamatnostādnes, personību aplūkojot kā individualitāti, kā neatkārtojamu un augstāko vērtību, kurai piemīt vajadzība pēc pašaktualizācijas – savu vajadzību realizācijas (Maslow 1998). Tāpat arī humānās pedagogiju raksturo visas personības iesaistīšanās mācību procesā, gan arī ietverot cilvēka emocijas un izziņu (Roger 1969).

Modeļa teorētisko pamatu veido arī psiholoģijas pētnieka Čīksentmihali (Csikszentmihalyi 1979) formulētā plūstošā līdzsvara teorija, kura atspoguļo sabalansētību starp skolēna prasmēm un izaicinājumiem, un kura attēlota 2. attēlā. Ja izaicinājumi ir pārāk augsti un neatbilst jau esošajām prasmēm, cilvēkā rodas bailes, raizes, nemiers, jo izaicinājuma līmenis pārsniedz viņa prasmes. Tajā pat laikā iespējamās situācijas, kad izaicinājumu ir pārāk maz vai tie ir pārāk zemi, līdz ar to zūd interese un vēlme darboties, jo trūkst neizzinātā.

2. attēls. Plūstošā līdzsvara stāvoklis (Csikszentmihalyi 2001).

Čīksentmihali norāda, ka katrs cilvēks top laimīgs tad, kad sevī ir sasniedzis plūstošā līdzsvara stāvokli: cilvēks (gan bērns, gan pieaugušais) ir tik ļoti koncentrējies, ka apkārt notiekošais kļūst mazsvarīgs. Viņš pilnībā nododas veicamajam darbam, piemirst par apkārt

notiekošo. Līvers (Leavers 2005) norāda, ka plūstošo līdzsvaru bērns sasniedz jau tad, kad aizraujas ar spēlēšanos.

Skolēna labsajūtu un iesaistīšanās dziļumu skolotājs novērtē pēc vairākiem kritērijiem un pazīmēm, kuras apkopotas 1. tabulā. Norādītās labsajūtas un iesaistīšanās pazīmes, skolotājam ļauj izteikt vispārīgus secinājumus par skolēna iesaistīšanos un labsajūtu kopumā. Skolēnam izrādot apmierinātību, prieku un pašapziņu, bet tajā pat laikā arī neatlaidību uzdevumu izpildē, skolotājs prognozē pozitīvus stundas rezultātus. Ja periodiski skolēnu raksturo lielāka daļa nosaukto pazīmju, tad var apgalvot, ka skolēns ir sasniedzis intensīvu mācīšanos (Leavers 2005).

Labsajūta	Iesaistīšanās
Laime / apmierinātība	Koncentrēšanās
Uzticība	Energija
Pašcieņa	Sarežģītība / jaunrade
Pašapziņa	Sejas izteiksme / poza
Dzīvīgums/ vitalitāte	Neatlaidība
Prieks	Precizitāte
Iespēja atpūsties un relaksēties	Reakcijas laiks
Sociālās funkcionēšana	Verbālie izteikumi
Sociālās iniciatīvas	Gandarījums
Neatlaidīgums	
Spēja tikt galā / elastība	
Pozitīva attieksme pret kopdarbību	

1. tabula. Labsajūtas un ieskaitīšanās pazīmes.

Uz pieredzi balstītais izglītības modelis ļauj novērtēt skolēna labsajūtu un iesaistīšanos, to gradējot piecos līmeņos. Abu skalu gradācijas visaugstākā vērtība ir piektais līmenis, kurā novērotās labsajūtas un iesaistīšanās pazīmes izpaužas visspēcīgāk. Labsajūtas un iesaistīšanās skalu (Leavers 2005) līmeņu vērtējumus skolotājs izmanto personiskos nolūkos, lai uzlabotu mācību procesa kvalitāti un pašu skolotāja profesionālo darbību.

Empīriskā pētījuma mērķis bija analizēt topošo pamatzglītības un pirmsskolas skolotāju izpratni par izglītības kvalitātes dimensijām atbilstoši F. Līvera teorētiskajām nostādnēm par pieredzē balstītu izglītības pieeju un izvērtēt Daugavpils Universitātes studentu viedokļus par skolēnu labsajūtas un iesaistīšanās līmeni mācību darbībā, vērojot dažādu skolotāju vadītās mācību stundas sākumskolas klasēs pedagoģiskās prakses laikā.

Pētījuma metodes

Izglītības kvalitātes un novērtēšanas dimensiju apzināšanai un esošās situācijas analīzei tika veikta topošo pamatzglītības skolotāju anketēšana un pedagoģiskās prakses atskaites dokumentu kontentanalīze. Galvenā uzmanība tika veltīta pētījumā apskatītajām kategorijām: skolēnu labsajūtas un iesaistīšanās līmeņa izvērtējumam, galvenokārt, apgūstot dabaszinības. Anketas tika

sastādītas, balstoties uz pieredzē balstītās izglītības modeļa literatūras analīzi (Leavers 1996), lai pēc iespējas plašāk aptvertu visus aspektus pētāmo dimensiju kontekstā. Tikai izveidotas 2 anketas. Pirmā anketa sastāvēja no 4 atvērtiem jautājumiem, bet otrā anketa no 6 atvērtiem jautājumiem. Pirmajā anketā informatoriem tika lūgts aprakstīt savus priekšstatus par labsajūtas un iesaistīšanās dimensijām. Otrajā anketā tika lūgts raksturot svarīgākos mācību procesa novērtēšanas aspektus, kuriem tika pievērsta uzmanība audzināšanas darba un profesionālās kvalifikācijas praksēs.

Topošo skolotāju anketēšana notika 2014. gada 1. ceturksnī. Tajā piedalījās 14 topošie pamatizglītības skolotāji, kuri audzināšanas darba un profesionālās kvalifikācijas praksi bija aizvadījuši Latgales reģiona pilsētas un lauku pamatizglītības iestādēs.

Pēc anketēšanas studentiem tika sniegta informācija par pazīmēm, kuras veicina intensīvu mācīšanos un izskaidrotas iesaistīšanās un labsajūtas izvērtēšanas skalas.

Pētījuma rezultāti

Pētījumā konstatēts, ka apmēram 60% dokumentu tika minēts salīdzinoši plašs gan vispārīgu, gan konkrētu metodisku atziņu spektrs pētāmo kategoriju kontekstā, neskatoties uz to, ka pirms došanās praksē uz pamatizglītības iestādi, studentiem netika dots norādījums pievērst uzmanību tieši šīm kategorijām. Prakses atskaites dokumentu kontentanālizē rezultātā tika konstatētas trīs atziņas pētāmo jautājumu kontekstā.

1. Mūsdienīgu un daudzveidīgu mācību metožu un darba formu lietojums, lai rosinātu skolēnu interesi un mācīšanos.

Dokumentu analīze ļauj secināt, ka jaunie skolotāji pārzina mācību metožu daudzveidību, spēj tās analizēt un vērtēt atbilstību sasniedzamajam rezultātam. Kāda studente raksta: „Mācību un audzināšanas vide ir kā mašīna, līdzko vienas daļas trūkst, tā vairs nebrauc. Tāpat ir ar mācību procesu, ja kāda metode ir veca vai nolietota, tad arī mācību un audzināšanas vidē rodas problēmas un nesaskaņas.” Šāds citāts ļauj secināt par studentes izpratni par kontekstuālu pieeju un sistēmpieeju mācību un audzināšanas darba organizēšanā.

Atsevišķi ir jāakcentē pētniecisko darbu veikšana mācību procesā. Prakses dokumentos atrodami šādi ieraksti: „Bērni ir ļoti priecīgi, ja ir jāveic eksperiments, visu laiku uzdod jautājumus; bērniem patīk eksperimentēt un atklāt; interesantākais bija eksperimenti un to daudzveidība; skolēnam jābūt kā pētniekam, kurš pats atklāj un secina.” Taču pretēji pētnieciskajai pieejai, dažas studentes bija norādījušas, ka skolotāji dabaszinību stundās biežāk izmanto mācību grāmatu un darba burtnīcu, un „radās sajūta, ka skolotājs baidās izmantot eksperimentus un pētījumus”. Pētnieciskā pieeja mācību procesā liecina par topošo skolotāja izpratni par pētniecisko metožu efektivitāti, lai nodrošinātu iespēju katram skolēnam iesaistīties mācību darbībā un izpratnes veidošanā.

2. Skolēnu iesaistīšana mācību procesā

Jaunās skolotājas prakses dokumentos norāda, ka „ir nepieciešama visu skolēnu vienlīdzīga iesaistīšana; saistot tēmu ar bērnu pieredzi, skolēni labāk iesaistījās darbā; bērniem patīk iejušanās Dabas Ministra lomā; ..bērniem patīk spēļu elementu iekļaušana mācību procesā; ..netradicionāli apbalvojumi par centību, piemēram -„Lāčplēša cepure”; no skolotāja puses jāsniedz pozitīvs uzmundrinājums; ar vienkāršu skaidrošanu nekas nenotiek, nepieciešama skolēnu iesaiste”. Kāda studente raksta: „Patika bērnu atsaucība, sadarbība.” Tas liek domāt, ka skolotājs ir panācis pietiekami dziļu skolēnu iesaistīšanos mācību darbībā.

Studentu – praktikanu vērojumos dominē atziņa par to, ka skolotājam mērķtiecīgi ir jāpiedomā pie tā, kā radīt skolēnos vēlmi mācīties un iemācīties. Tikai dažos gadījumos bija ieraksti par to, ka skolotājs skolēnu ieinteresēšanai nepievērš uzmanību, piemēram, „visas dabaszinību stundas sāk ar prezentāciju, ieintriģēšanas – nav”.

3. Skolēnu un skolotāja labsajūta

Par skolēnu un skolotāju labsajūtu prakses atskaites materiālos bija atrodamu diametrāli pretēji ieraksti: „Skolēniem un skolotājam mācību stundā jābūt brīvi, nepiespiesti. Ja valdīs uztraukums vai skolotājs nebūs sagatavojies, tad stunda nebūs izdevusies. Arī skolotājam jābūt laimīgam, drošam, bagātam ar radošām idejām.” Tā kā mācību process ir nepārtraukts skolēna un skolotāja mijiedarbības process, tad skolēnu labsajūtas nodrošināšanai būtiska ir arī skolotāja labsajūta. Savukārt kāda cita studente secina, ka „emocionālā vide ir ļoti saspringta, skolēni ir noslēgti, nav par sevi pārliecināti, traucē viens otram; klases audzinātāja ir autoritāte, pārējie skolotāji – ienaidnieki”. Jāatzīst, ka labsajūtas kategorija ir minēta tikai dažu studentu prakses atskaites dokumentos.

Anketēšanas apkopotie rezultāti ļauj iepazīties ar topošo skolotāju priekšstatiem par iesaistīšanās un labsajūtas dimensijām. Studentiem tika lūgts aprakstīt, kā ir iespējams panākt iesaistīšanos un labsajūtu mācību procesā un kā ir iespējams novērtēt iesaistīšanos un labsajūtu mācību procesā. Topošie skolotāji pirms anketēšanas nebija iepazīstināti ar pieredzē balstīto izglītības modeli.

Studentu sniegtās atbildes tika apkopotas, summējot vienādās atbildes katrā jautājumā. Topošie skolotāji uzskata, ka iesaistīšanās mācību procesā ir panākama: 1) dažādojot mācību darba formas un mācību metodes, 2) veicinot pozitīvu emocionālo vidi, 3) pievēršot uzmanību mācību vides noformējumam, 4) izmantojot interesantus, radošus un praktiskus uzdevumus.

Aplūkojot labsajūtas veicināšanu mācību procesā, topošie skolotāji uzsver: 1) pozitīvas emocionālās vides veicināšanas nepieciešamību, 2) cieņpilnas attieksmes izrādīšanu pret skolēnu, 3) skolēna vecuma un attīstības īpatnību apzināšanos, 4) intereses izrādīšanu par bērna izjūtām, 5) nepieciešamību ļaut bērnam justies brīvam un vajadzīgam un justies droši.

Analizējot pirmo divu jautājumu rezultātus, var secināt, ka pastāv cieša saikne starp iesaistīšanos un labsajūtu, jo abas kategorijas ietekmē pozitīva emocionālā mācību vide. Studentu starpā pastāv gan vienojošs priekšstats par emocionālās vides veicināšanu, gan sadrumstalotība priekšstats par labsajūtas veicināšanu, aplūkojot skolēna emocionālo attīstību.

Topošo skolotāji rakstot par iesaistīšanās novērtēšanu mācību procesā, secina, ka: 1) iesaistīšanos ir iespējams novērtēt vērtējot skolēnu uzvedību un attiecības ar skolotāju, 2) skolēnu sadarbību savā starpā, 3) par iesaistīšanos var spriest pēc uzdevumu izpildes un konkrētām situācijām. Tomēr kopumā var secināt, ka studentiem šo aspektu izvērtēšana sagādā grūtības, jo atbilžu skaits bija krietni mazāks, nekā uz citiem jautājumiem.

Labsajūtas novērtēšanu mācību procesā 8 studentes atzīmē kā visa redzētā, saklausītā, jautātā un paveiktā izvērtēšanu. Tomēr vairākums uzsver zināšanu, prasmju un iemaņu vērtēšanu. Var secināt, ka iesaistīšanos ir **grūtāk izvērtēt nekā labsajūtu**, jo labsajūta atspoguļojas bērna uzvedībā, attieksmē un attiecībās ar skolotāju.

Analizējot anektēšanas iegūtos rezultātus, var secināt, ka „iesaistīšanās” un „labsajūtas” termini jau tiek lietoti mācību procesā un studentu vārdu krājumā, bet topošo skolotāju vidū pastāv priekšstatu dažādība, kā iesaistīšanos un labsajūtu ir iespējams panākt un novērtēt.

Pēc anketēšanas studenti tika iepazīstināti ar pieredzē balstītā izglītības modeļa pamatnostādņem un iesaistīšanās un labsajūtas izvērtēšanas skalām. Turpinājumā tiks aprakstīti sešu atvērto jautājumu iegūtie rezultāti.

1. jautājumā studentiem tika lūgts nosaukt trīs faktorus, kuriem tika pievērsta vislielākā uzmanība novērošanas prakses laikā. Iegūtie rezultāti norāda, ka vislielākā uzmanība tika pievērsta: 1) skolēna uzvedībai, 2) skolotāja darba formu un metožu dažādībai, 3) sadarbība starp skolotāju un skolēnu, 4) pozitīvajai attieksmei, 5) uzmanībai pret bērna interesēm un vajadzībām. Rezultāti apstiprina, ka novērošanas praksē topošajam pedagogam ir jāaplūko viss mācību process kopumā.

2. jautājumā studentiem tika lūgts nosaukt trīs faktorus, kuriem tika pievērsta vislielākā uzmanība plānojot un vadot mācību stundas. Pēc sniegtajām atbildēm var secināt, ka gan vērošanas, gan profesionālās kvalifikācijas praksēs tika novēroti gan vienādi, gan atšķirīgi aspekti. Abās praksēs lielu vērību studenti veltīja mācību darba formu un mācību metožu dažādībai. Taču kvalifikācijas praksē topošajam skolotājam ir jāpievērš uzmanība arī citiem faktoriem: disciplīnas nodrošināšanai un skolēnu pozitīvas attieksmes pret skolotāju veicināšanai.

3. jautājumā studenti raksturoja savu prakses vadītāju profesionalitāti un kompetenci. Biežāk tika minēti šādi apgalvojumi: skolotājs - iedvesmotājs, skolotājs - stimulē mācīties un paraugs citiem. Tika uzsvērtā skolotāja kompetence un pieredze gan atrisinot problēmsituācijas, gan neitralizējot konfliktsituācijas un nodrošinot individuālu pieeju katram skolēnam. Var secināt, ka sadarbība ar pieredzējušu pedagogu atklāj skolotāja personības daudzpusību, psiholoģisko

sagatavotību risinot saspīlējumus skolēnu starpā un metodisko kompetenci, lai ieinteresētu skolēnus.

Raksturojot skolēnu labsajūtu studenti praktikanti minēja 1) skolēnu ieinteresētību, 2) vēlmi pildīt uzdoto, 3) atvērtību un atklātību, jo skolēniem bija vēlme dalīties savā pieredzē. Tāpat tika novērots, ka skolēni mācību gaisotnē jūtas droši, brīvi un nepiespiesti. studenti norāda arī uz skolēnu sejas mīmiku – smaidu un ķermeņa valodu, kas liecināja par prieku.

5. jautājumā studenti uzskaitīja, kā tika veicināta skolēnu iesaistīšana mācību procesā. 9 studenti norādīja uz darba formu un metožu dažādošanu mācību procesā, sava viedokļa, pieredzes izteikšanu, uzdevumu dažādību un skolēnu motivēšanu. Var secināt, ka skolotāji visaugtāko iesaistīšanās līmeni ir novērojuši tad, kad skolotājs prasmīgi pielieto dažādas mācību darba formas un metodes tās variējot, ļaujot skolēniem izpausties un dalīties savā pieredzē.

6. jautājumā studenti uzskaitīja secinājums kādi ir radušies pēc novadītajām mācību stundām, pievēršot uzmanību skolēnu iesaistīšanai un labsajūtas nodrošināšanai mācību procesā. Studentes norādīja, ka nepieciešams mainīt mācīšanās stilu vai metodes gadījumā, ja tās nesakrīt ar skolēnu vajadzībām vai pieredzi. Vienlaikus skolotājam ir jābūt labam novērotājam, kas pievērš uzmanību ne tikai skolēna uzvedībai, bet arī emocijām un ķermeņa valodai – mīmikai, žestiem u.c. pazīmēm. Studenti uzsver skolēna iniciatīvas un viņu pieredzes aktualizēšanu mācību procesā, tādējādi mācību procesā iesaistot visu skolēna personību.

Secinājumi

1. Topošo skolotāju prakses atskaites mapēs netieši tiek plaši norādīts uz skolēnu labsajūtas un iesaistīšanās dimensijām. Tāpat kā Beļģijā, arī Latvijā pamatizglītības pirmajā posmā skolotāji pievērš pietiekami lielu uzmanību skolēnu iesaistīšanās un labsajūtas nodrošināšanai, kas nepieciešama mācību mērķu sasniegšanai.
2. Veicot atkārtotas refleksijas, topošo skolotāju priekšstatos par pedagoģisko darbu ir saskatāma tendence pievērst uzmanību un lietot skolēnu labsajūtas un iesaistīšanās pazīmes. Taču detalizētākai to izvērtēšanai un mērķtiecīgai virzībai pietrūkst pieredzes.
3. Daudzu pieredzes bagātu skolotāju darbā ir vērojama vēlme veicināt intensīvu, bērnu vajadzībām un interesēm atbilstošu mācīšanos, nodrošinot tādu mācību vidi, kas veicina skolēnu labsajūtu un iesaistīšanos.
4. Jau studiju procesā topošos skolotājus ir jāiesaista regulārā refleksijas praksē savas profesionālās darbības pilnveidē.

Bibliogrāfija

- Csikszentmihayli M. 1979. *The concept of flow*. In: Sutton-Smith B., *Play and learning*. New York: Gardner. pp. 257-273.
- Csikszentmihayli M., Nakamura J. 2001. *The concept of flow*. In: Snyder, C. R., Lopez, Shane J., (eds.). *Handbook of Positive Psychology*. New York: Oxford University Press. pp. 89 – 105.
- Laevers F. 1994. *The innovative project experiential education and the definition of quality in education*. Leuven: Acco. pp. 159 – 171.
- Laevers F. 2005. *Deep-level-learning and the Experiential Approach in Early Childhood and Primary Education*. Leuven: Research Centre for Experiential Education.
- Maslow A. H. 1943. *A Theory of Human Motivation*. In: Cooper. L., Lawrence A. Pervin (eds.). 1998. *Personality*. London: Routledge. pp. 177.
- Rogers C.R. 1969. *Freedom to Learn*. Columbus, OH: Merrill.

PAMATSKOLAS SKOLOTĀJU PAŠEFEKTIVITĀTE UN IZDEGŠANA LATVIJĀ: IETEKME UZ PEDAGOĢISKO DARBĪBU

Ieva Lazda, Inga Belousa

Daugavpils Universitāte, Vienības iela 13, Daugavpils, Latvija, LV5401

ieva.lazda@gmail.com

Abstract

Self-efficacy and burnout among elementary school teachers in Latvia

This study was provided to adapt teacher's burnout scale (Maslach Burnout Inventory: The Dutch Educators Survey (MBI-NLES)) in Latvia. Participants were 130 elementary school teachers from 9 schools in one of the largest cities in Latvia. Norwegian Teacher Self-Efficacy Scale (adapted in Latvia on 2011) was added to improve reliability (Lazda 2011). Six dimensions of teacher's self-efficacy (Instruction, Adaptation of instruction to individual needs, Motivation of students, Maintenance of discipline, Cooperation with colleagues and parents, and Coping with change) and three dimensions of teacher burnout (emotional exhaustion, depersonalization, and reduced personal accomplishment) were measured.

Results are presented on the factorial validity, internal consistency and intercorrelations between subscales. The internal consistency of MBI-NLES was found to be sufficient as well as three-factor structure was proved. Overall, it can be concluded that the mbi-nl-es is a valid and reliable instrument for studying burnout among Latvian teachers.

Implications for both research and educational practices are discussed.

Keywords: teacher self – efficacy, teacher burnout, measuring efficacy, measuring burnout, scale adaptation

Ievads

Pēdējos divdesmit gados arvien biežāk pētījumos skolas vide tiek apskatīta ne tikai no skolēnu, bet arī no skolotāju perspektīvas (Tickle, Chang, Kim 2011; Grayson, Alvarez 2008; Skaalvik, Skaalvik 2009; Hoy, Woolfolk 1993). Pieejamie pētījumi ir daudzveidīgi, taču tos vieno izpratne, ka uz skolas sociālemocionālo vidi ir jāraugās plašāk – kā uz kopienu, ietverot uzmanības lokā ne tikai skolēnus, bet arī skolotājus, jo skolotāju sociālemocionālā labklājība ietekmē skolotāja profesionālo darbību un, tādejādi, arī skolēnu labizjūtu skolā un mācību sasniegumus (Kim, Kim 2010; Mojavezi, Tamiz 2012). Skolotāja sociālemocionālās izjūtas un pieredzes novērtēšanai var tikt izmantoti dažādi faktori, taču šajā rakstā tiks apskatīti divi no tiem – skolotāju izdegšana un pašefektivitāte.

Skolotāja darbs kā viena no sociālajām profesijām ir ar augstu izdegšanas risku (Travers, Cooper 1993; Schaufeli, Maslach, Marek 1993: 10). Latvijas skolotāji nav izņēmums, un viņiem kopumā ir izteikts izdegšanas sindroms (Austers, Golubeva, Strode 2008: 28). Skolotāja izdegšanu raksturo emocionāls izsīkums (*emotional exhaustion*), depersonalizācija (*depersonalisation*) un zems personiskais gandarījums (*reduced personal accomplishment*) (Maslach, Jackson 1986). Skolotāja izdegšanas sekas ir darba pamešana skolā (Schwarzer, Hallum 2008: 167, Brouwers, Evers, Tomic 2001: 4, Evers, Gerrichhauzen, Tomic 2000), biežākas slimošanas (Grayson, Alvarez 2008) un tām sekojoši darba kavējumi, arī darba kvalitātes kritums, jo skolotājs meklē papildījumu ārpus darba (Schwarzer, Hallum 2008) un zaudē interesi risināt problēmas, kas rodas darbā (Egyed,

Short 2006), tādēļ ir svarīgi noskaidrot, kādi faktori veicina skolotāju izdegšanu, kā to agrīni konstatēt un kā novērst izdegšanu veicinošos faktoros.

Viena no parādībām, kas ietekmē skolotāju izdegšanu ir skolotāju pašefektivitāte (Betoret 2009: 58). Augsta skolotāju pašefektivitāte mazina stresa līmeni, kas mazina arī skolotāju profesionālo izdegšanu. Pašefektivitāte ir skolotāja ticība savām spējām sekmīgi veikt noteiktus profesionālos uzdevumus noteiktā situācijā (Knoblauch, Hoy 2007). Skolotāju pašefektivitāte ietekmē pedagogu profesionālo sniegumu – reakcijas uz dažādām situācijām, gatavību inovācijām un radošai darbībai, neatlaidību un pieliktās pūles noteikta mērķa sasniegšanai, kā arī izvēli – iesaistīties vai neiesaistīties kādā pasākumā (Bandura 1993, 1989), kas, savukārt, ietekmē skolēnu mācību sasniegumus (Ashton, Webb 1986). Skolotāju pašefektivitāti veido veiksmīgas darbības pieredze (*mastery experiences*), netiešā pieredze, mācoties no sociāliem modeļiem (*vicarious experience provided by social models*), sociāli pamudinājumi (*social persuasion*), emocionāli un somatiski stāvokļi (*emotional and somatic states*). Dažus no šiem faktoriem ir iespējams ietekmēt pozitīvā veidā, piemēram, dodot iespēju jaunam skolotājam gūt pieredzi vērojot pieredzējuša kolēģa vai mentora vadītas stundas vai atbalstot iniciatīvas un inovācijas no skolotāju puses (Bandura 1993, 1989; Schunk 1989). Līdz ar to skolotāju pašefektivitāti var veicināt, pilnveidojot skolā sociālemocionālo vidi – atbalstot un ļaujot īstenot iniciatīvas un ieviest inovācijas, mudinot iesaistīties aktivitātēs, kas nodrošinātu pozitīvu profesionālo pieredzi, veicinātu skolotāju savstarpēju sadarbību, netieši pilnveidojot profesionālo pieredzi. Tā kā pašefektivitāte ietekmē izdegšanu, tad veicinot pašefektivitāti ir iespējams mazināt vai pat novērst skolotāju izdegšanu.

Līdzšinējie pētījumi

Lai novērtētu skolotāju pašefektivitāti un izdegšanu, bija nepieciešami pētniecības instrumenti skolotāju pašefektivitātes un izdegšanas – skolas sociālemocionālo vidi raksturojošu faktoru – noteikšanai, tādēļ 2008. gadā Jūrmalas skolās tika adaptēta Banduras pašefektivitātes skala (Bandura 2008; Lazda 2008). Taču, lai arī skala bija iekšēji saskaņota, aptaujā skalas tika aizpildītas pavirši (respondenti aizpildot anketas izlaida daudzus jautājumus, bija identiskas vai līdzīgas atbildes uz vienas grupas jautājumiem utt.) lika šaubīties par skalas piemērotību skolotāju pašefektivitātes mērīšanai. Tika izteiktas šaubas, vai skalas struktūra (viena parametra jautājumi apkopoti vienā grupā) nevis mudina respondentus iedziļināties katrā jautājumā, bet gan motivē atzīmēt atbildes visiem grupas jautājumiem, balstoties tikai uz pirmajiem jautājumiem.

Lai novērstu līdzīgas problēmas, 2010. gada rudenī tika veikts teorētisks pētījums (Lazda 2011a), kurā tika salīdzinātas 10 vispārīgās pašefektivitātes skalas, lai izvēlētos vispiemērotāko Latvijas situācijai (atbilstošāko tradīcijām un aktualitātēm nozarē), kā arī lai izpētītu principus, kas ir šo skalu pamatā, un veidotu Latvijas apstākļiem atbilstošu skalu pašefektivitātes izpētei. Rezultātā par piemērotāko tika atzīta Norvēģu pašefektivitātes skala – Norwegian Teacher Self-Efficacy Scale

(Skaalvik, Skaalvik 2007; Skaalvik, Skaalvik 2010), kura 2011. gadā tika adaptēta vairākās Latvijas skolās (Lazda 2011b) un atzīta par valīdu skolotāju pašefektivitātes pētīšanai.

Turpinot pētījumu, 2013. gadā tika veikts pētījums Priežu pilsētā (nosaukums konfidencialitātes nolūkos ir mainīts), kurā tika adaptēta Maslačas (*Maslach*) skolotāju izdegšanas skalas Nīderlandiešu versija (Horn, Schaufeli 1998), kurai tika pievienota 2012. gadā adaptētā Norvēģu skolotāju pašefektivitātes skala (Lazda 2011b), lai varētu izdarīt drošākus secinājumus. Turpinājumā plašāk par šo pētījumu.

Metodes apraksts

Instrumentārijs un tā adaptācija Latvijā

Maslačas izdegšanas skalas (*Maslach Burnout Inventory - MBI*) nīderlandiešu versijā ir 22 jautājumi, kurus veido 20 jautājumi no oriģinālās Maslačas skalas, kas sastāv no 3 parametriem – emocionāla izsīkuma (8), depersonalizācijas (5) un zema personiskā gandarījuma (7), kā arī tai ir pievienoti 2 jautājumi, lai nodrošinātu skalas nīderlandiešu versijas stiprību. Katru jautājumu respondenti tika lūgti novērtēt Likerta skalā no 0 līdz 6 (kur 0 - nekad, 1- reti: dažas reizes gadā vai retāk, 2 - brīžiem: dažas reizes mēnesī vai retāk, 3 - regulāri: dažas reizes mēnesī, 4 - bieži: reizi nedēļā, 5 - ļoti bieži: dažas reizes nedēļā, 6 - vienmēr: katru dienu).

Norvēģu skolotāju pašefektivitātes skalā (*Norwegian Teacher Self-Efficacy Scale - NTSES*) ir ietverti 6 parametri – mācīšana, mācīšanas pielāgošana individuālajām vajadzībām, skolēnu motivēšana, disciplīnas saglabāšana, sadarbība ar kolēģiem un vecākiem un tikšana galā ar pārmaiņām. Katram parametram atbilst 4 apgalvojumi, kas sākas ar „Cik drošs jūs esat, ka” un kurus jāvērtē Likerta skalā (kur 1 - nemaz neesmu drošs, 3 - diezgan nedrošs, 5 - diezgan drošs, 7 - pilnīgi drošs).

Abas skalas tika tulkotas no angļu valodas, konsultējoties ar trīs ekspertiem – organizāciju psihologu, angļu filologu un praktizējošu informātikas skolotāju.

Skalai tika pievienoti vairāki sociāldemogrāfiski jautājumi par skolotāju vecumu, dzimumu, pedagoģiskā darba stāžu, darbavietu skaitu, un klašu grupām, ar kurām strādā. Šajā aptaujā netika pievienoti jautājumi par skolotāju izglītības līmeni un kvalifikāciju, jo praktiski visiem skolotājiem ir augstākā pedagoģiskā izglītība. Netika pievienots jautājums arī par darba pieredzi pēdējā darbavietā, jo iepriekšējā pētījumā (Lazda 2011b) neparādījās būtiskas atšķirības starp pedagoģiskā darba pieredzi kā tādu un nostrādāto laiku pēdējā darbavietā, kas nozīmē, ka skolotāji parasti nemaina savu darba vietu.

Dalībnieki

Vairāki autori ir norādījuši (Russel, Altmaier, Velzen 1987; Gold, Grant 1993), ka pamatskolas skolotājiem izdegšanas līmenis ir augstāks nekā sākumskolā, tāpēc par pētījuma bāzi tika izvēlēti 5. – 9. klašu skolotāji, jo tas dotu pārliecinātāku viedokli par esošo situāciju.

Pētījumā tika iekļauti 130 dalībnieki no 9 Priežu pilsētas skolām. Tika aptaujāti gan pamatskolu, gan vidusskolu, gan ģimnāziju skolotāji. Izlasē tika iekļautas skolas gan ar latviešu mācību valodu, gan ar mazākumtautību mācību valodu, gan ar izglītību latviešu un mazākumtautību valodās. Vairākas skolas piedāvā arī speciālās izglītības programmas.

Pētījuma dalībnieku izlase bija plaša un reprezentatīva (skat. tabula 1).

1. tabula. Respondentu izlases profils.

Nr.	Respondentus raksturojošais kritērijs	Kritērija apakšgrupas	Respondentu skaits vienībās	Respondentu skaits procentos
1.	Dzimums	S	120	92%
		V	10	8%
2.	Vecums	Jaunāki par 30	7	5%
		31 - 40	16	12%
		41 - 50	45	35%
		41 - 60	45	35%
		Vecāki par 60	17	13%
3.	Darba stāžs	1 - 10 gadi	20	15%
		11-20 gadi	29	22%
		21 - 30 gadi	41	31%
		31 - 40 gadi	30	23%
		Vairāk nekā 41	9	7%
4.	Darbavietu skaits	Viena	95	73%
		Vairākās	29	23%
5.	Skolēnu vecuma grupa	5. - 9. klase	30	23%
		5. - 9. klase un citas klases	74	57%
		Tikai citas klases	26	20%
6.	Mācību programmas valoda skolā	Latviešu	82	63%
		Latviešu un mazākumtautību	24	18%
		Mazākumtautību	24	18%
7.	KOPĀ		130	100

Pētījuma gaita

Skolu dalība pētījumā tika nodrošināta, vienojoties ar skolas vadību, un skolas pašas nodrošināja skolotāju aptaujas procesu. Skolotāju aptauja notika jūnija sākumā, jo skolu vadība atzina to par piemērotāko skolotāju lielā noslogojuma dēļ mācību gada laikā. Skolotāju aktivitāte bija augstāka tajās skolās, kurās skolas vadība izteica vēlēšanos iepazīties ar pētījuma rezultātiem.

Datu analīze

Pētījumā iegūtie dati tika analizēti, izmantojot kvantitatīvās datu apstrādes metodes, tai skaitā Kronbaha alfas koeficients un apstiprinošā faktoranalīze. Tika analizēta izdegšanas skalas un

pašefektivitātes skalas iekšējā saskaņotība, gan saskaņotība apakšskalās, kā arī korelācijas ar sociāldemogrāfiskajiem jautājumiem.

Rezultāti un analīze

MBI NL versija iekšējās saskaņotības noteikšanai tika pielietota Kronbaha alfa gan visai skalai kopumā, gan atsevišķiem tās parametriem – emocionālajam izsīkumam (.878), depersonalizācijai (.717) un zemam personiskajam gandarījumam (.752), un to var uzskatīt par iekšēji saskaņotu. Tāpat kā nīderlandiešu versijas adaptācijā, arī šajā pētījumā tika izmantota apstiprinošā faktoranalīze. Lai gan iegūtās vērtības (4805,8, $p < 0,001$) bija augstākas nekā nīderlandiešu versijas adaptācijā (2826,33, $p < 0,001$), tomēr skalas trīs faktoru struktūru var uzskatīt par apstiprinātu. Tā kā nīderlandiešu pievienotie divi jautājumi neietekmēja ne skalas iekšējo saskaņotību, ne arī skalas faktoru sadalījumu, tie tālākā datu apstrādē netika izmantoti.

NTSES iekšējās saskaņotības noteikšanai tika pielietota Kronbaha alfa gan visai skalai kopumā, gan atsevišķiem tās parametriem – mācīšanai, mācīšanas pielāgošanai individuālajām vajadzībām (pielāgošana), skolēnu motivēšanai (motivācija), disciplīnas saglabāšanai (disciplīna), sadarbībai ar kolēģiem un vecākiem (sadarbība) un tikšanai galā ar pārmaiņām (pārmaiņas) (skat. tabula 2). Kopējā skalas saskaņotība ir nedaudz lielāka nekā atsevišķu parametru iekšējā saskaņotība.

2. tabula. MBI un NTSES savstarpējās korelācijas un iekšējā saskaņotība.

Mainīgie	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.
1. Mācīšana	-	.699**	.591**	.760**	.665**	.748**	-,036	,149	-,027
2. Motivēšana		-	.607**	.786**	.686**	.630**	,053	.213*	,024
3. Sadarbība			-	.647**	.624**	.507**	-,022	,064	-,100
4. Pielāgošana individuālajām vajadzībām				-	.724**	.733**	,054	,149	-,050
5. Disciplīnas saglabāšana					-	.618**	,043	,054	-,010
6. Pielāgošanās pārmaiņām						-	,022	,135	-,074
7. Emocionāls izsīkums							-	,105	,007
8. Personiskais gandarījums								-	,156
9. Depersonalizācija									-
Vidējais	23,52	20,57	23,09	22,19	20,92	22,12	17,74	29,37	3,67
Standartnovirze	3,090	3,260	3,033	3,234	3,857	3,318	9,119	6,076	3,661
Kronbaha alfa	,785	,813	,764	,850	,862	,743	,878	,752	,717

** . Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

* . Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).

Salīdzinot NTSES adaptācijas rezultātus Norvēģu pētījumā (Skaalvik, Skaalvik 2007; Skaalvik, Skaalvik 2010), 2011. gada pētījumā Latvijā (Lazda 2011b) un 2013. gada pētījumā Latvijā, būtiskas atšķirības netika konstatētas (skat. tabula 3).

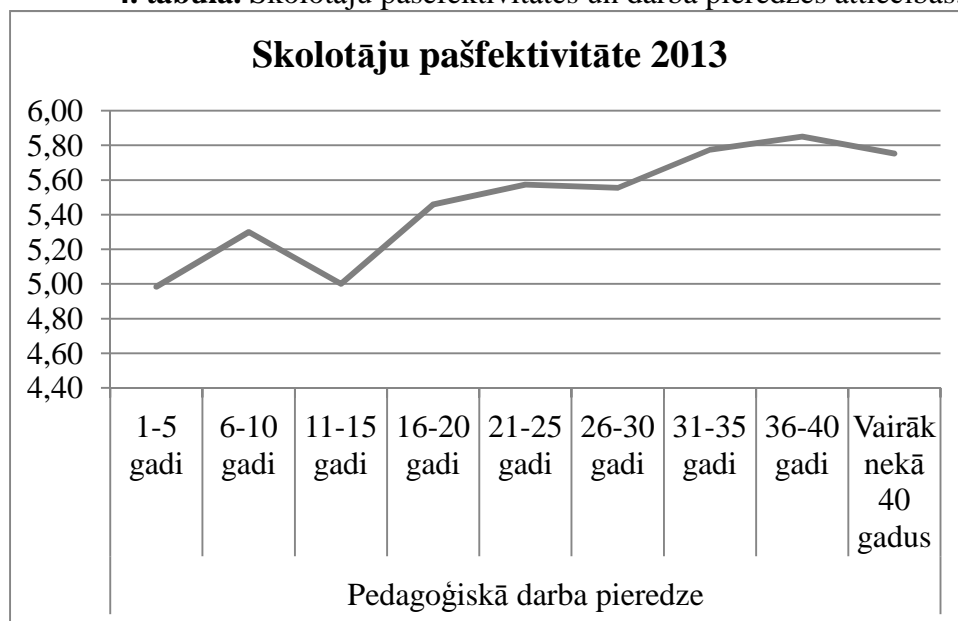
3. tabula. NTSES iekšējās saskaņotības rezultāti.

	Norvēģijā	Latvijā (2011)	Latvijā (2013)
Mācīšana	0,83	0,81	0,79
Mācīšanas pielāgošana individuālām vajadzībām	0,9	0,82	0,85
Skolēnu motivēšana	0,83	0,81	0,81
Disciplīnas uzturēšana	0,91	0,86	0,86
Sadarbība ar kolēģiem un vecākiem	0,77	0,76	0,76
Pielāgošanās pārmaiņām	0,81	0,75	0,74

Skolotāju izdegšanas līmenis aptaujātajās skolās ir zemāks (2,52 līdz 3,13) nekā Austerā, Golubevas un Strodes pētījumā (3,5) (Austers, Golubeva, Strode 2008). Tikai vienā no skolām izdegšanas līmenis bija augstāks (4,23), taču no šīs skolas piedalījās tikai 6 skolotāji.

Analizējot skolotāju izdegšanas un pašefektivitātes saistību ar skolas mācību valodu pētījumā piedalījušos skolotāju dzimumu, vecumu, darba pieredzi, klašu grupu ar kuru skolotājs strādā un to, cik darba vietās skolotājs strādā, tika konstatēta tendence, ka pašefektivitātes līmenis pieaug līdz ar skolā nostrādātajiem gadiem (skat. tabula 4). Tāpat pašefektivitāte bija augstāka skolotājiem, kuri strādāja ne tikai ar pamatskolas skolēniem, bet arī ar citām klašu grupām (attiecīgi 5,19 un 5,54).

4. tabula. Skolotāju pašefektivitātes un darba pieredzes attiecības.

Diskusija

Tā kā ar NTSES 2013. gadā iegūtie rezultāti būtiski neatšķirās no 2011. gadā Latvijas skolotāju aptaujā iegūtajiem rezultātiem (iekšējā saskaņotība, vidējie rādītāji apakšskalās), tad var pieņemt, ka izlases ir veidotas līdzīgi un piemērota izdegšanas skalas adaptācijai.

MBI skalas adaptācijā apstiprinājās skalas trīsfaktoru struktūra, kā arī tas, ka skala ir iekšēji saskaņota (saskaņotība apakšskalās .878, .717 un .752), kas nozīmē, ka šī skala ir izmantojama pedagoģiskajos pētījumos.

Tas, ka skolotāju pašefektivitāte pieaug līdz ar skolā nostrādātajiem gadiem, apstiprina citos pētījumos konstatēto, ka visjūtīgākā un nestabilākā ir jauno skolotāju pašefektivitāte (Hoy, Spero 2005). Tādēļ daudzās skolās veiksmīgi tiek īstenota prakse, ka pieredzējuši skolotāji kļūst par mentoriem jaunajiem skolotājiem (Fantilli, McDougall 2009). 2008.gadā veiktajā pētījumā (Lazda 2008) tika konstatēta sakarība starp skolotāju pašefektivitāti un skolotāja vecumu – skolotājiem pēc pensijas vecuma sasniegšanas pašefektivitāte strauji pieauga, kas ir izskaidrojams ar to, ka pēc pensijas vecuma sasniegšanas skolā paliek strādāt tie skolotāji, kam pašefektivitāte ir augstāka. Taču 2009. gadā tika veikti grozījumi likumdošanā, kas neļāva saņemt algu un vecuma pensiju pilnā apmērā, un jau 2011. gadā Latvijā strādājošu skolotāju virs 62 gadu vecuma bija pārāk maz, lai tos varētu uzskatīt par salīdzināmu atsevišķu grupu.

Ja salīdzina skolotājus pēc skolā nostrādātajiem gadiem, iezīmējas tendence, ka jauno skolotāju skolā kļūst mazāk, piemēram, skolotāju, kuru darba stāžs skolā ir 16-30 gadi, ir 44,6%, kamēr skolotāju, kuru darba stāžs ir 1-15 gadi, ir tikai 24,6%. Šos datus var daļēji izskaidrot ar dzimumu sadalījumu skolotāju vidū (sieviešu ir 92%), to, ka skolā nostrādāti 1-15 gadi parasti sakrīt ar sievietes reproduktīvo vecumu un Latvijā tradicionāli pieņemto modeli, ka mamma ir tā, kura aprūpē mazuli tā pirmajā dzīves gadā. Iespējams, tas norāda uz pedagogu kolektīvu novecošanu un nepieciešamību mērķtiecīgi veicināt jauno speciālistu piesaisti skolām. Taču iespējams, ka dalību aptaujā ietekmēja arī brīvprātīgā piedalīšanās, jo, saskaņā ar Banduras teoriju, skolotāji, kuriem ir augstāka pašefektivitāte, ir gatavāki iesaistīties (Bandura 1993, 1989), taču gados jaunajiem skolotājiem tā ir zemāka.

Šajā pētījumā neapstiprinājās citos pētījumos iegūtais (Mojavezi, Tamiz 2012), ka skolotāju profesionālā pašefektivitāte ir saistīta ar skolēnu mācību pašefektivitāti un mācību sasniegumiem, jo konkrētajā pilsētā skolās, kurās (balstoties uz Valsts mācību priekšmetu olimpiāžu rezultātiem) skolēnu mācību sasniegumi bija augstāki, skolotāju pašefektivitāte nebija proporcionāli augstāka. Daļēji to var izskaidrot ar to, ka aptaujāto skolu skolotājiem ir augstākas prasības ne tikai pret skolēniem, bet arī pret sevi, taču iespējams arī, ka šajās skolās nav samērīguma starp skolotāja profesionālajai varēšanai izvirzītajām prasībām un saņemto atbalstu. Tādēļ būtu nepieciešams veikt padziļinātu izpēti, lai noskaidrotu tos faktorus, kas ietekmē skolotāju pašefektivitāti.

Secinājumi

Izdegšanas skala ir adaptēta un izmantojama pedagoģiskos pētījumos. Iegūtie rezultāti liecina, ka skolotāju pašefektivitāte konkrētajā pilsētā būtiski neatšķiras no Latvijas kopumā. Turpmākos pētījumos būtu nepieciešams noskaidrot, vai tiešām skolas pietiekami nepiesaista jaunus skolotājus,

vai arī ir citi iemesli jauno skolotāju zemajai daļībai pētījumā, kā arī būtu nepieciešams noskaidrot, kādi ir cēloņi neatbilstībai starp skolotāju pašefektivitātes līmeni un skolēnu mācību sasniegumiem.

Bibliogrāfija

- Austers I., Golubeva M., Strode I. 2008. *Tolerances jautājumi skolā*. Rīga, Sabiedriskās politikas centrs PROVIDUS.
- Ashton, P., & Webb, R. 1986. Making a difference: Teachers' sense of efficacy and student achievement. New York: Longman.
- Bandura A. 1989. Human Agency in social Cognitive Theory. *American Psychologist*. Volume: 44. No. 9, 1175-1184.
- Bandura A. 1993. Self-Efficacy in Cognitive Development and Functioning. *Educational Psychologist*. Volume: 28. Issue: 2. (117)
- Bandura A. Bandura's Instrument Teacher Self-efficacy Scale <http://people.ehe.ohio-state.edu/ahoy/files/2009/02/bandura-instr.pdf> [23.03.2010.]
- Betoret, F. D. 2009. Self-efficacy, school resources, job stressors and burnout among Spanish primary and secondary school teachers: a structural equation approach. *Educational Psychology* Vol. 29, No. 1, 45–68.
- Brouwers, A., Evers, W. J. G., Tomic, W. 2001. Self-Efficacy in Eliciting Social Support and Burnout Among Secondary-School Teachers. *Journal of Applied Social Psychology* 2001, 31, 7, 1474 -1491.
- Egyed C. J., Short R. J. 2006. Teacher Self-Efficacy, Burnout, Experience and Decision to Refer a Disruptive Student. *School Psychology International* (2006), Vol. 27 (4).
- Evers W. J., Gerrichhauzen J., Tomic W. 2000. *The Prevention and Mending of Burnout among Secondary School Teachers*. Technical Report. January 2000.
- Fantilli, R. D., McDougall D.E. 2009. A study of novice teachers: Challenges and supports in the first years. *Teaching and Teacher Education* 25 (2009) 814–825.
- Gold, Y., Grant, R.A. 1993. *Teachers managing stress and preventing burnout: The professional health solution*. London: Falmer.
- Grayson, J.L., Alvarez, H.K. 2008. School climate factors relating to teacher burnout: A mediator model. *Teaching and Teacher Education* 24 1349–1363.
- Horn, J.E. van, Schaufeli, W.B. 1998. *Maslach Burnout Inventory: The Dutch Educators Survey (MBI-NLES) Psychometric evaluations*. Manual (unpublished manuscript). Utrecht University: Department of Social and Organizational Psychology.
- Hoy, A.W., Spero R.B. 2005. Changes in teacher efficacy during the early years of teaching: A comparison of four measures *Teaching and Teacher Education* 21 (2005) 343–356.
- Hoy, W. K., Woolfolk, A.E. 1993. Teachers' sense of efficacy and the organizational health of schools. *The Elementary School Journal* 93, 356-372.
- Kim, Y. H., Kim, Y. E. 2010. Korean early childhood educators' multi-dimensional teacher self-efficacy and ECE center climate and depression severity in teachers as contributing factors. *Teaching and Teacher Education* 26 (2010) 1117–1123.
- Knoblauch, D., Hoy A. W. 2007. ‘‘Maybe I can teach those kids.’’ The influence of contextual factors on student teachers' efficacy beliefs. *Teaching and Teacher Education* 24 (2008) 166–179.
- Lazda, I. 2008. *Profesionālā izdegšana: skolotāji*. Jūrmalas skolās. Jūrmalas skolotāju profesionālās izdegšanas pētījuma rezultātu prezentācija Ikgadējā pedagogu konferencē, Jūrmala, 2008. gada augusts.
- Lazda, I. 2011a. Skolotāju pašticības skalas: to salīdzinājums Latvijas kontekstā. SABIEDRĪBA, INTEGRĀCIJA, IZGLĪTĪBA. Starptautiskās zinātniskās konferences materiāli. II daļa: Skolas pedagoģija; Mūžizglītība; Apskati. 2011. gada 27.-28. maijs, Rēzekne, 291-305.
- Lazda, I. 2011b. Latvijas skolotāju pašticība: pētniecības instrumenti un iespējas. *Daugavpils Universitātes 53. starptautiskās zinātniskās konferences rakstu krājums*, Daugavpils.

- Maslach, C., Jackson, S. E. 1986. *Maslach Burnout Inventory manual*. Palo Alto, CA: Consulting Psychologists Press.
- Mojavezi, A., Tamiz, M. P. 2012. The Impact of Teacher Self-efficacy on the Students' Motivation and Achievement *Theory and Practice in Language Studies*, Vol 2, No 3 (2012), 483-491, Mar 2012.
- Russel, D.W., Altmaier, E., Velzen, D. van 1987. Job-related stress, social support, and burnout among classroom teachers. *Journal of Applied Psychology*. 72, 269-274.
- Schaufeli, W. B., Maslach, C., Marek, T. 1993. *Professional burnout: Recent developments in theory and research*. Washington, DC: Taylor & Francis.
- Schunk, D. H. 1989. Social cognitive theory and self-regulated learning, in Zimmerman, B.J., Schunk, D.H. (Eds), *Self-regulating Learning and Academic Achievement: Theory Research and Practice*, Springer Verlag, New York, (83-110).
- Schwarzer, R., Hallum, S. 2008. Perceived teacher self-efficacy as a predictor of job stress and burnout: Mediation analyses. *Applied Psychology: An International Review*. Special Issue: Health and Well-Being 57, 152-171.
- Skaalvik, E.M., Skaalvik, S. 2007. Dimensions of teacher self-efficacy and relations with strain factors, perceived collective efficacy, and teacher burnout. *Journal of Educational Psychology* 99, (3), 611-625.
- Skaalvik, E. M., Skaalvik, S. 2009. Does school context matter? Relations with teacher burnout and job satisfaction. *Teaching and Teacher Education* 25, 518-524.
- Skaalvik, E. M., Skaalvik, S. 2010. Teacher self-efficacy and teacher burnout: A study of relations. *Teaching and Teacher Education* 26, 1059-1069.
- Tickle, B. R., Chang, M., Kim S. 2011. Administrative support and its mediating effect on US public school teachers. *Teaching and Teacher Education* 27, 342-349.
- Travers, C. J., Cooper, C. L. 1993. Mental health, job satisfaction and occupational stress among UK teachers. *Work & Stress*, 7(3), 203-219.

DIDAKTISKĀS SPĒLES PIRMĀS KLASES SKOLĒNU LASĪTPRASMES ATTĪSTĪBAI MĀCĪBU STUNDĀS

Žanna Puntaka, Jeļena Badjanova

Daugavpils Universitāte, Parādes iela 1, Daugavpils, Latvija, LV-5401

zannapuntaka@gmail.com, helenija@inbox.lv

Abstract

Didactic games during school lessons to facilitate reading literacy development among first-formers

The topic was selected in order to address a pressing issue. The paper discusses research findings, which suggest that first-formers tend to make grammatical errors while reading. The paper deals with helping children learn the technique of reading and orienting them towards making sense of the texts they read. In order to achieve the former, teachers ought to use exercises designed for developing learners' reading skills, which are tailored to cater for learners' current level of achievement, unlock their potential, overcome failings, etc. At present, there is no shortage of manuals on how to teach reading to children. This specialised literature proposes different exercises and drills, but the usage of didactic games to facilitate reading literacy development is still a relatively uncharted territory. Admittedly, some sets of games have been devised and some manuals written that contain descriptions of didactic games. However, the quality and quantity of these materials is insufficient to support development of reading literacy. Over the course of the study, its authors designed and approbated a set of didactic games, which were subsequently used with learners during lessons. Findings from observation of 15 first-formers suggest that their performance of reading tasks improved subsequent to having been engaged with the proposed set of didactic games.

The present study helped establish criteria for development of reading literacy. These criteria were used to evaluate the progress of 15 first-formers in terms of reading literacy development.

Key words: didactic games, first-formers, reading literacy development, school lesson.

Ievads

Mūsdienās veiktie pētījumi par skolēnu lasītprasmes attīstību liecina, ka Eiropas sabiedrībā tā ir aktuālā problēma, jo skolēni, kuri ir neapmeklē skolu, vispār nevar izlasīt tekstu un saprast tā jēgu (Johansone 2003). Daudzi pedagogi un pētnieki Latvijā (Svence 1999; Anspoka 2003, 2008; Zariņa 2012 un citi) uzskata, ka, ja lasītprasmes problēmas laikus nav konstatētas un pienācīgi trenētas, tad problēmas pāriet arī uz pamatskolas posmu. Sākumskolas posmā tiek apgūti lasīšanas prasmes pamati, tāpēc ir ļoti svarīgi tos pilnveidot un attīstīt tieši no pirmās klases, lai skolēniem rastos vēlme un interese lasīt pašiem un saprast izlasīto jēgu. Skolēnu lasītprasmes rezultāti lielā mērā ietekmē mācības skolā. Ja skolēnam labi veicas lasīšanā, tad viņam būs labi rezultāti arī citos mācību priekšmetos, kuri ir cieši saistīti ar lasīšanu.

Raksta mērķis ir izpētīt, analizēt un interpretēt 1. klases skolēnu lasītprasmes attīstības dinamiku mācību stundās.

1. klases skolēnu lasītprasmes attīstības teorētiskais pamatojums

Kā atzīst I. Johanose, lasītprasme mazajiem lasītājiem nozīmē spēju saprast dažādas grūtības pakāpes tekstu nozīmi un to jēgu (Johansone 2003).

A. Tutina (Tutina 2006) uzsver, ka mācoties lasīt, skolēnam jāvelta daudz spēku un gribas lasīšanas procesa tehnisku grūtību novēršanai – burtu atpazīšanā, zilbju un pirmo vārdu izlasīšanā.

G. Svence (Svence 1999) uzskata, ka 6-7 gadus veciem skolēniem vairāk patīk runāt, nekā lasīt vai rakstīt.

Ā. Ptičkinas (Ptičkina 1999) norāda, ka lasot skolēni pieļauj sekojošas kļūdas:

- nepareizi izlasa atsevišķus burtus – samaina īso un garo patskaņu burtus, kā arī divskaņu apzīmējumus un līdzskaņu burtus *ie- ei, b- d, m- n*;
- izlaiž burtus un zilbes, retos gadījumos arī vārdus;
- pievieno klāt vārdam liekus burtus, atkārtoto zilbi vai vārdu; samaina vietām burtus vai zilbes;
- laikus nesaskata teikuma beigu zīmi un tāpēc neizlasa teikumu “ar vajadzīgo intonāciju” (Ptičkina 1999: 14).

Pamatojoties uz Ā. Ptičkinas norādījumiem, var secināt, ka biežāko lasīšanā pieļauto kļūdu cēloņi ir nepazīstamo un nesapratamo vārdu lasīšana, garu vārdu lasīšana, vārdu lasīšana ar līdzskaņu burtu sablīvējumu.

A. Tutina (Tutina 2006) izdala sekojošus lasīšanas iemaņu apguves posmus:

- analītiskais skaņu un burtu apguves posms;
- analītiskais zilbju posms;
- pārejas posms uz lasīšanu veseliem vārdiem;
- veikls sintētiskās lasīšanas posms (Tutina 2006: 72).

Kā norāda autore, analītiskajā skaņu un burtu apguves posmā, skolēni apgūst skaņas, tam atbilstošus burtus un zilbju lasīšanu. Analītiskajā zilbju posmā A. Tutina norāda, ka par dominējošo lasīšanas vienību kļūst zilbes, kuras skolēni lasot uztver kā vārda daļas. Tieši šajā periodā, kā norāda autore, ir iespējams sekmīgi mācīt skolēnus lasīt veselus vārdus, lai pauzes starp zilbēm kļūtu īsākas. Pārejas posmā uz lasīšanu veseliem vārdiem autore norāda, ka skolēni jau lasa veselus vārdus un ir pamanāms lasīšanas ātruma pieaugums.

A. Tutina (Tutina 2006) izdalīja vairākus teksta lasīšanas veidus:

- lasīšana skaļi;
- lasīšana pusbalsī;
- lasīšana čukstus vai klusi;
- izlases lasīšana;
- lasīšana lomās;
- lasīšana pa grupām;
- lasīšana korī;
- kombinētā lasīšana (Tutina 2006: 76).

Autore uzskata skaļo lasīšanu par lasītprasmes attīstības pamatu. Autore uzskata, ka skaļi lasot, skolēniem vienlaicīgi darbojas gan redze, gan dzirde, gan runa, kā arī domāšana, lai skolēns varētu intelektuāli pārstrādāt iegūto informāciju. Sekojoša pārējoša forma no skaļās lasīšanas uz kluso pēc autores uzskatiem ir lasīšana pusbalsī vai lasīšana čukstus: lasīšanu pusbalsī un čukstus,

kā arī skaļu lasīšanu iespējams izmantot visiem skolēniem vienā laikā, jo katram skolēnam ir savs lasīšanas ātrums un skolēni netraucē lasīt viens otram, kā arī skolēni nostiprina runu, čukstus atdarinot runāšanas kustības. Kā norāda A. Tutina, otrs lasīšanas veids, ar kuru pirmās klases skolēni iepazīstas, sākot mācīties skolā, ir klusā lasīšana, citādi sakot, lasīšana sev, lai saņemtu nepieciešamo skolēniem interesējošo informāciju par kaut ko.

I. Helviga un I. Rakēviča (Helviga & Rakēviča 2008) noteica sekojošus šķērsļus un cēloņus, kuri var kavēt kvalitatīvu lasītprasmes apguvi:

- sākumskolas skolēniem ir šaurš redzeslauks, līdz astoņiem centimetriem;
- acs regresija jeb acu atpakaļ kustība – skolēns nepietiekami skaidri un stipri nofiksē grafisko informāciju, tāpēc viņš nespēj to kaut brīdi paturēt prātā;
- skolēniem maz attīstīta tiešā uzmanība, tā ir izklīdēta, tāpēc viņiem ir grūti nofiksēt skatienu uz grafisko informāciju, kuru jālasa;
- maz attīstītas paredzēšanas spējas – lasot skolēni uzmin paredzēto tekstu;
- maz attīstītas vienlaicīgas uztveres spējas: lasot skolēnam jāreproducē visi teksta komponenti – saturs, forma un emocionalitāte;
- zemas vispārējās intelektuālās spējas: skolēni neizrāda interesi par intelektuālajām darbībām, tajā skaitā arī lasīšanu;
- zems sociālais stāvoklis un materiālais nodrošinājums: skolēniem nav mājās grāmatu, laikrakstu vai arī izziņas literatūras (Helviga & Rakēviča 2008: 14).

Tātad skolotājam ir svarīgi zināt, kāds ir lasītprasmes attīstības līmenis katram skolēnam.

Savukārt Z. Anspoka (Anspoka 2008) izdalīja vairākus lasītprasmes kvalitātes noteikšanas rādītājus: pareizība, apzinātība, ātrums un izteismīgums. Turklāt autore izdalīja divus aspektus: šaurākā nozīmē, nosakot lasīšanas tehnikas apguvi, bet plašākā nozīmē – lasīšanas motivāciju jeb interesi par lasīšanu. Autore izdalīja sekojošas teorijas lasīšanas apgūšanas procesā:

- a) lingvistiskā teorija: mācoties lasīt ar izpratni svarīgākās ir zināšanas par valodu un teksta saturu;
- b) kopveseluma teorija personības attīstība: lasīt mācīšanas procesā par galveniem attīstības kritērijiem tiek uzskatīti: skolēnu pieredzes izmantošana, vārdu krājuma paplašināšana, lasīšanas tehnikas apgūšana un izlasītā satura izpratne;
- c) dekodēšanas teorija: lasīšanas apgūšanas process ir sadalīts posmos: pirmais posms ir burtu atpazīšana, otrs posms ir burtam atbilstošas skaņas apgūšana, trešais posms ir vārdu lasīšana, un pēdējais posms ir teikumu lasīšana (Anspoka 2008).

Z. Anspoka (Anspoka 2003) norāda, ka pašlaik Latvijā skolēnu lasītprasmes pilnveidei un attīstībai tiek plašāk izmantota analītiski sintētiskā skaņošanas metode, saskaņā ar kuru lasītmācīšanas sistēmu veido trīs pēctecīgi saistītie posmi. Vispirms skolēni mācās vārdā saklausīt

skaņas un mēģina noteikt to atrašanās vietu un secību vārdā. Pēc tam notiek skaņu diferencēšana, skolēni pēc dzirdes mēģina nosaukt vārdā patskaņas, līdzskaņas un divskaņas. Pēdējā posmā skolēni mēģina nosaukt burtam atbilstošas skaņas, vārdu, pareizi un apzināti lasīt tekstu, analizēt vārda skaņas un burtus, turpina pilnveidot lasīšanas tehniku.

Pašlaik ir izdots daudz grāmatu, kurās ir piedāvāti visdažādākie vingrinājumi lasītprasmes attīstībai, tomēr par didaktiskām spēlēm lasīšanas attīstībai rakstīts ne tik daudz. Pastāv daži spēles komplekti un grāmatas ar didaktisko spēļu aprakstiem, bet to kvalitāte un daudzums nedod iespēju pilnvērtīgi apgūt lasītprasmi, jo piedāvāto spēļu skaits šajos komplektos un grāmatās ir ļoti mazs salīdzinot ar izstrādātājiem vingrinājumiem. Pamatojoties uz G. Andersones, V. Golubovas, I. Ikales (Andersones, Golubova & Ikales 2010), A. Bartovska (Бартовский 2003), J. Januško (Янушко 2007), O. Žukovas (Жукова 2010) metodiskajiem izstrādājumiem, pētījuma gaitā tika izstrādātās un aprobētās mācību stundās didaktiskās spēles. Dotajā raksta nākamajā nodaļā tiek aprakstīti novērošanas rezultāti pirmās klases skolēnu lasītprasmes attīstībā pirms un pēc didaktiskajām spēlēm.

Metodoloģija un respondentu izlase

Pētījums tika veikts Daugavpils „X” sākumskolas izglītības iestādē, lai konstatētu 1. klases skolēnu lasītprasmes attīstību pirms un pēc didaktisko spēļu aprobācijas mācību stundās. Pētījums ilga no 03.03.2014. līdz 05.05.2014. Pētījumā piedalījās 15 skolēni (N=15), kuru vecums ir 6-7 gadi. Pētījumā tika izmantota tiešā novērošana (Geske & Grīnfelds 2006). 15 skolēniem (9 meitenes, 6 zēni) tika novērota lasītprasmes attīstības dinamika. Tika izstrādāti lasītprasmes attīstības novērošanas kritēriji, pamatojoties uz Pamatizglītības programmu paraugiem (VISC 2013):

1. kritērijs: *Zina alfabētu un izmanto to atbilstoši mērķim.*
2. kritērijs: *Sadala vārdu skaņās, noteic skaņu skaitu vārdā un skaņas atrašanās vietu.*
3. kritērijs: *Lasa zilbēs un sadala vārdu zilbēs.*
4. kritērijs: *Lasa uzrakstīto vārdu ievērojot lasīšanas skaļumu (gan skaļi, gan klusi, sev un citiem priekšā) un saprot tā nozīmi.*
5. kritērijs: *Lasa vienkāršus teikumus atbilstoši savām spējām, ievērojot lasīšanas skaļumu (gan skaļi, gan klusi, sev un citiem priekšā).*
6. kritērijs: *Saliek teikumu no vienkāršiem vārdiem.*

Pētījuma rezultātu analīze

Pētījuma sākumā tika novērots 15 skolēnu lasītprasmes attīstības līmenis. Pēc didaktisko spēļu adaptēšanas astoņu nedēļu laikā tika veikta atkārtota 15 skolēnu lasītprasmes līmeņa noteikšana, lai salīdzinātu un konstatētu izmaiņas katra skolēna lasītprasmes attīstībā.

Analizējot pirmās novērošanas datus, var konstatēt, ka no novērotajiem 15 skolēniem visi skolēni zina alfabētu un izmanto to atbilstoši mērķim. No 15 skolēniem 1 skolēns prot sadalīt vārdu

skaņās, prot noteikt skaņa skaitu vārdā un skaņas atrašanas vietu, 13 skolēni daļēji prot sadalīt vārdu skaņās, daļēji prot noteikt skaņu skaitu vārdā un skaņas atrašanās vietu, bet 1 skolēns neprot sadalīt vārdu skaņās, neprot noteikt skaņu skaitu vārdā un skaņas atrašanas vietu. No 15 skolēniem 12 skolēni prot lasīt zilbēs un sadalīt vārdu zilbēs, bet pārējie 2 skolēni daļēji prot lasīt zilbēs un sadalīt vārdu zilbēs. No 15 skolēniem 5 skolēni prot lasīt uzrakstīto vārdu ievērojot lasīšanas skaļumu, 9 skolēni daļēji prot lasīt uzrakstīto vārdu ievērojot lasīšanas skaļumu, un 1 skolēns neprot lasīt uzrakstīto vārdu ievērojot lasīšanas skaļumu. No 15 skolēniem 3 skolēni prot lasīt vienkāršus teikumus atbilstoši savām spējām, ievērojot lasīšanas skaļumu, 11 skolēni daļēji prot lasīt vienkāršus teikumus atbilstoši savām spējām, ievērojot lasīšanas skaļumu, 1 skolēns neprot lasīt vienkāršus teikumus atbilstoši savām spējām, ievērojot lasīšanas skaļumu. No 15 skolēniem 3 skolēni prot salikt teikumu no vienkāršiem vārdiem, 11 skolēni daļēji prot salikt teikumu no vienkāršiem vārdiem, un 1 skolēns neprot salikt teikumu no vienkāršiem vārdiem.

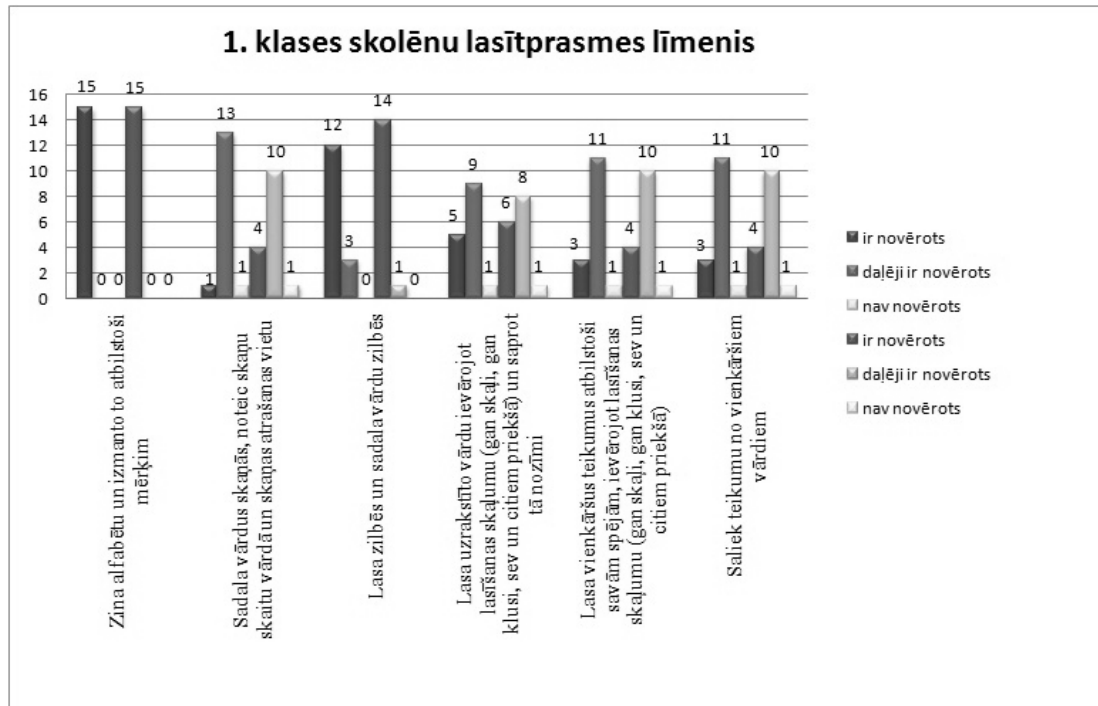
Tādējādi, izvērtējot un izanalizējot iegūtos datus var konstatēt, ka novērotiem skolēniem ir zems lasītprasmju līmenis, jo visi skolēni zina burtus un lielākā daļa skolēnu prot lasīt zilbes, tomēr mazākā daļa skolēnu prot lasīt veselus vārdus un saprast izlasīto. Daudziem skolēniem sagādā grūtības garu vārdu un teikumu lasīšana, kā arī ir skolēns, kurš prot lasīt tikai pa zilbēm.

Pēc pirmās novērošanas skolēniem tika piedāvātas izstrādātās didaktiskās spēles, kuras tika aprobētās mācību stundās sešu nedēļu laikā profesionālās kvalifikācijas laikā. Atkārtotas novērošanas rezultāti liecina par didaktisko spēļu efektivitāti skolēnu lasītprasmju attīstībā.

Pēc didaktisko spēļu adaptēšanās skolēnu skaits, kas zina alfabētu un izmanto to atbilstoši mērķim, nav mainījies: no 15 skolēniem visi zina burtus un alfabētu. Skolēnu skaits, kas prot sadalīt vārdu skaņās, noteikt skaņas skaitu un atrašanās vietu vārdos, bija pieaudzis no 1 līdz 4, kas ir ievērojams pieaugums. No 13 līdz 10 ir samazinājies to skolēnu skaits, kas daļēji pareizi prot sadalīt vārdu skaņās, noteikt skaņu skaitu un atrašanās vietu vārdos, taču 1 skolēns vēl aizvien nevar pareizi sadalīt vārdu skaņās, noteikt skaņu skaitu un atrašanās vietu vārdos. Pēc didaktisko spēļu novadīšanas skolēnu skaits, kas prot lasīt zilbes un sadalīt vārdus zilbēs, ir pieaudzis no 12 līdz 14. No 3 līdz 1 ir samazinājies to skolēnu skaits, kas daļēji prot lasīt zilbēs un sadalīt vārdu zilbēs. Skolēnu skaits, kuri prot lasīt uzrakstīto vārdu un saprot tā nozīmi, palielinājās no 5 līdz 6. No 9 līdz 8 samazinājies to skolēnu skaits, kas daļēji prot lasīt uzrakstīto vārdu un saprot tā nozīmi, taču 1 skolēns vēl aizvien neprot lasīt uzrakstīto vārdu un nesaprot tā nozīmi. Skolēnu skaits, kuri prot lasīt vienkāršus teikumus, palielinājās no 3 līdz 4. No 11 līdz 10 samazinājies skolēnu skaits, kas daļēji prot lasīt vienkāršus teikumus, taču 1 skolēns joprojām kas neprot lasīt vienkāršus teikumus. Skolēnu skaits, kuri prot salikt teikumu no vienkāršiem vārdiem, palielinājās no 3 līdz 4. No 11 līdz 10 samazinājies skolēnu skaits, kas daļēji prot salikt teikumu no vienkāršiem vārdiem, taču 1 skolēns vēl aizvien neprot salikt teikumu no vienkāršiem vārdiem.

Novērošanā iegūtie dati pētījuma sākumā un beigās tika atspoguļoti diagrammā: uz vertikālās ass ar cipariem ir atzīmēts skolēnu skaits, kādam šis kritērijs ir novērots, daļēji novērots, vai nav novērots; uz diagrammas horizontālās ass ar cipariem no 1 līdz 6 ir atzīmēti lasītprasmes kritēriji, kas tika novēroti skolēniem (skatīt 1. attēlu).

1. attēls. Lasītprasmes attīstības dinamika pētījuma sākumā un beigās (N=15).

Tādējādi, iegūtie dati ļauj konstatēt, ka pētījuma beigās visi novērotie skolēni zina burtus un lielākā daļa skolēnu prot lasīt pa zīlēm, taču mazāka daļa skolēnu prot lasīt veselus vārdus un saprast izlasīto. Skolēniem sagāda joprojām grūtības garu vārdu un teikumu lasīšana. Salīdzinot novērošanas rezultātus pētījuma sākumā ar rezultātiem pēc didaktisko spēļu novadīšanas, var secināt, ka izstrādātās didaktiskās spēles sekmēja lasītprasmju attīstību: salīdzinot iegūtos datus pētījuma sākumā un pētījuma beigās, tika novērots lasītprasmju kritēriju izpaušmes pieaugums.

Secinājumi

Dotajā pētījumā tika analizētas teorētiskās atziņas par lasītprasmi un tās attīstību, par lasītmācīšanas metodēm un didaktisko spēļu izmantošanas iespējām 1. klases skolēnu lasītprasmes attīstībai mācību stundās. Pētījuma rezultāti rāda, ka pirms novadītajām didaktiskajām spēlēm, skolēnu biežākās kļūdas bija tādu vārdu lasīšana, kuru nozīmi viņi neizprota, bet daži nepareizi izlasīja arī pazīstamus, taču garus vārdus, kā arī vārdus, kuriem ir līdzskaņu burtu blīvējums. Analītiskās zilbju lasīšanas posmā zilbes skolēni uztvēra kā vārda daļas nevis kā patstāvīgas vienības. Tāpēc tieši šajā periodā skolēnus jā māca lasīt veseliem vārdiem, lai saīsinās pauzes starp zīlēm.

Dotajā rakstā atspoguļotie pētījuma rezultāti liecina, ka lasošam skolēnam ir svarīgi atrast veidu, kā samazināt piepūli un tai pat laikā palielināt ieguvumus no lasīšanas procesa. Iegūt pozitīvus rezultātus lasīšanas procesā palīdzēja didaktiskās spēles, kuras tika aprobētās skolā pedagogiskās prakses laikā. Veiktais pētījums ļauj secināt, ka pirmajā klasē ir maksimāli jāattīsta skolēnu lasīšanas tehnika, vienlaikus orientējot skolēnus arī uz izlasītā apzināšanu. Tieši didaktiskajās spēlēs skolēns var kvalitatīvi apgūt lasītprasmi un attīstīt spēju lasot vienlaicīgi arī saprast izlasītā saturu un jēgu.

Tādējādi, pētījuma rezultāti liecina, ka lasīšanas tehnikas pilnveidei skolotājam jāizmanto didaktiskās spēles, lai pilnveidotu lasīšanu, vadoties no skolēna lasīšanas tehnikas līmeņa, mācāmības iespējām, trūkumiem lasīšanā un tml. Didaktiskajām spēlēm lasīšanas tehnikas attīstībā jābūt biežākām un daudzveidīgām – tādām, kas attīsta skolēna prognozēšanas spējas, lasīšanas ātrumu, kā arī veicina uzmanības un redzes atmiņas attīstību uztveres procesā. Didaktisko spēļu saturam piemērotāki ir teksti, kas skolēniem ir interesanti pēc satura un formas, tāpēc skolotājam ir svarīgi zināt, cik attīstīta ir katra skolēna lasītprasme. Ja skolotājs to zinās, viņš neizvirzīs saviem skolēniem neizpildāmas prasības. Lai skolotājs varētu uzlabot skolēna lasītprasmes kvalitāti, viņam ir jāzina, kādi faktori kavē lasīšanas apguvi.

Veicot pētījumu un apkopojot pētījuma laikā gūtās atziņas, tika secināts, ka piedāvātās didaktiskās spēles ieinteresēja skolēnus, rosināja vēlmi lasīt, kā arī veicināja skolēnu aktivitāti, radot vēlmi censties patstāvīgi vingrināties lasīt. Pētījumā iegūtie rezultāti rāda, ka pēc novadītajām didaktiskajām spēlēm bija vērojama 1. klases skolēnu lasītprasmes attīstības dinamikas izaugsme mācību stundās.

Bibliogrāfija

- Andersone, G., Golubova, V., Ikale, I. (Red.). 2010. *Didaktiskās spēles latviešu valodā*. Rīga: Zvaigzne ABC.
- Anspoka, Z. 2008. *Latviešu valodas didaktika. 1.–4. klase*. Rīga: RaKa.
- Anspoka, Z. 2003. *Latviešu valoda 1. klasei. Veseluma metode lasītmācībā un rakstītmācībā. Skolotāja grāmata*. Rīga: Lielvārds.
- Geske, A., Grīnfelds, A. 2006. *Izglītības pētniecība*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
- Johansone, I. 2003. *Starptautiskais lasītprasmes novērtēšanas pētījums 2000.-2003.g.* Rīga: Mācību grāmata.
- Helviga, I., Rakēviča, I. *Vienota runas un rakstu sistēma pamatizglītības 1.-4. klasē*. [skatīts 03.06.2012]. Pieejams (Accessed): http://www.valodina.lv/noderfaili/vienrunrakstsist_1_4kl.pdf
- Svence, G. 1999. *Attīstības psiholoģija*. Rīga: Zvaigzne ABC.
- Ptičkina, Ā. 1999. *Lasīšanas mācības sākumskolā*. Rīga: Pētergailis.
- Tutina, A. 2006. Lasītprasmes attīstīšana un korekcija logopēdiskajā darbā. S. Laizāne (Red.), *Inovācijas skolotāja logopēda darbībā: Otrais studiju programmas "Skolotājs-logopēds" zinātniski metodisko materiālu krājums* (69-128 lpp.). Rēzekne: RA izdevniecība.
- Valsts izglītības satura centrs (VISC) 2013. *Noteikumi par valsts pamatizglītības standartu, pamatizglītības mācību priekšmetu standartiem un pamatizglītības programmu paraugiem*. [skatīts 17.01.2014]. Pieejams (Accessed): <http://likumi.lv/doc.php?id=259125>

- Zariņa, S. 2012. *Konstruktīva mācību vide lasītprasmes attīstībai pirmsskolā*. Promocijas darbs pedagogijas doktora grāda iegūšanai pedagogijas zinātņu nozarē skolas pedagogijas apakšnozarē. Daugavpils Universitāte, Daugavpils, Latvija.
- Бартовский, А. И. 2003. *Путешествие с буквами*. Москва: КАРАПУЗ.
- Жукова, О. 2010. *Простые и увлекательные упражнения по обучению чтению*. Москва: Астрель-СПБ.
- Янушко, Е. А. 2007. *Странные слова*. Москва: КАРАПУЗ.

MĀCĪBU VIDES UN SKOLOTĀJA PERSONĪBAS IETEKME UZ PAŠAUDZINĀŠANAS PROCESU

Jelena Davidova, Inga Sokolova

Daugavpils Universitāte, Parādes iela 1, Daugavpils, Latvija, LV-5401

jelena.davidova@du.lv, inga1973@inbox.lv

Abstract

For the process of self-development to be successful, school environment is ought to react to the changes in culture paradigm, and teachers should accept the novelties presented by culture. Such a system would be perfect in the context of modern education system of Latvia, and thus should be strived for.

The general context is based on the postmodern culture paradigm (Барт, 1989; Ильин, 1998; Лотман, 2000), and the more specific one – on the educational and pedagogical environment in schools, as well as a teacher creating the environment. The context raises the following questions:

- Which elements of cultural environment are needed for the process of self-development to be successful?
- What a teacher, creating the environment for self-development, should be like?
- How to create the environment for self-development during lessons?

The aim of the work is to analyse the influence of teachers' personality and a school environment on the process of self-development, studying the methods of creating an appropriate environment for the process.

Ievads

Lai veidotu vidi, kurā varētu realizēties audzināšanas un pašaudzināšanas process, ir jāņem vērā mūsdienu mainīgā sociālā un kultūras situācija, par kuru latviešu filosofs R. Mūks raksta kā par laiku, kad sabrūk visi tradicionālie balsti (Mūks 2001), par laiku, kas pieprasa spēju pielāgoties, adaptēties, tiesa, nezaudējot sākotnējo vērtību sistēmas asi (Mūks 2005). Gan skolēnam, gan skolotājam ir: a) jāapzinās, ka nepietiek vien ar plašu zināšanu loku, ir jāprot informāciju izmantot, veidojot savu unikālu, interesantu pasaules redzējumu, kas tiktu atspoguļots katrā personības veidotajā produktā (Фромм 1990); b) ir jāprot informāciju radoši interpretēt, veidojot unikālu situācijas redzējumu (Успенский 1995), c) jāveido sava vērtību sistēma, kas atšķiras ar savu oriģinālu skatījumu, tādējādi reprezentējot mūsdienu sabiedrības vienu no formulētajiem postulātiem – būtisks ir katra individuāls, unikāls viedoklis (Reņģe 1999).

Lai veiksmīgi realizētos pašaudzināšanas process, skolas videi ir jāreaģē uz kultūras paradigmā vērojamajām pārmaiņām, skolotājam jāpieņem tas jaunais, ko piedāvā kultūra. Šāda situācija mūsdienu Latvijas izglītības sistēmas kontekstā ir patlaban ideāls, uz kuru ir jātiecas.

Pašaudzināšanas plašāku kontekstu veido postmodernās kultūras paradigma (Барт 1989; Ильин 1998; Лотман 2000), šaurāku skolas radītā mācību un audzināšanas vide un skolotāja kā audzināšanas un pašaudzināšanas vides veidotāja personība. Šādā kontekstā rodas jautājumi:

- Kādi ir tie skolas kultūrvides elementi, kas ir nepieciešami veiksmīga pašaudzināšanas procesa realizācijai?
- Kādām kvalitātēm ir jāpieņem skolotājam, kas rada vidi, kurā var realizēties pašaudzināšanas process?
- Kā mācību stundu laikā veidot vidi, kurā realizētos pašaudzināšanas process?

Par skolas kā mūsdienīgu mācību un audzināšanas vidi un skolotāja personības kvalitātēm, kas nepieciešamas, veidojot vidi, kurā var realizēties pašaudzināšanas process, savos darbos raksta K. Bikše (Bikše 2008A, 2008B, 2009, 2010), E. Gidenss (Gidenss 1999), M. Čehlovs (Čehlovs 2008, 2011), V. Frankls (Франкл 1990), I. Kons (Kons 1985), I. Koroļeva (Koroļeva 2009), G. Svence, (Svence 1999), A. Špona (Špona 2006), I. Čamane (Špona, Čamane 2009), Z. Čehlova (Špona, Čehlova 2004), A. Šteinberga un I. Tunne (Šteinberga, Tunne 1999). Mūsdienu kultūras paradigmu izvērtē Dž. Rifkins, (Rifkins 2004), par mediju pedagogijas atziņām, kas ir būtisks pašaudzināšanas procesa konteksts, raksta Z. Rubene, A. Krūmiņa, I. Vanaga (Rubene, Krūmiņa, Vanaga 2008).

Raksta mērķis ir izpētīt skolas vides un skolotāja personības ietekmi uz pašaudzināšanas procesu, pievēršot uzmanību tam, kā veidot vidi, lai realizētu pašaudzināšanas procesu.

Pētījuma teorētiskais pamatojums

A. Pašaudzināšanas process un skolas vide

Par skolēncentrētas izglītības dominantēm ir kļuvušas vērtības, kas ir patiesi būtiskas personībai, viena no tām ir postmodernās sabiedrības deklarētais vērtību plastiskums (Барт, 1989; Ильин 1998; Лотман 2000), kas, pieņemot citādo, akceptējot katras noteiktas situācijas analīzi, veido attieksmi pret situāciju, nevis proklamē lozungu formā abstraktas vispārīgas vērtības (Čehlovs 2008). Tādējādi audzināšanas un pašaudzināšanas kontekstā būtiska ir paša skolēna izdarīta izvēle. Skolēnam ir jābūt iespējai izvēlēties ne tikai nākamo profesiju un to, kā veidot savu dzīvi, bet arī vērtības, kas tiek definētās pašaudzināšanas procesā un kas realizēsies kā viņa turpmākās pastāvēšanas pamatprincipi, kā arī to, iesaistīties vai neiesaistīties pašaudzināšanas procesā.

Skolai jāakceptē tā vērtību sistēma, kas atbilst sabiedrības pieprasījumam (Broks 2000), skola nedrīkst būt atrauta no sabiedrības, tai jāiekļaujas vispārējos procesos. Tiesa, nevis akli sekojot tiem, bet gan izvērtējot esošo situāciju un piedāvājot iespējamus risinājumus, nākotnes vīzijas variantus. Skolai, akceptējot mediju izglītības principus (Rubene, Krūmiņa, Vanaga 2008), būtu kritiski jāizvērtē patērētāju sabiedrības (Bodrijars 2000) piedāvātās klišejas un jādod iespēja skolēniem veidot savu vērtību sistēmu, sabalsojot to ar kultūrās tekstos iekļauto refleksiju. Tādējādi skola arīplastiski reaģētu uz procesu, ko Dž. Rifkins (Rifkins 2004) dēvē par pāreju no industriālā kapitālisma uz kultūras kapitālismu, kura ietvaros būtiskas kļūst nevis mantiskās vērtības, bet gan radošums, oriģināla domāšana un spēja netradicionāli risināt problēmsituācijas. Skolai jāapliecina garīgo vērtību dominante, skaidrojot to semantiku jaunās sabiedrības vērtību sistēmas kontekstā, jārunā par garīgo vērtību izkopšanu kā kapitālieguldījumu, ko nav iespējams zaudēt inflācijas vai ekonomiskas krīzes laikā. Tiek radīta vide, kurā skolēns var mācīties analizēt un izvērtēt situāciju, saprast sevi un pasaulē valdošās likumsakarības. Skolai jāskaidro arī mainītās cilvēku savstarpējās attiecības, kas valda mūsdienu sabiedrībā, t.i., fakts, ka cilvēku attiecības ir komercializētas (Rifkins

2004). Tas nenozīmē, ka vairs nepastāv draudzība un mīlestība kā cilvēku savstarpējo attiecību pamats (Jungs 2009); taču ir jāapzinās, ka cilvēks darba tirgū ir vairāk vai mazāk pieprasīta prece (Sokolova 2008B), ka personība pārdod savas prasmes un laiku un ka vislabāk pārdot to izdosies tam, kas būs šīs prasmes izkopsis. Turklāt virtuālais tirgus pretendē nevis uz daļu no cilvēka personīgā laika, bet iesaista personību nepārtrauktās ekonomiskās attiecībās, kuru laikā darbiniekam ir jābūt pieejamam nepārtraukti (Rifkins 2004).

Lai aktualizētu šos vēl sabiedrībā līdz galam nepieņemtos priekšstatus, būtu jārada maksimāli labvēlīga mācību un audzināšanas vide, kas atbilstu skolēnu garīgajām un fiziskajām vajadzībām (Мацлоу 2008), pievēršot uzmanību skolēna pašiniciatīvai. Tādēļ arī audzināšanas un pašaudzināšanas procesā akcents tiek likts tieši uz pašaudzināšanu kā apzināti izvēlētu procesu. Skolēna mācību un šajā gadījumā arī pašaudzināšanas motivāciju rosina vide - tā ir gan vides sakoptība, gan labvēlīga attieksme vienam pret otru, gan skolotāja gatavība iesaistīties, nākt palīgā, ja rodas šāda nepieciešamība. Būtiska ir arī dažādu pieeju akceptēšana, tādējādi pašaudzināšanas procesu padarot daudzveidīgu un saistošu, piemērotu konkrētai skolēnu grupai, tās vēlmēm un vajadzībām (Beļickis 2004).

Aprakstot skolas situāciju pārejā no industrializētas sabiedrības uz informatizētu sabiedrību, arī A.Geske un A. Grīnfelds (Geske, Grīnfelds 2006) definē tās būtiskās izmaiņas, kas tieši skar izglītības sistēmu informācijas jeb informatizētā sabiedrībā. Vispirms jau informācijas sabiedrībā skola ir integrēta sabiedrībā, tā nav noslēgta, autonoma, šādu situāciju nosaka gan tas, ka informācija ir plaši pieejama, līdz ar to skolai, iesaistoties jaunajās attiecībās, ir jārespektē objektīvā kultūras situācija un jāspēj atbilst tai. Skolai un skolotājam ir jāspēj mainīties atbilstoši laikmeta prasībām, skolai ir jāizmanto tā specifiskā informācijas akceptēšanas forma, kas raksturīga mūsdienu sabiedrībai kopumā un jāizmanto iegūtās zināšanas, lai palīdzētu skolēnam attīstīties kā radošai un pašpietiekamai personībai, kas ir gatava iekļauties mūžizglītības procesā.

B. Pašaudzināšanas process un skolotāja personība

Audzināšana un pašaudzināšana ir divpusējs process, tā ir mijiedarbība starp audzinātāju un audzēkni, kā arī starp skolēnu un tā klases kolektīvu (Špona 2006). Audzināšana un pašaudzināšana norit produktīvāk, ja kolektīva dalībnieki ir gatavi pieņemt to, ka viņi ir brīvas personības, kas ir gatavas izdarīt izvēli un atbildēt par to. Nereti mūsdienu skolā skolēni apgalvo, ka viņu darba motivācija nav vis izaugsmes iespējas, bet gan nevēlēšanās nonākt konfliktsituācijā ar skolotāju, kura klātbūtnē viņi izjūt garīgu diskomfortu (Špona 2006).

Pašaudzināšanas process ir ne tikai skolēna apzināts darbs ar sevi, bet arī skolotāja un skolēna sadarbība, tas kā skolotājs veido noteiktu vidi, lai realizētos pašaudzināšanas darbs. Vēsturiski audzināšanas un pašaudzināšanas fenomens tiek saistīts ar sabiedrības radītās situācijas ietekmi uz personību (Šteinberga, Tunne 1999), nereti tiek aplūkots tikai tas, kā audzinātāja

personības ietekmē audzināmo (Špona, Čehlova, 2004), taču uzmanība būtu jāpievērš tieši abu pušu dialogam. Audzināšanas un pašaudzināšanas kontekstā aplūkojot skolotāja un skolēna attieksmes, parasti tiek atspoguļota sava laika pasaules ainas personības redzējuma paradigma. Mūsdienu kultūras situācijā audzināšana un pašaudzināšana ir saistīta ar audzinātāja un audzināmā personību mijiedarbību (Špona, Čehlova 2004). Audzināšanas un pašaudzināšanas procesā skolēns tiek uztverts nevis kā objekts, bet gan kā subjekts. Audzinātājs rada situāciju, kurā skolēns izdara brīvu izvēli – pievēršas pašaudzināšanas procesam. Tādējādi audzināšanas priekšmets ir cilvēka garīgi tikumiskā attīstība, kas izpaužas viņa ētiskajās attieksmēs pret pasauli, pret citu cilvēku un sevi (Špona, Čehlova 2004). Pašaudzināšanas situācijai būtu jābūt process, ko personība realizēs visa mūža garumā, - tā ir vajadzība pēc pašpilnveidošanās (Špona 2006). Pašaudzināšana ir mērķtiecīgs, ar gribas piepūli saistīts process, kuru, balstoties uz pašanalīzi, apzināti vada pati personība jebkurā vecumā (Špona, Čamane 2009). Tā tiek radīti personības reprezentācijas priekšnosacījumi, lai tā būtu patstāvīga, lai tā realizētu savu pasaules redzējumu un vērtību sistēmu, neklūstot atkarīgai no audzinātāja personības.

Organizējot pašaudzināšanas procesu, ir akceptējams Džona Džūija (Дьюи 1997) priekšstats par to, ka skolotājs ir uzskatāms par konsultantu izglītības procesā, kura centrā nenoliedzami atrodas skolnieks, kas veido savas attieksmes ar apkārtējo pasauli, izvēloties noteiktu stratēģiju, analizējot un pakāpeniski risinot problēmsituācijas. Īpaši būtiska ir Džona Džūija ideja par to, ka personība spēj veikt korekcijas savā garīgās attīstības ceļā, var sevi apzināti veidot un strukturēt. Kā arī tas, ka pieredzes apzināta izkopšana, kas ir vērsta uz skaidru izpratni par to, kādas šobrīd ir personības garīgās un fiziskās pastāvēšanas prioritātes, ir būtiskākā mācīšanās un arī audzināšanas procesa daļa. Pieredze ir garīga substance, kurā vienojas gan subjektīvās dzīves laikā uzkrāto intelektuālo un emocionālo notikumu radītie iespaidi, gan ārējās pasaules ietekmē radušās atziņas, kas apzināti tiek analizētas, integrētas pieredzes vienotajā tekstā (Дьюи 1997).

Ir būtisks tieši produktīvs skolēna un skolotāja dialogs, kas mūsdienu sabiedrībā ir aplūkojams jaunā kontekstā. Postindustriālā sabiedrība ir lielā mērā vai pat vispār atteikusies no agrāk tik būtiskā hierarhiskā sociālo lomu izkārtojuma. Ja iepriekš sociālajam rituālam, kura dalībnieki bija gan skolotāji, gan skolēni, bija īpaša nozīme sabiedrības dzīvē, skolotājs reprezentē varas pozīciju, skolēns pakļaušanos un pašdisciplīnu (Gidenss 1999; Vēbers 2004), tad tagad šo attieksmju vietā drīzāk stājusies radoša sadarbība, kuras ietvaros rituālam vairs nav jāreprezentē cieņas situāciju kā pašmērķi. Individīda respektēšana ir vai arī nav imanenta situācija, kuru nosaka personības vēlme, nevis stereotipā sakņotas sociālas attiecības (Крайг, Бокум 2010).

Ja industrializētā sabiedrībā skolotājs ir mācību un audzināšanas procesa iniciators, kas vada visas klases mācīšanos un audzināšanas procesu, veic skolēnu novērošana, maz vērtības pievēršot komunikatīvajām prasmēm, tad informācijas sabiedrības definētajā skolā skolotājs palīdz skolēniem

atrast piemērotu mācību un pašaudzināšanas modeli; palīdz novērtēt sasniegumus; uzsvars tiek likts uz komunikatīvajām prasmēm (Geske, Grīnfelds 2006). Būtībā skolotājs ir palīgs, kas arvien ir gatavs piedāvāt plašu instrumentu klāstu, ieteikt informācijas ieguves avotus, informē par to, kur iegūstama informācija par jaunākajām izstrādēm gan attiecīgajā zinātnes nozarē, kas savukārt var kalpot par instrumentiem skolēnu sevis veidošanas procesā, sabalsojot savas un patlaban kultūrā aktualizētās vērtības. Tādējādi, realizējoties skolēna pašaudzināšanas procesam, tiek veidojas tik būtiskais personības un kultūrvides dialogs (Фукко 2005), kas palīdz objektivizēt un analizēt personības veidošanās procesā notiekošo.

Viena no būtiskākajām mūsdienu pedagogijas atziņām, kas aktualizējama šajā kontekstā, ir tā, ka skolotājam un skolēnam ir jāpastāv vienotā kultūrtelpā (Čehlovs 2011). Neproduktīvs un arī neracionāls ir priekšstats par skolotāju kā pagātnes vērtību iedzīvinātāju mūsdienu kultūras paradigmā. Ja tiek noliegta vai netiek saprasta mūsdienu kultūra, kuras neatņemama daļa ir skolnieks, patiesībā arī skolotājs, lai kādu pozīciju tas arī nepaustu, neveidojas dialogs, nerealizējas skolotāja un skolēna racionāla un emocionāla sadarbība, netiek sasniegts pedagogiskā procesa galvenais uzdevums – netiek izkopta skolēna personība. Tādēļ arī mūsdienu situācijā diez vai var runāt par veiksmīgu klasiskās izglītības modeļa, kura ietvaros realizējas skolotāja lielākā vai mazākā mērā izteikta autoritatīva mācību darbības vadība, kurā skolotājs tiek uztverts kā subjekts, bet skolēns kā apmācāms objekts, realizāciju.

Šādā kontekstā būtisks ir priekšstats par mācību procesa fasilitāciju (aktivizāciju). Pievēršoties mūsdienu mācību procesa analīzei, M.Čehlovs (Čehlovs 2011) raksta par skolotāju fasilitatoru, kas ir atvērts starppersonu saskarsmei, kas ir gatavs paust savu pārlicību un uzskatus, tos argumentējot, nevis, izmantojot F.Nīčes terminoloģiju, fabricēt ideālus (Nīče 2005) un kultūru pieņemt kā analizējamu fenomenu (Фрейд 1992). Tas ir skolotājs, kas spēj saskatīt savu audzēkņu pozitīvu izaugsmi, veicināt to. Skolotājs fasilitators spēj pieņemt skolēna diskursīvo pozīciju, paskatīties uz pasauli skolēna acīm, citiem vārdiem runājot, pietiekami labi apzinās esošās kultūras paradigmas nianses, lai saprastu un spētu identificēties ar jauniešu kultūrā esošā pasaules redzējuma niansēm.

Pieņemot starppersonu attiecību humanizāciju, skolotājs pilnībā uzticas saviem skolēniem, palīdz tiem formulēt mācīšanās mērķus un uzdevumus, skolotājs līdz ar skolēniem iesaistās mācību darbā, ir aktīvs grupas dalībnieks, pauž savu racionāli pamatotu un emocionālu attieksmi pret notiekošo (Batņa 2001; Čehlovs 2011). M.Čehlovs (Čehlovs 2011) vienu no principiem, kas raksturīgs skolotājam fasilitatoram, definē šādi - labi pazīst pats sevi -skolotājs apzinās sevi kā personību, kas nepārtraukti iekļaujas sevis paša iepazīšanas procesā. Šajā gadījumā būtiska ir procesualitāte, mainības ideja, kas ir akcentējama skolotāja darbā, cilvēkam ir jāapzinās, ka līdz galam sevi iepazīt nav iespējams, ka sevis iepazīšana ir process, kas ilgst visu mūžu, ka patiesība

nav dogmas pieņemšana, ka patiesība ir process, kura laikā tiek atklāts jaunais, iepriekš neapzinātais.

Skolēnam ir jāapzinās, gan emocionālā, gan racionālā līmenī, ka skolotājam priekšmets, kuru tas pasniedz, nav vienaldzīgs, jo nevar noticēt tam, kam netic pats runātājs. Šādā kontekstā būtisks ir akseoloģijas līmenis, pieņemtas tiks vērtības, kas ir patiesi būtiskas, nevis vienkārši postulētas. Šādā kontekstā būtu jāņem vērā arī tas, ka vecāko klašu skolēni nereti ir neiecietīgi pret apkārtējo trūkumiem (Čehlova, Grinpauks 2003), tādēļ arī skolotājam ir jāpierāda savs profesionālisms ne tikai vārdos, bet arī darbos, labi pārzinot sava priekšmeta ietvaros esošās novitātes. Tādējādi varētu teikt, ka mūsdienu izglītības sistēma ir nonākusi situācijā, kas pieprasa noteiktas pārmaiņas gan mācību priekšmeta satura interpretācijā, gan tā pasniegšanas formas izvēlē, gan audzināšanas un pašaudzināšanas vides veidošanā. Mainīgais sabiedrības pieprasījums nosaka to, ka skolai ir jāatbilst sociālā pieprasījuma un kultūras paradigmas izvirzītajiem izglītības kritērijiem, kuru pamatā ir kreatīvu risinājumu rašana nestandarta situācijā, prasme ātri iegūt nepieciešamās zināšanas, prasme pielietot iegūtās zināšanas un prasmes izdarot vispārinājumu.

Kvalitatīvs garengriezuma pētījums: gaita un rezultāti

Kvalitatīvs garengriezuma pētījums, kura mērķis ir pašaudzināšanas procesa īpatnību izpēte, tiek realizēts no 2013. gada 1. septembra Daugavpils Krievu vidusskolas – liceja 10. klasē. Vide, kurā varētu realizēties pašaudzināšanas process, tiek veidota sadarbojoties latviešu valodas un literatūras skolotājai (I. Sokolova) un plūsmas kuratorei (J. Pikarevska). Pētījuma laikā izmantotā datu apstrādes metode ir diskursa analīze, jau tikušas veikt skolēnu intervijas, teorētiskās literatūras kritiska analīze un izvērtējums (patlaban (2014. gada janvārī) ir iespējams aprakstīt kvalitatīvā garengriezuma pētījuma rezultātus viena mācību semestra laikā).

Laikā no 2013. gada septembra līdz decembrim tika veiktas korekcijas mācību programmā latviešu valodā un literatūrā, kā arī izveidota audzināšanas stundu programma 10. klasei (pirmajam semestrim).

Tā kā pašaudzināšanas process ir tieši saistāms ar personības un kultūras dialoga izveides procesu, tad skolēniem tika piedāvāts piedalīties mācību ekskursijā, kas notika 2013. gada 15. Novembrī: skolēni devās uz Rīgu, kur apmeklēja Jaunā Rīgas Teātra izrādi „Austrumvējš, rietumvējš”, kā arī vēroja Staro Rīga gadskārtējās gaismas instalācijas. No plūsmas 45 skolēniem mācību ekskursijā piedalījās 43.

Pēc mācību ekskursijas skolēniem tika piedāvāts aizpildīt izvērtējuma anketu, kurā viņi varētu paust savu viedokli par to, vai un kā kultūras teksti ir ietekmējuši viņu pieredzi un attieksmju ar polisemantisku kultūras tekstu veidošanos. Skolēniem tika piedāvāts izvērtēt šādas situācijas, turpinot teikumus, kas tika veidoti kā atvērtie jautājumi:

1. Teātra izrādes apmeklējumu var uzskatīt par veiksmīgu/ neveiksmīgu, jo ...

2. Teātra izrāde man sniedza ierosmi domāt par...
3. Teātra izrāde mani neuzrunāja, jo...
4. Kultūras pasākums "Staro Rīga" mani uzrunāja/ neuzrunāja, jo...
5. Kultūras pasākumu laikā iegūtā pieredze lika man domāt par...
6. Pašrūpju kontekstā es varu patlaban izdarīt šādus secinājumus par savu personību...

Skolēni savās atbildēs rakstīja, ka:

1. Teātra izrādes apmeklējumu var uzskatīt par veiksmīgu (tā savās anketās apgalvovisi 43 skolēni). Par veiksmes cēloņiem tiek minēta jaunas kultūras pieredzes, ierosmju iegūšana.
2. Pabeidzot teikumu „Teātra izrāde man sniedza ierosmi domāt par...” vairums skolēnu rakstīja par to, ka tā likusi domāt par atšķirīgo gan dažādās kultūras tradīcijās, gan vienas kultūras ietvaros, par atšķirīgo paaudžu pasaules uztverēs.
3. Pabeidzot teikumu, kurā skolēni varētu paust savu neapmierinātību „Teātra izrāde mani neuzrunāja, jo...” tika minēts tas, ka tā kā teātrī viņi sēdēja tālu no skatuves, tad brīžiem bija grūti sadzirdēt to, ko saka aktieri, nedaudz traucējusi arī valodas barjera, skatoties teātra izrādi latviešu valodā. Tika minēts arī tas, ka izrādes sižets nebija pārāk komplicēts, tādējādi apliecinot viedokli, ka skolēnus šajā vecumposmā saista tas, kas ir sarežģīts, ko nav tik vienkārši saprast.
4. Raksturojot kultūras pasākumu "Staro Rīga", skolēni raksta, ka tas ir viņus uzrunājis, aktualizējot piedzīvojuma kategoriju – vēla pastaiga naksnīgās Vecrīgas ielās. Tika rakstīts arī par iespēju saskarties ar latviešu kultūru, kas nav īpaši raksturīga Daugavpils kultūrvidei. Kā neveiksme tika atzīmēts tas, ka „Staro Rīga” neatbilda skolēnu gaidām, tādējādi demonstrējot to, ka skolēni neprot diferencēt savas gaidas un kultūras tekstu.
5. Pabeidzot teikumu „Kultūras pasākumu laikā iegūtā pieredze lika man domāt par...” skolēni pamatā raksta par to, ka mācību ekskursija ir likusi aizdomāties par to, ka pastāv ne tikai masu pasākumu kultūra, bet arī kultūras pasākumi, kas sniedz intelektuālu pieredzi, kas veido personību. Tika pausts viedoklis par to, ka ir jādara tas, kas pašam šķiet interesants un būtisks nevis jāpakļaujas mediju veidotajam priekšstatam par sociālo pašrealizāciju. Atsevišķās anketās bija pausts zināms apmulsums un reizē apmierinātība ar to, ka skolēns ir bijis šīs darbības daļa, ka ir tur piedalījies.
6. Pabeidzot teikumu „Pašrūpju kontekstā es varu patlaban izdarīt šādu secinājumu par savu personību...” skolēni raksta par to, ka viņi atklājuši sevī jaunas kvalitātes, piemēram, prasmi uzvesties vietā, kuru nav iepriekš apmeklējuši, t.i., teātrī. Tiek rakstīts arī par to, ka jau iegūtā pieredze rosina arvien vairāk interesēties par kultūras tekstiem, ir zudusi nedrošība, radusies vēlme saprast. Skolēni apgalvo, ka tagad lielāku uzmanību pievērš detaļām, kas iepriekš būtu pagājušas garām nepamanītas. Skolēni raksta par to, ka viņi saskaras ar kultūras tekstiem, kas

viņiem līdz šim ir bijuši sveši, nesaprotami, slēgti, par to, ka tie pamazām kļūst saprotamāki, tas skolēnus saista, rada viņos drošības sajūtu. Skolēni raksta par to, ka viņiem patlaban nepieciešama ierosme no ārpusē, lai veidotu savu garīgo pasauli apzināti. Tika rakstīts arī par to, ka skolēniem izrāde ir likusi aizdomāties par to, ka personība organiski var pastāvēt tikai savas kultūras ietvaros. Skolēni raksta arī par to, ka apzinās, ka viņu kultūras pieredze nav plaša, ka tā ir izkopjama, ka ir jāatbrīvojas no aizspriedumiem arī viņiem pašiem.

Vide, kurā varētu realizēties pašaudzināšanas process, tikai veidota arī latviešu valodas un literatūras stundu laikā. Mācību darbs latviešu valodas un literatūras stundās tika organizēts tā, lai skolēni aizdomātos par situācijām un kultūras konceptiem, kas pastāv ārpus ikdienas, sadzīviskām situācijām.

Lai veicinātu skolēnu pašaudzināšanas procesu, latviešu valodas stundās, realizējot mācību programmā iekļauto prasību – skolēniem ir jāprot precīzi formulēt viedoklis par noteiktu tēmu – teksta lingvistiskās analīzes kontekstā tika izstrādātas darba lapas. Lai veidotu savu priekšstatu par esamību, skolēniem ir jāveido noteikta teorētiskā bāze, kas varētu kalpot par šo spriedumu pamatojumu. Tādēļ, veidojot darba lapas, teksta lingvistiskās analīzes veikšanai tika piedāvāti R.Barta, Ž.Bodrijara, A.Bretona un J.Brocka darbu fragmenti. Šādu tekstu izvēli noteica aktualizējamo tēmu loks. Skolēni, sākot mācības 10. klasē, veidojot savu diskursīvo pozīciju, nereti izmantoja nevis pirmās personas vietniekvārdu „es”, bet gan aizstāj to ar daudzskaitļa pirmās personas vietniekvārdu „mēs”. Tādējādi, no vienas puses, savā valodā norādot uz to, ka nav gatavi uzņemties atbildību par teikto/rakstīto, jo nepauž savu, bet gan grupas viedokli, par kuru arī atbildīga ir nedefinēta grupa. No otras puses, norādot uz to, ka ir pakļauti noteiktiem sociāliem stereotipiem, kas valda sabiedrībā.

Tika veidota starppriekšmetu saikne starp latviešu valodas stundām, kurā tika veikta teksta lingvistiskā analīze un literatūras stundām, kurā tika aktualizēts noteikts zinātnisku terminu loks, kas nepieciešams, lai analizētu literāru tekstu un folkloras pasaules ainai raksturīgo pasaules uztveri. Vispirms literatūras stundās skolēniem tika sniegta informācija par tādiem jēdzieniem kā teksts (Лотман 2000) un intertekstualitāte (Kristeva 1987, 1988; Кристева 2003, 2004). Jāsaka, ka skolēnos emocionālu reakciju radīja semiotikā esošais priekšstats par to, ka jebkura sistēma ir aplūkojama kā zīmju kopums (Лотман 2000), tas, ka arī paši skolēni ir zīmju sistēmas, kur katra zīme ir semantiska, katra zīme ir vērsta vai nu uz apzīmējamā identifikāciju, kas realizējas komunikācijā ar sevi, par kuru raksta Ž.Lakāns (Лакан 2010), vai komunikācijā ar citiem, sniedzot tiem pārdomātu informāciju par savu personību. Šādā kontekstā tika aktualizēti tādi termini kā intertekstualitāte (Kristeva 1987, 1988; Кристева 2003, 2004) (visi teksti ir savstarpēji saistīti) un simulakrs (Bodrijars 2000) (mediju veidots tēls, kas patērētāju sabiedrībā tiek uztverts nekritiski un tiek izmantots, lai manipulētu ar patērētāja apziņu). Priekšstatu par simulakru un simulācijas

procesu skolēni guva, lasot Ž. Bodrijara grāmatas „Simulakri un simulācija” (Bodrijars 2000) fragmentus un analizējot tos, strādājot ar darba lapām, veicot teksta lingvistisko analīzi latviešu valodas stundās. Tādējādi skolēniem tika piedāvāts aplūkot sevi kā zīmju sistēmu un izvērtēt priekšstatu par to, ka valoda ir pilnībā realizēts personības atspulgs (Кристева 2004; Лакан 2006), kur neprecīza izteiksme vai leksēmu, kuras nav saistāmas ar izteikuma semantiku izmantojums, vispārīgu vārdu, konstrukciju izmantojums norāda uz personības nevēlēšanos vai nu saprast sevi vai slēpšanos, nevēlēšanos rādīt sevi patieso, vēlmi veidot par sevi simulakru. Skolēnu veiktās teksta lingvistiskās analīzes tika analizētas, katrs skolēns centās noformulēt tās problēmas, ar kurām viņš saskaras, veidojot precīzu, viennozīmīgu izteikumu. Šāds analītisks darbs sniedza rezultātu, jo semestra beigās uzstādījums, ka visām semestra laikā veiktajām teksta analīzēm ir jābūt novērtētām ar „ieskaitīts”, t.i., visiem formulējumiem ir jābūt jēgpilniem, tika gandrīz pilnībā realizēts.

Realizējot starppriekšmetu saikni, literatūras stundās, tika analizēta latviešu tautas pasaka „Kurbads”, tās kontekstā tika aktualizēts plašs teorētiskais materiāls, kas saistāms ar brīnumpasakās vērojamo mītisko līmeni un iniciācijas rituālu. Analizējot iniciācijas rituāla realizāciju latviešu tautas pasakās, sarunas laikā tika konstatēts, ka liela daļa skolēnu ir nekritiski pieņēmuši dažādus ģimenēs joprojām klātesošus priekšstatus, kas reprezentē pagānisku pasaules uztveri, kurā būtiska ir noteiktu rituālu veikšana (piemēram, skolēni apgalvoja, ka nesniedz roku pāri sliekšnim, vai nepadod priekšmetus pāri sliekšnim, pamatojot to ar izteikumu, tā ir darījuši mani vecāki un vecvecāki, tādēļ tā rīkojos arī es). Tika veikta situācijas dekonstrukcija. Tika noskaidroti šādas rīcības cēloņi – pagānisko priekšstatu sistēmā šāda rituāla komunikācija tika veikta, jo zem mājas sliekšņa mēdza apglabāt mirušo, dzimtas senci, lai tas sargātu māju kā savējo telpu no nevēlamas ietekmes, latviešu folklorā pastāvēja priekšstats, ka zem sliekšņa dzīvo kāda no sievišķajām dievībām (Laima, Māra, Dēkla, Kārta) līdz ar to priekšmeta padošana, gružu slaucīšana vai vēl kāda darbība varētu tikt uzskatīta par dievību aizskarošu. Vienlaikus latviešu valodas stundās skolēni lasīja R. Barta darba „Mītoloģijas” (Барт 2010) fragmentu un veica tā lingvistisko analīzi. Pēc mītiskā rituālā sakņotas situācijas dekonstrukcijas bija vērojama divējāda skolēnu reakcija: daļa skolēnu mājas darbu esejās, kuras ir vērstas uz to, lai skolēni paustu savu attieksmi pret to, ko sapratuši, pieņēmuši/nav pieņēmuši mācību nedēļas laikā. Vieni skolēni rakstīja, ka tagad kritiski izvērtē savus sadzīves ieradumus, analizējot tos kā zīmju sistēmas, taču bija arī tādi skolēni, kas rakstīja, ka viņiem primāras ir ģimenē piekoptās tradīcijas, to ievērošana. Tās viņiem nešķiet kritiski izvērtējamas vai apšaubāmas.

Literatūras stundās tika aktualizēts tas terminu loks, ko skolēni aizguva no latviešu valodas stundās lasītajiem filosofu darbu fragmentiem, tika arī piedāvāti termini, kas varētu skolēniem palīdzēt veikt kultūras koda analīzi noteiktos tekstos. Tā literatūras stundās skolēniem tika piedāvāts lasīt un analizēt G. Merķeļa grāmatas „Latvieši” otro nodaļu. Analīzes kontekstā tika piedāvāts

aktualizēt J.Kristevas ieviestos terminus genoteksts (no kultūras pieredzes nekritiski aizgūtais) un fenoteksts (paša pieredzē izstrādāta patiesība) (Кристева 2003, 2004). Integrējot analīzes procesā šos terminus, savienojot aplūkojamo tekstu ar latviešu valodas stundās lasīto, skolēni veiksmīgi tika galā ar literārā teksta analīzi, definējot tajā iekļauto kultūras kodu, diferencējot tā līmeņus.

Pirmā semestra laikā skolēniem tika piedāvāts lasīt, analizēt un prezentēt saprasto, lasot 20. vai 21. gadsimta daiļliteratūras tekstu vai pašu izvēlēta filosofa sacerējumu. Skolēniem tika piedāvāts iespējamo autoru saraksts. Šis darbs semestra beigās tika vērtēts ar atzīmi, tika vērtēta skolēnu prasme rast tekstā idejas, saistīt tās ar savu personisko pieredzi, interpretēt tās tā, lai interpretācija atbilstu sākotnējam tekstam. Ar šo darbu veiksmīgi tika galā 35 skolēni no 45, 10 skolēni ar darbu netika galā, jo nebija pieņēmuši vērtēšanas kritērijos definētu principu – vēstījumam par grāmatu jābūt strukturētam, idejām jābūt savstarpēji saistītām, jāatbilst grāmatas saturam, ir jāakceptē sava attieksme pret vēstāmo, ja kaut kas nav bijis līdz galam skaidrs, tad tas ir jānoskaidro.

Skolēni semestra laikā katru nedēļu rakstīja mājas darbu esejas, kurās pauda savu attieksmi pret to, kas saprasts mācību nedēļas laikā. Esejas, kas tika izstrādātas 10. klases pirmā semestra sākumā, uzskatāmi demonstrē Ž. Lakāna definēto pretestības principu (Лакан 2009), kas realizējas ierastu valodas līdzekļu izmantojumā, kā arī tajā, ka tiek izmantotas leksēmas „mēs”, „cilvēki”, „sabiedrība” tā vietā, lai rakstītu par saviem pārdzīvojumiem. Savi pārdzīvojumi, darbs ar sevi it kā tiek likts otrajā plānā, publiskotas tika valodas un ideju klišejas, kas iegūtas pamatskolas posmā. Semestra laikā situācija mainījās: esejās arvien vairāk bija vērojama personiskā attieksme, secinājumi, tajās skolēni centās aktualizēt to zinātnisko leksiku, ko apguvuši, lasot un analizējot teorētiskos tekstus. Esejā, kurā 1. semestra beigās skolēni izvērtēja to, kas saprasts šī semestra laikā un kādi jautājumi palikuši bez atbildes, tika norādīts, ka zinātniskās terminoloģijas aktualizācija viņu individuālā stila ietvaros vēl rada grūtības, jo terminu semantika nav līdz galam skaidra, vai viņi nav pārliecināti, ka pareizi tos lieto. Skolēni raksta par to, ka viņuprāt ir veiksmīgi apguvuši tos konceptus, kas saistīti ar literatūras tekstu analīzi, taču viņiem ne vienmēr izdodas precīzi formulēt domu. Par to, ka viņu veidotais izteikums nav pietiekami precīzs, raksta liela daļa skolēnu, mēģinot definēt arī to, kādēļ šāda situācija ir radusies. Kā cēloņi tiek minēti garīgas un fiziskas disciplīnas trūkums, nespēja koncentrēties situācijā, kad, lai veiktu darbu, ir nepieciešama maksimāla koncentrācija. Skolēni raksta, ka tieši filosofu darbu lasīšana ir palīdzējusi viņiem organizēt sevi, taču darbs vēl ir tikai paša sākumposmā.

Secinājumi

1. Skolas veidotajai videi, kurā realizējas pašaudzināšanas process, ir jāatbilst mūsdienu kultūras prasībām, tai jābūt skolēncentrētai – skolēns ir pašaudzināšanas subjekts, kas ir atbildīgs par savu pašaudzināšanas darbu.

2. Skolā veidotajā mācību un audzināšanas vidē, akceptējot mediju izglītības principus, būtu kritiski jāizvērtē patērētāju sabiedrības piedāvātā vērtību sistēma, kuras pamatā ir patērēšana, tās vietā piedāvājot skolēnam pašam veidot savu vērtību sistēmu.
3. Skolā jāvalda emocionāli labvēlīgai videi, kurā pilnībā varētu realizēties skolēna pašiniciatīva. Audzināšanas un pašaudzināšanas procesā skolēns tiek uztverts nevis kā objekts, bet gan kā subjekts: audzinātājs rada situāciju, kurā skolēns izdara brīvu izvēli – pievēršas pašaudzināšanas procesam.
4. Audzināšanas un pašaudzināšanas pamatā ir jābūt dialogam, kura iesaistās gan skolēns, gan skolotājs, kas varētu radīt vidi, lai skolēns atrastu atbildes uz tiem vai citiem jautājumiem.
5. Veidojot vidi, kurā var realizēties pašaudzināšanas process, ir būtiski piedāvāt skolēnam kultūras tekstus, kuri varētu skolēnam sniegt ierosmi domāt un izvērtēt ne tikai tekstā aprakstīto situāciju, bet arī savas personības garīgās izaugsmes iespējas.

Bibliogrāfija

- Batņa, V. 2001. *Rosinot bērna iekšējo pasauli*. Rīga: RaKa.
- Beļickis, I. 2004. *Izglītības alternatīvās teorijas*. Rīga: RaKa.
- Bikše, K. 2008A. *Lūdzu, skolotāj... (1. daļa)*. Rīga: Kvalitātes vadība.
- Bikše, K. 2008B. *Lūdzu, skolotāj... (2. daļa)*. Rīga: Kvalitātes vadība.
- Bikše, K. 2009. *Lūdzu, skolotāj... (3. daļa)*. Rīga: Skola un ģimene.
- Bikše, K. 2010. *Lūdzu, skolotāj... (4. daļa)*. Rīga: Pedagoģiskās meistarības skola.
- Bodriņš, Ž. 2000. *Simulakri un simulācija*. Rīga: Omnia mea.
- Broks, A. 2000. *Izglītības sistemoloģija*. Rīga: RaKa.
- Čehlova, Z., Grinpauks, Z. 2003. *Skolēnu integratīvo prasmju veidošana*. Rīga: RaKa.
- Čehlovs, M. 2008. *Vecāko klašu skolēnu personības pašnoteikšanās attīstības humanitārie pamati (disertācijas kopsavilkums)*. Rīga: LU izdevniecība.
- Čehlovs, M. 2011. *Vidusskolēnu pašnoteikšanās attīstības humanitārie aspekti*. Rīga: RaKa.
- Geske, A., Grīnfelds, A. 2006. *Izglītības pētniecība*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
- Gidenss, E. 1999. *Sabiedrības veidošanās*. Rīga: AGB.
- Jungs, K.G. 2009. *Domas un atklāsmes*. Rīga: Zvaigzne ABC.
- Kons, I. 1985. *Vecāko klašu skolēnu psiholoģija*. Rīga: Zvaigzne ABC.
- Koroļeva, I. 2009. Jauniešu vērtības un nākotnes plāni. *I.Stašulāne (Red.) Latvijas jaunatnes portrets*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 189- 210.
- Mūks, R. 2001. *Dvēsele – tilts starp Rietumu un Austrumu reliģijām*. Rīga: Zvaigzne ABC.
- Mūks, R. 2005. *Tilti*. Rēzekne: Latgales kultūras centra izdevniecība.
- Nīče, F. 2005. *Antikrists*. Rīga: AGB.
- Reņģe, V. 1999. *Psiholoģija. Personības psiholoģiskās teorijas*. Rīga: Zvaigzne ABC.
- Rifkins, Dž. 2004. *Jaunās ekonomikas laikmets*. Rīga: Jumava.
- Rubene, Z., Krūmiņa, A., Vanaga, I. 2008. *Ievads mediju pedagoģijā*. Rīga: RaKa.
- Sokolova, I. 2008. ES PATS un korporatīvā kultūra kā mūsdienu pilsētas kultūras komponents. *L. Briedis (Red.) Kentauris*. Rīga: Minerva, 57 – 65.
- Svence, G. 1999. *Attīstības psiholoģija*. Rīga: Zvaigzne ABC.
- Špona, A. 2006 *Audzināšanas process teorijā un praksē*. Rīga: RaKa.
- Špona, A., Čamane, I. 2009 *Audzināšana. Pašaudzināšana*. Rīga: RaKa.
- Špona, A., Čehlova, Z. 2004 *Pētniecība pedagoģijā*. Rīga: RaKa.
- Šteinberga, A., Tunne, I. 1999. *Jauniešu pašizjūta un vērtības*. Rīga: RaKa.

- Kristeva, J. 1987. *Soleil noir. Dépression et mélancolie*. Paris: Editions Gallimard. Kristeva, J. 1988. *In the Beginning Was Love: Psychoanalysis and Faith*. Columbia University Press.
- Барт, Р. 1989. *Избранные работы. Семиотика. Поэтика*. Москва: Прогресс.
- Барт, Р. 2010. *Мифологии*. Москва: Академический Проект.
- Дьюи, Д. 1997. *Психология и педагогика мышления*. Москва: Совершенство.
- Ильин, И. 1998. *Постмодернизм от истоков до конца столетия*. Москва: Интрада.
- Крайг, Г., Бокум, Д. 2010. *Психология развития*. С.-Петербург: Питер.
- Кристева, Ю. 2004. *Избранные труды: Разрушение поэтики*. Москва: Российская политическая энциклопедия.
- Кристева, Ю. 2003. *Силы ужаса. Эссе об отвержении*. Москва: Алетейя.
- Лакан, Ж. 2009. *Работы Фрейда по технике психоанализа*. Москва: “Гносис”, “Логос”.
- Лакан, Ж. 2010. *Тревога*. Москва: “Гносис”, “Логос”.
- Лакан, Ж. 2006. *Этика психоанализа*. Москва: “Гносис”, “Логос”.
- Лотман, Ю. 2000. *Семиосфера*. С.-Петербург: Искусство-СПБ.
- Маслоу, А. 2008. *Мотивация и личность*. С.-Петербург: Питер.
- Успенский, Б. 1995. *Семиотика искусства*. Москва: Школа «Языки русской культуры».
- Франкл, В. 1990. *Человек в поисках смысла*. Москва: Прогресс.
- Фрейд, З. 1992. *Психоанализ, религия, культура*. Москва: Ренессанс.
- Фромм, Э. 1990. *Иметь или быть?* Москва: Прогресс.
- Фуко, М. 2005. *Нужно защищать общество: Курс лекций, прочитанных в Коллеж де Франс в 1975—1976 учебном голу*. С.-Петербург: Наука.

PSIHOLOĢIJA / PSYCHOLOGY

EMOCIONĀLĀS INTELIĢENCES UN KOPINGSTRATĒGIJU DZIMUMA ĪPATNĪBAS

Silvija Daģe

Daugavpils Universitāte, Parādes iela 1, Daugavpils, LV-5401
silvijadage@inbox.lv

Abstract

The topic of the present study is gender differences of emotional intelligences and coping strategies. Taking into account that there is an obvious lack of the empirical research on a present theme for Latvian sample present study focuses on a mentioned topic. The aim of the present study was to research gender differences in emotional intelligence and coping strategies. Taking into consideration the aim of the research following psychological measurement instruments were used: Bar – On Emotional Quotient-Inventory (BarOn EQ-i®); Ways of Coping Questionnaire Lazarus, Folkman, 1988. Statistical Package for the Social Sciences (SPSS) was used for data proceeding. The results confirmed that there are significant statistical differences between males and females in coping strategies and emotional intelligence. Competence of the Interpersonal relationship, empathy and social responsibility are dominant in females' social intelligence. Intra-personal competence, identification of their own emotions, assertiveness, dignity, self-actualization, independence are more typical for males, that means that males try to act independently without other people help, males control their emotions stronger the females do. Gender differences of coping strategies were not confirmed on a present study but significant differences between coping strategies and emotional intelligence were found among the females: problem solving and focused coping strategy.

Key words: Emotional intelligence, Coping strategies, gender, youth

Ievads

Emocionālās inteliģences spējas ir vērstas uz to, lai cilvēks veiksmīgāk varētu adaptēties apkārtējā pasaulē un veidot veiksmīgākas attiecības ar apkārtējiem cilvēkiem, jo spēja uztvert, saprast un regulēt emocijas, spēja novērtēt savas un citu emocijas, paust tās, apvienot ar domāšanu - tas atstāj ietekmi uz cilvēka dzīvi. Līdz ar to ir ļoti svarīgi neatstāt bez uzmanības to, kas veido šo pamatu cilvēka uzvedībai. Tas ir viens no svarīgākajiem faktoriem, kam pateicoties var veiksmīgi risināt problēmas dažādās dzīves situācijās, realizēt ieceres un idejas, veiksmīgi sasniegt mērķus. Tas nozīmē - ir jāveido un jāpilnveido savu emocionālo inteliģenci.

Mūsdienu psiholoģijas zinātnē tiek skatīta uzvedības kontrolēšanas problēma, daudzi zinātnieki meklē atbildi uz jautājumiem, kādā veidā cilvēks tiek galā ar stresa situāciju, kā tās risina. Psiholoģijas zinātne nesēn sāka izskatīt pārvarošo uzvedību (copingbehavior).

Vārds „*cope*” tulkojumā no angļu valodas nozīmē tikt galā, kontrolēt, savukārt Krievijas psiholoģiskajā literatūrā *coping* tulko kā adaptācijas pārvaroša uzvedība vai psiholoģiskā pārvarēšana (Залуцкий, Махнач 2009). Z. Limors (Limor 2013) apraksta pētījumu, kurā piedalījās 300 respondenti: rezultātu analīze parādīja, ka lielākā daļa no respondentiem (66%) neadaptīvi tiek galā ar problēmu situācijām. Līdz ar to mūsdienās emocionālā inteliģence un kopingstratēģijas ir centrālās nozīmīgas cilvēka dzīvē un būtiski ietekmē psihisko labklājību.

Pētījuma mērķis – pētīt emocionālās inteliģences un kopingstratēģiju saistības dzimuma īpatnības.

Pamatojoties uz pētījuma mērķi, tika izvirzīti šādi pētījuma jautājumi:

- vai pastāv atšķirība starp vīriešu un sieviešu emocionālās inteliģences izteiktību agrīnā brieduma gados?
- vai pastāv atšķirība starp vīriešiem un sievietēm kopīngstratēģiju izmantošanā / izvēlē?
- kādas ir emocionālās inteliģences un kopīngstratēģiju saistības īpatnības vīriešiem un sievietēm?

Materiāli un metodes

Pētījumā piedalījās 100 respondenti no tiem bija 50 vīrieši (20 – 25 gadi) un 50 sievietes (20 – 25 gadi).

Pētījums tika veikts trīs posmos. Pirmā posma mērķis bija pētīt emocionālās inteliģences īpatnības vīriešiem un sievietēm. Respondentiem tika izdota R.Bar – Ona emocionālās inteliģences aptauja. R.Bar – Ona aptauju emocionālās inteliģences noteikšanai pieņemts uzskatīt par jaukto moduli, kas ietver gan kognitīvās spējas (emociju apzināšanās), gan nekognitīvos aspektus, piemēram, neatkarība, pašcieņa, noskaņojums (Lapiņa 2012).

Bar- Ona emocionālās inteliģences aptauja sastāv no 133 apgalvojumiem un veido 15 apakšskalas, kuras tiek apvienotas piecās kompetencēs:

1. *Intrapersoniskā kompetence* ir spēja apzināties savas jūtas, justies labi, spēja justies pozitīvi tajā visā, kas tiek dzīvē darīts, tā ietver: *emociju kvalitāti, pašpārliecību, pašcieņu, pašaktuālizāciju, neatkarību.*
2. *Starppersoniskā kompetence* ir spēja labi saprasties un sadarboties ar cilvēkiem. Tā ietver šādus komponentus: *empātija, starppersonu attiecības, sociālais atbildīgums.*
3. *Adaptivitācija kompetence* – spēja būt elastīgam, reālistiskam, efektīvi darboties problēmsituācijās un kompetenti rast risinājumu: *problēmu risināšanas spēja, elastīgums, orientācija.*
4. *Stresa vadīšanas kompetence* – tā ir spēja izturēt stresu bez panikas, nezaudējot kontroli, spēja palikt mierīgam un turpināt sekmīgi strādāt saspringtās situācijās: *stresa tolerance jeb stresa noturība, impulsu kontrole.*
5. *Pašsajūtas kompetence* ir spēja baudīt dzīvi, saglabāt pozitīvu skatījumu un justies kopumā apmierinātam ar sevi un savu dzīvi: *laimes izjūta, optimisms* (Auziņa 2008).

Otrā posma mērķis bija pētīt kopīngstratēģiju īpatnības vīriešiem un sievietēm. Respondentiem tika dots L. Lazarusa un S. Folkmana kopīngtests. Šī metodika izstrādāta 1988.gadā un adaptēta 2004.gadā. Metode tika piedāvāta abām grupām, lai noteiktu, kādas kopīngstratēģijas izvēlas vīrieši un sievietes, nonākot grūtās dzīves situācijās.

Lazarusa un Folkmana kopīngtests sastāv no 50 apgalvojumiem, kuri tiek apvienoti astoņos kopīngstratēģiju veidos (Lazarus, Folkman 1988):

Lazarusa un Folkmana kopinga uzvedības stratēģiju klasifikācija:

- ✓ *Konfrontācijas kopinga* – uzvedībā izpaužas kā aktivitātes paaugstināšanās, kura bieži var būt impulsīva, haotiska, ar mērķi kaut kādā veidā ietekmēt situāciju.
- ✓ *Distancēšanās (kognitīvā stresa pārvarēšanas stratēģija)* – saglabājas parasta uzvedība.
- ✓ *Paškontrolē* – kontrolēta rīcība, emociju apspiešana, optimisma un pārliecības saglabāšana.
- ✓ *Sociālais atbalsts* – aktīva uzvedība mijiedarbībā, komunicējot ar citiem cilvēkiem.
- ✓ *Autonomija* – nepārliecināta uzvedība un pretrunīga rīcība, apjukums, fokusēta uzmanība uz paša cilvēka nekompetenci un iestrēgšanu uz kļūdām.
- ✓ *Izvairīšanās* – trauksmainība un emocionāls sasprindzinājums, kognitīvajā sfērā ir domu izvairīšanās no problēmas.
- ✓ *Problēmu risināšana* – aktīva uzvedība mijiedarbībā ar ārējo situāciju, apzināti centieni risināt situāciju.
- ✓ *Jūtu centrēts / fokusēts kopinga (religiskas darbības)* – saglabājas parasta uzvedība, ticības, cerības un optimisma saglabāšana (Lazarus, Folkman 1988).

Pētījuma trešā posma mērķis bija pētīt emocionālās inteliģences un kopingstratēģiju dzimuma īpatnības.

Rezultāti un diskusija

Atbildot uz pirmo pētījuma jautājumu, var apgalvot, ka pamatojoties uz doto izlasi, starp vīriešiem un sievietēm nav statistiski nozīmīgu atšķirību emocionālās inteliģences kopējā rādītājā, jo $t=0,558$, nozīmības līmenis $p>0,05$ un nav statistiski nozīmīgu atšķirību emocionālās inteliģences kompetencēs: intrapersoniskā kompetence; adaptācijas kompetence; stresa vadīšanas kompetence; pašsajūtas kompetence. Taču statistiski nozīmīgas atšķirības starp personu kompetences rādītājā, jo $t=2,983$, nozīmības līmenis $p<0,01$, tas liecina par to, ka sievietēm emocionālās inteliģences starppersonu kompetence ir vairāk izteikta, viņas labāk saprotas un sadarbojas ar cilvēkiem un starppersonu kompetence ietver apakšskalas: empātija, sociālais atbildīgums, starppersonu atbildīgums.

Tālāk tiek analizētas emocionālās inteliģences satura dzimuma īpatnības.

1. tabula. Emocionālās inteliģences testa apakšskalu dzimuma salīdzinājums pēc studenta t-kritērija.

Apakšskala	Dzimums	N	Vid.	St. nov.	t
Neatkarība	Siev.	50	3,0330	0,56263	-2,518*
	Vīr.	50	3,3086	0,53146	
Empātija	Siev.	50	3,6178	0,54574	2,392*
	Vīr.	50	3,3850	0,41908	
Sociālais atbildīgums	Siev.	50	3,5580	0,48701	2,815*
	Vīr.	50	3,3040	0,41204	
Stresa tolerance	Siev.	50	3,2476	0,53616	-2,112*
	Vīr.	50	3,4484	0,40569	

*nozīmības līmenis $p<0,05$

** nozīmības līmenis $p<0,01$

Aplūkojot 1.tabulu, var apgalvot, ka, pamatojoties uz doto izlasi, starp vīriešiem un sievietēm emocionālās inteliģences saturā ir nozīmīgas atšķirības apakšskalās: empātijas, sociālais atbildīgums, neatkarības un stresa tolerance. Empātijas apakšskalā $t = 2,392$ nepārsniedz 0,05 nozīmības līmeni -tas liecina par to, ka eksistē statistiski nozīmīgas atšķirības sievietēm un vīriešiem, sievietēm empātija ir vairāk attīstīta, nekā vīriešiem. Apskatot sociālās atbildības apakšskalu $t = 2,815$, var secināt, ka sociālā atbildība ir vairāk izsteikta sievietēm, nekā vīriešiem, jo nepārsniedz 0,05 nozīmības līmeni. Tas izpaužas starppersonu saskarsmē, sievietes ir sabiedriskākas, viņām ir vieglāk nodobināt kontaktus ar svešiem cilvēkiem, viņas darbojas ar lielāku sociālo atbildību, nekā vīrieši. Bet neatkarības apakšskala $t=2,518$ nepārsniedz 0,05 nozīmības līmeni, tas nozīmē, ka vīrieši darbojas patstāvīgi, bez citu cilvēku palīdzības un vairāk kontrolē savas emocijas, nekā sievietes. Stresa tolerances apakšskala $t = -2,112$ nepārsniedz 0,05 nozīmības līmeni, un tas nozīmē, ka vīrieši labāk tiek galā ar stresa situācijām, efektīvāk risina stresa situācijas, pozitīvāk pārdzīvo stresa situācijas, nekā sievietes (skat. 1. tabulu).

D. Goldmens savā pētījumā atklāja emocionālās inteliģences dzimuma īpatnības. Ja citam cilvēkam ir uztraukums vai emocijas, kuras rada trauksmi (bailes, dusmas), sieviešu smadzenes mēdz palikt ar šīm jūtām, bet vīriešu smadzenes izjūt šīs jūtas kādu brīdi, tad pārslēdzas uz citiem smadzeņu apgabaliem, kuri cenšas risināt problēmu, un tas rada satraukumu (Goleman 2011). Šarhads J. Agriks raksta: tā kā sievietēm ir nosliece būt emocionālākām attiecībās, būt tuvākām salīdzinājumā ar vīriešiem, tādā veidā sievietes emocionālās inteliģences līmenim jābūt augstākam nekā vīriešiem. Sabiedrība ir atbildīga par to, ka socializē abu dzimumu pārstāvjus, kā bija pierādīts Dakeltoma un Raffalli pētījumos (Sarhad J. Agric 2009).

Atbildot uz otro pētījuma jautājumu, var apgalvot, ka, pamatojoties uz doto izlasi, starp vīriešiem un sievietēm nav statistiski nozīmīgu atšķirību kopīngstratēģiju izmantošanā: konfrontācijas kopings, distancēšanās, paškontrolē, sociālais atbalsts, autonomija, izvairīšanās, problēmu risināšana un fokusēts kopings, jo visiem rādītājiem $p > 0,05$.

Atbildot uz trešo pētījuma jautājumu, var apgalvot, ka pamatojoties uz doto izlasi, nav nozīmīgu sakarību starp emocionālo inteliģenci un kopīngstratēģiju – konfrontācijas, distancēšanās, paškontroles, sociālā atbasta, autonomijas, izvairīšanās – izvēli sievietēm un vīriešiem (skat. tabulu 2.).

2. tabula. Kopīngstratēģiju testa skalu un emocionālās inteliģences dzimuma salīdzinājums pēc Pirsona korelācijas.

Skala	Dzimums	N	Emocionālā inteliģence
Problēmu risināšana	Siev.	50	0,460**
	Vīr.	50	0,274
Fokusēts kopings	Siev.	50	0,471**
	Vīr.	50	-0,008

*nozīmības līmenis $p < 0,05$

** nozīmības līmenis $p < 0,01$

Pastāv nozīmīga sakarība starp emocionālo inteligenci un problēmu risināšanas kopingstratēģiju sievietēm, jo Pirsona korelācija $r = 0,46$ nepārsniedz 0,01 nozīmības līmeni: augstāks emocionālās inteligences līmenis sievietēm atbilst izteiktākai problēmu risināšanas kopingstratēģijai. Tas nozīmē, ka sievietes, nonākot grūtās dzīves situācijās izanalizē notikušo situāciju, cenšas atrast racionālāko risinājumu notikušajai situācijai, apzināti cenšas risināt situāciju (skat. 2.tabulu). V. Zaluckis un M. Mahnača raksta, ka sievietes un vīrieši dažādi reaģē uz dzīves grūtību pārvarēšanu atkarībā no sabiedrības dominējošiem dzimumu stereotipiem: sievietes vairāk fokusējas uz starppersonu un emocionāliem situāciju aspektiem; vīrieši koncentrējas uz problēmu risināšanas aspektiem (Залуцкий, Махнач 2009; Самара 2009).

Sievietēm pastāv nozīmīga sakarība starp emocionālo inteligenci un fokusēto kopingstratēģiju, jo Pirsona korelācija $r = 0,47$ nepārsniedz 0,01 nozīmības līmeni: augstāks emocionālās inteligences līmenis sievietēm atbilst izteiktākai fokusētajai kopingstratēģijai. Tas liecina, ka sievietes problēmu situācijā vērsas pie Dieva, lai mazinātu trauksmi, tas palīdz saglabāt emocionālo līdzsvaru grūtās dzīves situācijās (skat. 2.tabulu).

M. Šahs un S. Tingujams apraksta pētījumu, kurā piedalījās 197 studenti vecumā no 18 līdz 25 gadiem, rezultātu analīzē tika atrasta korelācija starp emocionālo inteligenci un kopingstratēģijām, pozitīva korelācija tika atrasta starp emocionālo inteligenci un problēmas risināšanas kopingstratēģiju. Vīriešiem dominēja lielāka saistība starp emocionālo inteligenci un paškontroles kopingstratēģiju, nekā sievietēm (Shah, Thingujam 2008).

L. Lazarusa pētījumā tika konstatēts, ka paškontrolē izpaužas kā kontroles paaugstināšanās uz emocionālām reakcijām, bet atbildības pieņemšana tiek meklēta sevis vainošanā, un kļūdas izpaužas sevis vainošanā, sirdsapziņas pārmetumos. 74% no aptaujātiem respondentiem izvēlas pārvarēšanas stratēģijas grūtās dzīves situācijās. Tāpat 63% no respondentiem uzskata, ka ir ļoti nozīmīgi un nepieciešami grūtās situācijās kontrolēt savu rīcību un savas emocijas, kā arī savaldīt impulsīvas reakcijas. Lazarus atzīmē, ka sievietēm ir grūtāk, nekā vīriešiem pastiprināt kontroles stratēģiju uz savu rīcību (Исаева 2009).

J. Aminova apraksta pētījumu, kurā konstatētā kopingstratēģiju efektivitāte ir atkarīga no grūtās dzīves situācijas objektīvā raksturojuma un no personības psihiskajām īpatnībām, kontroles lokusa, emocionālās inteligences, tolerances un psihiskās veselības (Аминева 2012).

Bar-Ons raksta, ka pastāv saistība starp augstu emocionālās inteligences līmeni un problēmas risināšanas kopingstratēģijām, tās ir emocionālās inteligences adaptācijas funkcijas (Bar-On 2005). Lomonosova (Ломоносов 2012), E. Erohinās (Ерохина 2011), J. Aminevas (Аминева 2012), I. Vetrovas (Ветрова 2011) pētījumos tika konstatētas saistības starp emocionālās inteligences aspektiem un kopingstratēģijām.

Secinājumi

Dotā pētījuma mērķis bija pētīt emocionālās inteliģences un kopingstratēģiju dzimuma īpatnības. Rezultāti parādīja, ka starp vīriešiem un sievietēm agrīnā brieduma gados pastāv statistiski nozīmīgas atšķirības emocionālajā inteliģencē un kopingstratēģiju izvēlē.

Atbildot uz pirmo pētījuma jautājumu, varam secināt, ka nepastāv statistiski nozīmīgas atšķirības starp vīriešiem un sievietēm emocionālās inteliģences kopējā rādītājā, kā arī nav statistiski nozīmīgu atšķirību arī šādās emocionālās inteliģences kompetencēs:

- ✓ adaptācijas kompetence;
- ✓ pašsajūtas kompetence.

Pastāv statistiski nozīmīga atšķirība starppersonu kompetences rādītājā $p < 0,01$, tas liecina, ka sievietēm emocionālās inteliģences starppersonu kompetence ir labāk attīstīta, viņas labāk saprotas un sadarbojas ar cilvēkiem, un starppersonu kompetence iekļauj sevī šādas apakšskalas: empātija, sociālais atbildīgums, starppersonu atbildīgums.

Aplūkojot starppersonu kompetences empātijas apakšskalu, pastāv statistiski nozīmīga atšķirība sievietēm un vīriešiem, sievietēm empātija ir vairāk attīstīta, nekā vīriešiem.

Apskatot sociālās atbildības apakšskalu, var secināt, ka sociālā atbildība ir vairāk attīstīta sievietēm, nekā vīriešiem, jo nepārsniedz 0,05 nozīmības līmeni. Sievietes ir vairāk sabiedriskas, viņām ir vieglāk nodibināt kontaktus ar svešiem cilvēkiem, viņas darbojas ar lielāku sociālo atbildību, nekā vīrieši.

Aplūkojot intrapersonisko kompetenci, kura ietver tādas apakšskalas kā savu emociju apzināšanās, pašpārlicība, pašcieņa, pašaktuālizācija, apakškalā „neatkarība” nepārsniedz 0,05 nozīmības līmeni, tas nozīmē, ka vīrieši vairāk cenšas darboties patstāvīgi, bez citu cilvēku palīdzības un vairāk kontrolē savas emocijas, nekā sievietes.

Apskatot stresa vadīšanas kompetenci, kura ietver apakšskalas „impulsu kontrole”, „stresa tolerances” apakšskala nepārsniedz 0,05 nozīmības līmeni, un tas nozīmē, ka vīrieši labāk tiek galā ar stresa situācijām, efektīvāk risina stresa situācijas, pozitīvi pārdzīvo stresa situācijas, nekā sievietes.

Atbildot uz otro pētījuma jautājumu, var apgalvot, ka dotajā izlasē starp vīriešiem un sievietēm nepastāv statistiski nozīmīgas atšķirības kopingstratēģiju izmantošanā konfrontācijas kopingā, distancēšanā, paškontrolē, sociālajā atbalstā, autonomijā, izvairīšanās, problēmu risināšanā un fokusētajā kopingā, jo visiem rādītājiem $p > 0,05$.

Atbildot uz trešo pētījuma jautājumu, var apgalvot, ka, pamatojoties uz doto izlasi, ir statistiski nozīmīgas sakarības starp emocionālās inteliģences rādītāju un dažām kopingstratēģijām sievietēm. Sievietēm pastāv nozīmīga sakarība starp emocionālo inteliģenci un problēmu risināšanas kopingstratēģiju, jo Pirsona korelācijas nepārsniedz 0,01 nozīmības līmeni – jo augstāks emocionālās inteliģences līmenis, jo sievietēm atbilst izteiktāka problēmu risināšanas

kopingstratēģija. Tas nozīmē, ka sievietes, nonākot grūtās dzīves situācijās, izanalizē notikušo situāciju, cenšas atrast racionālāko risinājumu notikušajai situācijai un cenšas vairāk kontrolēt savas emocijas, kā arī apzināti cenšas risināt situāciju.

Sievietēm pastāv nozīmīga sakarība starp emocionālo inteliģenci un fokusēto kopingstratēģiju, jo Pirsona korelācija nepārsniedz 0,01 nozīmības līmeni – augstāks emocionālās inteliģences līmenis sievietēm atbilst izteiktākai fokusētajai kopingstratēģijai. Tas liecina, ka sievietes grūtās dzīves situācijās vairāk cenšas saglabāt optimismu, vēršas pie Dieva, lai mazinātu trauksmi, tas palīdz saglabāt emocionālo līdzsvaru grūtās dzīves situācijās.

Bibliogrāfija

- Bar-On R. (2005). Perspectives in Education. // *The impact of emotional intelligence on subjective well-being*. Vol 2. P 41 – 62.
- Golman D. (2011) *Are Women More Emotionally Intelligent Than Men*. <http://danielgoleman.info/2011/are-women-more-emotionally-intelligent-than-men/> 04. 01. 13., 16:17
- Lapiņa I. (2012). Par emocionālo inteliģenci. http://www.vitality.lv/lv/biblioteka_-_raksti/19/par_emocionalo_inteligenci/85. 05. 03. 14. 23:11
- Mukti Shah, Nutankumar S. Thingujam. (2008). // *Perceived Emotional Intelligence and Ways of Coping among Students*. Journal of the Indian Academy of Applied Psychology. Vol. 1. p 83 – 91.
- Sarhad J. Agric. (2009) *Emotional intelligence and gender differences*. http://www.aup.edu.pk/sj_pdf/EMOTIONAL%20INTELLIGENCE%20AND%20GENDER%20DIFFERENCES.pdf 05.03.14., 19:36
- Limor Z. (2013). *Adult Education and Counselling Psychology*. // *The Relationships Among Emotional Intelligence, Gender, Coping Strategies and Well – being in the Management of Stress in Close Interpersonal Relations and the Workplace*. Vol. 2.
- Ерохина Е. (2011). Стратегии преодолеляющего поведения и социальной адаптации при различных профилях эмоционального интеллекта. Диссертация. Учреждение российской академии наук. Институт психологии РАН. Москва. P 1 – 25.
- Ломоносов. (2012). Эмоциональный интеллект и копинг – стратегии как возможные предикторы субъективного благополучия: поиск новых связей. Психология. Конференция. Москва. Россия.
- Самара О. Е. (2009). Медицинська психологія // *Гендерные особенности копинг-стратегий у работников МЧС*. Одесский национальный университет. Vol. 2 – 3.
- Залуцкий И. В., Махнач Л. М., (2009). Онкологический журнал // *Проблема копинг – поведения в работах отечественных и зарубежных исследователей*. Vol. 3. p 81 - 87.
- Исаева Е.Р. (2009). Копинг-поведение и психологическая защита личностей в условиях здоровья и болезни. Санкт-Петербург. Издательство СПбГМУ.
- Lazarus R., Folkman S. (1988). *Manual for Ways of Coping Questionnaire*. Palo Alto. CA.
- Auziņa R. (2008). *Lekciju kurss. Personības psiholoģija*. Rīga: Banku augstskola.
- Аминева Я. (2012). Эмпирическое изучение личностных детерминант копинг-стратегий у лиц находящихся в условиях сложной жизненной ситуации. Сибирская ассоциация консультантов. Заочные научно-практические конференции.
- Ветрова И. (2011). Развитие контроля поведения, совладания и психологических защит в подростковом возрасте. Диссертация. Психология развития, акмеология. Психологические науки. Москва. P 1 – 25.

LAIKA PERSPEKTĪVAS PROBLEMĀTIKA PSIHOLOĢIJĀ: TEORĒTISKAIS PĀRSKATS

Jeļena Torčīnava

Daugavpils Universitāte, Parādes iela 1, Daugavpils, Latvija, LV-5401
torcinava@gmail.com

Abstract

The range of Time Perspective problems in psychology: Theoretical review

The basis of the time perspective are time dimensions – past, present, future, and how the person see these time dimensions. In the article the theories of time perspective and the view of different theoretical schools on the person models orientation in time are reviewed. Some time perspective theories looking on the time perspective are focused on the past and future investigation, but other one are focused on the future investigation only. If we look on the time perspective investigation through the person development prism and connect them with different theoretical schools, the time perspective investigation can be transformed into not only studying of time dimensions and person's attitude to them, but it is possible to look on the time perspective investigation through the person's life plan and realization of the aims.

Key words: time perspective, future time perspective.

Ievads

Laika psiholoģija joprojām paliek viena no maz izpētītām sfērām psiholoģijā, galvenokārt tāpēc, ka laika fenomenoloģija ir ļoti daudzpusīga un no otras puses savā veidā arī pretrunīga. Zinātniskas publikācijas liecina par daudzpusīgu laika perspektīvas izziņāšanu un mēģinājumiem izstrādāt dažādākas šī fenomena izpētes metodes. Izpētes metožu dažādība ir izskaidrojama ar to, ka nav vienotas izpratnes un katrs laika perspektīvu interpretē savādāk, tādējādi laika perspektīvas apzīmēšanā parādās dažādība arī terminoloģijā. Kopumā laika perspektīvas aspektu daudzveidība rosina plašas šī fenomena izpētes iespējas.

Laika perspektīvas koncepta izpratnē ir divas pamatnostādnes un līdz ar to arī divas galvenās izpētes pieejas. Viena, kur tiek izskatītas visas laika dimensijas: pagātne, tagadne un nākotne, un otra, kur uz laika perspektīvu skatās caur nākotnes izpratni un pārējās laika dimensijas ir pavadošas nākotnes dimensijas izziņāšanai. Savukārt laika perspektīvai ir raksturīgi arī objektīvie un subjektīvie komponenti. Janičevs uzsver to, ka no vienas puses laika struktūrā ietilpst fiziska laika objektīvas struktūras, bet no otras psiholoģiska laika subjektīvās struktūras (Yanichev 2007). Līdz ar to laika perspektīvas izpēte parādās iespējas pētīt gan objektīvus, gan subjektīvus komponentus vai arī skatīties uz laika perspektīvu, kā minēja Koļesovs, no subjektu vai objektu pozīcijām (Koļesovs 2007).

Literatūras analīze parādīja, ka laika perspektīvas pētījumos neatkarīgi no pieejas bieži vien pēta tikai atsevišķus strukturālos komponentus: emocionālo, kognitīvo, uzvedības, vai identitātes. *Emocionālais komponents* – ir laika emocionālais pārdzīvojums vai attieksme pret laiku, parasti pozitīva vai negatīva. *Kognitīvais komponents* – ir laika kognitīvās reprezentācijas vai objekti (mērķi, plāni un t.t.) un to izvietojums laikā (garums, dziļums un robežas). *Uzvedības komponents* – lielākoties ir saistīts ar darbības organizēšanu laikā, kā arī ar vajadzības un motivācijas sfēru.

Identitātes komponents – ir saistīts ar personības attīstību, „Es” koncepcijas elementiem un „Ego” struktūrām. Autore uzskata, ka vēlams apzināties visus laika perspektīvas komponentus, jo pēc viena komponenta ir problemātiski spriest par visu fenomenu kopumā. Šī raksta mērķis sniegt pārskatu par laika perspektīvas teorijām, izskaidrot eksistējošo terminoloģiju, paralēli sniedzot savu pārskatu par laika perspektīvas fenomena izpratni.

Laika perspektīvas terminoloģijas apraksts

Literatūras analīze parādīja, ka psiholoģiskai laika apzīmēšanai, pamatā izmanto terminu „laika perspektīva” (*time perspective*), bet izmanto arī citus terminus, tādus kā: „laika transpektīva” (*temporal transpective*), “nākotnes perspektīva” (*future time perspective*), „dzīves perspektīva” (*life prospects*) un „personības laika perspektīva” (*personality’s temporal perspective*). Savukārt pirmais jēdzienu „laika perspektīva” ieviesa Frenks (Frank 1939, kā minēts Bekker 2013) aprakstot cilvēka „dzīves lauku”, kas ietver pagātņi, tagadni un nākotni. Levins turpināja šo ideju saistot cilvēka priekšstatus par pagātņi un nākotņi, kuri eksistē dotajā brīdī cilvēka psiholoģiskajā laukā (Lewin 1951).

Kā jau minēts, bieži vien pētot laika perspektīvu tiek pētīta gan nākotne, gan pagātne. Savukārt Kovaļovs uzskatīja, ka „laika transpektīva” ir precīzāks termins personības psiholoģiskā laika telpas apzīmēšanai un terminu „retrospektīvais laiks” var apzīmēt subjekta psiholoģisko pagātņi, bet ar terminu „laika perspektīva” psiholoģisko nākotņi (Ковалёв 1979). Neskatoties uz to, ka Kovaļovs laika transpektīvas koncepciju sīkāk neizstrādāja, bet tikai precizēja terminoloģiju, bieži vien pētījumos izmanto tieši šo terminoloģiju, ja vēlas pētīt personības priekšstatus par savu psiholoģisko pagātņi, tagadni un nākotņi, saistot personības psiholoģisko laiku un dzīves ceļa izpēti (Спиридонова 2002, Shmakova 2007, Perepjolkina 2008 un citi).

Pētījumos, kuros izmanto terminus „dzīves perspektīva” (Chadaeva 2013, Kalugina 2013 un citi) un „personības laika perspektīva” (Yanitskiy et al. 2012, Neyaskina, Petrova 2013 un citi) uz laika perspektīvu skatās caur cilvēka dzīves ceļa attīstības prizmu.

Savukārt, ja pētījumos izmanto terminu “nākotnes perspektīva”, parasti tas nozīmē, ka tiek pētīta laika dimensija nākotne vai arī, ka uz nākotnes izpēti pētījumā tiek likts galvenais akcents. Pārējās laika dimensijas – pagātne un tagadne – tiek skaidrotas, pirmkārt, kā nākotnes perspektīvas veidojošie aspekti un, otrkārt, kā uzsver vairāku teoriju autori, laika dimensijas ir savstarpēji saistītas un atrodas nepārtrauktā mijšakarībā (Lewin 1951, Nuttin 1985, Zimbardo, Boyd 1999, Koļesovs 2008), un līdz ar to pētot arī tas var sniegt papildus informāciju nākotnes perspektīvas izskaidrošanā un aprakstā.

Gribas arī atzīmēt to, ka grūtības laika perspektīvas terminoloģijas izpratnē ir saistītas ne tikai ar izpētes aspektu daudzveidību, bet arī ar to, ka jēdziens *perspektīva*, galvenokārt, ir saistīts ar telpu nevis ar laiku. Kopumā perspektīvas terminoloģija tika pārnesta uz psiholoģiju no eksaktām

zinātnēm. Neskatoties uz to, ka psiholoģijā telpas un laika uztveres īpatnības atšķiras, perspektīva tiek piedēvēta arī psiholoģiskā laika īpatnībām. Janičevs uzsver, ka uztverot un atspoguļojot telpu tiek aktualizēti analizatori no pieskārieniem līdz redzei, bet laika uztverē un atspoguļošanā tiek aktualizēti vairāki psiholoģiskie procesi (Yanichev 2007), kuri ir daudz komplicētāki kā telpas uztveres un atspoguļošanas procesi. Tāpēc svarīgi uz laika perspektīvu paskatīties ne tikai kā uz daudzdimensionālu fenomenu lauka teorijas skatījumā, bet uz to jāskatās arī no identitātes aspekta personības dzīves perspektīvas skatījumā.

Laika perspektīvas teorijas

Kā tika minēts iepriekš, pirmais terminu „laika perspektīva” ieviesa Frenks un vēlāk attīstīja Levins izveidojot *laika perspektīvas lauka teoriju*. Pēc Levina, laika perspektīvas strukturēšana notiek nākotnes reālo un ideālo mērķu diferenciacijā, indivīdam veidojas plāns un idejas kā to realizēt, ņemot vērā gan ideālus mērķus, gan vērtības. Levins uzskatīja, ka pagātnes un nākotnes objekti spēj ietekmēt indivīda uzvedību, jo tie ir pārstāvēti konkrētajā brīdī eksistējošā laukā (Lewin 1951). Levina lauka teorija ir plaši aprakstīta zinātniskajā literatūrā un ir piedzīvojusi transformācijas un papildinājumus.

Tā piemēram, Koļesovs, balstoties uz Levina *laika perspektīvas lauka teoriju*, izveidoja jaunu laika perspektīvas definīciju: *laika perspektīva* tiek definēta, kā indivīda orientācija laikā, emocionāla attieksme pret to un priekšstati par pagātnes, tagadnes un nākotnes objektiem, to izvietojumu un savstarpējo saistību. Koļesovs raksta, ka laika perspektīva ir komplekss psiholoģiskais konstrukts, kas tiek aprakstīts no dažādiem skatupunktiem atkarībā no izvēlētas pozīcijas. Tā piemēram, no subjekta pozīcijas var atbildēt uz jautājumu „Kā cilvēks skatās uz laiku?”, bet no objekta pozīcijas var atbildēt uz jautājumu „Ko cilvēks saredz vienā no trijām laikā dimensijām?”. Savā koncepcijā Koļesovs mēģināja aptvert visus laika perspektīvas aspektus un strukturālos komponentus, kā arī izskatīja sociokulturālā konteksta ietekmi uz nākotni orientētu uzvedību saistībā ar ierobežojumiem mērķu sasniegšanā, izmantojot analogiju ar Levina *kanāla teoriju* un vienkāršotu hidrodinamikas modeli, uzsverot to, ka lai pārbaudītu teoriju nepieciešamas atbilstošas metodes šī modeļa pārbaudei (Koļesovs, 2008).

Ņutēna *laika perspektīvas koncepcija* – pamatā ir saistīta ar motivāciju un vajadzību, laika perspektīvas veidošana notiek subjektam veidojot noteiktas virknes struktūru „līdzeklis – mērķis”. Ņutēns uzskatīja, ka nav iespējams izskaidrot uzvedību tikai ar pagātnes pieredzi, ka tieši vajadzība un motivācija rada jaunu laika dimensiju – nākotni. Viņa koncepcijas pamatā ir tādi aspekti kā vajadzība, motivācija un darbība, kur vajadzības virza subjektu uz priekšu, tāpat uz nākotni, bet motivācija palīdz šo nākotni sasniegt. Reālajā laikā nākotnē tikt nav iespējams, jo tik līdz nākotne atnāk, tā automātiski pārvēršas tagadnē, savukārt Ņutēns uzsvēra to, ka kognitīvajā līmenī (mentāli) ir iespējams pārvietoties laikā (Nuttin 1985).

Ņutēns izstrādāja mērāmo instrumentu nākotnes perspektīvas izzināšanai un izdalīja trīs mērāmos aspektus, kurus var lietot terminam „laika perspektīva”. Laika skaidrojumā perspektīva tiek raksturota ar: laika nostādni, perspektīvu un orientāciju, kur *laika perspektīva* ir garums, dziļums, piesātinātība, strukturēšanas pakāpe un realitātes līmenis, nostādne jeb *attieksme pret laiku* ir vairāk vai mazāk pozitīva vai negatīva subjekta attieksme pret pagātņi, tagadni un nākotni un *orientācija laikā* ir subjekta uzvedība un šīs uzvedības dominējošs virziens uz pagātnes, tagadnes un nākotnes objektiem un notikumiem. Ņutēns strikti atdalīja laika perspektīvu no laika nostādnes un orientācijas, uzsverot to, ka „laika perspektīvai” paralēli ar „lauka perspektīvu” ir tāds aspekts kā garums un dziļums. Autore uzskata, ka kaut arī Ņutēns izskata visas laika dimensijas, tomēr lielāku uzsvāru viņš lika uz nākotnes izpēti kā uz komponentu, kurš spēj izskaidrot cilvēka motivāciju un uzvedību (Nuttin 1985).

Zimbardo *piecfaктору modelis* ir saistīts ar laika balansu, tas ir tad, kad cilvēks nav orientēts tikai uz vienu laika dimensiju, bet eksistē tā saucamā vienota jeb sabalansēta laika perspektīva. Zimbardo uzsvēra to, ka indivīdam ir nepieciešama sabalansēta laika perspektīva, lai izprastu savu potenciālu pilnā mērā, tomēr absolūts laika balanss ir vēlamais modelis un praktiski nav sastopams. Zimbardo uzskatīja, ka laika balanss tiek noteikts kā cilvēka mentālā spēja pārvietoties starp laika dimensijām atkarībā no mērķa īpatnības, situatīvajām vajadzībām un personīgajiem resursiem, nevis būt piesaistītam pie noteiktas laika dimensijas. Savukārt Vebsters empīriski pierādīja to, ka cilvēki ar ekspansīvu laika kategoriju, tas ir ar sabalansētu laika perspektīvu, sniedz augstus labizjūtas, laimes un pašvērtējuma rādītājus (Webster 2011), kas kopumā saskan arī ar Zimbardo apgalvojumiem, ka sabalansēta laika perspektīva ir raksturīga psihiski līdzsvarotiem, fiziski veselīgiem cilvēkiem (Zimbardo, Boyd 1999).

Zimbardo savu koncepciju izstrādāja līdz ar laika perspektīvas mērinstrumentu, kurā pagātne ir pārstāvēta ar diviem faktoriem – pozitīvu un negatīvu, tāpat arī tagadne, kura tiek atspoguļota ar „fatālistisko” un „hedonistisko” nostāju. Savukārt, nākotne tiek pārstāvēta ar vienu faktoru un atspoguļo tikai vispārējo orientāciju uz nākotni (Zimbardo, Boyd 1999). Savukārt, attīstot Zimbardo modeli, Kareļi un kolēģi pievienoja sesto faktoru „negatīva nākotne”, uzsverot, ka negatīvās sajūtas attiecībā pret nākotni veido centrālo dimensiju laika perspektīvā (Carelli, et al. 2011). Kopumā pēc Zimbardo un Holmanes, multidimensionāla laika perspektīva, tas ir neatņemams kognitīvs process, kas ietekmē cilvēku sociālo uzvedību, savukārt pašu laika perspektīvu ietekme sociāli-ekonomiskie un kulturālie faktori (Zimbardo, Boyd 1999, Holman, Zimbardo 2009).

Kultūras faktora ietekmi uz laika perspektīvu atzīmē vairāku teoriju autori (Nuttin 1985, Nurmi 1994, Koļesovs 2008). Tomēr jāuzsver, ka kroskulturālos pētījumos, vieni pētījumi norāda uz to, ka kultūra ietekmē laika perspektīvu (Andriessen et al. 2006, Vazquez, Rapetti 2006, Syrcova et al. 2007, Kairys 2010), bet citos pētījumos tas neparādās (Athawale 2004, Peetsma et al. 2005),

vai arī novērot atšķirības izvēlētajā analīzes līmenī nav iespējams (Koļesovs 2007). Savukārt citi pētījuma rezultāti liecina, ka latviešu un krievu jauniešu nākotnes perspektīvas saturā ir vairāk līdzību, nekā atšķirību (Torčina 2012). Līdz ar to jautājums par kultūras faktora ietekmi uz laika perspektīvu paliek atvērts tālākai izskatīšanai.

Fresis laika perspektīvu skaidro ar jēdzienu „laika horizonts” un uzskata par optimālu orientāciju uz nākotni, savukārt pagātne tiek traktēta kā uzkrātas pieredzes avots un tās nozīmīgums, salīdzinot ar pārējām laika dimensijām, ir mazāks (Fraisie 1964). Līdzīgi uzskata arī Ņutēns, īpaši izdalot nākotnes perspektīvas nozīmi (Nuttin 1985).

Laika perspektīva, kā jau bija minēts, neaprobežojas tikai ar laika orientāciju vai laika balansu. Savukārt ir virkne pētījumu, kuros lielākoties tiek izskatīta orientācija laikā un šim nolūkam galvenokārt tiek izmantota „Zimbaro laika perspektīvas aptauja”, (Zimbaro Time Perspective Inventory, Zimbaro, Boyd 1999). Savukārt ir arī citi parametri, kuri ietilps laika perspektīvas aprakstā. Nākotnes koncepcijas vai modeļi mazāk izskata orientāciju laikā no trīs dimensiju aspekta, šeit orientācija laikā var pāriet no tuvas nākotnes faktora uz attālas nākotnes faktoru. Kopumā uz nākotni orientētas pieejas izskata tos pašus strukturālos komponentus, bet ar uzsvaru uz nākotnes izziņāšanu, neizslēdzot pagātnes un tagadnes ietekmi uz nākotni.

Nurmi *nākotnes perspektīvas modelis* raksturo nākotnes perspektīvu kā daudzdimensionālu fenomenu. Līdzīgi kā Ņutēnam, Nurmi koncepcija, balstās uz motivāciju, plānošanu (Nuttin 1985, Nurmi 1991) un novērtējuma procesa savstarpējo saistību (Nurmi 1991). Nurmi piedāvātais modelis ir oriģināls, bet nav jauns un, kā jau minēts, vairāk saskan ar Ņutēna koncepciju un principu „līdzeklis – mērķis” (Nuttin 1985). Nurmi gan atzīmē to, ka zināšanas par iespējamām izmaiņām, ietekmē nākotnes rīcības kontekstu, iespaido izmaiņas noteiktās dzīves sfērās un ir starpnieki procesā, kurā sociālais konteksts ietekmē indivīda nākotnes perspektīvu (Nurmi 1994). Tas varētu nozīmēt to, ka mērķi, kurus uzstāda indivīds, ir saistīti ar sociālās vides pieņemtām vērtībām un/vai vajadzībām, kuras, savukārt, iespaido indivīda izvēli nākotnē.

Karstensens un Langs akcentu liek uz indivīda nākotnes perspektīvas robežām, atzīmējot gan nākotnes robežu novērtējumu un prognozi, gan attieksmi un emocionālu pārdzīvojumu. Galvenokārt prognozējot nākotni indivīdi, kuri izjūt nākotni kā ierobežotu, izvēlas emocionāli nozīmīgus mērķus. Savukārt indivīdi, kuri izjūt savu nākotni kā neierobežotu, izvēlas konstruktīvus vai arī uz zināšanām balstītus mērķus (Carstensen, Lang 2002). Karstensens un Langs nākotnes perspektīvas izpētē pievērš uzmanību tam, vai indivīdam ir vai nav ierobežota nākotnes perspektīva, kā arī izdala tos, kuriem nākotnes perspektīva var būt arī neskaidra, nenoteikta (Carstensen, Lang 1996, Carstensen, Lang 2002), savukārt laika perspektīvas nenoteiktība varētu būt saistīta ar laika dezadaptāciju un var arī liecināt par indivīda pārdzīvotām krīzēm (ekonomiskām, sociālām, personības utt.).

Nusbaums uzsvāru liek uz tuvas un attālinātas nākotnes novērtējumu un prognozi. Nusbaums un viņa kolēģi ir noskaidrojuši, ka cilvēki ir centrēti saistīt savas prognozes vairāk ar attālināto nekā tuvo nākotni. Tas galvenokārt ir saistīts ar to, ka cilvēkiem ir vairāk informācijas par tuvo nākotni, nekā par attālināto nākotni, un attiecīgi tuvā nākotne tiek novērtēta precīzāk. Līdz ar to par attālinātās nākotnes mērķu sasniegšanu tiek izteiktas vairāk cerības, bet par tuvāko nākotni – vairāk bažas (Nussbaum et al. 2003, 2006), tas var nozīmēt, ka attālinātas nākotnes perspektīvu mēs saskatām netik skaidri, jo ir lielāks laika nogrieznis un plašākas variācijas, ka daudz kas var mainīties, līdz ar to galvenokārt piedevējam tai vairāk pozitīvas kvalitātes, bet tuvākai nākotnei vairāk negatīvas, jo ir mazāk iespēju kaut ko mainīt īsākā laika nogrieznī.

Rabinoviča un kolēģi nākotnes faktoros saista ar uzvedību un uzskata, ka tuvās nākotnes perspektīvas faktors ir vājāks nekā attālās nākotnes laika perspektīvas faktors, jo, lai varētu veicināt subjektu uz darbību un ietekmēt viņa uzvedību, ir nepieciešams pārkārtot fokusu no tuvās nākotnes uz attālināto nākotni (Rabinovich et al. 2010).

Nemot vērā aprakstīto teoriju autoru atziņas var secināt, ka neskatoties uz to vai skats ir koncentrēts tikai uz nākotni vai uz visām laika dimensijām, laika perspektīva ir daudzdimensionāls fenomens, kurš neaprobežojas tikai ar laika balansu vai disbalansu un cilvēka orientāciju uz vienu no laika dimensijām. Laika perspektīvā ietilpst gan objektīvas laika struktūras (garums, dziļums, robežas, mentālas reprezentācijas), gan subjektīvas (laika emocionālais pārdzīvojums un attieksme pret to). Autore piekrīt Koļesova pozīcijai, ka laika perspektīva ir kompleksa parādība (Koļesovs 2008) vai fenomens, taču to var skatīt no vairākām pozīcijām, galvenais apzināties visus laika perspektīvas komponentus un nespriest par laika perspektīvas fenomenu vienveidīgi.

Iepriekš piedāvāto autoru teoriju pozīcijās tika ietvertas gan subjektīvas, gan objektīvas laika struktūras, un lielākā vai mazākā mērā tika izskatīti emocionālie, kognitīvie un uzvedības komponenti, savukārt identitātes komponents netika tik plaši analizēts. Kā jau tika minēts, identitātes komponents – ir saistīts ar personības attīstību, „Es” koncepcijas elementiem un „Ego” struktūrām. Pēc būtības laika perspektīva caurvij cilvēka dzīvi, jo cilvēks neeksistē ārpus laika, cilvēka dzīvei ir gan sākums, gan beigas, kas savukārt nevar neietekmēt cilvēka personību un viņa psiholoģisko laika uztveri. Līdz ar to identitātes komponentam laika perspektīvas fenomena izpratnē ir jāieņem vienu no centrālajām lomām, jo tas, pirmkārt, ir saistīts ar personības attīstību un, otrkārt, var palīdzēt izskaidrot kultūras un sociālā faktora ietekmi uz laika perspektīvu.

Laikā orientēti personības modeļi dažādu klasisku teoriju skatījumā un personības dzīves perspektīva

Laika perspektīva no vienas puses ir daudzdimensionāls fenomens, kurā tiek iekļautas laika dimensijas: pagātne, tagadne un nākotne, no otras puses ir saistīta ar plāniem, mērķiem un sniedzama nākotnē. Savukārt, kā minēts iepriekš, psiholoģiska laika perspektīva ir cieši saistīta ar

personības laika perspektīvu un, ja laika perspektīvu pētīt caur personības attīstības prizmu, sasaistot ar dažādiem laikā orientētiem personības modeļiem un dažādām teorētiskām skolām. tad laika perspektīvas izpēte var pārvērsties ne tikai laika dimensiju un cilvēka attieksmes pret to izziņāšanā, bet arī to var aplūkot kā cilvēka dzīves ceļa realizācijas modeli. Tāpēc zemāk tiek piedāvāts aplūkot dažādu teorētisko skolu uzskatus par laikā orientētiem personības modeļiem.

Klasiskā *psichoanalīze* ir orientēta uz personības pagātni. Janičevs raksta, ka psichoanalīstiskais parauga modelis ir personība, kura sirgst no histēriskas neirozes (Yanichev 2007). *Psichoanalīze* uzsver pagātnes pieredzes ietekmi uz cilvēku, kā fiksācija noteiktos attīstības posmos, kura var ietekmēt personību viņa turpmākajā dzīvē. Savukārt Junga analītiskā psiholoģija personību saista ar vēsturisko pagātni, kuru iespaidoja cilvēces arhetipiskā pagātne, kolektīvā bezapziņa (Юнг 1996, 2005). Adlera individuālajā psiholoģijā personības orientācija mainās uz nākotni, jo pēc Adlera domām, cilvēka garīgā dzīve ir sagatavošanās tālākai virzībai (Adler 1982), tātad virzībai uz nākotni. Tomēr neskatoties uz nākotnes nozīmību Adlers neaizmirst arī bērnības pieredzes nozīmību to ietekmi uz personības dzīves plāna veidošanu (Adler 1982).

Biheiviorisms un *geštalt-psiholoģija* uzvaru liek uz tagadni pēc principa „šeit un tagad”. Ja *biheiviorālā* teorija uzskata, ka pieredzei, tātad pagātnei nav stingras ietekmes uz indivīdu un indivīds reaģē pārsvarā uz stimuliem, tad *geštalt-psiholoģijā* tiek uzskatīts, ka indivīdam viss tiek fokusēts aktuālajā laukā – tagadnē un, ja indivīds fokusējas uz pagātnīvai nākotni, bet nedzīvo šeit un tagad, tad tas var novest pie neirozēm (Перлз 1995). Savukārt, pēc autores domām, ja cilvēks koncentrēties tikai uz tagadni, nedomās par savu dzīvi kompleksā un neizskatīs savas dzīves perspektīvas, tad tas var novest ne tikai pie neirozēm, bet, piemēram, koncentrēšanās uz hedonistisko tagadni, nedomājot par nākotni, var novest pie stagnācijas un regresa. Savukārt, kad cilvēks savu nākotni saista ar viltus cerībām un nereālistiskiem plāniem ignorējot tagadni, neapzinoties realitāti un dzīvojot fantāzijās tad, tas arī var novest pie vilšanās un neirozēm, jo viltus cerības nekad nepiepildās. Nevelti tiek uzskatīts, ka sabalansēta laikā perspektīva, ir raksturīga fizioloģiski un psiholoģiski veselīgiem cilvēkiem (Zimbardo, Boyd 1999, Webster 2011, Gruber et al. 2012 un citi), kas tiek pierādīts arī empīriski. Tā, piemēram, pusaudži, kuri uztver psiholoģisko laiku trīs komponentu vienotībā, uztver tagadni pēc „šeit un tagad” principa un vienlaicīgi ir vērsti uz nākotni – spējīgi veidot daudz precīzāku dzīves plānu, nekā viņu vienaudži, kuriem tiek atzīmētas grūtības psiholoģiskā laika uztverē (Кузнецова 2011).

Humānistiskās psiholoģijas teorijas uzsver personības tieksmi uz nākotni, kas ved uz personības pilnveidošanu un pašaktualizāciju. Rodžers uzskata, ka indivīda tieksmes uz nākotni pamatmehānisms ir Es-reālā virzība uz Es-ideālo (Rogers 1980). Savukārt Maslovs (Maslow 2006) min ne tikai personības pašaktualizāciju, kā tieksmi uz nākotni, bet arī Maslova koncepcija atklāj indivīda virzību uz garīgās attīstības iespējām un transcendentālo nākotni, respektīvi, nākotni ārpus

cilvēka dzīves robežām. Transcendentālas nākotnes faktora esamība apstiprināta arī empīriski. Tika atklāts, ka vairākiem indivīdiem fokuss uz nākotni neaprobežojas tikai ar nāvi un ticīgu cilvēku laika perspektīvā var parādīties arī transcendentālas nākotnes faktors, atkarībā no tā vai cilvēks tic pēcnāves dzīvei vai netic (Nuttin 1985, Zimbardo & Boyd 1999).

Eksistenciālās psiholoģijas teorijas galvenokārt saista cilvēku ar nākotni, jo cilvēks apzinās to, ka viņš ir mirstīgs, līdz ar to viņš meklē savas dzīves un eksistences jēgu, mērķi, kurš varētu piepildīt viņa dzīvi, plānu, kuru varētu realizēt savas dzīves gaitā. Piemēram, Grīnings raksta, ka cilvēka atbilde uz eksistenciālām prasībām vienmēr ir noteikta dzīves ceļa izvēle (Greening 1992).

Rubinšteins uzskatīja, ka personības attīstība notiek ārējo notikumu un iekšējo procesu iespaidā, un pašnoteikšanās nepārtraukti ir saistīta ar īstenas personības attīstību un ar viņas dzīves ceļa notikumiem, kuri kā līnija ved no tā, kāds cilvēks bija vienā savas dzīves posmā uz to, par ko viņš kļuva nākošajā. ***Dzīves pašnoteikšanās ir saistīta ar dzīves ceļa izvēli, kas ir saistīts ar mūžīgajiem personības eksistenciālajiem jautājumiem:*** „Kas es esmu šajā dzīvē?“, „Ko es kā personība, vai kā profesionālis spēju sasniegt šajā dzīvē?“ utt.. Rubinšteins uzsver, ka lai saprastu savas attīstības ceļu, uz to jāskatās no trīs aspektiem: „Kas Es biju?“, „Ko Es izdarīju?“ un „Par ko Es kļuvu?“ (Рубинштейн 1999).

Mūsdienās daļa pētnieku izskatot laika perspektīvu un nākotnes konceptu, pamatojas uz dzīves ceļa teorijām un cilvēka psiholoģiskā laika struktūrām, tādejādi laika perspektīva savā veidā pārklājas ar dzīves perspektīvu un personības laika perspektīvu. Reizēm laika perspektīvu daļa uz psiholoģisko, personības un dzīves perspektīvu (Абульханова-Славская 1991), reizēm šī konteksta ietvaros, laika perspektīva tiek skatīta no personības laika organizācijas koncepta, analizējot šo problēmu caur personības aktivitātes organizāciju savas dzīves laikā, pārvēršot potenciālo personības attīstības laiku par reālas dzīves laiku (Абульханова, Березина 2001), reizēm tās ir vērtību orientācijas, kas aktualizējas nākotnes subjektīvā tēlā un priekšstatos (Chadaeva 2013, Kulik 2013) vai arī visa dzīves ceļa „Es” tēlu kopskatos dažādās laika dimensijās (Yanitskiy et al. 2012, Neyaskina, Petrova 2013).

Kopumā var secināt, ka dzīves perspektīvas saistītas ar visām laika dimensijām. Pagātnei ir sava loma, jo pagātne ir cilvēka uzkrātā pieredze un bagāža, ar kuru cilvēks iet caur savu dzīvi. Savukārt nākotnes perspektīva ir saistīta ar spēju izvirzīt mērķus, sastādīt prognozes un piemeklēt stratēģijas, kā šos mērķus sasniegt un tādejādi īstenot savas dzīves ceļa stratēģijas. Neskatoties uz to, ka pagātnei personības dzīves ceļa realizācijā ir sava nozīme, tomēr autore, pamatojoties uz humanistiskās un eksistenciālās teorijas uzskatiem, sliecas domāt, ka personības vēlme piepildīt savu dzīvi ar jēgu un dzīves mērķiem paver laika perspektīvu uz nākotni, tādejādi ir būtiski lai izvēlēta dzīves stratēģija būtu pietiekoši reāla un mērķi sasniedzami. Savukārt dzīves plānu un

mērķu esamība nākotnē ne tikai var mudināt uz darbību un savu mērķu realizāciju, bet var arī piepildīt cilvēka dzīvi ar jēgu.

Secinājumi

Šajā rakstā laika perspektīva tika skatīta gan no nākotnes orientētas un integrētas pieejas dažādu laika perspektīvas teoriju skatījumā, gan caur personības attīstības prizmu dažādu personības teoriju skatījumā un dzīves ceļa pozīcijās. Viennozīmīgi var secināt, ka jēdzieni *laika perspektīva*, *transpektīva* pārklājas ar jēdzieniem *dzīves perspektīva* un *personības laika perspektīva*. Savukārt terminoloģiska dažādība pēc būtības viena fenomena apzīmēšanai ir saprotama, jo laika perspektīva ir kompleksa un strukturāli sarežģīta parādība, kur pārklājas fizioloģiskā laika objektivitāte un psiholoģiskā laika subjektivitāte.

Autore uzskata, ka laika perspektīva psiholoģiskā laika skatījumā raksturojas ar emocionālo, kognitīvo, uzvedības un identitātes komponentiem. Savukārt vēlams apzināties visus šos komponentus veselumā, jo tāpat, kā nevar spriest par personību tikai balstoties uz kognitīvām, emocionālām vai uzvedības kvalitātēm, tāpat arī nevar spriest par personības laika perspektīvu tikai pēc kognitīvu vai emocionālu aspektu analīzes. Tas arī attiecas uz identitātes komponenta nozīmi, jo cilvēks ne tikai saskata kaut ko savā psiholoģiskajā pagātnē vai nākotnē, bet saredz arī sevi laikā, identificējas ar to un līdz ar to parādās dažādas „Es” struktūras: pagātnes Es, tagadnes Es un nākotnes Es. Tātad identitātes komponentam laika perspektīvas skatījumā ir jāieņem vienu no centrālajām lomām, jo tas, pirmkārt, ir saistīts ar personības attīstību un, otrkārt, var palīdzēt izskaidrot kultūras un sociālā faktora ietekmi uz laika perspektīvu.

Empīrisku pētījumu rezultāti liecina par pretrunām kultūras faktora ietekmē uz laika perspektīvu. Kaut teorētiski un empīriski tika izskatīta kulturālo faktoru ietekme uz laika perspektīvu, tomēr ir kroskulturālie pētījumi, kuros kultūras faktora ietekme uz laika perspektīvu neparādās. Līdz ar to jautājums par kultūras faktora ietekmi uz laika perspektīvu paliek atvērts tālākai izskatīšanai.

Bibliogrāfija

- Adler A. 1982. Psychotherapie und Erziehung. *Fisher Taschenbuch Verlag*.
- Andriessen I., Phaet K., Lens W. 2006. Future goal setting, task motivation and learning of minority and non-minority students in Dutch schools. *British Journal of Educational Psychology*. 76, 827–850.
- Athawale R. 2004. Cultural, Gender and Socio-economic Differences in Time Perspective Among Adolescent. *University of the Free State*.
- Carstensen L. L., Lang F. R. 1996. Future Time Perspective Scale. *Stanford University*.
- Carstensen L. L., Lang F. R. 2002. Time Counts: Future Time Perspective, Goals, and Social Relationships. *Psychology and Aging, Vol. 17, No. 1, 125–139*.
- Carelli M., Wiberg B., Wiberg M. 2011. *Development and construct validation of the Swedish Zimbardo Time Perspective Inventory. European Journal of Psychological Assessment, Vol 27(4)*.
- Chadaeva K.D. 2013. Future images in different ages. *Journal of Tula State University. Nr. 21*.
- Fraisse P. 1964. The psychology of time. *London: Eyre & Spottiswood*.

- Gruber J. Cunningham W. A., Kirkland T., Hay A. C., 2012. Feeling stuck in the present? Mania proneness and history associated with present-oriented time perspective. *Emotion, Vol 12(1)*,
- Greening T. 1992. Existential challenges and responses. *The Humanistic Psychologist*. — Vol. 20. — № 1. — P. 111–115.
- Bekker I. I. 2013. The temporal perspective as a characteristic of individual entrepreneur. *Научный журнал «Социология и право» №2(19)*, стр. 41-46.
- Holman E.A., Zimbardo P.G. 2009. The Social Language of Time: The Time Perspective–Social Network Connection. *Basic and Applied Social Psychology, 31:136–147, Taylor & Francis Group, LLC.ISSN: 0197-3533*.
- Kairys A. 2010. Correlation Between Time Perspectives and Personality Traits in Different Age Groups. *ISSN 1392-3137, TILTAI*.
- Kalugina A. S. 2013. Person`s life prospects in crisis situation of unemployment: Statement of a problem. *Perm State National Research University Nr. 1(13) УДК 159.9*
- Koļesovs A. 2008. Laika perspektīvas analīze un interpretācija Individīda laika perspektīvā: jaunas iespējas analīzē un interpretācijā. *Latvijas Universitātes raksti 742. sēj.: Psiholoģija*.
- Koļesovs A. 2007. Latviešu un krievu etnolingvistisko grupu jauniešu laika perspektīva Rīgā un Latgalē. *Promocijas darbs. LU*.
- Kulik A.A. 2013. Peculiarities of Time Perspective of Families Nurturing Children with Disabilities. *Гуманитарный вектор. № 1 (33), 180-190*.
- Lewin K. 1951. Field theory in the social sciences: Selected theoretical papers. *New York: Harper & Row*.
- Maslow A. H. 2006. Motivation and personality. *Longman*.
- Neyaskina, Yu.Yu., Petrova V. F. 2013. Time perspective in the studies of servicewomen life quality. *Journal Collection of Scientific Works of Krasec. Section "The Humanities" Nr. 1(21)*.
- Nurmi J. 1991. How do adolescents see their future? A review of the development of future orientation and planning. *Developmental Review, 11, 1–59*.
- Nurmi J., Poole M. E., Kalakoski V. 1994. Age Differences in Adolescent Future-Oriented Goals, Concerns, and Related Temporal Extension in Different Sociocultural Contexts. *Journal of Youth and Adolescence, Vol 23, Nr.4*.
- Nussbaum S., Liberman N., Trope Y. 2003. Creeping Dispositionism: The Temporal Dynamics of Behavior Prediction. *Journal of Personality and Social Psychology Vol. 84, No. 3, 485–497*.
- Nuttin J. 1985. Future time perspective and motivation. *Leuven University Press; Hillsdale: Lawrence Erlbaum Associates*.
- Peetsma T., Hascher T., Ineke van der Veen, Roede E. 2005. Relations between adolescents' self-evaluations, time perspectives, motivation for school and their achievement in different countries and at different ages. *European Journal of Psychology of Education, Vol. XX. n'3, 209–225*.
- Perepjolkina V. 2008. Pieaugušo laika transpektīvas formālo parametru saistība ar sociāli demogrāfiskiem faktoriem. *RPIVA zinātniskie raksti un konferences, referāti*.
- Rabinovich A., Morton T., Postmes T. 2010. Time perspective and attitude-behaviour consistency in future-oriented behaviours. *British Journal of Social Psychology, 49, 69–89*.
- Rogers C. 1980. Client-centered psychotherapy. *Textbook of psychiatry. V.3. Baltimore. P.2153-2186*.
- Shmakova S.S. 2007. Temporal transpective of a person in context of its orientation. *«Вестник» МГОУ №3, Москва*.
- Syrcova A. et al. 2007. The Phenomenon of Time Perspective across Different Cultures: Review of Researches Using ZTPI Scale. *Cultural- Historical Psychology, Pages 19–31*.
- Torčīnava J. 2012. Nākotnes perspektīvas Latvijā dzīvojošiem latviešu un krievu etnolingvistisko grupu jauniešiem. *Nepublicēts maģistra darbs, RPIVA*.
- Vazquez S. M., Rapetti M. V. 2006. Future Time Perspective and Motivational Categories in Argentinean Adolescents. *Libra Publishers, Inc., 3089C Clairemont Dr., PMB 383, San Diego, CA 92117. Vol. 41, No. 163*.

- Yanitskiy M. S., Seriy A. V., Prokonich O. A. 2012. Peculiarities of personality temporal perspective among representatives of different value types of mass consciousness. *Вестник Краунц серия «Гуманитарные науки» № 2 (20) ISSN 1816-8280.*
- Yanichev P. 2007. The Psychology of Reflection and Emotional Experience of Time: Current Issues. *Психол.-пед.науки- №9.- С.7–20.*
- Zimbardo P.G., Boyd J.N. 1999. Putting Time in Perspective: A Valid, Reliable Individual-Differences Metric. *Journal of Personality and Social Psychology. Vol. 77, No. 6, 1271–1288.*
- Webster J.D. 2011. A new measure of time perspective: Initial psychometric findings for the Balanced Time Perspective Scale (BTPS). *Canadian Journal of Behavioural Science, Vol 43(2).*
- Абульханова-Славская К. А. 1991. Стратегия жизни. М.: Мысль, 299 с.
- Абульханова К. А., Березина Т. Н. 2001. Время личности и время жизни. СПб.: Алетейя, 304 с.
- Ковалёв В. И. 1979. *Психологические особенности личностной организации времени жизни. Дисс. Канд. Психол. Наук. Москва, с. 50.*
- Кузнецова О. В. 2011. Временная перспектива как фактор самоопределения в подростковом возрасте. *Известия УОРАО, № 5(35) Журнал теоретических и прикладных исследований.*
- Перлз Ф. 1995. Внутри и вне помойного ведра. СПб.
- Рубинштейн С. Л. 1999. Основы общей психологии. «Питер».
- Спиридонова И. А. 2002. Временная перспектива субъекта, влияние возраста и раннего предметного обучения. *Дисс. Канд. Психол. Наук. Москва, с.165.*
- Юнг К.Г. 2005. Психика: структура и динамика. М.: АСТ; Мн.: Харвест.
- Юнг К.Г. 1996. Душа и миф шесть архетипов. Киев.

SOCIAL DESIRABILITY PREDICTING FACTORS OF 18-25 AGE GROUP

Irena Zukovska

Daugavpils University, Parades street1, Daugavpils, LV-5401

irena.zukovska1@gmail.com

Abstract

The topic of the present study is social desirability predicting factors of the 18 – 25 age group. Taking into consideration an obvious lack of scientific research data on a present topic and fact that social desirability has never been researched in Latvia, present study focuses on a social desirability phenomenon. Social desirability can be defined in two different ways, first defines social desirability as a tendency to give socially accepted responses in a context of psychological testing, second one as a personality trait which influence is wider than just the world of psychological testing. Present study states social desirability as personality trait and self-esteem, assertiveness, trait anxiety and sex are supposed to be social desirability predicting factors. The **aim** of the study: To research social desirability predicting factors of the 18 – 25 age group (assertiveness, self-esteem trait-anxiety, sex). According to the aim of the study, the following **research question** was asked: Are trait anxiety, self-esteem, assertiveness and sex social desirability predicting factors? In order to answer the question of the research various psychological measurement instruments were used.

The results indicate that assertiveness and trait anxiety are social desirability predicting factors, but self-esteem and sex are not social desirability predicting factors.

Key words: SOCIAL DESIRABILITY, TRAIT ANXIETY, SELF-ESTEEM, ASSERTIVENESS.

Kopsavilkums

Sociālo vēlamību prognozējošie faktori vecumgrupā no 18 līdz 25 gadiem

Pētījuma tēmas izvēle pamatojās uz sociālas vēlamības fenomena vājo izpēti, jo Latvijā nepastāv rakstu un pētījumu, kas būtu vērsti uz sociālas vēlamības izpēti. Sociāla vēlamība laiku mijā tika definēta dažādi, sākot no vienkāršas psiholoģiskas testēšanas rezultātu izkropļošanas līdz personības iezīmei, kuras ietekmē stiepjas daudz tālāk par psiholoģiskas testēšanas rezultātu izkropļošanu.

Pētījuma mērķis ir izpētīt sociālo vēlamību prognozējošus faktoros (pašpārliecība, pašvērtējums personības trauksmainība, dzimums). Pētījuma piedalījās sievietes un vīrieši vecumā no 18 līdz 25 gadiem.

Pētījuma gaitā tika izvirzīts šāds **pētījuma jautājums**: Vai personības trauksmainība, pašvērtējums, pašpārliecība un dzimums ir sociālas vēlamības prognozējošie faktori?

Pētījuma ietvaros tika izmantotas vairākas metodikas.

Pētījuma rezultāti rāda, ka pašpārliecība un personības trauksmainība ir sociālo vēlamību ietekmējošie faktori, savukārt dzimums un pašvērtējums nav uzskatāmi par sociālo vēlamību ietekmējošiem faktoriem.

Atslēgas vārdi: SOCIĀLĀ VĒLAMĪBA, PERSONĪBAS TRAUKSMAINĪBA, PAŠVĒRTĒJUMS, PAŠPARLIECĪBA.

From past to present days social desirability has made a great trip moving from one theoretical camp which says that social desirability is a tendency to give socially accepted responses in a context of psychological testing, to another which states social desirability as a personality trait, which influence is wider than just the world of psychological testing (Edwards 1970; Baumgartner 2009).

Originally, social desirability was discovered and investigated as a part of psychological testing and as a part of psychological testing has found its place and use on the one hand as a “lie scale” in the various psychological measurement instruments, such as MMPI, EPQ and others and on the other, as an independent psychological measurement instrument.

In contrast with the original definition, social desirability got a second wind in the research of Crowne & Marlowe (1960) who stated social desirability as a personality trait, emphasizing, that social desirability phenomenon is indirect reflection of need for approval.

Understanding social desirability as personality trait led to the development of social desirability factor concept, that means that the present phenomenon was understood as more complicated and multiple.

Sackeim & Gur (1978) distinguish two factors of social desirability: self-deception and other-deception. According to this concept self-deception is understood as a person's tendency to think about his or her own self in a favorable way, that also suggests that person believes that he or she possess particular positive qualities and doesn't possess particular negative qualities. Other-deception refers to getting the approval from other people by acting in a socially desirable way. Paulhus (2002) has made the attempt to work out more completed concept of social desirability that focuses on the importance of personality traits. According to his concept, self-deception includes two components: self-deceptive enhancement (individuals try to enhance the amount of positive qualities about their own self) and self-deceptive denial (individuals try to ignore negative qualities about their self). Paulhus' point of view has found empirical proof in a various researches (Crowne 1960; Shaw, Cohen, Doyle & Palesky 1985). To moreover, there is empirical evidence that there is a positive correlation between self-deception and competition success (Starek & Keating 1991), pain tolerance (Quattrone & Tversky 1984), self-effectiveness & optimism (Osin 2009), adaptation to the environment (Gianneti 2000).

Nowadays social desirability researches got its diversity in almost all aspects of life, to start with, management, competition success, life achievements, and end with marketing, weight loss programs and chronicle diseases, and religiosity (Shaw, Cohen, Doyle & Palesky 1985; Anderson 2006; Baumgartner 2009; Arabiat, Jabery & Wardam 2012).

Despite of growing interest and empirical researches on social desirability as personality trait there is still a lack of empirical and theoretical background on a present topic. More than in half cases of researches social desirability is an independent variable that means that the aim of the researches is to observe and explain the change of any dependent variable. To moreover, even the latest researches are based on classical, but old theories and concepts, without any attempt of creating modern, based on the latest psychological theories social desirability concept (Paulhus 2002; Mesmer-Magnus, Viswesvaran, Deshpande & Joseph 2006; Jiménez, Sánchez & Tobón 2009).

Due to lack of psychological measurement instruments that would be valid from psychometric point of view theoretical background of social desirability seems to be poor, in addition there is no adapted version of any social desirability psychological measurement instruments for Latvian sample.

Theoretical background of social desirability predicting factors

Self-esteem can be defined as person's opinion about his or her own worthiness, which includes knowledge, skills, evaluation of own achievements in a process of social comparison (Coopersmith 1967).

According to James self-esteem is influenced by person's life achievements, this is the evaluation of own achievements in a context of failure and success. Cooley's (1902) concept of the 'looking-glass self' focused on the importance of individual perceptions of others' appraisals for the way we think about ourselves.

Social desirability is connected with individual's need for approval, belonging, respect and success in the process of social interaction therefore, there is a question: Whether the correlation between social desirability and self-esteem exists (Silverman, Ford & Morganti 2003; Riketta 2006; Mesmer-Magnus, Viswesvaran, Deshpande & Joseph 2006; Ragozzino 2009).

Empirical researches that were focused on the correlation between social desirability and self-esteem haven't uniquely confirmed the existence or nonexistence of correlation between these phenomena, thus there are researches that confirmed the existence of correlation (Riketta 2006; Mesmer-Magnus, Viswesvaran, Deshpande & Joseph 2006), and there are some researches that confirmed the nonexistence of correlation (Ragozzino 2009).

Anxiety can be defined as a lack of psychological well-being that includes forebrain of failure.

Spielberger (1970) has distinguished two types of anxiety: state anxiety and trait anxiety, social desirability as a personality trait has been investigated in a context of trait anxiety (Zettle, Robert & Houghton 1998; Mukherjee 2011; Arabiat, Jabery & Wardam 2012). Earlier researches of social desirability and trait anxiety stated the opinion that individuals with the high level of social desirability possess high level of trait anxiety that means that the positive correlation between social desirability and trait anxiety was confirmed (Crowne & Marlowe 1960 & Paulhus 1988).

Frequently social desirability has been researched in a context of medical and healthcare issues, where high level of social desirability correlates with high level of trait anxiety (Arabiat, Jabery & Wardam 2012).

Assertiveness is defined as personality trait that provides effective activity and interaction, successful adaptation to the social environment and is displayed in self-acceptance and made decisions are considered right and best for the present situation (Наговец 2009).

Social desirability and assertiveness has been looked through the prism of social anxiety, to illustrate, individuals are afraid of being rejected and criticized, and they can be afraid of unknown situations (Wolpe 1958). Correlation between social desirability and assertiveness is accented in relation with weight loss program's effectiveness. It is found that individuals with high social

desirability and low assertiveness show high program's effectiveness, only when they officially take a part in a program, but when the program is officially finished program loses its stability and effectiveness (Jiménez, Sánchez & Tobón 2009).

Baumgartner (2009) has confirmed the hypothesis about gender differences in social desirability. He distinguishes two types of social desirability: egoistic and moralistic social desirability, emphasizing that males show egoistic, but females show moralistic social desirability. Some researches state that females in comparison with males got stronger conformity tendency, so there should be a correlation between social desirability and gender (Silverman, Ford & Morganti 2006).

To sum up, theoretical background of social desirability predicting factors has showed disputable empirical results that has brought scientific curiosity and inspiration for the present research, so the following research question was asked: Are trait anxiety, self-esteem, assertiveness and sex social desirability predicting factors?

Method

Participants

The sample consisted of 139 respondents of the 18-25 age group, 74 females (M=21.30; SD=2.262) and 64 males (M=21,35; SD=2.287).

The participants were people living in Daugavpils city who volunteered to take a part in the research, participants first language was Russian.

Procedure

All participants were asked to fill out the questionnaire, which included four psychological measurement instruments: one for social desirability and three other for each predicting factor of social desirability except sex.

Instrumentation

- ✓ **Crowne-Marlowe Social Desirability Scale** (Crowne-Marlowe 1960; Russian adaptation by Hanin 1976) was used to measure social desirability. Respondents were asked to read each of 20 items and decide whether they are true or false for them.
- ✓ **State-Trait Anxiety Inventory (Spielberger 1966; Russian adaptation by Hanin 1978)** was used to measure trait anxiety. Trait anxiety scale consists of 20 items, which respondents had to assess with 4-point scale to indicate how they usually feel (1= no that not so; 4= truly correct).
- ✓ **Romek's Assertiveness test (Тест уверенности в себе, Ромек 2008)** was used to measure assertiveness. Assertiveness scale consists of 10 items, which respondents had to fill by choosing one of the given variants.

- ✓ **The self-esteem level defying test (Тест на выявление уровня самооценки; Карелин 2006)** was used to measure self-esteem. Test consists of 10 items, which respondents had to fill by choosing one of the given variants.

Results and Discussion

Linear regression analysis was used in order to confirm social desirability predicting factors.

The (B), Standard Error (SE), Beta (β), R Square (R^2) and t-test (t) values of each social desirability predicting factors are presented in the Table1.

Table 1. Linear regression analysis of the social desirability predicting factors (sex, trait anxiety, self-esteem, assertiveness).

<i>Model</i>	<i>B</i>	<i>SE</i>	<i>B</i>	<i>T</i>
Sex	-,767	,533	-,119	-1,439
Trait anxiety	-,060*	,030	-,175	-2,024 *
Self-esteem	,057	,031	,152	1,870
Assertiveness	,248*	,123	,174	2,016 *

The results indicate that assertiveness ($t=2,016$ & $p<,05$) is social desirability predicting factor. Similar results were found in the research of Jiménez, Sánchez & Tobón in 2009. The results of present study are similar to the Crowne & Marlowe (1960) research findings, who stated that there is a correlation between social desirability and assertiveness.

Trait anxiety ($t= -2,024$ & $p<,05$) is social desirability predicting factor that matches with the Crowne & Marlowe (1960), Paulhus (1988) & Mukherjee (2011) scientific findings on a present topic.

According to the linear regression analysis self-esteem ($t=1,870$ & $p>,05$) is not social desirability predicting factor. Present results matches with Ragozzino (2009) findings who stated that there is no significant correlation between self-esteem and social desirability. In contrary with the present findings, there are some researches, which confirmed the significant correlation between two phenomena (Riketta 2006; Mesmer-Magnus 2006). The contradictions between present result and other researchers' findings could be explained by the sample and methodological differences.

Linear regression analysis indicates that sex ($t= -1,439$ & $p>,05$) is not social desirability predicting factor, that means that social desirability is typical for both sexes and matches with the original statement of Marlowe & Crowne (1960) and Paulhus (1988) that there are no significant differences between males and females. In contrary with the present findings, Baumgartner (2009) has confirmed that there are social desirability gender differences. Contradictions between present and mentioned study in a certain extend could be explained by the fact that Baumgartner (2009) in contrary with the present study distinguished two types of social desirability (moralistic & egoistic), emphasizing that moralistic social desirably is typical for females and egoistic for males.

The current study is limited in several ways that suggest directions for the future topic development and extra research questions. One limitation pertains to the sample, which was chosen from a single culture. Another limitation of this research is a methodological limitation, which refers to the chosen psychological measurements instruments. There is an obvious lack of valid measurement instruments on a present topic. To start with there is only one adapted social desirability scale, which appeared in 1960s and later was adapted by Hanin in 1970s for Russian sample. Taking into consideration that social desirability depends on values of the society it's clear that the scale, which was used may not reflect the values of the today's society, so it could be a reason of mentioned contradictions between the current study and other researchers' findings.

References

- Arabiat, D.H., Jabery M., Wardam L. (2012). Screening for anxiety symptoms and social desirability in children and adolescents living with chronic illnesses in Jordan. University of Jordan, Jordan.
- Baumgartner, H. (2009). Socialle desiabile reponse tendencie in suvey research. *Jornal of Marketing Research* forthcoming.
- Cooley, C.H. (1902). *Human Nature and the Social Order*. New York: Scribner's.
- Coopersmith S. A. (1967). Method for deterring types of self-esteem. *Journal of Abnormal and Social psychology*. V. 59. № 1. P. 87–94.
- Crowne, D. P., & Marlowe, D. (1960). A new scale of social desirability independent of independent of psychopathology. Ohio State University.
- Edwards, A. L. (1970) . *The measurement of personality traits by scales and inventories* New York: Holt.
- Giannetti, E. (2000). *Lies we live by: We art of self-deception*. London: Bloomsbury.
- Jiménez, F., Sánchez & Tobón. (2009). A Social Desirability Scale For The Mmpi-2. Which Of The Two: Wiggins (Wsd) Or Edwards (Esd). *The European Journal Of Psychology Applied To Legal Context*, 1(2), 147-163.
- Mesmer-Magnus, J., Viswesvaran, C., Deshpande, S., & Joseph, J. (2006). Social desirability: the role of over-claiming, self-esteem, and emotional intelligence. *Psychology Science*, Volume 48, p. 336-356.
- Mukherjee, M. (2011). Social Desirability and 'Anxiety. *British Journal of Social and Clinical Psychology*. Volume 5, Issue 4, pages 310–312.
- Osin, E. (2009). Social Desirability in Positive Psychology: Bias or Desirable Sociality? // *Understanding Positive Life. Research and Practice on Positive Psychology / T. Freire (Ed.)*. Lisboa: Climepsi Editores. P. 421–442. P. 237–248.
- Paulhus, D. L. (2002). *Socially Desirable Responding: The Evolution of a Construct*. University of British Columbia.
- Paulhus, D. L. (1988). *Manual for the Balanced Inventory of Desirable Responding (BIDR-6)*. Unpublished manual, University of British Columbia psychopathology. *Journal of Clinical Psychology*, 24, 349-354.
- Quattrone G.A., Tversky A. (1984). Causal Versus Diagnostic Contingencies: On Self-Deception and on the Voter's Illusion. *Journal of Personality and Social Psychology*. Vol. 46.
- Ragozzino, R. L. (2009). *A Study of Social Desirability and Self-Esteem*. Pennsylvania Undergraduate Psychology Conference. Moon Township, PA.
- Reynolds, W. M. (1982). Development of reliable and valid short forms of the Marlowe-Crowne Social Desirability Scale. *Journal of Clinical Psychology*, 38, 119-125.
- Riketta, M. (2004). Does Social Desirability Inflate The Correlation Between Self-Esteem And Anxiety? *Psychological Reports: Volume 94, Issue*, Pp. 1232-1234.

- Sackeim, H. A., & Gur, R. C. (1978). Self-deception, other-deception and consciousness.
- Shaw, R. E., Cohen, F., Doyle, B., & Palesky, J. (1985). The impact of denial and repressive style on information gain and rehabilitation outcomes in myocardial infarction patients. *Psychosomatic Medicine*, 47, 262–273.
- Silverman, I., LeRoy, H., Ford Jr., Morganti, J. (2006). Inter-related effects of social desirability, sex, self-esteem, and complexity of argument on persuasibility.
- Spielberg, C. D., Lushene, R. E., Gorsuch, R. L., (1970). State-trait anxiety inventory. Consulting Psychology Press, Inc. Standard and social desirability instructions. *Journal of Consulting Psychology*, 23, 419–427.
- Starek J.E., Keating C.F, (1991). Self-Deception and Its Relationship to Success // Competition. *Basic and Applied Social Psychology*. Vol. 12. P. 145–155.
- Tett, R.P., Anderson M.G., Ho C., Yang T.S., Huang L., Hanvongse A.(2006). Seven nested questions about faking on personality tests // A Closer Examination of Applicant Faking Behavior / R.L. Grieth, M.L. Peterson (Eds.). – Greenwich (CT): Information Age Publishing.
- Warner S.L. (1965). Randomized response: A survey technique for eliminating evasive answer bias. *Journal of the American Statistical Association*. Vol. 60. P. 63–69.
- Wolpe, J. (1958). *Psychotherapy by reciprocal inhibition*. Stanford: Stanford University Press.
- Zettle R. D., Houghton, L. L. (1998). The relationship between mathematics anxiety and social desirability as a function of gender. *College Student Journal*, Vol. 32 Issue 1, p. 81. Project Innovation, Inc.
- Карелин, А. (2006). *Большая энциклопедия психологических тестов*. СПб.: Речь.
- Наговец, Л. (2009). *Уверенность Личности Как Психологический Феномен*. Екатеринбург.
- Ромек, В. (2008). *Тест уверенности в себе. Психологическая диагностика*. Научно методический и практический журнал. Москва-Обнинск.